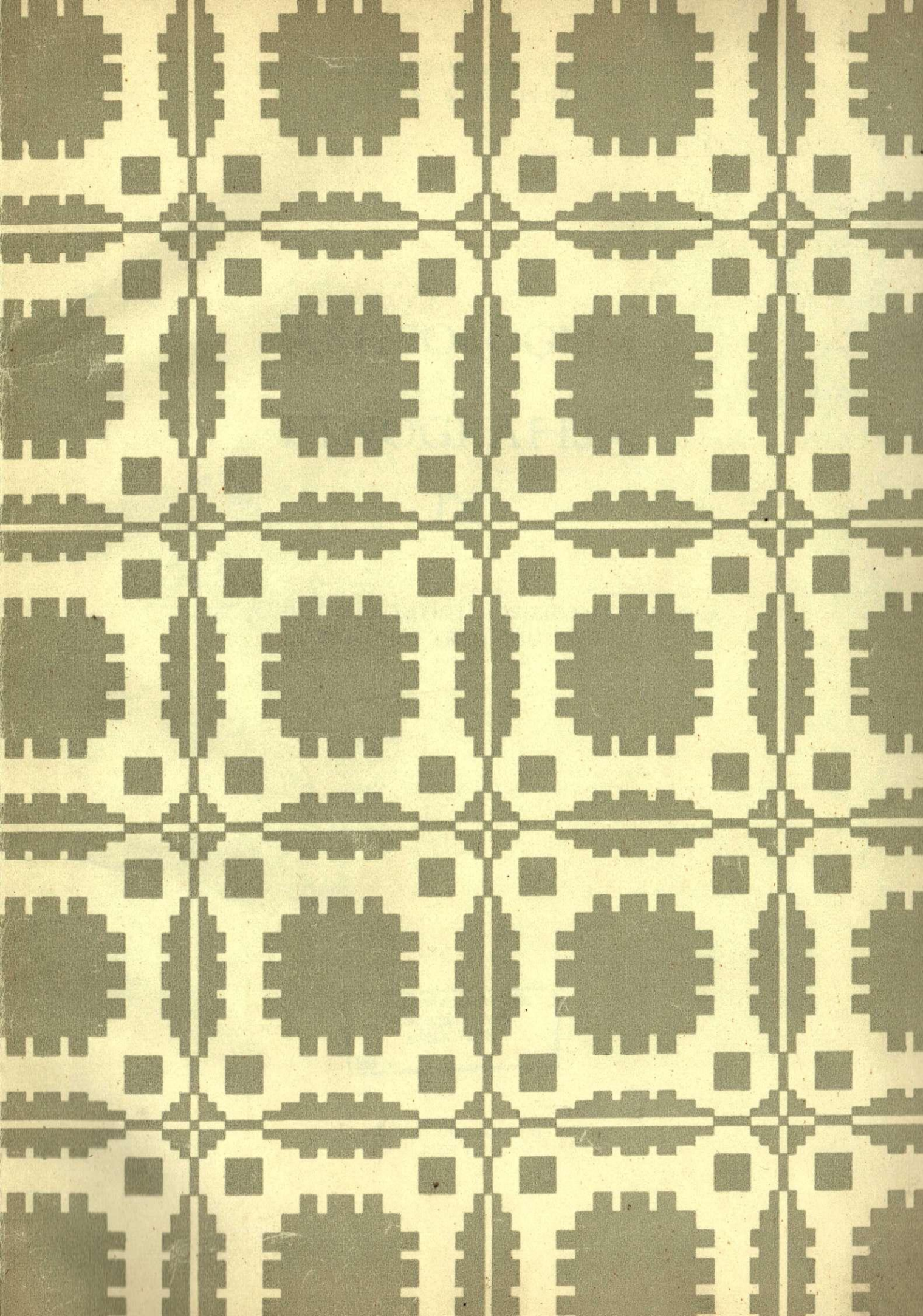

ARHEOLOGĪJA
UN
ETNOGRĀFIJA

IX

ELVĪRA ŠNORE

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS

ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRĀFIJA

IX

APCERĒJUMI PAR LATVIJAS IEDZIVOTĀJU DARBA
UN SADZĪVES TRADĪCIJU VĒSTURI

Latvijas vēstures institūts
Arheoloģijas nodaļa
BIBLIOTĒKA
Inv. Nr. _____

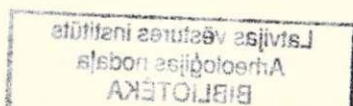
IZDEVNIECĪBA «ZINĀTNE»
RIGĀ 1970

9(L)
A874

АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОГРАФИЯ, IX
Очерки по истории трудовых и бытовых традиций населения Латвии

ИЗДАТЕЛЬСТВО «ЗИНАТНЕ»
На латышском языке

РЕДАКЦИЈАС КОЛЕЃИЈА:
vēstures zinātņu kandidāti A. BIRONS, H. STRODS
un A. STUBAVS

Publicēts saskaņā ar Latvijas PSR ZA Redakciju un izdevumu padomes 1968. g. 4. jūlija lēmumu.

IEVADAM

Cilvēka kā tautas locekļa dzīve saistīta ar dažādām ieražām — sadzīves un uzvedības normām. Ja šīs ieražas stingri ir iesakņojušās un tās ievēro visa tauta vai vismaz liela daļa tautas, varam runāt par tautas tradīcijām. Tradīcijas (no latīņu vārda *traditio* — nodošana, vēstījums) ir vēsturiski izveidojušās, īpašas no paaudzes uz paaudzi pārmantojamas sabiedrisko attiecību formas, kuras iekļāvušās dzīves veidā un kuras aizsargā tautas sabiedriskā doma. Visai tautai raksturīgo tradīciju ietvaros izveidojas profesiju (zemkopju, lopkopju, zvejnieku, amatnieku, mednieku u. c.), sabiedrisko organizāciju un kolektīvu (fabriku, skolu, studentu, biedrību, parlamenta u. c.) u. tml. tradīcijas, kas pauž šo sabiedrisko institūtu specifiku. Tradīcijas ietekmē visu dzīvi, izdaiļo to; tās izpaužas dažādās cilvēku darbības jomās — ražošanā, sadzīvē, ģimenē. Ar tradīcijām saistās svētki, ceremonijas, dziesmas — tautas daiļrade. Dažādu tradīciju kompleksu nozīme dažādos tautas slāņos dažādos laikmetos atkarībā no sociālekonomiskās iekārtas un tautas kultūras līmeņa ir visai atšķirīga, pie kam pēdējos gadu desmitos visumā novērojama sabiedrisko tradīciju nozīmes pieaugšana.

Tautas tradīciju struktūra, saturs un funkcija tautas dzīvē veidojas un ir atkarīgas no vēsturiskajiem apstākļiem, kādos dzīvojuši tauta. Tā, tautas patriotiskās tradīcijas izveidojušās tautas cīņā par brīvību un neatkarību. Tradīcijas amatniecības un mākslas jomā veidojas līdz ar meistarības, zinātnē — ar pētīšanas metožu pārņemšanu. Nacionālās kultūras tradīcijas saistītas ar tautas svētkiem, tautas dziedātāju, dejotāju, mūziķu, sportistu sacensībām un spēlēm.

Latvijas politiskā vēsture ilgajos pakļautības gados lielā mērā nebija latviešu tautas vēsture, jo svešzemju iekarotāju jūgā latviešu tauta nebija pat savu politisko likteņu līdznoteicējs faktors. Tāpēc latviešu tautas, tāpat kā vairuma mazo tautu, loma vēsturē atklājas galvenokārt saim-

nieciskajā, sociālajā un tautas kultūras dzīvē, tai skaitā darba, sadzīves un ģimenes tradīcijās. Latviešu tautas tradīcijas ir latviešu tautas kultūras būtiska sastāvdaļa. Tās ietekmē indivīda attiecības ar sabiedrību un ģimeni, tām ir sava nozīme tautas domu un jūtu veidošanā. Latviešu tautas tradīcijas plašākā nozīme ir nerakstīti likumi, saskaņā ar kuriem tauta gadsimtiem ilgi cēlusi un iekārtojusi mājas, darinājusi un rotājusi apģērbu, apsveikusi cilvēka ierašanos «šajā saulē» un aiziešanu «viņā saulē». Savas tradīcijas latviešu tauta aizstāvējusi gadsimtiem ilgi cīņā pret iekarotājiem un apspiedējiem, tās ir kultūras mantojuma neatņemama sastāvdaļa, un to apgaismošana ir svarīgs vēsturnieku, arheologu, folkloristu un etnogrāfu uzdevums.

Sevišķi plašu darbalauku tradīciju pētīšana paver etnogrāfiem. Tradīciju saturu un formu nosaka tie sociālekonomiskie un ideoloģiskie apstākļi, kādos tradīcijas izveidojušās. Tā kā sociālekonomisko apstākļu noteicošā loma iedarbojas uz tradīciju formu netieši, caur tradīciju saturu, atbilstoši katram vēsturiskās attīstības laikmetam, tradīcijas kā garīgās kultūras sastāvdaļa, salīdzinot ar kultūras tehnisko pusi (civilizāciju), tautai ir grūtāk izmaināmas; tāpēc tām raksturīga liela noturība un spēja ilgi saglabāties.¹

Vērojot paražas un tradīcijas tautas dzīvē, jūtam, cik cieši pagātne saistās ar tagadni. Tāpēc tradīcijām ir ievērojama loma ierasto nodarbošanās veidu, sabiedrisko attiecību, dzīves veida un kultūras formu saglabāšanā.

Lai gan tradīciju jēdziens mūsu uztverē saistās ar priekšstatu par nemainīgu parādību, taču līdz ar pārmaiņām sociālekonomiskajā iekārtā un ideoloģijā lēnām un savdabīgi mainās arī tradīcijas. Tradīcijas izcēlušās un veidojušās cilvēku ražošanas, sabiedriskās un garīgās darbības procesā. Progresīvo tradīciju veidotāja un glabātāja visos laikos bija un ir darba tauta, kas attīsta, pieņem vienas un noraida citas tradīcijas, kuras neatbilst

tās vajadzībām, gaumei un psiholoģijai. Tādējādi tradīcijas atrodas zināmā nepārtrauktā veidošanās, attīstības, atmiršanas un atdzīvošanās procesā.

Ja sākotnēji zināmi tautas tradīciju cēloņi bija meklējami arī tautas ticējumos spēkiem un varām, kas tika uzskatīti par pārdabiskiem, tad vēlāk tradīcijas nebija nekas cits kā darbībā pārvērst zināma kolektīva uzskatu un tiesību realizējums. Laikmetā pirms valsts izveidošanās uz ieražām un tradīcijām, par kuru paudēju uzskatīja dzimts vecāko, balstījās sabiedrības darba disciplīna, sabiedriskā, ģimenes un garīgā dzīve.

Jau pirms vācu feodāļu iebrukuma Latvijas teritorijā 13. gs. pastāvēja stabilas latviešu gadskārtu tradīcijas (senie ziemas un vasaras saulgrieži u. c.) un sadzīves tradīcijas (vārda došana, vedības, bēres), kas pauda darba, dzimtenes un skaistuma mīlestību, naidu pret iekarotājiem, cieņu pret veciem ļaudīm. Būdamas saistītas ar ražošanas, sabiedrības un kultūras nozaru attīstību, tradīcijas līdz ar nācijas izveidošanos ieguva vispārēju nacionālu raksturu. Kolektīvi, kuros radās zināmas tradīcijas, parasti veidojās uz asinsradniecības (ģimene, tēvs, māte, bērns), apmetnes (ciems, sēta, pilsēta) vai uz nodarbošanās veidu kopības bāzes. Nodarbošanās veidu (piemēram, ganu, mednieku, zvejnieku, transportstrādnieku u. c.) kopība var būt nestabila. Šīs attiecības pastiprina darba pieredze un briesmas (piemēram, jūrnieki, kalnrūpniecības strādnieki, kareivji), vienāda etniska cilme etniski svešā vidē (piemēram, čigāni, ebreji), līdz beidzot tās ar rakstītiem noteikumiem un statūtiem iegūst likumīgu spēku (amatnieku un tirgotāju apvienības). Pastāv arī vairāk vai mazāk stabilas vecuma, dzimuma un kārtu apvienības ar saviem tiesiskiem un politiskiem uzdevumiem (piemēram, jaunavu apvienības un «puišu karogi», strādnieku apvienības). Visi šie kolektīvi noteiktos apstākļos kļūst par tautas ieradumu paudējiem, sargiem un radītājiem.

Ikvienu šķira tradīcijas tiecas izmantot savās interesēs, cenšas izveidot un attīstīt tās, kuras atbilst pašas interesēm, bet nodot aizmirstībai šīm interesēm neatbilstošās. Valdošās šķiras un svešzemju iekarotāji parasti veicināja un nostiprināja galvenokārt reakcionārās tradīcijas, kas izveidojās tautas sociālās, nacionālās un garīgās apspiestības laikmetos kā tautas ekspluatācijas un garīgās apspiešanas līdzeklis. Iekarotāji ar senajām latviešu tautas tradīcijām cīnījās divējādi — no vienas puses, ar aizliegumiem, sodiem un spriedīkiem cenšoties tās iznīcināt, bet, no otras puses, populārākās piemērojot saviem mērķiem un pieskaņojot tām baznīcas kalendāru ar radniecīgiem baznīcas svētkiem. Rezultātā latviešiem kā ikvienai tautai izveidojās progresīvas un atkarībā no reakcionāro elementu lomas tautas vēsturē reakcionāras tradīcijas, kas bija tautai naidīgas un darbaļaudīm nepieņemamas. Latviešu tautas tradīcijas feodālisma laikmetā bija ekspluatēto latviešu zemnieku tradīcijas, kas vistīrākā veidā saglabājās lauku darba-

laužu augstākajos slāņos. Turpretī Latvijas pilsētās sadzīvē ieviesās vācu, 16. gs. — poļu, 17. gs. — zviedru un vēlāk arī krievu tradīciju elementi. Etnogrāfiem būtu jānoskaidro, kad un kāpēc šie tradīciju elementi nonāca Latvijā. Kāpēc un kādā mērā tie tika pieņemti, kad un kāpēc izzuda vai saglabājās līdz pēdējam laikam kā relikti.

Zemnieku ieradumu, tradīciju, paražu u. tml. pētīšana ir ļoti svarīga zemnieku ideoloģijas noskaidrošanai. Bez zemnieku gara dzīves pētījumiem nav iespējams saprast zemnieku ekonomiskās dzīves vai politiskās un sociālās cīņas mērķus. Tautas tradīcijas nesaraucjami saistās ar folkloru, kuras pētīšanu V. I. Ļeņins uzskatīja par svarīgu avotu tautas pasaules uzskata, tautas ieceru analīzei dažādos laikmetos.²

Bez tautas tradīciju pētījumiem priekšstats par tautu — materiālo un garīgo vērtību radītāju — būs visai nepilnīgs.

Līdz ar izglītības izplatīšanos tradīciju nodošana nākamajām paaudzēm un apgūšana lielā mērā kļuva atkarīga no dažādu tautas slāņu izglītības līmeņa. Mazāk izglītotie parasti tradīcijas nekritiski pārņēma, bet izglītotākie tās izvēlējās atbilstoši savai gaumei. Seno tautas tradīciju saglabātāji joprojām bija strādājošās tautas pārstāvji. Kopš 18. gs. otrās puses tautas ieražas un tradīcijas pareizi tiek uzskatītas par patieso tautas kultūras attīstības līmeņa rādītāju. Bet tautas kultūra ir ne tikai viens no svarīgākajiem tautas attīstības rādītājiem, tā ir arī nozīmīgs attīstību virzītājs spēks.

Padomju tradīcijas, kas veidojas pēc sociālisma uzcelšanas, nav tikai veco tautas nacionālo tradīciju jauna attīstības pakāpe, bet ir kvalitatīvi jauna pakāpe. Padomju tradīcijām ir nacionāls un reizē arī internacionāls raksturs, jo, no vienas puses, tiek attīstītas un bagātinātas progresīvās senās tautas tradīcijas, bet, no otras puses, veidojas visām padomju tautām kopējas tradīcijas. Padomju tradīcijas balstās uz iepriekšējo laikmetu progresīvajām un demokrātiskajām visu padomju tautu tradīcijām, jo, kā norādīja V. I. Ļeņins, «Nevis jaunas proletāriskās kultūras izdomāšana, bet pastāvošās kultūras labāko paraugu, tradīciju, rezultātu attīstība no marksisma pasaules izpratnes un dzīves apstākļu un proletariāta cīņas viedokļa viņa diktatūras laikmetā».³

Tā, piemēram, ražas svētkus Padomju Savienībā sāka atzīmēt pēc KK(b)P Centrālās Komitejas 1923. gada aicinājuma, kas norādīja uz šīs tautas tradīcijas nozīmi, nepieciešamību piešķirt tai citu jēgu un ieviest lauku dzīvē.⁴ V. I. Ļeņins kategoriski protestēja pret uzskatu, it kā, izmantojot viena vēsturiska laikmeta lozungu, varētu izveidot būtiskus šī laikmeta apstākļus.⁵ Tāpēc viens no padomju etnogrāfu un folkloristu uzdevumiem ir ne tikai noskaidrot labākās latviešu tautas tradīcijas, bet arī ieteikt to izmantošanu padomju tradīciju veidošanā. Tā kā vienām un tām pašām tradīcijām dažādos vēsturiskos apstākļos ir dažāda nozīme,

tad vienam laikmetam vai vienai tautai raksturīgās tradīcijas bez pārvērtēšanas un izmaiņām nevar tikt tieši pārņemtas un izmantotas citos vēsturiskos apstākļos un citā etniskā vidē. Mūsdienu tradīciju veidošanā izmantojamas tikai izslīpētās labākās demokrātiskās tradīcijas vai to elementi, jo «skaistais ir jāaglabā, jāņem kā paraugs, jāvadās no tā, pat ja tas ir «vecs». Kāpēc mums jānovēršas no patiesi skaistā, jāatteicas ņemt to par sākuma punktu tālākai attīstībai tikai tāpēc, ka tas ir «vecs»? Kāpēc jaunais jāpielūdz kā dievs un tam jāpakļaujas tikai tāpēc, ka «tas ir jauns»?»⁶

Taču glabāt kultūras mantojumu vēl nebūt nenozīmē aprobežoties tikai ar mantojumu kā tādu; atbilstoši savam laikam tas ir kritiski jāizmanto. Līdzās tradīcijām, kas saistītas ar cilvēka dzīves gājumu (dzimšana, kāzas, nāve), mūsdienās pieaugusi valsts politiskā gada tradīciju (V. I. Leņina piemiņas dienas, 1. Maijs, Uzvaras svētki, Oktobra svētki u. c.), kā arī darba gada tradīciju (profesiju dienas, sezonas darbu sākums un nobeigums u. c.) loma. Šīs tradīcijas izveidojušās pilnīgi no jauna vai balstās uz populārākajām senajām demokrātiskajām tautas tradīcijām, taču ieguvušas jaunu saturu. Pēdējais jāsaka arī par tradīcijām, kas saistās ar dabas gadu — ziemas (Jaungads) un vasaras (Līgo svētki) saulgriežiem. Ticīgo cilvēku dzīvē zināmas tradīcijas saistās vēl ar t. s. baznīcas gadu, aiz kura šodien joprojām nereti stāv pasaulīgas priekškrīstīgo ieradumu gadu paražas.

Lai gan latviešu apdzīvotā teritorija nav liela, taču latviešu tautas bagātā daiļrade, etniskā vēsture un kultūras sakari radījuši tik daudz dažādu tradīciju, ka par speciālu etniskās vēstures pētīšanas objektu var kļūt atsevišķas darba un sadzīves tradīcijas, tāpat atsevišķu novadu tradīcijas. Otrkārt, jau pavirši dažādu gadsimtu vienu un to pašu tradīciju aprakstu salīdzinājumi parāda, ka tradīcijas gadsimtu gaitā mainījušās, izzudušas un veidojušās no jauna. Tāpēc tradīcijas pētīšanas nepārtrauktā veidošanās un atmiršanas procesā. Pētnieku uzdevums ir tradīcijas ne tikai pareizi aprakstīt, bet arī zinātniski izskaidrot to izcelšanos, izplatību un attīstību. Taču šis uzdevums ir grūts, jo tradīciju sākumi parasti sniedzas tālā pagātnē un saistīti ar vēsturiskiem apstākļiem, kas bieži vien ir tikai iedomājami. Savā vēlākajā attīstības gaitā tautas tradīcijas gadsimtiem ilgi sekmejuši vai kavējuši dažādi sarežģīti vēsturiski faktori, un mūsdienās novērojamas tradīcijas ir dažādu laikmetu vēsturisko apstākļu ietekmes produkts.

Tradīciju attīstības sarežģīto procesu nesaskatīja daudz agrāko pētnieku. Sīkāki to pētījumu apskati sniegti šajā krājumā ievietoto apcerējumu ievados. Tāpēc šeit pie tiem pakavēsimies tikai īsumā. Mēģinājumi izskaidrot latviešu tradīciju izcelšanos sastopami t. s. mitoloģiskās skolas zinātnieku darbos 19. gs. vidū un otrajā pusē. Sai sakarā minami Fr. Brīvzemnieka, J. Lautenbaha,

L. Bērziņa u. c. pētījumi. Mitoloģiskās skolas kundzību pamazām nomainīja t. s. aizguvumu skola, kas, salīdzinot vienas tautas tradīcijas ar citu tautu tradīcijām, centās noskaidrot, no kurienes tradīcijas radušās. Šeit minami vispirms profesora P. Smita pētījumi. Vairāki agrākie pētījumi mēģināja rekonstruēt un aprakstīt tradīciju norisi un to secību gadskārtā vai cilvēku dzīvē. Taču, nesaisīti ar zemnieku grūto dzīvi, zemnieku svētku un tradīciju apraksti rādīja, ka zemnieki nepārtraukti priecājas, dzied, dejo un ir apmierināti. Ja kultūras migrācijas teoriju pārstāvji tautas tradīciju attīstību izskaidroja galvenokārt ar tradīciju pārmanotošanu, tad t. s. tīrās latviešu kultūras meklētāji tradīcijas uzskatīja par tautas gara mūžīgi nemainīgu izpausmi. Tā, E. Brastiņš un citi «senās latviešu reliģijas atjaunotāji» slavīnāja visu sencisko un noliedza visu ārzemniecisko kā latviešiem kaitīgu un nevajadzīgu, tādā veidā ignorējot nepieciešamību ikvienai nācijai mācīties no citām.⁷ Tradīciju pirmspadomju pētījumos pieļautas arī vairākas kopējas metodiskas kļūdas. Tradīcijas bieži vien apskatīja atrauti no zemnieku darba, tāpat arī bez kopsakara ar citām tradīcijām. Bet atsevišķas tradīcijas kļūst saprotamas tikai tad, ja tās aplūko visa gada un cilvēka dzīves ietvaros. Treškārt, pirmspadomju pētījumos gandrīz nekad netika apskatītas amatnieku un pilsētas iedzīvotāju tradīcijas. Neskatoties uz minētajiem trūkumiem, šie pētījumi nodēra par zināmiem sagatavošanas pakāpieniem uz dziļākiem un teorētiskiem tradīciju pētījumiem.

Pēckara gados pirmie tradīcijām veltītie pētījumi nāca klajā tikai 50. gados (Latviešu tautas dziesmas, I—III. Izlase. Rīgā 1955.—1957.). Plašāku nopietnu tradīcijām veltītu pētījumu trūkums zināmā mērā negatīvi ietekmēja ne tikai latviešu padomju tradīciju attīstību, bet arī vispār Latvijas kultūras dzīvi, jo tautas tradīciju pētījumi ne tikai palīdz saprast tautas dzīvi pagātnē, audzina cieņu pret tautu, bet arī veicina cieņu pret negatīvām pagātnes paliekām. Tas jo svarīgāk tāpēc, ka ar reliģiskajiem svētkiem saistītās paražas tautas dzīves veidā saglabājas ilgāk nekā šo svētku mitoloģiskā jēga.

Tradīciju vēstures rakstīšanā iespējami dažādi materiāla grupēšanas veidi. Šajā krājumā materiāls grupēts pa laikmetiem, kuru ietvaros tad, izmantojot arheoloģiskos, etnogrāfiskos, folkloras un vēstures avotus, mēģināts atklāt tradīciju saturu un formu, darba tautas cieņu pret reakcionārajām tradīcijām. Šī kolektīvā monogrāfija iesāk kompleksi un vairākās nozarēs pirmreizēji risināt latviešu tradīciju problēmas, bet ne tuvu nobeidz šo darbu. Tradīciju vēsturi nevar uzrakstīt bez atsevišķu tradīciju un ticējumu monogrāfiskiem pētījumiem. Turpmākajiem pētniekiem šis pētījums palīdzēs plašāk atklāt latviešu tautas tradīciju attīstības likumsakarības un funkcijas, bet padomju tradīciju veidotājiem — labāk saprast latviešu tautas tradīcijas, izvēlēties labākas demo-

krātiskās no latviešu tautas tradīcijām padomju tradīciju veidošanā. Tas palīdzēs labāk saprast latviešu tautas dziesmas, kas saistās ar tradīcijām,

tāpat pārējās latviešu tautas agrākās un mūsdienu kultūras jomas.

Šeit publicētie pētījumi veikti laikā no 1964. līdz 1966. gadam.

PARINDES

¹ В. Г. Плеханов. Сочинения, т. VIII, изд. 2. М. [б. г.], 266. lpp.

² В. Д. Бонч-Бруевич. Воспоминания о Ленине. М. 1965, 389.—391. lpp.

³ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 41. М. 1963, 462. lpp.

⁴ Известия ЦК РКП(б), 1923, 7/8, 104.—105. lpp.

⁵ В. И. Ленин. Соч., т. 13, 24.—25. lpp.

⁶ Ļeņins par kultūru un mākslu. Rīgā 1957., 510. lpp.

⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 23, 10. lpp.

H. Strods

I

**TRADĪCIJAS PIRMATNĒJĀS KOPIENAS
UN AGRĀ FEODĀLISMA LAIKMETĀ**

I. Loze

SENO TICĒJUMU UN TRADĪCIJU ATSPUGUĻOJUMS AKMENS LAIKMETA MĀKSLĀ AUSTRUMBALTIJĀ

Jautājums par seno ticējumu — pirmatnējo reliģisko priekšstatu un tradīciju — atspoguļojumu arheoloģiskajā materiālā izraisa lielu interesi. Tā pētniecība sniedz zināmu ieskatu attiecīgā laikmeta garīgajā dzīvē, palīdzot izprast dažas no šīs dzīves parādībām vai likumsakarībām.

Līdz šim jautājumu par senajiem ticējumiem vispārīgā plāknē, to atspoguļojumu akmens laikmeta mākslā (koka, kaula, raga un dzintara skulptūrā, māla sīkplastikā), kā arī kapulauku inventārā Austrumbaltijas teritorijā apskatījis L. Janītss,¹ apkopojot galvenokārt Igaunijas PSR teritorijā iegūtos materiālus, kā arī izmantojot plašu salīdzināmo materiālu no Karēlijas, Somijas un Urāliem, bet mazāk skarot materiālus, kas savākti Latvijas PSR teritorijā (atzīmētas dažas kaula un koka skulptūras, māla figūras). Problēma par senajiem ticējumiem un to tradicionālo raksturu latviešu arheoloģiskajā literatūrā ir maz risināta. Sastopami tikai atsevišķi, visai skopī norādījumi par atsevišķiem mākslas priekšmetiem un varbūtēju ar tiem saistītu ticējumu. Neskatoties uz to, jautājums par senajiem ticējumiem un to tradicionālo raksturu joprojām paliek atklāts. To liecina arī latviešu padomju etnogrāfiskajā literatūrā² sastopamie norādījumi par pirmatnējiem ticējumiem. Uz akmens laikmetu attiecināmo Austrumbaltijas teritorijā atrasto materiālu apstrādes pakāpe neļauj izvirzīt noteiktus secinājumus par ticējumu saturu.

Senajiem ticējumiem un ar tiem saistīto tradīciju pētniecībai pievēršama maksimāla uzmanība. Vairuma padomju arheologu — akmens laikmeta pētnieku — darbos analizēti atsevišķa pieminekļa vai pat pieminekļu grupas materiāli.³ Seno cilšu ticējumu pētījumu pamatā ir kompleksa pētniecības metode, kas balstās uz arheoloģisku un etnogrāfisku faktu saskaņošanu. Mākslas pieminekļu interpretācija saistāma ar etnogrāfiskajām paralēlēm. Austrumbaltijas akmens laikmeta mākslas pieminekļus un ar tiem saistītos reliģiskos priekšstatus (resp. seno ticējumu atspoguļojumu akmens laik-

meta mākslā) var skatīt uz Sibīrijas un citu ziemeļu tautu 19. un 20. gs. sākuma etnogrāfisko paralēļu fona.

* * *

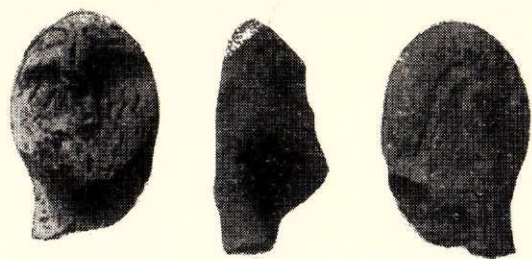
Akmens laikmeta mākslas priekšmeti Austrumbaltijā, kas uzskatāmi par vienu no galvenajiem avotiem seno ticējumu (reliģisko priekšstatu) un ar tiem saistīto tradīciju pētniecībā, pārstāvēti ar māla sīkplastiku, kaula, raga, koka skulptūru, dzintara figūriņām, kā arī ar sīzeta zīmējumiem uz kaula priekšmetiem un māla trauku virsmas. Atkarā no sīzeta tie dalāmi divās grupās: antropomorfos un zoomorfos atveidojumos (изображения). Antropomorfos atveidojumus reprezentē māla sīkplastika, kaula un raga skulptūra, dzintara figūras, koka elki, kā arī grafiski zīmējumi uz kaula priekšmetu virsmas.

Antropomorfās māla figūras (15 gab.) līdz šim skatītas vairākos speciāla rakstura darbos.⁴ Pēc ārējās apdares īpatnībām tās ir stipri atšķirīgas. Septiņas no tām ar augšup paceltu galvu un plakanu pēdu kāju vietā, tās atrastas Purciema (1. att.: 1, 2, 4), Nainiekstes (1. att.: 6), Sēļu Zvejnieku, Lagāžas, kā arī Akali apmetnē Igaunijas PSR teritorijā un uzskatāmas par vizitētkmīgākajām. Divām figūrām no Suļkas (1. att.: 5) un Valmas apmetnēm (Igaunijas PSR) seja ir iegarena, spēcīgi uz priekšu izvirzīta, deguns veidots plastiski; figūras ir sēdošas, poza uz priekšu sakumpusi. Mālā veidotai cilvēka galvai no Aboras apmetnes (1. att.: 3) ir plats, jūtami pieplacināts deguns un asi iezīmēta mutes līnija.

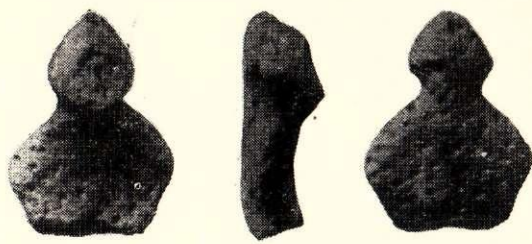
Antropomorfās māla figūras raksturīgas visam neolīta laikmetam. (III g. t. p. m. ē. vidus — II g. t. p. m. ē.). Agrākās no tām (Suļka, Valma) saistāmas ar ķemmes-bedrīšu un porainās keramikas (Nainiekste, Purciems) kultūrām, vēlākā (Abora) — ar auklas keramikas kultūru.

Antropomorfās kaula un raga skulptūras (9 gab.) līdz šim nav speciāli pētītas. Pēc stila un ārējās formas tās dalāmas 2 grupās: plākšņveida kaula figūrās un apjomīgi darinātās raga

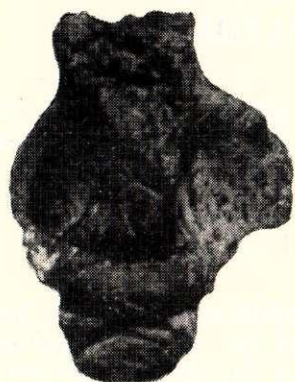
vai kaula figūrās. Pirmās atrastas Tamulas apmetnē. Tās ir saglabājušās fragmentu veidā. Skulptūras seja dalīta trīs puslīdz vienādās daļās (piere, deguns, apakšžoklis). Uzacu lokus veido

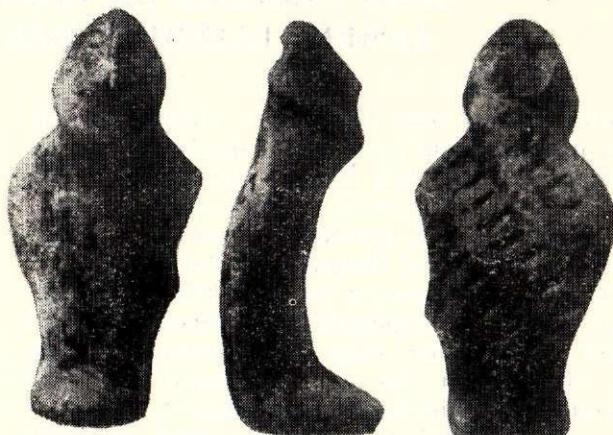
1

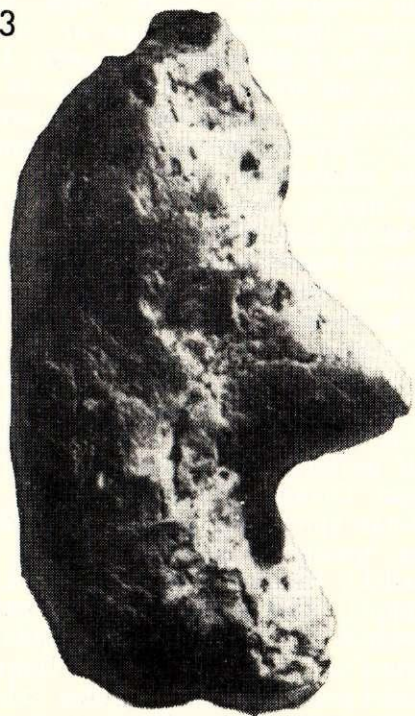
2

3

4

5

6

1. att. Antropomorfā māla sīkplastika (sīkāk skat. 2. tabulā).

asa līnija — pacēlums virs iedziļinātajiem acu dobumiem. Vienai no skulptūrām apakšzoklis pārklāts ar svitrām, kas apzīmē bārdu. Arī degunu apzīmē pacēlums starp šiem simetriski izvietotajiem acu dobumiem (2. att.: 1). Divām citām skulptūrām ir trausls, sašaurināts viduklis un šķelums kāju vietā (2. att.: 3, 5). Rokas, spriežot pēc plecu noapaļojuma, bijušas nostieptas gar sāniem vai savienotas ar ķermeni gurnu rajonā (2. att.: 4). Tamulas apmetnes skulptūras veidotas plastiski, nedaudz vienkāršoti un stilizēti. Laika ziņā tās saistāmas ar vēlā neolīta kultūru (II g. t. p. m. ē. pirmā puse).

No aļņa (*Cervus alces*) raga darinātā cilvēka figūra veselā veidā atrasta Pērnavas upē (Igauņijas PSR) (2. att.: 12).⁶ Skulptūras seja atšķirībā no iepriekšējām mazāk izteiksmīga. Acis veido nelieli iedobumi. Degunu iezīmē tikko jūtams pacēlums. Ķermeņa formas pasvītroti reljefas. Figūrai kājas nostieptas un gurni noapaļoti. Pērnavas upē atrastā figūra ir vienīgā līdz šim zināmā šāda tipa skulptūra Austrumbaltijā. Iespējams, ka tā uzskatāma par visnenāko antropomorfo skulptūru šajā teritorijā, jo pēc savām stilistiskajām īpatnībām figūra tuva Eiropas dienvidaustrumu antropomorfajām māla figūrām (Tripoljes u. c. kultūras). Skulptūra datējama ar attīstītā neolīta sākuma posmu vai pat agrā neolīta beigām.

Apjomīgi veidota cilvēka galvas skulptūra grezno Laguna apmetnē atrastā kaula dunča spalū (2. att.: 9). Simetriski izvietotās acis izgredtas nelielu padziļinājumu veidā, mutes līnija iegriezta. Galvassegu vai matu kārtojumu ieskicē vertikālas līnijas. Laguna apmetnes cilvēka sejas skulptūra ir vienīgais šāda veida atradums Austrumbaltijā un pieskaitāma pie visvēlākajiem neolīta antropomorfo skulptūru atradumiem. Tā attiecināma uz vēlā neolīta beigu posmu (II g. t. p. m. ē. vidus).

Antropomorfā dzintara plastika (7 gab.) ir sevišķi izteiksmīga. Tā saglabājusies gan veselu, gan fragmentāru figūru veidā (2. att.: 6—8, 10, 11), kuras visas, izņemot vienu, atrastas Kuršu kāpās (Lietuvas PSR): Jodkrantē (5 gab.) un uz dienvidiem no Nidas (1 gab.).⁷ Viena no antropomorfajām dzintara figūrām iegūta arī Latvijas PSR teritorijā, zemes šaurumā starp Babītes ezeru un Lielupes krastu.⁸ Antropomorfā plastika attēlo cilvēka augumu (5 gab.) vai galvu (2. gab.). Galvas forma un sejas detaļu traktējums piešķir figūrām individuālu nokrāsu. Trim figūrām ir noapaļota un nedaudz pagarināta galvas forma (4. att.: 2, 6, 8). Simetriski izveidotie acu dobumi atrodas zem iztalsnotiem vai nedaudz izliektiem uzacu lokiem. Degunu iezīmē pacēlums starp acu dobumiem. Divām figūrām ar noapaļotu galvas formu acu dobumi iezīmēti ar iegarenu vai iegareni noapaļotu iedobumu palīdzību, starp kuriem pacēluma veidā izvietots deguns. Uzacu un mutes līnijas nav ievilkas (2. tab.: 7, 11). Vienai figūrai sejas kontūras ieslēgtas trīsstūrī (2. tab.: 10). Atšķirībā no iepriekšējām šai figūrai acis iegredtas ar sīku

urbumu. Uzacis veido līnijas, degunu — pacēlums. Zods ass, izvirzīts uz leju.

Ķermeņa formas figūrām ir vienkāršotas (2. att.: 7, 10, 11). Plecu līnijas ir noapaļotas vai četrstūrains. Rokas cieši piespiestas pie sāniem vai arī gūžu vietā savienotas ar ķermeni. Divām figūrām kājas iezīmē šķelums.

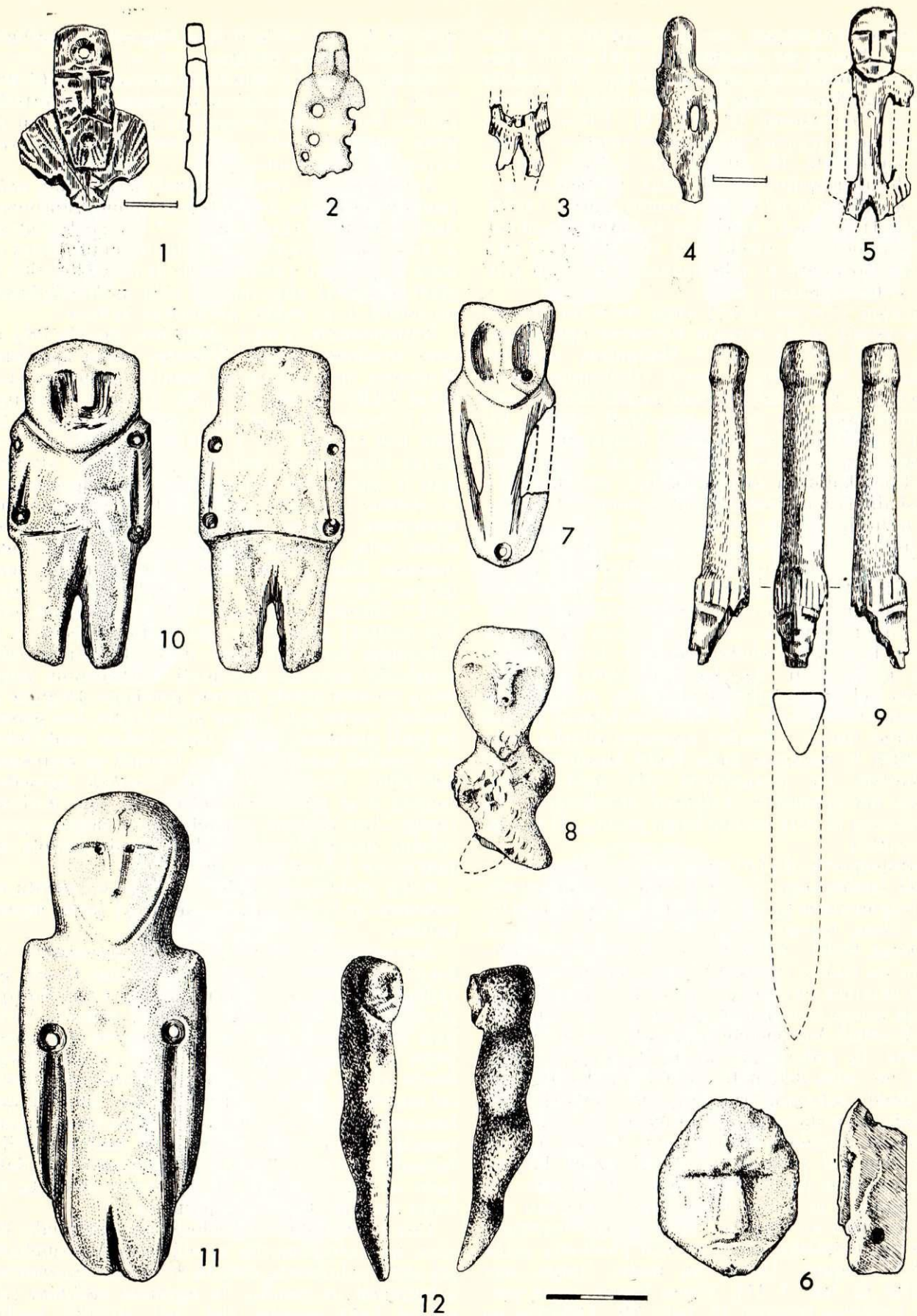
Antropomorfā dzintara plastika ir grūti datējama, jo tā iegūta kā savrupatradumi. Šajā jautājumā izteiktas dažādas domas.⁹ Stilistiskā līdzība ar antropomorfajām kaula skulptūrām (Tamula) un māla sikplastiku (Abora) ļauj dzintara plastiku ar zināmu rezervi attiecināt uz vēlā neolīta laikmetu un saistīt to ar auklas keramikas kultūru.

Antropomorfo koka skulptūru pārstāv elki no trim atradumu vietām: Sārnaves purva apmetnes, Malmutes upes grīvas un Šventoji apmetnes (Lietuvas PSR) (3. att.: 1—2, 6). Sārnaves apmetnes elks ir iecirsts 1,68 m garā lapu koka balķī.¹⁰ Elkam nav ne roku, ne arī kāju, ekstremitātes iezīmētas tikai nelielu iecirtumu veidā. Abi stumbra gali ir vienmērīgi notēsti, pie kam augšējā galā ir atstāta tāss, kas iezīmē galvassegu vai matu kārtojumu. 0,46 m no koka augšgala ir rupji izcirsta seja; tā saglabājusies slikti, jo koks kūdrā manāmi izkaltis. Otrs elks, no Malmutes upes grīvas, iecirsts mazāk masīva lapu koka mieta galā.¹¹ Diemžēl, saglabājusies tikai elka sejas daļa, kas neatļauj spriest par galvas formu. Seja ir izteiksmīga, zem taisnajām uzacu līnijām atrodas simetriski izvietoti iedziļināti acu dobumi, kurus vienu no otra atdala deguna pacēlums. Deguna vidusdaļa un tā gals jūtami paplašināts, kas padara to īpaši plastisku. Mutes līnija, kā arī apakšzoklis nav speciāli izdalīti, bet gan iezīmēti ar iegreduma palīdzību. Trešais elks no Šventoji apmetnes iecirsts 2 m garā lapu kokā.¹² Tā seja darināta rūpīgi. Acu dobumi izvietoti abpus deguna pacēlumam, uzacis stingri ievilkas, zods veidots apjomīgs un izvirzīts uz leju.

Kokā grebtie elki datējami ar agro neolītu un saistāmi ar t. s. Narvas—Nemunas agrā neolīta kultūru.

Antropomorfe zīmējumi (gravējumi) uz kaula un raga priekšmetu virsmas ir reta parādība ne tikai Austrumbaltijas, bet visas Baltijas jūras piekrastes akmens laikmeta mākslā. Vienīgais šāds visai nosacīta rakstura zīmējums sastopams uz Užavas upē (Kuldīgas rajonā) atrastā dunča vienas puses (5. att.).¹³ Zīmējums sastāv no rombveida figūras, vienkāršas un dubultlīnijas, kas savā starpā savienotas un veido vienotu kompozīciju. Šis duncis ir visnenākais Austrumbaltijas teritorijā atrastais mākslas priekšmets, jo datējams ar mezolīta jeb vidējā akmens laikmeta sākuma posmu (9.—8. g. t. p. m. ē.).

Tātad aplūkots arheoloģiskais materiāls liecina, ka antropomorfe atveidojumi Austrumbaltijas akmens laikmeta mākslā ar reti izņēmumiem attiecināmi uz neolītu. Ja agrajam neolītam raksturīgi kokā grebtie elki, tad attīstītā neolītā parādās māla sikplastika un raga skulptūra.

2. att. Antropomorfās kaula, raga un dzintara skulptūras.

Visbagātāk antropomorfi atveidojumi tomēr pārstāvēti vēlā neolīta pieminekļos (kaula skulptūras, dzintara plastika, māla sīkplastika).

Zoomorfos atveidojumus pārstāv ūdensputnu, aļņa, ziemeļbrieža, lāča, bebra, caunas un citu kažokādu dzīvnieku, mežacūkas, čūskas, zivju, kā arī grūti nosakāmu dzīvnieku figūras.

Ūdensputnu figūras pārstāv kaula un koka skulptūras, dzintara plastika, māla sīkplastika, kā arī grafiski zīmējumi uz māla trauku virsmas. No kaula izgatavotas ūdensputnu figūras vai nu sastopamas atsevišķu skulptūru veidā (19 gab.), vai arī rotā rituālas nozīmes priekšmetus — naža spalus un lāpstiņas galus (6 gab.). Ūdensputnu skulptūras pēc to stilistiskajām un ārējās apdares īpatnībām dalāmas trīs grupās. Vienu no tām sastāda stipri vienkāršots un stilizēts pīles atveidojums (8 gab.). Šīm skulptūrām galvas ir nolauztas (4. att.: 3, 8; 7. att.: 10). Tās iegūtas Ičas, Lagažas, Riņņukalna, Malmutes grīvas, kā arī Tamulas (Igaunijas PSR) apmetnēs. Pie otras grupas pieder zosu figūras no Tamulas apmetnes ar augšup pavērstu galvu, spēcīgu izliekumu krūšu vietā un sašaurinātu astes daļu (4. att.: 1, 2). Trešo grupu veido ūdensputnu — gulbju (varbūt zosu?) figūras ar spēcīgi uz priekšu izvīrztu iegarenu kaklu un izstieptu knābi. Šīs grupas figūras iegūtas Eiņu, Kreiču, Lubānas ezera sēkļu, Riņņukalna un Tamulas apmetnēs (4. att.: 5—7). Ievēribu ieguvusi Lubānas ezera sēkļos atrastā skulptūra, kuras ķermeni rotā dubultrombu figūras (4. att.: 7).

Ne mazāk pazīstami ir kaula naži ar ūdensputnu figūru veidā darinātiem spaliem. Divi no tiem atrasti Lubānas ezera sēkļos, viena spals pīles figūras veidā pacelts virs rīka korpusa (4. att.: 9), otra (gulbja figūra) — saplūst ar naža asmeni (4. att.: 11); Riņņukalna apmetnes naža spals (putna figūra) (7. att.: 4) saplūst ar naža asmens daļu. Savukārt Leimanišķu apmetnes naža spalvu veido zoss galva ar garu, stipri uz priekšu izstieptu kaklu, kas pamazām pāriet ķermenī — naža asmens daļā (4. att.: 10). Tamulas apmetnes kaula lāpstiņas galu rotā ūdensputna figūriņa (4. att.: 12).

Tā kā minētās ūdensputnu kaula skulptūras atrastas vēlā neolīta laikmeta pieminekļos (Eiņi, Kreiči, Lagaža, Leimanišķi, Riņņukalns, Tamula), tad ar zināmu rezervi uz šo pašu laikmetu varētu attiecināt savrupatradumus Ičas upē, Lubānas ezera sēkļos un Malmutes grīvā.

Koka skulptūras — ūdensputnu atveidojumi — sastopamas uz vairākiem Sārnotes purva apmetnē iegūtajiem kausu rokturiem (3. att.: 5).¹⁴ Skulptūras ir plastiski veidotas. Tās attēlo putnus (pīli, zosi) ar gariem knābjiem, graciozi izliektiem vai uz priekšu nostieptiem kakliem. Putna torsu veido kauss, kura sienas it kā saplūdušas ar putna galvu. Atrastas arī koka skulptūras daļas. Tā, vienai šādas skulptūras daļai, kas atrasta Sārnotes purva apmetnē, ir nesamērīgi garš kakls (3. att.: 3).

Ir izteiktas domas, ka tā piederējusi gulbja atveidojumam.¹⁵

Ūdensputnu atveidojumi kokā attiecināmi uz agrā neolīta laikmetu.

Atrasti arī trīs ūdensputnu — pīles — atveidojumi dzintarā. Divas no tām — plāksņveidīgas — iegūtas Ičas un Nainiekstes purva apmetnē,¹⁶ trešā — apjomīgi darināts galvas fragments — Akali apmetnē (Igaunijas PSR).¹⁷ Nesen Eiņu apmetnē atrastā dzintara putna figūriņa atšķiras no iepriekšējām, jo atveido citu putnu.¹⁸ Abas pirmās ūdensputnu figūriņas datējamas ar attīstītu neolītu, bet pedējā — ar vēlā neolīta laikmetu.

Vienīgā līdz šim zināmā māla pīles figūriņa atrasta Zvejsalu apmetnē un datējama ar ķemmesbedrišu keramikas kultūras pastāvēšanas laiku.¹⁹

Grafiski veidotas ūdensputnu figūras (ar vienkāršo vai divkāršo ķemmes spiedogu) sastopamas uz māla trauku lauskām, kas atrastas Akali, Valmas un Lommi apmetnēs (Igaunijas PSR).²⁰ Ūdensputnu figūru zīmējumi uz māla trauku virsmas ir raksturīga parādība ķemmesbedrišu keramikas kultūrai ne tikai Austrumbaltijā, bet arī Somijā²¹ un PSRS Eiropas daļas ziemeļrietumu apgabalos.²²

Tātad ūdensputnu atveidojumi raksturīgi visam neolīta laikmetam. Ja agrajā neolītā sastopamas tikai koka skulptūras, tad attīstītajā neolītā ūdensputnu atveidojumi figurē dzintara plastikā, māla sīkplastikā un grafiskajos rotājumos uz māla trauku virsmas. Visbagātāk tomēr ūdensputna tēls pārstāvēts vēlajam neolītam raksturīgajās kaula skulptūrās.

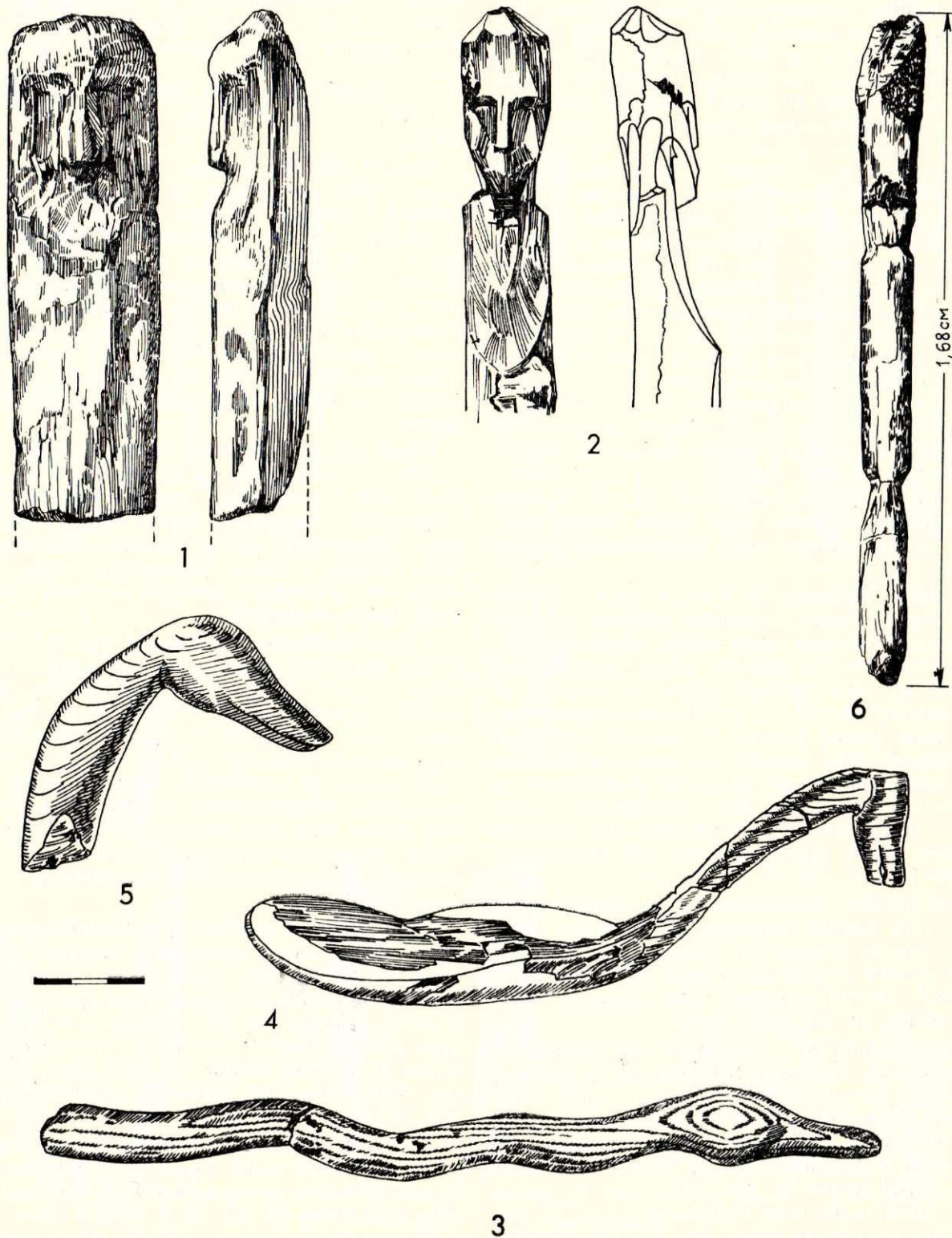
Aļņa atveidojumi sastopami gan kaula un raga skulptūru (8 gab.), gan arī dzintara figūru veidā (2 gab.). Četras no Villas, Narvas—Rīgikilas III (Igaunijas PSR),²³ Piestiņas un Malmutes upes grīvas apmetnēs²⁴ atrastajām skulptūrām ir aļņu galvu atveidojumi ragā (6. att.: 3, 16, 19, 20). Tām raksturīgs izteikts, kuprains deguns, bieza apakšlūpa, spēcīgas nāsis, izliekta piere. Arī četrām citām aļņu skulptūrām, kas izgatavotas no kaula plāksnītēm, vērojamas alnīm raksturīgas pazīmes, lai gan tās ir stipri vienkāršotas un stilizētas (6. att.: 4).

Kaulā un ragā grieztās aļņu skulptūras raksturīgas visam neolīta laikmetam. Agrākās no tām (aļņu galvu apjomīgie veidojumi no Narvas—Rīgikilas III un Malmutes upes grīvas apmetnēm) datējamas ar agro neolītu, vēlākās (no Malmutes upes grīvas, Piestiņas un Villas apmetnēm) saistāmas ar attīstīto neolītu, bet visvēlākās (no Aboaras, Riņņukalna un Tamulas apmetnēm) — ar vēlo neolītu.

Dzintarā plastiski veidotās figūras saglabājušās fragmentu veidā. Viens no fragmentiem, kas atrasts Sārnotes purva apmetnē, ir apjomīgi darināta aļņa galva (6. att.: 2).²⁵ Izliektā piere, biežā, it kā uzpampusī virslūpa, izliektās nāsis, pieglaustās ausis un mazās acis padara figūru visai reā-

listisku. Otrs fragments — aļņa galva no Aboras II apmetnes — izgatavota no plāksnītes, tāpēc mazāk izteiksmīga, jo stipri stilizēta un vienkāršota (6. att.: 1).²⁶ Abas figūras datējamas ar III g. t. p. m. ē. otro pusi, jo pieder ķemmes-bedrīšu keramikas kultūrai.

Ziemeļbrieža (*Rangifer tarandus* L.) attēls līdz šim zināms tikai uz Užavas upē atrastā kaula dunča virsmas.²⁷ Gravējums izpildīts iegriezuma tehnikā (5. att.: 1, 3) un skatāms sānskatā. Dzīvnieks attēlots kustībā. Tā dinamiku pastiprina ķermeņa iegarenā forma, kā arī kāju poza. Ķer-

3. att. Koka skulptūras.

menis pārklāts ar sīku, krustojošos svītru tīklu. Pēc zīmējuma stilistiskajām īpatnībām duncis attiecināms uz mezolīta laikmetu (9.—8. g. t. p. m. ē.).

Lācis atveidots dzintarā (2 gab.). Viens no lāča atveidojumiem, plāksņveida, iegūts Tamulas apmetnē (6. att.: 18),²⁸ tam ir visas lāča ķermenim raksturīgās kontūras. Otrs, no Sārnaves purva apmetnes, darināts apjomīgi, un no tā saglabājies tikai fragments (pakaļdaļa) (6. att.: 17).²⁹ Lāča figūras datējamas ar attīstīto (Sārnavē) un vēlā neolītu (Tamulā).

Bebra, caunas un dažu grūti nosakāmu dzīvnieku figūras izgatavotas no kaula un dzintara. No kaula izgrieztā bebra skulptūra, kas atrasta Valmas apmetnē, veidota reālistiski (6. att.: 9).³⁰ Dzīvnieks attēlots peldot. Par to liecina tā augšup paceltā galva, nostieptā aste. Suļķas apmetnē iegūti no dzintara veidotās bebra figūras fragmenti — apjomīgi darināta galva, ar punktveidā iezīmētām acīm un nāsīm.³¹ Figūras datējamas ar attīstīto neolītu.

Vienīgās līdz šim zināmās caunas kaula skulptūras fragments atrasts Tamulas vēlā neolīta apmetnē (6. att.: 6).³² Skulptūras reālistisko traktējumu pasvītro iegarenais, vingrais ķermenis, garā, nostieptā aste, isās, veiklās kājas.

Divas grūtāk nosakāmu kažokādu dzīvnieku skulptūras atrastas Valmas apmetnē (6. att.: 5, 7).³³ Figūras darinātas apjomīgi, pirmā — no kaula, otrā — no dzintara. Dzintara figūrai akcentēta galva, acis un nāsīs (izurbtas ar caurumiņiem). Ķermenis ir īss, aste visai kupla. Kaula skulptūra nav tik izteiksmīga. Lūzums purna daļā, kā arī ķermeņa mazāk izteiksmīgā forma neļauj noteikt precīzi, kādu dzīvnieku tā atveido (bebru, āpsī, caunu utt.).

Kaulā griezta mežacūkas figūra atrasta Tamulas vēlā neolīta apmetnē (6. att.: 8).³⁴ Skulptūra veidota reālistiski. Izteiksmīgi veidotā lielā galva ar mežacūkai raksturīgo noplacināto purnu un ausīm, taisnā mugura, isās kājas ļauj skulptūrā saskatīt tieši šim dzīvniekam raksturīgās formas.

Mālā darinātā mežacūkas figūra ir atrasta Lagažas vēlā neolīta apmetnē (6. att.: 12). Tā veidota vienkārši (liela galva, uz priekšu izstiepts purns, priekškājas tikai iezīmētas).

Tas, ka mežacūku atveidojumi pagaidām atrasti tikai vēlā neolīta pieminekļos, nebūt nenozīmē, ka tie nevarētu būt atrasti arī agrākajos.

Starp grūti nosakāmo dzīvnieku skulptūrām, kas izgatavotas no kaula, koka un dzintara, ievēribu pelna trīs. Viena no tām, kaulā izgriezta, iegūta Lagažas apmetnes izrakumos (6. att.: 10).³⁵ Tā attēlo dzīvnieku ar garu, uz priekšu izstieptu kaklu un nostieptu purnu. Sīkās austiņas vai acis iezīmētas ar reljefu pacēlumu. Vēderpusē rotāta ar trim paralēlām sīku iegriezumu rindām. Atsevišķas svītras klāj arī figūriņas virspusi. Otra grezno koka kausa kātu no Sārnaves apmetnes (3. att.: 4).³⁶

Skulptūrā dzīvnieka galva četrstūraina, vienkāršota un stilizēta, tāpēc grūti noteikt, kādu dzīvnieku tā atveido. Muti iezīmē šķēlums.

Sai sakarā minama arī Jodkrantē atrastā dzintara skulptūra. Arheoloģiskajā literatūrā tā nereti figurē kā zirga galvas skulptūra, lai gan līdzība ar zirga galvu vāji saskatāma.³⁷

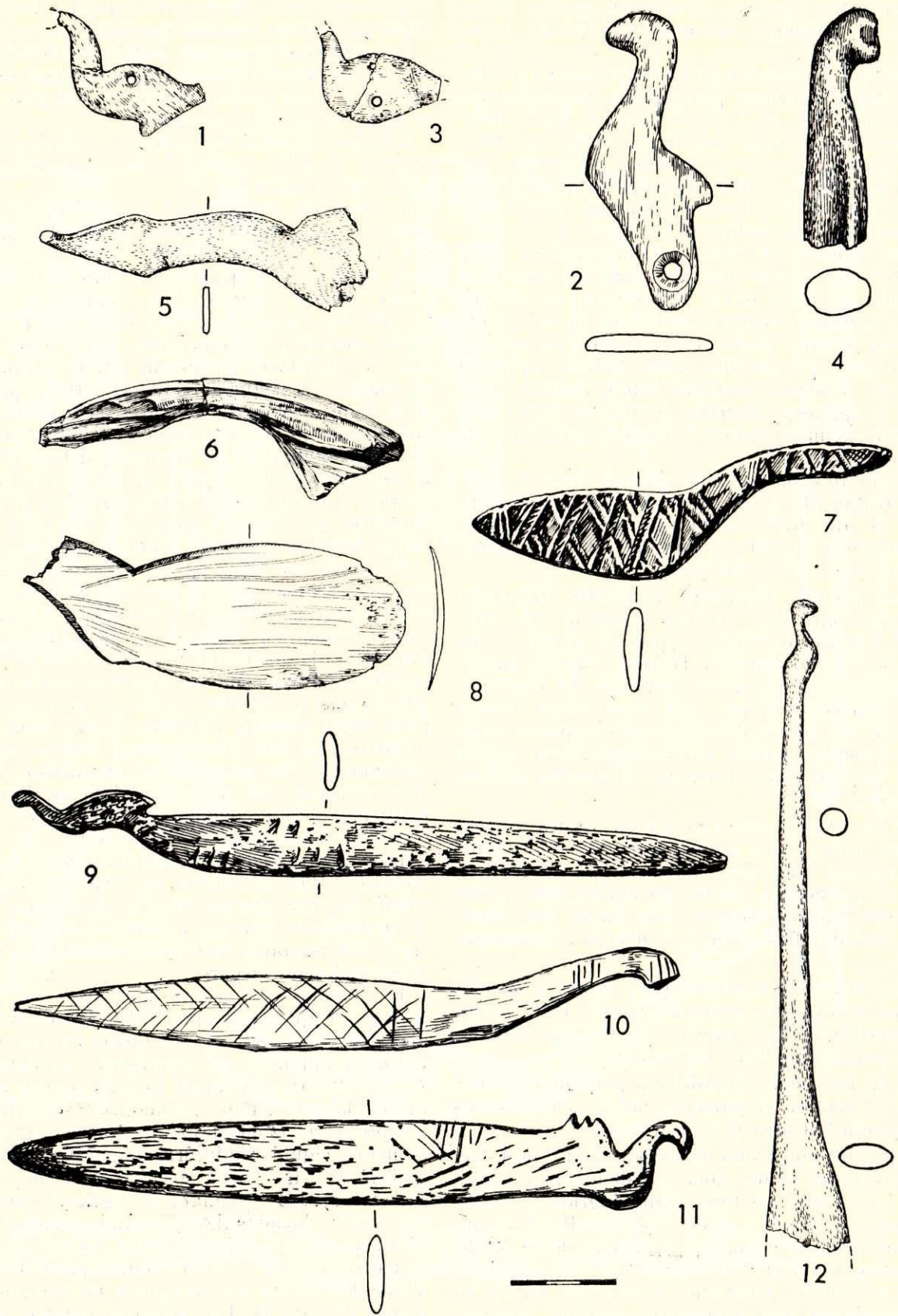
Čūsku — odžu un zalkšu — atveidojumi sastopami kaula un raga skulptūru, dzintara un māla figūru veidā.

Ir zināmas divas odžu skulptūras, kas darinātas no raga. Viena no tām atrasta Tīrvālā, Narvas tuvumā (Igaunijas PSR).³⁸ Skulptūra izgatavota no griezumā apaļa raga, kura plātais gals veido čūskas galvu, bet šaurākais — asti (7. att.: 6). Čūskas ķermenis pārklāts ar sīku, ritmiski sakārtotu urbumu tīklu, kuri imitē čūskas ādu. Ar dziļākiem urbumiem reljefi veidots odzei uz muguras raksturīgais liklocis. Raga plātajā daļā, resp., odzes galvas vietā, izurbts caurums, kas kalpojis skulptūras iestiprināšanai koka kātā. Otrajai odzes skulptūrai no Aboras apmetnes (7. att.: 1) ir iegarena formas galva ar asi iezīmētām acīm un mutes līniju. Čūska attēlota kustībā. Tās dinamiskumu pasvītro uz muguras iegrieztā likloča līnija. Astes daļa čūskai nedaudz paplašināta.

No kaula un raga izgrieztas zalkšu skulptūras iegūtas Tamulas un Aboras vēlā neolīta apmetņu pēdējo gadu izrakumos (7. att.: 2, 3). Viena no Tamulā atrastajām figūrām ir trauslāka, otra — masīvāka. Trauslākajai acis iezīmētas ar urbumu palīdzību. Toties Aboras apmetnē iegūtajai skulptūrai acis ir izceltas reljefi un ķermeņa apakšpuse viegli svītrotā. Dzintara čūskas figūra, stipri stilizēta, līdz šim atrasta tikai Aboras apmetnes izrakumos.³⁹ Tās ķermenis ir īss, attēlots kustībā. Acis izurbtas, bet mute izveidota ar iegriezuma palīdzību. Mālā veidota čūskas figūra atrasta Zvejsalu attīstītā neolīta apmetnē.⁴⁰

Tīrvālā atrastā odzes skulptūra attiecināma uz mezolītu. Par to liecina ne tikai atraduma apstākļi, bet arī urbuma tehnikā darinātais liklocis. Šī gravešanas tehnika («Bohrornament») raksturīga vēlā mezolīta mākslas priekšmetiem Baltijas jūras piekrastē vispār.

Ir zināmas trīs zivju skulptūras no Aboras, Narvas—Rīgikilas I apmetnēm, kā arī Malmutes upes grīvas (7. att.: 7—9). Pirmā no tām (Abora) darināta apjomīgi un, domājams, atveido lidaku (7. att.: 9). Par to varētu liecināt galvas iegarenā forma, kā arī žaunu izveidojums. Pārējās divas skulptūras ir izteiksmīgākas. Narvas—Rīgikilas I apmetnē iegūtā skulptūra, pagatavota no kaula plāksnītes, ir stipri vienkāršota un stilizēta (7. att.: 7).⁴¹ Tā pārklāta ar iegrieztu ornamentu, kas veido dažādas kompozīcijas (skujiņu raksts vienā pusē, krustojošos līniju tīkls un paralēlu svītru grupas — otrajā). Daudz plastiskāk kaula plāksnītē veidota zivs skulptūra no Malmutes upes grīvas (7. att.: 8). Pēc ihtiologu domām, tā attēlo kādu no karpu dzimtas zivīm. Par to liecina ne tikai ķermeņa forma, bet arī simetriski izveidotā

4. att. Kaula skulptūras.

astes daļa. Skulptūrai ir divi pāri ieurbtu caurumu, kā arī noasināts un nodilis priekšgals.

Zivs skulptūras datējamas ar attīstītā (Narva—Rīgikila I un Malmutes upes grīva) un vēlā neolīta laikmetu (Abora).

* * *

Akmens laikmeta mākslas priekšmeti Austrumbaltijā, kuru skaits pārsniedz simtu (111 eks.), ļauj ieskatīties senā cilvēka garīgajā dzīvē, mēģinot tuvoties tā ticējumam izpratnei.⁴²

Neizprazdams dabas parādības, pirmatnējais cilvēks nenodala sevi no apkārtējās dabas, identificē sevi ar dabas parādībām un spēkiem, piešķirdams materiālām lietām un pat nemateriālām parādībām cilvēka spējas.⁴³ Šis uzskats, t. s. animisms (anima — «dvēsele»), raksturīgs visām pirmatnējām tautām.

Savu radniecību, vēlāk arī izcelšanos, pirmatnējais cilvēks saistīja ar kādu noteiktu dzīvnieku vai augu sugu, kādu priekšmetu vai dabas parādību — t. s. dzimtas totēmu. Totēmisms ir viena no vissenākajām reliģijas formām. Tā ir ieguvusi universālu izplatību, jo raksturīga visām pasaules tautām (dzimts iekārtā).

Totēmismu uzskata par dzimts reliģiju, jo tā pilnīgi izveidojusies tikai dzimtsiekārtas laikā. Totēmisms nav vienīgā pirmatnējās reliģijas forma. Citu šīs reliģijas formu pārstāv maģija. Ar maģiju saprot cilvēku mānticīgu darbību, lai pār dabiskā veidā iedarbotos uz to vai citu materiālu, priekšmetu vai parādību.⁴⁵ Atšķirībā no totēmisma, kurš raksturīgs tikai dzimtsiekārtai⁴⁶, maģija ir visu vēlāko reliģiju neatņemama sastāvdaļa.⁴⁷ Izšķir kontakto, iniciālo, parciālo, imitatīvo, apotropeisko un katartisko maģiju; šie maģijas veidi cits no cita atšķiras pēc maģiskā spēka pārraides tehnikas.⁴⁸

Par visvienkāršāko maģijas veidu uzskatāma kontaktā maģija. Tā pamatojas uz maģiskā spēka avota tiešu saskari ar objektu, pret kuru vērsta šī darbība. Daudz sarežģītāka ir iniciālā maģija. Tās spēks vērsts pret noteiktu objektu, kas atrodas lielā attālumā no maģiskā spēka avota. Tāpēc reāli veicams tikai maģiskā akta iesākums, turpretī nobeigums atstājams maģiskā spēka ziņā. Parciālās maģijas spēks atšķirībā no divām iepriekšējām vērsts nevis pret pašu objektu, bet gan pret tā aizstājēju un tikai caur to uz pašu objektu. Imitatīvās maģijas spēks iedarbojas nevis uz pašu objektu, bet gan uz tā imitāciju. Apotropeiskās maģijas uzdevums ir saistīts ar naidīgu spēku atvairīšanu. To simbolizē amuletu nēsāšana. Katartiskās maģijas pamatā ir attīrīšanas ceremonijas, kuru mērķis ir novērst ļaunumu.

Neatņemama pirmatnējās reliģijas sastāvdaļa ir kultī, kuru pamatā ir senā cilvēka duālistiskais uzskats par dabu un tās spēkiem (labais un ļaunais, veiksmes un neveiksmes utt.). Kultī nav nekas cits kā pirmatnējā cilvēka ciņas atspoguļo-

jums ar dabu un tās spēkiem, tam neizprotot savas veiksmes un neveiksmes cēloņus.⁴⁹

Par izplatītākajiem kultū veidiem var uzskatīt dabas kultū (uguns, saule, ūdens, zeme utt.), čūsku kultū, senču kultū, dzīvnieku kultū jeb teroteismu (aļņa, brieža, lāča utt.) u. c. Neatkarīgi no sava konkrētā satura kults savā attīstībā ir cieši saistīts ar maģiju un totēmismu. Šiem elementiem ir liela nozīme pirmatnējā kultū izpratnē. Jautājumā par kultū veidošanās laiku valda dažādi uzskati. Ir izteiktas domas, ka dabas kults radies vēlāk par totēmismu un uzskatāms par atsevišķu pirmatnējās reliģijas attīstības posmu,⁵⁰ turpretī, pēc pretējā uzskata pārstāvju domām, dabas kults, gan arī dzīvnieku kultī ir eksistējuši agrāk par totēmismu.⁵¹

Vadošās sižeta līnijas Austrumbaltijas akmens laikmeta mākslā, kā redzams no iepriekš iztirzātā materiāla, saistāmas ar cilvēka, ūdensputnu un dzīvnieku tēliem.

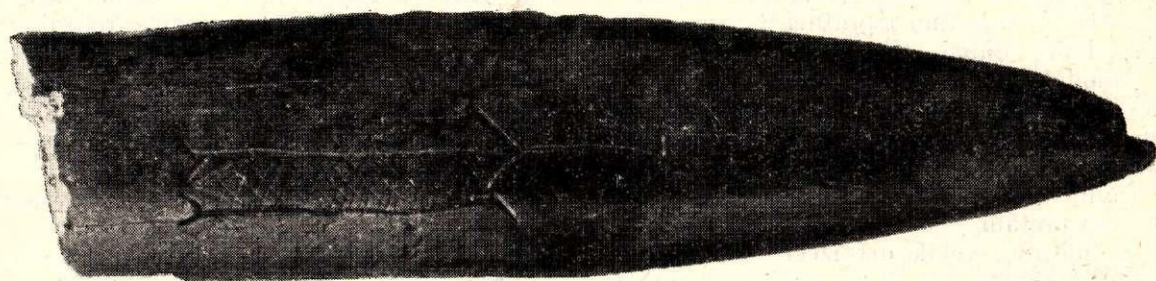
Cilvēka tēls atspoguļojas māla sīkplastikā, dzintara, kaula, raga un koka skulptūrā, kā arī zīmējumos uz kaula priekšmetu virsmas. Acīmredzot te varam runāt par zināmu likumsakarību, kas lielākā vai mazākā mērā atsedz pirmatnējo ticējumu īsteno raksturu.

Par antropomorfo figūru nozīmi akmens laikmeta ticējumos izteiktas dažādas domas. Ed. Šturms, salīdzinot Purciema apmetnē iegūtās māla figūras ar Eiropas dienvidaustrumu apgabalos atrastajām, nācis pie secinājuma, ka, tāpat kā pirmās, arī Eiropas dienvidaustrumos atrastās figūras kalpojušas kāda reliģiska kultū vajadzībām.⁵² A. Eirepē, kura spalvai pieder apkopjoša rakstura pētījums par māla sīkplastiku ķemmes keramikas izplatības zonā Eiropas ziemeļu un ziemeļaustrumu daļā, min iespēju, ka figūras ir kultū priekšmeti, līdzīgi Ziemeļeiropas un Ziemeļāzijas tautu «mirušo lellēm» vai garu figūrām.⁵³ Šajā sakarā, protams, jāpiebilst, ka māla sīkplastika nav raksturīga šīm tautām. Tāpat nevar neatzīmēt, ka neolīta laikmeta māla sīkplastikai, konkrēti, antropomorfojām figūrām, atšķirībā no kaula, raga un koka skulptūrām, kā arī dzintara figūrām ir savas specifiskas īpatnības, kas izpaužas galvenokārt attēlotā cilvēka pozas izvēlē un ornamentācijā. Iespējams, ka tieši tāpēc māla darinātās figūras var atspoguļot cita rakstura ticējumus, kas ir saistīti ne tikai ar vienu noteiktu kultū, bet pat ar vairākiem kultiem.

Austrumbaltijas teritorijā atrastajām antropomorfojām māla figūrām nav akcentētas dzimuma pazīmes (sievietes krūtis). Neatkarīgi no tā daļa figūru, kas tēlo objektu sēdošā pozā, var būt saistāma ar mājas pavarda kultū, bet figūras ar augšup pret debesīm un sauli pavērstu seju — ar auglības simbolu. Šādu interpretāciju balsta Tripoljes neolīta kultūrai (Eiropas dienvidaustrumu daļā) piederošo antropomorfo māla figūru klasifikācija.⁵⁴ Šīs klasifikācijas pamatā ne tikai tipoloģiskie principi, tā ņem vērā arī figūru atrašanas vietas un citus ne mazāk svarīgus faktus.

Piemēram, sēdošu sieviešu figūras atrastas māla mājokļu modeļos, kur tās novietotas uz nelieliem paaugstinājumiem tiešā pavarda tuvumā.⁵⁵ Domājams, ka mājas pavarda (uguns) kults arī Austrumbaltijas neolīta laikmeta ciltīm, tāpat kā Tripoljes kultūras ciltīm, saistījās ar mātes dzimtu. Sievietes māla figūriņas ar augšup pavērsto seju, pamatojoties uz pozas līdzību ar Dienvidaustrumeiropas neolīta kultūrās sastopamajām figūrām, varētu liecināt par auglības sim-

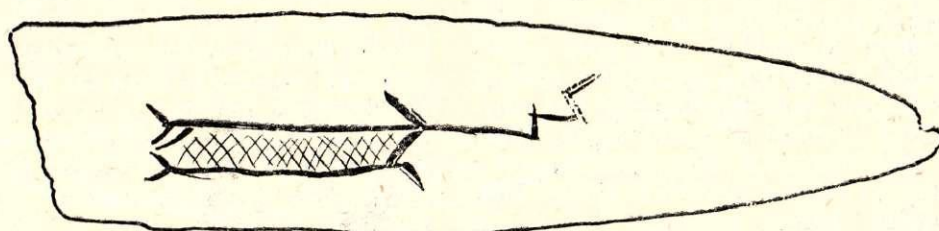
bolu; tas arī neizslēdz sievietes noteicošo lomu dzimts dzīvē. Tāpēc liekas, ka Austrumbaltijas teritorijai raksturīgās sēdošās figūras, kā arī figūras ar augšup pavērstu seju ir sievietes atveidojumi, kas pasvīturo tās lomu mātes dzimtas iekārtā (III g. t. p. m. ē.). Arheoloģiskajos izrakumos iegūtās figūras, neatkarīgi ne no to ārējās formas, pozas, ne arī atrašanās apstākļiem, parasti saista ar senču kultu.⁵⁶ Šī kulta arhaisms neizraisa šaubas. Tomēr ne jau visas antropo-

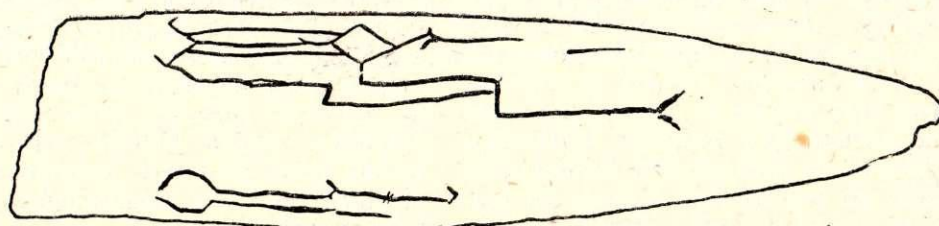
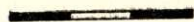
1

2

3

4

5. att. Kaula duncis ar zīmējumiem (Užavas upe).

morfās figūras vienmēr un visur figurē kā senču garu atveidojumi.

Sibīrijas tautu etnogrāfija sniedz daudz interesantu faktu par senču kultu un tā raksturu. Tā, piemēram, par vissenākajiem antropomorfajiem burjatu elkiem (ongoniem) uzskata mātes līnijas senču atveidojumus (matriarhāta paliekas).⁵⁷ Tāpēc domājams, ka Austrumbaltijā šādi elki bijuši raksturīgi vēl mātes dzimtas iekārtai un senču kults piekopts vēl matriarhāta laikā. Senču kulta ģenēzi, pamatojoties uz evenku (tungusu-mančžūru tautu grupas) etnogrāfiskajiem materiāliem, pētījis A. Aņisimovs.⁵⁸ Minētais autors norāda, ka šis kults savā izcelsmē neapšaubāmi saistāms ar mātes dzimtu. Par to liecina evenku tradīcija, griežoties pie senču gariem, vienmēr sēsties pie pavarda (uguns). Tas varētu norādīt uz senču kulta ciešo saistību ar mājas pavardu (uguns) kultu, kas, kā zināms, ir raksturīgs matriarhātam. Uguns gars evenku izpratnē identificējams ar sievietes tēlu (vecmāmiņu). Senču gari — elki — bijuši raksturīgi arī nanajiešiem (evenkiem radniecīgai tungusu-mančžūru tautu grupai).⁵⁹ Ikvienā nanajiešu mājā var novērot šādus senču garu — vīriešu un sieviešu — atveidojumus, pie kam vīriešiem iezīmētas sieviešu krūtis. Acīmredzot veco tradīciju, kas saistīta ar sievietes vadošo lomu dzimts dzīvē, nebija viegli lauzt.⁶⁰

Tomēr lielākajai daļai Sibīrijas tautu elki — «senču gari» — un to kults ir patriarhāta (tēva dzimts) raksturīga iezīme un no paaudzes uz paaudzi pārgājuši pa vīriešu līniju.

Evenki elkus gatavoja no koka, briežu ragiem u. c. materiāliem. Pēc evenku ticējuma, šajos elkos (muḥdi) mājā senču gari. Muḥdi ir dzimts vai ģimenes aizstāvji un aizsargātāji. Tos glabāja speciālos maisiņos vai kastītēs. Ja bija pašiem jāpārbrauc uz citu vietu, muḥdi vienmēr atradās savs iejūgs vai ragavas. Muḥdi «baroja» ar medībās nogalināto dzīvnieku asinīm un kaulu smadzenēm.

Nevar noliegt, ka Austrumbaltijas neolīta ciltīm senču kults būtu svešs. Liekas, ka starp Austrumbaltijas raga, kaula un dzintara antropomorfajiem figūrām un evenku darinātajiem elkiem varētu vilkt zināmas paralēles. Kā redzams pēc arheoloģiskā materiāla izklāsta, gandrīz visas šīs Austrumbaltijas teritorijā atrastās figūras ar rētiem izņēmumiem attiecināmas uz vēlā neolīta laikmetu — tēva dzimts pirmsākumu veidošanās laiku.

Par to, ka antropomorfas skulptūras var atspoguļot arī citus ticējumus, liecina daži norādījumi Sibīrijas tautu etnogrāfijā. Hanti (Sibīrijas ugru tautu grupa) godā mirušā dzimts locekļa attēlu — lelli un piekopj leļļu kultu.⁶¹ Šis ticējums saistīts ar bailēm no mirušā, kurš atriebjas, ja lelles skulptūra nav savlaicīgi sagatavota. Grūti apgalvot, vai Austrumbaltijas neolīta ciltīm bija šādas mirušo lelles. Neapšaubāmi ir tikai tas, ka šo uzskatu pamatā bija bailes no mirušajiem un žēlums pret tiem. Tāpēc iespējams, ka daļa no Austrumbaltijas teritorijā savāktajām neolīta

skulptūrām varētu būt identificējamās ar mirušo dzimts locekļu attēliem.

Interesi izraisa arī aleutu (Ziemeļāzijas galējo ziemeļu tautas) ticējumi par mirušā tuvinieka dvēseles pārdzimšanu nākamajā bērņā.⁶² Aleuti godā speciālas sēdošas cilvēka figūras — mirušā dvēseles materiālu iemiesojumu —, un tāpēc tiek piekopts to kults.

No sacītā redzams, ka antropomorfas skulptūras (ongoni) galvenokārt saistītas ar Sibīrijas tautu ticējumiem par mirušajiem, senču gariem, par dvēseles pārdzimšanu un attiecīgo kultu piekopšanu.

Tātad, pat nevelkot plašākas paralēles, iespējams pieņemt, ka Austrumbaltijas neolīta skulptūras saistāmas ar mirušā cilvēka gara materiālu atveidojumu. Šis gara materiālais iemiesojums pilda dažādas funkcijas: palīdz, aizsargā, aizstāv, ir klāt visos dzīves grūtākajos brīžos, nodrošina dzimtas locekļus pret mirušajiem, pret to atriebību, kā arī iemieso mirušā radnieka dvēseli līdz tās pārdzimšanai nākamajā bērņā.

Nav iespējams un arī nav nekādas vajadzības norādīt konkrēti, kādas no šīm Austrumbaltijas neolīta raga, kaula vai dzintara antropomorfajiem figūrām kalpojušas tam vai citam mērķim. Starp Austrumbaltijas neolīta cilšu un vēl nesena pagātnē atpalikušu Sibīrijas tautu ticējumiem nenoliedzami ir velkamas zināmas paralēles, bet, no otras puses, nevar apgalvot, ka ikvienam laikmetam un ikvienai tautu grupai nebūtu savas, specifiskas īpatnības. Šajā sakarā jāpiezīmē, ka lielākajai daļai Austrumbaltijas neolīta antropomorfo skulptūru ir urbti caurumi (1—3) skulptūru nēsāšanai uz krūtīm vai piestiprināšanai pie apģērba. Tātad šie priekšmeti allaž cilvēkam bijuši klāt, ne tikai zemes virsū, bet arī aizsaules dzīvē.

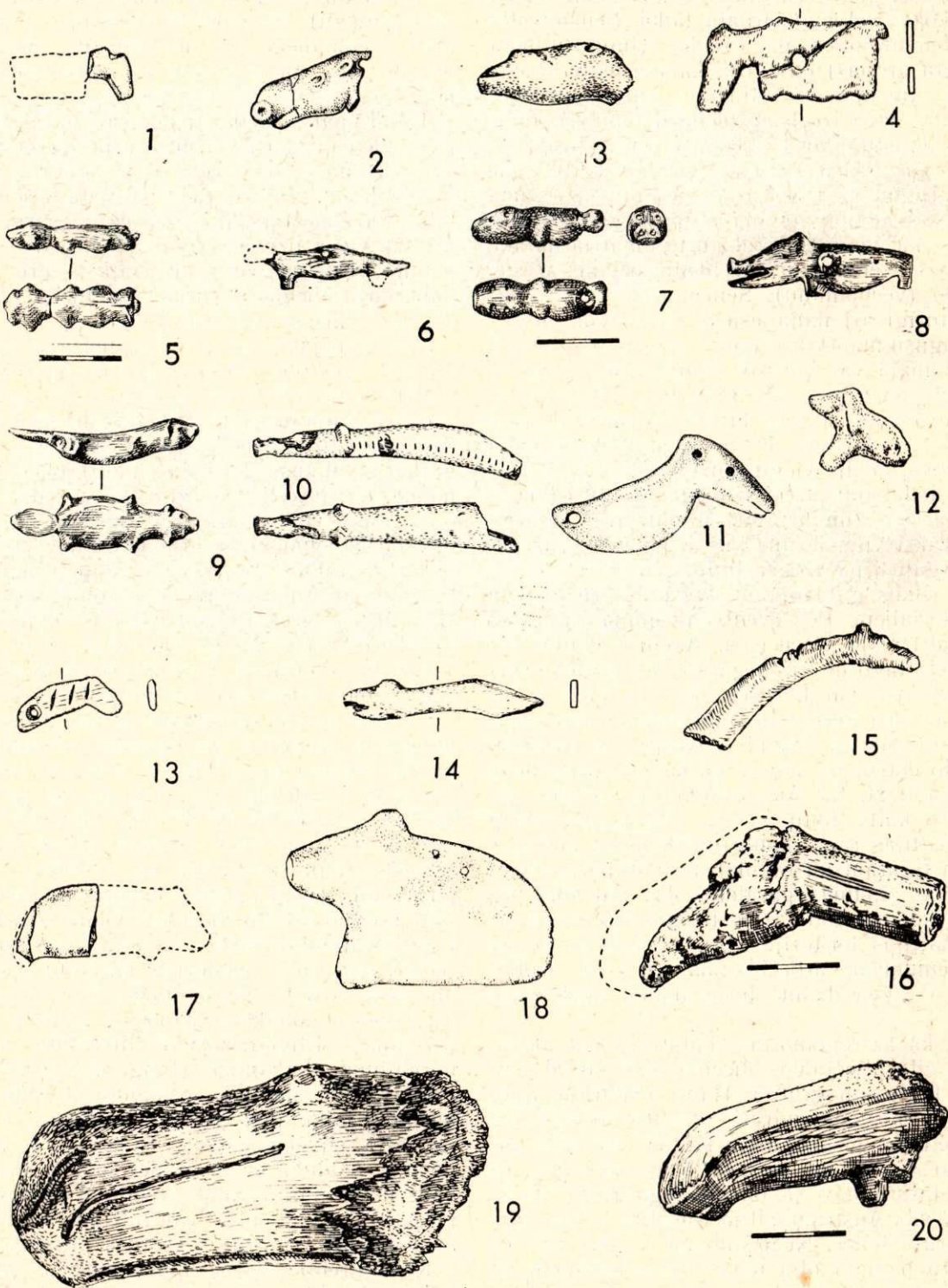
Cilvēka galvas veidojums uz kaula dunča spala (Lagaža) atšķirībā no iepriekš minētajām skulptūrām izraisa īpašu interesi. Tas, ka cilvēka figūras vietā ir attēlota tikai daļa no tās (galva), neizraisa izbrīnu, jo tā ir sena mākslas tradīcija, kas izsekojama visā akmens laikmetā. Parasti arheoloģiskajā literatūrā šo parādību saista ar pirmatnējā cilvēka priekšstatiem par parciālo maģiju (veselo aizstāj tā daļa). Gandrīz neiespējami ir mēģinājumi tuvoties tās satura izpratnei. Acīmredzot skulptūrai piedēvēja maģisku spēku. Varbūt šādi veidots kaula duncis bijis neaizstājams priekšmets noteiktos rituālos zināmu funkciju veikšanai. Etnogrāfiskajā literatūrā sastopami norādījumi, ka oroči (tungusu-mančžūru tautu grupa) divu naidīgi noskaņotu dzimtu samierināšanas laikā lieto riku, t. s. booru, kura galā izgriezta cilvēka galva.⁶³ Šim rikam ir milzīga nozīme naidīgo pušu samierināšanā pat tad, ja kāds no vienas dzimtas nogalinājis citas dzimtas locekli. Varbūt šādas vai līdzīgas funkcijas var piedēvēt arī Lagažas apmetnes atradumam.

Kokā grebtie elki ir īpaša mākslas priekšmetu kategorija, kas, pateicoties savai monumentalitātei, vieglāk saistāma ar kādu no etnogrāfiskajām

literatūrā sastopamajiem ticējumu veidiem. Koka elki varētu būt identificējami ar mājas sargājiem — gariem, kādus, piemēram, pazīst Amūras nivhi (tungusu-mančžūru tautu grupa).⁶⁴ Šie elki (тывыз) ir lielas, no koka darinātas figūras un, tāpat kā arheoloģiskajos izrakumos iegūtās, attēlo visu cilvēka ķermeni vai tā daļu. Elks sargāja māju un tās apdzīvotājus no ļauniem ga-

riem, tas bija dzimtas elks un mantots tika tikai pa vīriešu līniju.

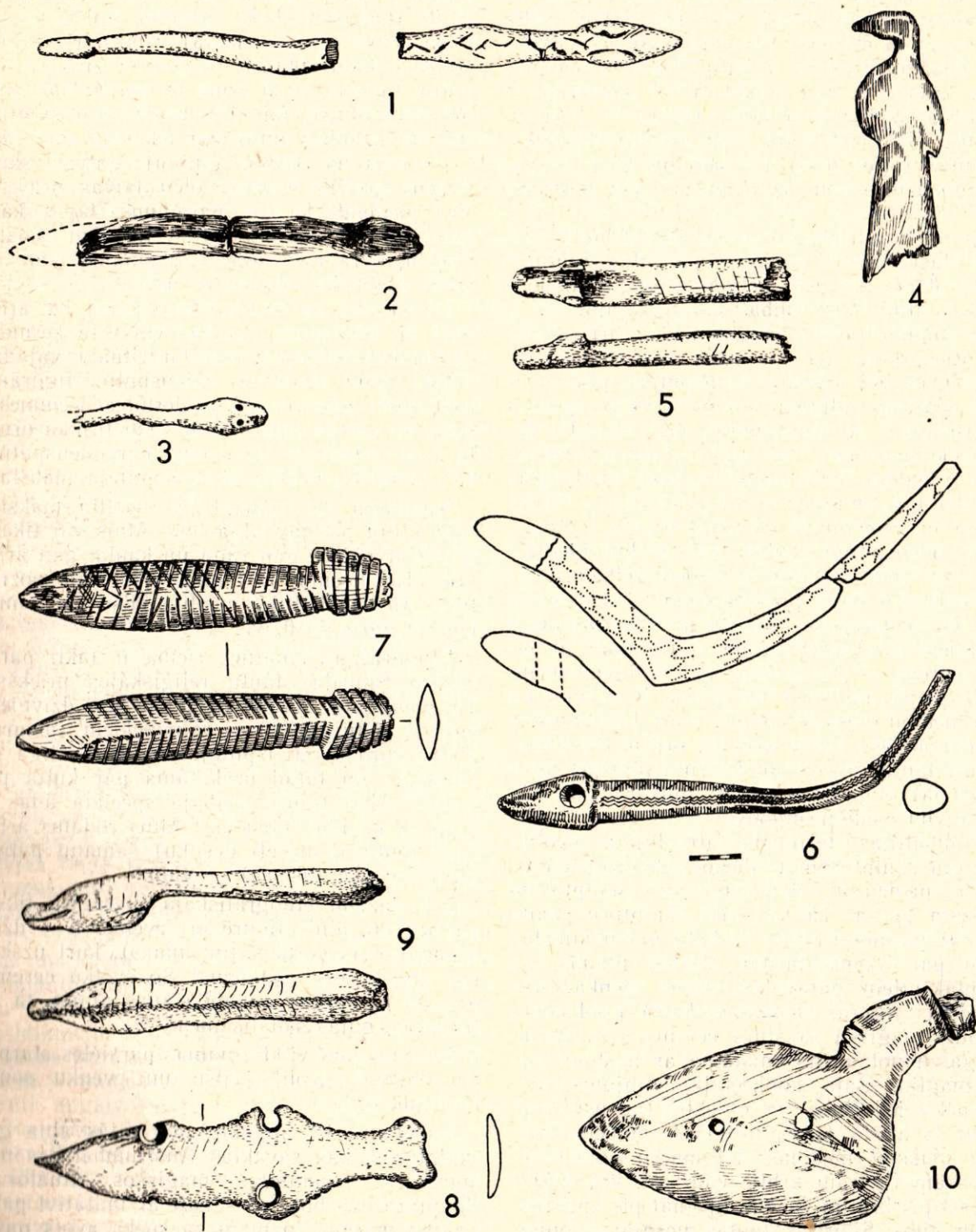
Otra visizplatītākā pirmatnējās tēlotājas mākslas sižetiskā līnija Austrumbaltijā saistīta ar ūdensputna tēlu. Ūdensputns, kā redzējam iepriekš, darināts ne tikai kaulā un ragā, bet arī kokā, dzintarā un mālā. Tas sastopams ne tikai atsevišķu skulptūru veidā, bet tā figūra vai galva

6. att. Kaula, raga un dzintara skulptūras (dzīvnieki).

rotā arī kaula nažu spalus vai koka kausu kātus. Ūdensputna zīmējumi sastopami arī uz māla trauku virsmas. Tas viss liecina par ūdensputnu lielo nozīmi Austrumbaltijas seno cilšu ticējumos. Sibīrijas tautu ticējumos vēl pavisam nesena pagātnē ūdensputna tēls ieņēma īpašu vietu; tas nav tik daudz saistīts ar ūdensputnu lomu ekonomiskajā dzīvē, kā arī priekšstatiem par mirušā cilvēka

dvēseles pāriešanu uz viņpasauli. Tā, piemēram, Obas uģiem bija tradīcija pirms nāves ietovēt mirēja plecā putna attēlu,⁶⁵ ja turklāt cilvēks mira vasarā, tad tetovēja ūdensputnu — pīli vai zosi, ja ziemā — citu putnu. Arī hanti uzskatīja, ka plecā ietovēts putns palīdz sargāt cilvēka dvēseli dzīves laikā un pēc nāves pavada uz viņpasauli.⁶⁶

7. att. Kaula un raga skulptūras (čūskas, zivis, putni).

Ar putna tēlu Obas ugriem saistās arī uzskati par cilvēkā mītošajām dvēselēm (mazā dvēsele, miega dvēsele, pa upi lejup ejošā dvēsele, u. tml.).⁶⁷ «Mazā dvēsele» (lili), kas pieņēmusi putna izskatu, vienmēr atrodas cilvēkā, un, ja uz laiku to atstāj, tad cilvēks kļūst bezspēcīgs un noguris. «Miega dvēsele», pēc Obas ugru uzskatiem, lielāko laiku pavada mežā (arī putna izskatā) un cilvēkā atgriežas tikai miega laikā. Ja šī dvēsele pazūd, cilvēkam nāve neizbēgama. «Pa upi lejup ejošā dvēsele» parādās tikai pēc cilvēka nāves, pieņēmusi putna izskatu. Pedējais ticējums ir gan krietni vēlāka parādība un saistāms ar šamanisma uzplaukuma laiku (tātad — bronzas laikmetu). Tā, piemēram, pēc evenku ticējuma, ūdensputni (pīle, zoss) kā šamaņa gari — palīgi sargā dzimts ceļu uz viņpasauli jeb «mirušo» upi.⁶⁸

Ticējumu, ka mirušā dvēsele iegūst putna izskatu, plaši pazīst daudzas pasaules tautas.⁶⁹ Acīmredzot šis ticējums nebija svešs arī akmens laikmeta ciltīm Austrumbaltijas teritorijā.

Sava zināma vieta ūdensputniem ir arī reliģiskajos priekšstatos par pasaules veidošanos. Tā, piemēram, evenki uzskata ūdensputnus par vienu no galvenajiem palīgiem zemes (vidējās pasaules) radīšanā.⁷⁰ Ar ūdensputna tēlu saistītie arheoloģiskie materiāli, kas iegūti Austrumbaltijas neolīta apmetņu izrakumos, dalāmi skulptūrās (kauls, dzintars un māls; rituāli priekšmeti — kauls un koks) un zīmējumos uz māla trauku virsmas.

Tā kā ūdensputnu skulptūras var būt identificējamās ar Sibīrijas tautu ongoniem (elkiem), tās var uzskatīt par kulta priekšmetiem.⁷¹ Ūdensputnu ongoni, no vienas puses, saistīti ar Sibīrijas tautu maldīgajiem priekšstatiem par pirmatnējo medicīnu, no otras — tos uzskata par palīgiem medicīnās. Tā, piemēram, zoss un gulbis ir evenku un burjatu medību ongons. Gulbis ir arī Turuhanskas ņencu (samodiešu tautu grupa), oroču (tungusumančūru tautu grupa) un hantu (Sibīrijas ugru tautu grupa) ongons. Savukārt pīle ir visai raksturīgs nivhu medību ongons.⁷²

Austrumbaltijas teritorijā atrastajām neolīta ūdensputnu skulptūrām ir dažas raksturīgas iezīmes. Tā, piemēram, daļai no šīm skulptūrām ir nolauzta galva. Tā kā šādu skulptūru skaits sasniedz 9, parādību nevar uzskatīt par nejaušību, bet gan par likumsakarību. Varbūt plānās, no kaula plāksnītēm gatavotās, stipri vienkāršotās un stilizētās figūras, būdamas kulta priekšmeti, izmantotas maģiska rakstura ceremonijās. Acīmredzot galvu nolaušana saistāma ar medību imitatīvo maģiju. Sajā konkrētajā gadījumā maģiskā spēka iedarbība uz objektu (ūdensputnu) notiek ar tā attēla (skulptūras) starpniecību, nodrošinot veiksmi medībās. Uzmanību saista arī dažām citām figūrām urbtie caurumi, kas atļauj tās piekārt pie krūtīm vai piestiprināt pie apģērba. Nivhi un citas Sibīrijas tautas nēsājušas ongonus pie krūtīm kā amuletus, lai atbaidītu nelaimi, slimības u. c. likstas.⁷³ Medību ongonus Amūras

tautas un čukči (Āzijas tālo ziemeļaustrumu tautu grupa) nēsājuši arī kā talismanus.⁷⁴ Čukči tos sauķuši vārdā par *sinkeen*, kas nozīmē «laime», «veiksme».⁷⁵

Koka kausi ar ūdensputnu galvas veidā darinātajiem kātiem, kā arī kaula naži ar šo putnu skulpturālajiem veidojumiem spala vietā saistāmi ar medību rituāliem. Šādu rituālu ceremoniju pazīnusi giljaki, kuru zvejnieki un mednieki divreiz gadā (pavasārī, ledus iešanas laikā, un rudenī, ūdens aizsalšanas laikā) speciāli izgatavotos traukos, kam rokturu vietā bija zivs vai ūdensputnu figūras, veda ēsmu uz tuvējo upi vai ezeru un meta āliņģi, lai tādā veidā nodrošinātu veiksmīgas medības un zveju tekošajā gadā.⁷⁶

Ūdensputna (zoss, gulbja) galvas skulptūra reizēm grezno Amūras oļču laivas priekšgalu.⁷⁷ Var pieņemt, ka šis paradums, tāpat kā koka kausi ar ūdensputnu galvu figūrām, saistīts ar rituālu, kura uzdevums bija zināmā mērā nodrošināt mednieka veiksmi uz ūdens.

Domājams, ka ne tikai koka kausi, bet arī kaula naži ar ūdensputna galvas vai visa ķermeņa atveidojumu kalpojuši medību rituāla vajadzībām. Toties māla trauki ar ūdensputnu figūrām nav uzskatāmi par rituāla piederumu. Ķemmes spiedogā iespīestās figūriņas ir tikai trauka ornamentācijas sastāvdaļa un liecina par ūdensputna motīva noturību neolīta ornamentālajā mākslā.

Nozīmīgu Austrumbaltijas neolīta mākslas sižeta līniju pārstāv aļņa tēls. Alnis vai tikai aļņa galva atveidota gan ragā un kaulā, gan arī dzintarā. Tas liecina, ka alnim bijusi liela nozīme ne tikai Austrumbaltijas neolīta cilšu ekonomiskajā, bet arī garīgajā dzīvē.

Etnogrāfijas zinātnes rīcībā ir fakti par aļņa nozīmi Sibīrijas tautu reliģiskajos priekšstatos. Tā, piemēram, evenku ticējumos par dzīvnieku un medību vietu gariem — saimniekiem (шингк'энь) aļņa figūra nereti izpildīja šo garu palīga (elka) funkcijas un tātad uzskatāma par kulta priekšmetu.⁷⁸ Aļņa figūru glabāja speciālā ādas somā kopā ar medību fetišiem.⁷⁹ Alnis rodams arī Sibīrijas tautu (konkrēti evenku) šamaņu palīgu — garu ševenku (шэвэнь) — vidū.⁸⁰

Pēc dažiem etnogrāfiskajā literatūrā fiksētiem variantiem, alnis figurē arī evenku t. s. dzīvības atjaunošanas svētkos (икэньпкэ), kuri uzskatāmi par gadskārtas svētkiem.⁸¹ Šo svētku ceremoniju pamatā ir imitēta pakaļdzīšanās alnim, tā nogalināšana, gaļas sadalīšana utt.⁸⁵

Tas viss ļauj vilkt zināmas paralēles starp Austrumbaltijas neolīta cilšu un evenku senajiem ticējumiem.

Iespējams, ka apjomīgi darinātās aļņa galvas skulptūras, kas savāktas Austrumbaltijas neolīta apmetnēs, izmantotas maģiskos rituālos. Šīs skulptūras varbūt var saistīt ar imitatīvi parciālo medību maģiju, jo maģiskā spēka avots nav virzīts uz pašu objektu (alni), bet gan uz tā imitētā aizstājēja (skulptūras) daļu (galvu) un tikai caur

pēdējo uz objektu. Šajā gadījumā vērojama kompleksa maģija, kā imitatīvā, tā parciālā.

Savukārt sīkās plāksņveida aļņa figūriņas ar caurumiņiem to piekāršanai un nēsāšanai uz krūtīm var saistīt ar Sibīrijas tautām raksturīgajiem medību ongoniem (elkiem), kuriem nereti piedēvēja amuletu vai talismanu funkcijas. Mazās aļņa figūriņas, domājams, tikušas izmantotas arī maģiskos rituālos, kas saistīti ar imitatīvo maģiju. Šādu maģisku rituālu (mednieka laimes iegūšanu) — sīku aļņu figūriņu izgatavošanu un imitētu nogalināšanu taigā ar sīkas bultas palīdzību — pazīst evenki (сичке'эвун).⁸²

To, ka arī ziemeļbriedis figurējis Austrumbaltijas akmens laikmeta ticējumos, norāda brieža gravējums uz kaula dunča virsmas. Šī parādība izraisa īpašu interesi, jo saistāma ar vissenāko ticējumu kompleksu. Ziemeļbrieža attēls, kā arī divu citu figūru attēli uz dunča virsmas ir sižeta zīmējumi, kas gravēti ar noteiktu nolūku. Iespējams, ka šajos zīmējumos jāsaskata imitatīvā medību maģija (maģiskais spēks vērsts nevis pret pašu objektu — ziemeļbriedi, bet gan pret tā imitāciju — gravējumu). Arī tas, ka zīmējumi ir gravēti uz medību dunča virsmas, kuru vienmēr ņēma līdzī medībās, nav nejaušība, bet likumsakarība. Etnogrāfiskajā literatūrā sastopam daudz norādījumu par briežu attēlu (arī citu dzīvnieku) gravējumiem uz medību rīkiem — dunčiem un bultu lokiem.⁸³

Austrumbaltijas akmens laikmeta cilšu ticējumu apskats būtu nepilnīgs, ja netiktu aplūkots lāča tēls. Šajā teritorijā ir zināmas tikai divas lāča figūras, kas izgatavotas no dzintara. Lāča vietu pirmatnējos ticējumos noteikusi saimnieciskā dzīve. Tieši tāpēc Sibīrijas tautu senajos ticējumos lācis ir viens no centrālajiem tēliem. Lāča kulta pirmsākumus arheologi šajā teritorijā attiecina uz neolītu⁸⁴ un pat uz vēlo paleolītu.⁸⁵ Etnogrāfu rīcībā esošie fakti par gadskārtējiem lāču svētkiem — veselu tradīciju kompleksu, kas saistīts ar lāča medībām, tā nogalināšanu, gaļas sadalīšanu un ēšanu, tā galvaskausa un kaulu apglabāšanu, ir viena no visspilgtākajām lappusēm Sibīrijas tautu reliģijas vēsturē.⁸⁶ Lācis šo tautu ticējumos nav parasts dzīvnieks. Etnogrāfi zina neskaitāmus epitetus, kas liecina, ka lācis pielīdzināts cilvēkam, kā arī parāda tā izcilo stāvokli taigas un kalnu garu vidū. Mednieku attieksmei pret nogalināmo lāci raksturīga liela cieņa.⁸⁷ Lāča kultu veidošanas etnogrāfi attiecina uz matriarhāta laikmetu. Ir izteiktas domas, ka lāču svētki pēc savas formas ir patriarhāli, bet pēc to dalībniekiem — matriarhāli dzimts svētki.⁸⁸

Grūti apgalvot, vai Austrumbaltijas teritoriju apdzīvojušām akmens laikmeta ciltīm bijuši šādi lāču svētki. Uz esošo materiālu pamata iespējams tikai zināmas norādes par iespējamo lāča nozīmi pirmatnējos ticējumos. Mazās dzintara figūriņas no Austrumbaltijas neolīta apmetnēm var uzskatīt par medību ongoniem — talismaniem, kas nodrošina tā nēsātājam maģisku spēku ne

tikai dzīvē, bet arī pēc nāves. Nav jāaizmirst, ka šīs figūras liecina par akmens laikmeta cilvēka pasaules uzskatu.

Bebra, caunas un citu kažokādu dzīvnieku skulptūru atradumi Austrumbaltijas neolīta apmetnēs, kas izgatavoti no kaula un dzintara, liecina arī par šo dzīvnieku zināmu nozīmi seno cilšu ticējumos, kas neapšaubāmi saistīti ar ekonomisko dzīvi. Kažokādu zvēru skulptūras var pielīdzināt Sibīrijas tautu medību ongoniem — talismaniem. Piemēram, evenki ņēmuši līdz medībās no koka darinātas šo dzīvnieku figūras, kas nodrošināja veiksmi.⁸⁹

Par mežacūkas nozīmi Austrumbaltijas neolīta cilšu ticējumos, kaut arī visai skopi, norāda divu (kaula un māla) figūru atradumi. Acīmredzot arī šīs figūras var pielīdzināt medību ongoniem — talismaniem, ko ņēma līdz medībās. Par to, ka ne tikai pati mežacūka, bet arī tās ilknī (parciālo priekšstatu komplekss) ieņēmuši svarīgu vietu pirmatnējos ticējumos, liecina goldu uzskati.⁹⁰ Mežacūkas ilknī nanajiešu ticējumos pildīja amuleta funkciju jaunpiedzimuša bērna saslimšanas gadījumā.

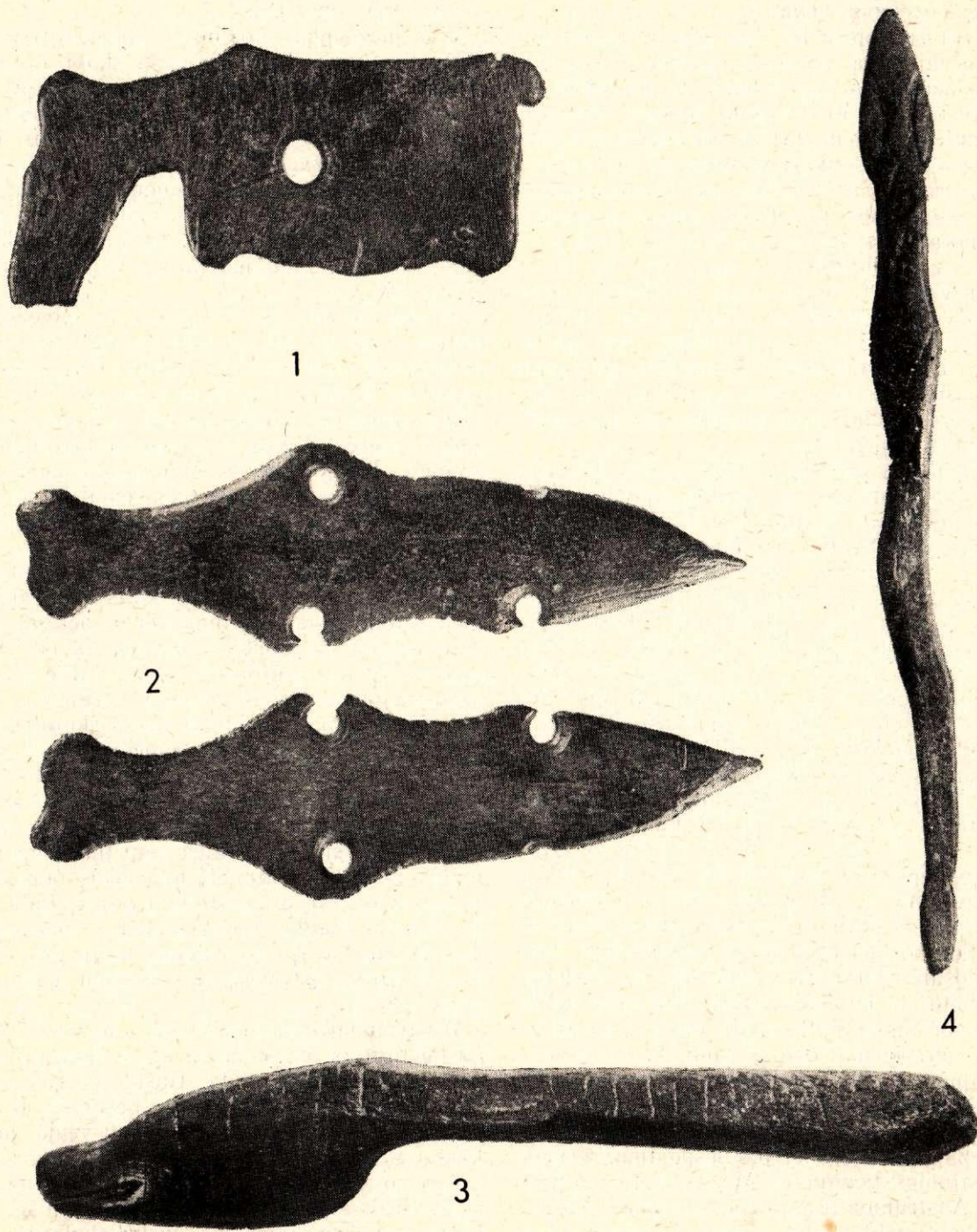
Čūsku skulptūras, salīdzinot ar cilvēku, ūdensputnu, aļņu un citu dzīvnieku figūrām, Austrumbaltijā atrastas mazākā skaitā. Tas tomēr nenozīmē, ka čūskai, tās tēlam seno cilvēku ticējumos bijusi mazāka nozīme. Čūska, tāpat kā ūdensputns, reizēm figurē seno tautu priekšstatos par dvēseli. Tā, piemēram, Melanēzijas salās čūskas izskats reizēm tiek piedēvēts vienai no četrām cilvēka dvēselēm, t. s. ārējai jeb meža dvēselei.⁹¹ Uzskata, ka čūskas kults ir viens no vissenākajiem un visizplatītākajiem, jo sastopams gandrīz visās zemeslodes malās.⁹² Čūskas kults nav saistāms ar pirmatnējā cilvēka saimniecisko, bet gan ar garīgo dzīvi.⁹³ Ir izteiktas domas, ka čūskas kultu var saistīt ar auglības simbolu.⁹⁴ Pie šāda secinājuma nākusi arī Ņ. Gurina, atzīmējot, ka Ņeņas ezera salas kapulaukā čūsku skulptūras ir sastopamas tikai sieviešu apbedījumos.⁹⁵ Sibīrijas tautām (tuviešiem, nanajiešiem, evenkiem, mansiem, ulčiem) ir speciāli čūsku ongoni.⁹⁶ Pēc Obas augšteces ostjaku priekšstatiem, čūskas var izraisīt dažādas slimības, tāpēc tām tika ziedotas speciālas jostas.⁹⁷ Nanajiešiem čūskas ongonu kults cieši saistīts ar priekšstatiem par dažādu slimību (kaulu vai plaušu tuberkulozes) ārstēšanu.⁹⁸ Kizilieši (viena no tjurku valodas tautu grupām) čūskas ongonu gatavoja, lai ārstētu kāju uzpampumus.⁹⁹

Austrumbaltijas teritorijā akmens laikmeta čūsku figūras, kā odžu, tā arī zalkšu, atrastas atsevišķu skulptūru veidā. Čūsku galvas negreznos rituālos priekšmetus, nav nēsātas arī čūsku skulptūras amuletu vai talismanu veidā, jo to piekāršanai nav urbti caurumi. Tikai vienai odzes figūrai no Tīrvalas ir urbums, kas liecina, ka šai skulptūrai atšķirībā no pārējām bijušas īpašas funkcijas. Domājams, ka čūsku skulptūru funkcijas bija atkarīgas no tā, kādu čūsku — indīgu

vai absolūti nekaitīgu — tās atveidoja. Tāpēc, ņemot vērā etnogrāfiskās paralēles, domājams, ka čūskas tēls Austrumbaltijas akmens laikmeta mākslā saistīts ar dažādiem, varbūt pat diametrāli pretējiem uzskatiem vai ticējumiem. Čūsku figūras ir kulta priekšmeti, kas neapšaubāmi lietoji maģiska rakstura ceremonijās.

Par to, ka arī zivīm bijusi noteikta vieta akmens laikmeta cilšu ticējumos Austrumbaltijas teritorijā, liecina atrastās (3) zivju skulptūras. Liekas, ka zivju figūras ir kulta priekšmeti. Zivju

kults ir saistīts ne tikai ar pirmatnējā zvejnieka garīgo, bet arī ar saimniecisko dzīvi. Par to, ka zivju skulptūras izmantotas maģiskās ceremonijās, liecina dažas pazīmes (iegravēts krustojošos svitru tīkls — zvejas tīkla imitācija uz priekšmeta virsmas, caurumiņi figūras piestiprināšanai pie zvejas tīkla). Acīmredzot šie priekšmeti ir imitatīvās zvejniecības maģijas piederumi. Zināmu interesi izraisa arī Sibīrijas tautu etnogrāfiskie materiāli.¹⁰⁰ Tā, piemēram, ostjakiem līdaka ir bijusi zvejas ongons, bet nanajiešiem, jakutiem, dolga-

8. att. Kaula un raga skulptūras.

niem un evenkiem — slimību ongons (lekans). Zivs — līdaka, rauda u. c. — evenku ticējumos figurē arī kā šamaņu gari — palīgi.¹⁰¹ Pazīstama paraža, zvejniekiem noķerot līdaku, izgriezt tās attēlu no koka mizas, noziest to ar zivs asinīm un tikai pēc tam ēst zivi.¹⁰²

* * *

Ka Austrumbaltijas iedzīvotāju senajiem ticējumiem jeb reliģiskajiem priekšstatiem bijis tradīciju raksturs, liecina ne tikai arheoloģiskais materiāls — akmens laikmeta mākslas priekšmeti —, bet arī etnogrāfiskās paralēles no Sibīrijas tautu dzīves. Senie ticējumi mezolīta un neolīta laikmetā Austrumbaltijas teritorijā (IX/XIII g. t. p. m. ē. — II g. t. p. m. ē. vidus) saistīti ar noteiktām pirmatnējās sabiedrības tradīcijām. Šīs tradīcijas, kuru veidošanās pirmsākumi attiecināmi uz mezolīta laikmetu, ir visai stabilas. To pamatā ir ticējumu komplekss, kas raksturīgs noteiktam akmens laikmeta periodam — matriarhātam vai patriarhātam (mātes vai tēva dzimtai). Ticējumu kompleksiem atkarībā no to piederības pie viena vai otra akmens laikmeta perioda ir savas noteiktas īpatnības, kas visspilgtāk izpaužas cilvēka tēla traktējumā — koka, kaula un raga skulptūrā, māla sīkplastikā un dzintara plastikā. Arheoloģiskie materiāli liecina, ka agrajā un attīstītajā neolītā (mātes dzimtas iekārta) cilvēka tēlam nav raksturīgas dzimuma pazīmes. Tās iezīmējas tikai vēlā neolītā (tēva dzimtas pirmsākumu veidošanās laika) skulptūrās. Par vienu no izteismīgākajām šī laikmeta skulptūrām var uzskatīt vīrieša figūru ar zīmētu bārdu no Tamulas apmetnes. Koka elki, antropomorfā māla un raga plastika no Austrumbaltijas agrā un attīstītā neolīta pieminekļiem rāda ne tikai savdabīgas mākslas priekšmetu apdares un stilistiskas īpatnības, bet arī zināmu bezrūpību cilvēka tēla atveidojumā. Par šādu bezrūpību liecina paražums, atveidojot kā vīriešu, tā sievietes tēlus, neakcentējot zināmas šo tēlu raksturīgās īpatnības. Tātad var pieņemt, ka agrā un attīstītā neolīta antropomorfā plastika ir saistāma ar sievietes tēla, bet vēlā neolīta — galvenokārt ar vīrieša tēla atveidojumu. Acīmredzot pāreja no mātes uz tēva dzimtas iekārtu iezīmēja krasu tradīciju laušanu, kas nebūt nebija viegli izdarāma. Uz to norāda arī iepriekš aplūkotās etnogrāfiskās paralēles, proti, evenkiem raksturīgo «dzimts sargātāju» atveidojumu fiksēšana vienā noteiktā sabiedrības attīstības posmā — pārejas laikā no mātes dzimtas iekārtas uz tēva dzimtu. Vēl šī gadsimta sākumā ikvienā evenku mājā bija sastopami cilvēku — dzimts sargātāju — atveidojumi (senču kults), kā sievietes, tā arī vīriešu, pie kam pēdējiem ir zīmētas sievietes krūtis. Šī iezīme, pēc etnogrāfu domām, liecina par bailēm lauzt veco tradīciju, kas saistīta ar sievietes izcilo stāvokli sabiedrības dzīvē (mātes dzimta). Tikai tāpēc vīriešu figurām darināja sievietes krūtis.

Tātad akmens laikmeta Austrumbaltijas antro-

pomorfajā plastikā spilgti atspoguļojās seno ticējumu tradicionālo normu laušana. Zoomorfā plastika, kas saistīta ar dzīvnieku kultu, šo procesu atspoguļo daudz mazākā mērā. Par vienu no raksturīgākajiem piemēriem var uzskatīt ziemeļbrieža un aļņa tēlu traktējumu. Abu šo dzīvnieku lielā loma pirmatnējos ticējumos saistās ar to īpašo nozīmi seno cilšu ekonomiskajā dzīvē: ziemeļbrieža — mezolīta, aļņa — neolīta laikmetā, jo, kā rāda paleoosteoloģiskie pētījumi, ziemeļbriedis Austrumbaltijas teritoriju atstājis ne vēlāk par VIII g. t. p. m. ē. Tātad var uzskatīt, ka izmaiņas paleofaunas sastāvā veicinājušas seno ticējumu un ar tiem saistīto tradīciju laušanas procesu. Ziemeļbriedi nomaina alnis, kas kā viens no neolīta laikmetam raksturīgo ticējumu centralajiem tēliem figurē visā neolīta laikmeta mākslā.

Grūtāk izsekot ar citu dzīvnieku (lāča, bebra, caunas, mežacūkas utt.) kultiem saistītās tradīcijas, jo to neatļauj niecīgais mākslas priekšmetu atradumu skaits. Toties ūdensputnu skulptūru bagātīgie atradumi Austrumbaltijā visā neolīta laikmetā pasvīturo ar tiem saistīto ticējumu tradicionālo raksturu. Acīmredzot šī ticējuma kompleksa pamatā ir senas tradīcijas; tās saistītas gan ar uzskatu par ūdensputnu kā mirušā cilvēka dvēseles aiznesēju uz viņpasauli, gan ar medību māģiju. Par zīmīgu Austrumbaltijas akmens laikmeta ciltim uzskatāms arī čūskas kults, kas rak-

I. tabula

Akmens laikmeta mākslas priekšmetu skaits¹ un to galvenās sīzeta līnijas Austrumbaltijā

Nr.	Sīzets	Māla sīkplastika	Kaula un raga skulptūras	Koka skulptūras	Dzintara figūras	Sīzeta zīmējums uz kaula priekšmetiem	Kopējais skaits
1	Cilvēks	13	6 (+3?)	3	7	1	30 (+3?)
2	Ūdensputns	1	23	4	2	—	30
3	Putns	—	2	—	1	—	3
4	Alnis	—	8	—	2	—	10
5	Briedis	—	—	—	—	1	1
6	Lācis	—	—	—	2	—	2
7	Bebrs	—	1	—	1	—	2
8	Cauna	—	1	—	—	—	1
9	Citi kažokādu zverī	—	1	—	1	—	2
10	Mežacūka	1	1	—	—	—	2
11	Grūti nosakāmi dzīvnieki	4	10	1	1	—	16
12	Čūska	1 (?)	6	—	1	—	6 (+1?)
13	Zivs	—	3	—	—	—	3
Kopējais skaits		20	64	8	18	2	108 (+4)

¹ Pēc zinātniskajām publikācijām un autores rīcībā esošajiem materiāliem.

Nr. p. k.	Priekšmeta nosaukums	Materiāls	Atrašanas vieta	Atrašanas veids	Attēls tekstā	Hronoloģija	Pirmpublicācija
1	Antropomorfa figūra	māls	Purciems	apm.	1.: 1	att. n.	Ed. Šturms, 1937.
2	" "	"	"	"	1.: 2	"	Ed. Šturms, 1937.
3	" (galva)	"	Abora	"	1.: 3	v. n.	I. Loze, 1967.
4	Antropomorfa figūra	"	Purciems	"	1.: 4	att. n.	Ed. Šturms, 1937.
5	" (galva)	"	Suļka	"	1.: 5	"	I. Loze, 1967.
6	" (galva)	"	Nainiekste	"	1.: 6	"	I. Loze, 1967.
7	"	kauls	Tamula	"	2.: 1	v. n.	R. Indreko, 1945.
8	"	dzintars	Kuršu kāpas	s. a.	2.: 2	"	R. Klebs, 1882.
9	"	kauls	Tamula	k/l	2.: 3	"	L. Jaanits, 1957.
10	"	"	"	apm.	2.: 4	"	Л. Ю. Янитс, 1954.
11	"	"	"	"	2.: 5	"	L. Jaanits, 1961.
12	" (galva)	dzintars	Jodkrante	s. a.	2.: 6	"	R. Klebs, 1882.
13	"	"	"	"	2.: 7	"	R. Klebs, 1882.
14	"	"	"	"	2.: 8	"	R. Klebs, 1882.
15	Cilvēka galvas figūra uz naža spala	kauls	Laģaža	apm.	2.: 9	"	И. Лозе, 1969.
16	Antropomorfa figūra	dzintars	Jodkrante	s. a.	2.: 10	"	R. Klebs, 1882.
17	" "	"	"	"	2.: 11	"	R. Klebs, 1882.
18	" "	rags	Pērnavas upe	"	2.: 12	agr. vai att. n.	M. Ebert, 1913.
19	Elks	koks	Malmutes grīva	"	3.: 1	agr. n.	И. Лозе, 1970.
20	"	"	Šventoji apm.	apm.	3.: 2	"	R. Rimantiene, 1969.
21	Gulbja kakls	"	Sārinate	"	3.: 3	"	Л. Ванкина, 1970.
22	Dzīvnieka galvas veidā atdarināts kausa kāts	"	"	"	3.: 4	"	Л. Ванкина, 1970.
23	Ūdensputna galva	"	"	"	3.: 5	"	Л. Ванкина, 1970.
24	Elks	"	"	"	3.: 6	"	Л. Ванкина, 1970.
25	Ūdensputna figūra	kauls	Tamula	k/l	4.: 1	v. n.	L. Jaanits, 1957.
26	" "	"	"	"	4.: 2	"	Л. Ю. Янитс, 1954.
27	" "	"	"	"	4.: 3	"	L. Jaanits, 1957.
28	" "	"	Iča	s/a	4.: 4	"	Л. Ванкина, 1968.
29	" "	"	Kreiči	apm.	4.: 5	"	F. Zagorskis, 1963.
30	" "	mežacūkas ilknis	Eiņi	"	4.: 6	"	ZA Vēst. inst. 119. nr.: 133
31	" "	kauls	Lubānas ezera sēkļi	s. a.	4.: 7	"	И. Лозе, 1968.
32	" "	"	Malmutes grīva	"	4.: 8	"	И. Лозе, 1969.
33	Ūdensputna figūras veidā darināts naža spals	"	Lubānas ezera sēkļi	"	4.: 9	"	H. Moora, 1952.
34	Ūdensputna figūras veidā darināts naža spals	"	Leimanišķi	apm.	4.: 10	"	Л. Ванкина, 1968.
35	Ūdensputna figūras veidā darināts naža spals	"	Lubānas ezera sēkļi	s. a.	4.: 11	"	H. Moora, 1952.
36	Ūdensputna figūras veidā darināta lāpstīņas galva	"	Tamula	k/l	4.: 12	"	L. Jaanits, 1957.

37	Sīžeta zīmējums uz kaula dunča virsmas	kauls	Užavas upe	s. a.	5.: 1—4	mezolīts	И. Лозе, 1968.
38	Aļņa figūra (galva)	dzintars	Abora II	apm.	6.: 1	att. n.	И. Лозе, 1969.
39	" " "	"	Sārnate	"	6.: 2	"	Л. Ванкина, 1970.
40	" " "	rags	Piestiņa	"	6.: 3	"	F. Zagorskis, 1965.
41		kauls	Malmutes grīva	s. a.	6.: 4	"	И. Лозе, 1964.
42	Kažokādas zvēra figūra	"	Valma	k/l	6.: 5	"	Л. Ю. Янитс, 1955.
43	Caunas figūra	"	Tamula	apm.	6.: 6	v. n.	Л. Jaanits, 1965.
44	Kažokādas zvēra figūra	dzintars	Valma	k/l	6.: 7	att. n.	Л. Ю. Янитс, 1955.
45	Mežacūkas figūra	kauls	Tamula	apm.	6.: 8	v. n.	Л. Jaanits, 1965.
46	Bebra figūra	"	Valma	k/l	6.: 9	att. n.	Л. Ю. Янитс, 1955.
47	Grūti nosakāma dzīvnieka figūra	"	Lagaža	apm.	6.: 10	v. n.	И. Лозе, 1969.
48	Dzīvnieka figūra	dzintars	Jodkrante	s. a.	6.: 11	"	R. Klebs, 1882.
49	Mežacūkas figūra	māls	Lagaža	apm.	6.: 12	"	И. Лозе, 1970.
50	Aļņa figūra	kauls	Tamula	"	6.: 13	"	Л. Янитс, 1954.
51	" " "	"	Abora	"	6.: 14	"	И. Лозе, 1969.
52	" " "	"	Riņņukalns	"	6.: 15	"	Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga, 1896.
53	Aļņa galvas figūra	rags	Narva—Rīgikila III	"	6.: 16	agr. n.	Л. Jaanits, 1961.
54	Lača figūra	dzintars	Sārnate	"	6.: 17	att. n.	Л. Ванкина, 1970.
55	" " "	"	Tamula	k/l	6.: 18	v. n.	Л. Jaanits, 1957.
56	Aļņa galvas figūra	rags	Malmutes grīva	s. a.	6.: 19	agr. n.	ZA Vēst. inst. 101. nr.: 146.
57	" " "	"	Villa	apm.	6.: 20	att. n.	Л. Jaanits, 1961.
58	Odzes figūra	"	Abora	"	7.: 1	v. n.	И. Лозе, 1969.
59	Zalkša figūra	"	Tamula	"	7.: 2	"	Л. Jaanits, 1965.
60	" " "	"	"	k/l	7.: 3	"	Л. Jaanits, 1957.
61	Putna figūras veidā darināts lāpstiņas gals	kauls	Riņņukalns	apm.	7.: 4	"	Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga, 1896.
62	Zalkša figūra	"	Abora	"	7.: 5	"	И. Лозе, 1969.
63	Odzes figūra	"	Tirvala	s. a.	7.: 6	mezolīts	Н. Моора, 1957.
64	Zivs figūra	"	Narva—Rīgikila I	apm.	7.: 7	att. n.	Н. Гурина, 1955.
65	" " "	"	Malmutes grīva	s. a.	7.: 8	"	И. Лозе, 1969.
66	" " (galva)	rags	Abora	apm.	7.: 9	v. n.	И. Лозе, 1969.
67	Udensputna figūra	kauls	Riņņukalns	"	7.: 10	"	Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga, 1896.

S a i s i n ā j u m i :

apm.
k/l
s. a.
agr. n.
att. n.
v. n.

— apmetnē
— kapulaukā
— savrupatradums
— agrais neolīts
— attīstītais neolīts
— vēlais neolīts

sturīgs kā mezolīta, tā arī neolīta laikmetam. Faktiski tas ir vienīgais kults, kas ieguvis tik universālu izplatību.

Tātad Austrumbaltijas teritorijā izsekojamie

akmens laikmeta ticējumi ir saistāmi ar noteiktām seno cilšu tradīcijām, kuru pamatā ir gadu tūkstošos veidojušies senā cilvēka priekšstati par apkārtnējo pasauli.

И. Лозе

ОТРАЖЕНИЕ ДРЕВНЕЙШИХ ВЕРОВАНИЙ И ТРАДИЦИЙ В ИСКУССТВЕ КАМЕННОГО ВЕКА ВОСТОЧНОЙ ПРИБАЛТИКИ

Резюме

Изучение древнейших верований и связанных с ними традиций на основе предметов искусства каменного века Восточной Прибалтики представляет значительный интерес, ибо раскрывается одна из наиболее слабо изученных сторон жизни древнего человека, а именно — его внутренний мир.

Предметы искусства каменного века Восточной Прибалтики в зависимости от их сюжетного содержания могут быть распределены на две основные группы: антропоморфные (30) и зооморфные (78) изображения. Первые из них представлены мелкой глиняной пластикой (стоянки Абора, Акали, Звейшниеки, Лагажа, Найниексте, Сулька, Пурциемс), скульптурками, изготовленными из кости (Лагажа, Тамула) или рога (р. Пярну), янтарными фигурками (Лиелупе, Юодкранте), деревянными идолами (устье реки Малмуте, Сарнате, Свянтайи). Во вторую группу входят изображения водяной птицы, лося, медведя, бобра, куницы и прочих пушных зверьков, дикого кабана и отдельных трудно определяемых животных, а также змеи и рыбы. Изображения водоплавающих птиц представлены костяной (стоянки Лубанской низменности, стоянки Тамула и Риннюкалнс) и деревянной скульптурой (Сарнате), янтарными фигурками (Акали, Ича, Найниексте), а также графическими рисунками на глиняных сосудах (Акали, Валма, Ломми). Изображения лося представлены роговой (Вилла, устье реки Малмута, Нарва-Рийгикюла III, Пиестиня) и костяной скульптурой (устье реки Малмута, Риннюкалнс, Тамула и пр.), а также янтарными фигурками (Абора II и Сарнате). Изображение медведя встречено лишь в виде янтарных фигурок (Тамула, Сарнате), бобра — в виде костяной скульптуры (Валма) и янтарной фигурки (Сулька), куницы — в виде костяной скульптуры

(Тамула), дикого кабана — в виде костяной скульптуры (Тамула) и глиняной фигурки (Лагажа). Изображение северного оленя известно лишь в одном экземпляре по гравировке на костяном охотничьем кинжале (река Ужава).

Антропоморфные и зооморфные изображения каменного века Восточной Прибалтики на основе использования этнографических параллелей с искусством народов Сибири (XIX и начало XX века) могут быть увязаны с определенными религиозными представлениями. Антропоморфная глиняная пластика на основе ее сопоставления с пластикой Юго-Восточной Европы может быть связана как с культом домашнего очага, так и с символом плодородия. Костяная, роговая, а также янтарная антропоморфная пластика может быть связана с культом предков, с почитанием умерших родственников и прочими верованиями. В свою очередь, деревянные идолы могут быть сопоставлены с изображением «духов-охранителей дома». В изображениях водяной птицы усматриваются представления об уходе души в загробный мир. Их можно рассматривать как предметы культа, напоминающие охотничьи онгоны народов Сибири. Изображения животных (лось, северный олень, медведь, пушные зверьки, дикий кабан) — это предметы культа и промысловой магии, почитание которых связано с большой ролью этих животных в экономической жизни древнейших племен. Изображения рыб также имеют культовое значение, одновременно отражающее промысловую магию. Образ пресмыкающихся (гадюка, уж) может быть связан с представлениями о плодородии.

Религиозные представления племен каменного века Восточной Прибалтики прослеживаются в виде традиций, сложившихся в глубокой древности и бережно хранимых в течение тысячелетий.

PARINDES

¹ L. Jaanits. Jooni kiviaja uskumustest. — Religiooni ja ateismi ajaloo eestis, II, Tallinn 1961, 5.—70. lpp.

² Latviešu etnogrāfija. Rīgā 1969., 84.—86. lpp.

³ Н. Н. Гурина. Оленеостровский могильник. — Материалы и исследования по археологии СССР (тālāk tekstā — МИА), 47, М.—Л. 1956, 228.—246. lpp.; Н. Н. Гурина. Древнейшая история северо-запада Европейской части СССР. — МИА, 87, М.—Л. 1961, 139.—152. lpp.; А. П. Ок-

ладников. Неолит и бронзовый век Прибайкалья. — МИА, 18, М.—Л. 1950, 285.—336. lpp.

⁴ Ed. Sturms. Senākie cilvēka tēli Latvijā. — Senatne un Māksla, Rīgā 1937., 4., 83.—91. lpp.; I. Loze. Senākie cilvēka galvas veidojumi mālā Austrumlatvijā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, Rīgā 1967., 1., 22.—27. lpp.; И. Лозе. Глиняные фигурки из неолитических стоянок Восточной Прибалтики. — СЭ, 1970, 3.

- ⁵ L. Jaanits. Jooni kiviaja uskumustest, 19. att., 32.—33. lpp.
- ⁶ M. Ebert. Die baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland 1913. — Praehistorische Zeitschrift, V, Heft 3/4, 1913, 23.: a att., 519 lpp.; R. Indreko. Skulptuur ja ornament Eesti kiviaja luuristaades. — Eesti Rahva Muuseumi Aasta-raamat, 6, 1930, Tartu 1931, 12. att., 47.—50. lpp.; H. Moora. Die Vorzeit Estlands. Tartu 1932, 13. att., 20. lpp.
- ⁷ R. Klebs. Der Bernsteinschmuck der Steinzeit von der Baggerei bei Schwarzort und anderen Lokalitäten Preussens. — Beiträge zur Naturkunde Preussens, 5, Königsberg 1882, IX tab.: 1—5, X tab.: 6.
- ⁸ V. Urtāns. Unikāls dzintara amulets. — Rīgas Balss, 1969. gada 12. aprīlī, 5. lpp.
- ⁹ Ed. Sturms. Schwarzort (Kurische Nehrung, Memel-Gebiet). — M. Ebert. Reallexikon für Vorgeschichte, Bd. XI, Berlin 1927/1928, 376. lpp., 120. tab.; L. Kilian. Haffküstenkultur und Ursprung der Balten. Bonn 1955, 557.—558. lpp.; Ed. Sturms. Die ostbaltische Bernsteinhandel in der vorchristlichen Zeit. — Commentationes Balticae, I, 1953, Bonn 1954, 168.—169. lpp.
- ¹⁰ Л. В. Ванкина. Торфяниковая стоянка Сарнате. Рига 1970, XXXVII tab.: 1—2, 24., 102. lpp.
- ¹¹ И. А. Лозе. Деревянный идол из устья реки Малмута, Лубанская низменность. (Рукопись.)
- ¹² R. Rimantiene. Alkas vēl išvydo saule. — Gimtasis Kraštas, Vilnius 1969, 39. nr.
- ¹³ И. Лозе. Рисунок и орнамент на костяных и роговых изделиях эпохи камня на территории Латвии. — Latvijas PSR ZA Vēstis, Rīgā 1968., 11., 24.—37. lpp.
- ¹⁴ Л. В. Ванкина. Торфяниковая стоянка Сарнате. XXXIX tab.: 3, 5, 6.
- ¹⁵ Turpat, XXXIX tab.: 1.
- ¹⁶ И. Лозе. Новый центр обработки янтаря в эпоху неолита в Восточной Прибалтике. — СА, 1969, 3, 5. att., 128. lpp.
- ¹⁷ Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье реки Эмайгы. Таллин 1959, 59. att.: 5, 274. lpp.
- ¹⁸ Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas sektora fondi (tālāk tekstā — ZA VI). 119. nr.: 306.
- ¹⁹ ZA VI. 77. nr.: 35.
- ²⁰ L. Jaanits. Jooni kiviaja uskumustest. 22. att.
- ²¹ A. Äyräpää. Kämpakeramiikan linnunkuvat. — Suomen Museo, LX, Helsinki 1953, 34.—35. lpp.
- ²² Н. Н. Гурина. Древнейшая история северо-запада Европейской части СССР. 144.—150. lpp., 23., 25. att.
- ²³ L. Jaanits. Jooni kiviaja uskumustest. 1. att., 9.—12. lpp.
- ²⁴ ZA VI. 101. nr.: 146.
- ²⁵ Л. В. Ванкина. Торфяниковая стоянка Сарнате. LV tab.: 2, 144. att., 111. lpp.
- ²⁶ И. Лозе. Новый центр обработки янтаря ..., 2. att.: 10.
- ²⁷ И. Лозе. Рисунок и орнамент на костяных и роговых изделиях эпохи камня на территории Латвии. 1. tab.: 1.
- ²⁸ L. Jaanits. Jooni kiviaja uskumustest. 15. att.
- ²⁹ Л. В. Ванкина. Торфяниковая стоянка Сарнате. LV tab.: 1.
- ³⁰ L. Jaanits. Jooni kiviaja uskumustest. 14. att.: 2.
- ³¹ И. Лозе. Новый центр обработки янтаря ..., 2. att.: 11.
- ³² L. Jaanits. Über die Ergebnisse der Steinzeitforschung in Sowjetland. — Finskt Museum, LXXII, Helsinki 1965, 15. att.: 6.
- ³³ Turpat, 7. att.: 5.
- ³⁴ Turpat, 15. att.: 3.
- ³⁵ И. Лозе. Костяная и роговая скульптура эпохи неолита на территории Латвии. — Latvijas PSR ZA Vēstis, Rīgā 1969., 11., 3. att.: 5.
- ³⁶ Л. В. Ванкина. Торфяниковая стоянка Сарнате. XXXVII tab.: 1—2, 24., 102. lpp.
- ³⁷ R. Klebs. Der Bernsteinschmuck der Steinzeit... VIII tab.: 21, 28. lpp.
- ³⁸ H. Moora. Eine steinzeitliche Schlangenfigur aus der Gegend von Narva. — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, 58, Helsinki 1957, 225.—232. lpp.
- ³⁹ И. Лозе. Новый центр обработки янтаря ..., 131. lpp.; I. Loze. Jauns neolīta laikmeta kapulauks Austrumlatvijā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, Rīgā 1968., 4., 3. att.: 29.
- ⁴⁰ ZA VI. 77. nr.: 107.
- ⁴¹ Н. Н. Гурина. Новые неолитические памятники в восточной Эстонии. — Сб.: Древние поселения и городища, Таллин 1955, XLI tab.: 10; Н. Н. Гурина. Из истории древних племен западных областей СССР. — МИА, 144, 1967, 95. att.: 7, 96. att., 152. lpp.
- ⁴² KopeĶa mākslas priekšmetu skaitā nav uzskaitīti kaula, raga un koka priekšmeti ar ornamentu; to skaits pārsniedz vairākus simtus.
- ⁴³ Л. Я. Штернберг. Первобытная религия в свете этнографии. Л. 1936, 231.—238. lpp. М. О. Косвен. Очерки истории первобытной культуры. М. 1957, 157.—158. lpp.
- ⁴⁴ Л. Я. Штернберг. Первобытная религия в свете этнографии. 197.—203. lpp.; Д. Е. Хайтун. Тотемизм, его сущность и происхождение. Сталинабад 1958.
- ⁴⁵ М. О. Косвен. Очерки истории первобытной культуры. 158. lpp.; С. А. Токарев. Сущность и происхождение магии. — Труды Института этнографии им Н. Н. Миклухо-Маклая, новая серия (н. с.), т. LI, М. 1959, 7.—75. lpp.
- ⁴⁶ Д. Е. Хайтун. Тотемизм, его сущность и происхождение. 142. lpp.
- ⁴⁷ С. А. Токарев. Сущность и происхождение магии. 7. lpp.
- ⁴⁸ Turpat, 21.—25. lpp.
- ⁴⁹ Л. Я. Штернберг. Первобытная религия в свете этнографии. 3.—4. lpp.
- ⁵⁰ А. Ф. Анисимов. Этапы развития первобытной религии. М.—Л. 1967, 81.—82. lpp.
- ⁵¹ Л. Я. Штернберг. Первобытная религия в свете этнографии. 202. lpp.
- ⁵² Ed. Sturms. Senākie cilvēka tēli Latvijā. 90. lpp.
- ⁵³ A. Äyräpää. Kämpakeramiisen kultuuren savikuviot. — Suomen Museo, XLVIII, Helsinki 1942, 123. lpp.
- ⁵⁴ С. Н. Бибииков. Поселение Лука-Врублевская и его значение для истории раннеземледельческих племен юга СССР. — СА, XI, 1949, 146.—150. lpp.; С. Н. Бибииков. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре. — МИА, 38, М.—Л. 1953, 247.—265. lpp.; Т. Г. Мовша. Об антропоморфной пластике трипольской культуры. — СА, 1969, 2, 15.—34. lpp.
- ⁵⁵ С. Н. Бибииков. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре. 258. lpp.
- ⁵⁶ Н. Н. Гурина. Оленеостровский могильник. 244.—245. lpp.; К. Д. Лаушкин. Онежское святилище, ч. II. — Скандинавский сборник, V, Таллин 1962, 193. lpp.
- ⁵⁷ С. В. Иванов. К семантике изображений на старинных бурятских онгонах. — Сб. Музея антропологии и этнографии, XVII, М.—Л. 1957, 149. lpp.
- ⁵⁸ А. Ф. Анисимов. Семейные «охранители» у эвенков и проблема генезиса культа предков. — СЭ, 1950, 3, 28.—43. lpp.
- ⁵⁹ Л. Я. Штернберг. Гольды. — Сб.: Гиляки, орочи, гольды, негидальцы, айны. Статьи и материалы. Хабаровск 1933, 475. lpp.
- ⁶⁰ А. Ф. Анисимов. Семейные «охранители» у эвенков и проблема генезиса культа предков. 37. lpp.
- ⁶¹ Д. К. Зеленин. Культ онгонов Сибири. — Труды Института антропологии, археологии и этнографии, XIV. Этнографическая серия, вып. 3, М.—Л. 1936, 263. lpp.
- ⁶² С. В. Иванов. Сидячие человеческие фигурки в скульптуре алеутов. — Сб. Музея антропологии и этнографии, XII, М. 1949, 211.—212. lpp.
- ⁶³ А. Ф. Анисимов. Духовная жизнь первобытного общества. М.—Л. 1966, 227.—230. lpp.; Л. Я. Штернберг. Орочи Татарского пролива. — Сб.: Гиляки, орочи, гольды, негидальцы, айны ... 421.—422. lpp.
- ⁶⁴ Ч. М. Таксами. Селения, жилые и хозяйственные постройки нивхов Амура и западного побережья о. Сахалина (середина XIX — начало XX вв.). — Труды Института

- этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, н. с., т. LXIV, М.—Л. 1965, 163.—164. lpp., 36. att.
- ⁶⁵ В. Н. Чернецов. Представление о душе у обских угров. — Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, н. с., т. LI, М. 1959, 156. lpp.
- ⁶⁶ Turpat, 129. lpp.
- ⁶⁷ Turpat, 126., 134.—138. lpp.
- ⁶⁸ А. Ф. Анисимов. Шаманский чум у эвенков и проблема происхождения шаманского обряда. — Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, н. с., т. XVIII, М.—Л. 1952, 206. lpp.
- ⁶⁹ Л. Я. Штернберг. Первобытная религия в свете этнографии, 441. lpp.
- ⁷⁰ Т. М. Васильевич. Ранние представления о мире у эвенков. — Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, н. с., т. LI, М. 1959, 190. lpp.
- ⁷¹ Д. К. Зеленин. Культ онгонов Сибири. 17. lpp.
- ⁷² Turpat, 17.—18. lpp.
- ⁷³ Turpat, 23. lpp.
- ⁷⁴ Turpat, 43. lpp.
- ⁷⁵ Turpat, 92. lpp.
- ⁷⁶ Касьян. Наши гляцкие суеверия. — Тайга и тундра, 1930, 2, 150.—152. lpp.
- ⁷⁷ С. В. Иванов. Орнаментика, религиозные представления и обряды, связанные с амурской лодкой. — СЭ, 1935, 4—5, 1 tab.: 2—3, 81.—83. lpp.
- ⁷⁸ А. Ф. Анисимов. Представления эвенков о шинг'-знах и проблема происхождения первобытной религии. — Сб. Музея антропологии и этнографии, XII, М. 1949, 160.—165. lpp.
- ⁷⁹ Ar terminu «medību fetiši» jāsaprot dzīvnieku zobi, apakšžoklis, lāpstiņu fragmenti, kā arī jebkurš nedzīvs priekšmets, kam tiek piedēvēts maģisks spēks.
- ⁸⁰ А. Ф. Анисимов. Шаманские духи по воззрениям эвенков и тотемические истоки идеологии шаманства. — Сб. Музея антропологии и этнографии, XIII, М.—Л. 1951, 187. lpp.
- ⁸¹ Т. М. Васильевич. Древние охотничьи и оленеводческие обряды эвенков. — Сб. Музея антропологии и этнографии, XVI, М.—Л. 1957, 151.—185. lpp.
- ⁸² Turpat, 164.—165. lpp.
- ⁸³ С. В. Иванов. Материалы по изобразительному искусству народов Сибири XIX — начало XX вв. — Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, н. с., т. XXII, М.—Л. 1948, 50., 52., 53., 69., 485.—508. lpp.
- ⁸⁴ А. П. Окладников. Культ медведя у неолитических племен Восточной Сибири. — СА, XIV, М.—Л. 1950, 7.—19. lpp.
- ⁸⁵ З. А. Абрамова. Палеолитическое искусство на территории СССР. М.—Л. 1962, 61.—62., 69.—70. lpp.
- ⁸⁶ Б. А. Васильев. Медвежий праздник. — СЭ, 1948, 4, 78.—104. lpp.
- ⁸⁷ Т. М. Васильевич. Древние охотничьи и оленеводческие обряды эвенков. 166.—170. lpp.
- ⁸⁸ А. Ф. Анисимов. Культ медведя у эвенков и проблема эволюции тотемистических верований. — Вопросы истории религии и атеизма, 1, М. 1950, 323. lpp.
- ⁸⁹ Д. К. Зеленин. Культ онгонов Сибири. 92. lpp.
- ⁹⁰ А. Н. Липский. Элементы религиозных представлений гольдов. Предварительный очерк. — Известия Гос. института народного образования в гор. Чита, 1, Чита 1923, 49. lpp.
- ⁹¹ Л. Я. Штернберг. Первобытная религия в свете этнографии. 308. lpp.
- ⁹² Turpat, 411.—413. lpp.
- ⁹³ П. П. Ефименко. Первобытное общество. — Очерки по истории палеолитического времени. Киев 1953, 467. lpp.
- ⁹⁴ Л. Я. Штернберг. Первобытная религия в свете этнографии, 411. lpp.
- ⁹⁵ Н. Н. Гурина. Оленеостровский могильник. — МИА, 47, М.—Л. 1950, 243.—244. lpp.
- ⁹⁶ Д. К. Зеленин. Культ онгонов Сибири. 14. lpp.
- ⁹⁷ К. Karjalainen. Die Religion der Jugra-Völker, II, EF Communications, Nr. 44, Porvoo, 1922, 153., 205. lpp.
- ⁹⁸ П. П. Шимкевич. Материалы по изучению шаманства у гольдов. — Записки Приамурского отдела, II, 1, Хабаровск 1896, 41. lpp.
- ⁹⁹ Д. К. Зеленин. Культ онгонов Сибири. 46. lpp.
- ¹⁰⁰ Turpat, 16. lpp.
- ¹⁰¹ А. Ф. Анисимов. Шаманские духи по воззрениям эвенков. 187., 195.—196. lpp.
- ¹⁰² Д. К. Зеленин. Культ онгонов Сибири. 57. lpp.

I. Loze un J. Graudonis

APBEDĪŠANAS TRADĪCIJAS LATVIJĀ PIRMATNĒJĀS KOPIENAS LAIKĀ

Latvijas senajiem iedzīvotājiem, tāpat kā daudzām citām pasaules tautām, raksturīga bijusi ticība, ka nāve ir nevis dzīvības bojā eja, bet tikai tās eksistences formas maiņa. Smilšu kalniņā apbedītais, pēc šīs ticības, turpina dzīvot «viņā saulē». Viņam ir savas vajadzības, viņš ir saistīts ar dzīvajiem, var darīt tiem labu vai arī kaitēt.

Mīlestība pret mirušo tuvinieku, rūpes par «viņā saulē» aizgājušo kopienas locekli, cenšanās nodrošināties pret viņa ļauno, kaitīgo darbību, vēlēšanās iegūt tā labvēlību un arī citi, mums nezināmi, ar slimību, nāves un pēcnāves dzīves izpratni saistīti motīvi jau tālā pagātnē mudināja cilvēkus, mirušos apglabājot, ievērot noteiktu rīcību. Visas zināmā laikā, mirušos apbedījot, veiktās izdarības varam nosaukt par šā laika apbedīšanas tradīcijām. Tās atspoguļo sava laika materiālās un garīgās kultūras un sabiedriskās organizācijas elementus, tajās izpaužas ar cilvēku etnisko piederību saistāmas īpatnības. Tādējādi apbedīšanas tradīcijas ir nozīmīgs senās vēstures avots, it īpaši garīgās dzīves parādību noskaidrošanai. Šai rakstā pēc esošajiem arheoloģiskajiem materiāliem mēģināts izsekot šīm tradīcijām Latvijas teritorijā akmens laikmetā, agrā metālu periodā un pirmatnējās kopienas sairšanas laikā.¹

APBEDĪŠANAS TRADĪCIJAS AKMENS LAIKMETĀ

Apbedīšanas tradīciju pirmsākumi Latvijā sniežas akmens laikmetā.

Vissenākie apbedījumi Zvejnieku kapulaukā, Burtņieku ezera ziemeļu krastā pie Rūjas upes ietekas, datējami ar mezolīta beigām (V—IV g. t. p. m. ē.).² Kapulauks atrodas grants uzkalnā

Zvejnieku apmetnes tiešā tuvumā. Zvejnieku kapulaukā atklāts jau 115 apbedījumu. Mirušie glabāti iegarenas formas, līdz 0,5 m dziļās kapu bedrēs. Virs dažiem mirušajiem kapu bedrēs konstatēti akmeņi. Mirušie kapos guldīti uz muguras izstiepti (izņemot divus, no kuriem viens bija saliekts, bet otrs — guldīts uz sāniem), rokas noliktas gar sāniem. Četri no apbedītajiem bija guldīti uz vēdera. Kapulaukā atsegti arī daži pāru un grupu (3 līdz 5) apbedījumi. Pāru apbedījumi orientēti ar galvām vienā vai arī pretējos virzienos. Vienā grupu apbedījumā divi apakšējie skeleti atsedzās blakus ar galvām pretējos virzienos, bet virsējais nolikts šķērsām tiem pāri.

Apbedīto orientācija ir dažāda. 25% no tiem galva likta uz D, ar nelielu novirzi uz A vai R. Pārējie orientēti ar galvām uz Z, A, R, ZA vai ZR. Vairāk nekā puse atklāto apbedījumu apbērti ar okeru (dzelzs oksīdu).

Kapu piedevas konstatētas apmēram pusei apbedīto. Tās ir dzīvnieku (mežacūku, taura, caunas, suņa, savvaļas zirga, aļņa un brieža) zobu piekariņi, medību un darba rīki — kaula šķēpu gali, dunci, urķi, akmens kalti, krama kasīkļi un naži.

Novērojumi Zvejnieku kapulaukā liecina, ka jau mezolīta beigās un neolīta sākumā Austrumlatvijas apdzīvotājiem bijušas noteiktas apbedīšanas paražas. Kapulauks izraudzīts grants uzkalnā, ūdeņu tuvumā, mirušie guldīti iegarenās kapu bedrēs, daļēji apbērti ar okeru, kapos tie guldīti izstiepti, atsevišķi, retāk pāros vai grupās, tiem ir noteiktas kapu piedevas (piekariņi, medību un darba rīki).

Attīstītā neolīta apbedījumi līdz šim Latvijas teritorijā nav atklāti, bet zināmi Valmas³ un Narvas—Rīgikilas apmetnēs,⁴ kuras datējamas ar ķem-

mes-bedrišu keramikas kultūras laiku Austrumbaltijā (III g. t. p. m. ē. otrā pusē).

Attīstītā neolītā vērojama jaunu apbedīšanas tradīciju ieviešanās, proti, atsevišķi mirušie tiek guldīti apmetnes teritorijā. Apbedījumi apmetnēs sastopami ne tikai Austrumbaltijā, bet visā PSRS Eiropas daļas mežu joslā. Šādi apbedījumi atklāti Jazikovas, Karavaihas u. c. apmetnēs.⁵ Pēdējā laikā apbedījumi atklāti arī Sahtišas I un III apmetnēs Augšvolgā.⁶

Labāk apbedīšanas paražas Latvijas teritorijā izsekojamas vēlajā neolītā, jo šī laikmeta kapi atklāti lielākā skaitā kā atsevišķos kapulaukos, tā arī apmetnēs. Latvijā zināms viens vēlā neolīta kapulauks ar 23 apbedījumiem Kreiču neolīta apmetnes tuvumā,⁷ Igaunijā — 23 kapulauki ar 70 apbedījumiem.⁸ Apbedījumi apmetnēs konstatēti Aborā (24 apbedījumi), Lubānas zemienē⁹ un Tamulā (21 apbedījums) Dienvidigaunijā.¹⁰ Iespējams, ka šādi apbedījumi bijuši arī Garozas Rutenieku apmetnē Zemgalē.¹¹ Visi konstatētie kapulauki atrodas ūdens tuvumā — upju, strautu vai ezeru krastos.

Kapulaukos mirušie guldīti ovalās kapu bedrēs 0,3—0,9 m dziļumā. Apmetņu kultūras slānī atsegtajiem apbedījumiem kapu bedru kontūras nav izsekojamas. Atsevišķu kapu bedru malas nokrautas ar akmeņiem (Kreiči). Kreiču kapulaukā tās bija pildītas ar tumšu mitrņu zemi, kas ņemta no tuvumā esošās apmetnes. Šāda aina vērojama arī dažos Zvejnieku kapulauka kapos un acimredzot liecina par samērā vēlu to datējumu. Pie apbedījumiem apmetnēs izsekojamas citas parādības. Tā, piemēram, Tamulas apmetnē sešiem apbedītajiem bija no zariem divās krustojošās kārtās veidots paklājs jeb nestuves. Arī vienam Aboras apmetnē apglabātajam izdevās konstatēt koka nestuvju paliekas.

Mirušo apbedīšana ugunsкура vai pavarda tuvumā ir raksturīga apbedījumiem kā kapulaukos, tā apmetnēs. Sopu kapulaukā (Igaunijā) skeleta tiešā tuvumā konstatēta ugunsкура vieta (melnzemes laukums ar oglišu piejaukumu). Kreiču kapulaukā atklātas divas ugunsritu vietas — speciālas bedres, kas pildītas ar tumšu, ogļainu zemi. Vienas bedres malas bija nokrautas ar akmeņiem. Aboras apmetnē bērnu apbedījumi konstatēti no akmeņiem veidotu pavardu tuvumā. Ar okeru apbērts ir tikai viens apbedījums Kreiču kapulaukā. Neliels okera gabaliņš atrasts pie viena Tamulas apmetnē apglabātā, Aboras apmetnē vairāki okera gabaliņi atrasti apbedījuma tiešā tuvumā. Nav izslēgta iespēja, ka konstatētā parādība ir saistāma ar okera izmantošanu arī apmetņu teritorijās.

Vēlajā neolītā mirušos glabā ne tikai izstieptā, bet arī saliektā un sēdus stāvoklī. Saliektā stāvoklī apglabātie ir guldīti uz labajiem vai kreisajiem sāniem, rokas tiem savilkta elkoņos, pieliekta pie galvas vai arī palikta zem tās. Saliektā veidā apglabātie sastopami Kreičos (5), lielākā skaitā Igaunijas vēlajos neolīta kapulaukos

(Sope, Kunila, Kivisāre u. c.). Aboras apmetnē zināmi 3, bet Tamulā — 5 apbedījumi saliektā stāvoklī.

Apbedīšana saliektā stāvoklī ir tipiska parādība t. s. auklas keramikas jeb kaujas cirvju kultūrai, kura Austrumlatvijā ieplūdusi ne agrāk par II g. t. p. m. ē. sākumu. Tāpēc paradumu arī vēlāk guldīt mirušos saliektā stāvoklī var saistīt ar šīs kultūras tiešu ietekmi. Spriežot pēc apbedījumu (izstieptie un saliektie) stratigrāfijas Aboras un Tamulas apmetnē,¹² abi apbedīšanas veidi pastāvējuši vienlaikus. Tātad paradums guldīt mirušos saliektus nav izspiedis paradumu guldīt tos izstieptā stāvoklī. Acimredzot ienācēju masu ar savām apbedīšanas paražām, kuras šinī gadījumā saistāmas ar apbedīšanu saliektā stāvoklī, asimilēja vietējie iedzīvotāji, kuriem bija ne mazāk konsekventas apbedīšanas paražas — guldīt mirušo izstieptā stāvoklī.

Sēdus stāvoklī (Kreičos — 3, Sopē — 1 un Aboras apmetnē — 1) apglabātajiem kājas ceļgalos saliektas, rokas saliektas elkoņos, pieliekta pie krūtīm, pārlikta pāri vidum, ceļgaliem vai gūžām. 1967. gadā neolīta kapulauks ar apbedījumu sēdus stāvoklī atklāts Ežezera krastā, Jurkovas ciemā.¹³

Sēdus stāvoklī apbedītie zināmi Karavajevas apmetnē, Vologdas apgabālā¹⁴ u. c. Acimredzot šis apbedīšanas veids bijis ne mazāk plaši izplatīts kā divi iepriekšējie.¹⁵

Izsekojama noteikta apbedījumu orientācijas izvēle. Trešdaļai vēlā neolīta apbedījumu galvas vērsta uz DA, otrai trešdaļai — uz Z vai D, bet pārējiem tās atrodas uz ZA, ZR, DR, A vai R. Dominējošais ir DA—ZR virziens. Tā orientēti gan izstieptā (Kreiči, Tamula), gan arī saliektā stāvoklī (Kreiči, Tamula) apbedītie. Igaunijas vēlā neolīta kapulaukos — Sopē, Kiljalā, Kunilā, Kivisāre — arī konstatēti līdzīgi orientēti apbedījumi.¹⁶ Diemžēl par šiem apbedījumiem tuvāk nekas nav zināms.¹⁷ Citā virzienā, piemēram, Z—D un D—Z, orientēti gan izstieptā, gan arī saliektā stāvoklī apbedītie (Abora, Kreiči, Ardu, Karlova, Kivisāre, Kilasema, Tika). Jāsecina, ka orientācijas izvēli nav ietekmējis ne apbedījumu veids, ne arī apbedītā piederība pie vīriešu vai sieviešu dzimuma. Akmens laikmetā vīriešu un sieviešu apbedījumu orientācija nav bijusi atšķirīga, tās dažādību noteikuši citi apstākļi (gadalaiki, apbedītā vecums utt.).

Vēlā neolīta kapu piedevas — rotaslietas un darbarīki — konstatētas vairumam apbedīto neatkarīgi no to dzimuma vai vecuma. Parastās rotaslietas ir dzīvnieku (aļņu, caunas, bebra, suņa, lāča u. c.) zobu, kaula un dzintara piekariņi. Kaula un dzintara skulptūriņas konstatētas kā vīriešu, tā arī sieviešu un bērnu kapos. Vērojams atšķirības rotaslietu izvēlē ir lokāla parādība, jo pagaidām tās izsekotas tikai Tamulas apmetnē. Tā, piemēram, kaula cilindrveida krellītes tur atrastas tikai vīriešu, turpretī dzintara rotas — sieviešu un bērnu kapos.

Darba un medību rīki — kaula un šifera bultu gali, kaula īleni, krama kasikļi un naži, akmens kalti — sastopami kā vīriešu, tā arī sieviešu kapos. Akmens kaujas cirvji (to kopējais skaits vēlā neolīta apbedījumos — 18) atrasti tikai vīriešu apbedījumos (Ardu, Kunila, Tartu) gan izstieptā, gan arī saliektā stāvoklī apglabātajiem.

Māla trauki atrasti tikai atsevišķos apbedījumos, galvenokārt kapulaukos (Ardu, Sope, Tika). Divi māla podi atklāti arī pie Tamulas apmetnē apglabātajiem.

Tātad, vēļajam neolītam, salīdzinot ar agrākajiem vēstures posmiem, ir savas noteiktas apbedīšanas paražas. Tās izpaužas apbedīto stāvokļa izvēlē (līdztekus izstieptā stāvoklī apglabātajiem sastopami saliektā un sēdus stāvoklī guldītie) un mirušo orientācijā. Zināmas atšķirības apbedīšanas paražās izsekojamas arī pēc kapu piedevām (piemēram, mirušo apbedīšanā ar akmens cirvi vai māla podu (trauku)).

Jāsecina, ka Austrumlatvijas teritorijā akmens laikmetā izsekojamās apbedīšanas paražas ir visai konsekventas. Tas vērojams gan kapulauku izvietojumā ūdeņu (upju, strautu, ezeru) tuvumā, gan paradumā mirušos guldīt kā kapulaukos, tā apmetnēs, gan arī apbedījumu stāvokļa izvēlē. Mirušo guldīšana izstieptā stāvoklī ir valdošais apbedīšanas veids, turpretī apbedīšana saliektā un sēdus stāvoklī saistāma tikai ar vēlo neolītu. Daudz grūtāk izsekojama apbedījumu valdošā orientācija, lai gan iespējams, ka viena no tādām var būt D—Z un DA—ZR virziens ar nelielu novirzi uz A un R.

Kapu piedevas raksturīgas visa akmens laikmeta apbedījumiem, lai gan tās izsekojamas tikai vienā noteiktā apbedīto daļā. Rotaslietas (dzīvnieku zobu, kaulu un dzintara piekariņi, krelles un skulptūriņas) ir visizplatītākās kapu piedevas, darba un medību rīki sastopami nesalīdzināmi mazākā skaitā.

AGRĀ METĀLU PERIODA UN PIRMATNĒJĀS KOPIENAS SAIRŠANAS LAIKA APBEDĪŠANAS TRADĪCIJAS

Agrā metālu periodā un pirmatnējās kopienas sairšanas laikā (II g. t. p. m. ē. vidus — m. ē. I g. t. vidus) Latvijā vērojama lielāka dažādība apbedīšanas tradīcijās nekā akmens laikmetā.

* * *

Ar aplūkojamā laika sākumu — t. i., ar II g. t. p. m. ē. trešo ceturksni — datējami kapulauki Latvijā vēl gan nav pētīti, taču par šā laika apbedīšanas tradīcijām var spriest pēc atsevišķiem vēlā neolīta un bronzas laikmeta sākuma auklas keramikas kultūras u. c. apbedījumiem.

Igaunijā šādi apbedījumi¹⁸ — skeletkapi — konstatēti līdz 1,5 m dziļās kapu bedrēs. Pēc skeletu stāvokļa tie pieder pie 1., 8. un 9. grupas (1. att.). Kapos atrastās piedevas — darbarīki,

rotas, mājdzīvnieku kauli (t. i., ēdiena atliekas), trauki — liecina par to apzinātu novietojumu pie apbedītā. Sopē gūti norādījumi pat par ugunsritiem, kas saistīti ar apbedījumiem. Aplūkojamās grupas jaunākie apbedījumi Kivisārē attiecināmi uz II g. t. p. m. ē. beigām, bet liela daļa to, kam piedevās atrasti laivas cirvji, būtu datējami ar II g. t. otro un arī trešo ceturksni.

Tāpat ar II g. t. vidu un varbūt pat ar trešo ceturksni datēti vēlākie apbedījumi Kreiču kapulaukā.¹⁹ Tur konstatēti 1. un 9. grupas (1. att.) apbedījumi, neskaitot uz vēdera un sēdus stāvoklī apbedītos, kam piedevās darbarīki un rotas. Apbedīto orientācija dažāda, tomēr dominē DA—ZR virziens. 1. un 9. grupas (1. att.) apbedījumiem līdzīgi konstatēti arī Aboras I kapulaukā Lubānas baseinā.²⁰ Apbedījumi saliektā stāvoklī atklāti arī Kalniešu pirmajā kapulaukā (9. grupa, ZR—DA un ZZR—DDA virzienā)²¹ un Ķivutkalnā²² (8. un 9. grupa, dominē DA—ZR virziens), kur tie datējami ar II g. t. p. m. ē. otro pusī.

No minētā ar zināmu drošību varam secināt, ka bronzas laikmeta sākumā, t. i., II g. t. p. m. ē. trešajā ceturksnī, turpinot vēlā neolīta apbedīšanas tradīcijas, mirušie apglabāti līdzenos kapos, galvenokārt guldot tos uz muguras izstiepti, bet atsevišķos gadījumos arī uz muguras vai sāniem saliektā stāvoklī. Mirušajiem kapā doti līdz darbarīki, rotas un ēdieni.

Kreiču kapulauka 2. un 14. kapā novērotais liecina, ka Latvijas teritorijā kapos jau neolītā parādās akmeņu konstrukcijas.

Lielāka dažādība kapu izbūvē un apbedīšanas veidos vērojama II g. t. p. m. ē. beigās un I g. t. p. m. ē.

Sai laikā Latvijā Lielupes baseinā un Daugavas kreisā krasta novadā līdz Jēkabpīlij konstatēti **līdzenie kapi**, citur mirušie glabāti **uzkalniņos**.²³ Senkapi atrodas upju un ezeru krastos (Jēkabpils Raganukalns, Salaspils Reznēs, Rāiskuma Avotiņi, Drabešu Rakstupīte, Cīravas Dārznieki), plašāku zemiņu malās (Limbažu Bullzumuiža, Vaidavas Baužu ezera uzkalniņu grupas u. c.), retāk augstās, sausās vietās, attālak no ūdeņiem (Kauguru Avotiņi, Drabešu Kalnamežiņi). Pagaidām nav iespējams noteikt, vai atšķirības senkapu izvietojumā saistās vai nesaistās ar hronoloģiskām atšķirībām.

Līdzenajos kapos mirušie glabāti garenās četrstūrīnās vai ovālās, pamatzemē 0,2—1,6 m dziļi ieraktās bedrēs. Blīvais kapu novietojums kapulaukos un tas, ka, noguldot vienus mirušos, citi apbedījumi šķērsoti vai postīti samērā reti, liecina, ka kapiem bijuši virszemes apzīmējumi: samestas kapu kopiņas, celtas akmeņu vai koka konstrukcijas. Uz to norādīja, piemēram, Ķivutkalnā pie dažām kapu bedrēm konstatētie akmeņu sakrāvumi un mietu vietas.

Visu zināmo līdzeno kapu tiešā pašu apbedījumu izveidojumā nav atšķirību no uzkalniņu kapos vērotajām tradīcijām, tāpēc visas šī laikmeta apbedīšanas tradīcijas aplūkojamas kopā. Var

atzīmēt vienīgi to, ka plašāk pētītajos līdzenajos kapos Islīces Ziedoņskolā un Jēkabpils Raganu-
kalnā konstatētas spēcīgas ugunsritu pēdas, tur-
pretī Doles Ķivutkalna kapulauka teritorijā šādu
ritu pēdas nebija konstatētas.

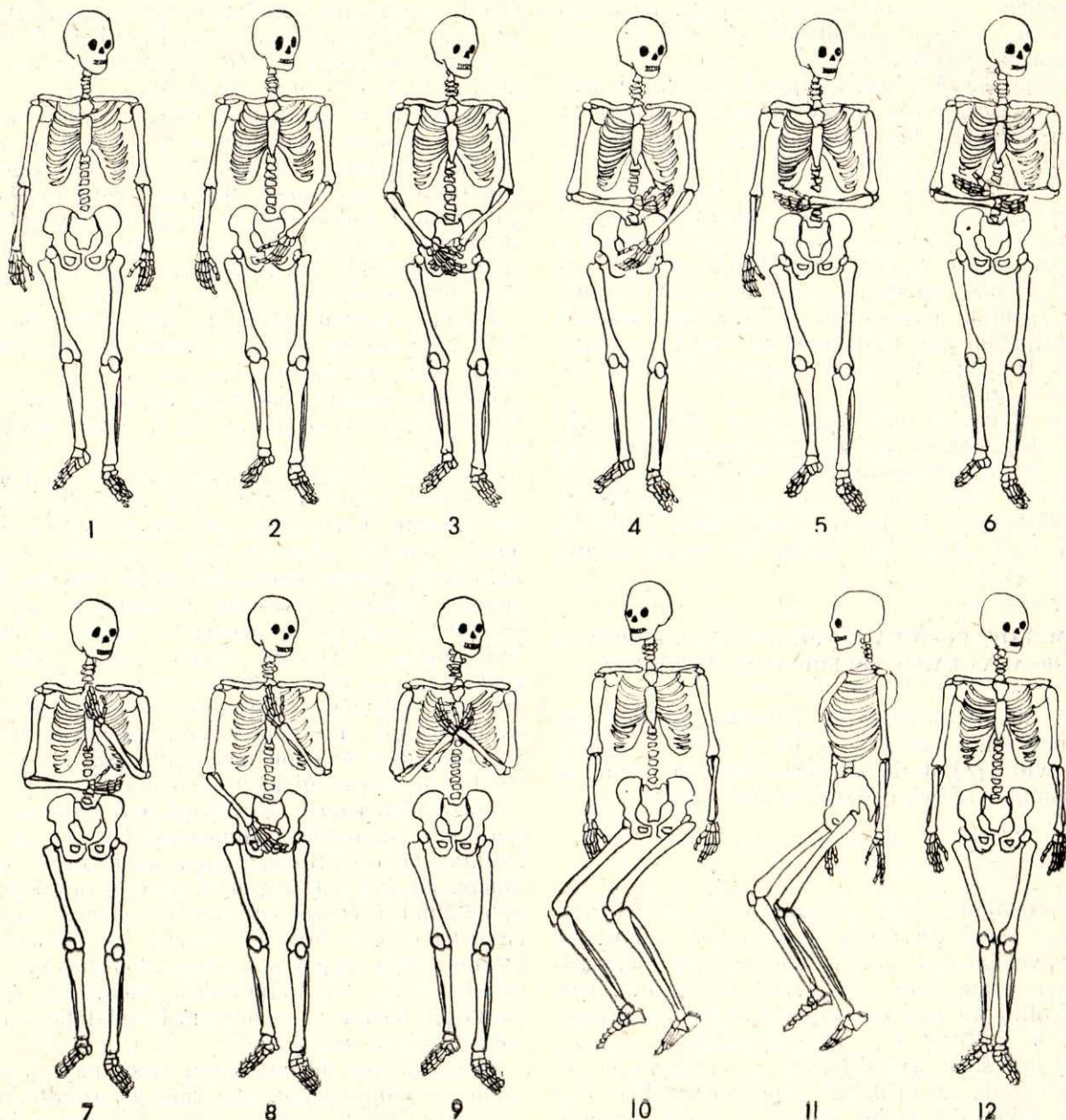
Uzkalniņu kapos mirušie novietoti uz pamat-
zemes vai īpaši sagatavotā apbedīšanas vietā
(akmeņu grīdā) un tad pāri tiem no zemēm vai
arī no zemēm un akmeņiem celts kapu uzkalniņš.

Kapu uzkalniņu veidošana Latvijā, liekas, ir
jauna parādība, kas ieviešas bronzas laikmeta ap-
bedīšanas tradīcijās. Kreiču kapulauka 19. un
20. kapā mirušie gan bija guldīti uz līdzenas pa-
matzemes un apbērti ar zemēm, bet uzkalniņš vēl
nebija veidots. Baltijas jūras dienvidu apgabalos
turpretī jau neolītā sastopami uzkalniņu kapi,²⁴

Dānijā u. c. — pat kapu uzkalniņi ar apbedīju-
miem sarežģītās akmeņu konstrukcijās.²⁵

Bronzas laikmeta vidū apbedīšana uzkalniņos
izplatījās visās zemēs ap Baltijas jūru un laikā
no 1400. līdz 1100. g. p. m. ē. kļuva par valdošo
kapu formu visā rietumbaltu novadā.²⁶ Tad, kā to
rāda Reznu un Kalniešu senkapi, tie ieviesušies
arī Latvijā. Latvijas teritorijas dienvidu daļā uz-
kalniņu kapi veidojušies dienvidu apgabalu
ietekmē, turpretī Vidzemes un Latgales ziemeļu
daļā, kur tie ieviesās 1. g. t. p. m. ē. pirmajā
pusē un kur to uzbērumiem bieži raksturīgs ak-
meņu segums, jūtamas cauri Igaunijai nākušas
Skandināvijas ietekmes.

Uzkalniņu izmēri Latvijas teritorijā ļoti dažādi
(2. att.). Limbažu Buļļumuižā mazāko diametrs

1. att. Apbedījumu tipi pēc skeletu roku stāvokļa.

ir 1—2 m un augstums 0,10—0,20 m, bet lielākais te ir ovāls, aizņem 35×20 m lielu platību un ir 3 m augsts. Citur ir zināmi uzkalniņi ar 6—25 m lielu diametru un 0,5—3 m augsti. Jādomā, ka sākotnēji uzkalniņi bijuši mazāka diametra un augstāki, bet laika gaitā, uzbērumam izplūstot, kļuvuši lēzenāki, to diametrs palielinājies.

Spriežot pēc apbedījumu situācijas un skaita uzkalniņos, kā arī pēc to profiliem, uzkalniņi uzbērti dažādi. Virānes Puntūža, Vārkavas Gavarišķu, Reznu 1. un Limbažu Buļļumuižas 17. u. c. uzkalniņi, kas sedz tikai vienu apbedījumu, uzbērti vienā paņēmienā. Reznu 2. un 6. uzkalniņā, tāpat Kalniešu pirmā kapulauka uzkalniņā, uzbērumi auguši augstumā pakāpeniski, noguldot un apberot jaunas apbedījumu kārtas. Limbažu Buļļumuižas 3., 4^A, tāpat Raiskuma Avotiņu un citi uzkalniņi veidojušies ar akmeņu riņķi iežogotā laukumā, guldot apbedījumus citu citam blakus (3., 5. att.). Šos apbedījumus apberot ar smiltīm, izaudzis uzkalniņa smilšu kodols, kas pēc apbedījumu izbeigšanas šai vietā pārklāts ar akmeņu segumu.²⁷

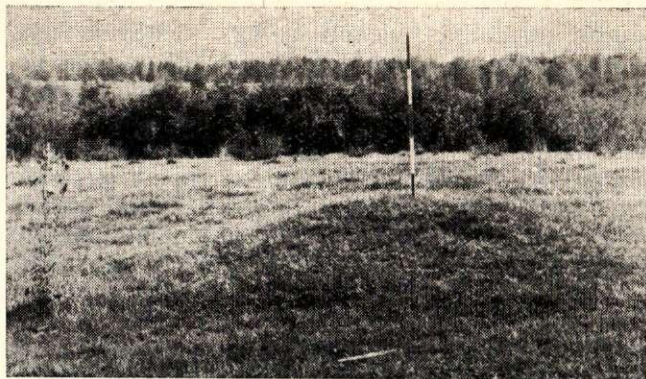
Buļļumuižas, Reznu, Gavarišķu, Gaujas lejteces u. c. uzkalniņu uzbērumu zemēs konstatētas sīkas ogļītes, Kalniešu pirmā kapulauka 1. uzkalniņš bija uzbērts no sarkanām smiltīm, kas apbedīšanas rituālam atvestas no citurienes.²⁸ Tas vedina domāt, ka apbedījumu apbēšanai zeme īpaši sagatavota, vai nu tai piejaucot ugunscura ogļītes, vai arī kā citādi.

Dažāds ir vienā uzkalniņā apbedīto skaits. Vārkavas Gavarišķos, Virānes Puntūzī u. c. zem katra uzkalniņa konstatēts tikai viens kops, Kauguru Avotiņos — divi, Raiskuma Avotiņos — trīs, Limbažu Buļļumuižā no 1 līdz 8, Reznu 2. uzkalniņā — ap 400. Šis skaits acīmredzot atkarīgs no uzkalniņu kā apbedīšanas vietu izmantošanas ilguma (piemēram, Kalniešos, Reznēs), no kapulauka radītāju etniskās piederības (piemēram, Buļļumuiža, Puntūzis u. c.), tāpat no citām īpatnībām katra novada apbedīšanas tradīcijās (piemēram, Puntūzī u. c.), kuras vēl nevaram izskaidrot.

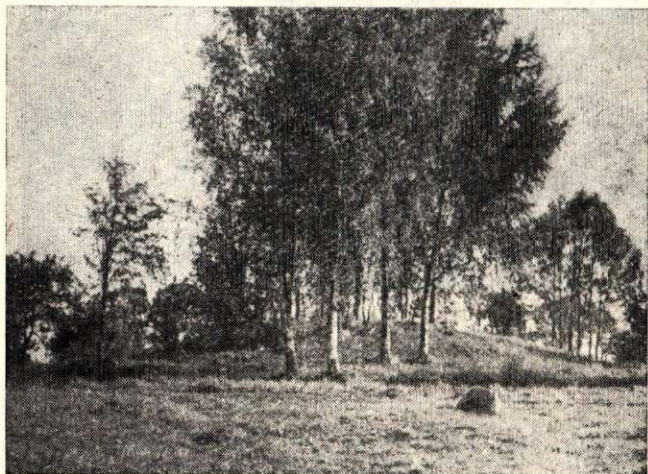
Jaunā tradīcija — sabērt pāri kapiem uzkalniņu — domājams, ieviesusies sabiedriski ekonomisko un garīgās kultūras elementu attīstības rezultātā.

Ar rūpēm par mirušo, ar ticību aizkapa dzīvei bija izskaidrojama mirušo apbedīšana noteiktās vietās un piedevu likšana kapos jau iepriekšējos periodos. Bronzas laikmetā, attīstoties lopkopībai un zemkopībai, saimnieciskajai darbībai un dzīves vietas aizsardzībai, patriarhālās kopienas saliedējās ciešāk nekā jebkad agrāk. Kopienas locekļu vienotībai dzīvē vajadzēja izpausties arī ar pēcnāves dzīvi saistītajos ticējumos. Jaunos sabiedriski ekonomiskajos apstākļos auga kopienas vecākā nozīme un vara. Rezultātā apbedīšanas tradīcijās plašāk izpaudās senču kults.

Revolucionārais pavērsiens saimniecībā (pāreja no piesavināšanās saimniecības uz ražojošo), sa-

1

2

3

2. att. Kapu uzkalniņi:

1 — Limbažu Buļļumuižas (Ø4 m, h 0,4 m); 2 — Alojās Ezerkalni (Ø18 m, h 2,0 m); 3 — Salaspils Reznēs (Ø24 m, h 1,75 m).

biedriskās organizācijas maiņa u. c. motīvi nosacīja arī maiņu uzskatos par dzīvību un nāvi, par mirušo un dzīvo attieksmēm, par pēcnāves dzīvi. Tā rezultātā radās norobežotas kapu vietas ar vienu izcilāko kapu centrā, ap kuru grupējas pārējie apbedījumi. Spilgti piemēri tam ir Reznu 2. un 6., Bašķu 1., arī Buļļumuižas 3., 4^A u. c. uzkalniņi. Tajos ar rūpīgāku izbūvi izceļas centrā novietotais apbedījums, ap kuru zināmā atstatumā novietoti pārējie (3. att.). Tātad arī «viņā

saulē» turpinājās vienotība, kas pastāvēja «šai saulē», dzīvojot norobežotā dzīves vietā, kad kopienas locekļus vienoja vecākais — patriarhs.²⁹

Uzkalniņa uzbēršana pāri apbedījumiem varēja būt saistīta ar vēlēšanos nodrošināt mājokli «viņā saulē» aizgājušam tuviniekam, ar rūpēm pasargāt kapā guldīto no plēsīgiem zvēriem. Tikpat labi tā varēja būt saistīta ar dzīvo centieniem nodrošināt, lai mirušie neceltos no kapiem un kā nakts gari netraucētu to mieru.³⁰

3. att. Limbažu Buļļumuižas 4.^A uzkalniņš. Centrālais apbedījums un ap to izvietotie pārējie apbedījumi.

Zirgu zobi, pat lielāki žokļu fragmenti, kas uzlūkojami par ziedojumiem, Kalniešu, Reznu (9. att.) un Ķivutkalna kapulaukos, ugunsgružu pēdas kapulauku robežās un kapu tuvumā jau pieminētos un arī Gaujas lejteces apgabala uzkalniņos, tāpat Raganukalna un Ziedoņskolas līdzenajos kapos, liecina, ka apbedīšanas vietām kopienas dzīvē bijusi reizē arī sakrāla nozīme.³¹ Te ziedoja mirušajiem, upurēja, viņus pieminot, rīkoja kultiskas izdarības, izlūdzoties viņu labvēlību.

Kapi bijuši mirušo — «viņsaulē» aizgājušo — kopienas locekļu dzīves vietas, kuras dzīve godāja, bet arī noteikti norobežoja no savas pasaules.

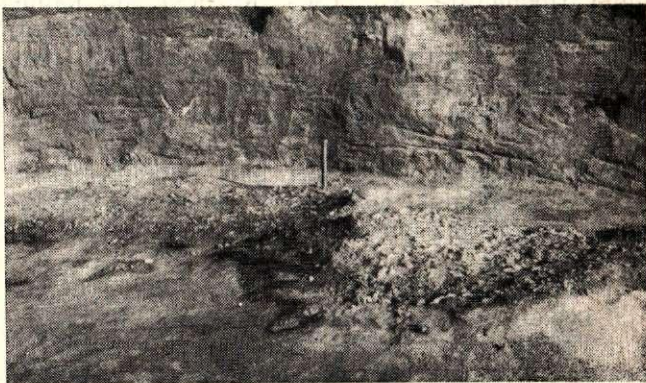
Jauna parādība tieši aplūkojamā laikmeta apbedīšanas tradīcijās ir — pāreja no mirušo inhumācijas uz kremāciju. Somijā šī parādība konstatēta ar bronzas laikmeta III periodu,³² bij. Austrumprūsijā ugunsgruži raksturīgi visam vēlajam bronzas un agrajam dzelzs laikmetam,³³ tomēr tie nekad tur nav bijuši vienīgais apbedīšanas veids.

Latvijā pāreja uz mirušo dedzināšanu konstatēta II g. t. p. m. ē. beigās. Kalniešu pirmajā un Reznu kapulaukā, uzkalniņos ar apbedījumiem vairākos stāvos, kaulu ligzdu slāni datē ar laiku no 1100. līdz 750. g. p. m. ē., taču iespējama to agrāka un arī vēlāka rašanās.³⁴ Tāpat datējami ugunsgruži (dažādi to veidi redzami 9. attēlā) līdzenajos kapos — Ķivutkalnā, Raganukalnā, Ziedoņskolā u. c. Buļļumuižas u. c. ugunsgruži

pieder I g. t. p. m. ē.³⁵ otrajai pusei, bet uz šā gadu tūkstoša beigām attiecināmi ugunsgruži Rucavas Baškos un Cīravas Dārzniekos.³⁶ Līdzenajos kapos Ķivutkalnā un Raganukalnā konstatēti ugunsgruži, kuru izveidē saglabājušās skeletkapu tradīcijas (kapu bedres, vienkoča šķirsti). Abos kapulaukos vērojama vairāku skeletkapu tipu eksistence vienlaikus ar ugunsgružiem. Šie grāvi, atspoguļojot agrāko un vēlāko apbedīšanas veidu iezīmes, liecina par pakāpenisku apbedīšanas tradīciju maiņu.

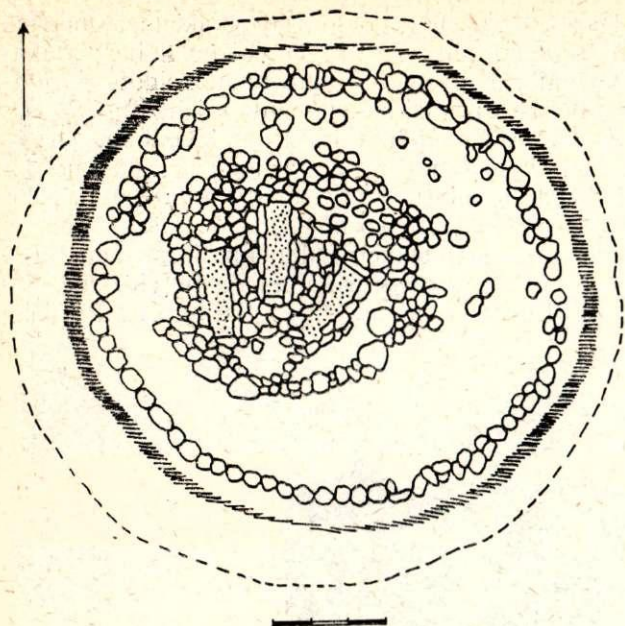
Nevienā kapulaukā, kur atklāti ugunsgruži, nav konstatēta to apbedīšana tieši kremācijas vietā. Kremācija notikusi sārta ārpus kapulauka. No sārta izlasītas sadedzinātā indivīda kaulu druslas un piederības, tas viss atnests kapu vietā un sabērsts skeletkapu līdzīgās kapu bedrēs vai arī vienkāršās apaļās bedrītēs, kuru diametrs 0,3—0,6 m (9. att.). Vienkāršās apaļās bedrītēs atsegti ugunsgruži hronoloģiski vēlāki. Bieži vien kopā ar kalcinētiem kauliem un piederībām kapu bedrītēs atrod arī sārta oglītes un pelnus.

Ugunsgruži apbedīšanas tradīcijās neaprobežojas tikai ar mirušo sadedzināšanu. Reznu 2. un 6. uzkalniņā, Kalniešu pirmā kapulauka 1., Buļļumuižas 4.^A un Baužu ezera uzkalniņos³⁷ zem apbedījumiem virs sākotnējās zemes virsmas konstatēta deguma kārtiņa, kas ir kapu vietu sagatavojošā piekopto ugunsgružu pēdas. Reznu kapulauka 2. uzkalniņā, Vārkavas Gavarišķos, Virānes Puntūža, Makašānu Salenieku, Gaujas grupas un Bārtas Pukuļu uzkalniņu kapos, Ziedoņskolas un Raganukalna līdzenajos kapos konstatējams, ka ugunsgruži, t. i., ar bērnu mielastu, ziedojumiem vai citām izdarībām saistīti ugunsgruži, dedzināti arī tiešā kapa vietās tuvumā vai pat virs kapiem.³⁸

4. att. Kalcinētie kauli Reznu 6. uzkalniņa pamatā.

Kapa vietas sagatavošanas un apbedīšanas laikā piekopto ugunsgružu pēdas konstatētas arī bij. Austrumprūsijā.³⁹ Tas rāda, ka kremācija un citi ugunsgruži bijuši pazīstami plašos apgabalos un arī Daugavas—Nemunas—Vislas baseinu baltu apdzīvotajā teritorijā.

5. att. Limbažu Buļļumuižas 1. uzkalniņš. Akmeņu riņķis un apbedījumi centā.

Uzkalniņos zem apbedījumiem konstatētās deguma pēdas jāsaista ar cilvēku ticību, ka uguns kapa vietu padara tīru. Kapu vietu sagatavojot, dedzināts sārts, lai šo vietu atbrīvotu no visa tumšā, ļaunā, netīrā. Iespējams, ka, uguni kurinot, nozīme bijusi arī domai par kapa vietas sasildīšanu.

Līdzās kapiem un arī virs tiem konstatētas ugunsgrūdu pēdas saistāmas ar bēru mielastu. Varbūt tajos meklējama cilme tām tradīcijām, kas vēl nesenā pagātnē saistījās ar «cisu», mirušā drānu u. tml. sadedzināšanu.⁴⁰ Daļa šādu ugunsgrūdu varētu liecināt arī par vēlākām upurēšanas reizēm.

Nozīmīgākais jaunums bēru tradīcijās ir pašu mirušo sadedzināšana. Kremācijas ieviešanās izskaidrojama ar to, ka cilvēki nonākuši pie atziņas par miesas un dvēseles pastāvēšanu. Kremācija atvieglo dvēselei atbrīvoties no miesas.⁴¹ Maz ticams, ka kremācijas rašanās pamatā būtu higiēniski apsvērumi vai arī tas, ka sadedzināts mirušais, īpaši ziemas salā, ērtāk apglabājams. Atzīstams gan, ka daļēji to veicināja saules vai uguns kultū, kuru nozīme pieauga līdz ar pirmatnējās lopkopības un zemkopības nozīmes pieaugšanu cilvēku dzīvē, sākoties lidumu dedzināšanai. Šai gadījumā mirušā dedzināšana varētu būt saistīta ar domu par jaunu atdzimšanu. Kremācija varēja saistīties arī ar vēlēšanos nodrošināties pret mirušajiem, lai tie nevarētu kaitēt dzīvajiem.

Reznu 6. uzkalniņā kapu vietas sagatavošanas ugunsgrūtu deguma slāni apmēram 5 m² lielā laukumā klāja kalcinētu kaulu nobērums (4. att.).⁴² Šādi nobērti kalcinētie kauli uzkalniņu pamatos konstatēti bij. Austrumprūsijas pieminekļos,⁴³ vē-

lākajos periodos arī Lietuvā.⁴⁴ Materiālu šīs parādības izskaidrošanai tomēr vēl pārāk maz.

Tāpat kā iepriekšējā periodā — kā skeletkapos, tā ugunskapos —, arī II un I g. t. mijā un I g. t. p. m. ē. mirušajiem dotas līdz rotas, darbarīki (14. att.) un ēdiens (zirgu gaļu, šķiet, simbolizējuši zirgu zobi, Ķivutkalna kapos atrasta cūkas galvas puse, arī citu dzīvnieku kauli). Ķivutkalna apbedījumos atrastās kaula rotadatas lietotas apģērba sasprausšanai, bet dzintara rotas, akmens urbuma tapiņa, tāpat Baužu ezera, Puntūza, Reznu, Raiskuma, Kalniešu u. c. senkapos atrastās bronzas un dzintara rotas, krama, kaula un akmens darbarīki, trauki un tiešas ēdiena paliekas — dzīvnieku kauli — neapšaubāmi liecina par ticību aizkapa dzīvei. Kapu piedēvēs rotas atrastas tādā stāvoklī, kā tās nēsātas dzīvē, trauki un ēdiena atliekas — apbedītā galvas rajonā, bet darbarīku novietojumā noteikta konsekvēnta kārtība nav novērota.

Aplūkojamā laika bēru tradīcijās uzkalniņu būvē un kapu izveidojumā svarīga nozīme bijusi akmeņiem.

Rucavas Baškos, Limbažu Buļļumuižas, Kaugruru Avotiņū, Virānes Puntūza, Salaspils Vējstūru⁴⁵ u. c. kapu uzkalniņos konstatēti no akmeņiem izlikti riņķi (5. att.).⁴⁶ Tie celti vai nu no vienā kārtā blakus liktiem lieliem (Raiskuma Avotiņi, Limbažu Buļļumuiža), vai arī no vienā kārtā vai vairākās kārtās (Rucavas Baški, Limbažu Buļļumuiža, Salaspils Vējstūri) liktiem mazākiem akmeņiem. Par rūpīgi pārdomātu celtniecību liecina akmeņu riņķi Limbažu Buļļumuižas 4.^A un 17. uzkalniņā. Lai veidojums būtu stabils, riņķa būvei izmeklēti līdz 0,5 m³ un pat lielāki, ar garāko asi radiāli likti granīta blūķi. Lielo akmeņu spraugas pieķilētas ar mazākiem akmeņiem. Rūpīgs, ciešs ķīlējums ir riņķa iekšpusē, bet jo sevišķi pārdomāts tas ir no ārpusē.⁴⁷ Šie piemēri rāda, ka akmeņu riņķiem kapu izbūvē piešķirta svarīga nozīme.

Visos uzkalniņos akmeņu riņķis apņem apbedījumu rajonu (3., 5. att.). Tikai šā riņķa norobežotajā teritorijā konstatējamas ar apbedīšanas vietas sagatavošanu vai ar pašu mirušo apbedīšanu saistīto ugunsgrūtu un ziedojumu pēdas. Pirmatnējās tautās vērota ticība, ka akmeņu riņķis ir robeža, ko mirušo dvēseles nevar pārkāpt,⁴⁸ vienlaikus akmeņu riņķis sargā mirušos no ļauniem dēmoniem.

Liepājas raj. Bārtas Pukuļu kapulauka uzkalniņā cauri akmeņu krājumam atklāja apmēram 1 m platu spraugu — ieejas vietu apbedījumu rajonā.⁴⁹ Jāsecina, ka akmeņu riņķis norobežojis kopienas izvēlēto apbedīšanas vietu, kura bija nozīmīga arī šīs kopienas sakrālajās izdarībās. Akmeņu riņķis bija robeža, kas šķīra dzīvo no mirušo pasaules.

Kapu vietas ar sakrālo nozīmi bijušas norobežotas ar akmeņu krājumiem, ar stabiem, bet varējušas būt iezīmētas arī, tās apsoļojot vai apejējot.⁵⁰ Iespējams, ka par šādu tradīciju

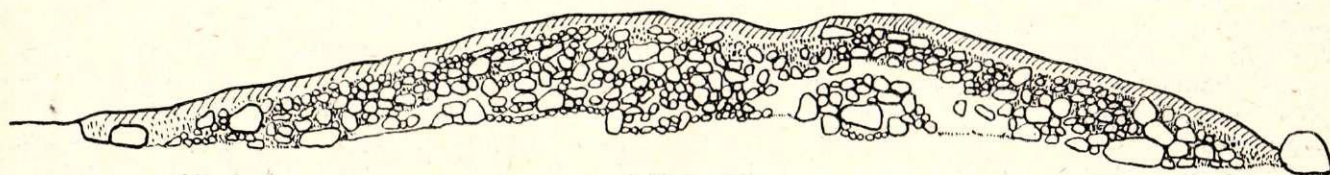
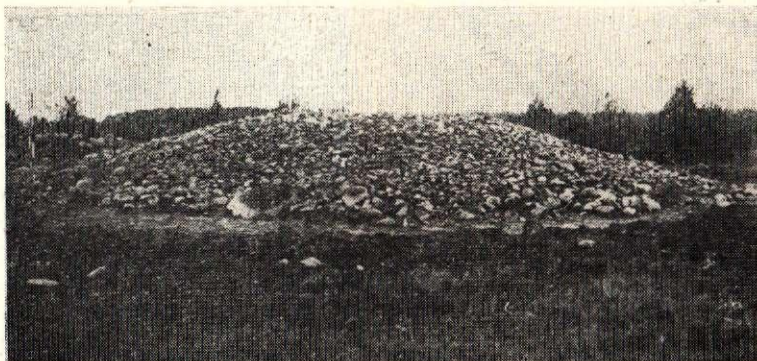
eksistenci arī Latvijā varētu liecināt akmeņu riņķu trūkums, piemēram, Reznu, Gavarišķu u. c. kapu uzkalniņos.

Akmens riņķis, tikai loks vai arī cita veida krāvums kā šaurāku kapu rajonu norobežojošs elements konstatēts Kalniešu pirmajā kapulaukā,⁵¹ Rucavas Baškos u. c. Iespējams, ka norobežotajā daļā atradusies tuvāku radnieku kapu grupa. Te, liekas, bēru tradīcijās atspoguļojas fakts, ka no lielās kopienas dzīvē sāk izdalīties saimju kopienas.

Tikai Vidzemes un Latgales ziemeļos kapu uzkal-

Dažkārt šķirstos atsegts no sīkākām akmeņiem izlikts grīdojums (7. att.: 4) vai no lieliem plakaniem vai arī mazākām akmeņiem veidots segums (7. att.: 1—3). Visi šie elementi (sienas, grīda, segums) rada ļoti lielu šķirstu daudzveidību. No akmeņiem izbūvēto šķirstu garums svārstās no 1,0 līdz 3,80 m, platums — no 0,4 līdz 2,0 m, dziļums — no 0,3 līdz 0,6 m.

Sarežģīto konstrukciju akmeņu šķirsti konstatēti uzkalniņos ar akmeņu segumu Ziemeļvidzemē, Salspils Reznu, Cīravas Dārzieku, Balvu Rijnieku

2

6. att. Uzkalniņš ar akmeņu segumu:

1 — pēc akmeņu seguma attīrīšanas; 2 — uzkalniņa griezumš.

niņiem ir akmeņu segums; vislabāk tas noskaidrots Limbažu Bullūmuižas senkapos,⁵² kur visos pētītajos uzkalniņos smilšu uzbērumu, kas sedza apbedījumus, klāja 0,3—0,8 m biezs akmeņu segums (6. att.). Seguma pamatā salikti lielāki granīti, bet tālāk to spraugās pēc ķilēšanas principa likti aizvien mazāki un mazāki akmeņi, tā panākot blīvu krāvumu un pareizas sfēriskas formas veidojumu.

Liekas, ka akmeņu seguma uzdevums bija pasargāt apbedījumu no dzīvnieku postījumiem, bet varbūt arī norobežot mirušo pasauli no dzīvajiem.

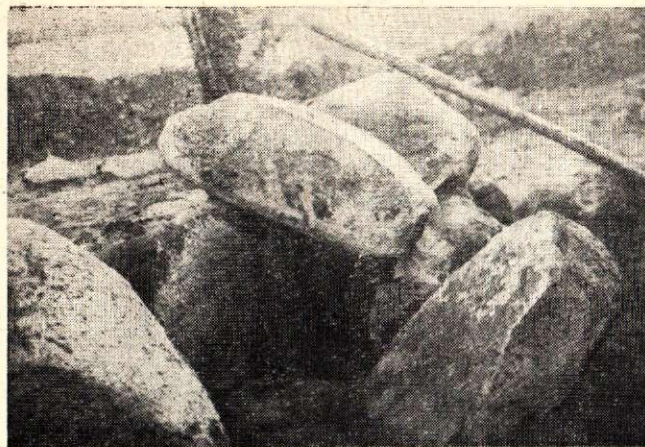
Liela daudzveidība vērojama šā perioda apbedījumos konstatētajās akmeņu konstrukcijās.

Sarežģītākas konstrukcijas ir akmeņu šķirsti.⁵³ Tie vai nu celti no lieliem, plakaniem granītakmeņiem vai plienakmeņiem, kuru gludā plakne novietota uz šķirsta iekšpusi, vai arī šķirstu sienas veidotas no mazākām, vairākās kārtās liktiem akmeņiem (7. att.).

kapu uzkalniņos, kā arī Ziedoņskolas līdenajā kapulaukā.⁵⁴ Minētajos kapulaukos to uzbūvē krāsāku atšķirību nav, tāpēc jādomā, ka akmeņu šķirstu izveidojumā etniska rakstura īpatnības nav izpaukušās.

Vienkāršākās akmeņu konstrukcijas veido šķirstveida akmeņu krāvumi (8. att.: 1) — dažāda lieluma akmeņu puslīdz regulārs salikums ap mirušo, ietverot to pilnīgi vai arī tikai daļēji. Šādi krāvumi konstatēti Reznu un Puntūža uzkalniņu kapos, Raganukalna, Ziedoņskolas un Doles Ķivutkalna līdenajos kapos u. c. Atšķirībā no šķirstiem šīm konstrukcijām nekad nav konstatēta ne grīda, ne segums, to sienas veido viena pavisā saliktu akmeņu rinda.

Akmeņu konstrukciju tālākā vienkāršošanās vērojama kapos, kur akmeņi vai arī mazāku akmeņu krāvumi atrodas tikai apbedītā galv- un kājgalī vai arī tikai galvgalī (8. att.: 9—18). Šādi apbedījumi konstatēti Raganukalna un Ķivutkalna

1

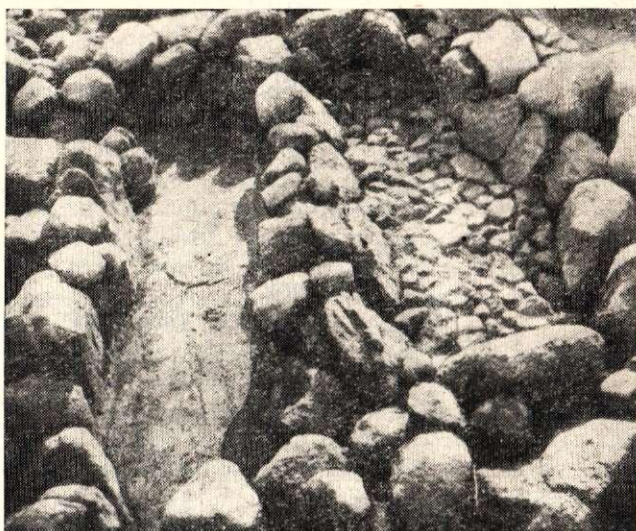

3

2

7. att. Akmeņu šķirsti.

4

(vairāki apbedījumi ar akmeņiem tikai kājgali) līdzenajos kapos, arī Reznu un Kalniešu pirmā kapulauka uzkalniņos.

Ķivutkalna kapulaukā konstatēti arī kapi, kuros akmeņi likti apmēram tā, kā tas parādīts 8. attēlā (8. att.: 2—8). Šie akmeņi varētu būt likti šķirstu atbalstam, tomēr visumā tiem piešķirama kāda rituāla nozīme.

No aplūkotajām akmeņu konstrukcijām atšķirīgi akmeņu klāsti — gridojumi zem kapiem — atklāti Limbažu Buļļumuižā, Virānes Puntūzī, Balvu Rijniekos un Makašānu Saleniekos, bet paralēlas akmeņu rindas Vārkavas Gavarišķos, meandrveida akmeņu izlikums — Virānes Puntūza 1. uzkalniņā.⁵⁵

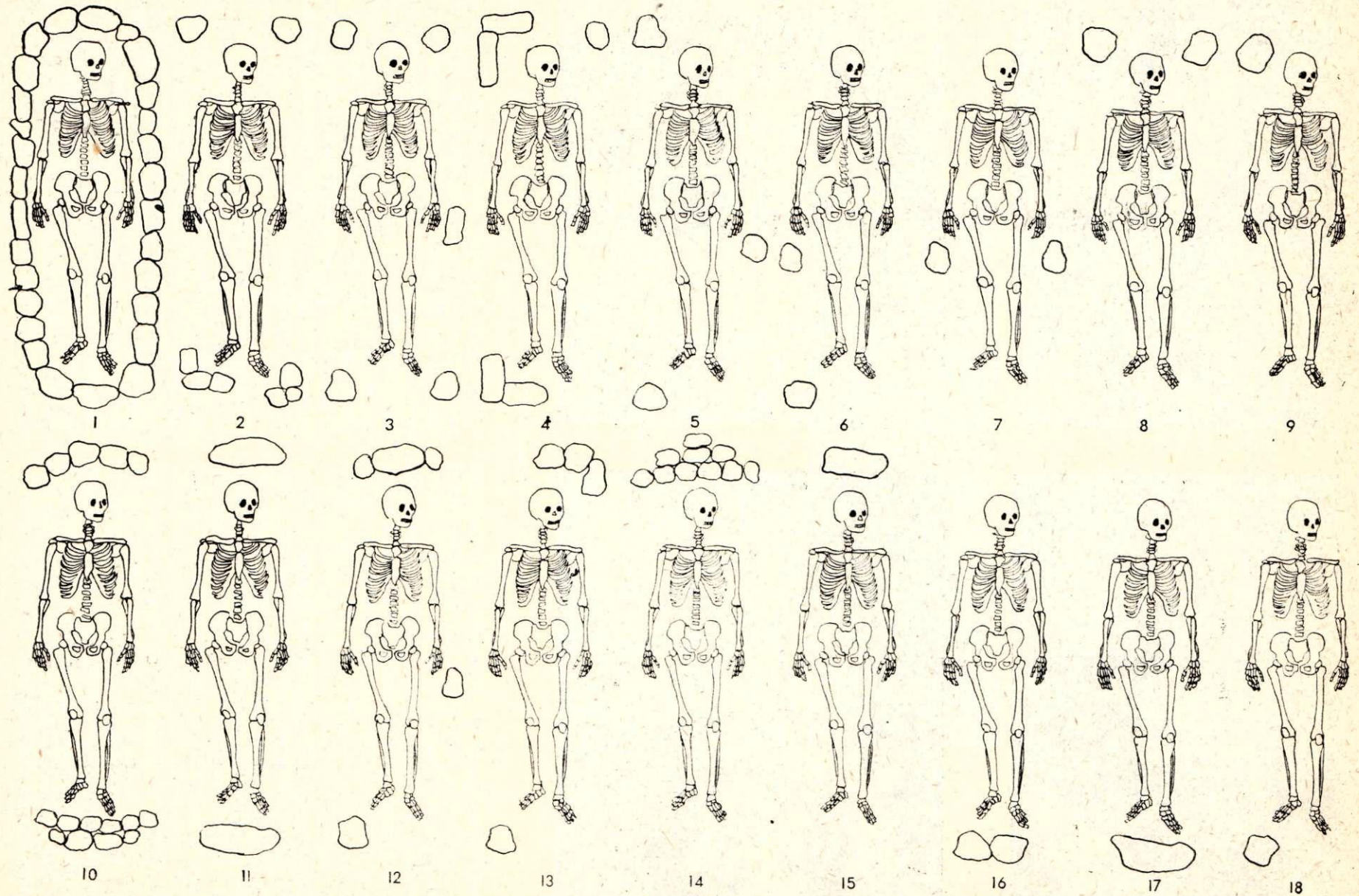
Ķivutkalna un Ziedoņskolas senkapos daži apbedījumi bija apkrauti ar akmeņiem; no dūres līdz galvas lieluma akmeņi sedza apbedījumus arī Buļļumuižas akmeņu šķirstos. Kapu apkraušana ar akmeņiem vai arī akmeņu nolikšana virs apbedījuma jāizskaidro ar centieniem nodrošināties pret apbedīto augšāmcelšanos.

No citiem Latvijas novadiem daļēji atšķirīgas apbedīšanas paražas atzīmējamas Rucavas Bašku un Cīravas Dārznieku senkapos, kur mirušo kalcinētie kauli apglabāti māla urnās. Apbedījumi urnās vēlajā bronzas laikmetā un dzelzs laikmeta sākumā, kaut arī atšķirīgā vispārīgajā izveidojumā, sastopami plašākos rietumbaltu novados.⁵⁶

Akmeņu, tāpat arī Ķivutkalna kapulaukā konstatētie koka šķirsti un māla urnas uzlūkojami par mirušo mājokļiem «viņā saulē».⁵⁷

Rūpīgi celtie akmeņu šķirsti ar sienām, grīdu, segumu, ar akmeņiem vai māliem izliktās kapu bedres varēja būt mājas atveids. Pārveidotajās akmeņu konstrukcijās, šķiet, jāsaskata reālās mājas simbols.

Ar akmeņu riņķi norobežotā vai citādi iezīmētā kapu vietā koka šķirstos vai akmeņu konstrukcijās guldīto apbedījumu izvietojums atgādina situāciju apmetnē. Tur aiz nocietinājumiem, kas sargāja no plesīgiem zvēriem un glāba no ienaidniekiem, atsevišķās ekās mitinājās kopienas saimes. Kapu kalniņā akmeņu riņķa iezogā «viņsaules» dzīvi

8. att. Akmeņu konstrukcijas pie apbedījumiem.

dzīvoja apbedītie, kam tāpat bija celti mājokļi. Šis salīdzinājums šķiet jo patiesāks, ja atceramies Kalniešu pirmajā kapulaukā vērotos akmeņu lokus, kas nodalīja dažus tuvinieku kapus no pārējiem, Ķivutkalna 79. kapu, kur vienā kapā (vienā mājā?) guldīti apakšā pieaudzis cilvēks, virs tā bērns (māte un bērns?).

Ķivutkalna kapulaukā novērota īpatnēja bērnu tradīcija: kapa vietas izkaisīšana ar baltām smiltīm. Baltais ir tīrības, gaišuma simbols. «Viņsaules» mājai, kad tajā iegāja jaunais iemītnieks, vajadzēja būt gaišai, tīrai. Par šīs tradīcijas vēlāku atspulgu varētu uzskatīt paradumu vēl 19. gs. un pat 20. gs. sākumā istabas ar māla klonu sestdienās izkaisīt ar tīrām smiltīm vai paražu vēl mūsu dienās ap kapiem kaisīt baltas vai vismaz gaišas, tīras smiltis, tāpat arī norādījumus tautas līcējumos, ka bērns lietojama baltā krāsā.⁵⁸ Vienā Ķivutkalna skeletkapā starp apbedītā ceļiem un pēdām bija noliktas olas. Tā kā ēdiens (par to liecina dzīvnieku kaulu atradumi) likts pie galvas vai arī kājgalā, šādi noliktām olām piešķirama rituāla nozīme.⁵⁹

Agrā metālu perioda apbedījumu orientācijā vēl nav konsekvences. Uzkalniņos ar akmeņu segumu, piemēram, Kauguru Avotiņos, Raiskuma Avotiņos, Limbažu Bullumuižā u. c., akmeņu šķirsti orientēti galvenokārt Z—D virzienā. Bet tajos pašos uzkalniņos ar lielāku apbedījumu skaitu sastop arī A—R, ZA—DR u. c. virzienā orientētus kapus. Šis novirzes nosaka cenšanās apbedījumus izvietot ap centrālo kapu. Vēl spilgtāk šī parādība vērojama Kalniešu pirmajā un Režnu kapulaukā, kur cieņā un godbijībā pret senci patriarhu, kura kaps atrodas uzkalniņa centrā, pārējie mirušie kopienas locekļi guldīti uzkalniņā, pēc iespējas ieturot radiālo orientāciju. Tātad mirušo guldīšana ap centrālo kapu bijusi svarīgāka par noteikta virziena ievērošanu. Tas saistāms ar senču kultu, ar kopienas vienotības izpausmi.

Gaujas lejteces apgabala smilšu uzkalniņos ar vienu kapu apbedītie orientēti galvenokārt A—R, Gavarišķu uzkalniņā A, ZR—DA, Virānes Puntūža uzkalniņos — Z—D virzienā (vai ar nelielām novirzēm). Līdzētajos kapos Jēkabpils Raganukalnā un Islīces Ziedoņskolā apbedījumu orientācija dažāda. Jāsecina, ka Baltijas somu ciltīm piederošajos uzkalniņos ar akmeņu segumu apbedījumu orientācija dominē Z—D virziens. Orientācija citos virzienos uzskatāma par nejaušību un saistīta ar kapu izvietojumu.

Pārējos senkapos, kas pieskaitāmi baltu etnikajai grupai, viena noteikta apbedījumu orientācija nav vēl nostabilizējusies. Izņēmums ir Ķivutkalna kapulauks, kur visai pārliecinoši dominē DA—ZR virziena orientācija.

Mirušos guldot kapā vai šķirstā, šā laikmeta kapos vērojama jau liela vienādība. Izņemot dažus jau agrāk minētos apbedījumus saliektā stāvoklī, visos aplūkojamā perioda senkapos mirušie guldīti izstieptā stāvoklī uz muguras. Atšķirīgs ir tikai roku salikums. Raganukalna un Ķivutkalna

kapulaukos lielākajai daļai (ap 60%) mirušo rokas nostieptas taisni gar sāniem (1. att.: 1). Samērā bieži (ap 20%) taisni gar sāniem nostiepta viena roka, otra, viegli elkonī saliecot, nolikta slīpi pāri viduklim tā, ka pirkstu kauli atsedzas virs iegurņa kauliem (1. att.: 2). Retumis (apm. 5%) abas rokas, elkoņos saliektas, saliktas slīpi pāri vidukļa lejas daļai, pie kam plaukstas atrodas viena otrai virsū (1. att.: 3). Tikai atsevišķiem apbedījumiem viena roka, saliecot to elkonī taisnā leņķī, nolikta pāri viduklim, bet otra taisni gar sāniem vai slīpi pāri vidukļa lejasdaļai (1. att.: 4, 5). Pāris apbedījumiem viena roka nolikta pāri viduklim, otra pāri krūtīm (1. att.: 7) vai arī abas rokas krustotas uz krūtīm (1. att.: 9). Nav konstatēti apbedījumi, kam pāri viduklim būtu liktas abas rokas (1. att.: 6). No diviem Ķivutkalna 70. kapā vienlaicīgi blakus apbedītajiem vienam rokas liktas kā 2. grupas, vienam kā 3. grupas apbedītajiem. Tas liecina, ka pastāvējuši gan iecienītāki roku novietošanas veidi, taču neviens no tiem nav kļuvis par vienīgo.

Ķivutkalna kapulaukā vairāku skeletu situācija norādīja, ka mirušie bijuši sasiesti (1. att.: 12). Droši vien tas tāpat būtu bijis arī citos šā laikmeta kapos, bet skeletu vājās saglabāšanās dēļ nav konstatējams. Mirušo siešana, tāpat kā akmeņu kraušana uz kapa vai daļēji arī mirušā sadedzināšana, jāizskaidro ar palicēju centieniem nodrošināties pret to augšamcelšanos.

Starp visām konstatējamām paražām izšķiramas tradīcijas, kas saistās ar —

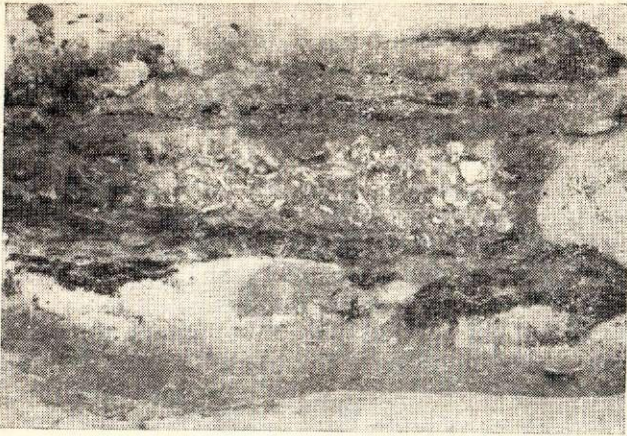
a) **mirušā sagatavošanu apbedīšanai** (apgērbšana, dažkārt sasiešana, guldīšana koka šķirstā vai arī sadedzināšana, sārta atlieku savākšana, nogādāšana kapa vietā utt.), kas arheoloģiskā materiālā izsekojama tikai daļēji;

b) **kapa sagatavošanu** (uzkalniņa vietas izvēle, velēnas noņemšana, kapa vietas iesvētīšana, dedzinot sārta, akmeņu riņķa celšana, šķirsta vai klāsta iekārtošana vai kapa bedres rakšana, tās izkaisīšana ar baltām smiltīm u. c.), ko var izsekot samērā labi;

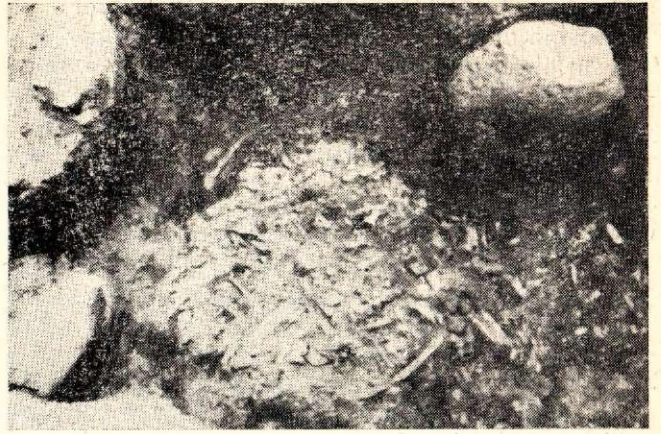
c) **apbedīšanas aktu** (mirušā nolikšana kapā vai guldīšana šķirstā, vai kalcinēto kaulu novietošana kapā, akmeņu novietošana pie apbedījuma, piedevu nolikšana, kapa bedres aizbēršana vai arī mirušā apbēršana, veidojot uzkalniņu, bērnu mielasts u. c.), kas senkapu arheoloģiskajos pētījumos konstatējams nepilnīgi;

d) **ziedojuumiem kapos, mirušo pieminēšanu** u. tml. vēlāk realizētu darbību. Pēdējās tradīcijas vērojamas, bet ne vienmēr droši, jo tās grūti atšķirt no iepriekšējām.

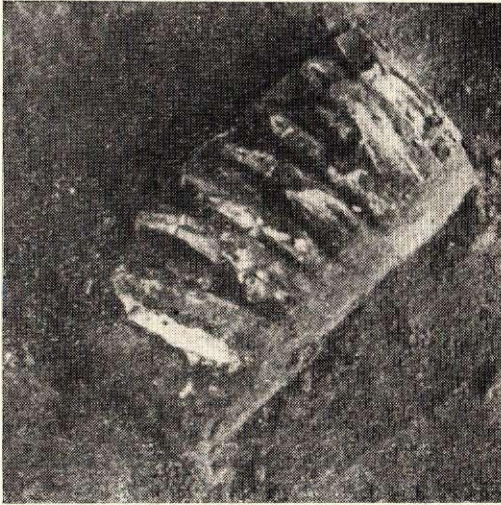
Pēc aplūkotajām apbedīšanas tradīcijām un kapu formām Latvijā II g. t. p. m. ē. beigās un I g. t. iezīmējas vairāki lokāli apgabali. Latvijas dienvidrietumu daļā ugunskaņi urnās ir līdzīgi Lietuvas rietumdaļas pieminekļiem, bet līdzētajiem kapiem paralēles meklējamas Nemunas augšteces novados. Gaujas grupas un Austrumlatvijas smilšu uzkalniņi ar vienu apbedījumu krasi atšķiras no Vidze-

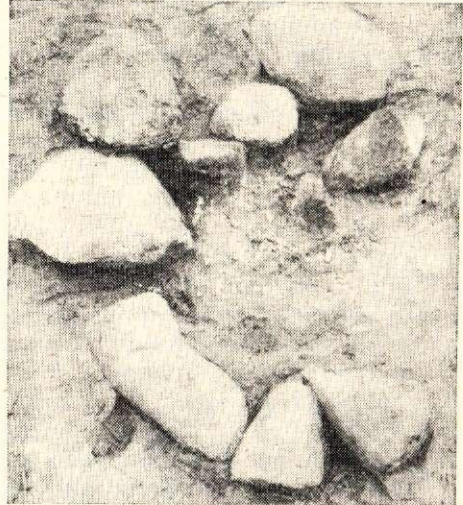
1

2

3

4

5

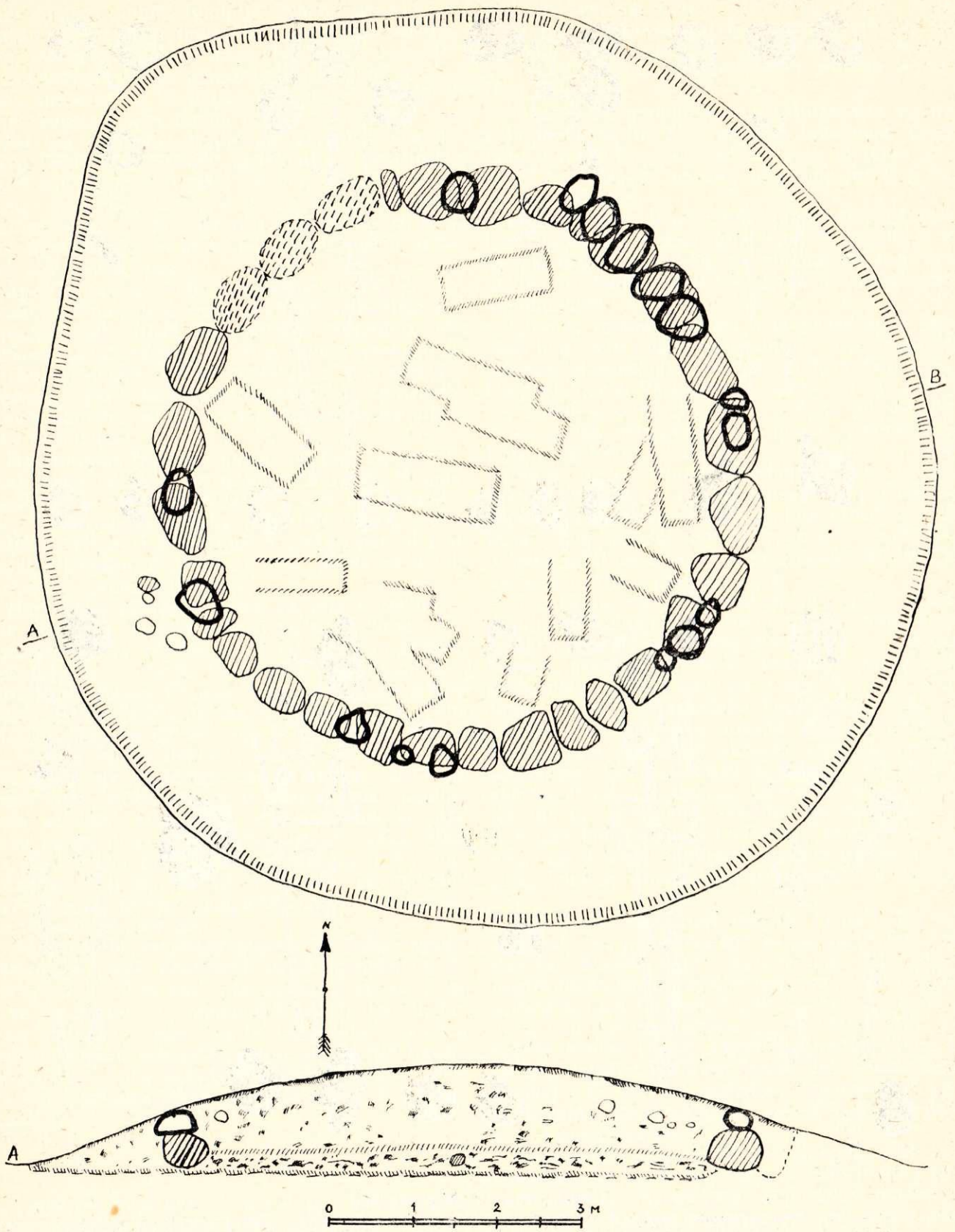

6

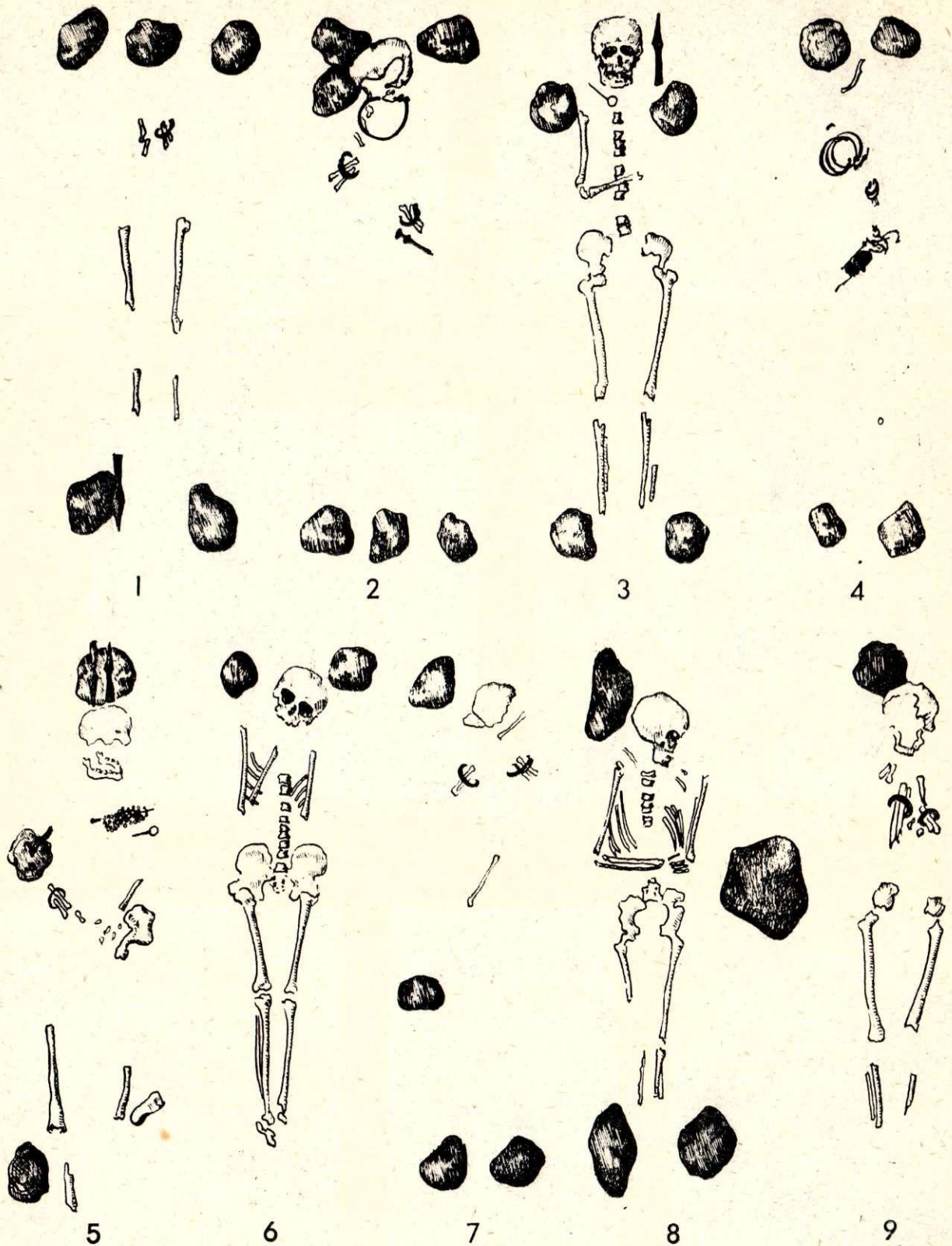

7

9. att. Ugnskapu veidi.

10. att. Slates I grupas 3. uzkalniņš. Apbedījumu situācija akmeņu riņķa ierobežotā laukumā; uzkalniņa šķērs griezumus.

11. att. Daži 2.—4. gs. kapu plāni:

1 — Iles Gailišu 3. uzkalniņa kaps N; 2 — Slates II grupas 5. uzkalniņa kaps A; 3 — Slates II grupas 2. uzkalniņa kaps D; 4 — Iles Gailišu 1. uzkalniņa kaps I; 5 — Slates I grupas 3. uzkalniņa kaps U; 6 un 7 — Rubas Rūsišu 6. un 9. kaps; 8 un 9 — Slates II grupas 7. uzkalniņa kaps C un 2. uzkalniņa kaps A.

mes rietumu daļas uzkalniņiem ar akmeņu segumu, kam analogi zināmi Igaunijā. Minēto novadu apbedīšanas tradīciju īpatnības liecina par atšķirībām šo novadu iedzīvotāju etniskajā raksturā.⁶⁰

Savdabīgas, bet ar pārējo Latviju pilnīgi nesaisītas apbedīšanas tradīcijas vērojamas Ziemeļkurzemē konstatētajās «velna laivās».⁶¹ Te savus mirušos pēc dzimtenes tradīcijām glabājuši skandināvu ieceļotāji. Mirušie dedzināti, to kalcinētie kauli sabērti māla urnās, kas paglabātas pamatzemē izveidotās kamerās. Kapu vietas virszemē iezīmē laivas veidā nokrautu akmeņu konstrukcijas. Šo tradīciju ietekme vietējo iedzīvotāju parāzās nav konstatējama.

Agrā metālu perioda apbedīšanas tradīcijas izveidojušās no jau akmens laikmetā konstatētajām paražām sabiedriski ekonomiskās attīstības, etnisko procesu norises un citu cēloņu (sakari ar citiem novadiem, dabas apstākļi u. c.) ietekmē. Gadsimtu gaitā šais tradīcijās vērojams to nemainīgais pamats, bet līdzās tam to pastāvīga attīstība un maiņa.

Nemainīgais tradīciju pamats ir mirušā apbedīšana noteiktā vietā un nosacītā kārtībā. Mainās apbedīšanas veids un izdarības, kas ar to saistītas. Šīs izmaiņas nosaka materiālās un garīgās kultūras attīstībā izveidojušies uzskati par cilvēku dzīvi, slimībām, dzīvību un nāvi, pēcnāves dzīvi, dzīvo un mirušo attieksmēm.

Kapulauku pētniecība rāda, ka, pildot izveidojušās tradīcijas, cilvēki veikuši milzīgu darbu. Par lielajām pūlēm, rūpību, arī zināšanām un prasmi apbedīšanas tradīciju īstenošanā visspilgtāk liecina kapu izbūve. Tā, piemēram, grūti iedomāties, cik laika prasīja Ķivutkalnā līdz 3,0 m garas, 1,2 m platas un 1,0 m dziļas kapa bedres izrakšana, ja ievērojam, ka tas veikts bez metāla lāpstas. Kāda pacietība bija vajadzīga, lai ar akmens cirvi un kaltu (gan izlīdzoties arī ar dedzināšanu) izgatavotu ozolkoka šķirstus. Acīmredzot tikai ar plašāka kolektīva kopējiem pūliņiem un ilgākā laikā varēja izveidot tādu grandiozu nekropoli, kāda ir Limbažu Bulļumuižas 4.^A uzkalniņš. Tā uzcelšanai apbedījumu vietā piegādāts ap 40 m³ smilšu un 30—40 m³ akmeņu.

Daudz darba un spēka prasīja arī koku sagāde sārtam, ja mirušo dedzināja. Tā kā ugunskaļos atrodam tikai sīkas kalcinēto kaulu drumslas, jāsecina, ka mirušo dedzināšanai krauti lieli sārti, lietota malka, kas dod augstu temperatūru. Varam iedomāties, ka apbedīšanas rituāls prasīja ilgāku laiku, kurā veica dažādas izdarības, turklāt lielai to daļai arheoloģiskajā materiālā nav iespējams izsekot.

* * *

Laikā no mūsu ēras 2. līdz 4. gs., kad par galveno nozari saimniecībā kļuva zemkopība, straujāk attīstījās lopkopība, paplašinājās no vietējām purvu rūdām iegūtās dzelzs izmantošana, straujāki ekonomikas attīstības tempi savijās ar sabiedrisko

un etnisko procesu pastiprinātu norisi. Saira pirmatnējā kopiena, konsolidējās cilšu grupas, attīstības gaitā mainījās cilvēku garīgā kultūra. Šīs pārmaiņas atspoguļojās apbedīšanas tradīcijās, kas salīdzinājumā ar iepriekšējo periodu ievērojami izmainījās.

Mirušos šai periodā apbedīja **līdzētajos un uzkalniņu kapos** un t. s. **akmeņu krāvumos**. Tāpēc jau senākajā literatūrā minētas trīs kultūras grupas,⁶² kas atšķiras ne vien pēc kapu formām, bet arī pēc to satura.

Līdzētie kapi dominē Latvijas dienvidrietumos, kur iepriekšējā periodā bija izplatīti uzkalniņi ar ugunskaļiem urnās. Šā novada apbedīšanas tradīcijas vislabāk izpētītas Rucavas Mazkatužu kapulaukā.⁶³

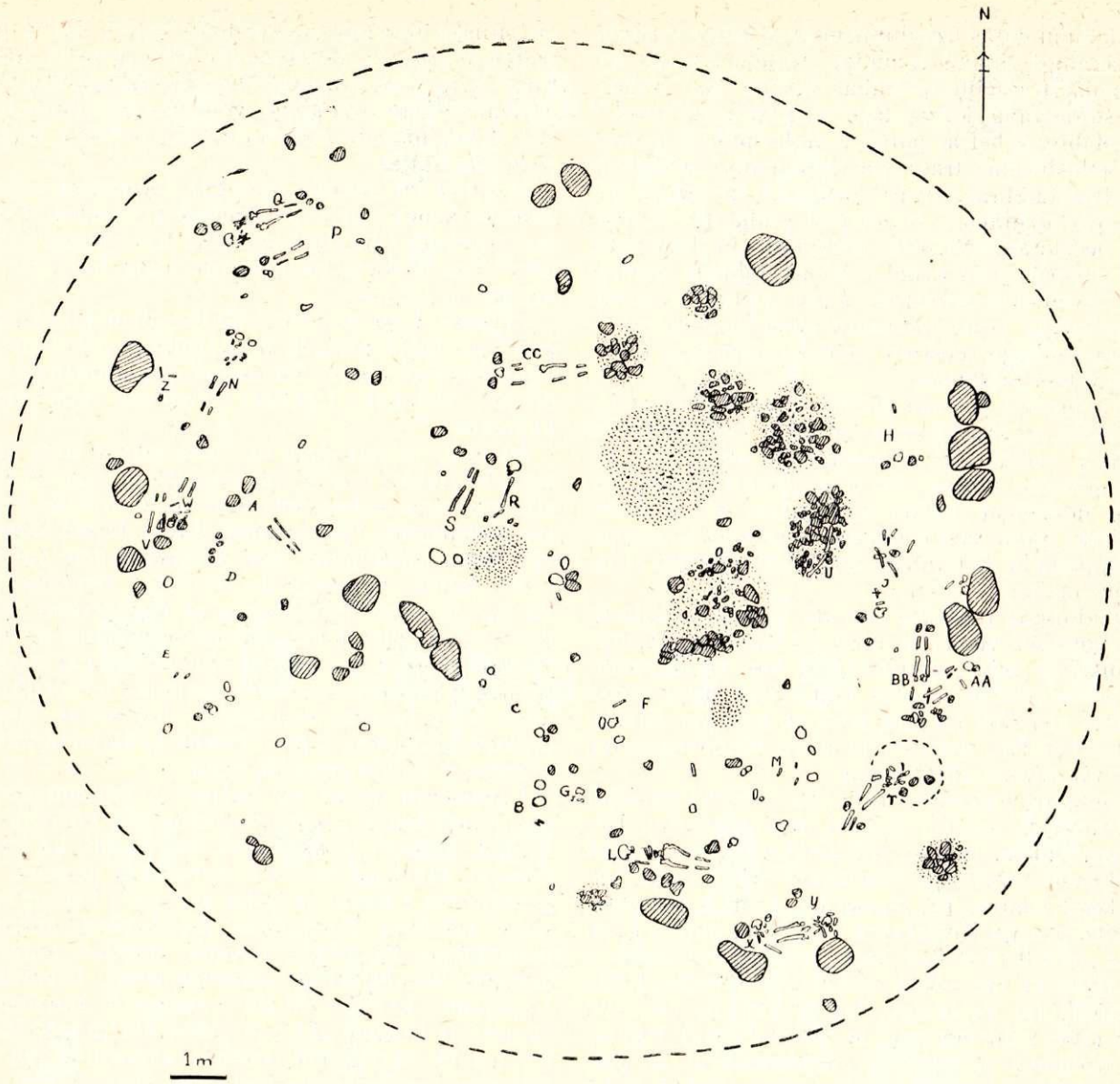
Mirušie, vismaz daļu no tiem guldot koka šķirstos, te glabāti ovālās vai garenās ar noapaļotiem stūriem kapu bedrēs, kas 0,30—0,70 m dziļi ierakta pamatzemē. Pāri kapiem, liekas, bijuši samesti vēl lēzeni uzkalniņi,⁶⁴ kas uzskatāmi par šai novadā agrāk pastāvējušo tradīciju reminiscenci. Pārēja no kapu uzkalniņiem ar kolektīviem apbedījumiem uz individuāliem kapiem notikusi ap m. ē. sākumu; kopš 2. gs. pēdējie kļuvuši jau par raksturīgāko apbedīšanas veidu. Kapulauka teritorijā, arī tiešā kapu tuvumā konstatētas bedres ar tumšu, ogļainu pildījumu, tāpat akmeņi, kādā vietā pat ar akmeņiem izlikta pavarda vieta.

Ugunsuru vietas un bedres ar ogļainu zemes pildījumu liecina par ugunsritiem, gan mirušos apbedījot, gan arī vēlāk. Tāpēc var domāt, ka kapulaukam, tāpat kā tas bija iepriekšējā periodā, saglabājusies zināma kultiska nozīme.⁶⁵ Pēc apbedījumu rakstura Mazkatužu kapulaukam līdzīgos pieminekļos Klaipeņas novadā atklātas pazemes akmeņu konstrukcijas: akmeņu riņķi, kvadrāti.⁶⁶ Iespējams, ka Mazkatužu kapulaukā konstatētie akmeņi ir līdzīgu akmeņu konstrukciju variācija. Ka tas tā varētu būt, norāda akmeņu riņķu un četrstūru konstatējums Lielaucē Skarē.⁶⁷ Šim akmeņu konstrukcijām noteikti piešķirama rituāla nozīme, kaut arī tuvāka izskaidrojuma tām pašreiz nav.

Mazkatužu kapulaukā mirušie glabāti, tos nededzinot, bet noliekot kapā uz muguras izstieptā stāvoklī. Skeletu vājās saglabāšanās dēļ apbedījumus tuvāk raksturot nav iespējams. Apbedījumu orientācija arī šai periodā, liekas, vēl nav konsekvanta. Ed. Sturms norāda, ka mirušie glabāti paralēlās rindās (dažās kapulauku vietās šķitis, ka vīrieši, sievietes un bērni bijuši glabāti atsevišķās rindās) Z—D vai pretējā orientācijā,⁶⁸ bet P. Stepiņš konstatējis arī ZA—DR, RZR—ADA u. c. kapu virzienus.⁶⁹

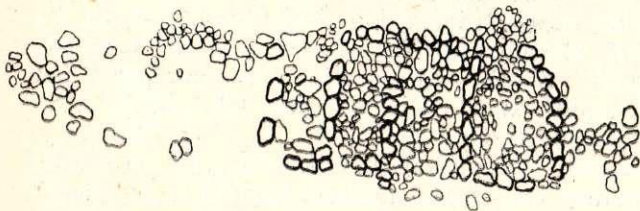
Kapiem diezgan bagātas piedevas (15. att.), taču vērojams, ka līdzās bagātiem kapiem ir arī piedevām nabadzīgi apbedījumi. Šī parādība norāda uz sabiedrības locekļu mantisko un arī sociālo diferenciāciju.

Vīriešu kapos bez rotām atrod dzelzs uznavas cirvjus, uznavas šķēpu galus ar lapas veida smailes

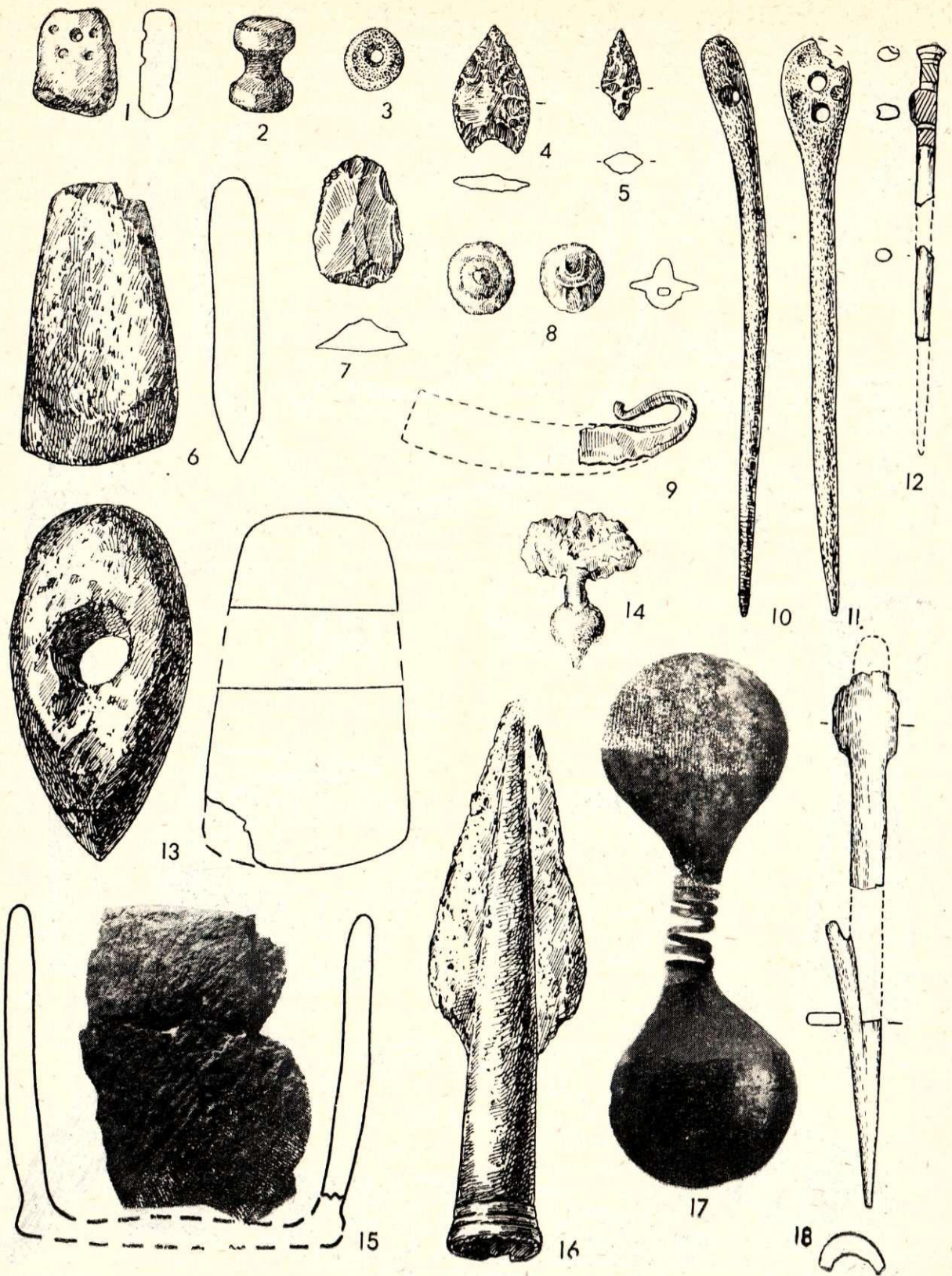
12. att. Iles Gailišu 3. uzkalniņa plāns. Kapu situācija un pavardu—ugunskuru vietas.

daļu, nažus ar viegli izliektu muguru (zemkopju darbarīki un karavīra ieroči). Darbarīkiem ar kāta uznavu kuršu novadā paraugi atrodami

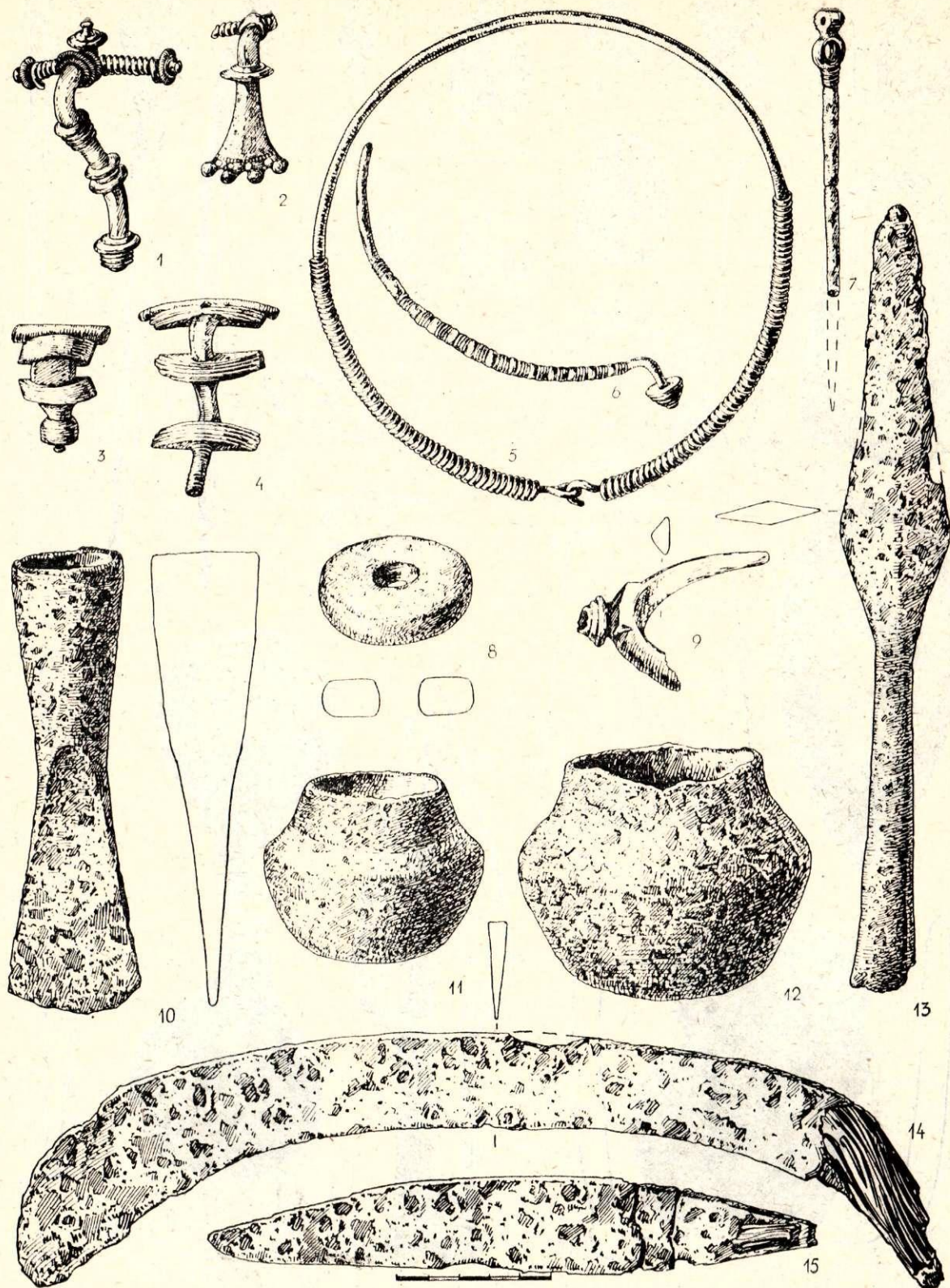
13. att. Raiskuma Dumpji. Ākmeņu krāvuma kapu plāns.

jau bronzas laikmetā (uzmavas cirvji Liepājas raj. Dižprāmjos un Jūdukalna grantsbedrēs, uznavas šķēpu gali Liepājas Bārtā, Durbes Ligutos u. c.), bet pilnīgi jauna forma šai novadā ir ar 3. gs. kapu piedevās atrodamās izkaptis. Tās kapu inventārā spilgti atspoguļo zemkopības un lopkopības attīstību un nozīmi. Pie šādas piedevu grupas pieder arī pieši, kas liecina par zirgu izmantošanu darbam. Sieviešu kapu piedevās pārsvarā rotas: bronzas kaklariņķi ar konu galiem, dzintara un stikla krelles, bronzas šķēršu saktas, aproces, arī rotadatas, no darbarīkiem — nazis, smilšakmens vārpstas skriemelis. Šādas kapu piedevas, liekas, pasvītro sievietes lomu mājsaimniecībā, apģērba gatavošanā utt.

14. att. Agrā metālu perioda kapu piedevās:

- 1 — piekariņš; 2, 8 — pogas; 3 — krelle; 4 — sirdsveida bultas gals; 5 — bultas gals ar kājiņu; 6 — kalts; 7 — kasiklis;
 9 — bārdas nazis; 10–12 — rotadatas; 13 — cirvis; 14 — sakta; 15 — podiņš; 16 — šķēpa gals; 17 — kausiņrota; 18 —
 harpūna.
 1, 2, 4, 5, 7–9, 13, 15 — Salaspils Rēznes; 14 — Rucāvas Baški; 10, 11 — Katlakalna Kivutkalns; 12, 18 — Klintainēs Kalniešij
 16 — Sejas Klintsdzirnavas; 17 — Rites Strēli.
 1–3 — dzintars; 4, 5, 7 — krams; 10–12, 18 — kauls; 6, 13 — akmens; 15 — māls; 8, 9, 14, 16, 17 — bronza.

15. att. Kuršu II—IV gs. līdzeno kapu piedevas:

1 — stopasakta; 2 — profilēta sakta; 3, 4 — šķēršu saktas; 5 — kaklariņķis ar kāsi un cilpu; 6 — kaklariņķa fragments; 7 — rotadāta; 8 — vērptamās vārpstas skriemelis; 9 — piesis; 10 — uznavas cirvis; 11, 12 — māla trauciņi; 13 — šķēpa gals; 14 — izkaptis; 15 — nazis.
 12 — Medzes Kapsēde; pārējie — Rucavas Mazkatuži. 8 — smilšakmens; 10, 13—15 — dzelzs; 11, 12 — māls, pārējie — bronza.

Kapiem ļoti raksturīgas piedevas ir miniatūri māla trauki, kas īpaši gatavoti apbedīšanas vajadzībām (tie, domājams, likti kapos, lai simboliski parādītu ēdiena došanu mirušajiem), tāpat dažkārt viena vai vairākas romiešu monētas. Piedevas kapā parasti grupējas vienkop.

Atsevišķi atzīmējami daži Mazkatužos atklātie kapi ar izcilām piedevām. Vienā no tiem — 3. gs. karavīra kapā — atrada divas stopasaktas, trīs romiešu monētas (Hadriana, Faustina jun. un Marka Aurēlija), četrus spirālgredzenus, uzmavas cirvi, šķēpa galu, izkapti un nazi. Kapa kājgali konstatēja 1,45 m gara, augšdaļā — 0,22 m, lejas daļā — 0,65 m plata **ovoīda vairoga paliekas**. Otrajā Ed. Šturma minētajā kapā atrasti četri šķēpu gali, šaurasmens cirvis, trīs profilētas saktas, kaklagredzens ar sēņu galvu galiem, galoda, šķiltavakmens, divi pieši u. c., bet **tam līdzās zirga apbedījums**.

Ne mazāk interesants un zinātniski nozīmīgs ir ar 3. gs. datējama kalēja kaps, kurā bez šķēpa gala, uzmavas cirvja, izkaptis, iemauktu laužņiem, sprādzēm, pieša, māla miniatūrtrauka, dzintara krellēm atrada arī **veserī, lūškas un dzelzs iesmu**.

Pirmais no kapiem ievērojams ar pagaidām agrākā vairoga atradumu Latvijā, otrais — ar to, ka pie tā ir zirga apbedījums. Zirgu apbedījumi plašāk pazīstami Lietuvā. Latvijā šis vērojums nozīmīgs tāpēc, ka tas līdzīgi konstatētajām 2.—4. gs. akmeņu konstrukcijām norāda uz Latvijas rietumdaļas ciešajiem kontaktiem ar dienvidu novadiem. Trešā apbedījuma piedevas nepārprotami atspoguļo metalurģijas lielo lomu un kalēju amata nozīmīgumu sabiedrībā jau m. ē. sākumā.

Mazkatužu kapulaukam līdzīga apbedījumu vieta bijusi Medzes Kapsēdē, kas gan nav sistemātiski pētīta.⁷⁰ Šādi līdzinie 2.—4. gs. kapi raksturīgi kuršu novadam Latvijas dienvidrietumos un Lietuvas rietumu daļā.

Uzkalniņu kapi šai laikā raksturīgi Latvijas austrumu daļā — Augšzemē, Latgales dienvidu un vidusdaļā un Vidzemes dienvidos. Kapu uzkalniņu diametrs 6—15 m, augstums 0,5—1,5 m. Tie saglabājušies atsevišķām grupām pa dažiem vai pat desmitiem (Slatē) uzkalniņu katrā.

Visā uzkalniņu izplatības apgabalā vērojamas aptuveni vienādas apbedīšanas tradīcijas. Vispilnīgāk tās noskaidrotas Salas Boķu un Slatē Sila uzkalniņos, kur veikti plašākie izrakumi.⁷¹

Pētījumu gaitā noskaidrojušies sekojoša uzkalniņu tapšanas gaita.

Izraudzītā mirušo apbedīšanas vieta nozogota ar akmeņu riņķi, kas celts, liekot cieši blakus lielākus vai arī sakraujot vairākās kārtās mazākus granītakmeņus. Sevišķi atzīmējams Slatē I grupas 8. uzkalniņš, ko apņēma apmēram līdz 1 m augsts cetrās kārtās liktu akmeņu krāvums. Norobežotajā apbedīšanas vietā, to sagatavojot, dedzināts sārts, par ko liecina degumu slānis uzkalniņu pamatā (Boķos). Slatē un Boķos H. Moora konstatējis, ka kapu rajonā nobērta gaišāka (podzola) zeme.⁷²

Gaišā zeme 0,05—0,25 m biezā kārtā (centrā biežāka, malās plānāka) konstatēta tikai ar akmeņiem norobežotajā laukumā, t. i., rajonā zem apbedījumiem. Balta zeme zem apbedījumu rajona konstatēta arī Nītaures Savēļu 1., 3.—6. uzkalniņā, tāpat Naudītes Stinkās u. c.⁷³

Uzkalniņa centrā parasti atklāj piedevām bagātāku apbedījumu rūpīgāk izveidotā kapā. Tā, 1961. gadā L. Vankina, pētot Boķu kapulauku, 4. uzkalniņa centrā atrada ar 3. gs. datējamu kapu ar izcilākām piedevām nekā pārējos kapos. Mirušajam bija nolikti akmeņi abpus galvai, viduklim un kājām.⁷⁴

Ap centrālo kapu tad guldīti citi. Tas nozīmē, ka saglabāties jau iepriekšējā periodā konstatētais ticējums: arī «viņšaulē» saimes locekļi turas pie saimes vecākā. Būtībā nemainīgas palikušas arī uzkalniņu vietas sagatavošanas tradīcijas un to nozīme.

Kapu atrašanās uzkalniņos dažādos augstumos no pamatzemes, augstāk gulošo vēlāks datējums, tāpat vērojumi profilos norāda, ka uzkalniņi izbērti pakāpeniski, noguldot un apberot ar zemēm jaunus un atkal jaunus apbedījumus (10. att.).

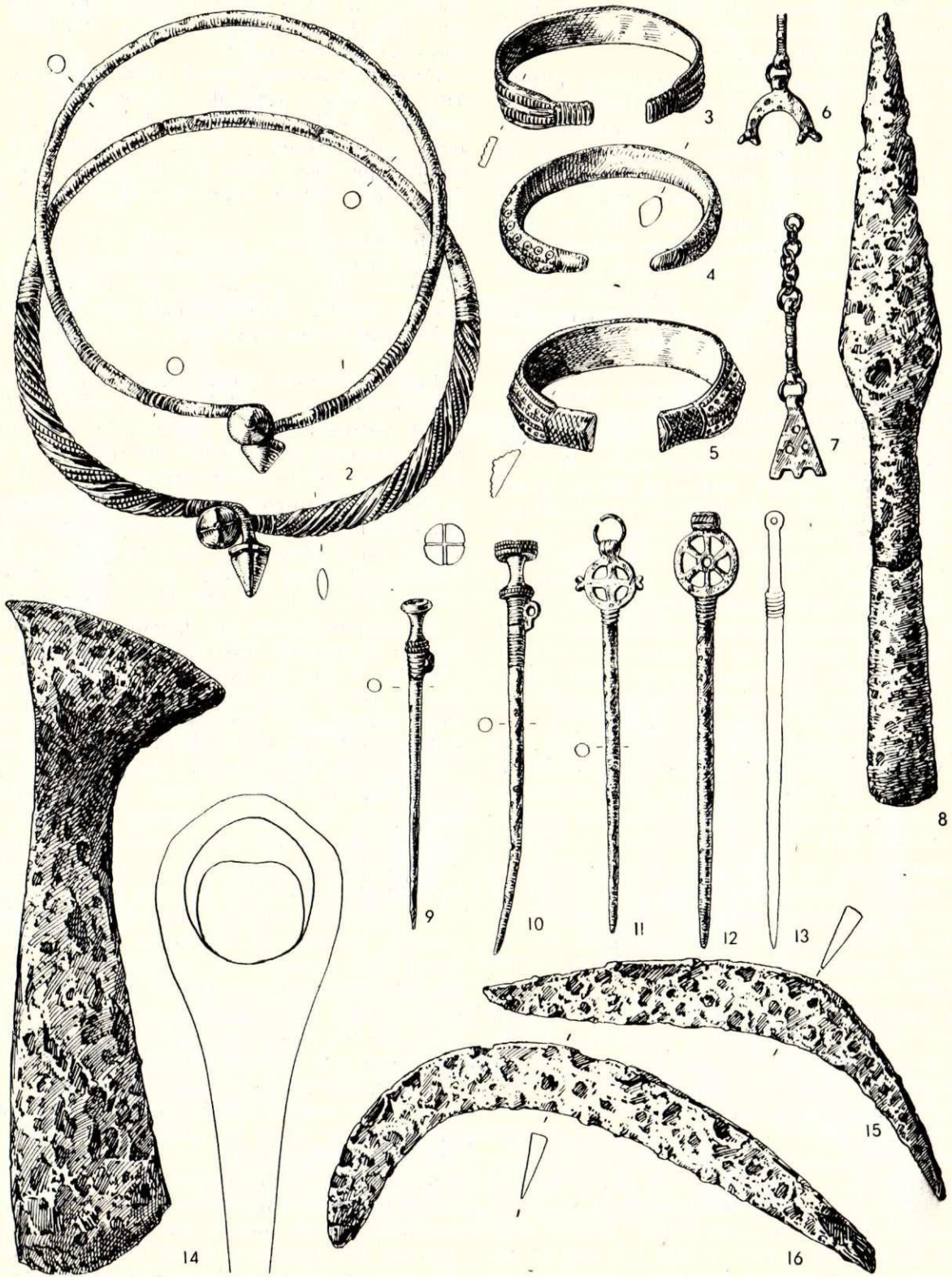
Mirušie uzkalniņos glabāti uz muguras izstieptā stāvoklī. Pēc roku salikuma konstatējami 3., 5. un 7., bet arī 1. grupas (1. att.) kapi. Arī šā perioda kapos saglabājas paražas pie apbedītā nolikt akmeņus (11. att.). To parasti 4, retāk 6, pat 8.⁷⁵

Akmeņu nolikšana pie apbedījumiem varētu būt šķirstu veidošanas tradīcijas atspulgs, tā var saistīties ar ticību, ka akmeņu aplikums ap apbedīto traucē mirušā augšāmcelsanos, pasarga to no ļauniem gariem, bet tiem var būt arī cita rituāla vai pat tīri praktiska (koka šķirstu balsti) nozīme.

Vienā uzkalniņā apbedīto skaits sniedzas līdz 20. To orientācija dažāda, tomēr Boķos, Slatē u. c. dominē A—R virziens. Vienīgi Ņeipenes Ūsiņos noteiktā pārsvarā ir Z—D virziena apbedījumi.

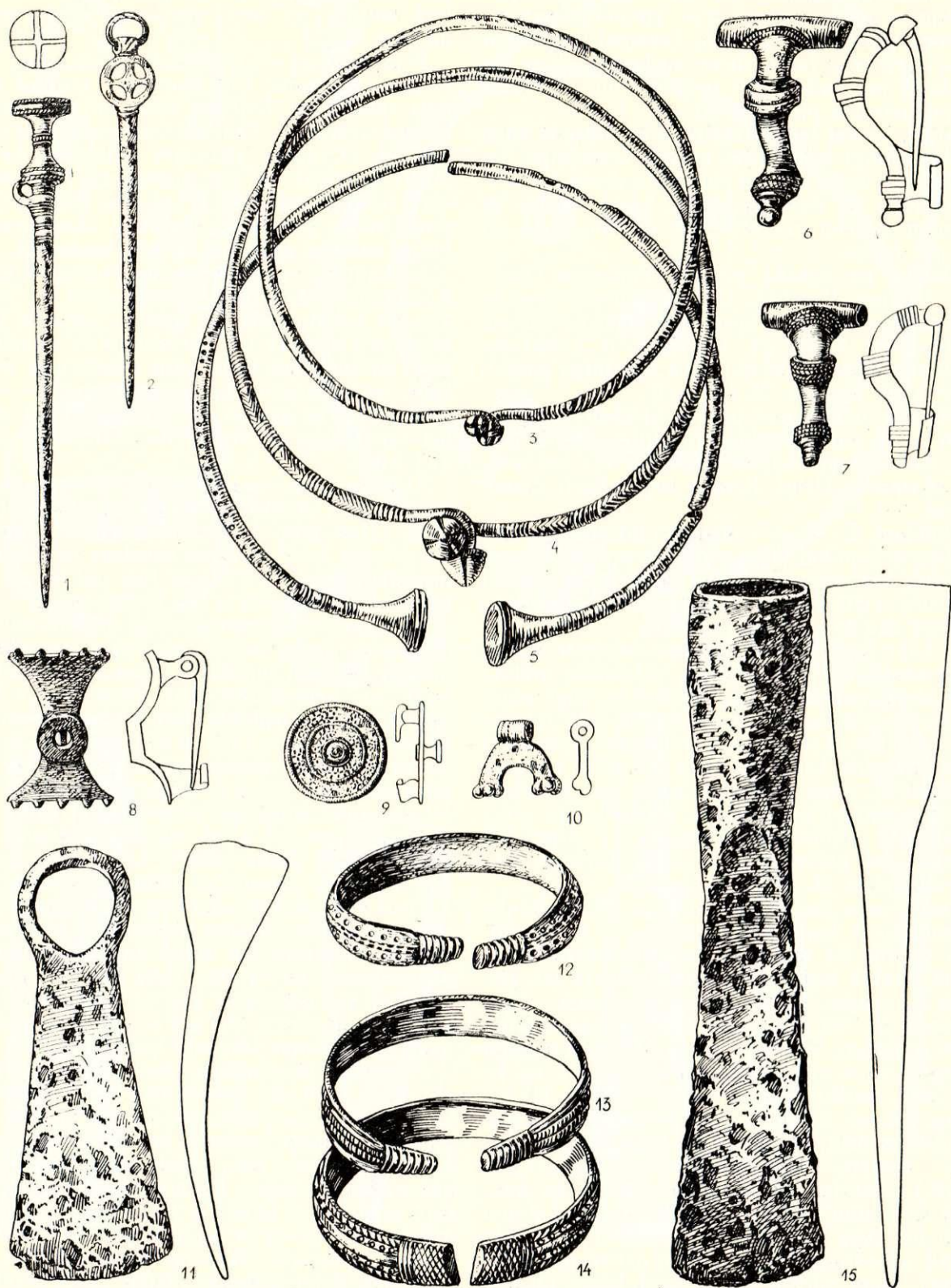
Tāpat kā līdzēnajos kapos, arī uzkalniņu kapos apbedītajiem dotas līdz bagātas piedevas (16. att.). Tās izvietotas noteiktā kārtībā, kas atšķiras no piedevu izvietojuma līdzēnajos kapos: rotaslietas atrod tādā stāvoklī, kā tās nēsātas pie goda apģērba, šķēpu gali pie galvas vai kājām kreisajā pusē (šķēps bijis nolikts gar sāniem ar metāla galu vai nu uz leju, vai arī uz augšu), cirvi labajā pusē pie augšstilba vai zemāk (11. att.).

Uzkalniņu kapu novadam piedevās raksturīgi dzelzs šaurasmens cirvi (Rietumlatvijā dominējošie uzmavas cirvi te reti sastopami), uzmavas šķēpu gali, liekie naži, kas, domājams, izmantoti zaru griešanai, labības, bet varbūt arī zāles plaušanai lietotie sirpji. Dažos kapos atrastie pieši un iemauktu dzelži norāda, ka zirgi izmantoti transportam. No masīvām, bagāti ornamentētām rotām šā perioda uzkalniņu kapos atrasti kaklagredzeni ar konu galiem, trīsstūra griezuma aproces sašaurinātiem galiem. Atšķirībā no Rietumlatvijas, kur apģērba saspraušanai vairāk lieto saktas, — te atrodam rītenadatas, ripas adatas u. c. to veidus.

16. att. Sēļu-latgaļu 2.—4. gs. uzkalniņu kapu piedevas:

1, 2 — kaklariņķi ar konu galiem; 3—5 — aproces; 6, 7 — piekariņi; 8 — uznavas šķēpa gals; 9—12 — rotadatas (13 — sānskats); 14 — šaurasmens cirvis; 15 — likais nazis; 16 — sirpis.
 5 — Vecsauka; 8 — Sēlpils; 6, 7, 13 — Boki, pārējie Slate.
 8, 14—16 — dzelzs, citi — bronza.

17. att. Zemgaļu 2.—4. gs. kapu piedevas:

1, 2 — rotadatas; 3, 4 — kaklariņki ar konu galiem; 5 — kaklariņkis ar tauru galiem; 6, 7 — šķēršu saktas; 8 — simetriska sakta; 9 — ripassakta; 10 — piekariņš; 11 — kaplis; 12—14 — aproces; 15 — uzmavas cirvis.
 Visi no Iles Gailišiem.
 11, 15 — dzelzs, citi — bronzas.

Tāpat kā tas bija iepriekšējā periodā un 2.—4. gs. līdzējās kapos, arī uzkalniņu kapos gan apbedījumu tiešā tuvumā, gan uzkalniņu uzbērums konstatētie ogļu vai pelnu laukumi liecina par ugunsritiem bērū laikā (bērū mielasts, «cisu» dedzināšana vai varbūt citi ticējumi) un arī vēlāk ziedojo, mirušos pieminot utt.

Svarīgi, ka šai laikā uzkalniņu un līdzeno kapu novados pilnīgi izbeigusies mirušo kremācija. Šai apbedīšanas veida maiņai pagaidām droša izskaidrojuma nav, bet nav arī šaubu, ka tā saistās ar izmaiņām cilvēku uzskatos par dzīvību, nāvi un dzīvi pēc nāves.

Atšķirībā no agrākā perioda Vārkavas Gavarīšu, Virānes Puntūža, Gaujas lejteces novada u. c. uzkalniņu kapiem, kuros bija tikai pa vienam apbedījumam, 2.—4. gs. uzkalniņi ir kolektīvas saimju apbedīšanas vietas. Vienā uzkalniņā parasti vairāki kapi, pat līdz 20 (Plāteri).

Aplūkotos uzkalniņus pēc to atrašanās vietām varam atzīt par latgaļu-sēļu (Rites Melderiški, Slate, Salas Boķi, Sēlpils Plāteri u. c.) vai zemgaļu (Ķeipenes Ušiņi, Krapes Lejasokēni) pieminekļiem.

Ja kuršiem 2.—4. gs. raksturīgi līdzenie kapi un latgaļiem-sēļiem šai laikā tipiski ir aplūkoti kapu uzkalniņi, tad zemgaļu teritorijā, kas ģeogrāfiski atradusies vidū starp aplūkoto cilšu novadiem, iezīmējas abu šo kapu tipu saskare.

Abu kapu tipu saskare vislabāk novērota Rubas Rūsīšu senkapos.⁷⁶ Te pirmajā uzkalniņā atklāja kapus akmeņu iežogos bez piedevām; kapi atgādina Lielupes baseina iepriekšējā perioda līdzeno kapu tradīcijas, bet līdzās uzkalniņiem konstatēti arī īsti līdzenie kapi. No tiem DA—ZR virzienā orientētais 6. kaps datējams ar 2. gs. Mirušais guldīts uz muguras izstieptā stāvoklī, pēc roku stāvokļa tas pieder pie 7. grupas (1. att.), pie 7. grupas tas pieder arī pēc kapā novietoto akmeņu situācijas (8. att.).

Līdzeno kapu tradīcijas pauž arī šī kapulauka 1. uzkalniņa 9. kaps, kas datējams ar 3. gs. Mirušais guldīts uz muguras izstieptā stāvoklī **uzkalniņā ieraktā** bedrē. Pēc roku stāvokļa tas pieder pie 7. grupas (1. att.), pēc akmeņiem — pie 5. grupas (8. att.). Šī pati tradīcija saskatāma Zantes senkapos, kur zem uzkalniņu uzbērumiem konstatēts pa 1—2 apbedījumiem.⁷⁷ Šķiet, ka līdzeno kapu tradīcijas pauž arī Īles Gailīšu III uzkalniņa AA un BB kapi, kas **ierakti** pamatzemē 0,25—0,40 m dziļi,⁷⁸ tāpat šā uzkalniņa pamatā atsegtās akmeņu konstrukcijas — «pavardi» (12. att.). Jāsecina, ka zemgaļiem 2.—4. gs. raksturīgi uzkalniņu⁷⁹ un arī līdzenie kapi. Uzkalniņu uzbūvē un kapu izveidojumā (akmeņu riņķi, akmeņi pie apbedījumiem, uzkalniņu pakāpeniska uzbēršana), tāpat mirušo noguldīšanā kapos un piedevu nolikšanas kārtībā te nav būtisku atšķirību no Austrumlatvijas uzkalniņos vērotajām tradīcijām. Līdzdoto (17. att.) darbarīku (kapļu, uzmašas cirvju), ieroču, rotu (kaklariņķi ar sēņu galiem, ar cilpu un kāsī, ar tauru galiem, ripas un

riteņadatas u. c., šķēršu u. c. saktas) atšķirīgās formas liecina par etniskajām īpatnībām materiālajā kultūrā un nevis par atšķirīgām bērū tradīcijām.

Krasi atšķirīgas apbedīšanas tradīcijas 2.—4. gs. ir Ziemeļkurzemē, Vidzemes un Latgales ziemeļu daļā mītošajām Baltijas somu ciltīm (lībiešu un igauņu senčiem). Tām raksturīgas lēzenās 0,40—0,60 m (Kūduma «Kuplais kalniņš», Baižkalna Mūri), augstās vai pat augstākās (Katvaru Ķeizari, Raunas Kaugars II — līdz 1,92 m) apbedījumu vietas pēc savas īpatnējās struktūras ieguvušas **akmeņu krāvuma kapu** nosaukumu.

Šie kapi, kā vērots Raiskuma Dumpjos, Limbažu Buļļumuižā, Makašānu Saleniekos u. c., attīstījušies no uzkalniņiem ar akmeņu segumu. Izzūdot akmeņu šķirstiem un pārveidojoties akmeņu riņķim, izveidojušies kapi, kam raksturīgas no lielākiem laukakmeņiem izkrautas kameras — iežogi. Šādi iežogi ar garāko asi orientēti Z—D virzienā, bet kapulaukos piebūvēti cits citam A—R virzienā (13. att.).

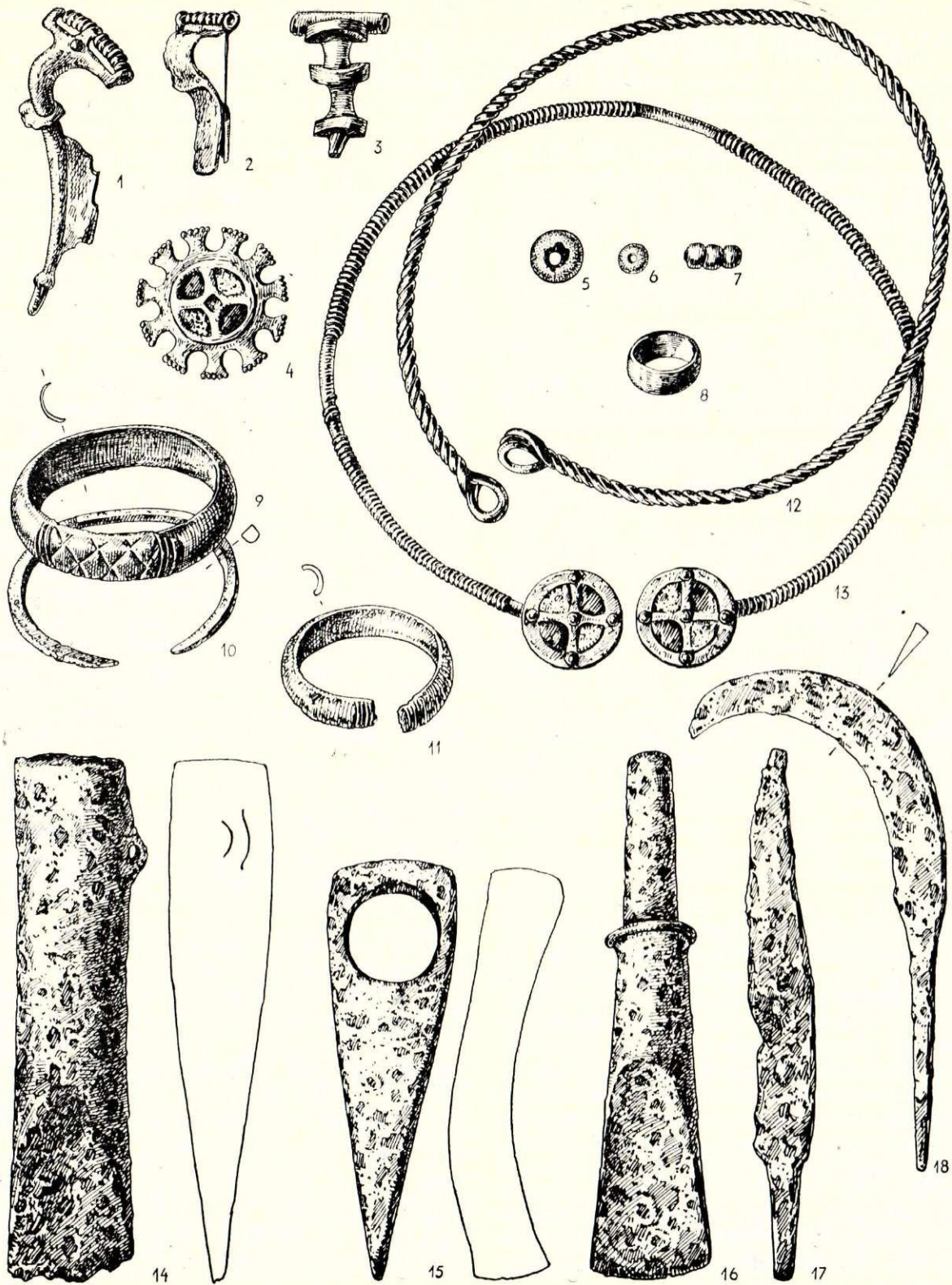
Akmeņu krāvuma kapi ar vairākiem iežogiem ir no 9,6 m (Launkalnes Slavēka) līdz pat 18 m plati (Makašānu Salenieki, Raunas Kaugars I). To garums A—R virzienā sniedzas no 20 m (Raunas Kaugars I — 21,6 m) līdz pat 46 m (Launkalnes Kalnaslavēka — ar 15 iežogiem).

No akmeņiem izkrautie iežogi bija kolektīvas apbedīšanas vietas, kurās, apkrauti ar mazākiem akmeņiem, glabāti mirušie — gan sadedzināti, gan, retāk, arī nededzināti. Kad viens iežogs bija ar apbedījumiem piepildīts, tam blakus cēla nākamo. Akmeņu krāvumu kapu izrakumi rāda, ka jaunu akmeņu iežogu celšana turpinājusies līdz 5. gs. sākumam, bet 5. un vēlākos gs. mirušie **ierakti** vēl arī agrāk izbūvētās kamerās. Baižkalna Mūros konstatēts, ka jau 4. gs. akmeņu krāvuma malās neveido vairs jaunu iežogu, bet jaunus apbedījumus vienkārši piesedz ar akmeņu krāvumu.⁸⁰

Visos akmeņu krāvuma kapos konstatētas ugunsritu pēdas, taču dažādos pieminekļos to intensitāte dažāda. Tā, piemēram, Baižkalna Mūros ugunsritu pēdas ievērojami vājākas nekā Makašānu Saleniekos. Tas izskaidrojams vai nu ar pieminekļu hronoloģisko atšķirību, vai arī ar citām atsevišķu novadu apbedīšanas tradīciju īpatnībām.

Pētītajos pieminekļos nav noskaidrots, vai ugunsriti notikuši, apbedījumu vietu sagatavojot, kā tas vērojams, piemēram, agrākā periodā uzkalniņos ar akmeņu segumu un arī baltu 2.—4. gs. uzkalniņu kapos. Nav konstatēta mirušo sadedzināšana kapu iežogos. Acīmredzot, tāpat kā iepriekšējā periodā, arī laikā no 2. līdz 4. gs. mirušo kremācija notikusi sārta ārpus kapulauka un akmeņu iežogos apbedītas tikai no sārta izlasītās kaulu drumslas, daļēji degušas, daļēji citādi bojātas, un arī veselas kapa piedevas.

Ikvienā akmeņu iežogā apbedīti vairāki mirušie, tos apkraujot ar akmeņiem. Agrākie apbedījumi ar vēlākajiem tā sajaukti, ka izrakumu gaitā grūti nodalīt atsevišķa apbedījuma inventāru. H. Moora

18. att. Akmeņu krāvuma kapu piedevas 2.—4. gs.:

1 — profilēta sakta; 2 — acusakta; 3 — šķēršu sakta; 4 — ripassakta ar emalju; 5—7 — krelles; 8 — gredzens; 9—11 — aproces; 12—13 — kaklarinči ar cilpām un kārbīnām galos; 14 — uzmavas cirvis; 15 — ķilveida šaurasmens cirvis; 16 — atkāpes cirvis; 17 — nazis; 18 — sirpis.
 1, 8 — Raunas Slavēka; 2 — Raiskuma Dumpji; 3, 4 — Raunas Velna Kravanda; 5—7 — Baižkalna Mūri; 9 — Lejaskleperis; 10 — Gailītis; 11 — Raunas Kaugars I; 12 — Trikāta; 13 — Raunas Kaugars II; 14 — Vitrupes Ivaši; 15 — Nautrēnu Mazpujāti; 16 — Laidzes Lazdiņi; 17 — Raunas Strante; 18 — Raunas Kaugars II.
 5, 6 — stikls; 14—18 — dzelzs; pārējie — bronza.

norāda uz šādi apbedīto tuvo radniecību. Pēc H. Mooras domām, atsevišķi akmeņu krāvumu kapi atbilst baltu uzkalniņu grupām kā saimju kopieņu kapsētām. Ar to, ka akmeņu iežogos liktie apbedījumi sajaukti, tie atšķiras no baltu uzkalniņiem, kuros kapi cits citu neskar.

Akmeņu krāvuma kapos piedevās (18. att.) at-rasti dzelzs uznavas vai arī īpatnēji šaurasmens cirvji, naži, raukņi un rotas. Ar 3. gs. vērojama zināma tradīciju maiņa un piedevās dominē rotas, stikla un bronzas krelles, ripassaktas, saktas ar emalju, acusaktas, šķēršu saktas, dobās u. c. veidu aprocēs, vīti kaklariņķi ar cilpām vai arī ar īpašām kārbīņām galos.

Pēc kapu uzbūves, apbedīšanas tradīcijām (ugunskapi, skeletkapi, ugunsriti u. c.) un kapu inventāra Ziemeļvidzemes un Latgales akmeņu krāvumi tuvu līdzīgi šā tipa kapiem Dienvidigau-nijā.⁸¹

Sie kapi līdzīgi arī Ziemeļkurzemes somugru senkapjiem. Tur tāpat mirušos glabāja akmeņu iežogos, taču dominējoši te ir skeletkapi. Pretēji Vidzemes akmeņu krāvumiem, kas izceļas virs-zemē, Kurzemē Laidzes Rocežos, Rendas Avotiņos, Dundagas Ošbirzēs u. c. atklātās kapu konstrukci-jas iedziļinātas zemē. Vislabāk to īpatnības no-skaidrotas E. Snores izrakumos Laidzes Rocežos.⁸² Izpētot ap 600 m² lielu platību, te konstatēja no lielākiem akmeņiem izliktus 2×5 m lielus četrstū-rainus iežogos, kas orientēti Z—D vai ZR—DA virzienā. Tajos atklāja galvenokārt skeletkapus, lai gan atklāti tika arī ugunskapi, ieguva dzelzs at-kāpes cirvi, bronzas plakanspirāles u. c. ar I g. t. sākumu un arī ar vēlāku laiku datējamus priekš-metus.

* * *

*

Laikā no II g. t. p. m. ē. vidus līdz m. ē. I g. t. vidum Latvijas teritorijā iezīmējas divi lielāki at-šķirīgu apbedīšanas tradīciju novadi. Latvijas zie-meļdaļā I g. t. p. m. ē. dominē akmeņu šķirstu kapi ar akmeņiem segtos uzkalniņos, kas pārvei-dojas par m. ē. I g. t. pirmajai pusei raksturīga-jiem akmeņu krāvumu kapiem. Ja uzkalniņu kapu pastāvēšanas laikā šai novadā bija vērojamas ne-lielas atšķirības kapu būvē, tad akmeņu krāvumu kapu periodā konstatējama apbedīšanas tradīciju vienādošanās gan Latvijas, gan tai piegulošajā Dienvidigauņijas teritorijā. Kā I g. t. p. m. ē. ot-rajā pusē, tā m. ē. sākumā turpinās mirušo kre-mācija, saglabājas dažādi ugunsriti. Šāda apbe-dīšanas tradīciju kontinuitāte liecina, ka Latvijas ziemeļu daļā visā aplūkojamā laikā mitušas Balti-

jas somu etniskās grupas, kas m. ē. sākumā jau konsolidējušās ciešāk.

Turpretī Latvijas dienvidu daļā I g. t. p. m. ē., pastāvot līdzeno un uzkalniņu kapu formām, miru-šos sadedzinot un apbedijot, tos arī nededzinot, de-taļās vērojama lielāka dažādība apbedīšanas tra-dīcijās. Te varam izdalīt vienā grupā republikas DR daļu ar kapu uzkalniņiem, kuros raksturīgi ugunskapi urnās, otrā — vidusdaļu ar skeletka-pjiem un ugunskapiem līdzētajos kapos ar akmeņu konstrukcijām un trešajā — Latvijas austrumu daļu ar uzkalniņu kapiem, kam visumā tipisks viens apbedījums zem smilšu uzkalniņa un dažāda rakstura akmeņu konstrukcijas. Jau I g. t. p. m. ē. visā Latvijas dienvidu daļā beidzas mirušo kre-mācija un par vienīgo apbedīšanas veidu kļūst skeletkapi. Pirmās grupas — kuršu — novadā da-ļēji dienvidrietumbaltu ietekmē uzkalniņu kapus nomaina līdzēnie kapi. Otrajā — zemgaļu — no-vadā daļēji saglabājas līdzeno kapu tradīcija, da-ļēji (DR Vidzemē, Zemgales R daļā) konstatējama apbedīšana arī uzkalniņos, kur pašas apbedīšanas tradīcijas būtībā līdzīgas trešā — latgaļu-sēļu — novada kolektīvo uzkalniņu kapu tradīcijām.

Atšķirīgi darbarīki (šaurasmens-uznavas cirvji, kapļi, sirpji-izkaptis), īpatnējas ieroču formas un savdabīgas rotas 2.—4. gs. spilgti iezīmē atsevišķu baltu cilšu teritorijas. Tomēr pāri šīm atšķirībām vērojama zināma līdzība apbedīšanas tradīcijās. Tā, zemgaļu 2.—4. gs. apbedīšanas tradīcijās un piedevu raksturā jūtama zināma līdzība gan ar kuršu (līdzēnie kapi, uznavas cirvji, saktas), gan latgaļu-sēļu tradīcijām (uzkalniņu kapi, akmeņi pie apbedītā, daži adatu un piekariņu tipi). Par tuvību apbedīšanas tradīcijās liecina arī Latvijā, Lietuvā un pat tālāk dienvidos sastopamās paze-mes akmeņu konstrukcijas kapulaukos, akmeņi uz-kalniņu virsmā, akmeņi pie apbedījumiem ir arī ārpus Latvijas⁸³ u. c.

Šādas daļēji vienādas apbedīšanas tradīcijas m. ē. I g. t. sākumā, liekas, norāda uz to, ka pla-šākā baltu teritorijā izplatījušies līdzīgi uzskati par dzīvību, nāvi, pēcnāves dzīvi un mirušo un dzīvo savstarpējam attiecībām. Tam pamatā va-rētu būt ekonomikas vienādošanās (zemkopības dominējošā loma, attīstītās metālu kultūras izpla-tīšanās), līdzīga iedzīvotāju sabiedriskās organizā-cijas attīstība u. c. motīvi (ciešāki ekonomiskie un kultūras sakari, etniskā kopība utt.).

Ievērojot apbedīšanas paražās konstatējamo tu-vību, vienādas keramikas izplatību (gludā, švikātā, vēlāk — apmestā) un celtniecības tradīcijas, va-ram runāt par ciešākas konsolidēšanās tendencēm arī plašākos baltu apdzīvotos apgabalos.

ПОГРЕБАЛЬНЫЕ ТРАДИЦИИ В ЭПОХУ ПЕРВОБЫТНОГО ОБЩЕСТВА НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ

Резюме

Обряды, соблюдаемые при погребении умерших в определенный исторический период, принято называть погребальными традициями этого периода. Эти традиции отражают элементы материальной, духовной культуры и общественной организации определенной эпохи, а также особенности, связанные с этнической принадлежностью их носителей.

Погребальные традиции начали складываться уже в каменном веке. Наиболее древние погребения, которые обнаружены на территории могильника Звейниекс на берегу Буртниекского озера, датируются поздним мезолитом (V—IV тысячелетия до н. э.) или ранним неолитом (конец IV — начало III тысячелетия до н. э.). В этом могильнике вскрыты 115 погребений. Умершие захоронены в вытянутом положении в овальных ямах на глубине 0,5 м. Обнаружены как одиночные, так и парные и групповые захоронения. 1/4 часть погребенных похоронены головой к югу, остальные — к северу, востоку, северо-востоку или северо-западу. Больше половины погребений засыпаны охрой. Погребальный инвентарь состоит из просверленных зубов животных и орудий труда и охоты.

Погребения развитого неолита на территории Латвии не обнаружены. Однако они известны на территории Эстонии (на стоянках Валма и Нарва-Рийгикюла-1). Таким образом, в эпоху развитого неолита наблюдается рождение новых погребальных традиций — захоронение некоторой части умерших в пределах стоянок.

В наиболее значительном количестве (47) на территории Латвии обнаружены захоронения, относящиеся к позднему неолиту. Они прослеживаются в виде могильников (Крейчи) или отдельных захоронений на стоянках (Абора). Умершие захоронены в могильнике в ямах на глубине 0,3—0,9 м. Там же вскрыты ямки, заполненные темной углистой землей, что, очевидно, говорит о ритуальном их назначении. Детские захоронения на стоянке Абора расположены возле очагов, сложенных из камней. По-видимому, и это говорит о большом значении огня в погребальном обряде. Наблюдается почти сплошное отсутствие охры. Умершие захоронены в вытянутом, скорченном и сидячем положении. Захоронения в скорченном положении (Абора-3, Крейчи-5) типичны для культуры шнуровой керамики, или боевых топоров, проникшей на территорию Восточной Прибалтики не ранее начала II тысячелетия до н. э. Стратиграфическое расположение погребенных (вытянутые и скорченные захоронения на стоянках Абора и Тамула, Эстония) позволяет утверж-

дать, что оба вида захоронений существовали одновременно. Погребений, в которых умершие похоронены в сидячем положении, обнаружено незначительное количество (Крейчи-3, Абора-1, Юркова-1). Ориентация трупов различна: 1/3 погребенных лежит головой к юго-востоку, 1/3 — к северу или югу, а остальные — к северо-востоку, северо-западу, юго-востоку или западу. Различий в ориентации в зависимости от положения погребенных и пола не наблюдается. Погребальный инвентарь встречен в большинстве погребений. Он состоит из украшений (костяные, янтарные подвески, пронизки, подвески из просверленных зубов животных) и орудий труда и охоты (наконечники стрел и пр.).

Таким образом, на протяжении всего каменного века на территории Латвии погребальные традиции остаются неизменными. Могильники, как правило, располагаются в непосредственной близости от водоемов (рек, озер), умерших хоронят на территории могильников и стоянок. Господствующим видом захоронений является погребение умерших в вытянутом положении, в то время как захоронения в скорченном и сидячем положении более редки. Ориентация трупов различна, преобладают направления с юга на север и с юго-востока на северо-запад с небольшими отклонениями к востоку или западу. Погребальный инвентарь на протяжении всего каменного века состоит из украшений, которые преобладают, и орудий охоты и труда.

В начале эпохи бронзы — в третьей четверти II тысячелетия до н. э., — продолжая традиции неолита, умерших хоронили в грунтовых погребениях на спине или в вытянутом положении, а также на спине или на боку в скорченном положении. В могилу клали орудия труда, украшения и еду.

Значительное разнообразие в конструкции погребений и в видах захоронения констатируется на рубеже II и I тысячелетия и в I тысячелетии до н. э. Могильники этого периода расположены на берегах рек и озер либо по краям значительных низменностей (Екабпилс—Раганукалнс, Драбеши—Ракступите).

В бассейне р. Лиелупе и на левом берегу р. Даугава могильники рассматриваемого периода грунтовые, на остальной территории Латвии — курганные. В грунтовых могильниках мертвых хоронили в ямах, вырытых в материковом слое, на глубине 0,2—1,6 м, в курганных их укладывали на поверхности земли и насыпали курган. Форма непосредственно самого погребения в могильниках обоих типов одинаковая.

Насыпка курганов над погребением распространилась в Латвии, по-видимому, с последней четверти II тысячелетия до н. э. Размеры их (рис. 2) — 4—25 м в диаметре, 0,5—3,0 м в высоту. Часть из них насыпана, по-видимому, в один прием (Виране—Пунтузис, Варкава—Гаваришки), другие росли постепенно, по мере появления новых ярусов погребений (Резнес, Буллюмуйжа — рис. 3—5). Состав насыпи позволяет предполагать, что земля для этой цели приготавливалась специально: ее смешивали с угольками от погребального костра и т. п.

Количество погребений в одном кургане различно: в Гаваришки (Варкава) — одно, в Авотыни (Райскумс) — три, в Буллюмуйжа (Лимбажи) — восемь, в Резнес — около 400 (рис. 3, 5).

В ходе общественно-экономического развития тесно сплоченная община стала создавать ограниченные могильники для погребения умерших. В центре располагалось погребение старейшины — патриарха, выделявшееся тщательностью сооружения. Вокруг него группировались другие захоронения. Такие погребения, окруженные каменным венцом либо ограниченные иным способом, имели также сакральное значение.

В эпоху бронзы отмечается переход к трупосожжению, которое констатируется в курганных могильниках Резнес и Калниеша и в грунтовых могильниках Раганукалнс, Кивуткалнс и др. в конце II тысячелетия до н. э. (рис. 9). В курганных могильниках с каменным покровом переход к этому виду погребения происходит во второй половине I тысячелетия до н. э. Переход от одного вида погребения к другому был постепенным. Умершие сжигались вне территории могильника. Следует упомянуть также огневые ритуалы, связанные с приготовлением места для погребения, обряды тризны, жертвоприношения и т. п.

В захоронениях этого периода с труположением и трупосожжением находят в качестве погребального инвентаря украшения, лежащие так, как их носили при жизни, остатки пищи и посуду, положенные в области головы скелета. Расположение орудий труда в захоронениях различно (рис. 14).

Гнездо кальцинированных костей, обнаруженное в основании 6-го кургана в Резнес (рис. 4), до сих пор не нашло интерпретации.

В конструкции погребений и курганов широко использовался камень. Из него складывали венец, обозначающий границы погребений, камень использовался и в качестве покрова над песчаной основой курганной насыпи (рис. 5, 6). Эти каменные конструкции должны были, по-видимому, играть роль преграды между миром живых и миром мертвых. Разнообразные конструкции из камней обнаружены также вокруг самих захоронений. Наиболее сложные из них — каменные ящики (рис. 7), которые, подобно гробам, выдолбленным из колоды, а также глиняным урнам, встречающимся в юго-западной Латвии, можно рассматривать как «жилище» для потустороннего суще-

ствования умершего. Упрощенные ящикообразные кладки и другие конструкции из камней (рис. 8) могли иметь значение символа такого «жилища» либо какой-то иной ритуальный и даже практический смысл (подставка под деревянную колоду — гроб).

Расположение в могильниках захоронений в деревянных колодах или конструкциях из камней напоминает ситуацию поселений.

Погребения курганных могильников с каменным покровом, относящиеся к периоду раннего металла, ориентированы большей частью в направлении с севера на юг; в остальных могильниках ориентация погребений не стабилизировалась [за исключением погребений в Кивуткалнс (Доле), где убедительно доминирует ориентация с юга-востока на северо-запад]. Весьма разнообразно также положение рук скелетов в могильниках (см. рис. 1).

Часть установленных погребальных традиций связана с приготовлением умершего к погребению, часть — с приготовлением места захоронения, с самим актом погребения; однако существовали и более поздние по времени их выполнения обряды.

Локальные особенности наблюдаются в юго-западной Латвии, где трупосожжения с урнами аналогичны таковым в западной Литве. Параллели грунтовым могильникам следует искать в области Принеманской возвышенности, аналоги курганных могильников с каменным покровом известны в Эстонии. Отдельную группу образуют песчаные курганы с одним погребением в нижнем течении р. Гауя и в восточной Латвии. Специфические отличия погребальных традиций следует связывать с этническими особенностями населения данных областей.

Во II—IV вв. н. э. на юго-западе Латвии умерших хоронили в могильных ямах, вырытых в материковом грунте, на глубине 0,30—0,70 м, причем над погребением насыпали пологий курган. В сравнительно полно исследованном грунтовом могильнике в Мазкатужи обнаружены ямы с углистым наполнением, а также камни, которые могут быть связаны с погребальной тризной и иными обрядами как во время погребения, так и после него. Ориентация погребений еще не определена. Погребальный инвентарь (рис. 15) составляли римские монеты, миниатюрные глиняные сосуды, украшения и орудия труда. Инвентарь отдельных погребений отличается богатством, однако имеются и бедные захоронения, что указывает на появление имущественной дифференциации населения.

На юге Видземе и Латгале и в Аугшземе для этого периода характерны курганные могильники с коллективными захоронениями. В основании курганной насыпи — венец из камней. На ограниченном им пространстве констатируются следы огневого ритуала, связанного с приготовлением места для погребения. В центре кургана обычно находится богатое и тщательно устроенное погребение.

бение предка-патриарха, вокруг которого (а также над ним) располагаются остальные погребения (рис. 10). В насыпи курганов тоже обнаруживаются следы огневого ритуала.

В курганных могильниках вокруг скелета также находят конструкции из камней (рис. 11); положение покойников в погребениях различно, разнообразен также весьма богатый погребальный инвентарь (рис. 16). Украшения клали так, как их носили при жизни, копье — с левой стороны, топор — с правой. В качестве характерного инвентаря должен быть упомянут железный узколезвийный проушной топор, серп, декоративные булавки (с кольцеобразной головкой).

Курганные могильники в Латгале и восточной Видземе принадлежали, по-видимому, этнической группе латгалов-селов, в юго-западной Видземе — земгалам.

В бассейне р. Лиелупе можно констатировать одновременное существование грунтовых и курганных могильников. В положении скелета, форме погребения и строении кургана здесь нет существенных отличий от курганных могильников восточной Латвии. Определенные различия имеются лишь в характере погребального инвентаря (рис. 17). Так, типичными для погребений являются втульчатые топоры, мотыги, фибулы для скалывания одежды. Украшения по форме отличаются от характерных для области куршей и латгалов-селов.

Во всех рассмотренных областях во II—IV вв. н. э. труположение — единственный вид погребения. По виду и форме погребения от рассмотренных резко отличаются найденные в северной Латвии могильники с каменными оградками, которые представляют собой следующий этап развития курганных могильников с каменным покровом и погребениями в каменных ящиках. Умерших (в Видземе после сожжения, в Курземе без этого

обряда) хоронили в четырехугольных оградках, сложенных из крупных камней и покрытых кладкой из мелких камешков (рис. 13). Ориентированные в направлении с севера на юг оградки примыкали одна к другой в направлении с востока на запад. Эти могильники достигают в ширину 9,6—18 м, а в длину — 20—46 м. В Курземе такие конструкции обычно углублены в землю, в Видземе более или менее значительно возвышаются над ней. В могильниках с каменными оградками обнаружены следы различных огневых ритуалов, однако кремация происходила вне места погребения.

Отдельные оградки этих могильников, как и курганы балтских племен, представляли собой место коллективного захоронения семьи. Каменные оградки продолжали устраивать до V в. н. э. Погребальный инвентарь (рис. 18) составляли орудия труда, а с III в. — главным образом украшения. Могильники с каменными оградками, обнаруженные в Латвии, по своему строению и связанным с погребением традициям близки аналогичным могильникам, найденным в южной Эстонии.

Тот факт, что с середины II тысячелетия до середины I тысячелетия до н. э. в северной части Латвии может быть констатирован процесс развития определенных погребальных традиций, указывает на существование на этой территории единой финно-угорской этнической группы. Определенная нивелировка этих традиций в начале нашей эры может свидетельствовать об известной консолидации этих этнических элементов. Специфика погребальных традиций в южной части Латвии в рассматриваемый период также сглаживается, что говорит о консолидации балтских этнических элементов. Однако особенности погребального инвентаря дают возможность судить об областях расселения куршей, земгалов и селов-латгалов.

PARINDES

¹ Raksta I. nodalījuma — Apbedīšanas tradīcijas akmens laikmetā — autore I. Loze, pārējās raksta daļas autors J. Graudonis.

² F. Zagorskis. Arheoloģiskie izrakumi Zvejnieku kapulaukā un apmetnē 1965. gadā. — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu 1965. gada pētījumu rezultātiem, Rīgā 1966., 11.—13. lpp.; F. Zagorskis. Zvejnieku arheoloģiskās ekspedīcijas rezultāti 1966. gadā. — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1966. gada pētījumu rezultātiem, Rīgā 1967., 43.—44. lpp.; Ф. Загорский. Раскопки некрополя каменного века Звейниеки. — Археологические открытия 1966 года, М. 1967, 28. lpp.

³ Л. Ю. Янитс. Неолитическое поселение Валма. — Вопросы этнической истории народов Прибалтики, М. 1955, 38.—40. lpp.

⁴ Н. Н. Гурина. Из истории древних племен западных областей СССР. — Материалы и исследования по археологии СССР, 144, Л. 1967, 22., 23., 29., 166.—167. lpp.

⁵ Turpat, norādes uz literatūru 167. lpp.

⁶ О. С. Гадзяцкая и Д. Н. Крайнов. Новые исследования неолитических памятников верхнего Поволжья. — Краткие сообщения Института археологии АН СССР, 100, М. 1965, 37.—38. lpp.

⁷ F. Zagorskis. Kreiču neolīta kapulauks. — Arheoloģija un etnogrāfija, III, Rīgā 1961., 3.—18. lpp.

⁸ Л. Ю. Янитс. Позднеолитические могильники в Эстонской ССР. — КСИИМК, XLII, 1952, 53.—65. lpp.

⁹ I. Loze. Jauns neolīta laikmeta kapulauks Austrumlatvijā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, Rīgā 1968., 4. nr., 29.—37. lpp.

¹⁰ Л. Ю. Янитс. Новые данные по неолиту Прибалтики. — СА, XIX, 1954, 168.—178. lpp.; L. Jaanits. Neue Gräberfunde auf dem spätneolithischen Wohnplatz Tamula in Estland. — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, 58, Helsinki 1957, 80.—100. lpp.

¹¹ Ed. Stürms. Die erste schnurkeramische Siedlung in Lettland. — Contribution of Baltic University, 17, Hamburg 1947, 113. lpp.

¹² Aboras apmetnē saliektā veidā apglabātie atrodas zem izstieptā stāvoklī glabājumiem, bet Tamulā — otrādi.

¹³ I. Cimermane. Aizsardzības izrakumi Ezernieku Jurkova senvietā. — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu 1967. gada pētījumu rezultātiem, Rīgā 1968., 55.—56. lpp.

¹⁴ А. Я. Брюсов. Свайное поселение на реке Модлоне

и другие стоянки в Чарозерском районе Вологодской области. — Материалы и исследования по археологии СССР, 20, М. 1951, 51.—54. lpp.

¹⁵ Par to, cik tā ir reta parādība, liecina zviedru arheoloģiskajā literatūrā pēdējos 20 gados izverstā diskusija par sēdus stāvokli atklātā apbedījuma datejumu Beskaskugā, Skonē. Ir izteiktas domas par tā piederību kā mezolītam, tā arī agrām bronzas laikmetam. Skat. C. A. Althin. Agerödsut grävningarne. — Fornvännen, 42, 1947, 351. lpp.; O. Rydbeck. Om nordisk stenålder-kronologi och gravar med sittande hocker. — Fornvännen, 45, 1950, 307. lpp.; C. A. Althin. Bäckaskogs och Lummelund agravarnas Ålder. Fornvännen, 46, 1951, 360.—364. lpp.

¹⁶ Autore izsaka pateicību L. Jānitsam par sniegto informāciju.

¹⁷ Liela daļa no Igaunijas vēlā neolīta kapulaukiem ir atklāti nejausi un nav pētīti, tāpēc drošu datu par tiem trūkst.

¹⁸ Л. Ю. Янитс. Позднеэолилитические могильники в Эстонской ССР. 53. u. sek. lpp.

¹⁹ F. Zagorskis. Kreitē neolīta kapulauks. 3. u. sek. lpp.

²⁰ И. Лозе. О новых неолитических памятниках Лубанской низменности. — Латвийас PSR ZA Vēstis, 1965., 12. nr.

²¹ L. Vankina. Kalniešu pirmais kapulauks. — Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti, Arheoloģija, Rīgā 1962.

²² J. Graudonis. Ķivutkalna arheoloģisko izrakumu rezultāti. — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tezes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1967. gada pētījumu rezultātiem, Rīgā 1968., 21. u. sek. lpp.

²³ Я. Я. Граудонис. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. Рига 1967, 1. att.

²⁴ C. Engel. Typen Ostpreussischer Hügelgräber. Neumünster 1962, 11. lpp.

²⁵ J. Brøndsted. Nordische Vorzeit. Bd. I. Steinzeit in Dänemark. Neumünster 1961, attēli 251. un 252. u. c. lpp.

²⁶ C. Engel. Die Bevölkerung Ostpreussens in vorgeschichtlicher Zeit. — Schrift des Kreisvereins für Heimatforschung Darkehmen, Gumbinnen 1932; sal. C. Engel. Typen Ostpreussischer Hügelgräber; C. F. Meinander. Die Bronzezeit in Finnland. — Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja, 54, Helsinki 1954, 89. un sek. lpp.; J. Brøndsted. Nordische Vorzeit. Bd. 2. Bronzezeit in Dänemark. Neumünster 1962, 28. u. sek. lpp.

²⁷ Lidzīga uzkalniņa uzbūve atzīmēta Somijā. Skat. C. F. Meinander. Die Bronzezeit in Finnland. 96. lpp.

²⁸ L. Vankina. Kalniešu pirmais kapulauks. 8. lpp. 1958. gadā autors Reznu kapulauka izrakumos uzkalniņu tuvumā konstatēja ugunsgrūva vietas, kurās zem pelnu slāņa bija vērojamas sarkanās smiltis. Iespējams, ka Kalniešu kapulauka uzkalniņa uzbēršanai izmantotas šādas iepriekš sagatavotas izdedzinātas smiltis.

²⁹ M. Alseikaitē-Gimbutiēne. Die Bestattungen in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit. Tübingen 1946, 147. lpp.; J. Meier. Ahnengrab und Rechtstein. Berlin 1950, 131. lpp.

³⁰ Fr. Behn. Hausurnen. Berlin 1924, 5. lpp.; sal. P. Smits. Latviešu tautas ticējumi, I—IV. Rīgā 1940.—1941. (Ticējumi par veļiem.)

³¹ J. Meier. Ahnengrab und Rechtstein. 131. lpp. J. Graudonis. Reznu kapulauks. — Arheoloģija un etnogrāfija, III, Rīgā 1961., 32. lpp.; L. Vankina. Kalniešu pirmais kapulauks. 10.—11. lpp.

³² C. F. Meinander. Die Bronzezeit in Finnland. 107.—108. lpp.

³³ W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. Königsberg 1929, 113. lpp.; Par Lietuvu skat. M. Alseikaitē-Gimbutiēne. Die Bestattungen in Litauen... 24. lpp.

³⁴ L. Vankina. Kalniešu pirmais kapulauks. 21. lpp.; Я. Граудонис. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. 36. lpp.

³⁵ Ed. Sturms. Die Steinkistengräberkulturen Nordlettlands. — Acta Instituti Baltici, I, Hamburg 1950, 7. lpp.

³⁶ Я. Граудонис. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. 60.—63. lpp.

³⁷ Turpat, 35., 37.—38., 46. lpp. L. Vankina. Kalniešu pirmais kapulauks. 8. lpp.

³⁸ Skat. šo pieminekļu aprakstu darbā: Я. Граудонис. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа.

³⁹ W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. 88. un 89. att.; C. Engel. Typen ostpreussischer Hügelgräber. 23., 25. u. c. tab.

⁴⁰ P. Smits. Latviešu tautas ticējumi, I, 2181.—2193.
⁴¹ M. Alseikaitē-Gimbutiēne. Die Bestattungen in Litauen... 132. lpp.; W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. 139. lpp.

⁴² J. Graudonis. Reznu kapulauks. 26. lpp.
⁴³ Ed. Sturms. Die ältere Bronzezeit im Ostbaltikum. Berlin und Leipzig 1936, 101. lpp.; C. Engel. Typen ostpreussischer Hügelgräber. 27. tab.; W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. 88. tab.

⁴⁴ A. Tautavičius. Salčininku rajono pilkapių tyrinėjimai. — Iš Lietuvių kultūros istorijos, I, Vilnius 1958, 2. un 3. att. Plašāki kalcinēto kaulu nobērumi konstatēti arī bronzas laikmeta vidus uzkalniņu kapos Bohēmijā (V. Saldova. Milavečskē Mhyly u Strahova na Stribrsku. — Arch. rozhledy, Praha 1968, 2., 4. att.), līdz 10 cm biezs degumu slānis ap 12 m² lielā laukumā ar vismaz divu cilvēku un vairāku dzīvnieku degušiem kauliem konstatēts 9.—10. gs. uzkalniņu kapos Zviedrijā (T. J. Arne. Ein bemerkenswerter Fund in Östergötland. — Acta Archaeologica, III, 2, København 1932, 68.—69. lpp.).

⁴⁵ A. Zariņa. 1967. g. arheoloģiskie izrakumi Salaspils Vējstūros. — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tezes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1967. gada pētījumu rezultātiem, Rīgā 1968.

⁴⁶ Skat. attiecīgo kapu aprakstus darbā: Я. Граудонис. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа.

⁴⁷ Turpat, 44.—46. lpp.
⁴⁸ Reallexikon der Vorgeschichte. Bd. XIII. Berlin 1929, 411. lpp.

⁴⁹ [P. Stepiņš]. Apzinašanas ekspedīcijas. — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tezes par 1962. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām, Rīgā 1963., 19.—20. lpp.

⁵⁰ J. Meier. Ahnengrab und Rechtstein. 131. u. sek. lpp.

⁵¹ L. Vankina. Kalniešu pirmais kapulauks. 11. lpp.

⁵² V. Ginters. Die Steinkistengräber von Bullu-muiza. — Congressus secundus archaeologorum Balticom Riga 19.—23. VIII 1930. Latvijas Universitātes raksti. Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija, I, Rīgā 1931.; Я. Граудонис. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. 26. att.

⁵³ Я. Граудонис. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. 65.—69., 72. att., arī 22., 25.—28. att.

⁵⁴ Attēli pie šo pieminekļu aprakstiem darbā: Я. Граудонис. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа.

⁵⁵ Skat. minēto kapu aprakstus turpat.

⁵⁶ W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. 79.—85. att.

⁵⁷ J. Graudonis. Celniecība Latvijā I. g. t. p. m. ē. un m. ē. sākumā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1961., 4., 18. lpp. Sal. Fr. Behn. Hausurnen. 5. lpp.; W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. 140.—141. lpp.; J. Meier. Ahnengrab und Rechtstein. 131. lpp.

⁵⁸ P. Smits. Latviešu tautas ticējumi, I. 2131.

⁵⁹ Iespējams, ka šī tradīcija saistās ar vietām pat līdz 20. gs. saglabājušos baltu un it īpaši slāvu paražu likt olas uz kapiem. Šo paražu saista ar domu, ka cilvēku dzīvē, tāpat kā dabā, miršana un atdzīvošanās — atdzimšana (bojāejošā sekla atdzimst jaunā stādā) ir savstarpēji saistītas. Ziedojumam jāveicina atdzimšana.

⁶⁰ Я. Граудонис. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. 136. lpp. att.; Я. Граудонис. Об этнической принадлежности могильников с каменными конструкциями на территории Латвии. — Pronksiajast varase feodalismini. Tallin 1966.

⁶¹ Я. Граудонис. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. 68. u. sek. lpp.

⁶² Katalog der Ausstellung zur Konferenz Baltischer Archäologen in Riga 1930. Riga 1930, 43. lpp.; H. Riekstiņš. Latviešu cilšu kapu tipi un apbedīšanas parašas dzelzs laikmetā. Rīgā 1935., 5. lpp.

⁶³ E. Vāle. Izrakumi Rucavā un Bauskā. — Pieminekļu valdes materiālu krājumi, I sēj. 2. daļa, Rīgā 1928.; Ed. Sturms. Die Ausgrabungen in Rutzau und Bauska. —

Festschrift zum 60. Geburtstag von Ernst Wahle, Heidelberg 1950; P. Stepiņš. Izrakumi Durbes Dīru un Rucavas Mazkatužu kapulaukos 1960. gadā. — Referātu tēzes zinātniskai sesijai par 1960. g. arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām. Rīgā 1961.

⁶⁴ Lielauces Skarē lēzeni, ap 9—14 m diametrā un līdz 0,5 m augsti uzkalniņi bijuši sabērti pāri vairākām kapu bedrēm. Skat. F. Balodis. Senākie laiki. Latviešu senvēsture. — Latviešu vēsture, F. Baloža un A. Tenteļa red., I sēj. I daļa, Rīgā 1938., 90. lpp. F. Krūze uzkalniņus min arī Kapsēdē (F. Krūse. Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands. Dorpat-Leipzig 1842, 10. lpp., 59. tab., VII—VIII att.).

⁶⁵ Sādas bedres Ed. Šturms konstatējis vēlāka laika kuršu elku kalnos. Skat. Ed. Šturms. Baltische Alkhügel. — Conventus primus historicorum Balticorum, Riga 1938.

⁶⁶ P. Kulikauskas, R. Kulikauskiene, A. Tautavičius. Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius 1961, 102. att.; W. Gaerte. Urgeschichte Ostpreussens. 114. att.; skat. arī: Lietuvos archeologiniai paminklai. — Lietuvos pajūris, I-VIIIa kapinynai. Vilnius 1968.

⁶⁷ A. Bielenstein. Bericht über die Steinringe von Gross-Autz-Elisenhof und den Götzenberg am Sebersee. — Magazin, herausgegeben von der lettisch-literarischen Gesellschaft, Bd. XIII, St. 3, Mitau 1866; A. Raphael. Über einen archäologischen Fund auf dem Beihof Skarre (Elisenhof) bei Gross-Autz. — Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst, 1911, Mitau 1912, 55. lpp. un tālāk.

⁶⁸ Ed. Šturms. Die Ausgrabungen in Rutzau und Bauska. 65.—66. lpp.

⁶⁹ P. Stepiņš. Izrakumi Liepājas raj. Rucavas c. Mazkatužos. Izrakumu pārskats ZA Vēstures institūta arhīvā.

⁷⁰ Fr. Krūse. Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands. 10. lpp.; arī H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. Tartu 1929, (skat. 57. nr.).

⁷¹ E. Šnore. Izrakumi Slates sila uzkalniņu kapos 1927. gadā. — Pieminekļu valdes materiālu krājumi, I sēj. I daļa, Rīgā 1933.; H. Moora. Senā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapu izrakumi Jekabpils apriņķī. — Pieminekļu valdes materiālu krājumi, I sēj. 3. daļa, Rīgā 1928.; L. Vankina. Arheoloģiski izrakumi Boķu kapulaukā 1961. gadā. — Refe-

rātu tēzes zinātniskai atskaites sesijai par 1961. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām, Rīgā 1962. Sā laika uzkalniņu kapi petīti arī Rites Melderiškos, Ķeipenes Usiņos, Staburaga Paķos u. c.

⁷² H. Moora. Senā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapu izrakumi Jekabpils apriņķī. 4. u. sek. lpp.; skat. arī uzkalniņu profilus.

⁷³ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. Tartu 1938, 85.—88., 146. lpp.

⁷⁴ L. Vankina. Arheoloģiski izrakumi Boķu kapulaukā 1961. gadā. 13. lpp.

⁷⁵ Līdzīga tradīcija konstatēta arī Lietuvā. Skat. J. Puzinas. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. — Senovė, IV, Kaunas 1938, XIX tab., 33. att.

⁷⁶ P. Stepiņš. Senkapi «Liepu kalnā» Rubas pag. Rūsišos—Debešos Jelgavas apr. — Senatne un Māksla, Rīgā, 1939., 1.

⁷⁷ R. Hausmann. Hügelgräber zu Santen. — Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst, Mitau 1892.

⁷⁸ R. Šnore. Trešais uzkalniņš. 2.—6. gs. kapulaukā Iles Gailišos. — Senatne un Māksla, Rīgā, 1938., 3.

⁷⁹ Skat., piemēram, H. Moora. Ein Hügelgrab der römischen Eisenzeit in Ile, Kreis Jelgava, Lettland. — Congressus secundus archaeologorum Balticorum Riga 19.—23. VIII 1930. Latvijas Universitātes Raksti, Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija, I, Rīgā 1931.; H. Moora. Das II. Hügelgrab von Gailiši, Gemeinde Ile, Kreis Jelgava. — Senatne un Māksla, Rīgā 1938., 2.

⁸⁰ M. Schmiedehelm. Die Steinsetzung in Mūri, Gem. Baižkalns, Kr. Cesis. — Senatne un Māksla, Rīgā, 1938., 1.

⁸¹ H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā 1952., 85. lpp.; sal. S. Lau. Virunuka tarandkalmed Vōru rajoonis. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised, XIV, Kōide Uhistkonnateaduste seeria, 1965, 3.

⁸² Ed. Šturms. Zur Vorgeschichte der Liven. — Eurasia Septentrionalis Antiqua, X, Helsinki 1936, 28.—29. lpp.; Э. Шноре. Каменный могильник в Лаздыни. — Studia archaeologica in memoriam Harri Moora. Tallinn 1970.

⁸³ J. Puzinas. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys. XVII tab.: 28., 29. att., XI tab.: 33. att.

V. Urtāns

ETNISKĀS ATŠĶIRĪBAS APBEDĪŠANAS TRADĪCIJĀS
UN KAPU INVENTĀRĀ LATVIJĀ 5.—9. gs.

Latvijas teritorijā laikā no 5. līdz 9. gs. beidzās pirmatnējās kopienas attiecību sairums un sākās pāreja uz šķiru sabiedrību. Minētais periods iezīmējās arī ar dažādu etnisko grupu pārvietošanos, asimilēšanos vai sajaukšanos, kas notika gan miera laika apstākļos, gan arī cīņu rezultātā. Sakarā ar to daļa seno apbedīšanas tradīciju izzuda, daļa turpināja attīstīties, kamēr citām tradīcijām cilme saskatāma tikai apskatāmajā periodā.

Dažas no apbedīšanas tradīcijām, piemēram, apbedīšana goda tērpā, rotu izvietojums, bērnu mīlsts, apbedīšana apskatāmā laikmeta sākumā kolektīvajos, bet vēlāk individuālajos kapos, ir kopīgas vairākām etniskām grupām, atšķirīgas ir tikai detaļas. Bet tieši atšķirība detaļās sniedz zīmīgus norādījumus etniskā jautājumu risināšanā.

Trūcīgais arheoloģiskais materiāls parasti neļauj kādu no tradīcijām saistīt ar noteiktu etnisku grupu. Dažreiz šādām tradīcijām nav droši pat hronoloģiskie ietvari.

Daži piemēri. Latgaļiem un zemgaļiem bijis paradums likt mirušajam zem galvas papardes (Pļaviņu Kampānos, Dobeles Ošu 35. kapā). Vēlākajos gadsimtos tas konstatēts latgaļu apbedījumos Rikopolē, Launkalnē, Bundzēnos, Aizkrauklē un citur. Kam raksturīga šī tradīcija, kādas tai nianšes, pagaidām grūti pasakāms.

Visas Latvijas teritorijā dzīvojošās etniskās grupas kapenes ierīkojušas ceļu tuvumā, turklāt skaistās vietās un vieglā zemē. Droši vien atsevišķām etniskām grupām bija arī savas īpatnības, bet to konstatēšanai nepieciešami sīkāki novērojumi.

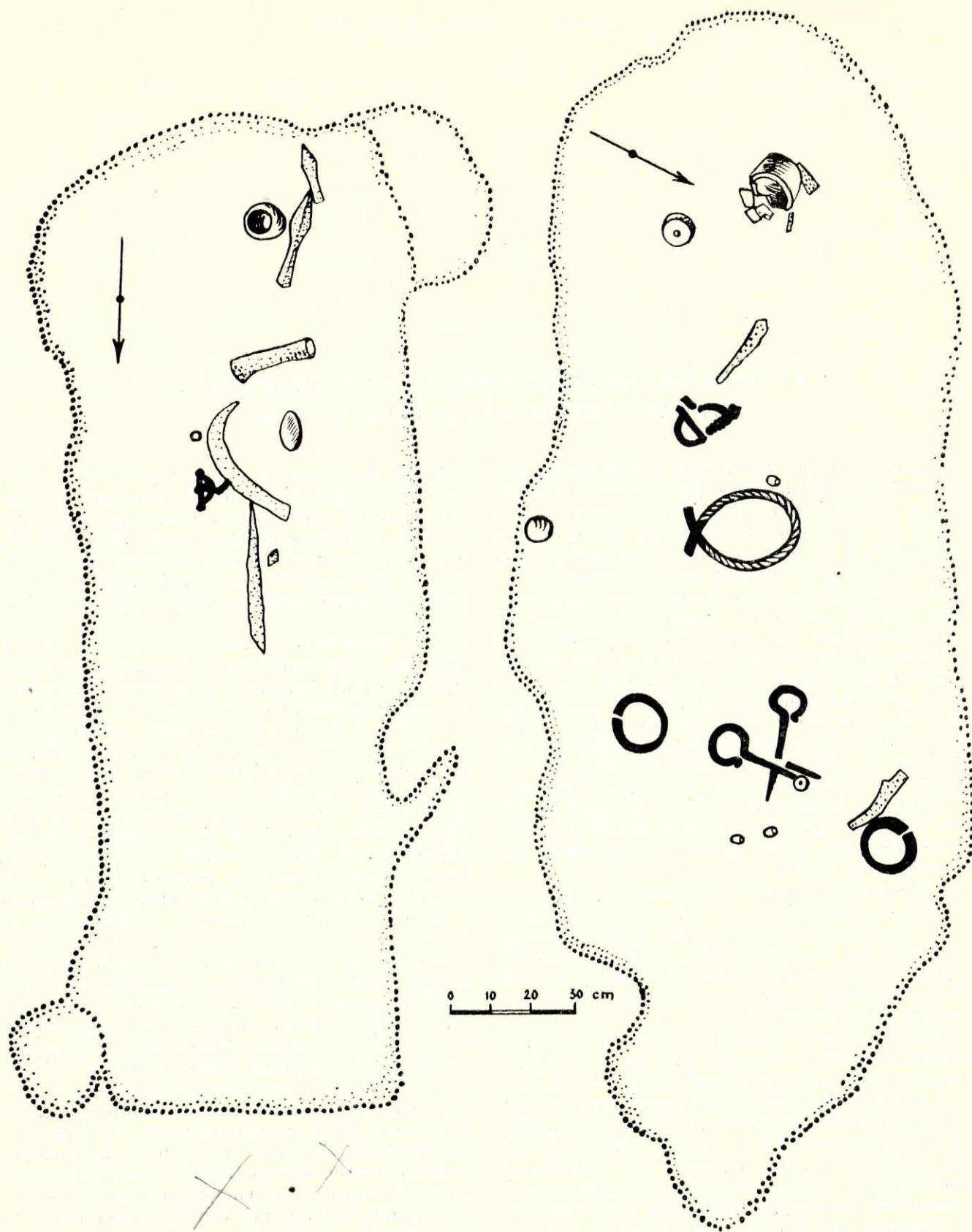
Mūsu uzdevums, cik nu to atļauj 5.—9. gs. arheoloģiskais materiāls, ir ieskicēt tās apbedīšanas tradīcijas, kas raksturo etniskās atšķirības apbedīšanas veidā, mirušajam līdzdotajos darbarīkos, rotās, piedevu izvietojumā u. tml. Diemžēl valodas, folkloras un antropoloģijas datus šajā sakarā izmantojām ļoti nepilnīgi, lai gan dažādu avotu saskaņa ir drošāka pierādījums spriedumu pareizībai etniskās vēstures jautājumos.

Kurši. Par kuršu 5.—9. gs. apbedīšanas tradīcijām nozīmīgākos materiālus sniedz pētiie kapulauki Rucavas Mazkatužos, Ģeistautos un Kalnurbānos, Medzes Kapsēdē, Durbes Dīros, Bunkās u. c. Tā kā kuršu 5.—9. gs. pieminekļi Latvijas teritorijā pētiiti nepietiekami, salīdzināšanai labi izmantojams Rietumlietuvas kuršu kapulauku materiāls.

5.—9. gs. kuršiem raksturīgi zemē ierakti skeletkapi, kas ārēji neatšķiras no apkārtnes. Vislabāk izpētīts šī laika kapulauks ir Rucavas Ģeistautos.¹ Te atsegti 26 kapi, kas attiecināmi uz laika posmu no 5. līdz 7. gs. (1. att.). Mirušos turpina apbedīt visumā pēc vecām tradīcijām. Laikmeta sākumā pie kapiem vērojami akmeņi. Varbūt akmeņu augšdaļa kādreiz pacēlās virs zemes un norobežoja bluķa šķirstus. Darbarīkus tagad novieto ne vairstikai pie galvas, bet arī tā, kā tie lietoti dzīvē. Sievietēm vairāk rotu, vīriešiem — darbarīku un ieroču. Mirušie guldīti uz muguras izstieptā stāvoklī un elkoņos saliektām rokām, galvenokārt Z un D vai tiem tuvu stāvošajos virzienos, turklāt rindās.

Kuršiem sevišķi raksturīgas ir 2 tradīcijas, kas cēlušās mūsu ēras pirmajos gadsimtos un turpinās vēl agrajā feodālismā. Pirmkārt, katrā kapā dots miniatūrs māla trauks (2. att.: 13), otrkārt, kapos, bieži vien tāšu vācelēs, likts t. s. papildinventārs. Šie paradumi citām etniskajām grupām nav raksturīgi, lai gan atsevišķi gadījumi ir konstatējami. Tā, piemēram, māla miniatūrtrauki atrasti Abeļu Boķu kapulaukā tumšajos plankumos, kur konstatēti ziedoņumi. Ar 8.—9. gs. kuršu kapulaukos (Liepājas rajona Bunkas, Kretingas rajona Laivji, Plunges rajona Gudēļi) parādās arī uzmaivas kapliši, kātcauruma cirvīši, izkaptiņas, celudēliši, vērpjamās vārpstiņas, naziši, pakavsaktiņas u. c. miniatūrlietiņas. Tā laika cilvēks domāja, ka šādi miniatūrie simboliskie priekšmeti viņšaulē kalpos kā īstie zemes virsū.

Kopš 3. gs. kuršu vīriešu kapos likta izkaptis

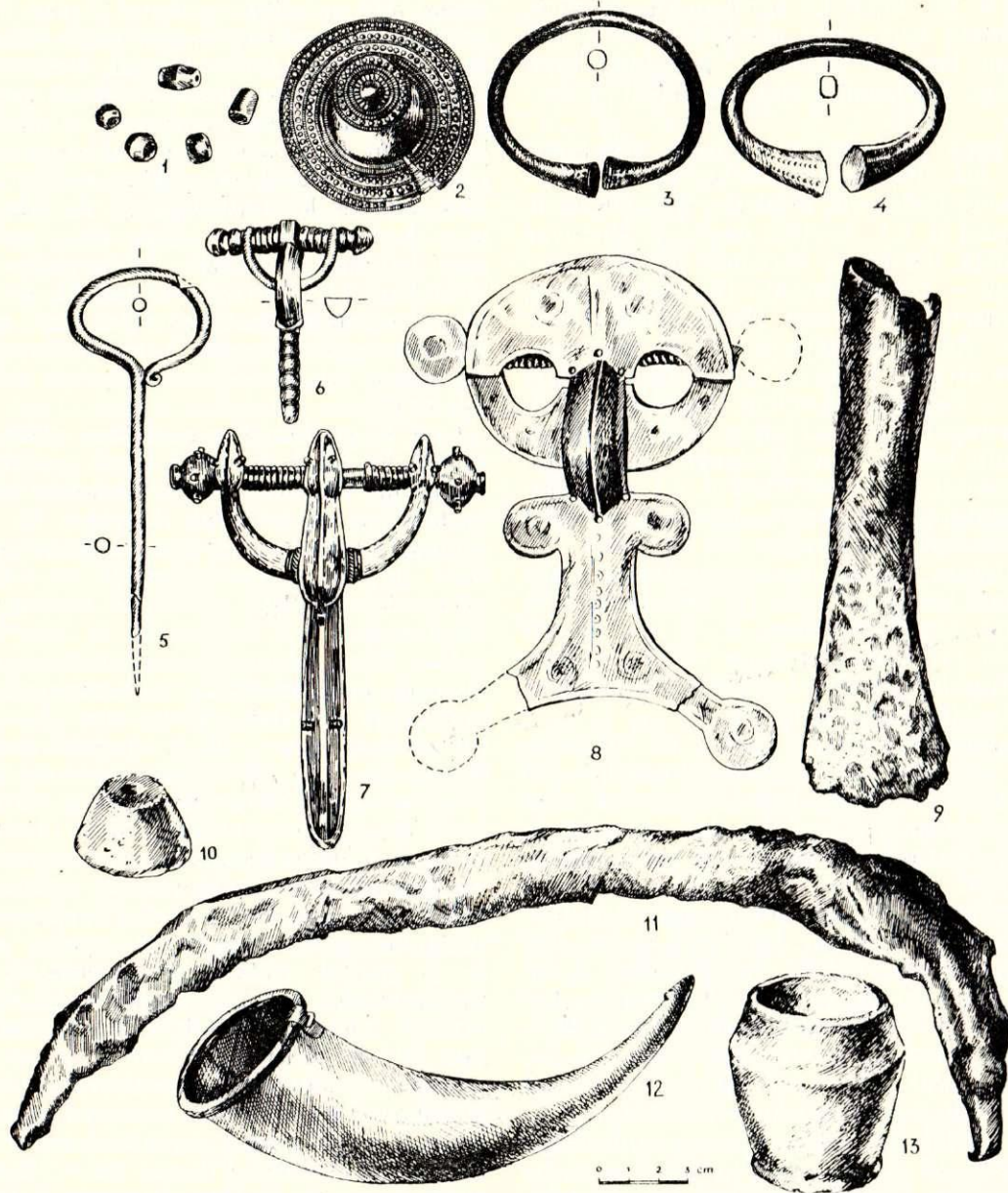
1. att. Kuršu vīrieša (14. kaps) un sievietes (4. kaps) apbedījumi 5.—6. gs. Liepājas rajona Rucavas Ģeistautu līdzienajā kapulaukā.

Рис. 1. Мужское (погребение № 14) и женское (погребение № 4) погребения куршей V—VI вв. в грунтовом могильнике Гейстауты (Руцава) в Лиепайском районе.

(2. att.: 11), tāpat kā tas darīts Lietuvā un Austrumprūsijā, Kursā līdz pat 14. gs. Ar izkapti pļāva sienu un labību, jo kuršiem sirpju nav. Ar 5. gs. izkaptis parādās zemgaļu kapos un pilskalnos, nokļūst arī pie libiešiem (Dundagas Ošbirzes) un sēļiem (Dīgnājas pilskalns). Šis izkaptis samērā nelielas (no smailes līdz pēdas sākumam līdz 35 cm), pēdas gals atliekts, atliekumu, iesie-

not ar auklām vai klūdžinām, iedzina kātā. 8.—9. gs. izkaptis kļūst garākas un slaidākas. Kāts tām bijis, šķiet, taisns un samērā īss. Pļaujot īsiem cirtieniem, izkaptis kātu turēja abās rokās taisni sev priekšā.²

Uzmavas cirvjus kurši pazinuši jau bronzas laikmetā; sevišķi izplatīti ir dzelzs uzmavas cirvji (2. att.: 9), kas kuršu pieminētos, vismaz Lietuvā,

2. att. Kuršu 5.—9. gs senlietas:

1 — Rucavas Ģeistauti, 25. kaps, A 9930 : 4; 2 — Rucavas Ģeistauti, 1. kaps, A 9904 : 1; 3 — Alsungas Užavas upe, savrupatradums, A 7576 : 2; 4 — Embūtes Vibīni, savrupatradums, A 3117; 5 — Rucavas Ģeistauti, 7. kaps, A 9910 : 3; 6 — Rucavas Ģeistauti, 5. kaps, A 9908 : 9; 7 — Grobiņa, depoziņa, CVVM 64387; 8 — pie Liepājas, savrupatradums, CVVM 64381; 9 — Priekules Elkas Kežēni, savrupatradums, A 8737 : 3; 10 — Rucavas Ģeistauti, 15. kaps, A 9918 : 3; 11 — Rucavas Ģeistauti, 11. kaps, A 9914 : 4; 12 — Rucavas Tiras purvs, depoziņa, A 9170 : 20; 13 — Rucavas Ģeistauti, 13. kaps, A 9916 : 13.
1, 10 — dzintars; 2, 8 — bronza, sudrabs; 3—6 — bronza; 7 — sudrabs; 9, 11 — dzelzs; 12 — rags; 13 — māls.

Рис. 2. Утварь куршей V—IX вв.

1 — Гейстауты (Руцава), погребение № 25, A 9930 : 4; 2 — Гейстауты (Руцава), погребение № 1, A 9904 : 1; 3 — р. Ужава (Алсунга), случайная находка, A 7576 : 2; 4 — Вибини (Эмбуте), случайная находка, A 3117; 5 — Гейстауты (Руцава), погребение № 7, A 9910 : 3; 6 — Гейстауты (Руцава), погребение № 5, A 9908 : 9; 7 — Гробиня, клад; CVVM 64387; 8 — около г. Лиепая, случайная находка, CVVM 64381; 9 — Элкас-Кезены (Приекуле), случайная находка, A 8737 : 3; 10 — Гейстауты (Руцава), погребение № 15, A 9918 : 3; 11 — Гейстауты (Руцава), погребение № 11, A 9914 : 4; 12 — Тирас-пурвс (Руцава), клад, A 9170 : 20; 13 — Гейстауты (Руцава), погребение № 13, A 9916 : 13; 1, 10 — янтарь, 2, 8 — бронза, серебро; 3—6 — бронза; 7 — серебро, 9, 11 — железо; 12 — рог; 13 — глина.

vairs neparādās 9. gs. Līdz ar tiem kādreiz, lai gan ļoti reti, lietoti arī kātcauruma cirvji (piemēram, Rucavas Mazkatužos). Uzmavas cirvji ir tipiska vīriešu kapa piedeva, no Kursas tie pakāpeniski izplatās austrumu un ziemeļu virzienā. Cirvis, kuram uzmavā iestiprināja liku kātu, ar laiku kļuva slaidāks un platāku asmeni. Tanī pašā laikā Austrumlatvijā lietoja galvenokārt kātcauruma cirvjus.

Kuršu 5.—9. gs., tāpat kā agrākajos gadsimtos, lietoja un vīriešu kapos lika uzmavas šķēpus, kas pazīstami jau bronzas laikmetā. Iedzītņa šķēpu gali raksturīgi Austrumlatvijai un daļēji Viduslatvijai.

Ipatnēja kapa piedeva ir dzintara vērpjamie skriemeļi (2. att.: 10), kas ir izteiktis sieviešu darbarīks (Rucavas Ģeistauti, Priekules Elkas Ķezēni, Bunkas Kalniņi u. c.). Sevišķi daudz to Lietuvas kuršu teritorijā. Dzintara skriemeļi parādās arī kuršu kaimiņu — rietumzemgaļu (Lielauces Skare, Zvārdes Grīnerti) un lībiešu (Pope, Tusku sils) apbedījumos. Austrumlatvijā 5.—9. gs. dzintara skriemeļi nav atrasti. Tālākais to izplatības punkts austrumos — Vaidavas Kaulēni. Vēlākajos gadsimtos tie sastopami ne tikai kuršu (Vērgaļu Arāji, Basu Celmiņi), bet arī citos (Salaspils Jaunzemji, Doles Vampenieši, Koknese, Rīga u. c.) apbedījumos. Bez dzintara vērpjamiem skriemeļiem lietoti arī akmens un māla skriemeļi.

Līdzīgi dzintara vērpjamiem skriemeļiem izplatījās arī dzintara krelles (2. att.: 1). Tās raksturīgas Rietumlatvijai, sevišķi kuršiem, 5.—9. gs. un arī citos periodos (vīriešiem bieži pa vienai krellei), turpretī Austrumlatvijā atrastas kauri gliemežvāku kaklarotas, turklāt tikai sievietēm.

Dzeramie ragi ar bronzas apmali (2. att.: 12) ieņem īpašu vietu kuršu apbedīšanas tradīcijās jau kopš 3. gs. (Mazkatužu 23. kaps). Tos, droši vien pildītus ar miestīņu vai medaļu, deva mirušajam līdz viņšaulē (Rucavas Ģeistautu 12. kaps, Kalnurbānu, Bunkas un Apules kapulauki). Dzeramie ragi izplatījušies uz austrumiem un ziemeļiem gan zemgaļu (Īles Cibēni, Auru Agrārieši, Rubas Rūsiši u. c.), gan igauņu (Strīki, Jauntevenēns, Salenieki, Lielpuderi) un pat latgaļu (Aizkraukles Lejasbitēni, Ciblas Kocki) teritorijā. Virs kuršu 10.—13. gs. ugunskaņiem dzeramos ragus, bieži pa 3—6 un pat vēl vairāk, atrod nedegušus. Tas liecina par šīs tradīcijas ilgumu un konservatīvismu.

Dienvidrietumlatvijai raksturīgas sudrabotās bronzas tutulas (2. att.: 2), kuru izveidošanai izmantoja filigrānu (tievas stieplītes) un granulāciju (sikas pildītas vai dobas lodītes). Latvijā zināmas vismaz 27 tutulas no 13 atradumu vietām. Tālākie punkti — Jaunjelgava un Raunas Strante. 7 līdzīgas sudrabotas tutulas atrastas Rietumlietuvā. Tās nēsāja sievietes, spraužot uz krūtīm. Tutulas savienotas ar važiņu. Bronzas tutulu virsma klāta ar sudrabu, bet vidū izcēluma ietverē parasti zils stikliņš.

Runājot par zilajiem stikliņiem, jāatceras, ka tie ir tradicionāli kuršu rotām, sevišķi Klaipeņas

apvidū, kas ir šo stikliņu izplatības centrs. Bez jau minētajām tutulām zilie stikliņi Latvijas teritorijā konstatēti uz 5. gs. kaklariņķa galiem Īles Cibēnos, uz dažām 6.—9. gs. rotadātām, važturiem, uz pūcessaktām un stopasaktām, uz 8. gs. dzeramā raga Aizkraukles Lejasbitēnos. Tālākais austrumu punkts zilo stikliņu izplatībai ir Krustpils Mantukalniņš, bet ziemeļos — Kuldīgas Dapati.

Tradicionālā kuršu vīriešu rota 7.—9. gs. ir stopasakta ar zalkša galvām (2. att.: 7). Ar to uz krūtīm vai plecu rajonā sasprauda virsdrānas. Šādas saktas atrastas Grobiņā, Bunkas Kalniņos, Grobiņas Remešos, Priekuļu Mazdrīviņos. Tālākā to izplatības vieta austrumos — Mežotnes pilskalns, kur tā atrasta 9. gs. sākuma depozītā, bet ziemeļos — Dundagas Ošbirzes. Ļoti daudz šā tipa saktu ir Rietumlietuvā — Anduļu, Prišmantu u. c. kapulaukos. Citi stopasaktu varianti sastopami kaimiņu teritorijās. Zalkša kults Latvijā, sevišķi Kursā, pastāvēja līdz pat 19. gs., tāpēc zalkša atveidojums sastopams ļoti bieži gan arheoloģiskajās, gan etnogrāfiskajās lietās; tā atskaņas vērojamas arī latviešu un lietuviešu mitoloģijā un folklorā.³

Gan 7. gs. kuršu pūcessaktas (Užava, Jonišķu rajona Rudišķi), gan arī 8.—9. gs. noplacinātās, ripām un ziliem stikliņiem rotātās kuršu pūcessaktas, kas atrastas pie Liepājas (2. att.: 8) un Anduļu kapulaukā, detaļās atšķiras no tā paša laika latgaļu pūcessaktām (9. att.: 13). Parasti pūcessaktas nēsāja vīrieši uz krūtīm, saspraužot virsdrānas.

No citām rotām, kas raksturīgas galvenokārt kuršiem, bet pārņemtas arī zemgaļu teritorijā un nonākušas vēl tālāk, varētu minēt 3.—6. gs. kaklariņķus ar aptītiem galiem, kas beidzas ar kāsi un cilpiņu, 5.—9. gs. kaklariņķus ar pāresnātiem un tālāk sašaurinātiem galiem, parastās un masīvās 5.—6. gs. aproces ar vāļu galiem (2. att.: 3, 4), ar sudrabu platētās rotadatas un važturus. Filigrāna un granulācijas imitējums uz plānām sudraba plāksnītēm, kas klāj kapos atrastās noplacinātās rotadatas, saktas, važturus, apaļos piekarus, ir 5.—9. gs. ļoti izplatīts ornamentālais paņēmieni Rietumbaltijā, kur tas atrodams vēl arī nākamajā periodā. Vietējas īpatnības ir arī citām kuršu rotām (2. att.: 5, 6).

Latvijas rietumdaļā, sevišķi Kursā, I g. t. vidū, otrajā pusē un arī vēlāk sastopamas upurētās senlietas vai pat kapu inventārs zemienēs, purvos (Alsungas Almāle, Piltenes mežs, Rucavas Tīras purvs, purvs pie Durbes Rolaviem, Kazdangas Biezēni, Tašu Stības, Jaunsieksātes purvs, Gaviezes Ķaupi, Ārlavas Dižnieki u. c.) un ūdeņos (Durbes ezers, Talsu Vilikumuižas ezers, Ķēves ezers u. c.). Lai gan daļu no zemienēs atrastajām lietām varētu uzskatīt vienkārši par īpašniekam noklīdušām, sevišķi tas sakāms par ieročiem, tomēr daudzās atradumu vietas, kā arī atradumu specifiskais raksturs Kursā liecina, ka tās nav nejauši atradumi. Citās Latvijas daļās 5.—9. gs. upurētās senlietas purvos un ezeros nav konstatētas vai arī, ja ir, tad

daudz retāk. Senlietu ziedojumus vai pat apbedījumus purvos un ezeros pazinuši skandināvi. Varbūt kurši šo tradīciju aizguvuši no skandināviem, ar kuriem tiem bijuši dzīvi sakari daudzās jomās.

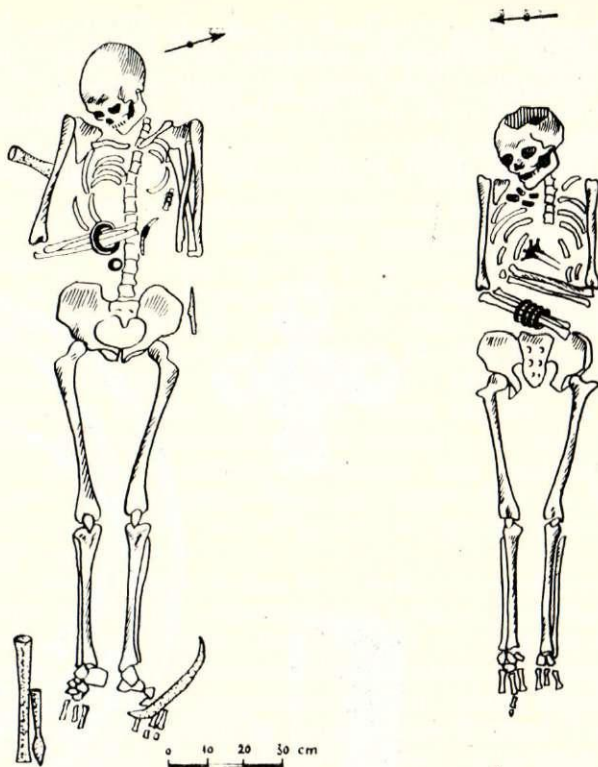
Zemgaļi. Ja 5.—6. gs. zemgaļi mirušos reizēm vēl apglabāja kolektīvos uzkalniņu kapos, tad izplatītāki 5.—9. gs. tomēr ir līdzenie skeletkapi. Abi apbedīšanas veidi pazīstami jau iepriekšējā periodā.⁴

Apāļie vai ovālie 5.—6. gs. uzkalniņi ar kolektīviem nededzinātiem apbedījumiem zināmi Iles Gailišos, Naudītes Jānogānās, Bruknās pie dzirnavām, Ogres Puigās, Ņeipenes Ūsiņos, Krimuldas Jaunā muižā, Nītaures Kalnasavēlās, Lielstraupes Lielgaujmaļos un Ķūķi, Kārļu Simtēnos u. c. Vairāk to bija laikā no 1. līdz 4. gs., sevišķi Rietumzemgalē un Ziemeļlietuvā. Tajos turpinās agrākās apbedīšanas tradīcijas, arī senlietu formās vērojama nepārtraukta attīstība. Uzkalniņu pamatā parasti ir akmeņu gredzens. Tā kā uzkalniņa zeme nobirusi uz malām, akmeņa gredzena augšdaļa redzama virszemē. Gredzena iekšpusē vairākus gadsimtus apbedītas vienas saimes dažas paudzēs. Tā, Iles Gailīšu 3. uzkalniņā atsegti 28 apbedījumi, vēlākie no tiem attiecināmi uz 6. gs. Mirušie guldīti uz muguras, izstieptām kājām un elkoņos saliektām rokām, pie kam mirušais likts virs zemes uz uzbērtām smiltīm un apbērts ar zemi. Vidū apbedītas saimes galva, apkārt tam dažādos līmeņos — pārējie saimes locekļi. Jau iepriekšējā periodā un sevišķi 5. un 6. gs. uzkalniņi kļūst lēzeni, to apbedījumi un akmeņu gredzeni it kā iegrimst zemē. Vairākos agrāk veidotajos uzkalniņos mirušos sāk ierakt. Ap kapu grupām, kas varbūt ir atsevišķas saimes, parasti ir salikti akmens iežogojumi. Tā ir reminiscence no kādreizējiem akmeņu gredzeniem ap uzkalniņu. Dažkārt mirušie guldīti rindās, atsevišķās grupās, kas varētu būt vienas saimes piederīgie. Vispār I g. t. vidū zemgaļu kapos vērojamas pārejas formas no uzkalniņu kapiem uz līdzenajiem kapiem.

6. gs. un sevišķi 7. gs. mirušos apbedī tikai līdzenajos kapos, kuru skaits, sevišķi Zemgales līdzenumā, strauji pieaug. Pazīstamākie pētītie kapulauki ir Katlakalna Pļavniekkalnā, Dobeles Ošos, Baļās un Šķerstaļos, Zvārdes Grīnertos, Bērsteles Liksmaņos u. c. Mirušie apbedīti ovālās vai četrstūra bedrēs, kuru izmēri 2—2,5 m × 0,5—1,5 m, dziļums dažāds. Liekas, ka mirušie parasti guldīti bez šķirstiem. Ģindeņu orientācija dažāda, dominē ZR—DA un DR—ZĀ, tāpat apbedīšanas virzienā vērojama polarizēšana. Tomēr vīriešu un sieviešu apbedījumu virzieni nav noteikti. Vērojama tendence apbedīt rindās. Parasti kapulauku malās rīkoti ugunsriti, tur vērojamas ugunskuru paliekas, atrasts ne visai daudz māla trauku lausku.

Kapu inventārs, salīdzinot ar iepriekšējo periodu, kļūst bagātāks (3. att.). Priekšmeti kļūst lielāki, rotas noplacinās, bieži lietots sudrabs un pat zelts (4. att.: 7).

Atšķirīgs un tradicionāls darbarīks ir kātcauruma kaplis (4. att.: 9), kas pazīstams jau kopš

3. att. Zemgaļu vīrieša (30. kops) un meitenes (25. kops) apbedījumi līdzenajā kapulaukā Dobeles Ošos.

Рис. 3. Мужское (погребение № 30) и девичье (погребение № 25) погребения земгалов в грунтовом могильнике в Оши (Добеле).

2. un 3. gs. To atrod parasti sieviešu kapos, galvenokārt Zemgales līdzenumā, Ziemeļlietuvā un Dienvidrietumvidzemē, t. i., zemgaļu, retāk kaimiņu kapulaukos. Domājams, ka kaplis saistāms ar Zemgales līdzenuma mālainās zemes apstrādi, bet reizē tas kļuvis arī par tradicionālu zemgaļu kapu piedevu.

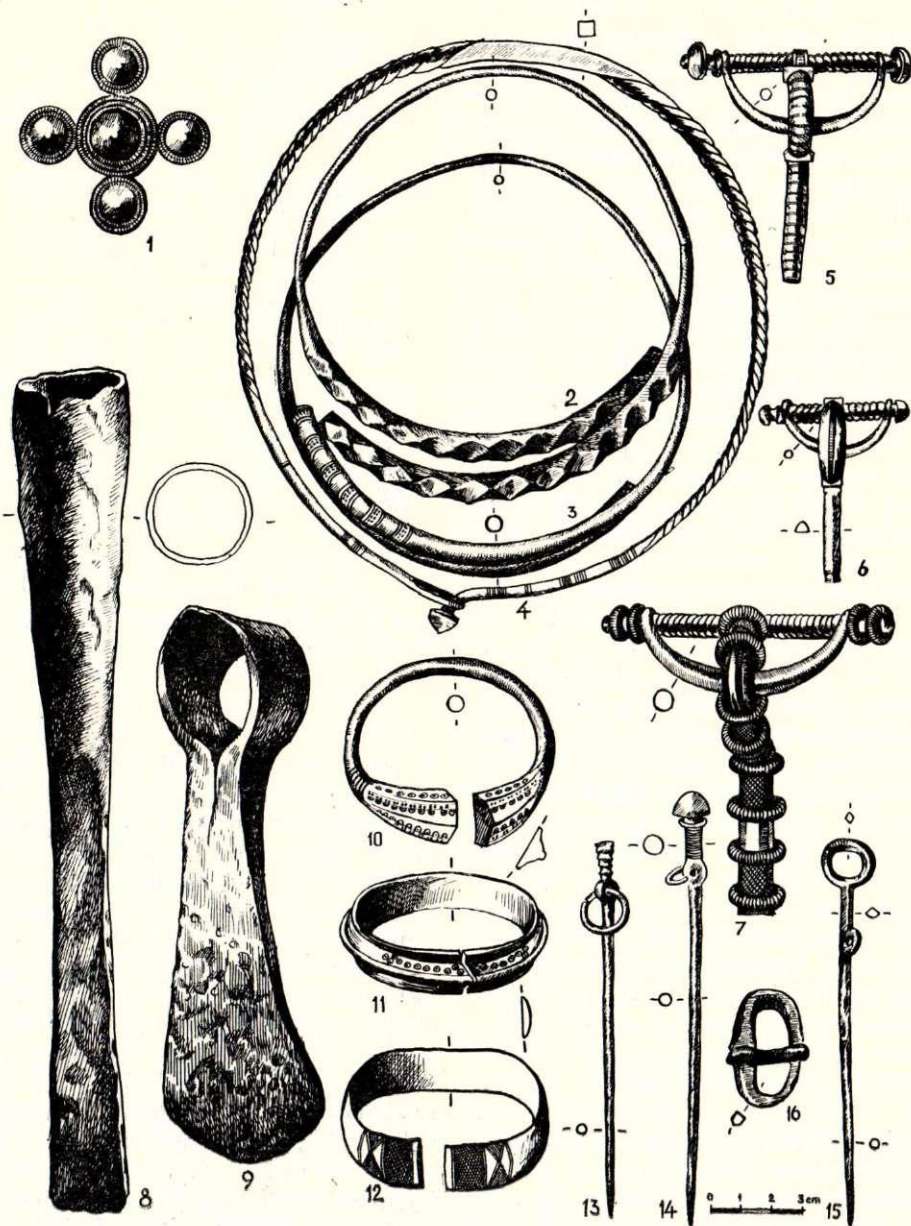
Tikpat raksturīgs ir uznavas kalts, kam asmens daļa diezgan pašaura (4. att.: 8). Tas atrasts 5.—10. gs. vīriešu kapos (Iles Gailišos, Dobeles Ošos, Bēnes Liekņos, Islīces Ziedoņos, Katlakalna Pļavniekkalnā, Ziemeļlietuvā u. c.) un depozītos vai upurbedrēs (Kokumuižas pirmajā depozītā, Iles Cibēnu kapulauka upurbedrē), Tērvetes pilskalna 13. gs. slānī, kā arī atsevišķās vietās sēļu, latgaļu, leišu un igauņu apdzīvotajā teritorijā. Sākumā šie uznavas kalti ir pastrupī, bet kopš 6. gs. kļūst slaidi (4. att.: 8). Tā kā to asmens ir šaurs, tie nevar būt uznavas kapļi, sevišķi vēl tāpēc, ka šīnī pašā laikā zemgaļiem ir kātcauruma kapļi. Uznavas kalti pilnīgi atbilst etnogrāfiskajiem dravju kaltiem jeb vedgām un ir vīriešu darbarīks, tāpēc tie jāuzskata par dravnieku piederumu. Kaltiem bijuši pagari koka kāti. Šādi kalti noderīgi bišu mājokļu izdabšanai jeb doru dēšanai resp. dravju iekārtošanai.⁵

Kopš 5. gs. zemgaļu teritorijā izplatās no kuršiem pārņemtā dzelzs izkaptis. Tā zināma vismaz

25 Latvijas zemgaļu 5.—9. gs. pieminekļos. Arī kuršiem raksturīgais uznavas cirvis zemgaļu zemē eksistē ilgi; reti sastopami kātcauruma cirvji (Kokumuīžas pirmajā depoziā, Dobeles Ošos, Zvārdes Grīnertos u. c.).

Zemgaļu kapu piedevu (Katlakalna Pļavniek-

kalnā, Tērvetes Stūros, Bēnes Liekņos, Īles Gailišos, Dobeles Ošos u. c.) un depoziā (Kokumuīžas pirmajā un otrajā, Ķenteskalna pilskalna, Vecmoku depoziā, Īles Cibēnu upurziedojumā) sastāvā ir šķīlamakmeņi, kas pazīstami visā Latvijā kopš mūsu ēras sākuma. Tos lietoja līdz pat 7. gs. Citu

4. att. Zemgaļu 5.—9. gs. senlietas:

1 — Zvārdes Grīnerti, 5. un 6. kaps, A 9034 : 8; 2 — Kārļu Simtēni, 6. kaps, A 9897 : 1; 3 — Kārļu Simtēni, 7. kaps, A 9898 : 1; 4 — Dobeles Oši, savrupatradums, A 3236; 5 — Rubas Rūsiši, kopatradums, A 9510 : 1; 6 — Bēnes Liekņi, 1. kaps, A 7116 : 1; 7 — Katlakalna Pļavniekkalns, 1. kaps, CVVM DM 1 194 k; 8 — Dobeles Oši, 13. kaps, A 3153; 9 — Rubas Rūsiši, kopatradums, A 9510 : 14; 10 — Dobeles Bāļas, 37. kaps, A 4254; 11 — Dobeles Oši, 3. kaps, A 3994; 12 — Tērvetes Stūri, 16. kaps, A 10723 : 1; 13 — Katlakalna Pļavniekkalns, 15. kaps, A 6640; 14 — Islices Ziedoņi, 8. kaps, A 10750 : 2; 15 — Bērsteles Liksmaņi, 13. kaps, CVVM 64556 : 2; 16 — Zvārdes Kokumuīžas otrais depoziā, A 7027 : 8.

1 — bronza, sudrabs, dzelzs; 2—6, 10—15 — bronza; 7 — sudrabs, zelts; 8, 9, 16 — dzelzs.

Рис. 4. Утварь земгалов V—IX вв.

1 — Гринерты (Зварде), погребение № 5, 6, A 9034 : 8; 2 — Симтены (Карли), погребение № 6, A 9897 : 1; 3 — Симтены (Карли), погребение № 7, A 9898 : 1; 4 — Оши (Добеле), случайная находка, A 3236; 5 — Русиши (Руба), клад, A 9510 : 1; 6 — Лиекни (Бене), погребение № 1, A 7116 : 1; 7 — Плявниеккалнс (Катлакалнс), погребение № 1, CVVM DM 1 194 k; 8 — Оши (Добеле), погребение № 13, A 3153; 9 — Русиши (Руба), клад, A 9510 : 14; 10 — Баяс (Добеле), погребение № 37, A 4254; 11 — Оши (Добеле), погребение № 3, A 3994; 12 — Стури (Тервете), погребение № 16, A 10723 : 1; 13 — Плявниеккалнс (Катлакалнс), погребение № 15, A 6640; 14 — Зiedoņи (Ислице), погребение № 8, A 10750 : 2; 15 — Ликсмањи (Берстеле), погребение № 13, CVVM 64556 : 2; 16 — Кокумуїжа (Зварде), второй клад, A 7027 : 8.

1 — бронза, серебро, железо; 2—6, 10—15 — бронза; 7 — серебро, золото; 8, 9, 16 — железо.

etnisko grupu kapulaukos šķīlamakmeņi zināmi kā savrupatradumi vai arī iegūti dzīves vietās un kā atsevišķi atradumi.

Zemgaļiem raksturīgi uznavas šķēpu gali. 7.—8. gs. parādās dzelzs iedzītņa šķēpu gali un vienas dūnči ar paplatinātu galu jeb skramasaksi. Vēl raksturīgāki tie latgaļiem un sēļiem Austrumlatvijā, kur vērojama to tālākā attīstība (8. att.: 1).

Tradicionālajās rotās īpatnības un atšķirības ir vēl izteiktākas. Zemgaļiem raksturīgie bronzas un sudraba kaklariņķi ar pāresninātiem galiem (4. att.: 3) sastopami visu I g. t. otro pusī. Viens no agrākajiem atradumiem — Piltenes apzeltītais 5. gs. sudraba kaklariņķis — līdzīgs skandināvu atradumiem. Līdzīgi kaklariņķi Kurzemē atrasti vēl citās vietās. Daļai kaklariņķu rotājuma nav, citiem gali rotāti ar šķērsvitrām. No zemgaļu teritorijas kaklariņķi nonākuši Igaunijā. Arī Somijas kaklariņķiem ar pāresninātajiem galiem par paraugiem noderejuši zemgaļu eksemplāri. Diezgan daudz šādu kaklariņķu ir Rietumlietuvā un Viduslietuvā. Tos valkāja sievietes, retumis arī vīrieši (Dobeles Ošu un Kārļu Simtēnu kapulauki).

Zemgaļiem raksturīgi 5.—6. gs. bronzas un sudraba kaklariņķi ar pāresninātiem, fasetētiem galiem (4. att.: 2). Visvairāk to atrasts Pļavniekkalna kapulaukā, Daugmales pilskalnā, kā arī depozītos. Tie zināmi vismaz no 11 atradumu vietām Latvijas teritorijā, kā arī no vairākām vietām Ziemeļlietuvā. No zemgaļu teritorijas tie izplatījušies arī pie austrumkaimiņiem un Igaunijā. Fasetēšana jeb skaldņošana ir viens no raksturīgākajiem zemgaļu, bet vēlāk sēļu un latgaļu ornamentālajiem paņēmieniem līdz pat 12. gs. Bronzas kaklariņķi ar pāresninātiem, fasetētiem galiem ir sieviešu rota, sudraba eksemplāri ir arī vīriešiem (Pļavniekkalna kapulauks).

Atzīmēsim vēl kaklariņķus ar cilpas un pogas vai kāša galiem un pāresninātu, nevienmērīgi tordeņu loku (4. att.: 4). Tie kalti bronzā vai sudrabā un, tāpat kā līdzīgie Lietuvas kaklariņķi, eksistēja no 6. līdz 10. gs.

Zemgaļu teritorijai raksturīgas īpatnējās rotadatas drēbju sasprašanai: ar apgriezta konusa (4. att.: 13), profilētu sēnes (4. att.: 14) un riņķa galvu (4. att.: 15). Ja abi pirmie radniecīgie tipi raksturīgi 5.—7. gs. un attīstībā saistāmi ar iepriekšējā perioda atradumiem, tad adatas ar riņķa galvu, kas attīstījušās no spieķadatām, parādās 7. gs. un ir lietošanā vēl agrajā feodālismā.⁶

Arī trīsstūradatas ar podziņām stūros, krustadatas ar podziņām vai rombveida padziļinājumiem galvas plāksnē un vēl daži citi adatu tipi izplatīti zemgaļu teritorijā, lai gan tie labi zināmi arī kaimiņu zemēs.

Rotu veidojumā lielāka patstāvība un izdoma vērojama zemgaļu apdzīvotās teritorijas rietumdaļā. Dažas zemgaļu 5.—6. gs. stopasaktas parādītas attēlos (4. att.: 5, 6, 7). Pēc H. Mooras domām, Latvijas stopasaktas ar zvaigznes pēdu un lāpstas pēdu, tāpat kā gredzenotās stopasaktas (4. att.: 7), ir vietējās cilmes, bet līdzīgas Aus-

trumprūsijas saktām. No Zemgales tās izplatījušās uz Igauniju, Somiju un citām vietām.⁷ Jāpiezīmē, ka Latvijā, it īpaši Zemgalē, šādu stopasaktu pagaidām atrasts ļoti maz.

Rievotās stopasaktas ar magoņpogaļu galiem (9. att.: 15) un stopasaktas ar noplacināto pēdu kopš 7. gs. pazīstamas zemgaļu un latgaļu-sēļu teritorijā, pie kam tās sevišķi iemīļojusi latgaļi. Vīrieši ar tām sasprauda uz krūtīm virsdrānas.

No citām zemgaļu rotām jāatzīmē aproces ar šķautnainiem vāļu galiem (4. att.: 10), masīvās aproces ar trīsstūra griezumam (4. att.: 11), aproces ar segmenta griezumu (4. att.: 12), ar sudrabu platētās bronzas 5.—6. gs. rotas (4. att.: 1) un sprādzes ar pāresninātu priekšdaļu (4. att.: 16).

Zemgaļu teritorija 5.—9. gs. bija nozīmīgākā jauno formu ierosinātāja un ietekmētāja ne tikai kaimiņu zemēs, bet arī igauņu un somu apdzīvotajos apgabalos.

Zemgaļu kapulaukos bieži sastop ugunsurus un upurbedres ar senlietām, kas līdzīgas kapulaukos atrastajām lietām (Īles Gailišos un Cibēnos, Dobeles Bālās, Katlakalna Pļavniekkalnā, Bauskas Čunkānos). Šis paradums, lai gan mazāk izplatīts, konstatēts arī sēļu un latgaļu apbedījumos. Tradīcijai pagaidām nav pārliecinoša izskaidrojuma. Daži folkloras materiāli norāda, ka upurbedres varētu liecināt par mēģinājumiem atpirkties no nāves un dažādām nelaimēm vai arī būt par tiešām kapa aizstājējām. Tam, ka te varētu būt runa par kenotafiem (svešatnē mirušā lietu apbedīšanu dzimtenē) vai kapu papildinventāru, nav pietiekama pamatojuma.

Sēļi un latgaļi. Sēļu un latgaļu pieminekļos, senlietās, tradīcijās un kultūrā daudz līdzības. Vēl vairāk, ir norādījumi, ka daļa latgaļu dzīvojuši kopā ar sēļiem un apbedīta tajos pašos kapulaukos. Arī valodas ziņā sēļi radniecīgi latgaļiem. Tāpēc, izmantojot vienīgi arheoloģiskos materiālus, sēļu un latgaļu kultūras grūti izšķirt. Te lielu atbalstu sniedz valodas un antropoloģiskie dati, kā arī daži vērojumi etnogrāfijā.

Sēļu īpatnības visspilgtāk izpaužas tagadējos Madonas, Jēkabpils, Stučkas un Daugavpils (rietumdaļā) rajonos, kur sēļu izlokšņu areāls ar sēļiem raksturīgo kāpjošo intonāciju sakrīt ar 1.—6. gs. Austrumlatvijas uzkalniņu kapu areālu.⁸ Tā kā tikai šai areālā saglabājusies sēļiem raksturīgā kāpjošā intonācija, jāsecina, ka sēļi tur kādreiz bijuši pārsvarā. Pamatojoties uz 11.—13. gs. Lejasdopeļu kapulaukā atrastajiem galvaskausiem un mūsdienu sēļiem, antropologiem izdevies nodalīt sēļu antropoloģisko tipu. Ar savu gracilitāti, vidēji augstu un vidēji platu seju, tumšajiem matiem un citām antropoloģiskām īpatnībām tie atšķiras no latgaļu un zemgaļu antropoloģiskā tipa.⁹

Latgalē I g. t. pirmās puses pieminekļi ir maz, jo apgabals bijis apdzīvots reti. Tomēr atsevišķi kapī vai atradumi zināmi Preiļos starp Tistavas un Seimaņu ciemiem, Pildas Bradaižos un Gorbunos, Gaigalavas Lozdavniekos, Bērzpils Domopolē, Jasmuižas Ludvigovā, Šķīlbēnu Dzīlnaskalnā u. c.

Lai gan iegūtās senlietas līdzīgas I g. t. pirmās puses sēļu senlietām, tomēr ticamāk, ka tās piedēvējušas latgaļiem, jo minētajās vietās nav konstatējama ne sēļiem raksturīgā kāpjošā intonācija, ne arī atrodams sēļu antropoloģiskais tips, nav arī drošu sēļu toponīmu. Bez tam tur kopš 7. gs. konstatēti neapšaubāmi latgaļi; arī 11.—13. gs. rakstītajos avotos šajās vietās minēti latgaļi. Uz I g. t. pirmo pusi attiecināmie Šķilbēnu Dzilnaskalnā atsegtie uzkalniņu kapulauki ir analogi šā laika Austrumlatvijas uzkalniņu kapulaukiem. Tā kā ienācēji vietām apmetās pat etniski svešos apgabalos, tad, dzīvojot mierā ar kaimiņiem, viņu «saliņas» ilgi saglabājās, neizzūdot arī vietuvārdiem. Tā skaidrojami Sēļu un Braslavas nosaukumi pie Burtnieku ezera. Līdzīgi tiek skaidroti latgaļu toponīmi Pleskavas apgabalā.¹⁰

Sēļiem un latgaļiem, tāpat kā zemgaļiem, 1.—6. gs. raksturīgi kolektīvie uzkalniņu kapi, parasti ar akmeņu gredzenu pakājē; uzkalniņi sastopami gan nelielās grupās (lielākā ir 18 uzkalniņu grupa Slatē), gan atsevišķi. Slatē un Dzilnaskalnā dažiem uzkalniņiem akmeņu gredzena nav. Mirušie guldīti akmeņu gredzena iekšpusē uz zemes. Tiem pāri samests lēzens, ap 1 m augsts, apaļš smilšu uzkalniņš, tā caurmērs 5—15 m. Uzkalniņā apbedīti vienas saimes locekļi, agrākie — uzkalniņa apakšā un parasti centrā, vēlākie — augstāk. Tie katreiz apbērti ar zemi. Mirušie guldināti uz muguras izstieptā stāvoklī, elkoņos saliektām rokām, kapa galos nolikti akmeņi. Līdzās kapam vai uzkalniņa malā bieži ir ugunsķūri — bērnu ritu paliekas. Mirušie apbedīti goda tērpā. Viriešiem daudz ieroču un darbarīku, sievietēm — bronzas rotu. Liela daļa no šīm paražām konstatējamas vēlākajos līdzenajos kapos sēļu teritorijā un arī Latgalē.

Starp pēlītajiem uzkalniņu kapulaukiem nozīmīgākie ir Slatē, Abeļu Boķos, Bebreņu Zesercelmos, Aizkraukles Lejasbitēnos, kur mirušie apbedīti ilgākā laika posmā. Te vērojams, kā uzkalniņus no maina līdzenie skeletu kapi. Uzkalniņu kapi Austrumlatvijā pastāv līdz 6. gs., vienīgi sēļiem tie izmainītā veidā (nav akmeņu gredzena, mirušie guldīti kapu bedrē zem uzkalniņa) saglabājušies vēl ap 600 gadu (Pļaviņu Aizelkšņos, Sēlpils Lejasdopelēs, Abeļu Priedniekos).

Tātad starp Austrumlatvijas sēļu-latgaļu uzkalniņu kapiem un Rietumlatvijas jeb zemgaļu kapiem ir daudz līdzības, taču atzīmējamas arī atšķirības. Sēļu un latgaļu uzkalniņu kapi ar akmeņu gredzenu pastāv ilgāk nekā zemgaļu. Akmeņu gredzena reminiscences pirmējiem (t. i., sēļiem un latgaļiem) vērojamas vēl 7. un 8. gs. kapulaukos (Krapes Lejasokēnos, Kokneses Kalniešos), pie kam uzkalniņos pie atsevišķiem kapiem galvgali un kājgali ir pa akmenim, un šī tradīcija, tāpat kā ugunsķūri — bērnu riti —, turpinās vairākus gadsimtus. Tomēr atrastās ugunsritu paliekas sēļiem un latgaļiem nesasniedz tādas apmērus kā zemgaļiem. Sēļu un latgaļu materiālā dominē kātcauruma cirvji un sirpji, zemgaļiem un kuršiem — uzmavas cirvji un izkaptis, kas liecina par atšķi-

ribām arī zemes apstrādē. Sēļu un latgaļu uzkalniņu kapos, salīdzinot ar zemgaļiem, maz saktu (to vietā lietotas rotadatas), arī rotu formas nav tik daudzveidīgas kā zemgaļiem, dominē dienvīdu un rietumu ietekme. Keramikas, salīdzinot ar akmeņiem krāvumu kapulaukiem, maz.

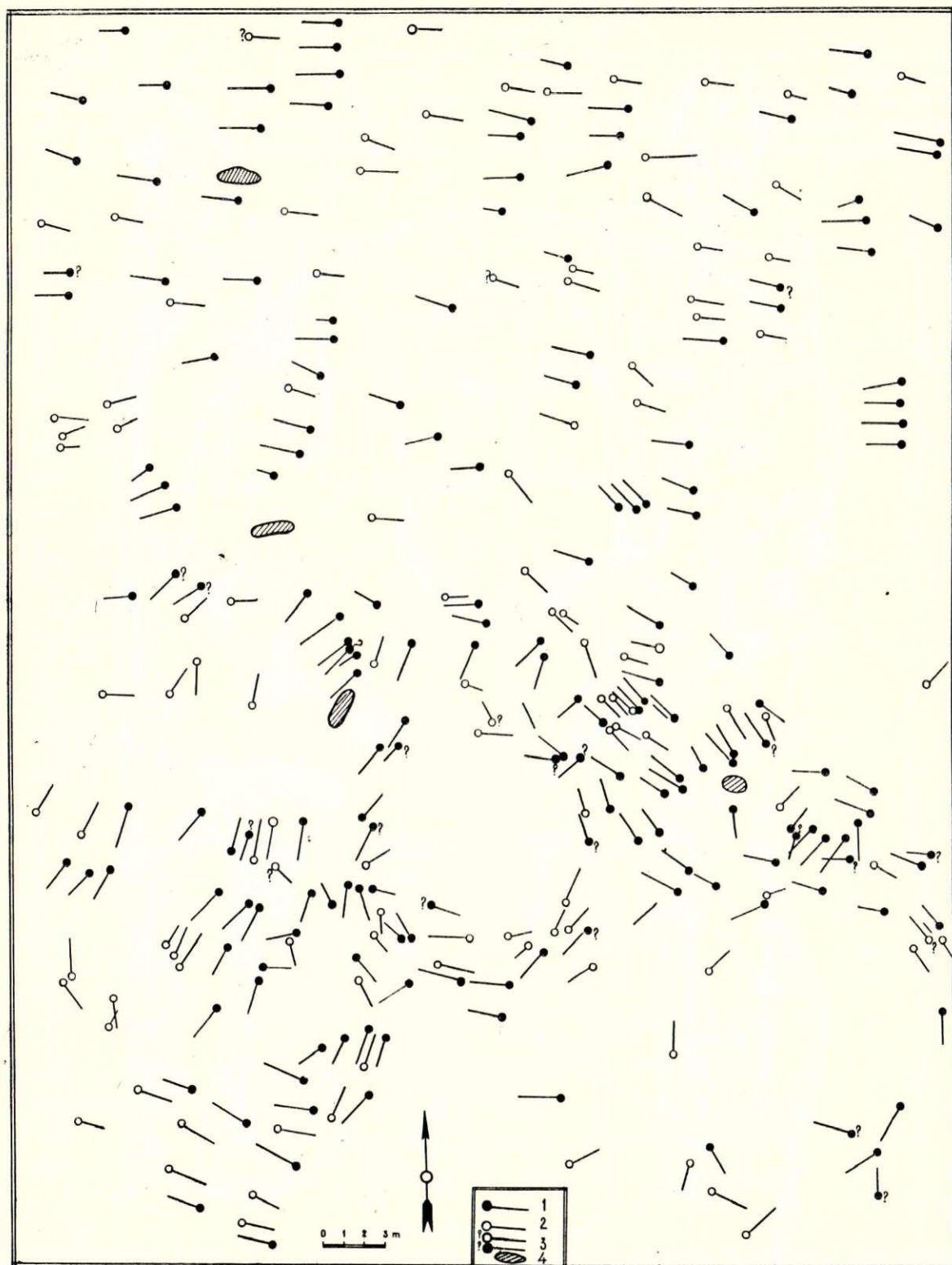
5. un 6. gs. sēļi un latgaļi mirušos sāk ierakt senajos uzkalniņos, vēlāk — ap uzkalniņu gredzenveidā un beidzot rindās. Tas novērots Boķu 8. uzkalniņā, kur mirušos apbedīja nepārtraukti no 3. līdz 9. gs., un Aizkraukles Lejasbitēnos (5. att.). Lejasbitēnos un Boķos mirušie likti rindās kopš 8.—9. gs., pie kam virieši orientēti ar galvu vai nu uz austrumiem, vai uz tiem tuvu pusi, bet sievietes pretējā virzienā (6. att.). Bērniem apbedīšanas virziens nav tik noteikts. Kapu bedres raktas ovālas vai četrstūrainas, klājumam izmantotas krijas, retāk tās. Pirmo reizi parādās dēļu šķirsti, kas pazīstami arī zemgaļiem (Jānogānās, Pļavniekkalnā).

Līdzeno skeletu kapulauku kopš 6./7. gs. sevišķi daudz Dienvidvidzemē un agrāk mazapdzīvotajā Latgalē. Liela to daļa ierikota nevis vecajos uzkalniņu kapos, bet jaunās vietās. Daudzi no šiem kapulaukiem pastāv nepārtraukti līdz 13. gs., kad, pēc rakstīto avotu liecībām, uz ziemeļiem no Daugavas dzīvojuši latgaļi. Arī antropoloģiski šajos kapulaukos (Pildas Nukši, Zvirgzdenes Kivti, Aizkraukles Lejasbitēni) konstatēti galvenokārt latgaļi. Kapu inventārā sastopamas jaunas formas, lai gan visumā tās ir tādas pašas kā tajos kapulaukos, kur mirušie apbedīti nepārtraukti kopš m. ē. sākuma (Boķi, Slate, Lejasbitēni) un kur tāpēc izsekrojama senlietu attīstība. Rezultātā konstatējams, pirmkārt, jaunu iedzīvotāju — latgaļu pieplūdums, otrkārt, radniecība un kultūras kopība starp atnācējiem un vecajiem iedzīvotājiem.

Vairākas sēļiem-latgaļiem raksturīgās senlietas atšķiras no līdzīgām citu etnisko grupu senlietām. 5.—6. gs. kātcauruma cirvis, kas ir darba un kara ierocis (7. att.: 5, tam ir dzelzs ķilis), ar abpusīgi pagarinātu asmeni, ovālu vai olveida kāta caurumu un pagarinātu pieta segu, atrasts galvenokārt sēļu un dažkārt arī latgaļu pieminekļos (Boķi, Slate, Bebreņu Mazvēveri, Jaunpiebalgas Ezerbrīci, Mūkukalna pirmais depoziāts u. c.), kur uzmavas cirvji ir retums.

6. gs. šautras ar 2 atskabargām un rombveida lapas galu (7. att.: 4) pagaidām zināmas sēļu pieminekļos, Ķenteskalnā, arī Somijā. Vēlākie varianti ar trīsstūrveida lapas galu ir īpatnējākais 7.—8. gs. sēļu un latgaļu metamais kara un medību ierocis (8. att.: 2), kas kapā novietots parasti kopā ar uzmavas šķēpu — tuvciņas ieroci.

Raksturīgākais sēļu un latgaļu sieviešu darbarīks labības un siena pļaušanai bija sirpis (7. att.: 9; 8. att.: 10), kas 5.—9. gs. līdzās izkaptij sastopams arī zemgaļu apbedījumos, bet nav zināms Rietumbaltijā. Tur izkaptis, īpatnēji iekātota, izpildīja arī sirpja funkcijas. Apskatāmajā periodā sirpji variējas: ir sirpji, kuru asmens ir liks, sākot no kāta iedzītņa (7. att.: 9), un ir sirpji ar liku

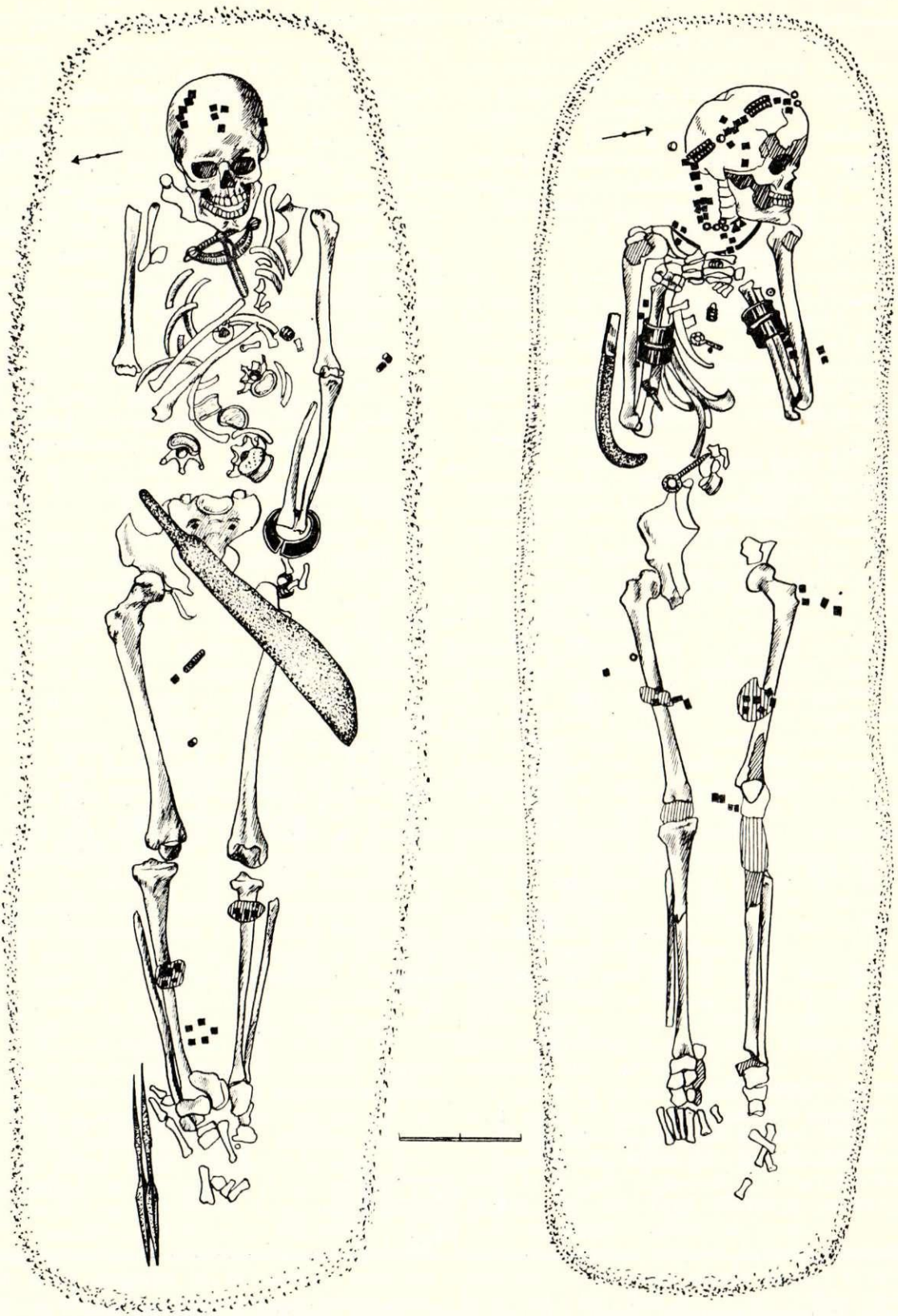

5. att. Aizkraukles Lejasbitēnu kapulauka centrālā daļa. Dienviddaļā redzami apbedījumi gredzenveidā (vidū ir savrupatrādumi), tālāk uz ziemeļiem apbedījumi rindās, 3.—10. gs.:

1 — vīrieša apbedījums; 2 — sievietes apbedījums; 3 — nav droši noteikts apbedījuma dzimums; 4 — simbolisks apbedījums.

Рис. 5. Центральная часть могильника в Леясбитены (Айзкраукле). В южной части погребения расположены по кругу (в середине круга имеются случайные находки), в северной части рядами, III—X вв.

1 — мужское погребение, 2 — женское погребение, 3 — точно не определенное погребение, 4 — символическое погребение.

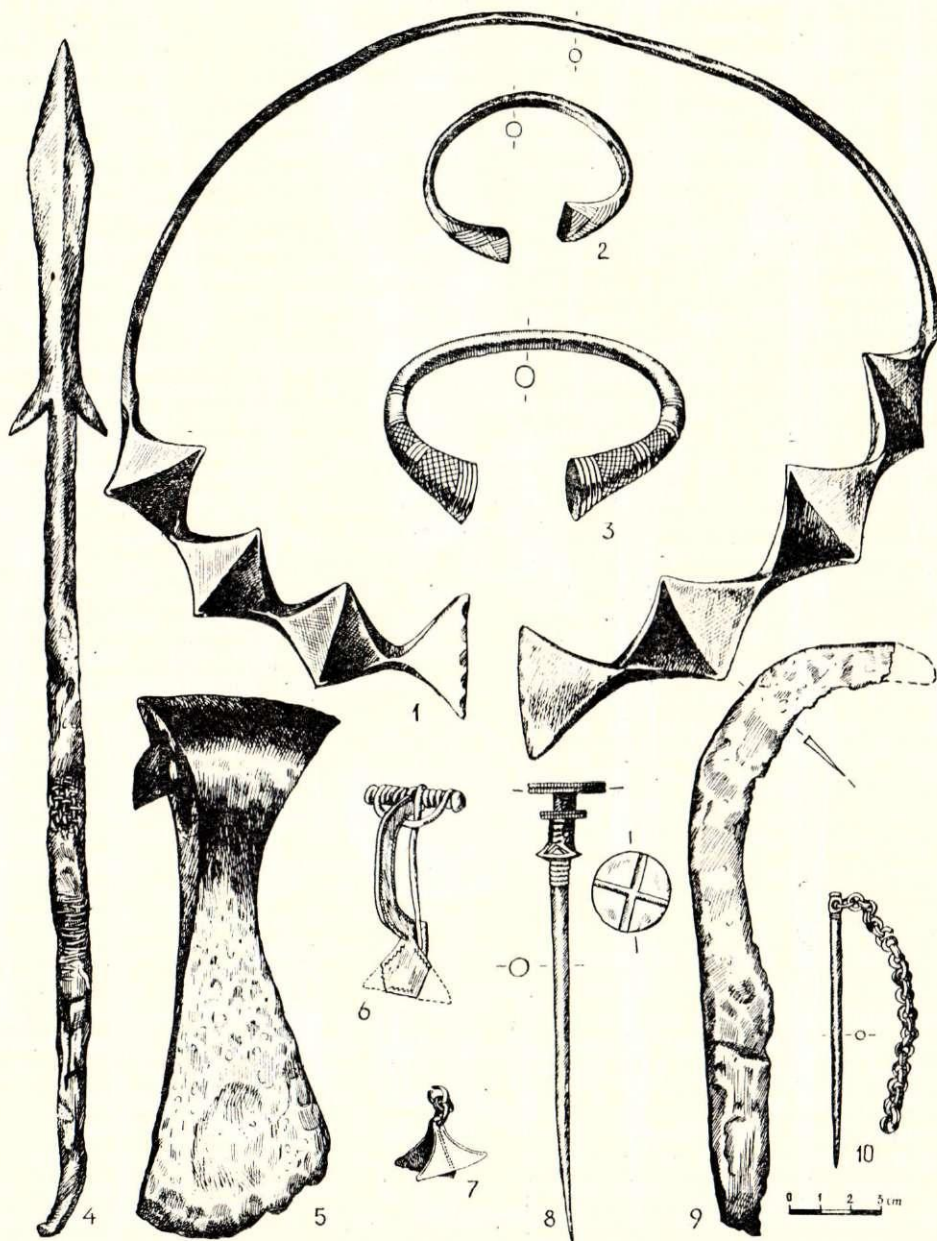

6. att. Latgaļu vīrieša (412. kaps) un sievietes (300. kaps) apbedījumi 9. gs. Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā.
 Рис. 6. Мужское (погребение № 412) и женское (погребение № 300) погребения латгалов IX в. в могильнике в Леяс-
 битены (Айзкраукле).

asmens galu (8. att.: 10). Sīrpji ar līku asmens galu, kaut arī mazražīgāki, ir valdošie Latvijā līdz pat 12. gs. Varbūt ar tiem nogrieza tikai vārpas, bet salmus sadedzināja, tā meslojot zemi. Dažiem sīrpjiem ir iecirsti zobīņi (Zvirgzdenes Kivtos, Višķu Kristapiņos). Iedzītis koka kātā bija sašaurināts no abām pusēm vai arī tikai no iekšpuses.¹¹ Masīvākos sīrpjus izmantoja kā raukņus. Kā vienīgais

labības pļaujamais rīks sīrpis saglabājies Austrumlatvijā līdz 20. gs., pārliecinoši pierādot tradīciju konservatīvismu.

Raksturīgas sēļu rotaslietas ir bronzas rotadatas ar ripas galvu (7. att.: 8) un profilētā rotadata (7. att.: 10), ar kurām turpināja saspraust drānas arī 5. gs. Citi adatu veidi, piemēram, spieķadatas, plaši izplatītas arī citur. Saktas, sevišķi apskatāma

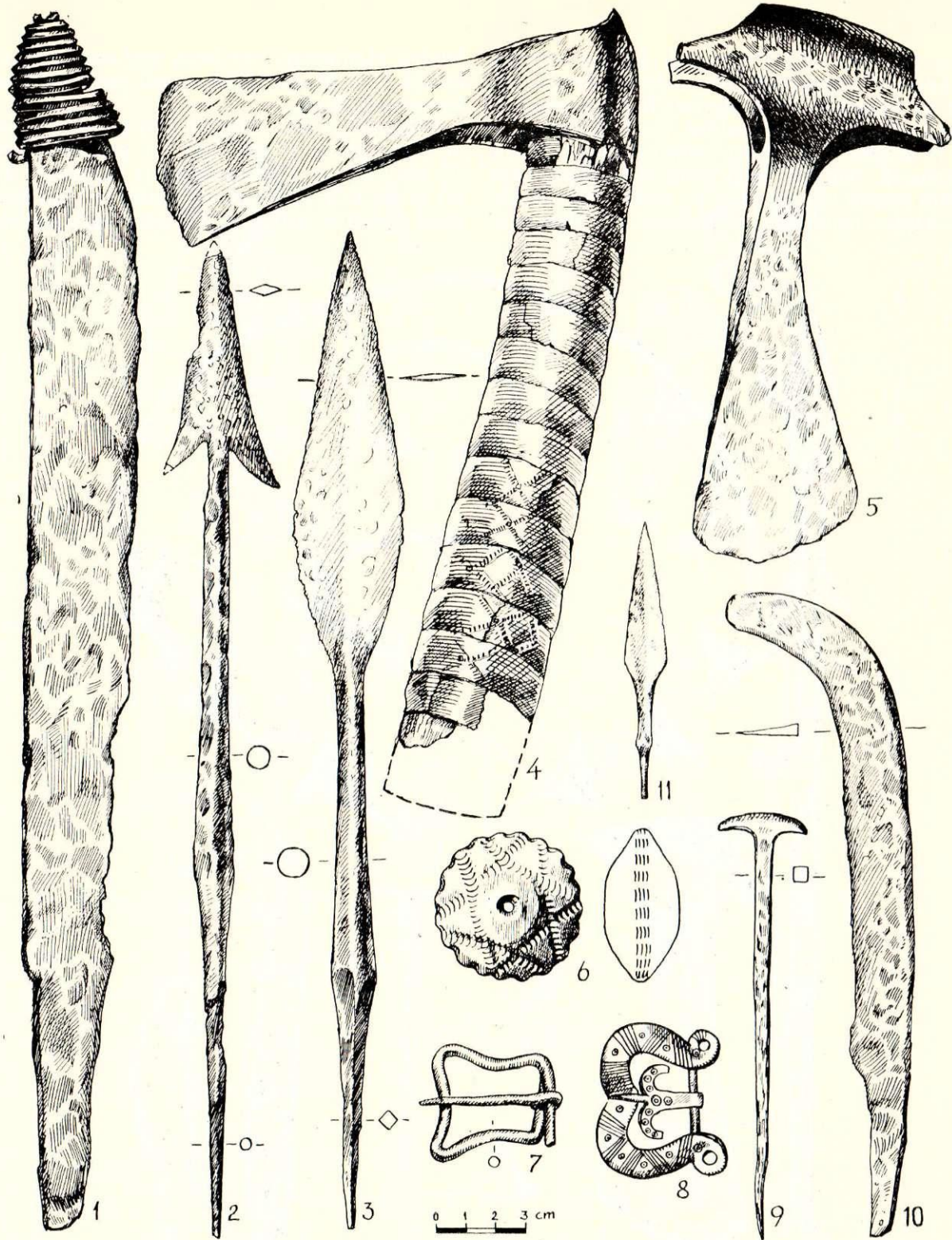
7. att. Sēļu 5.—8. gs. senlietas:

1 — Neretas Mūrnieki, depoziāts, A 11908 : 1; 2 — Slate, 3. uzkalniņa 4. kaps, A 5512; 3 — Ābeļu Boķi, 3. uzkalniņa 24. kaps, A 11777 : 102; 4 — Ābeļu Boķi, 3. uzkalniņa 24. kaps, A 11777 : 104; 5 — Bebreņes Mazvēveri, savrupatradums, A 9076; 6 — Sauka, savrupatradums, JkM 1507; 7 — Ābeļu Boķi, savrupatradums 3. uzkalniņā, A 11777 : 111; 8 — Boķi, kaps E 2. uzkalniņā, A 2106; 9 — Bebreņes Zesercelmi, 2. kaps, A 8537 : 5; 10 — Slate, III uzkalniņu grupa, kaps E 2. uzkalniņā, A 7861 : 8.
1 — sudrabs; 2, 3, 6—8, 10 — bronza; 4, 5, 9 — dzelzs.

Рис. 7. Утварь селов V—VIII вв.

1 — Мурниеси (Нерета), клад, A 11908 : 1; 2 — Slate, курган № 3, погребение № 4, A 5512; 3 — Боки (Абели), курган № 3, погребение № 24, A 11777 : 102; 4 — Боки (Абели), курган № 3, погребение № 24, A 11777 : 104; 5 — Мазвевери (Бebreне), случайная находка, A 9076; 6 — Sauka, случайная находка, JkM 1507; 7 — Боки (Абели), курган № 3, случайная находка, A 11777 : 111; 8 — Боки (Абели), курган № 2, погребение E, A 2106; 9 — Зесерцелми (Бebreне), погребение № 2, A 8537 : 5; 10 — Slate, III группа курганов, курган № 2, погребение E, A 7861 : 8.

1 — серебро; 2, 3, 6—8, 10 — бронза; 4, 5, 9 — железо.

8. att. Latgaļu 6.—9. gs. ieroči un darba rīki:

1 — Kokneses Kalnieši, 27. kaps, CVVM 64540 : 1; 2 — Nautrēnu Laizāni, 3. kaps, A 8114 : 9; 3 — Višku Maskava, savrupatradums, A 10219 : 102; 4 — Aizkraukles Lejasbitēni, 393. kaps, A 11847 : 299; 5 — Šķilbēnu Augstā sila sādža, savrupatradums, A 8976 : 1; 6 — Baižkalna Upmali, savrupatradums, A 6391; 7 — Aizkraukles Lejasbitēni, 393. kaps, A 11847 : 298; 8 — Stāmerienas Smoni, savrupatradums, A 11837 : 11; 9 — Aizkraukles Lejasbitēni, 17. kaps, A 11822 : 22; 10 — Nautrēnu Laizāni, 1. kaps, A 8112 : 9; 11 — Krāslavas Sauleskalns, trešais depoziits, A 9407 : 11.

1 — dzelzs, bronza; 2, 3, 5, 7, 9—11 — dzelzs; 4 — dzelzs, koks, bronza; 6 — māls; 8 — bronza.

Рис. 8. Оружие и орудия труда латгалов VI—IX вв.

1 — Калниеши (Кокнесе), погребение № 27, CVVM 64540 : 1; 2 — Лайзаны (Наутрены), погребение № 3, A 8114 : 9; 3 — Маскава (Вишки), случайная находка, A 10219 : 102; 4 — Леясбитены (Айзкраукле), погребение № 393, A 11847 : 299; 5 — Аугстайс-Силс (Шкилбены), случайная находка, A 8976 : 1; 6 — Упмали (Байжкалнс), случайная находка, A 6391; 7 — Леясбитены (Айзкраукле), погребение № 393, A 11847 : 298; 8 — Смони (Стамериена), случайная находка, A 11837 : 11; 9 — Леясбитены (Айзкраукле), погребение № 17, A 11822 : 22; 10 — Лайзаны (Наутрены), погребение № 1, A 8112 : 9; 11 — Саулескалнс (Краслава), третий клад, A 9407 : 11.

1 — железо, бронза; 2, 3, 5, 7, 9—11 — железо; 4 — железо, дерево, бронза; 6 — глина; 8 — бронза.

laikmeta pirmajā pusē, nav raksturīgas Austrumlatvijai. Tikai stopasaktas ar trīsstūra pēdu 5.—7. gs. sastopamas Dienvidaustrumlatvijā (Sauka, Zasa, Slate, Silajāņu Lopatišķi) un Ziemeļaustrumlietuvā.¹² Uz attēlotās saktas pēdas redzams viens no agrākajiem trīsinātās līnijas rakstiem Latvijā (7. att.: 6).

6. gs. bronzas aprocēs ar vāļu galiem un paralēlu šķērsrievu rakstu (7. att.: 3) vairāk izplatītas Sēlijā. Vēlāk tām ir pinuma rotājums, un šādas aprocēs (9. att.: 5), tāpat kā aprocēs ar paplatinātiem noplacinātiem galiem (7. att.: 2) vai paplatinātiem dobtiem galiem un pinuma rotājumu, 7.—9. gs. izplatītas arī latgaļu apdzīvotajā teritorijā. Tas pats sakāms par 7.—8. gs. trīsstūrveida piēkariņiem (7. att.: 7), kuru agrākās formas plaši sastopamas Austrumlatvijas uzkalniņu kapos.

Liekas, ka 6.—8. gs. sākumā sudraba kaklariņķi ar barokālām fasetēm ir izveidojušies Sēlijā. Tie nav atrasti kapos, bet depozītos (Vārnavas Saulīšu, Neretas Mūrnieku (7. att.: 1), Ikšķiles apkārtnes, Taurenas Lejašlūdu, Ziemeļaustrumlietuvā depozītos; viens fragments — Tērvetes pilskalnā) un varbūt pildījuši dārgmetāla resp. vērtības funkcijas.¹³ Tie laikam attīstījušies no 5.—6. gs. zemgaļu kaklariņķiem ar pāresninātiem galiem un fasetēm (4. att.: 2), kas sastopami arī kapos.

Atzīmēsim kādu novērojumu Boķu kapulaukā: 3. uzkalniņā viriešu galvassegas bija rotātas ar bronzas spirālītēm un zvaniņiem, bet 8. uzkalniņā — ar skārda cilindriņiem; rotājums atšķīris vienu saimi no citas.¹⁴ Varbūt tā ir sēļu īpatnība, jo līdzīgos latgaļu apbedījumos Lejasbitēnos tas nebija vērojams.

8. attēlā parādīti latgaļu 6.—9. gs. ieroči un barbariķi no līdzējiem skeletu kapulaukiem uz ziemeļiem no Daugavas, kur kopš 7. gs. pārsvārā dzīvojuši latgaļi. To apstiprina 7.—12. gs. apbedījumos, senlietās, tradīcijās novērojamā nepārtrauktība. Ka te mituši latgaļi, kaut arī tiem daudz kopēja ar radniecīgajiem sēļiem, liecina 11.—13. gs. rakstītie avoti, tāpat senais un mūsdienu antropoloģiskais materiāls.

Raksturīgais vienasmens zobens ar paplatinātu galu jeb skramasakss (8. att.: 1) latgaļu teritorijā sastopams laikā no 7. līdz 10. gs. Tas nēsāts pie jostas koka vai ādas makstī. Šādu zobena formu pazīst arī sēļi un zemgaļi. Toties no trīsšķautnainas bronzas stieples darināti maksts uzgaļi atrasti tikai latgaļu kapulaukos (Kokneses Kalniešu 27. kapā, Taurenas grantsbedru 4. kapā, Pildas Nukšu 75. un 90. kapā u. c.).

Visu etnisko grupu apbedījumos un pieminekļos parasti ir uznavas šķēpu gali, latgaļiem un sēļiem 7.—9. gs. bez tam raksturīgi iedzītņa šķēpu gali vai šautras ar divām atskabargām (8. att.: 2). Senākā — 6. gs. — šautra parādīta 7. att.: 4. Šautras izplatītas arī Ziemeļaustrumlietuvā. Bez tam latgaļiem, arī sēļiem un zemgaļiem, raksturīgs cits 8.—9. gs. iedzītņa šķēpa gals (8. att.: 3), kas pārņemts Ziemeļlietuvā.¹⁵ Līdzīgi, tikai mazāki,

ir iedzītņa bultu gali (8. att.: 11), kuru kapos gan parasti nelika.

Latgaļu un sēļu 7.—9. gs. cirvis ar olveida vai ovālu kāta caurumu lietots ne tikai darbā, bet, kā to rāda bronzas lentas aptinums ap kātu (8. att.: 4), arī cīņās. Zināmi 25 cirvji, kuri attiecināmi uz laiku no 8. līdz 11. gs. un kuru kāts aptīts ar bronzas lentu; no tiem tikai viens iegūts Sēlijā (Boķu 8. uzkalniņa 9. kapā). Latgaļu un sēļu teritorijā cirvji atrasti arī sieviešu kapos (Aizkraukles Lejasbitēnos, Kokneses Kalniešos, Cesvaines Lucēs, Baižkalna Upmaļos, Abeļu Boķos).¹⁶ Cirvis dots kapā tām sievietēm, kuras veikušas noteiktus pienākumus saimniecībā, kultā un varbūt arī cīņās.

Šaurasmens kaujas cirvji ar olveida kāta caurumu un gariem mēles veida izlaidumiem cauruma sānos atrasti tikai latgaļu teritorijā (Šķilbēnu Augstā sīla sādža — 8. att.: 5, Preiļi, Ludzas Odukalns). Tie tipiski Austrumlietuvā uzkalniņu kapiem, no kurienes arī ievesti un datējami ar I g. t. otro pusi.¹⁷ Atsevišķi eksemplāri zināmi arī Igaunijā un Somijā.

Austrumlatvijai apskatāmajā periodā raksturīgi māla vērpjamie skriemeļi, bet ar spirālītes iespiedumu rotātos (8. att.: 6) pazīst galvenokārt latgaļi (Baižkalna Upmaļu kapulauks, Jersikas pilskalns, Ogres Ķenteskalns, Āraišu apmetne u. c.), tāpat latgaļiem raksturīgi arī bezripas māla trauki ar līdzīgu spirālītes iespieduma rotājumu. Rietumlatvijā dominē akmens un dzintara vērpjamie skriemeļi.

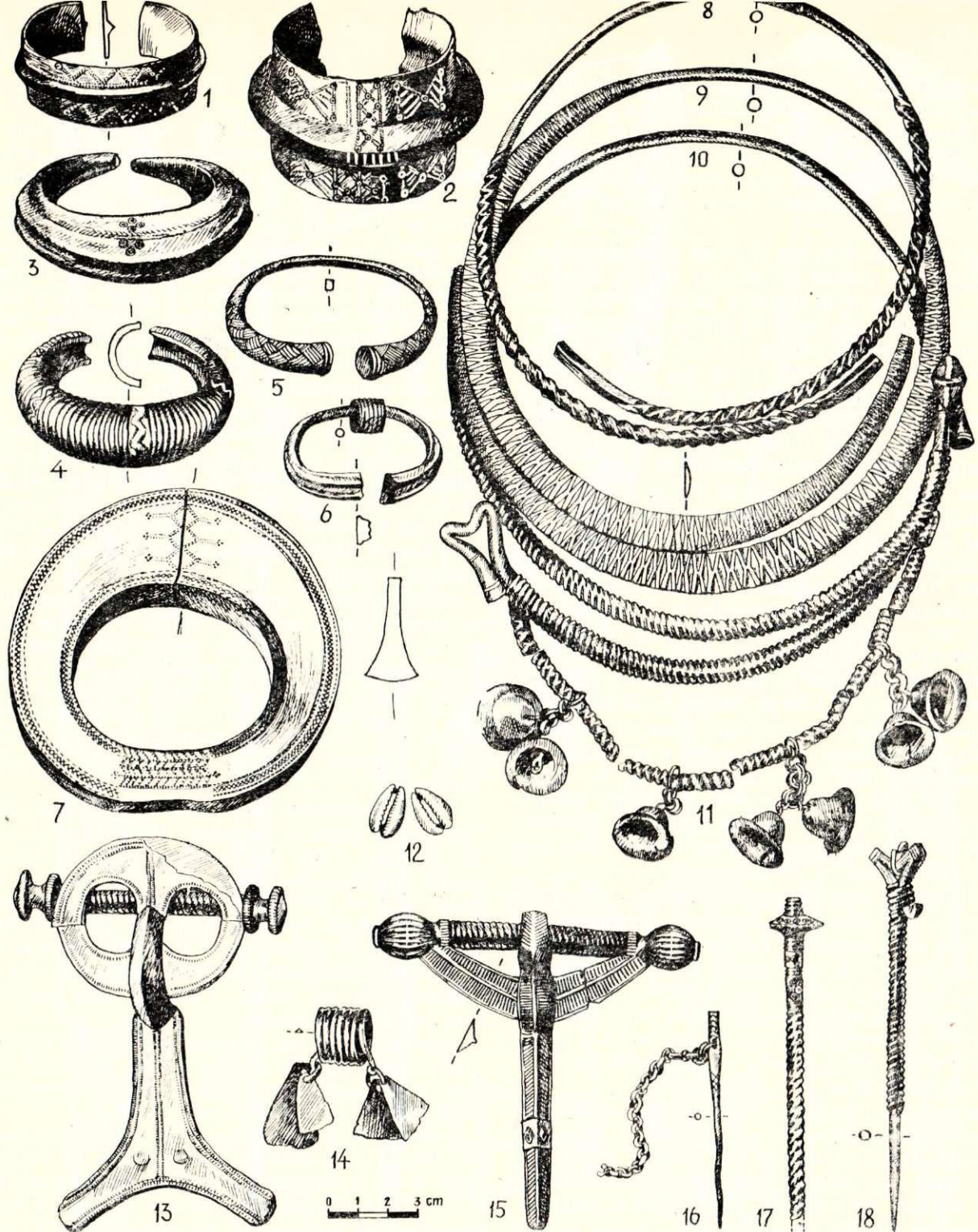
Dzelzs sprādze ar sānu ieliekumu (8. att.: 7) un lirasveida bronzas sprādze (8. att.: 8), sirpis (8. att.: 10), tāpat kā īpatnējais ilens (8. att.: 9), iegūti latgaļu kapulaukos. Bezspala ileni ar pusapaļo galvu atrasti Aizkraukles Lejasbitēnos, Krustpils Mantukalniņā, Ķeipenes Saliņās, Abeļu Boķos, Sēlpils Spietiņos, Žvirgzdenes Kivtos. Tas ir sieviešu un viriešu barbariķis, jo atrasts abu dzimumu 6.—8. gs. kapos. Parastie ileni pazīstami visā Latvijas teritorijā.

Vairākas 6.—9. gs. latgaļu rotu formas (9. att.), atšķirdamās no citu etnisko grupu rotām, ir līdzīgas Sēlijā atrastajām lietām. Arī tas ir pierādījums latgaļu un sēļu kultūras kopībai.

Bronzas lentveida aprocēs ar noapaļotu šķautni (9. att.: 1) un manšetveida aprocēs (9. att.: 2) kopš 7. gs. izplatītas latgaļu-sēļu un zemgaļu teritorijā. Ziemeļlietuvā tās zināmas vismaz 16 vietās. Manšetveida aprocēs, kuras nēsāja parasti sievietes uz katras rokas pa vienai, rotā viskoplākais saulišu un trīsinātās līnijas raksts. Šīs aprocēs, kas sevišķi iemīlotas latgaļiem, lietoja līdz 10. gs.

Bez tam kā latgaļi, tā sēļi cienījuši šķērsrievotās dobtās aprocēs (9. att.: 4), kuras nēsāja sievietes parasti uz katras rokas un virieši — uz vienas rokas. Tās attīstījušās no šķērsrievotajām aprocēm ar segmentveida griezumam, ko plaši pazinūši zemgaļi.

Bronzas dobtās aprocēs ar sašaurinātiem galiem (9. att.: 3), kas attiecināmas uz apskatāmā laikmeta otro pusi, tāpat arī 7.—8. gs. aprocēs ar

9. att. Latgaļu 6.—9. gs. rotas:

1 — Bērziņš Slaveiti, 1. kaps, A 12001 : 1; 2 — Kaunatas Veresauka, 3. kaps, A 7452 : 2; 3 — Varaklānu Atspukas, savrupatradums, CVVM 65465 : 3; 4 — Nautrēnu Laizāni, 3. kaps, A 8114 : 2; 5 — Keipenes Salīnas, savrupatradums, CVVM DM 408; 6 — Zvirgzdenes Kivti, savrupatradums, A 9594 : 1; 7 — Pildas Nukši, 90. kaps, CVVM 65342 : 3; 8 — Aizkalnes Ludvigova, savrupatradums, A 12007; 9 — Zvirgzdenes Kivti, 6. kaps, A 9593 : 4; 10 — Nautrēnu Laizāni, kaps, A 8198 : 1; 11 — Nautrēnu Laizāni, 22. kaps, A 9530 : 3; 12 — Višķu Maskavas ciems, 72. kaps, A 10016 : 5; 13 — Aizkraukles Lejasbitēni, 434. kaps, A 11912 : 47; 14 — Aizkraukles Lejasbitēni, 435. kaps, A 11912 : 58; 15 — Stāmerienas Smoņi, savrupatradums, A 11837 : 4; 16 — Višķu Maskava, 32. kaps, A 9982 : 1; 17 — Jaunpiebalgas Ezerbrīci, savrupatradums, A 7809 : 3; 18 — Stāmerienas Smoņi, savrupatradums, A 11837 : 6.

1—7, 9—11, 14—16, 18 — bronza; 8 — sudrabs; 12 — kauri gliemežvāki; 13 — bronza, sudrabs, dzelzs; 17 — dzelzs, bronza.

Рис. 9. Украшения латгалов VI—IX вв.

1 — Славейты (Берзины), погребение № 1, A 12001 : 1; 2 — Вересаука (Кауната), погребение № 3, A 7452 : 2; 3 — Атспукас (Варакляны), случайная находка, CVVM 65465 : 3; 4 — Лайзаны (Наутрены), погребение № 3, A 8114 : 2; 5 — Салинас (Кейпене), случайная находка, CVVM DM 408; 6 — Кивты (Звиргдене), случайная находка, A 9594 : 1; 7 — Нукши (Пилда), погребение № 90, CVVM 65342 : 3; 8 — Лудвигова (Айзкальне), случайная находка, A 12007; 9 — Кивты (Звиргдене), погребение № 6, A 9593 : 4; 10 — Лайзаны (Наутрены), погребение, A 8198 : 1; 11 — Лайзаны (Наутрены), погребение № 22, A 9530 : 3; 12 — Маскава (Вишки), погребение № 72, A 10016 : 5; 13 — Леясбитены (Айзкаукле), погребение № 434, A 11912 : 47; 14 — Леясбитены (Айзкаукле), погребение № 435, A 11912 : 58; 15 — Смоны (Стамериена), случайная находка, A 11837 : 4; 16 — Маскава (Вишки), погребение № 32, A 9982 : 1; 17 — Эзербрици (Яун-пиебалга), случайная находка, A 7809 : 3; 18 — Смоны (Стамериена), случайная находка, A 11837 : 6.

1—7, 9—11, 14—16, 18 — бронза; 8 — серебро; 12 — раковины каури; 13 — бронза, серебро, железо; 17 — железо, бронза.

vāļu galiem un pinuma rotājumu (9. att.: 5), sastopamas Austrumlatvijā. Vīrieši tās nēsāja uz vienas, sievietes — uz abām rokām. Šāds pinuma rotājums vērojams arī uz cita veida aprocēm (7. att.: 2) un turpinās līdz 11. gs.

Latgaļiem 9.—12. gs. izplatītas masīvās t. s. karavīra aproces ar kuplu un mazmainīgu rakstu (9. att.: 7); tās nēsātas uz kreisās rokas, bieži vien ar vilnas rokautu. Aprocu galu griezumš pakāpeniski mainās no trapeceveida uz I veida griezumš. Dažas karavīra aproces atrastas arī sēļu apbedījumos (11. gs. Ābeļu Priednieku 2. kapā) un Latvijas un Lietuvas zemgaļu teritorijā.

Bērni nēsāja tādas pašas aproces kā pieaugušie, vienīgi tās bija mazākas. Uz bērnu rotām bieži vien uzvēra rievotu bronzas cilindriņu (9. att.: 6). Šī paraža pazīstama jau m. ē. pirmajos gadsimtos. Tā, Boķu 4. uzkalniņā uz 3. gs. kaklariņķa ar sēņu galiem uzmaukts spirālgredzens. Rievotos gredzenus I g. t. otrajā pusē un II g. t. sākumā plaši izmantoja gan villaiņu, vainadziņu un kaklarotu rotājumam, gan arī nēsāja kā pirkstu gredzenus.

Visizplatītākie latgaļu kaklariņķu tipi parādīti 9. att.: 8—10. Austrumlatvijā, kur to skaits sniežas simtos, iespējams izsekot šo rotu attīstībai laikā no 7. līdz 12. gs., bet kaklariņķiem ar tordētiem galiem (9. att.: 8) — pat no 6. gs. Visus šos rotaslietu tipus, kaut gan retāk, zina arī citas etniskās grupas, kas tos pārņēmušas vai tieši ievēdušas. Kaklariņķus parasti nēsāja sievietes, vienīgi atsevišķos gadījumos vīrieši, piemēram, 7. gs. sudraba kaklariņķis ar segļu un kāša galu konstatēts bagātā vīrieša apbedījumā Boķu 4. uzkalniņā 12. kapā. Latgaļiem īpatnējais ornamentālais motīvs — skaldņojums, kas redzams 9. att.: 9, saglabājās līdz pat 12. gs.

Tipiska latgaļu un sēļu 7.—11. gs. rota ir bronzas zvaniņi, kas izmantoti rotājumiem sieviešu vainadziņos, kaklarotās (9. att.: 11), krūšurotās, spirālaprocēs, vīriešiem — galvassegu rotājumā, krūšurotām, pie rotadatu važiņām un spirālgredzeniem.¹⁸ Austrumlatvijā tie zināmi no vairāk nekā 50 atradumu vietām. No šejienes tie nelielā skaitā nokļuvuši libiešu apdzīvotajā teritorijā, Lietuvā, Baltkrievijā, Igaunijā, Somijā, Polijā, KPFSR.

Kauri gliemežvāki (9. att.: 12), kuru dzimtene ir Indijas okeāna un Klusā okeāna rietumdaļa (pie Maldivu salām), Latvijā ievesti kopš 7. gs.¹⁹ 7.—10. gs. tie zināmi tikai Austrumlatvijā — vismaz no 16 kapulaukiem — un lietoti sieviešu kaklarotām un varbūt izpildīja arī naudas funkcijas. Laikā no 10. gs. beigām līdz 18. gs. tie izplatīti pa visu Latviju, tomēr visvairāk to latgaļu teritorijā, kur tiem ap 1100 gadu ilgas tradīcijas.

Latgaļu 7.—9. gs. bronzas pūcessaktas ar sudraba platējumu (9. att.: 13) detaļās atšķiras no līdzīgajām kuršu pūcessaktām (2. att.: 8).²⁰ Ar tām greznojās bagātie vīrieši, saspraužot uz krūtīm virsdrānas. No 17 atrastajām latgaļu pūcessaktām 14 uzietas latgaļu teritorijā, vienai atraduma vieta nezināma (agrāk tā glabājās Vitebskas muzejā, kur diezgan daudz latgaļu lietu),

viena nokļuvusi Igaunijā (Kunilepā) un viena Lietuvā Kaišadoras rajona Kapitonišķu kapulaukā.

Austrumlatvijai, sevišķi latgaļu teritorijai, raksturīgas 7.—9. gs. rievotās stopasaktas ar magoņpogaļu galiem (9. att.: 15). Tās atrastas vīriešu kapos uz mirušā krūtīm vai pie pleca (Zvirgzdēnes Kivtos — Aizkraukles Lejasbitēnos — 13, pa divām Kokneses Kalniešos un Auliciemā, Pildas Nukšos, Mērdzenes Dzērvēs u. c.), tās zināmas arī zemgaļu teritorijā (Bauskas Čunkānu, Dobeles Ošu, Vecsaules Čapānu, Linksmuču kapulaukos u. c.), Somijā un Igaunijā. Šo saktu vēlākie noplacinātie 10.—11. gs. varianti vairāk izplatīti kuršiem un zemgaļiem.

Bronzas un sudraba spirālgredzenu izplatības areāls ir ļoti plašs. Apskatāmajā periodā vījam raksturīgs trīsstūra griezumš, laikmeta beigās arī segmenta griezumš, vēlāk apaļš griezumš. Spirālgredzeni ar galos piekārtiem zvaniņiem atrasti latgaļu vīriešu kapos, bet ar galos piekārtām trapeceveida mēlītēm (9. att.: 14) — raksturīgi kā latgaļu vīriešiem, tā arī sievietēm. Spirālgredzeni ar mēlītēm zināmi jau 9. gs. (Dzērvēs savrupatradums, Lejasbitēnos 169. un 435. kapā) un nēsāti līdz pat 12. gs. (Nukšu 23. un 56. kapā, Taurenas Lazdiņu 9. kapā, Ludzas Odukalna kapos II 62, III 18, III 50, savrupatradumos Ķeipēnes Saliņās, Grostonā, Viksnas Kapusilā u. c.). Viens šāds spirālgredzens 11. gs. greznoja bagāta sēļa labās rokas pirkstu Ābeļu Priednieku 2. kapā. Trapecveida mēlītēm kā rotu detaļām Latvijā ir ap 1200 gadu ilgas tradīcijas (8. gs. villaine ar mēlītēm Kivtu 4. kapā un 19. gs. villaines ar mēlītēm Alšungā, Kuldīgā, Ventspilī).

Rotadatas drēbju saspraušanai latgaļu un sēļu teritorijā zināmas jau bronzas laikmetā, un šī paraža ir spēkā vēl 12. gs. Ar 8. un 9. gs., kad sāk izplatīties pakavsaktas, pēdējās kļūst noteicējas. Tikai Austrumlatvijai raksturīgas rotadatas ar noplacinātu vidu (9. att.: 16), ar diskveida galvu (9. att.: 17) un kruķadatas (9. att.: 18), kas lietotas 7.—9. gs. Ja adatas ar noplacinātu vidu un kruķadatas sastopamas gandrīz visos latgaļu un sēļu kapulaukos, tad diskveida adatas Latvijā zināmas tikai četros eksemplāros (Jaunpiebalgas Ezerbricos, Dienvidlatgalē, Aizkraukles Lejasbitēnos — 2). Vīrieši sasprauda drānas ar vienu adatu, bet sievietes villaini — parasti ar 2 adatām. Adatas ar noplacinātu vidu atrodamas galvenokārt sieviešu kapos pa vienai. Dažreiz tās mugurpusē satur kaklarotas. Dzelzs un bronzas kruķadatas, kas izveidojušās no spieķadatām 6.—7. gs., bija parastākā vīriešu un sieviešu rota Austrumlatvijā 7. un 8. gs.

Latgaļu etniskās tradīcijas izpaužas tērpā un tā daļās: kopš 7.—8. gs. ar bronzu rotātajās īpatnējās sieviešu villainēs, celainēs, vainadziņos, paražā vīriešiem kopš 9. gs. nēsāt rokautu uz kreisās rokas un īpatnējas ar bronzu apkaltas ādas jostas. Ar savu apģērbu un tā piedevām latgaļi atšķīrās no citām etniskajām grupām.

Latgaļu kapulaukos 7.—9. gs. sastopami akmeņu

sakrāvumi virs kapa (Upmaļos, Saliņās, Aulciemā, Kalniešos, Lejasbitēnos, Aizkrauklē, Līvānu Veiguros, Nautrēnu Laizānos u. c.). Taču tur ir apbedījumi bez akmeņu krāvumiem. Līdzīgs stāvoklis dažos kapulaukos Sēlijā (Ābeļu Boķos, Sēlpils Spietiņos). Vai tam pamatā etniskas vai citas atšķirības, vēl skaidrojams. Virs vairākiem akmeņu sakrāvumiem, upurbedrēs vai kapulauka malā sastopamas bezrīpas lauskas, galvenokārt no spaiņveida traukiem ar gludu virsmu un nelielu profilējumu ārpusē tuvu iemalei. Šie podi sadauzīti bērū mielastos.²¹ Latgaļiem un sēļiem I g. t. otrajā pusē bez tam raksturīga bezrīpas keramika ar apmesto, kniebtu vai arī gludu un pulētu virsmu.

Igauni. Igauni, tāpat kā lībieši, pieder pie Baltijas somugriem. Kā vieniem, tā otriem kopš mūsu ēras sākuma raksturīgi kolektīvie akmens krāvumu kapi,²² kas krasi atšķiras no baltu apbedījumiem. Tradicionāla un atšķirīga jau vietas izvēle: igauņiem un lībiešiem akmens krāvumi ierikoti tirumos vai to tuvumā un krāvumu vietās nav vērojams podzola slānis, toties baltu (zemgaļu, sēļu, latgaļu) uzkalniņu kapiem, kas atradušies smilšainās vietās, mežos vai nolistajos mežos, vērojams podzola slānis.²³ Ziemeļvidzemes un Ziemeļlatgales akmens krāvumi sasniedz pat 43 m garumu (Raunas Slavēka), bet platākie ir Makašānu Saleniekos — līdz 18 m. Parasti to izmērs 20—30 m × 12—14 m, augstums no dažiem desmitiem cm līdz pusotram metram un vairāk. Konstatēti arī ieapaļi akmens krāvumi ar lielu akmeņu iežogu (Viksnas Kapusils, Liepas Braslas). Smilšu uzkalniņi ar akmeņu veidojumiem iekšpusē, piemēram, Saleniekos, attiecināmi uz agrākiem gadsimtiem. Jaunus akmens krāvumus ar tarandām jeb četrstūrīgiem akmeņu iežogojumiem, kā rāda izrakumi radniecīgajos Dienvidigaunijas kapulaukos, pārtrauc būvēt 5. gs. sākumā. 5. un 6. gs. mirušos apbedīja vecajos akmens krāvumos, kas bieži vien iegūst neregulāras formas.

Vēlajos akmens krāvumos ir gan ugunskaņi, gan skeletkaņi, pie kam ugunskaņi ir lielā pārsvarā. Pie kaņiem notikuši plaši ugunsriti. Lietas ir gan veselas, gan salauztas un degušas. Lietu bojāšana, tāpat kā māla trauku sadauzīšana bērū mielastos un divējāds mirušo apbedīšanas veids — kremācija un inhumācija —, turpinās Igaunijā visu I g. t. un pat vēlāk.

Ziemeļvidzemes un Ziemeļlatgales akmens krāvumiem, salīdzinot ar lībiešu akmens krāvumiem Ziemeļkurzemē, ir dažas īpatnības: akmens krāvumos, kas izmantoti līdz 6. gs. (Ziemeļkurzemē līdz 8. gs.), dominē mirušo dedzināšana, te vairāk keramikas (tekstilā un gludā), mazāk darbarīku (izņemot nažus) un ieroču, akmens krāvumi parasti redzami virs zemes. Taču izņēmumi sastopami arī te. Tā, Sakstagala Lielpuderu un Viksnas Kapusila akmens krāvumos mirušie apbedīti arī pēc 6. gs. Vēlāks bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem, kas uzskatāms par ziedojumu, atrasts Salenieku 33. akmens krāvuma dienvidrietumu malā 45 cm dziļā bedrē zem akmens.²⁴

Senlietas, kam vērojama nepārtraukta attīstība, atšķiras no Ziemeļkurzemes lībiešu lietām, tani pašā laikā tam ir lielāka līdzība ar Dienvidigaunijas attiecīgajiem priekšmetiem.

Ziemeļvidzemes un Ziemeļlatgales akmens krāvumiem raksturīgi lielie dobtie bronzas kāju riņķi. Tie atrasti arī Igaunijā un ir sieviešu kapu inventārs. Šīs rotas raksturīgas iepriekšējam periodam, bet to attīstītākās formas eksistē vēl 5. gs. (10. att.: 1). Uz šo pašu laiku attiecināmas šaurās dobtās aproces, kas dažkārt ornamentētas (10. att.: 2).

Akmens krāvumiem piederīgi 4.—5. gs. bronzas kaklariņķi ar emalju uz galu kārbīņām, kā arī ar vertikāli noplacinātiem galiem, kam vidū šķautne. Šāda paveida kaklariņķis redzams 10. att.: 3.

Rotadatas ar pagarinātu galvu un caurumu pāresninājumā, kas datējamas ne agrāk par 5. gs., zināmas Dienvidaustrumigaunijas (Virunuka, Kambja) un Ziemeļaustrumlatvijas akmens krāvumu kapos (10. att.: 4).²⁵ Uz to pašu laiku attiecināma Sakstagala Lielpuderu krāvuma rotadata (10. att.: 5).

Tikai Ziemeļaustrumlatvijā, Somijā un Igaunijā akmens krāvumos atrastas savdabīgās šķēršļu saktas, kuru vēlākā forma (10. att.: 6, 7) datējama ar 4.—5. gs.²⁶ Šķēršļu saktas, kas līdzīgas 10. att.: 7, atrastas akmens krāvumos Raunas Slavēkā, Kaugarā, Vella kravandā, Launkalnes Lejaskleperī, Trikātā.

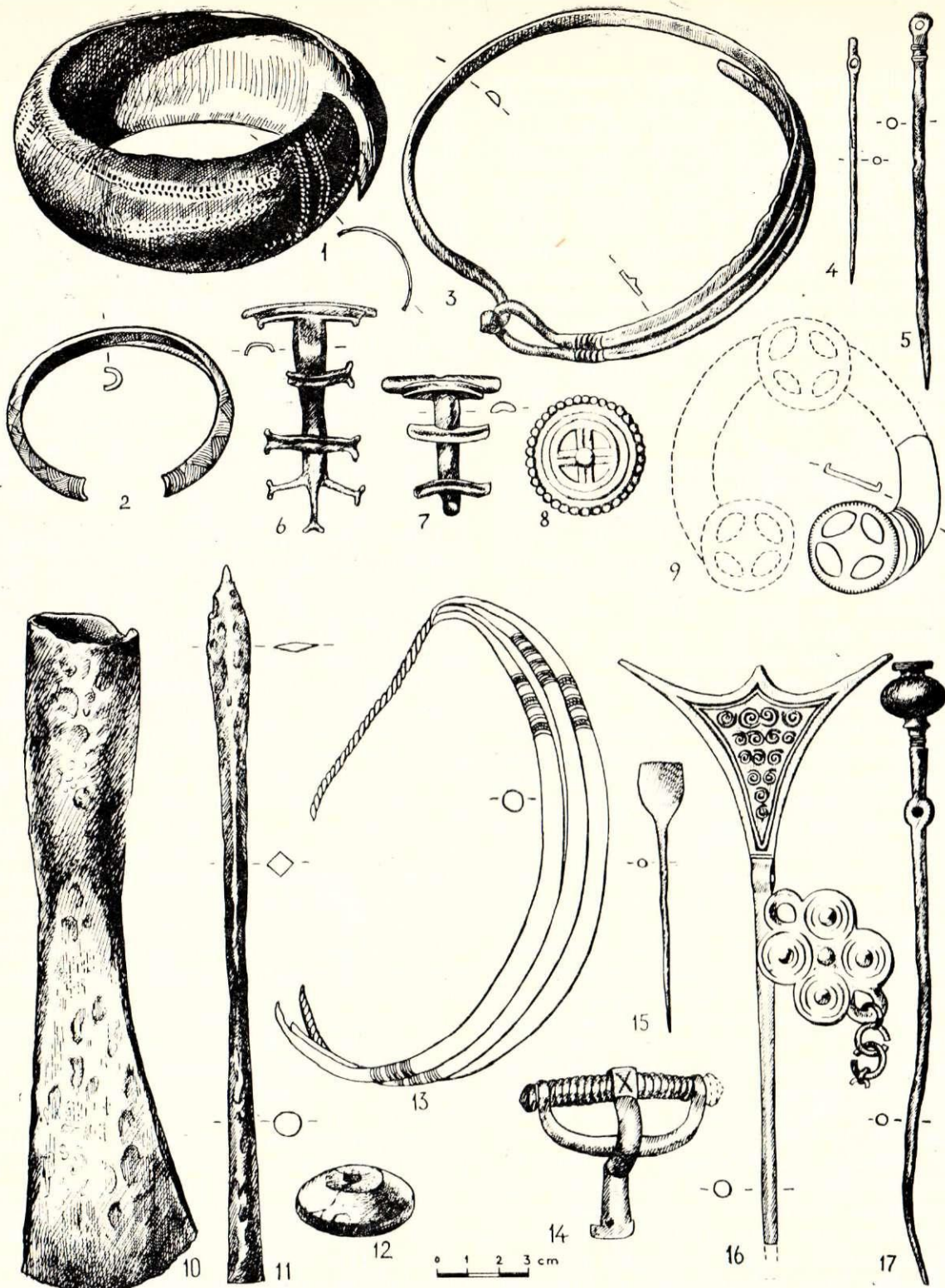
Tam pašam laikmetam pieder ažūrās ripassaktas (10. att.: 8) un krusteida saktas, nereti emaljētas.²⁷ Priekules Kalnakunču akmens krāvumā atrastas bronzas pakavsaktas gals ar sarkano un dzeltenu vai balto emalju attiecināms uz 5. gs. (10. att.: 9). Tādas pakavsaktas zināmas Igaunijā 4.—5. gs.²⁸ (Virumā apgabals ir šo saktu centrs), Zviedrijā,²⁹ Somijā.³⁰ Kā rāda Somijas sakta no Huitinenas, tās eksistē vēl 6. gs.³¹

Tekstilā keramika Igaunijā un Latvijā pastāv līdz 6. gs., bet tās sākumi meklējami jau neolītā. Tā raksturīga igauņiem. Noslēguma posmā tai tipiski spaiņveida trauki, kam profilēti pleci un apmales liekums uz iekšpusi. Virsma klāta ar nevienmērīgu, pat imitētu tekstiliju nospiedumu. Podiem ir zvīrgzdu piejaukums un labāka apdare, salīdzinot ar agrāko tekstilo keramiku. Dienvidigaunijas un Ziemeļlatvijas keramika veido atsevišķu tekstilās keramikas grupu.³²

Igaunijas³³ un Latvijas akmens krāvumos (piemēram, Strantē) dažreiz atrod dzelzs sārņus, kas citos kapulaukos nav raksturīga parādība.

Ziemeļvidzemes un Ziemeļlatgales akmens krāvumu senlietu formu, to attīstības un hronoloģijas analīze liecina par spēcīgu zemgaļu ietekmi, lai gan igauņi zemgaļu masīvās rotas pārveidoja, bieži izdoba, padarot tās vieglākas. Ietekmes nākušas arī no dienvidu kaimiņiem sēļiem un latgaļiem un pat no attālākām dienvidu zemēm (emaljas tehnika).

Igaunu 7.—9. gs. materiāli Latvijas teritorijā pārstāvēti vāji. Tas izskaidrojams daļēji ar to, ka

10. att. Igaunī (1—9) un lībiešu (10—17) 5.—9. gs. senlietas no akmens krāvumu kapiem:

1 — Viļaka, CVVM 63213 : 1; 2 — Sakstagala Lielpuderi, A 10904 : 40; 3 — Blomes Pērļukalns, A 954; 4 — Lauņkalnes Viksnas «Kapu sils», AI 1239 : 8; 5 — Sakstagala Lielpuderi, A 10904 : 28; 6 — Vidzeme, RLB 799; 7 — Sakstagala Lielpuderi, A 10904 : 29; 8 — Baižkalna Mūris, A 7991 : 23; 9 — Priekuļu Kalnakunči, $\frac{CM}{A}$ 2853; 10 — Dundagas Ošbirzes, A 7579 : 20; 11 — Pope, A 8806 : 13; 12 — Pope, A 8806 : 23; 13 — Pope, A 8808 : 1; 14 — Pope, A 8806 : 52; 15 — Kandavas Reinas, A 7002 : 23; 16 — Pope, A 8807 : 2; 17 — Dundagas Ošbirzes, A 9838. 1—4, 6—8, 14—17 — bronza; 5, 10—11 — dzelzs; 9 — bronza, emalja; 12 — dzintars; 13 — sudrabs.

Рис. 10. Эстонская (1—9) и ливская (10—17) утварь V—IX вв. из каменных могильников.

1 — Виляка, CVVM 63213 : 1; 2 — Лиелпудери (Сакстагалс), A 10904 : 40; 3 — Перлюкалнс (Бломе), A 954; 4 — Викснас «Капу-силс» (Лаункалне), AI 1239 : 8; 5 — Лиелпудери (Сакстагалс), A 10904 : 28; 6 — Видземе, RLB 799; 7 — Лиелпудери (Сакстагалс), A 10904 : 29; 8 — Мурис (Байжкалнс), A 7991 : 23; 9 — Калнакунчи (Приекули), $\frac{CM}{A}$ 2853; 10 — Ошбирзес (Дундага), A 7579 : 20; 11 — Попе, A 8806 : 13; 12 — там же, A 8806 : 23; 13 — там же, A 8808 : 1; 14 — там же, A 8806 : 52; 15 — Рейнас (Кандава), A 7002 : 23; 16 — Попе, A 8807 : 2; 17 — Ошбирзес (Дундага), A 9838. 1—4, 6—8, 14—17 — бронза; 5, 10, 11 — железо; 9 — бронза, эмаль; 12 — янтарь; 13 — серебро.

īgauņu šā laika senlietas maz atšķiras no kaimiņu latgaļu lietām, kas iegūtas I g. t. otrās puses līdzēnajos skeletu kapulaukos un dzīves vietās. Par to, ka dažos līdzēnajos kapulaukos, kas atrodas bijušajā akmens krāvumu teritorijā, var būt arī īgauņu apbedījumi, liecina vairāki fakti. Pirmkārt, daži līdzēnie kapulauki atrodas blakus akmens krāvumiem (Baizkalna Upmaļi, Priekules Kalnapiļas, Balvu Nauduševa). Otrkārt, Igaunijas īgauņi šajā laikā tāpat daļēji sāk apglabāt mirušos līdzēnajos skeletu kapulaukos. Treškārt, dažos latgaļu kapulauku galvaskausos antropologi konstatē somugrišķas iezīmes (Kivtos, Nukšās). Ceturtkārt, dažas īgauņu «saliņas», piemēram, Lejasciemā, saglabājušās ļoti ilgi un nav norādījumu, ka tās būtu jaunākas cilmes.

Ziemeļvidzemes un Ziemeļlatgales akmens krāvumu kapiem, apbedīšanas tradīcijām un senlietām lielāka līdzība ar Dienvidīgauniju nekā ar Ziemeļkurzemi. Tā kā Igaunijas dienvidu daļā etnisko izmaiņu nav bijis (daži akmens krāvumi Igaunijā un arī Latvijā izmantoti līdz rakstītās vēstures laikiem), jāpieņem, ka īgauņi vai tiem radniecīgās etniskās grupas dzīvojuši I g. t. ne tikai Igaunijā, bet arī Ziemeļvidzemē un Ziemeļlatgalē.

Lībieši. Lībieši,³⁴ tāpat kā īgauņi, pieder pie Baltijas somugriem. Ziemeļkurzemē lībieši bija kuršu un zemgaļu ziemeļu kaimiņi. Kā iepriekšējā, tā apskatāmajā periodā tiem, tāpat kā īgauņiem, raksturīgi kolektīvie akmens krāvumu kapi. Tie ir lēzeni, ar akmeņiem nokrauti iegareni, ovāli vai apaļi paaugstinājumi. Dundagas Ošbīrzes to izmēri 8×5 m un 13×6 m. Dažreiz akmeņu krāvumi iegrīmuši zemē, kā tas ir Laidzes Rocēžos. Šeit zem sīkākiem akmeņiem un zemes bija novērojamas iežogojumu jeb tarandu (4×2 m) paralēlas rindas, kuras veidotas no lielākiem akmeņiem. Pie tām piebūvēti arī neregulāri akmens sakrāvumi. Rocēžu I g. t. pirmās puses kapulauks atsegts ap 600 m² platībā. Akmens krāvumiem parastais virziens ir R—A. Tarandas tajos izvietotas Z—D vai šim virzienam tuvos virzienos. Lībiešu akmens krāvumos melnajā slānī ir skeletkapi, retāk ugunskaņi (ar ko tie atšķiras no akmens krāvumiem Sāmsalā), jo lietas galvenokārt veselas, lai gan ir arī salauztas. Dažos senajos krāvumos, kā tas ir Kandavas Reinās, mirušie apbedīti pat visā agrajā feodālismā. Vairākiem, sevišķi vēlāko gadsimtu krāvumiem nav tādu tarandu kā Rocēžos, arī to ārējais izskats var būt ovālas vai pat apaļas formas, kas bieži izskaidrojams ar krāvumu malu postījumiem un piebūvēm.

Ziemeļkurzemes akmens krāvumiem liela līdzība ar Ziemeļvidzemes, Ziemeļlatgales un Dienvidīgaunijas krāvumiem. Tomēr ir arī atšķirības. Ziemeļkurzemes akmens krāvumi bieži vien it kā iegrīmuši zemē, tajos dominē skeletkapi. Ziemeļkurzemē akmens krāvumi izmantoti ilgāk, tajos, sevišķi laikmeta otrajā pusē (7.—9. gs.), vairāk ieroču un darbarīku, samērā maz keramikas, pie kam nav tekstilās keramikas. Tā kā par Ziemeļkurzemes kapulauku izrakumiem pārskati ir trū-

cīgi, grūti konstatēt detaļas, piemēram, nav iespējams īsti noteikt akmens krāvumu uzbūvi, nevar droši apgalvot, kad nostabilizējies vēlākajā periodā lībiešiem raksturīgais apbedīšanas virziens Z—D, ZA—DR, ZR—DA. Ziemeļkurzemē bez kolektīvajiem akmens krāvumiem pazīstami grupās izvietoti akmens uzkalniņu kapi ar individuālajiem apbedījumiem (Valgales Dreimaņi un Vildiņi u. c.). Uzkalniņu Ø 7—10 m un augstums ap 0,6 m. Spriežot pēc dažām senlietām un analogijām ar Sāremas un Muhu akmens uzkalniņiem, Latvijā tie attiecināmi uz I g. t. pēdējiem gadsimtiem. Apmēram šajā laikā Ziemeļkurzemē, varbūt tur, kur nebija akmeņu, rodas no smiltīm uzbūrti kapu uzkalniņi (Matkules Tojati, Sabile u. c.). Tajos zem smiltīm ir pelnu un ogļu kārtas, zem tās kaps, kura virziens Z—D ar novirzieniem.³⁵ Kā akmens, tā zemes uzkalniņos ir individuāli apbedījumi, gan skeletkapi, gan ugunskaņi.

Lībiešu materiālajā kultūrā stipri jūtama kuršu, zemgaļu un skandināvu ietekme. Lai arī lībieši patapināto senlietu formas pārstrādāja, tomēr viņi bija vairāk aizguvēji, nekā devēji. Dzelzs uznavas cirvji (10. att.: 10) neatšķiras no kuršu un zemgaļu cirvjiem. Lībiešiem, vismaz kapulaukos, nav sirpju, bet ir izkaptis. Dažās senlietās tomēr jūtama atšķirība. Tā, lībiešiem 7.—8. gs. raksturīgi slaidi uznavas šķēpu gali ar isu lapu un kakla rombveida griezumu (10. att.: 11), kādi atrasti Dundagas Ošbīrzes un Popē. Analogijas ir zemgaļu kapulaukos Dobeles Ošos un Bālās, kā arī Ķentes pilskalnā, kur iegūti 19 šādi šķēpu gali (46% no visiem šķēpiem). Pēdējos A. Stubavs saista ar Ziemeļkurzemes lībiešu ienākšanu 8. gs.³⁶ Atsevišķi šādu šķēpu gali zināmi arī Igaunijā un Somijā. Tomēr liekas, ka šīm, tāpat kā citām senlietām paraugi meklējami zemgaļu materiālā, no kurienes tos pārņēma Ziemeļkurzemes lībieši un arī Ķenteskalna iemītnieki.

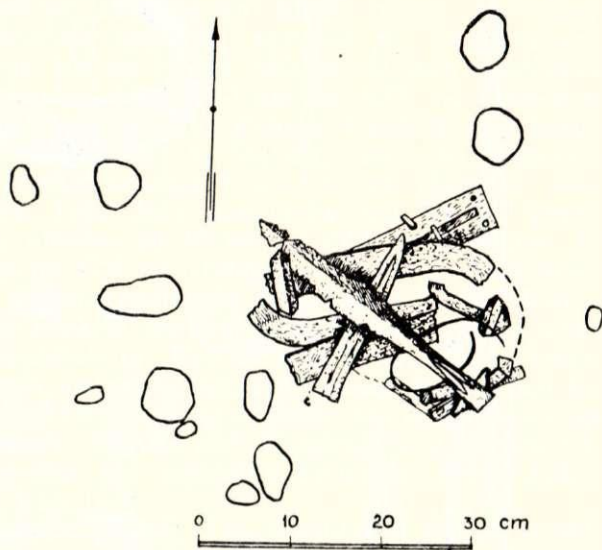
Dzintara skriemeļu atradumi lībiešu akmens krāvumu kapulaukos Popē, Dundagas Tusku silā u. c. liecina par dienvidkaimiņu — kuršu ietekmi (10. att.: 12). Zemgaļu un kuršu stopasaktu tipi pazīstami arī lībiešiem (10. att.: 14). Tas pats sakāms par dzintara skriemeļiem, kaklariņķiem ar pāresnīnātiem galiem, rotadatām (10. att.: 12, 13, 15, 16) un citām lietām. Dažās senlietās tomēr vērojama atšķirība. Tā, lībieši bija iecienījuši rotadatu ar profilētu galvu, kurai galā bumbene (10. att.: 17). Viena šāda 6. gs. adata zināma Lietuvā Jonišķu rajona Jauneiķos.³⁷ To priekštece — zemgaļu rotadatu ar profilētu sēnes galvu (4. att.: 14).

Rotadatas ar trīsstūra galvu lībiešu apdzīvotajā teritorijā patapinātas un attīstījušās tālāk kopš I g. t. vidus. Šim laikam pieder Kandavas Reinās (10. att.: 15) atrastā rotadatu; šāda tipa rotadatas izplatītas Igaunijā. Pēc M. Šmīdehelmes domām, šīm adatām par paraugu nodēra līdzīgās Mazūrijas adatas. Paraugi trīsstūrādātām ar izstieptiem vai noplacinātiem stūriem un patapināto spirāles ornamentu galvas plāksnē

(Laidzes Laugaļi, Dundagas Ošbirzes, Pope, Zlēkas) rodami Pļavniekkalna kapulauka rotadatās. Trīsstūradatas libiešu teritorijā vēlāk iegūst barokālas formas ar dubultpogām un ar zvērgalvu stilizējumu. Spirāles jeb koncentrisko riņķu motīvs libiešiem diezgan iecienīts arī citās rotu detaļās gan iepriekšējā periodā, t. i., 1.—4. gs. (Laidzes Rocēžos), gan vēlāk. Ar īpatnējiem, koncentriskiem riņķiem rotātiem libiešu važturiem (10. att.: 16) agrākās formas iespējams saskatīt kuršu (Kuldīgas Dapati) un zemgaļu (Dobeles Oši) važturos. Važiņas pie rotadatām, sevišķi vēlākajos gadsimtos, atšķir Kurzemes libietes no Vidzemes libietēm, kurām važiņas pie bruņurupuču saktām.

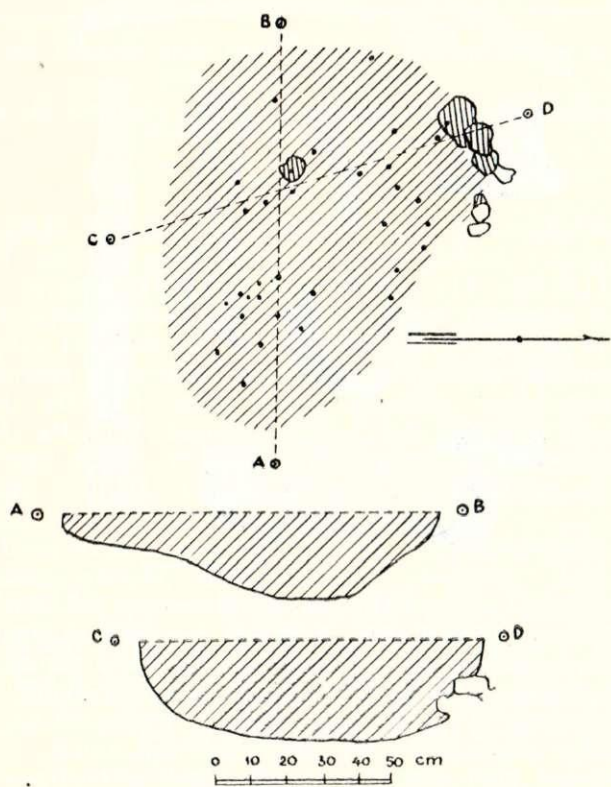
Skandināvi. Skandināvu kolonija konstatējama ap 200 gadu ilgā laikā Grobiņas apvidū. Šeit pētīti līdzenie ugunskaņi (650.—850. g.) Grobiņas Smukumos, Durbes Sauslaukā un uzkalniņu kaņi (650.—800. g.) Grobiņas bijušajā mācītāja muižā jeb Priedulājā un Porānos, Tāšu Jāčos, kā arī dzīves vietas Grobiņas pilskalnā un apmetnē. Pēc B. Nermana u. c. pētījumiem, līdzenie kaņi piederējuši gotlandiešiem, uzkalniņu kaņi — Viduszviedrijas zviedriem. Arī dažos kuršu kapulaukos Grobiņas tuvumā biežāk sastopamas skandināvu 7.—8. gs. lietas (Medzes Kapse, Grobiņas Remeši). Skandināvu kaņi ar īpatnējām piedevām. un apbedīšanas tradīcijām

(11., 12., 13. att.) krasi atšķiras no kuršu, libiešu un citu vietējo iedzīvotāju kaņiem. Kā līdzenajos, tā uzkalniņu kaņos mirušie dedzināti ārpus kaņavietas, viņu lietas parasti salauztas, degušas un fragmentāras. Kaņu bedres kā vienas, tā otrs kaņos seklas. Līdzenajos bedru kaņos ir akmeņi

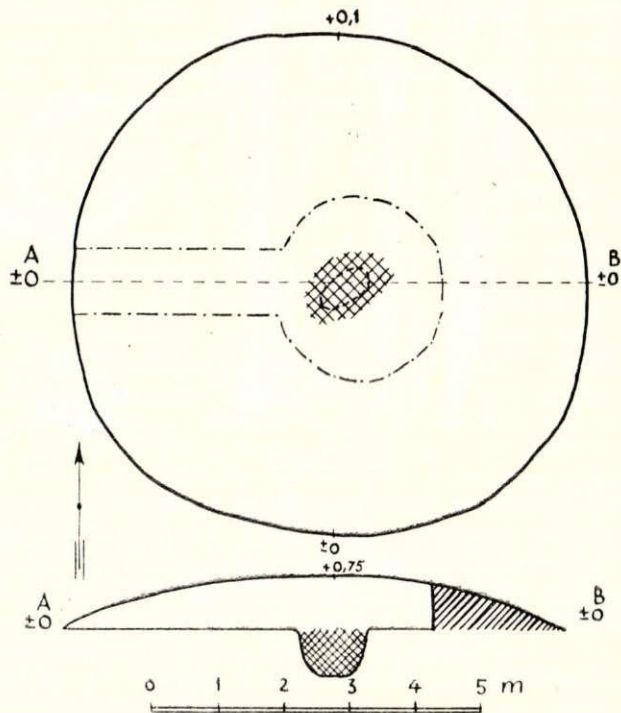
12. att. Grobiņas Smukumi. Līdzenā kapulauka 50. ugunskaņš. Punktētās līnijas iekšpusē atrodas kalcinētie kaņi.

Рис. 12. Грунтовой могильник в Смукуми (Гробиня). Погребение № 50 с трупосожжением. Прерывистой линией обозначено местонахождение кальцинированных костей.

11. att. Grobiņas Smukumi. Līdzenā kapulauka 16. ugunskaņavplāns un profili. Ar melniem punktiem atzīmēti atradumi.

Рис. 11. Грунтовой могильник в Смукуми (Гробиня). План и разрезы погребения № 16 с трупосожжением. Черными точками отмечены находки.

13. att. Grobiņas Priedulājs (bijušais pastoraāts). 4. uzkalniņa avplāns un profils ar ugunskaņavu.

Рис. 13. Придулайс — бывший пасторат (Гробиня). План и разрез кургана № 4 с трупосожжением.

14. att. Skandināvu 7.—9. gs. senlietas no līdenajiem ugunskaņiem (1—17) un no uzkalniņiem ar ugunskaņiem (18—26):

1 — Grobiņas Smukumi, 1. kaps, A 7136: 17; 2 — turpat, 1. kaps, A 7136: 8; 3 — turpat, 11. kaps, A 7145: 16; 4 — turpat, 1. kaps, A 7136: 10; 5 — turpat, 11. kaps, A 7145: 5; 6 — turpat, 1. kaps, A 7136: 13; 7 — turpat, 1. kaps, A 7136: 1; 8 — turpat, 3. kaps, A 7138: 16; 9 — turpat, 11. kaps, A 7145: 14; 10 — turpat, 36. kaps, A 7178: 1; 11 — turpat, 3. kaps, A 7138: 7, 8, 9; 12 — turpat, 3. kaps, A 7138: 23; 13 — turpat, 3. kaps, A 7138: 1; 14 — turpat, 4. kaps, A 7139: 1; 15 — turpat, 13. kaps, A 7155; 16 — turpat, 50. kaps; 17 — turpat, 35. kaps, A 7177: 1; 18 — Grobiņas Priedulājs, 17. uzkalniņš; 19 — turpat, 4. uzkalniņš, A 7189: 6; 20 — turpat, 4. uzkalniņš, A 7189: 7; 21 — turpat, 2. uzkalniņš, A 7187: 1; 22 — turpat, 4. uzkalniņš, A 7189: 10; 23 — Tašu Jači, 2. uzkalniņš, A 9147: 2; 24 — Grobiņas Priedulājs (1951. g.), 9. uzkalniņš, CVVM 64496; 25 — turpat, 6. uzkalniņš, A 7191: 5; 26 — turpat (1951. g.), 2. uzkalniņš, CVVM 64490.
1—10, 12—13, 22—23, 25—26 — bronza; 11 — stikls, bronza; 14—16, 19—20 — dzelzs; 17—18 — māls, 21, 24 — kauls.

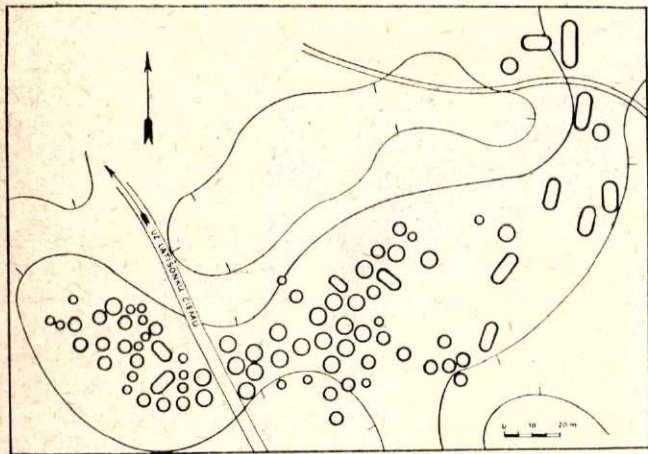
Рис. 14. Скандинавская утварь VII—IX вв. из грунтовых могильников с трупосожжением (1—17) и из курганных могильников с трупосожжением (18—26).

1 — Смукуми (Гробиня), погребение № 1, A 7136: 17; 2 — там же, погребение № 1, A 7136: 8; 3 — там же, погребение № 11, A 7145: 16; 4 — там же, погребение № 1, A 7136: 10; 5 — там же, погребение № 11, A 7145: 5; 6 — там же, погребение № 1, A 7136: 13; 7 — там же, погребение № 1, A 7136: 1; 8 — там же, погребение № 3, A 7138: 16; 9 — там же, погребение № 11, A 7145: 14; 10 — там же, погребение № 36, A 7178: 1; 11 — там же, погребение № 3, A 7138: 7, 8, 9; 12 — там же, погребение № 3, A 7138: 23; 13 — там же, погребение № 3, A 7138: 1; 14 — там же, погребение № 4, A 7139: 1; 15 — там же, погребение № 13; 16 — там же, погребение № 50; 17 — там же, погребение № 35, A 7177: 1; 18 — Приедулайс (Гробиня), курган № 17; 19 — там же, курган № 4, A 7189: 6; 20 — там же, курган № 4, A 7189: 7; 21 — там же, курган № 2, A 7187: 1; 22 — там же, курган № 4, A 7189: 10; 23 — Ячи (Таши), курган № 2, A 9147: 2; 24 — Приедулайс (Гробиня), (1951 г.), курган № 9, CVVM 64496; 25 — там же, курган № 6, A 7191: 5; 26 — там же (1951 г.), курган № 2, CVVM 64490.

1—10, 12, 13, 22, 23, 25, 26 — бронза; 11 — стекло, бронза; 14—16, 19, 20 — железо; 17, 18 — глина; 21, 24 — кость.

pie kapa vai uz tā. Uzkalniņu kapos lēzenais uzkalniņš ir no smilts. Uzkalniņa vidū ir deguma kārtā vai arī ovāla vai apaļa deguma bedre, kas gan ir mazāka par mirušā augumu. Lietas novietotas bedrē, dažreiz arī izsvaidītas. Uzkalniņa dm 5,5—15 m un augstums 0,3—1,35 m. Uzkalniņā apbedīts parasti viens mirušais. Ap uzkalniņu ir grāvītis, te ņemta zeme uzkalniņa uzbēršanai. Tas konstatēts P. Stepiņa 1951. gada un J. Daigas 1957. gada izrakumos.

Līdzenaļos kapos rotas ir gotlandiskas, bet ieroču formas diezgan universālas (14. att.: 1—17). Sieviešu kapos sastopamas kārbīnsaktas (14. att.: 12) un vēžveida saktas (14. att.: 23),

15. att. Garo un apaļo kapu uzkalniņu situācija Ludzas rajona Skaunes Latišonkos.

Рис. 15. Ситуация длинных и круглых могильных курганов в Латышонках Лудзенского района.

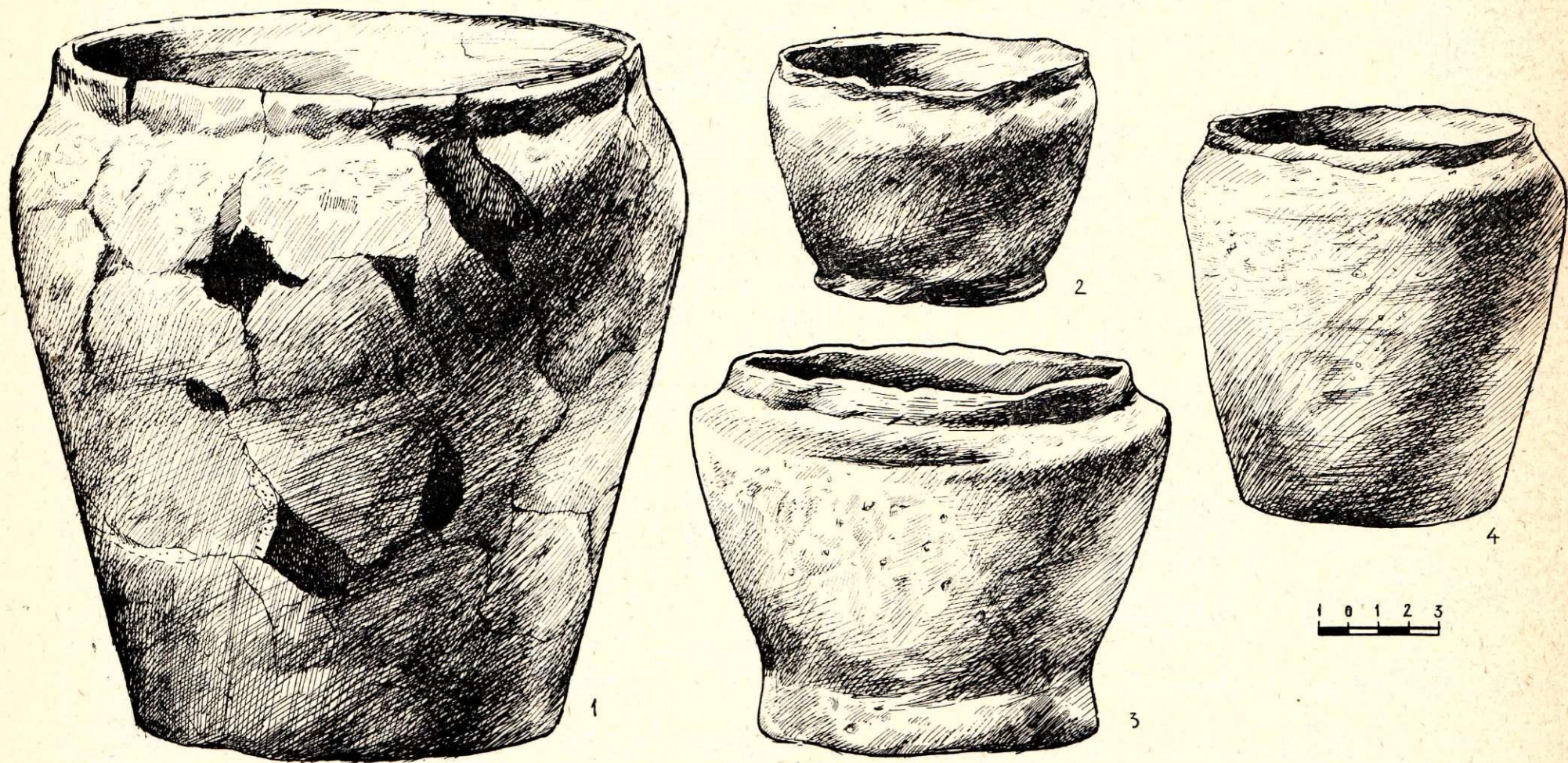
augstās sprādzes ar rāmi (14. att.: 2), brakteāti (14. att.: 1), zivju galvām līdzīgi piekari, važturi ar važiņām (14. att.: 13), krelles (14. att.: 11), īpatnējās aproces ar zvērgalvām un vilņveida līnijām (14. att.: 3, 9), slēdzenes (14. att.: 4, 5). Sieviešu un vīriešu apbedījumos atrastas pincetes (14. att.: 7), naži, kaula ķemmes, māla podi (14. att.: 17), kniedes. Lietas, kas atrastas tikai vīriešu kapos, ir zobeni (14. att.: 14), uzmavas šķēpi (14. att.: 15, 16), vairogi, pakavsaktas, dažādu tipu sprādzes, apkaltas kastītes.

Uzkalniņu kapos, kas, pēc B. Nermana, pieder Viduszviedrijas skandināviem, sievietēm dotas līdz tādas pašas lietas kā gotlandiešu sievietes kapos, jo Grobiņas apkārtnē gotlandiešu tirgotāju meitenes precējuši galvenokārt ienācēji karavīri no Viduszviedrijas. Sieviešu un vīriešu uzkalniņu kapu inventāra parasta sastāvdaļa ir pincetes, naži, kaula ķemmes (14. att.: 21), māla podi (14. att.: 18), dzelzs kniedes (14. att.: 19), bet tikai vīriešu kapu — zobeni ar apkalumiem (14. att.: 22), uzmavas šķēpu gali, vairogi (14. att.: 20), bruņu cepures, pakavsaktas, dažādu tipu sprādzes un jostas galu apkalumi (14. att.: 25), spēļu kauliņi (14. att.: 24).³⁸

Kā līdzenaļos, tā uzkalniņu kapos jūtama kuršu ietekme, par ko liecina trīs kuršu bronzas vītie kaklariņķi ar cilpiņu galiem, spirālgredzeni, spirālītes un citas lietas. To pašu liecina Grobiņas sudraba un apzeltītās stopasaktas ar zalkšu galvām.

Tagadējā Grobiņā un tās apkārtnē ap 200 gadu uzturējās, tirgojās un siroja zviedri. Zviedriem piederošais apgabals, spriežot pēc pieminekļiem, varēja būt ap 15 km rādiusā: Durbes Sauslauku kapulauks atrodas 13 km uz AZA no Grobiņas, Gaviezes Saļas, kur atrasta skandināviskā kreļļu rota un kur, pēc E. Šturma, varētu būt līdzenaļos kapulauks, atrodas 6 km uz dienvidiem no Grobiņas, Tāšu Jāču kapulauks, kur 10—15 uzkalniņi, atrodas ap 10 km uz ZZA no Grobiņas, ap 7 km uz ZZR no Grobiņas ir Kapsēdes kapulauks, kur atrastas vairākas skandināvu lietas. Skandināvu ietekme Rietumlatvijā daudz stiprāka nekā Austrumlatvijā. Par to liecina ne tikai arheoloģiskais materiāls, bet arī valodās liecības un toponīmi. Tā, toponīms «zviedi», kas izplatīts visumā Kurzemē, kur atrasti skandināviskie pieminekļi, ir senāks par toponīmu «zviedri», kas izplatīts visā Latvijā.³⁹

Kriviči. Kriviči, kas rakstītajos avotos minēti jau 9. gs., ir slāvu cilšu grupa; tiem raksturīgi garie un iegarenie, kā arī apaļie kapu uzkalniņi, kas parasti atradās vienā un tai pašā kapulaukā.⁴⁰ Tie konstatēti Latvijas austrumdaļā (15. att.), kur apbedīšanas paražas krasi atšķiras no kaimiņu latgaļu un igauņu apbedīšanas tradīcijām. Ar 6. gs., pārceļojot no dienvidiem uz ziemeļiem un apmetoties baltu un somugru teritorijās, kriviči sajaucās ar pamatiedzīvotājiem, tāpēc tiem daudz baltu un somugru lietu. Daļa austrumbaltu, kriviču spiesti, ieplūda Austrumlatvijā, ar ko daļēji jāsaista 6.—7. gs. kapulauku skaita pieaugums Latgalē. Etniski jauktie vai kriviču kapulauki zināmi Krāslavas, Ludzas un Balvu rajonu austrumdaļā, kā arī Igaunijas dienvidaustrumos.⁴¹ Latvijas teritorijā pētīti kādi 11 no šiem uzkalniņu kapulaukiem, bet apzināti ir vismaz divreiz vairāk. Apaļajos uzkalniņos, kā to pierādījuši padomju arheologi, turpinās garo uzkalniņu apbedīšanas tradīcijas, keramikas attīstība.⁴² Tagad garos uzkalniņus no iegarenajiem vairs nešķir. Garie uzkalniņi Latvijas teritorijā sasniedz pat 41 un 46 m (Pakruļos un Katalovā), to platums 4—16 m un augstums 0,5—2,5 m. Uzkalniņu stūri noapaļoti, nogāzes pastāvas, virsotnē vairāki iedobumi, bet apkārt uzkalniņiem vērojams aizmilzis grāvis, kur ņemta zeme uzkalniņa uzbēršanai. Garie uzkalniņi izveidojušies no atsevišķi uzbērtajiem apaļajiem uzkalniņiem vai arī bērti vienkaldus. Garie resp. iegarenie uzkalniņi pētīti Pakruļos, pie Kausa ezera, Katalavā, Latišonkos. Uzkalniņu orientācija dažāda. Uz senās zemes virsmas zem uzbēruma un zem pelnu un ogļu slāņa, kas klāj visu uzkalniņu, gan arī augstākā līmenī ir ugunskaupi. Katalavas 21. uzkalniņā atsegti 16 ugunskaupi ar nelielām kalcinēto kaulu

16. att. Māla bezripas podi ar glūdu virsmu:

1 — Skaunes Latišonki, iegarenais uzkalniņš, A 7726; 2 — Skaunes Suškava, 2. uzkalniņš, A 7805 : 1; 3 — Skaunes Volkorezi, 12. uzkalniņš, A 7800 : 3; 4 — Viļakas Cīrnava, 44. uzkalniņš, A 8190 : 1.

Рис. 16. Глиняная лепная посуда с гладкой поверхностью.

1 — Латышонки (Шкяуне), удлиненный курган, А 7726; 2 — Шушкава (Шкяуне), курган № 2, А 7805 : 1; 3 — Волкорезы (Шкяуне), курган № 12, А 7800 : 3; 4 — Цирнава (Виляка), курган № 44, А 8190 : 1.

kaudzītēm un retām bezripas māla trauku lauskām,⁴³ to virsma gluda, ar seklām, taisnām līnijām vai seklu švīkājumu. Māla trauki (16. att.) ugunskaļos un vēlāk skeletu kapos ir visraksturīgākā kriviču un vispār slāvu tradīcija, kas pastāv vismaz 700—800 gadu. Bez tam kriviču kapos plaši pieņemti ugunsriti. Šķaunes Latišonku 4. uzkalniņā konstatēti ugunskaļi, bet te atsegts arī 10. gs. sievietes skeletkaps ar latgaļu (pakavakta, zvaniņu rota u. c.) un kriviču senlietām (krelles, māla pods — 16. att.: 1). Parasti iegarenie un garie kapu uzkalniņi, spriežot pēc kaimiņu materiāla, raksturīgi 5./6.—9. gs. krivičiem. Saplūstot iegarenajiem un apaļajiem uzkalniņiem, veidojušies kombinētie uzkalniņi Mozeļos, Šeškos un Zaborjē.

Starp apaļajiem uzkalniņiem ir konusveida, puslodveida, segmentveida un ar akmeņu gredzeniem pakājē. To dm 4—6 m, augstums 0,3—2,5 m. Ap uzkalniņiem grāvītis. Konusveida uzkalniņi pētīti Pasiēnā un Skripčīnā, tajos konstatēti kalcinēti cilvēku kauli. Uz pamatzemes vai uzbērumā, kas nostiprināts ar akmeņiem, notikuši plaši ugunsriti. Pieminekļi līdzīgi Sebežas rajona 6.—9. gs. konusveida uzkalniņiem.

Segmentveida un puslodveida uzkalniņos parasti pa vienam ugunskaļam vai skeletkaļam ar retām piedevām, kuru vidū parasti ir māla pods. Lai gan apbedīšanas veids, keramika un lietas raksturīgas I g. t. beigām un II g. t. sākumam, visumā tomēr kriviču apaļie uzkalniņi ar ugunskaļiem ir agrāki par uzkalniņiem ar skeletkaļiem.

Apskatītajos kapulaukos vērojamas savstarpējās kriviču un latgaļu ietekmes apbedīšanas tradi-

cijās, senlietās, tērpā. Vairākos kapulaukos, liekas, apbedīti gan kriviči, gan latgaļi.

Arī Austrumlatgales antropoloģiskajā materiālā, piemēram, Ludzas Odukalna kapulaukā, pēc R. Deņisovas atzinuma, vērojams slāvu piejaukums. Te arī daudz slāvisku toponīmu. Visbiežāk kriviču vai etniski jauktajiem kapulaukiem Austrumlatgalē ir krieviski nosaukumi. Jādomā, ka latgaļi un pēc tam arī pārējie latvieši jau I g. t. otrajā pusē ar vārdu *krievi* sāka apzīmēt ne tikai kaimiņus krivičus, bet arī pārējos slāvus.

Uzkalniņa uzbēršana virs kapa, mirušā dedzināšana, poda likšana kapā, samērā maz kapa piedevu un plašie ugunsriti — tas ir galvenās kriviču kapu tradīcijas I g. t. otrajā pusē un daļēji arī vēlāk. Tipisko senlietu vidū bez māla podiem varētu minēt stikla krelles, deniņu gredzenus un aproces ar savitiem galiem.

* * *

Baltu (kuršu, zemgaļu, sēļu, latgaļu), somugru (igauņu, lībiešu), skandināvu un kriviču apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā ir daudz atšķirību, kam etniskais raksturs. Etnisko atšķirību analīze var palīdzēt noteikt atsevišķo senlietu, kapulauku un teritoriju piederību. Konfrontējot šos materiālus ar antropoloģijas, valodniecības un citu disciplīnu atziņām, jau tuvākajā laikā būs iespējams parādīt konkrēto etnisko grupu dinamiku. Apbedīšanas tradīciju un kapu inventāra analīze sniedz labu ieskatu vietējo iedzīvotāju gara pasaulē, kas pagaidām pētīta ļoti nepietiekami.

В. Уртанс

ЭТНИЧЕСКИЕ РАЗЛИЧИЯ В ПОГРЕБАЛЬНЫХ ОБРЯДАХ И ИНВЕНТАРЕ НА ТЕРРИТОРИИ ЛАТВИИ В V—IX вв.

Резюме

На территории Латвии в V—IX вв. завершается распад первобытнообщинного строя и начинается переход к феодальному обществу. Происходит консолидация, а также перемещение и ассимиляция некоторых этнических групп мирным путем и в военной обстановке. Умерших хоронят в свадебной одежде; предметы украшения и некоторые орудия труда обычно кладут так, как их носили при жизни. Могильники сооружаются в живописных местах. Погребальные обряды и инвентарь отражают развитие традиций и различия в них, обусловленные этническими различиями.

Курши в южной Курземе и северо-западной Литве в V—IX вв. хоронили умерших в грунтовых могильниках (Мазкатужи, Гейстауты, Дири и др.). В начале периода возле погребений клались

камни. Умерших хоронили рядами в направлении С—Ю или Ю—С с отклонениями, на спине, в вытянутом положении, кисти рук сложены на груди. Мужчинам в могилу клали многочисленные орудия труда и оружие, женщинам — предметы украшения (рис. 1). В могилу ставили миниатюрный глиняный горшочек, нередко помещали и добавочный погребальный инвентарь, завернутый в бересту. В качестве типичных предметов мужского погребального инвентаря можно назвать косу, втульчатый топор, совообразную фибулу, арбалетовидную фибулу с ужинными головками, ритон, а из предметов женского погребального инвентаря — тутулы и янтарные пряслица (рис. 2).

Земгалы в Земгале, юго-западной Видземе и северной части Литвы в V—VI вв. хоронили

умерших частично в курганах коллективного характера, вокруг которых часто возводились каменные венцы (Гайлиши, Яноганас, Симтены и др.). В одном кургане находят труположения представителей одной семьи, захороненных в течение нескольких столетий, причем в центре — старейший член семьи. Курганы насыпались постепенно. Начиная с V в. в Земгале и северной Литве (Оши, Плявниекалнс, Ликсмани и др.) более распространены грунтовые могильники с труположением (рис. 3). На краю могильника или около погребения вскрыты остатки ритуальных костров. Умершие лежали рядами в вытянутом положении, ямы — овальные или четырехугольные, направление различное, но тяготеет к северу. Типичным мужским погребальным инвентарем являются втульчатое долото для выдалбливания бортей, пряжка, массивные браслеты, кольчатая арбалетовидная фибула, женским — мотыга, шейные гривны, булавки (рис. 4).

Селы и латгалы в Аугшземе, южной Видземе и южной Латгале имеют много общего: сходны их памятники, вещи, традиции, язык, но антропологические типы различны. В V—VI вв. еще сохраняются курганные могильники с труположением коллективного характера (Слате, Боки, Леясбитены и др.). Погребальный обряд — как у земгалов, но у селов и латгалов курганы существуют дольше, каменные венцы сооружают даже в VII и VIII вв., отдельные камни у могилы и ритуальные костры продолжают бытовать несколько столетий. У селов и латгалов в качестве погребального инвентаря доминируют проушные топоры, серпы и булавки, а у земгалов и куршей — втульчатые топоры, косы, фибулы. В V и VI вв. селы и латгалы хоронили умерших в ямах, вырытых в курганах, позже захоронения располагали вокруг кургана, а начиная с VIII—IX вв. — рядами, причем мужчин клали головой на восток, а женщин — на запад (рис. 5, 6). На рис. 7 показана утварь селов. Проушные топоры, серпы, арбалетовидные фибулы с треугольной ножкой, браслеты с утолщенными концами и плетеным орнаментом употреблялись в латгалами. На рис. 8 и 9 показана утварь латгалов VI—IX вв. из грунтовых могильников к северу от р. Даугава. Для мужского инвентаря характерны скрамасаксы, наконечники копий, пряжки, воинские браслеты, совообразные и арбалетовидные фибулы (рис. 8: 1—3, 7; 9: 7, 13, 15), для женского инвентаря — пряслица, серпы, манжетообразные браслеты, шейные гривны и ожерелья (рис. 8: 6, 10; 9: 1, 2, 8—12). Топоры, шилья, браслеты, булавки (рис. 8: 4, 9; 9: 4, 5, 18) клали в мужские и женские погребения.

Эстонцы, как и ливы, хоронили умерших в каменных могильниках — в так называемых тарандах, сооруженных на полях (Славека, Лиелпудери, Салениеки и др.), в то время как под курганами земгалов, селов и латгалов обнаруживается лесная почва. Эстонские каменные могильники в северной Видземе и Латгале, схожие с могиль-

никами южной Эстонии, достигают 43 м в длину, 18 м в ширину и 1 м и более в высоту. В V и VI вв., а иногда и в последующие столетия трупосождения и труположения совершались в старых каменных могильниках. Эстонские каменные могильники обычно использовались до VI в., ливские в северной части Курземе — до VIII в.; в эстонских преобладают трупосождения, в ливских — труположения, у эстонцев много керамики (текстильной и гладкой), меньше орудий труда, у ливов поздняя текстильная керамика отсутствует; эстонские каменные могильники обычно выступают над поверхностью земли. Вещи из эстонских каменных могильников, находящихся на территории Латвии, показаны на рис. 10: 1—9.

Ливы в северной части Курземе хоронили умерших в каменных могильниках (Роцежи, Ошбирзес, Попе и др.), схожих с эстонскими могильниками. В северной Курземе имеются еще каменные и песчаные курганы с индивидуальными погребениями конца I тысячелетия. В ливском материале (рис. 10: 10—17) заметно влияние куршей, земгалов и скандинавов.

Скандинавы жили в западной части Латвии около г. Гробиня. Здесь исследованы грунтовые могильники (650—850 гг.) готландцев (рис. 11, 12) и курганные могильники (650—800 гг.) шведов из центральной Швеции (рис. 13). Умершие сжигались вне могилы, погребальный инвентарь обычно ломался. В грунтовых могильниках бывают камни около могилы или над ней. Курганы (диаметр 5,5—15 м, высота 0,3—1,35 м) насыпались из песка, вокруг кургана шел ровик. В грунтовых могильниках предметы украшения готландские, а оружие имеет общую форму (рис. 14: 1—17). Женский погребальный инвентарь (рис. 14: 1—5, 9, 11—13, 23) отличается от мужского (рис. 14: 14—16), хотя некоторые вещи являются общими (рис. 14: 7, 17). В женских курганных погребениях (Пораны, Приедулайс, Ячи) найден такой же инвентарь, как в грунтовых могильниках готландцев (Смукуми), так как девушки из среды готландских торговцев выходили замуж за винов — выходцев из центральной Швеции. Вещи, обнаруженные в курганах, показаны на рис. 14: 18—26.

Кривичи, переселяясь на север (начиная с VI в.), смешались с местным балтским и угрофинским населением и оставили на восточной границе Латвии длинные и круглые курганы. Исследовано 11 могильников (Латышонки, Каталова, Волкорезы и др.), но известно гораздо больше. Круглые курганы имеют много общего с длинными курганами: оформление насыпи, трупосождение, обрядовые костры, малочисленный погребальный инвентарь, жертвоприношения в глиняных горшках (рис. 16). Среди круглых курганов имеются конические, полусферические, сегментобразные и с каменными венцами. Наблюдается взаимное влияние кривичей и латгалов. Славянская примесь констатирована и в краниологиче-

ском материале латгалов. Латыши во второй половине I тысячелетия словом «кривичи», проис-

ходящим от «кривичи», стали называть не только кривичей, но и прочих русских.

SAISINĀJUMI

CVVM } — Latvijas PSR Vēstures muzeja (Rīgā) arheoloģiskā inventāra apzīmējums,
DM }
RLB }
AI — Igaunijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures

institūta Arheoloģijas sektora (Tallinā) inventāra apzīmējums,
CM — Cēsu muzeja arheoloģiskā inventāra apzīmējums,
A
JkM — Jekabpils muzeja inventāra apzīmējums.

PARINDES

¹ Ed. Sturms. Die Ausgrabungen in Rutzau und Bauske. — Festschrift zum 60. Geburtstag von Ernst Wahle, Heidelberg 1950, 64.—65. lpp.

² L. Dumps. Jautājumā par izkopts attīstību Latvijā. — Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1958., 11. nr., 17. lpp. un sek.

³ V. Mannharts. Latviešu-prūšu mitoloģija. Rīgā 1936., 52., 63., 67., 135., 139., 146., 156., 157., 280., 294., 296., 298., 305., 330. u. c. lpp.; M. Gimbutas. The Balts. New York 1963, 203. lpp.

⁴ Zemgaļu kapu tipus aprakstījuši F. Balodis, H. Riekstiņš, H. Moora un citi arheologi.

⁵ M. Atgāzis. Jaunas arheoloģisko izrakumu liecības par dravniecību senajā Latvijā. — Dabas un vēstures kalendārs 1967, Rīgā 1966., 107., 108. lpp.

⁶ R. Snore. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. — Latviešu aizvēstures materiāli, I, Rīgā 1930., 63., 67.—69. lpp.

⁷ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., II. Tartu 1938, 142., 143., 156. lpp.

⁸ К. Я. Анцитис, А. Я. Янсон. Некоторые вопросы этнической истории древних селов. — Советская этнография, 1962, 6, 99., 102. lpp.

⁹ Р. Я. Денисова. Особенности антропологического типа селов в современном населении юго-восточной Латвии. — Советская этнография, 1965, 4, 89. un sek. lpp.

¹⁰ В. В. Седов. Гидронимика и археология. — Конференция по топонимике северо-западной зоны СССР, Рига 1966, 17. lpp.

¹¹ L. Dumps. Ražas novākšanas veidu attīstība Latvijā. — Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti, Etnogrāfija, Rīgā 1964., 20.—23., 27. lpp.

¹² H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., II. 156.—160. lpp.

¹³ Л. Накайте. Серебро в археологических материалах Литвы (I—XII вв.). Автореферат диссертации. Вильнюс 1967, 18.—19. lpp.

¹⁴ L. Vankina. Arheoloģiskie izrakumi Boķu kapulaukā 1961. gadā. — Referātu tēzes zinātniskai atskaites sesijai par 1961. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām, Rīgā 1962., 14. lpp.

¹⁵ Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius 1961., 313. lpp.

¹⁶ M. Atgāzis. Latgaļu 9.—12. gs. cirvji. — Arheoloģija un etnogrāfija, VI, Rīgā 1964., 118.—119. lpp.

¹⁷ А. Гаутаевичус. К вопросу о хронологии восточно-литовских боевых топоров. — От эпохи бронзы до раннего феодализма. Таллин 1966, 187.—191. lpp.

¹⁸ V. Urtāns. Kādas Austrumlatvijas rotas vēsture. — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1966. gada pētījumu rezultātiem, Rīgā 1967., 18.—19. lpp.

¹⁹ Э. Мугуревич. Находки раковин каури на территории Латвии. — Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1962., 7. nr., 37. un sek. lpp.

²⁰ V. Urtāns. Pūces sakta. — Arheoloģija un etnogrāfija, III, Rīgā 1961., 39.—59. lpp.; sal. II un III tabulu ar IV tabulu.

²¹ V. Urtāns. Kalniešu otrais kapulauks. — Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti, Arheoloģija, Rīgā 1962., 38., 42. lpp., XII tab.

²² I.—6. gs. akmens krāvumi sikāk aprakstīti 78. lpp., runājot par libiešiem.

²³ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., II. 22. lpp.

²⁴ R. Snore. Die Hügelgräber und Steinsetzungen der römischen Kaiserzeit bei Salenieki (Lettland). — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, 1932, 297. lpp., 7. att.: 1.

²⁵ S. Laul. Virunuka tarandkalmed Võru rajoonis. — Известия Академии наук Эстонской ССР, т. XIV, Серия общественных наук, 1965, 3, 335.—336., 353. lpp., 9. att.: 7.

²⁶ Turpat, 326.—327., 353. lpp., 5. att.: 2, 7.

²⁷ Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. Riga 1896, 8. tab.

²⁸ Turpat, 389: 19 (37. lpp.), 8. tab.: 27.

²⁹ E. Hjårne. Bronsfyndet från Storkåge. — Fornvännen, 1917, I, a, 4. att.

³⁰ E. Kivikoski. Die Eisenzeit Finnlands, I. Helsinki 1946, 92. un 93. att., 24. lpp.; T. Edgren. Uusia rautakauden löytöjä Nousiaisten Palosta. — Suomen Museo, 1962, 3. att., 81.—83. lpp.

³¹ H. Moora. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., II. 108. lpp.

³² И. Цимермане. Текстильная керамика на территории Латвии. — Тезисы докладов на научной сессии, посвященной итогам экспедиции археологов, этнографов и фольклористов в 1964 году. Рига 1965, 27.—29. lpp.

³³ A. Friedenthal. Das Gräberfeld Cournal. Reval 1911, 36.—37. lpp.

³⁴ E. Snore. Libji. — Latviešu konversācijas vārdnīca, XII, Rīgā 1935., 23274.—23293. sleja; Ed. Sturms. Zur Vorgeschichte der Liven. — Eurasia Septentrionalis Antiqua, X, Helsinki 1936, 25.—53. lpp.

³⁵ Ed. Sturms. Zur Vorgeschichte der Liven. 34.—36. lpp.

³⁶ А. Я. Стубавс. Городище и селище Кентескалнс — археологический памятник периода перехода от первобытно-общинного строя к классовому обществу в Латвии. Автореферат диссертации. Рига 1965, 34.—35. lpp.

³⁷ Lietuvių liaudies menas. Vilnius 1958., 324. att.

³⁸ B. Nerman. Grobin-Seeburg. Stockholm 1958, 174. u. sek. lpp.

³⁹ A. Jansons. Toponīmi «Zviedri», «Ruoči», «Normaņi» Latvijas PSR. — Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1963., 11. nr., 46.—48. lpp.

⁴⁰ В. В. Седов. Кривичи. — Советская археология, 1960, 1, 47.—49. lpp.

⁴¹ V. Urtāns. Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem I g. t. otrajā pusē. — Arheoloģija un etnogrāfija, VIII, Rīgā 1968., 65.—85. lpp. Dati par kривичiem ņemti galvenokārt no šī raksta, kur dotas attiecīgās atsauces.

⁴² В. В. Седов. Кривичи. 48.—49. lpp.

⁴³ E. Snore. Latvijas PSR arheologu piedalīšanās Baltijas kompleksā arheoloģiskā, etnogrāfiskā un antropoloģiskā ekspedīcijā. — Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 1957., 4. nr., 171. lpp.

II
TRADĪCIJAS FEODĀLISMA
UN
KAPITĀLISMA LAIKMETĀ

H. Strods

LATVIEŠU ZEMNIEKU 17. GS. DZĪVES VEIDA UN TRADĪCIJU APSKATS

Jāpievienojas uzskatam, ka 17. gs. Latvijas politiskā vēsture lielā mērā nav latviešu tautas vēsture. Nevienā feodālo kaimiņu valstu iekarotajā Latvijas apgabalā (Zviedrijas — Vidzemē, Polijas un Lietuvas — Latgalē un Kurzemes hercogistē) tauta nebija ne savu politisko likteņu noteicēja, nedz konstituētājs faktors. Tāpēc latviešu tautas vēsturiskā nozīme šajā laika posmā jāmeklē galvenokārt saimnieciskajā, sociālajā un tautas kultūras, tai skaitā arī tradīciju jomā. Latviešu tradīcijas ir viena no nozīmīgākajām latviešu pirmspadomju kultūras vērtībām, kuru noskaidrošana un pētīšana ir svarīgs vēsturnieku, folkloristu un etnogrāfu uzdevums.

Pirmie mēģinājumi aprakstīt un pētīt 17. gs. latviešu tradīcijas attiecas uz 18. gs. otro pusi. Jau 1761. un 1764. gadā tika publicēti J. Hardera,¹ bet 1774. un 1777. gadā A. Hupeļa raksti.² Pētījumu skaits ievērojami pieauga 19. gs. otrajā pusē, kad sākās plašāka folkloras un etnogrāfijas materiālu vākšana. Taču šo publikāciju lielākajā daļā visumā risināti jautājumi reliģijas agro formu vēstures un mitoloģijas plāksnē.³

Latviešu tradīciju pētījumi tika plašāk izvērsti sakarā ar Kr. Barona «Latvju Dainu» publicēšanu, taču joprojām galvenokārt reliģijas vēstures un mitoloģijas plāksnē. Dž. Teilora un A. Spensera ietekmē šai laikā tradīcijas skaidroja animisma garā, kas jo spilgti izpaudās R. Kļausiņa⁴ un M. Bruņenieka pētījumos.⁵ M. Bruņenieks, piemēram, visus latviešu svētkus uzskatīja par veļu kulta izpausmi. Arī 20. gs. 30. gados latviešu tautas tradīciju pētnieki L. Bērziņš, V. Maldonis u. c.,⁶ paši būdami mācītāji, ne tikai neinteresējās par tradīciju pretkristietisko saturu, bet pat mēģināja pierādīt latviešu padevību mācītājiem un slavināja garīdznieku un kristīgās ticības nozīmi latviešu tautas vēsturē. Sevišķi viņi bija iecienījuši tematu par luterāņu baznīcas un mācītāju darbību un panākumiem 17. gs., t. s. «labajos zviedru» laikos. Turpretī E. Brastiņš, kā gal-

venais t. s. dievturu darbinieks, savos apcerējumos centās pierādīt, ka latvieši saglabājuši sentēvu dzīves veidu un tradīcijas, jo bijuši «stihiski nacionālisti», un saglabājuši seno latviešu pagānu reliģiju, kas vēl 18. gs. pastāvējusi līdzās kristīgajai ticībai.⁷ Abiem šiem apoloģētiskajiem virzieniem, kuru mērķis bija pierādīt iepriekš pieņemtu tēzi, nebija zinātniskas nozīmes. Objektīvāki un zinātniskāki bija mācītāja L. Adamoviča pētījumi, kas balstījās uz rakstītajiem avotiem, arheoloģiju⁸ un folkloru. L. Adamovičs bija spiests atzīt, ka latviešu zemnieks, šķiet, nekad nav mācījies atzīt katķismu par «miļu apliecības un celsmes grāmatu», bet sajutis to un visu «bērnu mācību» kā kungu uzliktu «smagu nastu» un ka pat 18. gs. «plašākās tautas masas vēl atradās tikai ārējo baznīcas priekšstatu un normu valgos»⁹ un «latviešu evaņģēliskā tautas baznīca ir vairāk ideāls nekā realitāte».¹⁰ Tāpat viņš atzina, ka latviešu zemnieku ieaugšanas process kristīgajā ticībā bijis ļoti garš un sācies, kad latviešu ciltis pirmo reizi sastapušās ar kristīgās ticības sludinātājiem, un noslēdzies tikai 19. gs. pirmā un otrā ceturkšņa mijā.¹¹

Ievērojamu ieguldījumu latviešu tradīciju pētniecībā devis literatūrvēsturnieks un folklorists profesors J. A. Jansons un mitologs prof. K. Straubergs.¹² Viņi centās rekonstruēt latviešu svētku un godu norises, mazāku vērību pievēršot to hronoloģijai un idejiskajam saturam. No «tīriem» vēsturniekiem 17. gs. latviešu dzīves veidu un tradīcijas pareizāk attēlo E. Dunsdorfs.¹³ Plašākos zinātniskos pētījumus par latviešu sadzīves un gadskārtas tradīcijām, izmantojot gan folkloras materiālus, gan 17. gs. publicētos vēstures avotus, devuši latviešu folkloristi A. Ancelāne, K. Arājs, M. Asare, R. Drīzule un V. Greble. Autoru mērķis bijis raksturot tematiskus tautas dziesmu ciklus, tāpat rekonstruēt folklorā atspoguļoto latviešu tradīciju un svētku norisi. Kaut gan folkloras materiālus grūti hronologizēt, autoriem visumā labi

izdevies parādīt, ka tradīcijas par spīti baznīcas centieniem tās apkarot saglabājas.¹⁴

Latviešu zemnieku dzīves veida un tradīciju pētījumiem vēlā feodālisma pirmajā posmā (17.—18. gs.) ir izcila nozīme latviešu zemnieku ideoloģijas vēstures skaidrošanā. Taču šie pētījumi ir saistīti ar sevišķām grūtībām. Arheoloģiskie materiāli par šo laiku ir visai fragmentāri un maz palīdz skaidrot tautas tradīcijas. Ieražu aprakstus (vairākus desmitus tūkstošus) līdz padomju varas nodibināšanai vākuši galvenokārt folkloristi. Taču viņi nepētīja tradīciju norisi un nozīmi tautas dzīves veidā. Tā nepietiekami koordinētais etnogrāfu un folkloristu darbs nav veicinājis šo problēmu pētīšanu.

Pēckara gados etnogrāfi, galvenokārt pētījumos par ģimeni un ģimenes dzīvi, savākuši lielu daudzumu latviešu darba un sadzīves tradīciju aprakstu. Taču etnogrāfu un folkloristu savāktos lauka materiālus bieži vien nav iespējams precīzi hronoloģizēt un līdz ar to droši izmantot agrāko laikmetu dzīves veida un tradīciju rekonstruēšanai. Pat visagrākie 19. gs. otrajā pusē savāktie lauka materiāli, aculiecinieku tiešie novērojumi, labākajā gadījumā sniedzas tikai līdz 19. gs. pirmajai pusei. Tāpēc, pētījot «pārejas periodu no arheoloģijas uz etnogrāfiju» (13.—18. gs.), jāstudē galvenokārt vēstures avoti. Sie avoti iedalāmi publicētajos un nepublicētajos, bet publicētie avoti savukārt — dokumentos un vēstītajos avotos.

No publicētajiem vēstures avotiem nozīmīgi ir aculiecinieku un laikabiedru atstātie latviešu tradīciju apraksti. Šeit minami jezuītu gadskārtējie ziņojumi par Rīgas kolēģijas darbību, īpaši patera J. Štribinga (Stribingius) ziņojums par misijas ceļojumu Rēzeknes un Ludzas apriņķī 1606. gadā, un citi ziņojumi.¹⁵ Daudzas latviešu tradīcijas, izņemot Ligo svētkus, apraksta Kurzemes superintendents P. Einhorn (miris 1655. gadā) savos darbos.¹⁶ Tā kā P. Einhorn dzimis un uzaudzis Iecavas draudzē, viņš prata latviešu valodu. Latviešu tautas ieražas viņš iepazīna ne tikai Iecavā, kur parasti izlajāja zemniekus, bet arī savās baznīcu vizitācijās un pēc citu rakstītajiem vizitāciju protokoliem. Tāpēc P. Einhorna dati, ja neievērojam autora idejisko tendenci, ir diezgan ticami. Taču latviešu tradīcijas Einhorn centās noklusēt, jo viņa amata pienākumos ietilpa cīņa pret tām. Tāpēc viņš pat priecājās, ka nav ziņu par zemnieku «bezdievīgajiem svētkiem».¹⁷ Latviešu tradīcijas, to skaitā pirmo reizi Ligo svētki, aprakstīti un nosodīti mācītāja Georga Manceļa pazīstamajā sprediķu grāmatā.¹⁸ Ļoti plašs avotu sakopojums atrodams pazīstamā vācu mitologa V. Manharta darbā.¹⁹

Svarīgākais dokumentu materiālu avots šī jautājuma pētīšanai ir baznīcu vizitāciju protokoli. Izvilkumus no Vidzemes baznīcu vizitāciju protokoliem, kas tagad glabājas Latvijas PSR Centrālajā valsts vēstures arhīvā, 1931. gadā publicējis K. Bregžis,²⁰ taču bez norādēm uz arhīvu fondiem. K. Bregžis sakopojis izrakstus arī no Kurzemes

baznīcu vizitāciju protokoliem, kas nav iespiesti. Bez tam šim apcerējumam izmantoti nepublicēti baznīcu vizitāciju protokoli, kas glabājas šādos Latvijas PSR Centrālā valsts vēstures arhīva fondos: 631. fondā rodami Kurzemes, 234. fondā — Vidzemes baznīcu vizitāciju protokoli, 6988. fondā — Vidzemes ģenerālsuperintendenta arhīvs, 7363. fondā (2. apr.) — Vidzemes muižniecības bibliotēkas rokrakstu nodaļas, 629. fondā — Kurzemes konsistorijas, 233. fondā — Vidzemes konsistorijas materiāli; daļa materiālu ņemti arī Viļņas universitātes bibliotēkas rokrakstu nodaļā.

Baznīcu vizitāciju protokoli ir viens no svarīgākajiem avotiem, kur smeļamas ziņas par zemnieku tradīcijām. Tomēr mācītāji, bīdamies kaitēt karjerai un vēlēdamies parādīt priekšniecībai savus panākumus, labprāt nestāstīja vizitētājiem par savām neveiksmēm feodālu ideoloģijas ieaudzināšanā zemniekos. Tāpēc vizitāciju protokolos vairāk ziņu rodams par mācītāju veikto darbu t. s. katķisma iekalšanā zemniekiem nekā par baznīcas apmeklēšanu un zemnieku tradīcijām. Gadījumos, kad mācītāju vizitācijās sniegtās ziņas iespējams pārbaudīt ar citiem, drošākiem avotiem, konstatējams, ka mācītāji savos ziņojumos, uz kā galvenokārt balstījās revidenti, stāvokli savās draudzēs visumā parādīja sev labvēlīgā apgaismojumā.²¹ Taču baznīcu vizitāciju protokoli ar visiem trūkumiem ir pilnīgākie pieejamie avoti latviešu tradīciju un dzīves veida, kā arī zemnieku sociālās ideoloģijas pētīšanai attiecīgajā laika posmā. Vienīgi Latgalē tādu protokolu maz vai arī tie nav pietiekami apzināti, tāpēc pētīt tradīcijas šai novadā ir daudz grūtāk.²²

Dokumentiem un vēstītajiem avotiem ir gan daudz kopīgu, gan arī atšķirīgu īpašību ar dažādu nozīmi mūsu pētījumiem. Rakstītie avoti apskatāmajā periodā ir galvenokārt vācu muižnieku, mācītāju, citu ierēdņu un ceļotāju radīti. To autori parasti neprata latviešu valodu un nepazīna viņu tradīcijas. Tāpēc dokumenti ļauj gan konstatēt, ka zemnieki saglabā senās paražas un cīnās pret jaunajām baznīcas tradīcijām, bet nepietiekami atsedz tautas tradīciju norises. Vēstītajos avotos (piemēram, P. Einhorna darbos, G. Manceļa Sprediķu grāmatā) sastopami plašāki latviešu tradīciju apraksti, taču arī tie ir visai fragmentāri un uzrakstīti tendenciozi, lai pierādītu latviešu zemnieku barbarismu un mežonību. Bez tam latviešu dzīves veida un tradīciju novērotāju garīgās attīstības līmenis parasti nebija sevišķi augsts un viņu aprakstos vērojama stipra Eiropas ticējumu ietekme. Tādējādi Latvija 16.—17. gs. Eiropas literatūrā bija iztēlota par klasisku burvju un raganu zemi. Vācu, poļu un zviedru muižnieki, mācītāji un ceļotāji, nezinot tautas paražas, latviešu tautas tradīcijās bieži vien saskatīja burvības, vilkaču un «sātana darbību», bet pašus latviešu zemniekus iztēloja par «velna kalpiem».²³ Rezultātā mums zināmo avotu lielumlielais vairums atļauj gan konstatēt tradīciju izplatību, bet neatse- dz to norisi un saturu, tāpat to saglabāšanās

vēsturiskos, sabiedriskos un psiholoģiskos priekšnoteikumus.

Otra plašākā avotu grupa ir latviešu folklorā, īpaši tautas dziesmas un ticējumi, kas, lai gan uzrakstīti galvenokārt 19. un 20. gs., attiecināmi uz agrākajiem gadsimtiem. Tā kā nopietnāki pētījumi par tautas dziesmu hronoloģizācijas principiem līdz šim nav veikti, tad pagaidām tradīciju un dzīves veida pētījumi pēc rakstītiem avotiem dod lielākas iespējas atšifrēt folkloras materiālus un piesaistīt tos laikmetam un tradīcijām nekā otrādi. Tāpēc mūsu pētījumā folkloras avoti izmantoti visai maz. Taču folkloras materiāli neapšaubāmi liecina, ka kristīgo tradīciju ieviešanās latviešu tautas dzīves veidā bija gadsimtiem ilgs process. Ar kristīgās ticības kultu saistīto garīgo dziesmuniecīgs skaits latviešu folklorā apliecina, ka to lielumlielās daļas izveidošanās laikā kristīgā ticība tautas dzīves veidā vēl īsteni nebija ienākusi.

Mūsu pētījuma objekts ir latviešu dzīves veids un tradīcijas 17. gs.²⁴ Tēmas izvēli ietekmēja divi apsvērumi — pirmkārt, šī perioda latviešu tradīciju nepietiekamais apgaismojums literatūrā un, otrkārt, — latviešu tautas tradīciju un dzīves veida īpatnēji sarežģītais saturs 17. gs. Šajā periodā latviešu tautas dzīves veidam un tradīcijām bija spilgti izteikts «divējāds» raksturs. No vienas puses, izplatījās kristīgās, bet, no otras puses, joprojām saglabājās senās tautas tradīcijas. Seno tradīciju un dzīves veida elementu saglabāšanos latviešu zemnieku vidū 17. gs. veicināja vairāki sociālekonomiskās, politiskās un ideoloģijas vēstures faktori. Tikko latvieši vēl no maz saprastā, bet daļēji viņu dzīves veidā jau iegājušā katolicisma 16. gs. vidū, muižniekiem pieslejoties reformācijas kustībai, tika pieskaitīti tikpat maz saprastajam luterismam, sākās Livonijas karš (1558.—1583.); kara laikā, it sevišķi Vidzemē un Latgalē, lielākā daļa baznīcu un mācītāju pārtrauca savu darbību. Tam sekoja ilgstošais Polijas un Zviedrijas feodāļu agresīvais karš (1600.—1629.) par kundzību pie Baltijas jūras, kura laikā zviedru iekarotāji centās iznīdēt Latvijā katolicismu, bet poļu — luterānismu. Katoļu mācītāju nepietiekamās latviešu valodas zināšanas, apmierināšanās ar zemnieku formālu piederību pie kristīgās ticības, lasītpratēju un grāmatu trūkums, pilsētu attālums — šie faktori negatīvi ietekmēja kristietisma tradīciju un dzīves veida izplatīšanos. To kavēja arī mācītāju sociālekonomiskais stāvoklis un baznīcas politika. Gandrīz ikvienam mācītājam Latvijā 17. gs. bija mācītājmuiža, kur tie ekspluatēja zemniekus visumā tikpat nežēlīgi kā muižnieki, paši dzīvodami pārpilnībā. Tāpat mācītāji sodīja savus zemniekus ar miesas sodiem, pārdeva un dāvināja kā kustamu mantu. Zemnieki pret to cīnījās, iesniedzot sūdzības tiesu un administratīvajām iestādēm, bēgot, nepildot mācītāju rīkojumus utt. Bez tam mācītāji ekspluatēja arī visus muižnieku un valsts zemniekus, iegūstot no viņiem lielus ieņēmumus t. s. baznīcas

nodokļu veidā, tāpat ar nodevām par laulāšanu, bērnu kristīšanu, mirušo apzvanīšanu, kapu vietu pārdošanu, ar «upurmakiem» vācot naudu no baznīcēniem, uzliekot naudas sodus par baznīcas neapmeklēšanu un noteikumu neievērošanu utt. Par mācītājiem nesamaksājamiem parādiem zemniekus bieži publiski pēra pie baznīcām. Tā kā mācītāja ienākumi 17. gs. parasti līdzinājās vidēja muižnieka ienākumiem, mācītāji un baznīcas kļuva par tā laika lielākajiem augļotājiem, kas aizdeva milzīgas naudas summas — svarā dažreiz vairāk par 100 kg sudraba — muižniekiem, hercogiem, pat ārpus Latvijas teritorijas un saņēma par to ķīlā lielus zemes īpašumus. Lai gan vācu, zviedru un poļu iebrucēju nodibinātā kārtība Latvijas teritorijā 17. gs. deva muižniekiem neaprobežotu varu pār zemnieku mantu un dzīvību, tomēr tas ne katreiz cēla dzimtcilvēku darba ražību un muižnieku ieņēmumus. Tāpēc muižnieki ar kristīgās ticības un mācītāju palīdzību mēģināja apslāpēt zemnieku pretestību, dieva vārdā piespiežot zemniekus paklausīt kungiem un apmierināt viņu mantkāribu. Kristīgā ticība bija feodāļu šķiras ideoloģija, bet mācītāji kopā ar muižniekiem — tautas masu ekspluatācijas un apspiešanas aizstāvji.²⁵ Latviešu zemnieki, cīnoties pret feodāļu ideoloģiju — kristīgo ticību un tās pārstāvjiem — mācītājiem, negāja baznīcā, nemācījās katķismu un pātarus, nelabprāt kristīja bērnus un apbedīja mirušos pēc baznīcas rituāla, bēga no mācītājmuižām un pat uzbruka mācītājiem. Latviešu zemnieku šķiras cīņa 17. gs., vērsties ne tikai pret muižniekiem, bet arī pret mācītājiem, ievērojami palīdzēja ārdīt feodālisma pamatus. Tā kā baznīcas vēsturnieki kristīgās ticības tradīciju izplatības izpēti savā laikā ievērojami pavirzījuši uz priekšu, šajā rakstā pievērsīsimies galvenokārt latviešu tautas tradīcijām kā pretstatam baznīcas tradīcijām un reizē kā zemnieku sociālā protesta formai 17. gs.²⁶

Raksta ierobežotā apjoma dēļ aplūkosim galvenokārt šādus jautājumus: 1) zemnieku centieni izvairīties no reliģiskā kulta ceremonijām; 2) dažādu oficiālās baznīcas neatļautu seno sadzīves un gadskārtas tradīciju saglabāšanās zemnieku dzīves veidā 17. gs.

I

ZEMNIEKU CENTIENI IZVAIRĪTIES NO RELIĢISKA KULTA CEREMONIJĀM 17. GS.

17. gs. sākumā baznīcā iešana un reliģisko kultu ceremoniju pildīšana nebija kļuvusi par vispārēju paražu. Tas sevišķi sakāms par kara skartajiem un nomaļu novadiem.

Lai šādu stāvokli novērstu un pakļautu zemniekus baznīcas ideoloģijai, tika izmantota likumdošana, baznīcu vizitācijas, publiska pārklauši-

nāšana un sodi. Agrākie rīkojumi par baznīcas obligātu apmeklēšanu saglabājušies no Kurzemes. Kad Durbes baznīcas vizitācijā 1609. gadā bija konstatēts, ka zemnieki nezina katķismu, mācītājiem uzdeva panākt, lai ik svētdienu vismaz divi cilvēki no katras sētas ierastos baznīcā,²⁷ pārbaudīt baznīcēnu skaitu un trūkstošos sodīt ar vienu vērdu, bet vēlāk ar žagariem un cietumu. Šādus sodus 1609. gadā paredzēja arī Grobiņas draudzes vizitācija.²⁸ Baznīcā ieradušos zemnieku pārbaudi parasti veica ķesteris. Šinī nolūkā Grobiņas draudzes vizitācijas komisija 1638. gadā noteica, ka ķesterim izsniedzams «zemnieku katalogs», pēc kura tie jāpārbauda.²⁹ Ēģiptes baznīcas vizitācija 1636. gadā uzdeva katru svētdienu pēc sprediķa «čakli un neiztrūkstoši» pārbaudīt baznīcēnus un bez attaisnojoša iemesla trūkstošos sodīt ar 3 poļu grašiem.³⁰ Arī Jaunjelgavas draudzes vizitācija 1650. gadā par neierašanos baznīcā paredzēja sodīt ar 1 vērdu.³¹ Tāds pats sods par pirmreizēju un otrreizēju baznīcas neapmeklēšanu bija paredzēts Mežmuižas (1648. g.),³² Talsu (1609. un 1730. g.),³³ Saldus (1641. g.)³⁴ un Grobiņas draudzē.

Daudz bargākus sodus mācītāji paredzēja Vidzemes zemniekiem, iesaistot sodīšanā arī laicīgās varas pārstāvjus.

Par baznīcu neapmeklēšanu Vidzemē 1634. gadā pirmo reizi sodīja ar 3, otru reizi — ar 6 valsts dālderiem, turklāt piemērinot: «Ja kāds šo labo un vieglo sodu neievēros, to sodīs vēl bargāk.» Arī Tērbatas konsistorijas 1636. gada baznīcu vizitāciju artikulu 3. § noteica zemniekiem par baznīcas neapmeklēšanu šos pašus sodus.³⁵ Vizitāciju komisijas arī norādīja, lai uz baznīcu vestu bērņus.³⁶ Lai zemniekus organizētāk pakļautu baznīcas ideoloģijai un tradīcijām, ikvienā draudzē Vidzemē 17. gs. tika izveidoti ķestera un skolmeistara amati.³⁷ Bez tam, sākot ar gadsimta otro ceturksni, Vidzemē tika izraudzītas īpašas uzticības personas no zemnieku turīgākajiem slāņiem (parasti vagari vai šķilteri), kuri pēc dievvārdiem pie baznīcas ieejas izsauca ieradušos baznīcēnus.

Saskaņā ar Rīgas pilsētas 1626. gada lauku novada noteikumiem vagara pienākums bija gādāt, lai pagasta ļaudis ik svētdienas ietu baznīcā, un ziņot muižniekam par mājās palikušajiem. Muižnieks sastādīja sarakstu un nosūtīja to landfogtam, kas baznīcā neieradušos zemniekus sodīja ar vērdu par katru nokavēto svētdienu. Maksātnespējas vai pārkāpuma atkārtotās gadījumā viņus pēra vai nostādīja pie kauna staba baznīcas priekšā. Taču daudzi zemnieki šos noteikumus joprojām ignorēja. Ēģiptes draudzē (Augšzemē) 1636. gadā baznīcas vizitētāji, piemēram, konstatēja, ka zemnieki reti ejot baznīcā («gar unfleisig»), parasti nezina katķisma, ne pātaru, nekristījot bērņus un paši nelaulājoties baznīcā,³⁸ neviens zemnieks neejot pie dievgalda.³⁹ Tāpēc šeit «notiek briesmīgas bezdievības» («daselbste grausame abgötterrey im Schwunge gehen...»). Dēmenes baznīcas vizitācijas komisija 1636. gadā

atzina, ka zemnieki neprotot pātarus un neko nezina no «dieva bijašanas».⁴⁰ Arī Sēlpils draudzē 1636. gadā zemnieki esot «nodevušies veciem ieradumiem».⁴¹ Kurzemē vizitāciju laikā parasti pavēlēja draudzes locekļiem ierasties pie baznīcas, kur publiski pārbaudīja viņu zināšanas ticības mācībā. Taču gandrīz vienmēr šis «*universale et publicum examen*» 17. gs. pirmajā pusē parādīja, ka zemnieki ļoti slikti zina ticības mācību un tikai daži prot lūgšanu.⁴²

Arī Vidzemē 1618. gadā Āraišu draudzes mācītājs ziņoja savā gada atskaitē, ka zemnieki «ir tik ietiepīgi, ka šoreiz neviens negribēja grēkus sūdzēt, nedz baznīcas svētību savām laulībām». Pēc astoņiem gadiem 1626. gadā mācītājs Bērtulis Meijers ziņoja uz Stokholmu, ka no visas draudzes vēl līdz šim neviens neesot ieradies pie dievgalda.⁴³ Vizitācijas komisija, pārbaudot 1637. gadā Rankas draudzi, piedraudēja: ja zemnieki neies uz baznīcu un pie dievgalda, viņus ilgāk necietīšot zemē resp. novadā. Taču, kā liecina dažus mēnešus vēlāk Raunas mācītāja iesniegtais saraksts, daudzi zemnieki, sevišķi priekšzīmīgākie, joprojām neapmeklēja baznīcu. Baznīcā gājušas lielākoties sievas un meitas. Arī Dzērbenes mācītājs 1637. gadā sūdzējās, ka «nav neviena vīrieša (*gesindkerl*)», kas ietu pie [dieva] galda». Lēdurgas un Turaidas mācītāji ziņoja vizitāciju komisijām, ka zemnieki «diezgan čakli» ejot uz baznīcu, taču 1638. gadā no visas draudzes pie dievgalda bijuši tikai 3 cilvēki. Lielzvē 1642. gadā mācītājs iesniedza komisijai sarakstu, kur minētas 80 personas, kas vēl nekad nav bijušas pie dievgalda.⁴⁴ Saprotams, ka zemnieku zināšanu līmenis ticības mācībā bija zems. 1648. gadā Rehehuzens ziņoja, ka «lielākā daļa tikko zina tēvreizi, nerunājot par kristīgās mācības galvas gabaliem. Un, ja viņš [zemnieks] tos prot noskaitīt...» — viņš nesaprotot, ko noskaitījis, bet «... par savu pestītāju Jēzu Kristu viņš [zemnieks] tikpat kā nekā nezina».⁴⁵

Tāpēc vizitāciju komisijas un mācītāji vērsās pret zemniekiem arvien nesaudzīgāk. Piņķu mācītājs 1662. gadā iesniedza vizitatoriem sarakstu par zemniekiem, kas neprot lūgšanas un nekad nav bijuši pie dievgalda.⁴⁶ Vizitācijas komisijai kopā ar mācītāju izdevās šeit piespiest tikai vienu zemnieku apsolīt, ka tas nākošreiz iešot pie dievgalda. No 160 zemniekiem, kas bija sapulcējušies kādā baznīcā, tikai 5 prata tēvreizi, nedaudzī gan atcerējās šo to no katķisma, taču paši nesaprata, ko viņi skaitīja.⁴⁷ Kādā no prāvām 1663./1664. gadā, nopratinot 19 Kokneses un Vietalvas zemniekus, izrādījās, ka no viņiem 14 savā mūžā ne reizes nav bijuši pie dievgalda. Kāds vairāk nekā 60 gadu vecs vīrs pēdējo reizi bijis pie dievgalda «katoļu laikos». Saldus draudzē 1640. gadā pie dievgalda regulāri gāja tikai 8 personas.⁴⁸ G. Mancelis Kurzemē rājas, ka zemnieks «... trīs-, četrus-, piecus un sešdesmit gadus vecs kļūst un ne ir ne vienu reizi pie dieva galda bijis».⁴⁹ 1663. gadā Valtenberģu (Salisburg) draudzē vizitācijas

komisija draudēja zemniekiem, ka viņa karaliskā majestāte šādiem bezdievīgiem ļaudīm neļaus savā zemē dzīvot — tos zemniekus, kas neies uz baznīcu, paņems karavīros vai aizsūtīs uz vara raktuvēm spaidu darbos.⁵⁰ Taču bargie sodi un draudi par baznīcas neapmeklēšanu Vidzemē 17. gs. pirmajos septiņdesmit gados ne vienmēr tika realizēti. Zemnieki, kas negāja baznīcā, parasti tika vajā ar solījumu, ka turpmāk to darīs.⁵¹ Sodī par baznīcas neapmeklēšanu piespriesti tikai pāris reizes: 1637. gadā Allažos un 1642. gadā Rūjienā pieslēdza zemniekus pie kauna staba,⁵² bet Alūksnē 1631. gadā — sodīja ar siekstu.⁵³ Protams, dokumentos neminētu gadījumu būs vairāk.

17. gs. 60. gadu sākumā Vidzemes muižniecība bija spiesta atzīt un ziņot karalim, ka Vidzemē starp simt zemniekiem grūti atrast desmit, kas prot lūgšanas vai pāris reizes bijuši pie dievgalda. Tāpēc muižnieki lūdza radikāli «uzlabot mācītāju darbu ar zemniekiem».⁵⁴

Kopš 1669. gada Vidzemē pastiprinājās baznīcas «cīņa par dvēselēm». Vizitāciju protokolos atrodam daudz jaunu pavēļu un draudu: visiem jāiet baznīcā, jāmacās un jāzina katķisms, galvas gabali. Kas to nedarīs, tiks sodīti, pērti, slēgti pie kauna staba, nodoti zaldātos utt. Vizitācijās rūpīgi tika pārbaudīts, vai baznīcā ieradušies zemnieki tiek izsaukti un atzīmēti.⁵⁵ Vizitāciju protokoli liecina, ka tas tika darīts gandrīz visās Vidzemes draudzēs. Lai gan baznīca iebilda pret zemnieku nodarbināšanu klausās vēlu svētvakarā un svētdienās, taču viņi sestdienās tika aizturēti muižas darbos bieži līdz pat vēlam vakaram.⁵⁶ Arī zemniekiem bija aizliegts kult rijas un strādāt citus darbus naktī no sestdienas uz svētdienu, jo dievvārdi baznīcā sākās agri no rīta.⁵⁷ Taču vizitāciju protokolos atzīmēts, ka zemnieki nav svētījuši baznīcas noteiktās svētdienas, bet rīkojuši tajās talkas un dedzinājuši līdumus.⁵⁸

Pātagas un citu sodu iebiedētie un darbā nogurušie zemnieki dievkalpojuma laikā parasti bija pilnīgi vienaldzīgi pret visu, kas baznīcā notika. Dikļu mācītājs 1669. gadā sūdzējās vizitācijas komisijai, ka baznīcā sanākušie zemnieki esot ļoti miegaini.⁵⁹ Tas pats teikts par Allažu zemniekiem, kas esot pilnīgi vienaldzīgi pret baznīcu un dievvārdiem.⁶⁰ Durbes baznīcas 1609. gada vizitācijas komisija atzina, ka zemnieki, dažādu sodu iebaidīti, gan ierodoties baznīcā, taču bieži piedzeroties («toll und voll»), tirgojoties pie baznīcas utt. Tāpēc komisija aizliedza pirms sprediķa pārdot alu un degvīnu, piedraudot ar sodiem un dzērienu konfiskāciju.⁶¹ To pašu aizliedza arī Jaunjelgavas vizitācijas komisija 1650. gadā.⁶² Grobiņā tā konstatēja, ka zemnieku dziedāšana vairāk atgādinot kliegšanu, kuras dēļ nevarot dzirdēt mācītāja vārdus.⁶³ Zemnieku dziedāšana bieži pielīdzināta kauķšanai un gaudošanai, kas tika izskaidrots ar dzēruma reibumu un baznīcas dziesmu melodiju nezināšanu. G. Mancelis savā sprediķu grāmatā norādīja arī, ka zemnieks neiet

baznīcā dievu lūgt, bet «Cits nāk baznīcā, savas kurpes, jaunus zābakus, sudraba saktis un jaunās drēbes gribēdams rādīt».⁶⁴

1669. gadā Doles mācītājs ziņoja vizitētājiem, ka svētdienās baznīca viņam esot galīgi tukša.⁶⁵ Arī par Krimuldas⁶⁶ un Rubenes draudzi⁶⁷ ir ziņas, ka daudzi nav gājuši pie dievgalda. Pētera un Matīsa kapelas zemnieki nezināja lūgšanas un negāja baznīcā,⁶⁸ un, kaut gan apsoliya vizitētājiem to darīt, tomēr stāvoklis nebija mainījies arī 1670. gadā. 1671. gada rīkojums uzdeva Vidzemes baznīcas virspriekšniekam un mācītājam raudzīties, lai zemnieki neizvairītos no baznīcas apmeklēšanas.⁶⁹ Vizitētāji 1674. gadā Rūjienā uzdeva mācītājiem atzīmēt zemniekus, kas neiet baznīcā, un ziņot par tiem muižniekiem, kuriem bija jāpiespiež zemnieki apmeklēt baznīcu.⁷⁰

Kā savu ienākumu palielināšanai, tā «baznīcēnu piesaistišanai» baznīcai mācītāji labprāt izmantoja baznīcas krogus. Kad 17. gs. baznīcēnu skaits sodu un citu spaidu dēļ stipri pieauga, bet aizvien lielākos vairumos tika pārdots arī degvīns, bieži gadījās, ka piedzērušies dievlūdžēji sāka baznīcā trokšņot, traucēt sprediķi un uzdot mācītājiem nepiedienīgus jautājumus. Tālab baznīcu vizitāciju komisijas arvien kategoriskāk aizliedza kroģēt pirms «nevācu» dievkalpojuma vai sprediķa.⁷¹ Taču vairāki mācītāji, kā ierakstīts Grobiņas 1609. gada vizitācijas protokolā, domāja, ka nogurušajiem baznīcēniem jāļauj krogā «atpūsties un papriecāties».

Baznīcas atradās nolaistā stāvoklī. Vidzemes muižnieki savā 1649. gada 1. janvāra konventa lēmumā atzina, ka kroģi pie baznīcām dažās vietās bija labākā stāvoklī nekā baznīcas.⁷²

Ērgļos 1679. gadā vizitācijas komisija ieteica tos, kas neiet uz baznīcu, sodīt ar kakla riņķi.⁷³ Kad Daugavgrīvas draudzē kādu zemnieku atveda uz baznīcu spaidu kārtā, viņš tūlīt aizbēga pa otriem vārtiem.⁷⁴ Zemnieki, ar varu piespiesti apmeklēt baznīcu vai arī iereibuši, dažreiz izturējās visai izaicinoši pret mācītājiem. Tāpēc Vidzemē vairākkārt tika izsludināts likums, kas noteica, ka «tiem, kas bīdās, stumas, grūstelējas jeb sa-spaidās, būs 100 dālderus sudraba naudas strāpi dot, un tos, kas dieva namā viens otrs kacinājas un baras jeb kas pilli un piedzērušies dieva namā nāk un turpat apgrēcību un troksni dara, būs 50 dālderiem naudas strāpes pārmācīt un rāt. Kam pie rokas ne ir 100 dālderus dot, tam būs 6 reizi caur spicriķšu ielu tecēt jeb mēnesi pie maizes un ūdens pietikt, un par tiem 50 dālderus to tiesu uz pusi ciest.» Zemniekus, kas baznīcā ieradās iereibuši un trokšņoja, sodīja ar siekstu.⁷⁵ Kādā Igaunijas draudzes iecirknī 1690. gadā no katras muižas uz baznīcu bija jāsusūta viens sargs, kas stāvētu pie baznīcas durvīm un rūpētos par kārtību baznīcā.⁷⁶ Rūjienā 1674. gadā vizitētāji saniknoti draudēja, ka visus zemniekus, kas neies baznīcā, padzīs no novada.⁷⁷ 17. gs. beigās zemniekus arvien biežāk sodīja par baznīcas neapmeklēšanu, taču zemnieku zināšanas ticības mācībā pat

gadsimta beigās nereti bija līdzīgas nullei. Ieraksti Muižciema (Gaiķu pag.) baznīcas grāmatās liecina, ka no 917 draudzes locekļiem bez jebkādam zināšanām ticības mācībā bijuši 537 (58,5%), 249 (27,1%) pratuši tēvreizi, ap 300 (32,7%) — dažus baušļus un vēl šo to pa druskai.⁷⁸ Baznīcas neapmeklēšanu un neiešanu pie dievgalda ieteica sodīt ar tiesību atņemšanu un izslēgšanu no sabiedrības.⁷⁹ Neretas baznīcas vizitācijas komisija 1695. gadā noteica, ka tie zemnieki, kas viena gada un dienas laikā neiemācīšies pātarus un neies pie dievgalda, nav pielaižami kūmās vai par lieciniekiem, tāpat atlaižami no vecāko un šķilteru amatiem.⁸⁰ Zemniekus, kas gadu un vienu dienu nebija bijuši baznīcā, lika pieslēgt pie kauna staba vai ieslēgt siekstā baznīcas priekšā. Tā sodīti zemnieki Koknesē,⁸¹ Tirzā,⁸² Cesvainē,⁸³ Skujenē,⁸⁴ Piebalgā,⁸⁵ Ērgļos⁸⁶ u. c. Zemnieki tomēr pēc iespējas izvairījās no baznīcas apmeklēšanas. Cik plaši zemnieku slāņi īsti atturējās no baznīcas apmeklēšanas, avotos nav iespējams precizēt, jo dažās vietās teikts, ka baznīcu neapmeklē krietna daļa draudzes locekļu, dažās — ka daudzi.

Lai piespiestu zemniekus kaut ārēji izpildīt kulta ceremonijas, valdošā šķira 17. gs. beidzamajos gados vēl izdeva jaunus likumdošanas aktus. Zviedrijas karaļa 1691. gada 30. jūnija rezolūcija uzdeva mācītājiem vienu dienu nedēļā mācīt zemniekiem katķismu.⁸⁷ Ģenerālgubernators Hastfers 1693. gadā pavēlēja muižniekiem piespiest zemniekus iet baznīcā, bet mācītājiem — sagatavot sarakstus par tiem, kas to nedarīja.⁸⁸ 1694. gadā bija izdots t. s. plakāts «wegen Corroboration der Catechisation...».⁸⁹ Šo dokumentu konstatējošā daļa uzskaita daudz «nosodītu pagānismu»,⁹⁰ kas pretēji visiem rīkojumiem vēl pastāvēt, un uzdod visām valsts iestādēm un amatpersonām tos iznīcināt, zemniekus no tiem atbaidīt ar visstingrākajiem sodiem. Šie rīkojumi uzdod muižniekiem rūpēties, lai zemnieki tiktu apmācīti katķismā, nodrošināt laiku mācībām un sodīt visus, kas tajās neierastos.⁹¹

Tāpat zviedru iekarotajā Vidzemē 17. gs. baznīcas un valsts cīņā pret zemnieku centieniem izvairīties no reliģiskā kulta ceremonijām novērojami trīs attīstības posmi: pirmais līdz 1669. gadam, otrais līdz 16. gs. 90. gadu sākumam un trešais līdz Ziemeļu karam. Otrajā un trešajā periodā novērojama administratīvo piespiedu līdzekļu arvien plašāka izmantošana, lai zemniekus piesaistītu vismaz tā sauktajam ārējam baznīciskumam un reliģiskajiem kultiem. Taču gadsimta beidzamajos gados izdotie rīkojumi liecina, ka mācītāji Vidzemē, pat izmantojot tā laika luterānisma citadeles — Zviedrijas valsts varas — pakalpojumus, sasnieguši visai maz. Tikai vietumis baznīcu vizitāciju protokolos stāvoklis tiek atzīts par apmierinošu. Tā, 1671., 1679. un 1680. gadā Koknesē izdarītajās vizitācijās 1/3 draudzes locekļu zināšanas novērtētas par apmierinošām, bet 2/3 — par labām («wohl»).⁹² Turpretī dažus gadus agrāk Kokneses zemnieki par baznīcas ne-

apmeklēšanu (no 19 cilvēkiem pie dievgalda savā mūžā bijuši tikai 4 utt.), kā redzējām, tika sodīti. Tāpēc ticamākas šķiet kāda laikabiedra Štrausa,⁹³ Vidzemes landtāga 1675. gada rakstā ģenerālgubernatoram Ferzenam⁹⁴ un mācītāja Glika 1684. gadā sniegtās liecības⁹⁵ par zemnieku pilnīgi nepietiekamajām vispārējām zināšanām ticības mācībā.

Jādomā, ka dažreiz protokolos konstatētie zemnieku «vispārējie panākumi» ticības mācībā būs izskaidrojami tā, ka mācītāji vizitētāju klātbūtnē izsaukuši un izjautājuši tos zemniekus, kas kaut kādus pātarus bija iekaluši. Rīgas novada vizitētāji protokolos dažreiz atzīmējuši zemnieku paskaidrojumus, kāpēc viņi neapmeklē baznīcu. Babītē kāds zemnieks aizbildinās, ka viņam nav drānu, kāds cits — nav zirga. Meža Amoliņš teicis, ka neesot tik gudrs, lai saprastu, ko baznīcā stāstot. Arī Spicbārdis, Andiņu Mikulis u. c. nesaprotot. Šādam stāvoklim bija dziļi sociālekonomiski un idejiski cēloņi. Latviešu zemnieks ik uz soļa redzēja, ka baznīca bija labvēlīga muižniekam, jo visu izskaidroja tam par labu, slavēja un svētīja muižnieka nežēlību.⁹⁶ Pat mirušos baznīca apzvanīja pēc viņu šķiriskās piederības ar vienu vai vairākiem zvaniem. Ventspils mācītājs Johans Brokhuzens 1690. gadā sūdzējās vizitētājiem, ka baznīcā pastāvot slikta ieraža: visus mirušos, kā muižniekus, tā zemniekus, apzvanot ar trim zvaniem, un lūdza šo paražu mainīt. Vizitācija aizliedza zemniekus turpmāk apzvanīt ar trim zvaniem.⁹⁷ Tikai Zviedrijas karaļa 1691. gada 30. jūnija rīkojums uzdeva novērst mirušo apzvanīšanu ar vienu vai vairākiem zvaniem atkarā no viņu kārtas.⁹⁸

Lai stingrāk pasvītrotu starpību starp vāciešiem un «nevāciešiem», 1669. gada vizitācijas komisija uzdeva raudzīties, lai baznīcēni ierastos baznīcā tikai savas kārtas drēbēs.⁹⁹ Ejot uz baznīcu, zemnieks zināja, ka pirms sprediķa viņam prasīs katķismu, kas māca paklausīt kungiem, sprediķa laikā mācītājs viņu lamās par sliktu strādāšanu klaušās, nodevu nedošanu, galvas gabalu nemācīšanos, bet pēc dievvārdiem vajadzēs noskatīties kāda kaimiņu zemnieka pāršanu. Tāpēc, kā atzīst P. Einhornis, visu, ko baznīca centās iemācīt, zemnieki uzskatīja par ļaunu un nepareizu mācību.¹⁰⁰ Tas liecina, ka zemnieki pretojās baznīcas ideoloģijai tāpat kā ekspluatācijai. Baznīcas apmeklēšanu zemnieki pielīdzināja dzimtbūtnieciskās iekārtas ļaunumiem un nastām, pret ko jācīnās tāpat kā pret pašu šo iekārtu. Tāpēc meklēt kādu vispārēju latviešu zemnieku (atskaitot pārmindeus) interesi un «pašdarbības centienus baznīcas un ticības dzīvē» 17. gs., kā to darija L. Adamovičs,¹⁰¹ ir visai bezcerīgi. Drīzāk varam runāt par vispārēju izvairīšanos no baznīcas pasākumiem, kura robežojās jau ar aktīvu pretestību. Viens no zemnieku pretestības veidiem bija demonstratīva neierašanās uz iepriekš izsludinātajām baznīcu vizitācijām, kur vesels bars mācītāju viņus rāja un mācīja klausīt dievam un muižniekam.¹⁰² Vizitāci-

jas latviešu zemnieki neieredzēja arī tāpēc, ka viņiem bija jāapgādā vizitētāji ar uzturu, jāvadā tie utt. Bez tam vizitācijās zemniekiem publiski atprasīja pātarus, bet par to nezināšanu draudēja sods. Tāpēc zemniekiem tās likās īstas tiesas sēdes, kur viņi tika pratināti, rāti un sodīti. Tā, Rūjienas draudzē 1645. gadā vizitācija nevarēja notikt tāpēc, ka bija ieradusies tikai daži zemnieki.¹⁰³ 1640., 1643., 1645. un 1671. gada vizitācijās dažās draudzēs bija ieradušies nedaudz zemnieku, turpretī citās nebija ieradies neviens. Tāpēc par neierašanos tajās zemniekus sodīja. Vizitācijas komisija 1674. gadā Bukultos noteica, ka neieradušies zemnieki sodāmi ar vienu dālderu šiliņu vai trijiem pāriem rīkšu.¹⁰⁴ Tā kā baznīcas vizitācijās zemniekiem atprasīja ticības mācību, tad zemnieki tur joprojām sūtīja tikai tos, kas kaut ko prata.¹⁰⁵

1686. gada baznīcas likums atkārtoti noteica, ka reģistrējami to nepaklausīgo vārdi, kuri nav ieradušies uz vizitāciju; šie zemnieki sodāmi ar vienu dālderu, bet bērni un kalpi — ar 2 mārķām sudraba.¹⁰⁶ Lai piespiestu zemniekus palikt uz vizitāciju, muižnieki izlietoja pat varu: 1694. gadā Jumpravas muižas pārvaldnieks ieslēdza, piemēram, savus zemniekus pa nakti klētī.¹⁰⁷

Latviešu zemnieku cīņa pret kristīgo ticību palaikam izpaudās arī aktīvā formā. Vizitācijās dažreiz atzīmēts, ka starp zemniekiem ir musinātāji, kas aicina neklausīt mācītājiem un neiet baznīcā. Nītaures mācītājs 1671. gada vizitācijā apsūdzēja kādu zemnieku Kubiņu (Kubing), kas esot ļoti naidīgs baznīcai, nekad nenākot uz baznīcu un sākot zemniekiem dievu zaimojošas runas.¹⁰⁸ Cēsu apkārtnes jezuīti 1618. gadā sūdzējās, ka, ieejot kādās mājās, saimniece rīdījusi viņiem virsū divus milzīgus suņus¹⁰⁹ un ka novērojama «vietējo barbaru slepenā tīkošana, kas izplatījusies visā Livonijā, nonāvēt mūsu garīdznieku līdz ar pavadoni». P. Einhornš liecina, ka šādi gadījumi notikuši.¹¹⁰

Āraišu draudzes zemnieki Pūces Pēteris un Siparu Jānis uzkūdija mācītājam karavīrus.¹¹¹ Uzbrukumi mācītājam konstatēti arī Dikļos 1668. gadā, Mazzalvē 1674. gadā u. c.¹¹²

Zemnieku naidis pret mācītājiem vārdos izpaudās visai bieži. Tā, 1641. gadā Ērgemē muižas melderis mācītājam pateica: «Velns ir parāvis visus mācītājus un paraus arī tevi.» 1674. gadā Lēdurgas un Turaidas draudzē zemnieks uzsaucis mācītājam: «Tad lai velns nāk tavā baznīcā!» Zemnieks uz baznīcu pats vairs nenācis. Arī Gulbenē zemnieki lādējuši mācītāju.¹¹³ Tā zemnieku attieksme pret kristīgo ticību izpaudās parasti arī attieksmē pret tās tiešo pārstāvi — mācītāju. Tā kā mācītājs gāja roku rokā ar muižniekiem,¹¹⁴ cīņa pret mācītājiem bija viens no zemnieku šķiras cīņas izpausmes veidiem.

Saprotams, lai latviešu zemniekus ciešāk piesaistītu kristietībai, mācītāji centās zemniekus sašķelt un pārvilkt savā pusē pēc iespējas vairāk aktivistu no zemnieku vidus. Tā, vācu mācītāji mēģināja dabūt «nevācu ķesterus», solidami par

to viņiem kapa vietu baznīcā,¹¹⁵ uz ko parasti bija tiesības tikai muižniekiem. Tomēr, ja kāds «aktivists» sāka citiem kaut ko stāstīt par kristīgās ticības labumiem, tie viņu izsmēja un pārmeta, ka viņš nekā nezina no dzīves.¹¹⁶

Mancelis vairākas reizes skaidri norāda, ka zemnieki nemācījās garīgās dziesmas, bet «Dziesmu, vienreiz ganos jeb krogā dziedātu, to tu vari paturēt, tik ilgi tu dzīvo».¹¹⁷ Jādomā, ka mācītāji un valdības rīkojumi pareizāk raksturoja stāvokli nekā daži kultūras vēsturnieki.¹¹⁸

Šķiet, zemniekiem pretīgākas likušās t. s. «jaunās derības» mācības, kas pauda feodālu ideoloģiju un nereti bija pilnīgi pretējas zemnieku uzskatiem. Zemnieks gribēja labāk, laimīgāk, bagātāk dzīvot šajā saulē. Bet tieši pret to vērsās «jaunās derības» mācības. To saprata arī mācītāji un tāpēc mēģināja zemniekiem uzspiest galvenkārt t. s. «vecu derību», kas ar savu patriarhālismu, morālajām un praktiskajām pamācībām bija tuvāka zemnieku uzskatiem. Tāpēc gandrīz visām 17. un 18. gs. dziesmu grāmatām latviešu valodā bija pievienoti bībeles stāsti. Arī Mancela sprediķu grāmatā lielākais vairums citātu un piemēru ņemti no «vecās derības».

Avotos atrodami tikai daži norādījumi, kā dažādi zemnieku noslāņojumi izturējās pret ticības mācībām. Tā, Dikļu 1669. gada baznīcas vizitācijas protokolā atzīmēts, ka saime pātarus mācoties un ejot baznīcā laiskāk par saimniekiem.¹¹⁹ Arī 1694. gadā izdots rīkojums par katehēzes pastiprināšanu apgalvo, ka «pie katķisma mācību un izskaidrojumu piesavināšanās sevišķi laiska jaunatne un saime».¹²⁰ Tāpēc tika izdots aizliegums laulāt jauniešus, iekams viņi nezināja pātarus un nebija bijuši pie dievgalda.¹²¹ Arī vecāka gājuma ļaudis nebija šai ziņā sevišķi citīgi. Piņķu vizitācijas protokolā 1694. gadā piezīmēts, ka vecie zemnieki pātaru mācīšanos uzskatot par bērnišķīgu niekošanos.¹²² Salas Piņķu draudzē nomira kāds Garoziņu Pēteris, kas «nekādā kārtā negribēja atgriezties pie dieva».¹²³ Šie skopie avoti tomēr liecina, cik atturīga pret baznīcas mācībām bija gan jaunatne, gan saimes ļaudis, gan arī vecie cilvēki. Administratīvie zemnieku piespiešanas līdzekļi, zemnieku šķelšanās pasākumi nedeva gaidītos rezultātus cīņā pret zemnieku izvairīšanos no kristīgā kulta. Kristietisma ideoloģijas izplatīšanai zemnieku vidū valdošā šķira 17. gs. sevišķi plaši sāka izmantot garīgos rakstus latviešu valodā.

Šai sakarā pirmām kārtām jāatzīmē mācītājs Georgs Mancelis (1593.—1654.). Viņa grāmatas, kā viņš pats pasvitro, domātas tiem «viņa amata brāļiem, kas grib Kurzemē, Zemgalē un latviešu Vidzemē palikt un savu maizi pelnīt». Mancela plašākais darbs — sprediķu grāmata — spilgti ataino vācu muižnieku un mācītāju uzskatus un centienus. Mancelis ik teikumā aicina zemniekus būt paklausīgiem kungiem un visatbaidošākās krāsās tēlo zemnieku nemieru rezultātus.¹²⁴ Tikpat nesaudzīgs G. Mancelis ir pret zemniekiem, kas

neiet baznīcā un dzīvo pēc sentēvu paražām, un piedraud viņiem ar sadegšanu elles ugunis un citām mocībām.

Otrs 17. gs. garīgo rakstu redzamākais autors ir mācītājs Kristaps Firekers (miris 1680. gadā). Firekers savās garīgajās dziesmās atšķirībā no G. Manceļa centās ietekmēt zemniekus ar laipnību un sirsnīgiem vārdiem. Viņš zemniekiem solīja laimīgu dzīvi pēc nāves debesīs; to varot iemantot, labi strādājot muižas laukos, godājot muižniekus un mācītājus. Visu Firekera dziesmu pamatā ir tā pati tautas interesēm dziļi naidīgā un kaitīgā paklausības un pieticības mācība, ko pauž Manceļa sprediķi, vienīgi tā ietērpta viltīgi liekulīgā kristīgās lēnprātības un milestības maskā.

Asā pretstatā šiem mācītāju sacerētajiem rakstiem ir latviešu folklorā un tradīcijas, kas izteica protestu pret apspiedējiem. Tā kā diezkādus panākumus latviešu tradīciju un dzīves veida izskaušanā mācītāji neguva, baznīcas vadība bija spiesta uzdot mācītājiem «iet tautā», aktīvāk ieviest kristīgo dzīves veidu un tradīcijas zemnieku sētās, kontrolēt un pārbaudīt šā procesa gaitu. Šinī nolūkā baznīcu vizitāciju komisijas uzdeva mācītājiem regulāri, sevišķi rudenos, apbraukāt zemnieku sētas un pārbaudīt ticības mācības zināšanas, ierasties pie vājiniekiem,¹²⁵ rīkot muižās pirms darbiem pātarus, lai pēc šī parauga zemnieki varētu organizēt tos savās sētās,¹²⁶ zvanīt baznīcā rītā, pusdienā un vakarā, lai atgādinātu, ka jāskaita lūgšanas,¹²⁷ iesaistīt lūgšanās jaunatni.¹²⁸

Lai zemnieki kaut cik iemācītos «galvas gabalus», vizitētāji 1674. gadā uzdeva Doles baznīcas ķesterim trīs reizes gadā apbraukāt zemnieku sētas, mācīt bērniem pātarus un dziedāt baznīcas dziesmas,¹²⁹ bet Limbažos — divas reizes gadā noprasīt katram draudzes loceklim pātarus.¹³⁰ Šo uzdevumu ķsteri praktiski nespēja izpildīt. Arī visās Kurzemes muižās mācītājiem rudenī bija obligāti jāapbraukā zemnieku sētas un jāpārbauda viņu ticības mācības zināšanas. Vidzemes konsistorijas 1677. gada marta rīkojums uzdeva mācītājiem ik nedēļas apmeklēt zināmu skaitu zemnieku sētu un citīgi mācīt kristīgo ticību (6. §). Bez tam pēc šī rīkojuma mācītājiem bija atkārtoti jāpaziņo, ka zemnieki nedrīkst iet pie dievgalda bez ticības mācības zināšanu pārbaudes (5. §).¹³¹

Vidzemes 1686. gada baznīcas likumi vēlreiz atkārtoja, ka katķisms jānāca un pātari jāatprasa visu gadu, izņemot viskarstāko ražas novākšanas laiku vasarā un visīsākās dienas ziemā.¹³²

Pret «baznīcā dzišanu» zemnieku galvenā cīņas forma bija neierašanās tajā vai, ja tas nebija iespējams, tad vienaldzība, bet pret mācītāju un ķsteru «māju vizitācijām», kur tie vāca sieciņus un atprasīja pātarus, zemnieki cīnījās ar bēgšanu no sētām. Tā, 1671. gada vizitācijā Lugažu baznīcas mācītājs ziņoja, ka rudenī nevarējis izdarīt «*visitationem domesticam*», tāpēc ka nevarējis atrast zemniekus mājās, jo viņi sabēguši mežā un negribējuši mācītāju redzēt.¹³³ Arī Džērbenes mācītājs

1698. gadā sūdzējās, ka zemnieki, lai izvairītos no pārklaušināšanas, bēgot uz mežu.¹³⁴ Alūksnē 1643. gadā kāds zemnieks izdzinis no savas sētas ķsteri, kāds cits atteicies piedalīties lūgšanā un teicis, ka tad, kad nelūguši, bijis vairāk maizes nekā tagad, lūdzot.¹³⁵

Tā kā kristīgo sadzīves normu ieviešanai zemnieku dzīves veidā ar baznīcā dzišanu un katķisma iekalšanu nebija gaidīto rezultātu, tad, sākot ar 18. gs., baznīcu vizitāciju komisijas stingri prasīja, lai klausiniekiem notur pātarus muižā pirms darba sākuma, pretējā gadījumā draudēja naudas sods.¹³⁶ Jumpravmuižā Bauskas tuvumā gleznainajā Lielupes krastā šādi vajadzībai pat uzcēla nelielu baznīciņu, kas kā īpatnējs feodālā laikmeta arhitektūras piemineklis daļēji saglabājies līdz mūsdienām. Muižām šādā veidā bija jāklūst par paraugu zemnieku sētu laudim. Taču arī šis pasākums atdūrās pret zemnieku nelokāmu pretestību un piedzīvoja neveiksmi. Ilgajā cīņā starp valdošo šķiru un zemniekiem par baznīcas apmeklēšanu un reliģisko kultu ieviešanu uzvarētāji palika zemnieki. Katķisms un galvas gabali zemniekiem arī 18. gs. parasti bija svešas, nesaprotamas un nevajadzīgas kungu uzspiestas formulas, bet ceļš uz baznīcu — klausu gājiens svētdienas rītos.

Lai piespiestu zemniekus iet baznīcā un iemācīties ticības pamatus, aplūkojamā periodā tika izmantoti visi iespējamie līdzekļi (it sevišķi Zviedrijai pakļautajā Vidzemē): valsts likumdošana, administratīvie rīkojumi un sodi, baznīcu vizitācijas un draudzes locekļu apmeklējumi, zemnieku aģenti, literatūra utt. Taču gaidīto rezultātu nebija. Jāpievienojas P. Einhornam, ka 17. gs. lielākā daļa latviešu būtībā bija pseidokristieši (rechte Semi-Christiani). Baznīcā viņi bija kristīgie, izpildīja tās prasītās ceremonijas, bet, pārnākuši mājās, ievēroja senās paražas,¹³⁷ kuras mācītāji dēvēja par māntīcību un bezdievību. Tāpēc ir saprotama mācītāja G. Manceļa neapmierinātība ar zemnieku ticības lietām vēl gadsimta beigās¹³⁸ un L. Adamoviča atzinums, ka 18. gs. pirmajā pusē kristīgā ticība turas «tikai ar ārejas stingrības un sodu balstiem».¹³⁹

II

DAŽAS LATVIEŠU ZEMNIEKU SADZĪVES TRADĪCIJAS

Vārda došana — vārdības

Latviešu sadzīves tradīcijas sevišķi ievēroja trīs lielus notikumus cilvēka mūžā («trīs dieniņas — dzimstamo, mirstamo, tautiņās ejamo») un rīkoja to atzīmēšanai trīs godus — vārda došanu (vārdības), kāzas (vedības) un bēres (bēdības). Baznīcas ceremonijas, ja tās arī tika izpildītas, zemnieki stingri norobežoja no tā goda, ko svinēja pašu mājās. Cilvēka dzimšanai, miršanai vai tautas iziešanai sabiedriskā sankcija bija nevis baz-

nīcas ceremonijas, bet gan pēc sentēvu paražām organizēti godi.

Pirmais gods zemnieku dzīvē bija vārdības. Mācītāja dalību šajā godā noteica (kā Vidzemē, tā Kurzemē) baznīcas instrukcija, vizitāciju noteikumi un baznīcas likumi. Baznīcas politikā šai ziņā novērojami divi galvenie virzieni. No vienas puses, baznīca atkārtoti uzdeva bērnus nokristīt baznīcā pēc iespējas ātrāk,¹ bet ne vēlāk kā 8 dienu laikā pēc dzimšanas. Sādus rīkojumus lasām Durbes baznīcas 1609. gada² un Emburgas 1636. gada vizitācijā. Pēdējā pat piedraudēts zemniekiem rīkojuma neievērošanas gadījumā ar 10 florēnu sodu.³ 1686. gada baznīcas likumi vēlreiz atkārtoja, ka piedzimušie bērni jānokristī baznīcā astoņu dienu laikā. Kas to nedarīšot, to sodīšot.⁴ (Tāpat mācītāja dalība godos nozīmēja fakta juridisko sankciju.) Taču baznīcas noteiktie kristīšanas termiņi ne vienmēr tika ievēroti. Ērģemes mācītājs 1641. gadā ziņoja vizitācijas komisijai, ka kalps Miķelis neesot nokristījis bērnu 14 dienu laikā,⁵ bet kāds vaļsirdīgāks mācītājs 1643. gadā pat atzinās, ka viņa draudzē visi kristījamie bērni jau paši varot staigāt kājām.⁶

No otras puses, lai mazinātu seno ieražu ietekmi vārdībās, baznīca kategoriski aizliedza zemniekiem pašiem dot vārdus bērniem. Taču, pastāvot lielam zīdaiņu mirstības procentam, šā rīkojuma efektivitāti mazināja slimīgo bērnu t. s. «steigas kristības» (Nottaufe), ko bija tiesības izdarīt katram zemniekam. Rezultātā zemnieku bērniem vārdus nereti deva vecmātes, to saņēmējas. Baznīca, sevišķi Vidzemē, enerģiski cīnījās pret vārda došanu pēc sentēvu paražām. Cēsis baznīcu vizitētāji prasīja, lai vecmātes, kas bērnus saņem, neizdara «steigas kristības» pēc vecām paražām.⁷ Vidzemes konsistorija 1677. gada 1. martā uzdeva noskaidrot, vai vecmātes nav burves, un ar lieciniekiem pierādīt, vai «steigas kristības» (*extra necessitatis casum*) tiešām bijušas nepieciešamas un notikušas pēc kristīgās ticības noteikumiem.⁸ Lai izvairītos no vecmātēm «steigas kristībās», ar 1692. gada 30. novembra rīkojumu Vidzemē tās atļāva izdarīt tikai vīriešiem ar noteikumu, ka tām jānotiek reti un ka tās katrreiz jāaplicina mācītājam.⁹ Bērnu kristīšanu baznīcā, nemaz nerunājot par nepatiku pret mācītāju un nereti pāris desmitus kilometru garo ceļu uz baznīcu, apgrūtināja divi apstākļi: samērā lielā kristību maksa un piemērotu kūmu sameklēšana. Par bērnu kristīšanu bija jāmaksā mācītājam gan graudā, gan naudā. Vizitāciju protokolos lasām, ka Alojās zemniekiem 1669. gadā par kristīšanu jāmaksā mācītājam 2 mārkas,¹⁰ Kokneses zemniekiem — 6 graši, jādod lini, medus u. c.¹¹ Apmēram tādi paši maksājumi par bērnu kristīšanu noteikti arī citu baznīcu vizitācijās.¹² No otras puses, lai celtu šī rituāla autoritāti, vizitāciju komisijas, sevišķi Kurzemē, vairākkārt pavēlēja kristīt bērnus baznīcā tūlīt pēc piedzimšanas¹³ dievkalpojuma laikā «ar visām ceremonijām»¹⁴ un pēc iespējas pieminēt kristījamos no kanceles.¹⁵ Arī Vidzemē konsistorijas 1677. gada

1. marta rīkojums uzdeva mācītājiem visus bērnus kristīt baznīcā publiski pirms vai pēc sprediķa (8. §).¹⁶ Lai kristīšana būtu svinīgāka, tika noteikts, ka ceremonija jāsāk un jānobeidz ar piemērotu garīgu dziesmu.¹⁷ Taču bērnu kristīšana baznīcā dievkalpojuma laikā nedeva pietiekamas iespējas mācītājiem pārbaudīt ticības mācības zināšanas, noskaidrot, kas ir bērna tēvs. (Bez tam bērni aukstajā baznīcā bieži vien saaukstējās, tāpēc tajā laiku pa laikam notika tikai t. s. paraugkristības.) Vācu muižnieki un pilsoņi savus bērnus, kā atzina konsistorija, parasti kristīja mājās, bet zemniekiem pavēlēja to darīt baznīcā.¹⁸

Ļoti grūti zemniekiem bija sameklēt arī kūmas, jo viņu vidū bija maz ticības mācības zinātāju. Bet šīs zināšanas mācītājs kūmām prasīja obligāti. Talsu baznīcas vizitācijā mācītājam tika uzdots sevišķi rūpēties, lai starp kūmām nebūtu tādu, kas neiet pie dievgalda.¹⁹ Durbes baznīcas 1609. gada vizitācija pieteica noraidīt kūmas, ja tie nezina ticības mācību.²⁰ Taču zemnieki mēģināja apiet arī šos noteikumus. Rūjienas mācītājs 1671. gadā sūdzējās par zemnieku kūmām, kas viņam esot melojuši, ka esot laulājušies baznīcā un bijuši pie dievgalda. Tāpat viņi nezinājuši pātarus; kaut gan solījuši tos iemācīties, bet tomēr neiemācījušies.²¹ Kurzemes zemnieku vidū acimredzot pēc muižnieku un pilsētnieku parauga bija izplatījusies paraža kūmās ņemt 5—7 un vairāk cilvēku. Šajā paražā, spriežot pēc vizitāciju protokoliem, mācītāji saskatīja vismaz divus trūkumus. Pirmkārt, tā dodot zemniekiem iespēju «tikt cauri» bez ticības mācības zināšanām, jo visus kūmas nevarot pārbaudīt, un, otrkārt, zemnieku kristības nekā neatšķiroties no muižnieku un namnieku kristībām. Tāpēc baznīcu vizitācijās parasti aizliedza zemniekiem aicināt piecus kūmas.²² Vienīgi 1740. gadā Kuldīgas²³ un 1730. gadā Talsu draudzē²⁴ atļāva pieaicināt līdz 7 kūmām pie viena bērna. Tā kā mācītājs draudzi parasti maz pazina, viņam varēja iestāstīt, ka kūmas ir laulājušies un bijuši pie dievgalda citā draudzē. Kūmas nevarēja noslēpt vienīgi ticības mācības nezinašanu, tāpēc viņiem vajadzēja vismaz apsolīt tās apgūt.

Trūkstot piemērotiem kūmām un līdzekļiem, ar ko samaksāt kristību nodevas, daudzi zemnieku bērni palika nekristīti. Tiem vārdu deva paši zemnieki pēc senām paražām. Arī spaidu kārtā baznīcā nokristītam bērnam zemnieki vēlāk mājās pēc savām paražām deva isto vārdu, kādā tad viņu sauca dzīvē. P. Einhornis aplicina, ka Kurzemes zemnieki meitenēm devuši putnu, bet zēniem — lopu un plēsīgu zvēru vārdus.²⁵ Ja pie mācītāja kristīts bērns mājās brēcis, zemnieki nekavējoties devuši citu vārdu, paskaidrojot, ka bērns ar mācītāja doto vārdu neesot apmierināts.²⁶ Ja mācītājs uzzināja, ka bērns vēlāk kristīts pēc vecām paražām, tad bija iemesls likt to otrreiz kristīt baznīcā, saņemot par to atalgojumu. Tā, kādam Tolku (Torkenhof) zemniekam 1640. gadā bijis jānes bērns otrreiz kristīt uz baznīcu.²⁷ Bērnu kristīšanu un «jaunā pāra» laulāšanu baznīcā zem-

nieki 17. gs. sākumā centās paveikt sestdienās, lai svētdienā varētu rīkot vārdības vai kāzas pēc savām ieražām.²⁸ Talsu baznīcas vizitētāji 1609. gadā atzina, ka zemnieku kāzu, kristību un pat bērņu rīkošana sestdienās un svētdienās apkauno dieva vārdu, un tāpēc to šais dienās aizliedza. Šo rīkojumu atkārtoja arī 1730. gada revīzija.²⁹ Kāzu, kristību un bērņu rīkošanu svētdienā un sestdienā 1609. gadā, piedraudot ar 10 mārkus sodu, aizliedza arī Grobiņas draudzē.³⁰

Pēc pārbraukšanas no baznīcas vai kādas dienas vēlāk notika vārdības radu un kaimiņu pulkā. Vārdību norisi attēlot pēc 17. gs. vēstures avotiem pilnībā nav iespējams, jo tajos atspoguļojas tikai daži šo tradīciju elementi. Vārda došana jaunpiedzimušajam parasti notika no trim līdz deviņām dienām pēc radībām, bet dažreiz arī vēlāk. Vārda došana nozīmēja jaunpiedzimušā atzīšanu par individuālu personu un oficiālu uzņemšanu sabiedrībā. Tāpēc saprotams, ka piešķirto vārdu, kā liecina folkloras materiāli, paziņoja svinīgi, goda vietā zemnieka sētā, dažreiz paceļot bērnu augstu gaisā.³¹ Galvenā loma vārda paziņošanā bija ierādīta kādam cienīgākam radam — kūmam. Pēc tam notika bērņa apsveicināšana. Kā liecina folkloras materiāli, šī ceremonija bija saistīta ar pādes dīdīšanu jeb dancināšanu, t. i., ar kūmu un vārdību viesu deju, kas daudzinaja un cildināja bērnu.³² Šai svinīgajai ceremonijai bija dejas, kurās piedalījās visi vārdību viesi, bet jo sevišķi kūmas savās labākajās drānās un rotaslietās, bija simboliska nozīme: ar to novēlēja tikumību, skaistumu, labumu, čaklumu, saulainu mūžu, bagātību.³³ Pēc dīdīšanas notika «pādes pirkšana» — naudas un dažādu dzīvē nepieciešamu priekšmetu pasniegšana kūmam. Sākotnēji šī paraža varēja nozīmēt pādes «nopirkšanu» no mātes un uzņemšanu dzimtā.

Vārdību otrajā dienā, kā liecina folkloras materiāli, vēl 19. gs. kūmu vadībā notika viesu svinīgs brauciens uz mežu pēc šūpuļa likstes, šūpuļa kāršana un pādes iešūpošana. Te piederējas arī bagātīgs mielasts ar tradicionālajiem ēdieniem — zīdeni (grūstu miežu putra ar cūkas gaļu) un miežu alu.³⁴

Kāzas — vedības

Tāpat kā vairākas citas Eiropas tautas, latvieši 17. gs. vēl bija saglabājuši dažas senās līgavu laupīšanas tradīcijas. Vidzemes «Consistorial- und Visitations-Ordnung» 1633. gada 18. februārī noteica, ka šajā zemē sastopamā sievu laupīšana turpmāk sodāma ar nāves sodu.³⁵ Šo pašu noteikumu 1636. gada 15. februārī atkārtoja konsistorijas nolikuma 6. paragrāfs un Tērbatas konsistorijas instrukcija par baznīcu vizitācijām.³⁶ Ka zemnieki sievas 17. gs. pēc vecām paražām vēl vietumis laupīja, apliecina arī baznīcu vizitāciju protokoli. Salacas mācītājs 1642. gada baznīcas vizitācijas laikā stāstīja, ka zemnieks nozadzis kādu kalponi, aizvedis pie sevis, bet kalpones draugi

un radi to ar varu atņēmuši un atveduši atpakaļ.³⁷ Spriežot pēc vizitāciju protokoliem, līgavu laupīšana 18. gs. vēl biežāk notikusi Kurzemē un Zemgalē, sevišķi nomaļākos novados. Tā, Talsu baznīcas vizitācija 1609. gadā konstatēja līgavu laupīšanu un, piedraudot ar 100 dālderu sodu, aizliedza to.³⁸ Par Ēģiptes draudzi 1636. gadā teikts, ka ļaunā pagāniskā paraža laupīt sievas šeit vēl notiekot atklāti, kaut gan tā aizliegta ar nāves sodu.³⁹ Vizitācijas komisija uzdeva muižniekiem un mācītājiem lūkoties, lai turpmāk neviena kalpone un sieva netiktu aizvesta: vainīgiem draudeja miesas sods. Laulāt baznīcā drīkstēja tikai ar muižnieka izdotu zīmi. Arī Taurkalnē, kā atzīmēts 1650. gada Jaunjelgavas baznīcas vizitācijas protokolā, daži zemnieki vēl zogot līgavas, kaut gan to aizliedza jau 1636. gada vizitācija.⁴⁰ P. Einhorn savā «Latviešu vēstures» 11. nodaļā, aprakstot latviešu kāzas Kurzemē, konstatē, ka, neskatoties uz draudiem ar nāves sodu, līgavu zagšana tomēr te vēl esot izplatīta, līgavu parasti zogot kā viņas tēva mājās, tā ārpus tām, piemēram, kad meita ejot pēc ūdens. Cīņā pret līgavu zagšanu līdz ar bargiem sodiem Kurzemē priekšplānā tika izvirzīta muižnieka izdoto laulības atļauju sistēma, bet Vidzemē — zināmas sieviešu «emancipācijas» tendences, proti, tām tika piešķirtas tiesības protestēt pret nolaupišanu. Lai ierobežotu līgavu zagšanu un novērstu laulības dažādu novadu zemnieku starpā, jo tādas nebija muižnieku interesēs, baznīcu revīzijas Kurzemē un Zemgalē 17. gs. atļāva mācītājiem salaulāt tikai tos pārus, kuri uzrādīja muižnieka izrakstītu laulāšanas atļauju (Zettel). Šādu rīkojumu vizitācijas komisija 1669. gadā izdeva Dobeles draudzē,⁴¹ 1636. gadā Ēģiptes draudzē,⁴² 1638. gadā Jaunjelgavas⁴³ un Grobiņas,⁴⁴ 1640. gadā Saldus⁴⁵ un 1610. gadā Alsungas draudzē.⁴⁶ Dažās draudzēs (piemēram, Kuldīgā) laulāšanas atļauja bija vajadzīga tikai līgavai.⁴⁷ Lai izskaustu līgavu laupīšanu, 1686. gada baznīcas likums Vidzemē piešķīra sievietei zināmas tiesības uzskatīt viņas nolaupišanu par nelikumīgu laulības veidu.⁴⁸ 17. gs. rakstītie avoti liecina, ka zemnieki pretojās arī laulāšanai baznīcā un cik spēdami no tās izvairījās. Jezuīti 1613. gadā rakstīja, ka pa ceļam laulājuši pārus, kas pat līdz 10 gadus bija dzīvojuši nelaulājušies.⁴⁹ Nelaulājušies zemnieki dzīvojuši arī ap Daugavpili, Rušoniem un Rēzekni 1618. gadā. Arī Kurzemes un Zemgales baznīcu vizitētāji atzīmējuši, ka zemnieki noslēdzot laulības pēc savām paražām gandrīz visās draudzēs. Šāda zemnieku kopdzīve raksturota kā netiklība, apgrēcība, velnišķība u. tml.⁵⁰ Mācītāji nevarēja samierināties, ka zemnieki, izvairoties no «svētās laulības», gandrīz visu dzīvi nodzīvoja, negājuši uz baznīcu, un tādā veidā izslidēja no viņu kontroles. Baznīcas laulību uzspiešana zemniekiem mācītāju rokās bija līdzeklis, kā gūt ienākumus, piespiest viņus iemācīties ticības mācību un saistīt pie baznīcas. Tāpēc Tērbatas konsistorija savos 1636. gada baznīcu vizitāciju priekšrakstos (11. §) noteica bargus sodus kā tiem, kas nav laulājušies baznīcā, tā arī

tiem, kas par laulāšanos baznīcā zobojās.⁵¹ Par nelaulāšanos baznīcā, cik var spriest no vizitāciju protokoliem, Kurzemē 18. gs. sākumā īpaša soda vēl nebija. Tā, Alsungas mācītājs 1610. gada vizitācijā ziņoja, ka par ligavu zagšanu draudzē viņam nekas neesot zināms, taču daži pāri dzīvojuši nelaulāti. Kolīdz par to uzzinājis, mācītājs šos pārus salaulājis baznīcā.⁵² Vizitācijas komisija šādu mācītāja rīcību akceptēja, taču uzdeva turpmāk visus pārus pirms laulāšanas trīs svētdienas pēc kārtas uzsaukt, lai pasvītrotu baznīcas laulību publisko raksturu. Laulību trīskārtēju paziņošanu no kanceles 17. gs. vidū un beigās prasīja gandrīz visas Kurzemes draudžu revīzijas.⁵³ Tā kā šādu baznīcas likumu neievērotāju bija ļoti daudz, bargus sodus nevarēja piespriest. Kurzemē, it sevišķi gadsimta sākumā, vizitāciju komisijas (piemēram, 1609. gadā Durbē) pavēlēja visiem baznīcā nelaulātajiem pāriem salaulāties 14 dienu laikā, piedraudot ar 40 mārķām soda naudas.⁵⁴ Zemnieku kopdzīvi pirms laulāšanas 17. gs. vidū Kurzemē parasti sodīja ar naudas vai publisku baznīcas sodu.⁵⁵ Zviedrijai pakļautajā Vidzemē zemniekus par nelaulāšanos baznīcā sodīja bargāk nekā Kurzemē. Vizitācijas un mācītāji baznīcā nelaulāto zemnieku kopdzīvi kvalificēja kā netiklību un kā tādu to arī sodīja. Baznīcas vizitāciju komisijas, šādi kvalificējot, sodīja Pēterupes, Turaidas,⁵⁶ Jaunpiebalgas,⁵⁷ Alūksnes,⁵⁸ Mālpils un Limbažu⁵⁹ zemniekus. Zviedrijas karaļa 1691. gada 30. jūnija rezolūcija baznīcā nelaulātiem zemniekiem paredzēja pat nāves sodu.⁶⁰ Arvien biežāk baznīcas vizitācijas pieprasīja laulāšanu izdarīt nevis mācītājmuižā, bet gan publiski baznīcā dievkalpojuma laikā vai pēc tā «ar visām ceremonijām». Piešķirot laulībām publisku un svinīgu raksturu, mācītāji arvien vairāk mēģināja šādā veidā pakļaut zemniekus baznīcas ideoloģijai.

Baznīcas laulību izplatīšanos traucēja, pirmkārt, senās vedību tradīcijas un lielie maksājumi par laulāšanu. Koknesē 1671. gadā par laulāšanu bija jāmaksā mācītājam 3 mārķas un jādod naturālijas — līni, medus u. c., bet Alojasa zemniekiem — 3 mārķas.⁶¹ Otrkārt, zemnieki izvairījās no laulāšanās baznīcā arī tāpēc, ka nezināja ticības mācību un negāja pie dievgalda. Jaunos pārus pirms laulāšanas mācītājs cītīgi eksaminēja ticības mācību un prasīja, lai viņi būtu gājuši pie dievgalda.⁶² No beidzamās prasības zemnieki gan prata vienotreiz izkulties. Kuldīgas vizitācijas protokolā 1740. gadā uzdots zemniekiem vēlreiz izskaidrot, ka bez iepriekš minēto prasību ievērošanas viņu laulība uzskatāma par «pagānu sadzīvi». ⁶³ Vidzemē 1692. gadā tika atkārtoti uzdots jaunos pārus pirms laulības cītīgi eksaminēt ticības mācībā, bet pātaru nezināšanas gadījumā nelaulāt.⁶⁴ Baznīcas likumi noteica, ka neviens nedrīkst saderināties, kas nezina Lutera katķismu un nav bijis pie dievgalda.⁶⁵ Lai ticības mācības nezināšana pilnīgi neatrautu zemniekus no laulāšanās baznīcā, konsistorijas kompromisa kārtā noteica, ka zemnieki, kas nezina ticības mācību, var salaulāties,

ja apsola pēc zināma laika ierasties uz noklaušīnāšanu. Solījuma neizpildīšanas gadījumā vainīgais bija 3 svētdienas pēc kārtas jāpieslēdz pie kauna staba.⁶⁶ Ticības mācības nezināšanas, lielo akcidenču un seno kāzu tradīciju dēļ prāva daļa zemnieku dzīvoja, baznīcā nelaulājušies.

Par kāzu ceremonijām liecina arī folkloras materiāli. 19. gs. pierakstītās latviešu tautas dziesmas apraksta trīs precību ieražu grupas: meitu zagšanu, sievas pirkšanu un līgavas derēšanu. Uz apskatāmo periodu attiecas galvenokārt līgavas derēšana. Līgavu zagšana laikā no 14. līdz 19. gs. arvien vairāk ieguva spēles raksturu, ko veicināja, no vienas puses, dzimtbūšanas attīstība, jo piesaistīja zemniekus pie pagasta, no otras puses, kristīgās baznīcas paražu ieviešanās. Tālāk jau 17. gs. līgavas derēšana un precības bija kļuvušas par kāzu ieražu sastāvdaļu⁶⁷ un vārda «precēšanās» agrākā nozīme — tirgošanās ar dažādām precēm — zaudējusi savu pirmatnējo un ieguvusi musdienu nozīmi.⁶⁸ Arī senās ieražas reminescence — līgavas pūra pirkšana — pakāpeniski ieguva tīri simbolisku nozīmi.

Līgavas nolūkošana kā patriarhālās dzimts tradīciju palieka apskatāmajā periodā vēl ievērojamā mērā bija atkarīga nevis no jauniešiem, bet viņu vecākiem. Ja agrāk jauniešus saderināja līgavaiņa precinieks un līgavas radinieks, jauniešiem liekot sadoties rokās,⁶⁹ kuras izšķīra trešā persona, tad vēlāk aizvien biežāk juridisku spēku ieguva pašu jauniešu noslēgtās derības, kad dāvināja viens otram gredzenus.⁷⁰ Baznīca turpreti gredzenam piešķīra laulības simbola nozīmi.⁷¹ Tā kā baznīcas laulības organiski neiekļāvās latviešu tradicionālajā kāzu gaitā, bija gadījumi, kad līgava, dažreiz saimniecisku apstākļu spiesta, tūlīt pēc precībām pirms laulāšanās baznīcā pārgāja dzīvot pie līgavaiņa,⁷² bet vēl biežāk jaunlaulātie pēc laulāšanās baznīcā braukuši katrs uz savām mājām un kāzas svinējuši pēc trim dienām.⁷³ Tas liecina, ka zemnieki ignorēja formāli nepieciešamās baznīcas ceremonijas, bet par vīru un sievu kļuva tikai pēc tam, kad bija nosvinējuši kāzas pēc savām tradīcijām. Arī uz baznīcu zemnieki jauno pāri pavadīja pēc savām paražām un tāpat tradicionālā veidā sagaidīja to mājās, kur tad svinēja kāzas pēc savām paražām. Tāpēc 1686. gada baznīcas likums, piedraudot ar sodiem, atkārtoti aizliedza jauno pāri pavadīt uz baznīcu pēc zemnieku paražām. Līdz 19. gs. vidum kā līgava, tā līgavainis kāzās ģērbās sava novada tautas tērpā.⁷⁴

Jāpiebilst, ka nepamatots šķiet arī buržuāzisko baznīcas vēsturnieku apgalvojums, it kā baznīca neiejaucās godu norisē zemnieku sētās.⁷⁵ Lai mazinātu zemnieku godu ceremoniju iespaidīgumu, mācītāji ne tikai centās aizliegt kāzu rikošanu svētdienās, bet arī ierobežot to dalībnieku skaitu un patērēto produktu daudzumu. Ēģiptes draudzes vizitētāji 1636. gadā konstatēja, ka zemnieki parasti savas kāzas rikoja svētdienās un gavēņu dienās, tā traucēdami baznīcas apmeklēšanu. Turklāt kāzās viņi ne tikai pagāniskā veidā dziedot

«bezkaunīgas dziesmas» un izdarot «apkaunojošas ceremonijas», bet arī lietojot pārmērīgi daudz ēdienu un dzērienu, tā izpelnīdamies dieva sodu.⁷⁶ Dobeles draudzē vizitētāji uzdeva mācītājam kopā ar muižniekiem ar bargiem sodiem novērst, ka zemnieku kāzas ilgtu 14 dienas, kad tajās izdzerot pa 10 mucu alus.⁷⁷ Durbes baznīcas vizitācijā 1609. gadā bija aizliegta arī kristību rīkošana svētdienās.⁷⁸ Ierobežojot kāzinieku skaitu 1637. gadā Vidzemē līdz 6—16, bet 1697. gadā — līdz 12 pāriem, baznīcas likumdevēji neapšaubāmi cerēja sašaurināt zemnieku kāzu antifeodālās tradīcijas mājās un palielināt baznīcu tradīciju nozīmi. Gandrīz visās baznīcu vizitācijās mācītāji sūdzējās, ka zemnieku godos notiekot «visādas bezdievības», «bezkaunīgu» dziesmu dziedāšana, pārmērīga ēšana un dzeršana utt., kas ilgstot vairākas dienas. Tāpēc baznīcu vizitāciju komisijas 17. gs. pirmajā pusē parasti uzdeva mācītājiem, lai viņi piekodina zemniekiem izvairīties kāzās un kristībās no dažādām pārmērībām.⁷⁹

Lai mazinātu zemnieku godu nozīmi, Zviedrijas karaļa 1691. gada 30. jūnija rezolūcija uzdeva mācītājiem novērst tajos «pārmērības» ēšanā un dzeršanā.⁸⁰ Ar 1638. gada rīkojumu, kas tika atkārtots 1662. gadā, Kurzemes hercogistē aizliedza vārdības svinēt ilgāk par vienu dienu, bet kāzas — ilgāk par vienu dienu līgavas un vienu dienu — līgavaiņa mājās.⁸¹ Lai izvairītos no soda, kas draudēja par likumā noteiktā svinību laika neievērošanu, zemnieki šos godus centās iekārtot trīju lielāko baznīcas svētku laikā — Ziemassvētkos, Lieldienās un Vasarassvētkos, kad oficiāli bija iespējams un pat ieteicams svinēt 3 dienas. Kāzu un vārdību koncentrēšana rudenī, ziemā un pavasarī izmainīja šo baznīcas svētku saturu un deva iespēju zemnieku godus svinēt pēc senajām tradīcijām. Tāpēc baznīcu vizitētāji 17. gs. beigās un 18. gs. sākumā Kurzemē aizliedza kāzas organizēt no adventes sākuma līdz Zvaigznes dienai (no decembra sākuma līdz 6. janvārim), no Debesbraukšanas dienas līdz Trisvienības dienai (maija un jūnija mēnešos) un ap Lūdzamo dienu (februārī—martā), kā arī sestdienās un svētdienās, piedraudot ar sodu līdz 20 dālderiem. Šādi rīkojumi ierakstīti 1730. gada Talsu,⁸² 1740. gada Kuldīgas⁸³ un vairāku citu draudžu vizitāciju protokolos.

Par zemnieku kāzu ceremonijām saglabājušās arī laikabiedru liecības Vidzemē. Zemnieku kāzu paražas apraksta Kelhs savā hronikā. Kāzu braucienam pa priekšu jāja vedējtēvs (Brāutigams Knecht) ar kailu zobenu rokā. Jaunlaulātos mājās sagaidīja ar maizi; to pārgrieza uz pusēm un deva abiem jaunlaulātajiem pa gabalam. Līgavu sievas kārtā iecēla, uzgērbjot mīci (Haube) un ieliekot klēpī mazu bērnu. Kelhs apraksta arī plašo apdziedāšanos,⁸⁴ naudas ziedošanu jaunajam pavardam, alus izliešanu un citas izdarības nolūkā nodrošināt laimīgu jaunā pāra dzīvi. Ievērojamu vietu latviešu kāzu ceremoniālā 17. gs., kā liecina izogrāfiskais materiāls, ieņēma reminiscences par līgavu atpirkšanu no kopienas. Uz ceļa uzcēla aizkār-

tnes — pār ceļu aizvilktā appušķota kārts. Lai kāzu brauciens tiktu aizkārtņem cauri, to cēlājiem bija jāpasniedz alus, nauda, cimdi.⁸⁵ Lai nodrošinātu jaunajai ģimenei laimīgu dzīvi, tad, ievēdot līgavu istabā, vedējtēvs vai līgavaiņa brālis ar zobenu, vēlāk ar pātagas kātu, cirta krusteniski pa durvīm. Šis paradums saglabājās vēl 18.⁸⁶ un 19. gs. Kā raksta P. Einhorn, līgavas ievēšana līgavaiņa mājās un kāzas saistītas ar daudzām «neparastām ceremonijām», kuras viņš pats novērojis, taču nevarot aprakstīt. P. Einhorn pasvitro, ka kāzās dziedot tautas, sevišķi apdziedāšanās dziesmas, nepārtraukti dienu un nakti. Lai gan P. Einhorn pret latviešu tautas tradīcijām ir naidīgi noskaņots, taču viņš atzīst, ka latviešu zemnieki augstu cienot pēc tēvu paražām noslēgtas laulības un dzīvojot godīgi.⁸⁷ Kāzu mielastu zemnieki rīkoja pēc iespējas bagātu, jo uzskatīja, ka bagātīgs cienasts kāzās nodrošinot pārpilnību nākošajā dzīvē. Gaļa, siers, sviests, alus stāvēja uz galda visu kāzu laiku.⁸⁸ Pēdējā maltītē obligāti deva kāpostus; šī maltīte rādīja, ka viesiem jābrauc mājās. Arī kad alus nesējs nolika uz galda mucas tapu par zīmi, ka mucas tukšas, viesiem bija jāprotas un jābrauc mājās.⁸⁹ Kāzu un jo sevišķi apdziedāšanās dziesmām, kas visas lietas sauca to īstajos vārdos, tāpat kāzu organizēšanai jaunajā vai pilnajā mēnesī, nerūnītu lopu kaušanai, jaunā pāra guldināšanai klēti — graudu glabātavā, kā arī citām līdzīgām izdarībām bija jāveicina jaunās laulības auglība. Taču mācītāji nebūt necentās saprast šo tradīciju senatnīgumu un asi vērsās pret apdziedāšanās dziesmām, dēvēdami tās par bezkaunīgām negoda dziesmām.

Bēres — bedības

Vēstures avoti liecina, ka 17. gs. pirmajā pusē zemnieki savus mirušos parasti apbedīja pēc savām paražām bez mācītāja un baznīcas ceremonijām sentēvu kapu kalniņos. Krimuldas draudzes mācītājs 1637. gadā baznīcas vizitācijā sūdzējās, ka zemnieki savus mirušos apbedījot nevis, kā esot noteikts, baznīcas kapos, bet gan kādā kalnā.⁹⁰ Līdzīgas sūdzības dzirdamas no Doles, Ērgļu, Siguldas, Umurgas un Bukultu mācītājiem.⁹¹ Šai pašā gadā Dikļu mācītājs stāstīja vizitētājiem, ka zemnieki savus mirušos apbedījot pašu izvēlētās vietās, bet abas baznīcas kapsētas stāvot pilnīgi tukšas.⁹² Stāvoklis neko neuzlabojās 17. gs. otrajā pusē.

1660. gada vizitācijas laikā Vidzemē tikai apmēram $\frac{1}{10}$ mirušo bija apbedīti kapsētā, bet $\frac{9}{10}$ — sentēvu kapu kalniņos pēc senām paražām. Krimuldā 1669. gadā zemnieki baznīcas vizitācijas komisijai lūdza atļaut mirušos apbedīt tuvāk pie mājām, un viņiem to arī atļāva.⁹³ Mācītāju latviešu zemnieki neaicināja bēres. Lielstraupes mācītājs 1637. gadā sūdzējās vizitētājiem, ka zemnieki savus mirušos parasti apbedījot bez viņa.

Arī 17. gs. beigās, kad Vidzemē sākās stipra baznīcas reakcija pret latviešu zemnieku tradīci-

jām, viņi mirušos nereti apbedīja slepeni pēc savām paražām. Salaspils mācītājs 1674. gadā filozofēja, ka kaut kur vajadzētu būt kādiem aizliegtiem kapiem, jo gada laikā no visas draudzes viņš esot apbedījis tikai 6 mirušos.⁹⁴ To pašu vizitācijās ziņoja Daugavgrīvas,⁹⁵ Gulbenes,⁹⁶ Jumpravmuižas,⁹⁷ Piņķumuižas,⁹⁸ Alūksnes⁹⁹ u. c. draudžu mācītāji. Arī Kurzemē un Zemgalē gandrīz visās baznīcu vizitācijās, kas nenotika tīri formāli un neaprobežojās ar baznīcas inventāra un ienākumu aprakstīšanu, konstatēts, ka zemnieki mirušos apbedījot senču kapulaukos. Zemnieki savus mirušos bieži apbedīja arī pie senām kapelām vai kapelu vietās, kas kādreiz bija celtas viņu senajās svētvietās. Tā, 17. gs. pirmajā pusē Raunas, Siguldas, Bukultu, Suntažu¹⁰⁰ u. c. draudžu mācītāji sūdzējās baznīcu vizitācijās, ka zemnieki apbedījot mirušos pie kapelām; par to Vidzemē, sākot ar 17. gs. 40. gadiem, draudēja sods. Arī pēc 1669. gada, kad par mazāko pārkāpumu pret kristīgās ticības noteikumiem bargi sodīja, zemnieki joprojām apbedīja savus mirušos pie kapelām un veco kapelu vietās. Par to 17. gs. otrajā pusē vizitētājiem sūdzējās Liepupes, Turaidas, Rubenes, Limbažu, Ikšķiles, Alojās, Siguldas, Raunas, Ērgemes, Jumpravmuižas un Burtņieku draudžu mācītāji.¹⁰¹ Neskatoties uz baznīcas represijām, zemnieki mirušos apbedīja pēc senām paražām un bez mācītāja visu 17. gs. Par to vēl 17. gs. beigās vizitāciju komisijām ziņoja Cēsu, Āraišu, Burtņieku u. c. draudžu mācītāji.¹⁰² Gadsimta beigās mācītāji nereti piezīmēja, ka stāvoklis uzlabojies. Taču to, ka lielākā daļa mirušo apbedīta senču uzkalnos, pēc folkloristu domām, bez P. Einhorna un vizitāciju protokoliem apliecina arī tas, ka latviešu tautas dziesmās tikpat kā nav minēta kapsēta.¹⁰³ Baznīcas kapu nepopularitāti noteica to lielais attālumš no zemnieku sētām, tāpat lielie maksājumi mācītājam par mirušā apzvanīšanu, apstāvēšanu utt. Vizitāciju komisijas lielu vērību veltīja dažādu apbedīšanas ceremoniju un kapa vietas apmaksai baznīcas kapos, pie tam stingri šķīrojot mirušos pēc šķiriskās piederības un tautības. Jaunjelgavas draudzē par apbedīšanu un vietu baznīcas kapos zemniekiem jāmaksā 3 florini, bet vāciešiem — 6, ja tos apbedī baznīcā kora telpās.¹⁰⁴ Durbes draudzes vizitētājs 1609. gadā par zemnieka apzvanīšanu un apstāvēšanu kapos noteica maksu 2 mārkus, bet par muižnieka apzvanīšanu un apstāvēšanu baznīcā — 5 vai 10 mārkus apmērā.¹⁰⁵ Draudzei nepiederoša muižnieka apbedīšana baznīcā mācītājam deva 40 mārkus lielu ienākumu. Sērenes draudzes vizitācija 1596. gadā noteica šādu cenu par ikviena muižnieka apbedīšanu baznīcā.¹⁰⁶ Tāpat kā dzīvē, arī apbedīšanas ceremonijā mācītāji par naudu piešķīra muižniekiem privilēģijas, pieļaujot pat baznīcas apgānīšanu. Vizitācijas komisija Durbē 1609. gadā atļāva baznīcā iebraukt muižnieka liķratus kopā ar visiem zirgiem, kas tur varēja palikt visu apbedīšanas ceremonijas laiku, ja mācītājam viņa tuvinieki samaksāja 100 mārkus. Ja muižniekam nebija 100 mārkus, zir-

gus varēja ievest baznīcā uz parāda ar noteikumu, ka mācītājam tiks parāds samaksāts ar 6% lieliem augļiem gadā.¹⁰⁷ Ģenerālsuperintendents P. Einhorns un vizitācijas komisija 1650. gadā atļāva ievest muižniekus ar visiem liķratiem un zirgiem Jaunjelgavas baznīcā, ņemot par zirgu 20 florinu lielu nodevu.¹⁰⁸ Dižciltīgo liķu («adeliche Leiche») privilēģija, ka tos, baznīcā apbedot, varēja pavadīt arī viņu zirgi, 17. gs. pastāvēja gandrīz visā Kurzemē.¹⁰⁹ Šie fakti spilgti atklāj baznīcas šķirisko morāli. Vizitācijas komisija bija spiesta atļaut mirušos apbedīt zemnieku kapos tikai gadījumos, kad zemnieki dzīvoja ļoti tālu no baznīcas un slikto ceļu vai plūdu dēļ apbedīšanu nevarēja izdarīt oficiālajos baznīcas kapos. Taču mācītājam paredzētas akcidenceš, parasti 6—10 graši, bija jāmaksā pilnā apmērā.¹¹⁰ 6 graši Kurzemē bija parastā cena zemniekiem par «katru zvanu».¹¹¹ Tā kā zemnieki šo noteikumu neievēroja, vizitētāji uzdeva mācītājiem stingri sekot, lai zemnieki neizvairītos no maksas.¹¹²

Mācītāji pastāvīgi sūdzējās par zemnieku senajām apbedīšanas tradīcijām, kuras laupīja tiem prāvus ienākumus. Bija gadījumi, kad zemnieki aiznesa samaksu mācītājam pēc bērēm. Tā, Valtenberģu mācītājs ziņoja vizitācijā, ka viņa draudzes zemnieki paši apdziedot savus mirušos, bet vēlāk iedodot viņam 1 vai 3 mārkus.¹¹³ Te skaidri saskatāma zemnieku izvairīšanās no mācītāja pakalpojumiem. Mācītāji, protams, citīgi iekaseja soda naudas par apbedīšanu pēc senajām paražām.

Sods par apbedīšanu pēc senajām paražām ārpus baznīcas kapiem draudēja jau gadsimta pirmajā pusē. Tā kā soda lielums un veids ar likumu vēl nebija noteikts, tad zemniekus sodīja kā nu kurā draudzē. Baznīcu vizitāciju protokolos vienkārši atzīmēja — «sodīts». Bērzaunē 1638. gadā par šāda veida pretošanos kristīgās ticības noteikumiem sodīja pēc iespējas («nach vermögen»)¹¹⁴ Daugavgrīvā šai pašā gadā sodīts kāds kalps, kas bez mācītāja apbedījis savu sievu.¹¹⁵ Sākot ar 17. gs. 30. gadiem, baznīcu vizitācijas komisijas parasti izdeva rīkojumus likvidēt baznīcas neiesvētītos kapus. Vizitāciju protokolos tika ierakstīti rīkojumi likvidēt zemnieku kapus un visus mirušos apbedīt baznīcas kapos saskaņā ar kristīgām ceremonijām, pretējā gadījumā piedraudot ar naudas un miesas sodiem 1632. gadā Daugavpils, 1636. gadā Emburgas, 1650. gadā Jaunjelgavas, 1636. gadā Ēģiptes,¹¹⁶ 1669. gadā Dobeles,¹¹⁷ 1648. gadā Mežmuižas,¹¹⁸ 1609. un 1730. gadā Talsu,¹¹⁹ 1640. gadā Saldus,¹²⁰ 1638. gadā Grobiņas draudzē.¹²¹ Jaunjelgavā vizitētāji pavēlēja izpildīt 1636. gada vizitācijā doto rīkojumu un likvidēt «meža kapus»; pretējā gadījumā tie [zemnieki] jāapliek ar desmit mārkam soda naudas. Ēģiptes draudzes vizitācija par pirmo apbedījumu mežā paredzēja 2, bet par otro — 3 grašus soda. Dobeļē vizitācija 1669. gadā uzdeva sodīt zemniekus, kas neapbedīja mirušos baznīcas kapos, bet soda lielumu nenoteica.

Ar 1669. gadu, kā teikts, baznīcas cīņa pret latviešu tradīcijām Vidzemē tika ievērojami pastip-

rināta. Alojā 1669. gadā baznīcas vizitācijas komisija noteica, ka par apbedīšanu jāmaksā mācītājam 3 dālderī. Ja zemnieks mirušos apbedījis pēc senajām paražām senču kapos, mirušie jāizrok, jāapbedī pie baznīcas un jāsamaksā mācītājam par to 1,5 dālderī.¹²² Sākot ar 1669. gadu, parastais soda veids bija šāds: likis jāizrok no senču kapiem, jāizved un jāierok pie baznīcas un jāsamaksā mācītājam vismaz 3 dālderī soda naudas. Šādu sodu zemniekiem uzlika Valtenberģos, Umurgā, Allažos, Dikļos, Rubenē¹²³ u. c. Vecsalacas baznīcas 1674. gada vizitācija noteica, ka tos, kas nav bijuši pie dievgalda un apbedīti pēc zemnieku paražām, var arī neizrakt, bet tomēr jāsamaksā mācītājam 3 dālderī.

Te spilgti atklājas, ka mācītāji bija ieinteresēti saņemt ne tikai zemnieku sieciņus un kļaušas, bet pat vēl 3 dālderus par katru mirušu zemnieku. Tā kā zemnieki parasti tik lielu naudu nespēja samaksāt, tad šo sodu aizstāja ar pāršanu pie baznīcas. Tā, piemēram, Ikšķilē 1674. gadā zemnieku par mirona apbedīšanu pretēji kristīgās ticības noteikumiem un nespēju samaksāt soda naudu piesēja pie kauna staba. Kad citus zemniekus laida no baznīcas ārā, piesieto pēra ar rikstēm.¹²⁴ Salacas draudzē par tādu pašu noziegumu bija jāstāv 3 svētdienas pēc kārtas pie kauna staba baznīcas priekšā. Gadsimta pēdējos gados, kad šāda veida pretestība kristīgai ticībai nerimās, sodi tika aizvien paaugstināti. Tā, Jaunpiebalgā 1696. gadā par apbedīšanu pēc zemnieku paražām sodīja ar 10 dālderiem un vienu pāri rikšu pie baznīcas.¹²⁵

Vizitāciju komisijas ārviens stingrāk pavēlēja kapu kalniņus aizliegt, kapu apmeklētājus sodīt, tur esošās piemiņas zīmes iznīcināt. Vidzemē tas teikts speciāli par Liepupes, Turaidas, Jumpravmuižas u. c. draudzēm.¹²⁶ Tomēr zemnieki savus kapu kalniņus cienīja un kopa, bet par baznīcas kapiem nerūpējās. Mancelis lamāja zemniekus, ka baznīcas kapsētas parasti esot bez sētas un ka tās «ikkatrs suns, ikkatra cūka uztek un apgānī, un izrok, izurknē kā kādu rāceņu dārzu».¹²⁷ Kuldīgas baznīcas kapsētai vēl 1740. gadā nebija žoga, lai gan to uzcelt pavēlēja jau 1673. gada vizitācijas protokols, norādot, ka baznīcas kapos rakņājoties cūkas un citi lopi.¹²⁸ Par spīti baznīcas sodiem zemnieki cik spēdami mirušos apbedīja pēc savām tradīcijām.

Pēdējais gods cilvēka dzīvē — bēres — notika trešajā dienā pēc miršanas.¹²⁹ Bēres parasti sākās apbedīšanas dienas priekšvakarā, kad pie aizgājušā uz t. s. vākām sapulcējās radi un draugi, lai pēdējo nakti pavadītu nomodā pie mirušā. J. A. Brands 1673. un 1674. gadā aprakstījis lietuviešu mirušo vāķēšanas paražas.¹³⁰ Bedību viesi skujām izpušķotajā istabā pavadīja nakti pie klātiem galdiem, dziedot bērnu tautas dziesmas. Dziesmās un sarunās vāķētāji daudzinaja aizgājušā dzīvi un darbus, izteica sāpes par aizgājušo tuvinieku, par viņa nepaveikto darbu.¹³¹ Mirušā vāķēšanai bija atvadību raksturs, nelaiķis atvadījās no piederīgajiem un kaimiņiem. Mirušā vāķēšanas pa-

ražas atspoguļojas arī latviešu tautas dziesmās, Vidzemē mazāk nekā Kurzemē. Iespējams, ka šīs paražas ātrāku izzušanu Vidzemē veicināja 1686. gada zviedru baznīcas likums, kas noliedza noturēt sanāksmes apbedīšanas priekšvakarā.¹³² Dzīvi pēc nāves zemnieki iedomājas līdzīgu dzīvei zemes virsū, kā zemes dzīves turpinājumu. Tāpēc mirušos apgērba viņu labākajās drānās, precētos parasti kazu tērpos, bet zārkā lika dažādas dzīvei viņā saulē noderīgas lietas. Par šo ieražu 17. gs. P. Einhorn rakstīja: «Lai gan latvieši ir ticējuši mūžīgai dzīvošanai, viņi tomēr uzskatījuši, ka vēlāk būs tāda pati zemes un dabiska dzīve kā šeit. Tur būšot, kā še, ēšana, dzeršana, gulēšana, gērbšanās utt. Tāpēc viņi saviem mirušajiem, tos apbedījot, dod līdz labas drēbes, naudu, sudrabu, zeltu, sudraba kalumus utt., lai viņi ar to iztiktu nākamajā dzīvē. Un es esmu pats no nabaga cilvēkiem dzirdējis, ka lielajā dārdzībā 1601. gadā viņi apbedījuši savējos un, būdami bez drēbēm, naudas u. c. krājumiem, ko dot līdz, devuši tiem adatu un diegu, lai tie varētu viņā dzīvē savas vecās saplēstās drēbes salāpīt.»¹³³ Mācītājs D. Celaks 17. gs. vidū šīs paražas novērojis arī Ziemeļvidzemē.¹³⁴ K. Kelhs stāsta, ka zemnieki, dodot mirušajiem līdz ēdienu, dzērienu, cirvi un mazliet naudas, teikuši: «Ej tu, nelaimīgais, no šīs saules tur, labākā pasaulē, kur nevis vācieši pār tevī, bet gan tu pār viņiem valdīsi. Te būs tev ierocis, ēdiens un ceļa nauda.»¹³⁵ Šī paraža vēl nesen bijusi plaši izplatīta. Izrakumi kapsētā pie Sēlpils pilsietas (A. Zariņa) rāda, ka bagātās piedevas apbedījumiem kopš 16. gs. samazinās, liecinot gan par zemnieku stāvokļa pasliktināšanos, gan arī acīmredzot par kristīgās baznīcas pieaugošo ietekmi. Daudzos kapos dotas līdz tikai adatas.¹³⁶ Baznīcas likumi noteica, ka mirušo apgērbs nedrīkst būt dārgs.¹³⁷

Savus mirušos uz kapiem zemnieki pavadīja ar tautas dziesmām,¹³⁸ bet pie kapa rikoja dzīres.¹³⁹ Bēru raksturs, sevišķi pēc atgriešanās mājās no apbedīšanas, kļuva jautrāks. P. Einhorn liecina, ka latviešu apbedīšana notiekot «ar īpašu prieku, svilpošanu un dziedāšanu».¹⁴⁰ Dzīru ilgums parasti bija trīs dienas. Avoti liecina, ka latviešu zemnieki nav ticējuši «mirušo augšāmcelšanās» iespējai. Tā, 1606. gadā jezuīts Štribings ziņoja, ka latviešu zemnieki neatzīstot augšāmcelšanos «pastarā dienā». Kad jezuīti sprediķojuši par «mirušo augšāmcelšanos», kāds zemnieks skaļi vaicājis: «Manu tēvu saplosīja vilki, kā viņš kļūs atkal dzīvs?»¹⁴¹ Jezuīti ziņoja, ka Ludzas un Rēzeknes novada zemnieki apšaubot «mirušo augšāmcelšanos».¹⁴² P. Einhorn apliecina to pašu par Kurzemes zemniekiem. Zemniekam esot pilnīgi vienalga, ko pēc nāves ar viņu darot, jo viņš neticot «mirušo augšāmcelšanās» iespējai. Zemnieki neticot kristīgās ticības mācībai, ka pēc nāves visi būs vienlīdzīgi, dzīvos un liksmosies debesīs, bet uzskatot, ka pēc nāves viņā saulē viņi darišot to pašu darbu un būšot tādā pašā kārtā kā zemes virsū. Šos zemnieku uzskatus atstāsta arī G. Mancelis.¹⁴³

Novembrī, t. s. veļu laikā, zemnieki rīkoja senču dvēseļu mielošanu. Par to 17. gs. tiek runāts gan drīz vai katrā baznīcas vizitācijā.¹⁴⁴ Sīki veļu laika paražas apraksta P. Einhorns. Tas pats stāstīts jezuitu ziņojumos,¹⁴⁵ Dionīsija Fabrīcija aprakstā¹⁴⁶ u. c.

Mirušo piemiņas godināšana rudenī, organizējot dvēseļu mielastus, 17. gs. bija vēl diezgan plaši izplatīta visā Kurzemē un Zemgalē. Baznīcu vizitētāji, piedraudot ar miesas un naudas sodiem, uzdeva iznīdēt šo ieražu Durbē 1609. gadā,¹⁴⁷ Daugavpilī 1632.,¹⁴⁸ Ēģiptē 1636.,¹⁴⁹ Grobiņā 1609. un 1638. gadā.¹⁵⁰ Grobiņā, kur dvēseļu mielošana bija sevišķi ieviesusies, vizitētāji uzdeva mācītājam šo «Jauno parādību» nosodīt sprediķos, bet pilskungam rudenī rūpīgi sekot zemniekiem un piekertos sodīt ar 10 mārķām un pēc tam vēl publiski nopērt.¹⁵¹

Uz jautājumu, kāpēc viņi mirušos neapbedī pēc kristīgās ticības noteikumiem un kāpēc rīko dvēselēm mielastus, zemnieki atbildēja, ka senčiem, kas šīs paražas kopuši, dzīve agrāk bijusi daudz vieglāka, labības daudz vairāk un visa kā pieticis. Turpretī tagad, kad zemniekiem jādzīvojojam pēc kristīgās ticības prasībām, radies trūkums.

Zemnieki nesaprata, ka viņu tēviem maizes bijis vairāk ne tāpēc, ka viņi mirušos apbedīja pēc senajam paražām, bet gan tāpēc, ka tiem nebija tik daudz jāatdod muižniekiem un mācītājam. Zemniekiem tagad bija jāpilda aizvien lielākas nodevas un klausas mācītājiem un muižniekiem, tāpēc pašiem visa palika aizvien mazāk. Bez tam senās paražas latviešu zemniekiem bija tuvas arī tāpēc, ka ar tām saistījās reminiscences par agrākajiem brīvajiem, labākajiem laikiem.

III

POPULĀRĀKIE LATVIEŠU SVETKI

Ziemassvētki — ziemas saulgrieži

Latviešu gadskārtu ieražu pamatā bija zemkopju un lopkopju vēlēšanās nodrošināt darba ražīgumu un zemes auglību, tos noteica neattīstītā agrārā tehnika, nevarība neizzināto dabaspēku priekšā. Spilgtākās latviešu tradīcijas bija saistītas ar senajiem laika rēķiniem, kuri izšķīra divus gadalākus — ziemu, kas sākās ap Miķeļiem (29. IX) un ilga līdz Jūrģiem (23. IV), un vasaru (no Jūrģiem līdz Miķeļiem). Tāpēc ievērojamākie svētki, kas atspoguļoti 17. gs. avotos, bija ziemas un vasaras saulgrieži — Ziemassvētki un Līgo svētki jeb Jāņi.¹

Ziemas saulgriežu svētki, kurus zemnieki sāka svinēt jau novembrī pēc Mārtiņdienas (10. XI), bija svētki, pilni prieka un līksmības par saules un dzīvības atgriešanos dabā. Folkloras materiāli, kas atspoguļo latviešu uzskatus par šiem svētkiem, stāsta, ka tie ierodas apsētajā rudzu laukā, celdami asnus, kūtis, veicinādami lopu augšanu, istabās

veicinādami turību un pārticību nākamajā gadā.² So Ziemassvētku labvēlīgo ietekmi centās veicināt ar blūķu velšanu t. s. blūķu vakarā 24. decembrī. Vienu no senākajiem blūķu vakara tradīciju aprakstiem sniedz P. Einhorns 1636. gadā: «Cik no viņu elku dievību atliekām var saprast, viņi bezkaunīgiem dieviem kalpojuši un arī tiem nepieklājīgus un bezkaunīgus svētkus svinējuši. Un mūsu Kristus naktī, kā arī vakaru pirms tam viņiem ir bezkaunīgi svētki ar ēšanu, dzeršanu, dancošanu, lēkšanu un kliegšanu, kad tie no vienas mājas uz otru ar negantu kliegšanu apkārt iet, turklāt viņi Kristus vakaru savā vidū citādi nesauc kā par deju vakaru, jo viņi šo vakaru un visu naktī ar deju vakaru, dziedāšanu un lēkšanu pavada. Šis pats vakars tiek arī par blūķu vakaru saukts, jo viņi tad ar lielu kliegšanu velk apkārt blūķi, kuru pēc tam sadedzina un tā savu prieku parāda.»³ Blūķa sadedzināšana liecināja, ka vecā gada pūliņi noslēgušies un sākas jaunais gads. Blūķa dedzināšanā, iespējams, saskatāma baltu cilšu agrako gadsimtu tradīciju reminiscence par blūķa šķirstā ievietotā mirušā vecā gada sadedzināšanu, ar ko noslēdza gada dzīve šai saulē un sākas jauna labāka dzīve aizsaulē. Vecā gada bērū reminiscences saskatāmas arī blūķu vakara tradicionālo ēdienu kartē. Blūķu vakarā jāēd «dzīva labība» — kuķi — piestā grūsti mieži vai kvieši ar medu vai cūkas galvu. Blūķu vakarā, tāpat kā bērēs, tiek vārtīti zirņi un pupas, bet pa nakti mēdza atstāt pilnu galdu ar ēdieniem un dzērieniem. Ziemas saulgriežu svētku neatņemama tradīcija bija ķekatās (lietuviski — *keketas* — «pūlis») iešana, kas sākās jau ap Mārtiņiem un savu kulmināciju sasniedza blūķu vakarā. Masku gājienos vērojami latviešu tautas drāmas sākumi.⁴

Baznīca 17. gs. neatlaidīgi cīnījās pret latviešu zemnieku ziemas saulgriežu svētkiem. «Lai šādai nekaunīgai pagāniskai paražai šeit laukos pretošos», P. Einhorns ieteic mācītājiem rudenī citīgi sprediķot, ka šie svētki ir veltīti Kristus piedzimšanas atcerei un tāpēc jāpavada ar pateicību, pazemību un dieva piesaukšanu, bet nevis ar alus dzeršanu, dejām un rotaļām.⁵ Latviešu ziemas saulgriežu tradīcijas baznīca apkaroja vēl 19. gs.⁶

Līgo svētki — vasaras saulgrieži

Otri populārākie zemnieku svētki, kā var spriest no P. Einhorna, G. Manceļa, K. Kelha aprakstiem un citiem 17. gs. avotiem, bija vasaras saulgrieži, kuru senais nosaukums nav zināms. Tagad plaši ieviesies tautā pēc svētkos populāro dziesmu senajiem refreniem darinātais Līgo svētku nosaukums. Līgo svētku tradīciju pamatā ir priekškristietiskas ieražas, kas tika izveidotas pārejas periodā uz agro šķiru sabiedrību un ir saistītas ar tēva dzimts cilšu savienību un lauku kopienas attīstību. Lauku kopienu lopkopju un zemkopju sabiedrības primitīvā tehnika, kolektīvais darbs un cilvēku atkarība no dabas apstākļiem spieda dievināt dabu un vei-

cināja zemkopības kultu attīstību slāvu, ģermāņu, somugru, baltu un daudzu Indijas un Indonēzijas tautu dzīvē.

Zemkopības kultu cikls sākās ziemas saulgriežos (25. XII) un turpinājās lauku darbu un ganu laika sākuma ieražas (23. IV), savu kulmināciju sasniedzot vasaras saulgriežos pirms ražas novākšanas darbiem (23. VI).

Zemkopības kulta sākotnējais nolūks bija ar dažādām maģiskām izdarībām palīdzēt augšanas procesiem un nodrošināt kopienas eksistenci. Zemkopības auglības kultūri nereti saauga ar priekšstatiem par paša cilvēka auglību, savijās ar erotiskiem kultiem.⁷ Feodālās sabiedrības izveidošanās posmā, kad dižciltīgie pamazām sāka pieslieties kristietismam, zemkopības auglības kultūri kļuva par zemkopju kopienas ideoloģiskās paš aizsardzības līdzekli. Sociālās un nacionālās atšķirības starp kristīgās ticības nesējiem un zemniekiem neatļāva baznīcas praksē savienot Līgo svētkus ar kristīgo leģendu par Jāņa Kristītāja dzimšanas dienu 24. jūnijā. Tāpēc Līgo svētki laikā no 17. līdz 19. gs. par spīti baznīcas uzbrukumiem saglabāja savu tautas svētku raksturu.

«Līgo» neietilpa seno dievību skaitā. Taču mitoloģiskās skolas pārstāvji 17.—18. gs. baznīcas autoru ietekmē, uzskatīdami Līgo par senu pagānu dievību, iztēloja to par auglības, mīlestības un ražas dievu. Līgo svētki latviešiem bija lielākie un iecienītākie svētki vasarā. Šais svētkos tauta atzīmēja pavērsiena punktu kā dabā, tā lauku darbu kalendārā. Aršana, ecēšana un sēšana bija beigušies. Pēc Līgo svētkiem sākās sevišķi spraigs darbu cikls — siena, rudzu, vasarāju plauja —, kas prasīja visa darbaspēka, arī jaunatnes, piedalīšanos. Tāpēc Līgo vakars jaunatnei nozīmēja pēdējo lielāko atpūtu pirms smaga darba.⁸ Arī sievietes sagatavojās lielajiem lauku darbiem, izravējot dārzus, sakārtojot māju un sakarā ar svētkiem izgreznojot ar meijām istabu, māju, riju, pagalmu. Saimnieks šai dienai gatavoja Jāņu alu, saimniece — Jāņu sieru. Tie bija tradicionālie Līgo svētku ēdieni.

Līgo svētku raksturu visspilgtāk izteic jāņugunis, ko pēc iespējas augstākās vietās iededzināja vasaras visīsākajā naktī, klievēdējot krēslu no riefa līdz ritausmai. Jāņugunis un lēkšana pāri uguns-kuriem, līgodziesmas, jāņuzāles, sētas meijošana, jāņu vainagi, kā arī teiksmainā papardes zieda meklēšana pauž gadsimtu gaitā saglabātās dzīvības un auglības svētku tradīcijas. Tradicionālajām augstu paceltajām jāņugunīm bija jāattīra apkārtni no ļaunuma un jāveicina no nezālēm tīras labības izdošanās. Līgo svētkos aplīgoja slinkus un cildināja čaklus darba darītājus, tā veicinot sagatavošanos jaunās ražas novākšanai.

17. gs. latviešu Līgo svētku tradīcijas atblāzmo kādreizējos senajos vasaras saulgriežos notikušos lauksaimniecības kulta svētkus. Starp 17. gs. autoriem Līgo svētku svinēšanu kā pirmais no mums līdz šim zināmiem autoriem atzīmē kardināls Valēnti savā 1604. gada relācijā. Kardināls Valēnti

rakstīja, ka Livonijas iedzīvotāji «...tic kādam visaugstākam dievam, saucot to debesu dievu (Debo Deves) vārdā, un vasarā ap Jāņiem nes tam savus upurus».⁹ Taču šajā pieminējumā sīkāk neatklājas Līgo svētku tradīcijas.

Baznīca un mācītāji gadsimtiem ilgi cīnījās pret latviešu Jāņu tradīcijām. Vissenākais šo tradīciju apraksts pieder G. Mancelim. G. Mancelis un viņa sprediķu grāmatas, desmitiem mācītāju gadsimtiem ilgi 24. jūnijā rāja latviešus par piedalīšanos Līgo svētkos. «Nu, miļi draugi, eima mēs ar labu Dievu Jāņos, bet ne kā vakarēji Jāņa brāļi un māsas, katri gavilēdami ar dažādām zālēm mežos un laukos salasījuši, pāriedami mājās, ar ozola zariem un ar zālēm appuško vārtus un visas ēkas no iekšas un ārienes... Tādu krāšņu darbu nostrādājuši, lielu Jāņa uguni iededzina, apkārt to lēkā cauru nakti, dziedādami kā kādās kāzās. Ne tā mani draugi, ne tā: Visas tās lietas ir elkudievība. Tev nebūs svešus dievus turēt līdz ar mani, saka dievs... Gribi tu uguni dedzināt, tad liec degt tā svētā Jāņa ticību tavā sirdī.»¹⁰ Ari hronists K. Kelhs apraksta bakhanālijām līdzīgus pagāniskus svētkus, kurus zemnieki pavadot ar dziesmām, iedzeršanu un visādām vieglprātīgām izdarībām.¹¹

Viens no mācītāju pasākumiem zemnieku gadskārtas tradīciju apkarošanā bija baznīcas propagandas pastiprināšana pret šīm tradīcijām svētku norises laikā un to priekšvakarā. Baznīcu vizitāciju komisija atkārtoti noteica, piemēram, ap Līgo svētkiem visās baznīcās teikt sprediķus, nosodīt tajos zemnieku svētkus un cildināt Jāņa Kristītāja dzimšanas dienas nozīmi.¹²

Pret zemnieku gadskārtas svētku svinēšanu baznīca Vidzemē cīnījās ar Tērbatas konsistorijas 1677. gada 1. marta rīkojumu. Tā otrajā paragrāfā mācītājiem uzdots cik ātri vien iespējams paziņot prāvestam vai superintendentam to zemnieku vārdus, kas kopj senas tradīcijas, un sniegt pierādījumus tiesai, lai vainīgos varētu sodīt.¹³ Tos zemniekus, kas svin «no bezdievības izaugušas dienas, kā Jāņus un tiem līdzīgas» («als Johanni und dergleichen»), aizliedza mācītājam pieļaut dievgalda: mācītāju pienākums bija ļaudis «no šādām elkudievībām novērst, izskaust tās no viņu sirdīm un rūpēties, lai tur uzvarētu ticība Kristum kungam».¹⁴

Arī Zviedrijas karaļa 1691. gada 30. jūnija rezolūcija par dažu 1686. gada baznīcas lēmuma paragrāfu piemērošanu Vidzemei neatcēla šeit kopš reformācijas pastāvošo praksi un nepārvērtā t. s. apustuļu dienas (Jāņus, Pēterus) par svināmām dienām, jo zemnieki šajā dienā kopjot pagānu kultus («weil aber das Bauer-Volk an diesem Tage viel Aberglauben gebraucht»)¹⁵

Valdošā šķira izlietoja visus līdzekļus, lai piespiestu zemniekus svētīt kristīgās baznīcas noteiktos svētkus un ieviestu baznīcas tradīcijas zemnieku sadzīvē. Tā, baznīcu vizitāciju komisijas pavēlēja mācītājam sūtīt zemnieku sētās pa svētkiem divas uzticības personas: vienu vācieti no muižas kalpotājiem un otru — latvieti, parasti pērminderi.

Viņiem bija jānovēro zemnieku svētku un godu norise, tūlī jānovērš viss, kas nesaderējās ar baznīcas noteikumiem, un, ja tas neizdotos un zemnieki pretotos, jāziņo mācītājam. Vizitētāji ieteica šādus pasākumus 17. gs. beigās Piebalgā, Vestienā, Madlienā¹⁶ u. c. Konsistorijas 1677. gada 1. marta rīkojums pavēlēja pastiprināt draudžu vizitācijas un uzdeva mācītājiem vismaz pēc katriem 2 mēnešiem rakstiski ziņot prāvestam, bet tam savukārt superintendentam, vai zemnieki savās mājās ievēro kristīgās paražas.¹⁷

Baznīcas likumi¹⁸ atkārtoti aizliedza svētīt latviešiem «zemnieku» svētkus un noteica par obligātiem kristīgās baznīcas svētkus. Taču zemnieki vietumis svētīja kristīgās baznīcas svētkus tikai tad, ja tie sakrita ar viņu pašu senajiem svētkiem. Cēsu novada zemnieki, kurus uzskatīja par luterāņiem, 1613. gadā katoļu vizitētājiem atbildēja, ka viņi neesot katoļi un tāpēc katoļu svētkus nesvētījot, bet tos tāpat nesvētījot arī katoļu zemnieki.¹⁹

Ir norādījumi, ka zemnieki nav gribējuši svētīt baznīcas noteikto septīto dienu — svētdienu, bet gan ceturtdienu — seno pērkonu dienu.²⁰ P. Einhornš liecināja, ka Kurzemes zemnieki gada 12 mēnešus nesaucot vispār pazīstamos, bet latviešu vārdos: — janvāri — par ziemas mēnesi, februāri — par sveču mēnesi, martu — par sērsnu mēnesi utt.²¹ Dažus darbus un godus, lai tie labi izdotos, pēc zemnieku uzskatiem, varēja sākt tikai noteiktos gadalaikos un dienās.²²

Senie svētki 17. gs. bija īsti tautas svētki, kurus zemnieki izteica naidu pret muižniekiem un viņu ideoloģiju. Par kristīgās ticības nelielo ietekmi latviešu dzīves veidā liecina kristīgo kristību, kāzu, bērnu, Ziemassvētku, Jāņu un vispār kristīgo garīgo tautas dziesmu trūkums latviešu folklorā. Turpretī tā bagātīgi saglabājusī senās vārdību, vedību, bedību, ķekatu un Līgo dziesmas.

Starp svētkos dziedātajām tautas dziesmām īpaši jāatzīmē t. s. svinību dziesmas, kas, kā P. Einhornš saka, bija «rechte Hymni Deorum oder Lider ihrer Götter».²³ Savos svētkos zemnieki dziedāja tautas dziesmas, kas izteica tās naidu pret vācu muižniekiem un mācītājiem, izsmēja kā vienus, tā otrs. Tautas dziesmas, tāpat pasakas un anekdotes, bija viens no latviešu zemnieku neatņemamajiem ieročiem cīņā pret smago dzimtbūšanas un iekarotāju jūgu. Tāpēc arī saprotams, ka mācītājiem šo dziesmu popularitāte nebūt nebija pa prātam. G. Mancelis rājas, ka «Dažs tēvs, daža māte paši nezina Dievu pielūgt, nei [dieva] dziesmas dziedāt, gavilē tikai no savas māmuliņas un no sava kumeliņa».²⁴ Zemnieku pretošanās baznīcas tradīcijām un savu tradīciju ievērošana bija pretošanās reliģiskajām tradīcijām un dzīves veidam, cīņa pret to iekārtu, ko svētīja baznīca.²⁵

Būtu nepareizi seno paražu saglabāšanos 17. gs. uzskatīt tikai par latviešiem specifisku īpatnību. Par spīti vājašanām, tās, sevišķi mirušo piemiņas kultu, atrodam vai visās Eiropas zemēs. Taču tikpat nepareizi būtu latviešu tradīcijas pielīdzināt to tautu paražām, kuru muižnieki un mācītāji bija pašas tautas pārstāvji. Sociālās un nacionālās atšķirības starp virsslāni — muižniekiem un mācītājiem, no vienas puses, un zemniekiem, no otras, veicināja latviešu seno tautas tradīciju un dzīves veida saglabāšanu, kas bija apspiestās tautas ideoloģiskās cīņas ierocis pret iekarotājiem un apspiedējiem.

Runājot par latviešu 17. gs. tradīciju demokrātiskajiem un progresīvajiem elementiem, vispirms jāatzīmē šo tradīciju ciešā saistība ar zemnieku dzīvi un darbu, kas piešķir tām nepieciešamības raksturu.

Tradīcijām visumā ir demokrātisks raksturs, tāpēc tajās aktīvi piedalījās visi zemnieki.

Tradīciju forma bija nacionāla un tautai saprotama. Tās bija saistītas ar piemērotām tautas dziesmām, tradicionālām izdarībām, tautas iecienītiem ēdieniem un dzērieniem. Neviena tradīcija, ne paraža gada laikā neatkarotās; daudzas no tradīcijām un paražām bija cilvēka mūžā vienreizējas.

Latviešu tautas paražu un tradīciju pētījumi ļauj secināt, ka 17. gs. bija izveidojusies un pastāvēja latviešu tautība savās etnogrāfiskajās robežās ar īpatu valodu, kultūru un tradīcijām. Lai šo tautu būtu iespējams ideoloģiski labāk ietekmēt, vietējie muižnieki un mācītāji jau 17. gs. sāka interesēties par tās kultūru un tradīcijām, organizēt skolas, izdot tās valodā literatūru, pierakstīt latviešu tautas dziesmas, mācīties latviešu valodu.

Daudz latviešu zemnieku 17. gs. beigās atteicās ievērot kristīgās tradīcijas un cīņā pret baznīcas un valsts spaidiem palika uzvarētāji. Taču ar dažādādām represijām un sodiem, vizitācijām un garīgās literatūras palīdzību gadsimta beigās baznīcas tradīcijas un kristīgais dzīves veids latviešu zemnieku vidū visumā bija iesakņojies spēcīgāk nekā šī gadsimta sākumā.

Latviešu zemnieku ierastais dzīves veids un tradīcijas neizbeidzās ar 17. gs., bet turpina pastāvēt arī turpmākajos gadsimtos, laiku pa laikam pat nedaudz atdzīvojoties. Taču baznīcas un valsts neskaitāmās represijas un sodi, garīgās literatūras izplatīšanās veicināja baznīcas tradīciju un kristīgā dzīves veida tālāku ieviešanos. Daļēji tas notika, pagānisko tradīciju elementus iekļaujot baznīcas ceremoniālā, daļēji — baznīcas tradīciju elementiem arvien tālāk iespiežoties tautas tradīcijās. Rezultātā feodālisma sairšanas un kapitālisma veidošanās laikā (18. gs. otrajā pusē — 19. gs. pirmajā pusē) kristīgais dzīves veids un tradīcijas vismaz ārēji kļuva par dominējošām latviešu tautā.

ОБЗОР БЫТА И ТРАДИЦИЙ ЛАТЫШСКИХ КРЕСТЬЯН В XVII в.

Резюме

В рассматриваемое время латышский народ, находясь под игом немецких, шведских и литовско-польских феодалов, не был вершителем своей политической судьбы и создателем своей так называемой открытой (политической, военной) истории. Историческая роль латышского народа в периоды его политического подчинения раскрывается главным образом в области его хозяйственной, социальной и культурной деятельности, т. е. в области так называемой скрытой истории. Быт и традиции латышского народа являются составной частью этой скрытой истории народа, и поэтому изучение их является важной задачей историков, фольклористов и этнографов. Изучение традиций, существовавших в XVII в., имеет важное значение для выяснения их роли в народной идеологии в первый период позднего феодализма.

В данной статье автор рассматривает народные традиции в двух основных аспектах:

1) уклонение латышских крестьян от выполнения христианских обрядов;

2) сохранение различных дохристианских бытовых традиций, запрещенных церковью, в жизни латышских крестьян.

В качестве источников кроме опубликованных документальных материалов, хроник, путевых записок, книги проповедей Г. Манцеля и другой литературы, вышедшей из-под пера современников, использованы неопубликованные документальные материалы рижских архивов и библиотек. Среди неопубликованных материалов использованы протоколы визитаций церковей в Курземе (ЦГИА Латвийской ССР, ф. 631) и Видземе (там же, ф. 234), использован архив лифляндского генерал-суперинтенданта (там же, ф. 6988), архивы Курземской (Курляндской) (там же, ф. 629) и Лифляндской консисторий (там же, ф. 233), а также материалы рукописного отдела библиотеки лифляндского дворянства (там же, ф. 7363). Самыми ценными для выяснения отношения латышских крестьян к церкви и до сих пор не использованными в советской историографии материалами являются протоколы церковных визитаций, составленные комиссиями на месте — в приходах.

Использованы также материалы латышского фольклора — народные песни и верования, — которые выражали отношение крестьян к религии. В первом разделе статьи рассматриваются попытки господствующего класса (немецких помещиков и пасторов) путем политического давления, используя законодательство и суд, а также путем идеологического нажима (визитации пасто-

ров и экзаменации крестьян на месте, распространение церковной литературы, наложение административных и церковных наказаний) создать послушный крестьянский церковный «актив» и добиться выполнения своих требований в области так называемой официальной церковности. Под официальной церковностью подразумевалось регулярное посещение крестьянами церкви, знание основ церковного учения и соблюдение их в быту. Для внедрения официальной церковности предписывалось также проводить молитвы на мызах ежедневно перед барщинными работами. Однако, несмотря на все усилия цитадели воинствующего лютеранства, в XVII в. не удалось внедрить в быт видземских латышских крестьян эту официальную религиозность.

Во втором разделе статьи рассматриваются традиции присвоения имени новорожденному, бракосочетания и похорон. Приведенный материал свидетельствует о том, что три важнейших события в жизни каждого человека латышские крестьяне отмечали в соответствии с древними народными обрядами. Рассматриваются также традиции, связанные с наиболее популярными праздниками — праздником зимнего солнцестояния (Ziemas svētki — рождество — 24—25/XII) и праздником летнего солнцестояния (Līgo — Иванов день — 23—24/VI). Эти празднества происходили еще более вне контроля и влияния церкви, чем торжества, связанные с поворотными событиями в личной жизни человека, и являлись, по сути дела, народными антифеодальными и антихристианскими демонстрациями.

В заключение статьи констатируется, что сохранение древних традиций не является специфической чертой идеологии латышских крестьян, ибо древние традиции, особенно древний культ умерших, в XVII в. сохранились у многих народов Европы. Однако более сильное влияние древних дохристианских традиций в жизни латышского крестьянства в XVII в., чем в жизни некоторых других народов, объясняется, во-первых, антагонистическими социально-экономическими противоречиями, которые усиливались национальными различиями между феодалами-помещиками и пасторами — в основном немцами, с одной стороны, и их подданными — латышскими крепостными крестьянами — с другой. Во-вторых, сильное влияние (можно даже сказать господство) дохристианских верований и обрядов объясняется известным идеологическим вакуумом, который создался в XVI в. в связи с победой протестантизма и разгромом католицизма в результате реформации. Это относительно «пустое место», которое лютеранство в XVII в. даже при помощи государ-

stvenной власти еще не сумело заполнить своей идеологией, по-видимому, временно было занято древними народными дохристианскими верованиями. Это свидетельствует о том, что древние традиции в определенных условиях не только сохраняются, но и оживают, получают новую силу. Сохранению демократических и прогрессивных элементов латышских народных традиций способствовали:

1) тесная связь древних народных традиций и обрядов с жизнью и трудом крестьян, что придавало традициям характер необходимости;

2) тесная связь народных традиций с фольклором — народными песнями, танцами и народными представлениями, которые были живы и развивались;

3) в общем сугубо демократический характер традиций, обусловленный активным участием всех крестьян;

4) все народные обряды были строго дифференцированы, имели свой, неповторимый харак-

тер и особое содержание (церемониал, песни, убранство помещений, пища и напитки).

Изучение народных традиций свидетельствует о том, что в XVII в. в определенных этнографических границах существовала латышская народность со своим языком, культурой, традициями и обрядами. Хотя в XVII в. попытки помещиков и пасторов (путем издания литературы на латышском языке, открытия школ, изучения латышского языка и народной культуры и т. д.) внедрить христианские традиции и обрядность в быт крестьян не увенчались успехом, все же намечались некоторые сдвиги в эту сторону. В результате указанных мероприятий, которые проводились и в последующие столетия, а также в результате взаимного проникновения народных и христианских традиций только в переходный период от феодализма к капитализму (конец XVIII — первая половина XIX в.) христианская обрядность, хотя нередко и чисто внешне, стала доминирующей в жизни латышского народа.

PARINDES

I

¹ J. Harder. Untersuchung des Gottesdienstes, der Wissenschaften, Handwerke, Regierungsarten und Sitten der alten Letten aus ihrer Sprache. — Gelehrte Beiträge zu den Rigischen Anzeigen, 1764. (Stück 2, 5, 7, 12.)

² A. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. Bd. I—III. Riga 1774—1782.

³ W. Mannhardt. Die lettischen Sonnenmythen. — Zeitschrift für Ethnologie, 1875; W. Mannhardt. Letto-Preussische Götterlehre. Riga 1936; J. Lautenbach. Ueber die Religion der Letten. — Magazin der lettisch-literarischen Gesellschaft (tālāk tekstā — Magazin), Bd. XX, St. 2. Mitau 1901; R. Auning. Ueber den lettischen Drachenmythus. — Magazin, Bd. XIX, St. 1, Mitau 1891; K. Kasparsons. Mūsu senču dvēseles. — Pūrs, I, Riga 1891.; Pūrs, II, Riga 1892.

⁴ R. Klaušņiņš. Bārenīte un mātes meita. Rīgā 1910.
⁵ M. Bruņenieks. Jāni — auglības svētki. Skats senlatviešu panteismā. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts (tālāk tekstā — IMM), 1928., 1.; M. Bruņenieks. Ziemas svētki — dvēseļu jeb garīņu svētki. — IMM, 1931., 1.

⁶ E. Zicāns. Die Hochzeit der Sonne und des Mondes in der lettischen Mythologie. — Studia theologica, 1935, 1; V. Maldonis. Dievs, der Gott der lettischen Volkstraditionen. — Studia theologica, 1935, 1; L. Bērziņš. Gada mīti un dievu kults — Dievainies. — Latviešu literatūras vēsture, I, Rīgā 1935.

⁷ E. Brastiņš. Latvija, viņas dzīve un kultūra. Rīgā 1931.; E. Brastiņš. Jezuitu ziņas par latviešu dievestību. — Labietis, 1936., 5.

⁸ L. Adamovičs. Senlatviešu reliģija vēlajā dzelzs laikmetā. — Vēstures atziņas un tēlojumi, Rīgā 1937.

⁹ L. Adamovičs. Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks. 1710.—1740. Rīgā 1934., 439. lpp.

¹⁰ L. Adamovičs. Latvieši un evaņģēliskā baznīca. — Latvieši, I, Rīgā 1936., 234. lpp.

¹¹ L. Adamovičs. Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 577. lpp.

¹² J. A. Jansons. Latviešu antireliģiskā folklorā. — Latvijas PSR ZA Vēstis, 1959., 11. nr.; J. A. Jansons. Die lettischen Maskenumzüge. Riga 1933.; K. Straubergs. Lettisk folkro om de döda. Stockholm 1949.

¹³ E. Dunsdorfs. Latvijas vēsture. 1600.—1710. (tālāk

tekstā — E. Dunsdorfs. Latvijas vēsture.) «Daugava», [Zviedrijā] 1962., 371.—388. lpp.

¹⁴ V. Greble. Dziesmas par bērnu piedzimšanu. — Latviešu tautas dziesmas, Izlase, II, Rīgā 1956., 93.—101. lpp.; V. Greble. Kristību dziesmas. Turpat, 125.—135. lpp.; R. Drīzule. Latviešu precību ieražas. — Latviešu tautas dziesmas, Izlase, III, Rīgā 1957., 149.—163. lpp.; M. Asare. Latviešu kāzu ieražas. Turpat, 291.—306. lpp.; A. Ancelāne. Latviešu bērnu ieražas. Turpat, 575.—587. lpp.; K. Arājs. Senās latviešu gadskārtu ieražas. Turpat, 627.—641. lpp.

¹⁵ Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu über ihre Wirksamkeit in Riga und Dorpat. 1583—1614. Riga 1925; Latvijas vēstures avoti jezuitu ordeņa arhīvos, I. Rīgā 1940.

¹⁶ P. Einhorn. Wiederlegung der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens etc. Riga 1627; P. Einhorn. Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae. Riga 1636; P. Einhorn. Historia Lettica, das ist Beschreibung der Lettischen Nation etc. Dorpt 1649 (tas pats arī: Scriptorum Rerum Livonicarum (tālāk tekstā — SRL). Bd. II. Riga und Leipzig 1848.

¹⁷ P. Einhorn. Reformatio Gentis Letticae... — SRL, II, 622. lpp.

¹⁸ G. Mancelius. Lang-gewünschte Lettische Postill, I. Riga 1699.

¹⁹ W. Mannhardt. Letto-Preussische Götterlehre. 874. lpp.

²⁰ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. Rīgā 1931.

²¹ Tā, Grobiņas mācītājs 1609. g. vizitācijā sevišķi izcēlis savas draudzes «garīgo izaugsmi», bet 1647. g. vizitācijā P. Einhorna vadībā, organizējot zemnieku publisku eksaminēšanu, atklāja tur lielu «bezdievību». CVVA 631. f., 1. apr., 16. l.

²² Jaunus materiālus šai virzienā var sniegt studijas Viļņas Romas katoļu konsistorijas arhīvā Viļņā (Lietuvas PSR CVVA 604. f.), Viļņas Seno aktu arhīvā un Viļņas Valsts universitātes bibliotēkas rokrakstu nodaļā. Avoti varētu būt Baltkrievijas PSR Centrālajā valsts vēstures arhīvā Minskā un PSRS Centrālajā valsts vēstures arhīvā Ļeņingradā.

²³ K. Straubergs. Vilkaču ideoloģija Latvijā. — Latviešu vēsturnieku veltījums profesoram Dr. hist. Robertam Viperam, Rīgā 1939., 98.—114. lpp.

²⁴ Sistemātisku statistisku datu par iedzīvotāju skaitu Latvijā 17. gs. trūkst. Pēc pieejamiem demogrāfiskiem materiāliem izskaitlotts, ka Vidzemē uz 1700. gadu dzīvoja ap 153 000 cilvēku, Kurzemes hercogistē ap 209 000, Latgale — ap 103 000 iedzīvotāju (ieskaitot karaspēku), (E. Dunstorf's. Latvijas vēsture. 181. lpp.)

²⁵ Vēl 1848. g., atbildot uz Valsts īpašumu ministrijas aicinājumu iesaistīt mācītājus lauksaimniecības uzlabojumu ieviešanā zemnieku saimniecībās, Vidzemes domēņu valde atbildēja, ka šejienes mācītāji esot tautai ļoti tālu un no viņiem neko labu nevarot sagaidīt. — ЦГИАЛ, Фонд 398, д. 3989, л. 22.

²⁶ Runājot par latviešu tautas tradīcijām un baznīcas tradīcijām kā par zināmiem sociāliem un nacionāliem prētņostātijumiem, neuzskatām tās par tīrām, bet saprotam kā vēsturiski izveidojušās kategorijas. Reliģiskā sinkrētisma ceļā kristīgā ticība laiku gaitā bija uzsūkusi daudzus pagānisma un dažādu tautu tradīciju elementus. No otras puses, latviešu tautas tradīcijas bija uzsūkušas kristīgās ticības, sevišķi katoļcisma elementus. Šie elementi bija iegājuši tautas dzīves veidā, un tauta 17. gs. tos uzskatīja par saviem. Taču kristīgās ticības un latviešu tautas tradīciju mijiedarbības jautājumi ir speciāla problēma un neietilpst mūsu pētījuma lokā.

²⁷ «aufs geringste zwey aus jedem Gesinde». — LCVVA 631. f., 1. apr., 8. l., 11. lp.

²⁸ Turpat, 16. l., 3. lp.

²⁹ «... dem Küster ein Catalogus der Pauren wurde zugestellet, damit er sie Sonntaglichen nach gehaltenen Undeutschen Gottesdienst bey der Kirche die Pauren überuffret». — Turpat, 21. lp.

³⁰ Turpat, 9. l., 142. lp.

³¹ Turpat, 14. l., 3. lp.

³² Šeit baznīcas neapmeklēšanas «recidivistiem» draudēja pat sods pie kauna staba: «...[wenn] aber öffters geschehe, von ihrer Herrschaft mit dem Hals-Eysen bey der Kirchen gestrafft... werden». Turpat, 35. l., 94. lp.

³³ Turpat, 11.^b l., 53. lp.

³⁴ Par atkārtotu baznīcas neapmeklēšanu šeit vizitācija paredzēja zemnieku publisku pāršanu ar asam rikstēm: «...die aber zwey oder drey Sonntags nach eineren den Gottesdienst versäumen, sollen anderen zum Abscheu mit scharfen Ruthen gezüchtiget werden». Turpat, 16. l., 21. lp.

³⁵ «In Jedermann Cubias oder in dessen Abwesenheit der Schilter, sollen nach geendigter Predigt und verrichtetem Gottesdienst ein Gesinde nach dem anderen aus seiner Cubiasschaft ordentlich bey der Kirche abrufen, aus welchem Gesinde nicht wird zum wenigsten einen Person neben dem Wirth oder Wirthin sich befinden, dasselbe soll das erstmal um 3 Rundstück, das andersmal um 6 Rundstück und so fortan gestrafft werden; würde aber Jemand solche Güte un Gedeihe Strafe missbrauchen, soll er härter abgestrafft werden. Damit auch wegen unsichtiger Ankündigung der Bettage keiner einigen Entschuldigung vorwenden und also außerbleiben könne, sollen den Pastoren die Patente so auf die Höfe gebracht ernstlich und schleunig zugesandt werden». — LCVVA 6988. f., 1. apr., 15. l., 106. lp.

³⁶ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 13. lp.

³⁷ A. Westren-Doll. Livlānische Landgemeinden zu Ende der schwedischen Zeit. — Sitzungs-Berichte der Estnischen Gesellschaft, Dorpat 1927, 28. lpp.

³⁸ «... nicht allein ihre Kinder tauffen zu lassen und sich zu eheligen»... — LCVVA 631. f., 1. apr., 9. l., 60. lp.

³⁹ «...kein einiger Baur sich zum heiligen Abendmahl findet». Turpat, 62. lp.

⁴⁰ Turpat, 64. lp.

⁴¹ Turpat, 77. lp.

⁴² «... die armen leute in Catechismo und Gottes wordt fast übel fundiert und gar wenige betten kann» (Saldus 1641. g. revīzija). — LCVVA 631. f., 1. apr., 11.^b l., 53. lp.

⁴³ P. Baerents. Āraižu baznīca un draudze savā 700 gadu gaitā (tālāk tekstā — P. Baerents. Āraižu baznīca un draudze...). Cēsis 1927., 92. lpp.

⁴⁴ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 14. lpp.

⁴⁵ Pēc: E. H. Lundström. Bidrag till Livlands kyrko historia unden den svenska tidens... Uppsala 1914, XXXV pielikums, 289. lp.

⁴⁶ «Solchen nach stellte der herr pastor Lademacher fol-

gende bauren, welche ungehorsam nicht beten köndten undt nie zum heil. abendmahl gewesen». — K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 17. lpp.

⁴⁷ R. Klauštīņš. Latvīis reliģijas un kultūras mijkrēslī. — Druva, 1912., 1456. lpp.

⁴⁸ LCVVA 631. f., 1. apr., 11.^b l., 53. lp.

⁴⁹ G. Mancelius. Lang-gewünschte Lettische Postill, I. 373. lpp. Arī 18. gs. pirmās puses vizitāciju komisijas, parasti pēc mācītāja norādījuma, mēģināja pārliecināt zemniekus iet pie dievgalda, bet nepaklausības gadījumā viņus parasti nodeva muižai sodīšanai. — LCVVA 6988. f., 1. apr., 15. l., 37. lp. (Liezeres 1738. g. vizitācija); 100. lp. (Cesvaines 1738. g. vizitācija).

⁵⁰ «... ihre königl. majestät solche gottlose leute nicht in ihrem lande wohnen haben wolte, denen sie sich nicht bekehren würden, solte eine mussquete auff den nacken gelegt, oder nach den kupferbergen gesandt werden». — K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 17. lpp.

⁵¹ Turpat, 7. lpp.

⁵² M. Lācis. Latvieši un luterāņu baznīca 17. gs. Vidzemē (tālāk tekstā — M. Lācis. Latvieši un luterāņu baznīca), — Valsts arhīva raksti, Pētījumi, I, Rīgā 1936.

⁵³ Baznīcu vizitāciju protokoli, 13. lpp.

⁵⁴ «...dass unter 100 bawren kaum 10 gefunden werden, so beten können oder ein oder 2 mahl beym tische des Herren gewesen». — LCVVA 214. f., 11. apr., 186. l., 534. lp. Recessus des zu Riga vom 16. februarii et sec. Anno 1662 gehaltenen Landtages.

⁵⁵ «habe die absentes absonderlich am bettage annotiret». K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 55. u. c. lpp.

⁵⁶ LCVVA 631. f., 1. apr., 14. l., 3. lp.

⁵⁷ Rīgas apriņķa baznīcas vizitācija 1739. g. uzdeva sodīt ar 10 dālderiem muižu un 1 dālderī zemniekus, ja kula naktī uz svētdienu. Maksātspējas gadījumā zemnieku vareja sodīt ar 3 pariem rikšu. — LCVVA 6988. f., 1. apr., 15. l., 75. lp.

⁵⁸ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 22. lpp. u. c.

⁵⁹ «...gar schläfferig». — K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 19. lpp.

⁶⁰ Turpat, 20. lpp.

⁶¹ LCVVA 631. f., 1. apr., 8. l., 12.—13. lp.

⁶² Turpat, 142. lp.

⁶³ Turpat, 16. un 6. lp.

⁶⁴ G. Mancelius. Lang-gewünschte Lettische Postill, I. 320. lpp.; «Kas iet labprāt šinis laikos baznīcā? Tad ir slapjš ceļš, tad atkal pār lieku saule spiez, tad ir auksts, tad ir atkal karsts laiks. Un, jebšu vēl dažs baznīcā dieva vārds nāk, kas ir atstājies no griekiem? Dažs savā prātā domā, māci tu, baznīcas kungs, ko gribēdams, es darišu, ko es gribu.» (502. lpp.) «Bet iten kā pie mūsīems ļaudiems vēl dievam žēl notiek, ka brižam labs pulks saiet baznīcā, bet ne visiem viens prāts ir, cits nāk, gribēdams jaunas vēstis dzirdēt, cits, laiku gribēdams kavēt, cits negrib to karstumu tas nelaimības kārdināšanas laikā ciest, bet gadā uz lielu mantu, dodas uz kāribu tās dzīvības, sāk prēcēt un kaulēt pie baznīcas, iet kroģū jeb viesībās, rij un plītē un aplāpē to seklu tā dieva vārdu un nenes nekādus augļus. Rets, rets ir, kas to vārdu dzird un patur to labā sirdī...» (246. lpp.)

⁶⁵ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 23. lpp.

⁶⁶ Turpat, 25. lpp.

⁶⁷ Turpat, 27. lpp.

⁶⁸ Turpat, 22., 38. lpp.

⁶⁹ G. J. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, welche heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet (tālāk tekstā — G. J. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze.), Bd. II. Riga 1821, 564. lpp.

⁷⁰ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 43. lpp.

⁷¹ Grobiņas 1609. g. vizitācija. — LCVVA 631. f., 1. apr., 16. l., 8. lp.; Grobiņas 1638. g. vizitācija. — Turpat, 21. lp.; Grobiņas 1647. g. vizitācija. — Turpat, 40. lp.; Saldus 1640. g. vizitācija. — Turpat, 11.^b l., 4. lp.; Alsungas 1610. g. vizitācija. — Turpat, 25.^a l., 382. lp.; Mežmuižas 1648. g. vizitācija. — Turpat, 14. l., 5. lp.; Vidzemē par runāšanu mācītājam pretī paredzēti 60 sitieni ar koku. — LCVVA 6988. f., 1. apr., 15. l., 36. lp.

⁷² LCVVA 214. f., 2. apr., 186. l.

⁷³ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 47. lpp.

⁷⁴ Turpat, I. 14. lpp.

- ⁷⁵ M. Lācis. Latvieši un luterāņu baznīca. 71. lpp.
- ⁷⁶ R. Kļaušņš. Latvī religijas un kultūras mijkrēslī. — Druva, 1912., 1456. lpp.
- ⁷⁷ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 43. lpp.
- ⁷⁸ L. Adamovičs. Dzimtenes baznīcas vēsture. Rīgā 1927., 37.—38. lpp.
- ⁷⁹ «Welcher muthwillig über Jahr und Tag sich enthält des Heiligen Nachtmahls, der soll als ein Unchrist angesehen und besprechen werden, gegen welchen auff solche weise, wie von der öffentlichen Beicht und Bann abgemeldet mag verfahren werden.» — Kirchen-Gesetz und Ordnung, so der Grossmächtigste König und Herr, Herr Carl, der Eilffte, der Schweden, Gothen und Wenden König etc. im Jahr 1686 hat verassen und im Jahr 1687 im Druck ausgeben und publicieren lassen (tālāk teksta — Kirchen-Gesetz...), Cap. XII, § 11.
- ⁸⁰ LCVVA 631. f., 1. apr., 26.^b l., 17. lpp.
- ⁸¹ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 50. lpp.
- ⁸² Turpat, 53. lpp.
- ⁸³ Turpat, 54. lpp.
- ⁸⁴ Turpat, 55. lpp.
- ⁸⁵ Turpat, 55. lpp.
- ⁸⁶ Turpat, 57. lpp.
- ⁸⁷ LCVVA 7363. f., 2. apr., 247. l., 47. lpp.
- ⁸⁸ G. J. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, Bd. II. 1151. lpp.
- ⁸⁹ Turpat.
- ⁹⁰ «... die zum verdammlichen Aberglauben dienende oder gewidmete Dinge, Creutze, Hahnen oder Busche, Bäume, Steine und dergleichen niederzureissen, zu zerhauen, mit den Opffern zu verbrennen, zu vertilgen». — Turpat, 1152. lpp.
- ⁹¹ Turpat.
- ⁹² M. Lācis. Latvieši un luterāņu baznīca. 68. lpp.
- ⁹³ «Un lai gan daži no viņiem [zemniekiem] grib saukties par kristīgiem, taču zina reliģijas tik daudz, cik mērķaķim var iemācīt dažus vaibstus un darbības... Citādi viņi nesapratīgi pagāni un piekopj savu elku dievību zem kokiem.» — M. Lācis. Latvieši un luterāņu baznīca. 68.—69. lpp.
- ⁹⁴ «Neskaitāmi provincē uzaug un nomirst savā vecajā pagānismā, bez pamācībām un dieva svētās gribas pazišanas». — Fr. Westling. Beiträge zur Kirchengeschichte Livlands von 1656—1710. Dorpat 1904, I lpp.
- ⁹⁵ «No desmitiem viens prot tēvreizi un no simtiem viens to mazumiņu, ko viņi mēdz skaitīt no pieciem katkisma gabaliem». — Skat. M. Lācis. Latvieši un luterāņu baznīca. 69. lpp.
- ⁹⁶ «Ko tu sacītu, kad tas kungs uz beņķi gulētu un kalps gribētu mikstu gultu meklēt.» — G. Mancelius. Lang-gewünschte Lettische Postill, I, 267. lpp.
- ⁹⁷ LCVVA 7363. f., 2. apr., 247. l., 50. lpp.
- ⁹⁸ LCVVA 631. f., 1. apr., 36. l., 32. lpp.
- ⁹⁹ Turpat, 7. l., 165. lpp.
- ¹⁰⁰ «... man wolle ihn eine böse und falsche Lere auffdringen...» — P. Einhorn. Reformatio Gentis Letticae... — SRL, II, 614. lpp.
- ¹⁰¹ L. Adamovičs. Latvieši un evaņģēliskā baznīca. 204. lpp.
- ¹⁰² LCVVA 631. f., 1. apr., 13.^a l., 76. lpp. (Kuldīgas vizitācija).
- ¹⁰³ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 16. lpp.
- ¹⁰⁴ Turpat, 41. lpp.
- ¹⁰⁵ Turpat, 13. lpp.; P. Einhorn. Reformatio Gentis Letticae... — SRL, II, 633. lpp.
- ¹⁰⁶ Kirchen-Gesetz... Cap. XIV, § VII.
- ¹⁰⁷ M. Lācis. Latvieši un luterāņu baznīca. 70. lpp.
- ¹⁰⁸ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 30. lpp.
- ¹⁰⁹ W. Mannhardt. Letto-Preussische Götterlehre. 456. lpp.
- ¹¹⁰ P. Einhorn. Historia Lettica... — SRL, II, 588. lpp.
- ¹¹¹ P. Baerents. Araižu baznīca un draudze... 34. lpp.
- ¹¹² M. Lācis. Latvieši un luterāņu baznīca. 73. lpp.
- ¹¹³ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 15. lpp.
- ¹¹⁴ K. Маркс и Ф. Энгельс. О религии и борьбе с нею. М. 1933, 226. lpp.
- ¹¹⁵ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 54. lpp.
- ¹¹⁶ P. Einhorn. Wiederlegung der Abgötterey... SRL, II, 643. lpp.
- ¹¹⁷ G. Mancelius. Lang-gewünschte Lettische Postill, I. 70. lpp.
- ¹¹⁸ R. Kļaušņš rakstīja, ka pārtari un garīgās dziesmas «bija elektriska dzirkstele latvju tā laika garam. Cik kāri viņš to uzķēra, cik ātri un pamatīgi piesavinājas.» — R. Kļaušņš. Latvī religijas un kultūras mijkrēslī. 942. lpp.
- ¹¹⁹ M. Lācis. Latvieši un luterāņu baznīca. 70. lpp.
- ¹²⁰ Turpat.
- ¹²¹ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 25. lpp.
- ¹²² Turpat, 44. lpp.
- ¹²³ Turpat.
- ¹²⁴ «Nu būs palikuši simtdvīdesmit divi gadi, kad tie zemnieki vāca zemē dumpi pacele un saviem kungiem preti tūrējās, un griezēs kā velni; bet Dievs tas taisnis kungs sodīja tos zemniekus, ka daudz daudz tūkstoši nežēlīgi kļuva apkauti un nomaitāti. Tādēļ, mani draugi, klausiet jūsu kungus, lai tie ir augsti vai zemi un neturaties tiem preti, ka jūs Dievs nesodīs.» — G. Mancelius. Lang-gewünschte Lettische Postill, I, 172. lpp.
- ¹²⁵ Durbes 1609. g. vizitācija. — LCVVA 631. f., 1. apr., 8. l., 11., 12. lpp.; Alsungas 1610. g. vizitācija. — Turpat, 25.^a l., 378. lpp.; Grobiņas 1609. g. vizitācija. — Turpat, 16. l., 5. lpp.; Daugavpils 1632. g. vizitācija. — Turpat, 9. l., 1. lpp.
- ¹²⁶ Emburgas 1636. g. vizitācija. — LCVVA 631. f., 1. apr., 9. l., 101. lpp.
- ¹²⁷ «Damit die Erinnerung zum Gebeth gegeben werden» (Kuldīgas 1623. g. vizitācija). — LCVVA 631. f., 1. apr., 13.^a l., 79. lpp.; «Des Abends und Morgens, wie auch vor und nach Essen allezeit Bethen und des Sonntags Fleissig zur Kirchen gehen.» (Kuldīgas 1740. g. vizitācija). — Turpat, 76. lpp.
- ¹²⁸ Jaunjelgavas 1650. g. vizitācija. — Turpat, 9. l., 142. lpp.
- ¹²⁹ «... soll er in allen gesinden der bauerschaft alle jahr drey mahl herumbzu ziehen, unt die einfältige unt Kinder in betten unt singen, fleissig zu unterrichten». — K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 40. lpp.
- ¹³⁰ «Unt soll der h. pastor verbunden seyn jährlich zwey mahl, bey den bauren herumbzureisen, unt einen jeden insonderheit examiniren...» — Turpat, 38. lpp.
- ¹³¹ LCVVA 7363. f., 2. apr., 247. l., 70. lpp.
- ¹³² Kirchen-Gesetz... Cap. I, § X.
- ¹³³ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli, 31. lpp.
- ¹³⁴ Turpat, 58. lpp.
- ¹³⁵ «... da wir nicht beteten, hatten wir mehr brot, als da wir nun beten». — Turpat, 15. lpp.
- ¹³⁶ Tā, Kokneses draudzes vizitācija 1738. g. sodīja ar 5 dālderiem Stukmaņu un Krapes muižas, kurās ritos nenoturēja pātarus. — LCVVA 6988. f., 1. apr., 15. l., 73. lpp. Arī Madlienas vizitācija 1731. g. uzdeva visās muižās noturēt pātarus. — Turpat, 93. lpp.
- ¹³⁷ P. Einhorn. Historia Lettica... — SRL, II, 595. lpp.
- ¹³⁸ «Visi pagāni ticējuši un vēl tic, ka dievs ir, visi velni zina un jūt, ka dievs ir, kāpēc tad mēs, kristīti cilvēki, negribam ticēt, ka dievs ir?» — G. Mancelius. Lang-gewünschte Lettische Postill, I. 4. lpp.
- ¹³⁹ L. Adamovičs. Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks. 384. lpp.

II

¹ Vidzemes konsistorijas 1677. g. 1. marta rikojums noteica kristīt bērnus baznīcā nākamajā svētdienā pēc piedzimšanas. — LCVVA 7363. f., 2. apr., 247. l., 71. lpp.; to pašu lasām 1633. g. 13. augusta konsistorijas vizitācijas nolikumā.

Taču šo rikojumu 1805. g. atcēla, nosakot, ka bērni jākristī, vēlākais, 6 nedēļas pēc dzimšanas. — LCVVA 233. f., 1. apr., 328. l., 42. lpp.

² LCVVA 631. f., 1. apr., 8. l., 12.—13. lpp.

- ³ LCVVA 631. f., 1. apr., 9. l., 101. lpp.
- ⁴ Kirchen-Gesetz... Cap. III, § II.
- ⁵ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 12. lpp.
- ⁶ L. Adamovičs. Dzimtenes baznīcas vēsture. Rīgā 1927., 44. lpp.
- ⁷ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 46. lpp.
- ⁸ LCVVA 233. f., 1. apr., 328. l., 45. lp.
- ⁹ LCVVA 7363. f., 2. apr., 247. l., 71. lp.
- ¹⁰ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 20. lpp.
- ¹¹ Turpat, 50. lpp.
- ¹² Tikai Grobiņas baznīcas vizitācija 1609. g. aizrādīts, lai mācītājs pārmerīgi neapgrūtinā zemniekus ar maksājumiem par kristīšanu (Tauf-Pfenning). Taču viņam atļāva saņemt dāvanas par šo pakalpojumu savā muižā. — LCVVA 631. f., 1. apr., 16. l., 8. lp.
- ¹³ Alsungas 1610. g. vizitācija. — LCVVA 631. f., 1. apr., 25.^a l., 381. lp.
- ¹⁴ Aizputes draudzes 1623. g. vizitācija. — Turpat, 17. l., 6. lp.
- ¹⁵ Kuldīgas 1740. g. vizitācija. — Turpat, 13.^a l., 76. lp.
- ¹⁶ LCVVA 7363. f., 2. apr., 247. l., 71. lp.
- ¹⁷ LCVVA 233. f., 1. apr., 328. l., 42. lp.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ LCVVA 631. f., 1. apr., 35. l., 100. lp.
- ²⁰ Turpat, 8. l., 12.—13. lp.
- ²¹ M. Lācis. Latviešu un luterāņu baznīca. 70. lpp.
- ²² «Den Pauern wird fünf Gefatter zu bitten nicht erstatet, der übrige soll der Pastor nicht zulassen und wo unter demselben wäre die den Pastoren Ihren Wissenschaft halber von Gott und Seinem Worte nicht bekannt, dieselbe soll er laut der Kirchen-Ordnung in den fraglichen Christlichen Lehre Examinieren und so sie unwissend, abweisen.» — Grobiņas draudzes 1609. g. vizitācija. — LCVVA 631. f., 1. apr., 16. l., 5. lp.; Emburgas baznīcas 1636. g. vizitācija. — Turpat, 9. l., 101. lp.
- ²³ Turpat, 13.^a l., 76. lp.
- ²⁴ Turpat, 35. l., 100. lp.
- ²⁵ «... Weibes-Bilder aber haben sie nach den Vogeln geheissen, und besonderer Vogel Namen ihnen gegeben... die Manns-Personen nach dem Viehe und den wilden Thieren genant seyn». P. Einhorn. Historia Lettica... — SRL, II, 589. lpp.
- ²⁶ P. Einhorn. Wiederlegung der Abgötterey. — SRL, II, 651. lpp.
- ²⁷ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 10. lpp.
- ²⁸ Grobiņas draudzes 1609. g. vizitācijas protokolā par to ierakstīts «...damitt sie des Sonntags desto besser Ihr gesöffe halten müssten». — LCVVA 631. f., 1. apr., 16. l., 5. lp.
- ²⁹ Turpat, 35. l., 53. lp.
- ³⁰ Turpat, 16. l., 7. lp.
- ³¹ Sakārt. R. Klaustiņš. Latvju tautas dainas, I. Rīgā 1928., 484.—487. lpp.
- ³² A. Ozols. Par latviešu tautasdziesmām. — Latviešu tautasdziesmas, Izlase, I, Rīgā 1955., 36. lpp.
- ³³ V. Greble. Kristību dziesmas. — Latviešu tautasdziesmas, Izlase, II, Rīgā 1956., 128.—130. lpp.
- ³⁴ Sakārt. R. Klaustiņš. Latvju tautas dainas, I. 488. lpp.
- ³⁵ W. Mannhardt. Letto-Preussische Götterlehre. 492. lpp.
- ³⁶ «Die heidnische Raubung der Weiber, welche nach dieses Landes alten Rechten bey Leibes- und Lebensstrafe verboten, im gleichen allerhand Unzucht, Hurerey und Ehebruch, wie auch alle leichtartige Trennungen und Scheidungen sollen gänzlich unterlassen und eingestellt werden.» — LCVVA 6988., f., 1. apr., 15. l., 139. lp.
- ³⁷ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 14. lpp.; sal. SRL, II, 442. lpp.
- ³⁸ LCVVA 631. f., 1. apr., 35. l., 50. lp.
- ³⁹ «Weile man öffentlich noch kommen, dass der böse heidnische Gebrauch, die Megde undt Weiber zu rauben noch im Gebrauch, das doch derselbe von der Obrigkeit bey Hals-Straffe Verboten»... — LCVVA 631. f., 1. apr., 9. l., 60. lpp.
- ⁴⁰ LCVVA 631. f., 1. apr., 9. l., 140. lpp.
- ⁴¹ Turpat, 7. l., 159. lp.
- ⁴² Turpat, 9. l., 60. lpp.
- ⁴³ Turpat, 140. lp.
- ⁴⁴ Turpat, 16. l., 21. lp.
- ⁴⁵ Turpat, 11.^b l., 2. un 53. lp.
- ⁴⁶ Turpat, 25.^a l., 389. lp.
- ⁴⁷ Turpat, 13.^a l., 78. lp.
- ⁴⁸ Kirchen-Gesetz... Cap. XV, § X.
- ⁴⁹ «... aut matrimonia coniungi, quorum plurimi ab annis 6, 7, 8 et decem conhabitabant absque benedictione sacerdoti». — P. G. Bunge. Archiv zur Geschichte Liv-, Est- und Kurland... I. Dorpat 1842, 50. lpp.
- ⁵⁰ LCVVA 631. f., 1. apr., 9. l., 139., 159. lp.; 8.^b l., 8. lp.
- ⁵¹ «Die sich noch nicht haben copulieren lassen, sollen sich förderlichst angeben und eheligen und sich von keinen Spötter abwendig machen lassen, oder im widrigen Fall Copuland und Spötter in harte und schwere Arbitrer-Strafe verfallen, damit dann durch diejenigen so hiewider schon geschuldigt angesehen werden sollen.» — LCVVA 6986. f., 1. apr., 15. l., 135. lp.
- ⁵² LCVVA 631. f., 1. apr., 25.^a l., 389. lp.; 16. l., 4. lp.
- ⁵³ Aizputes draudzē 1623. g. — Turpat, 17. l., 6. lp.; 11.^b l., 3. lp.
- ⁵⁴ Turpat, 8. l., 12. lpp.
- ⁵⁵ «...vor der öffentlichen Copulation nicht zusammen halten bey straffe 30 gr. oder öffentliche Kirchen-büsse». — LCVVA 631. f., 1. apr., 11.^b l., 3. lp.
- ⁵⁶ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 22.—26. lpp.
- ⁵⁷ Valsts arhīva raksti, V. 71., 72. lpp.
- ⁵⁸ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 16. lpp.
- ⁵⁹ Valsts arhīva raksti, IV. 150., 156. lpp.
- ⁶⁰ LCVVA 7363. f., 2. apr., 247. l., 46. lp.
- ⁶¹ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 20., 50. lpp.
- ⁶² Kirchen-Gesetz... Cap. XI, § 12.
- ⁶³ LCVVA 631. f., 1. apr., 13.^a l., 77. lpp.
- ⁶⁴ G. J. Buddenbrock. Sammlung der Gesetze, Bd. II. 1648. lpp.
- ⁶⁵ Kirchen-Gesetz... Cap. XII, § II.
- ⁶⁶ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 26. lpp.
- ⁶⁷ R. Drizule. Latviešu precību ieražas. — Latviešu tautasdziesmas. Izlase, III, Rīgā 1957., 149. lpp.
- ⁶⁸ G. Mancelius. Lettus, das ist Wortbuch... I. Riga 1638 (skat. Kaufmann, Kauf).
- ⁶⁹ A. W. Hupel. Topographische Nachrichten... II. Riga 1777, 191. lpp.
- ⁷⁰ R. Drizule. Latviešu precību ieražas. 158. lpp.
- ⁷¹ «Nem to gredzenu tava brūtģana par zimi viņa mīlestības ir par pieminģšanu jģsu derības un laulģbas» (no Kurzeme 1802. uzrakstģtģas laulģšanas formulas). — LCVVA 233. f., 1. apr., 230. l., 10. lp.
- ⁷² R. Drizule. Latvieģu precģbu ieraģas. 160. lpp.
- ⁷³ A. W. Hupel. Topographische Nachrichten... II. 192.—193. lpp.
- ⁷⁴ M. Asare. Latvieģu kģzu ieraģas. 296. lpp.
- ⁷⁵ L. Adamovičs. Senlatvieģu reliģģija vģlajģ dzelģs laikmetģ. 79. lpp.
- ⁷⁶ LCVVA 631. f., 1. apr., 9. l., 61. lp.
- ⁷⁷ Turpat, 7. l., 161. lpp.
- ⁷⁸ Turpat, 8. l., 13. lp.
- ⁷⁹ «Ferner die Bauern ermahnen, alle Übermaß und Schlagerey, welche oft viele Tage dauert, bey ihren Hochzeiten und Kind-Taufungen zu vermindern und einzustellen.» — LCVVA 631. f., 1. apr., 35. l., 100. lp. (Talsu draudzes 1609. g. revģģģģ).
- ⁸⁰ LCVVA 7363. f., 2. apr., 247. l., 49. lp.
- ⁸¹ LCVVA 631. f., 1. apr., 13.^a l., 76. lp.
- ⁸² Turpat, 35. l., 99. lp.
- ⁸³ Turpat, 13.^a l., 77. lp.
- ⁸⁴ «Hierauff führet man sie zu Tische und setzet ihr ein klein Kind in dem Schoosse, wobey denn die andern Weiber allerhand selbst-erdichtete Lieder singen, darinne Ehestand loben und die Braut ermahnen, dass sie häusslich und fleissig und gegen andere Leute, insonderheit aber gegen ihres Mannes Freunde, ehrerbietig seyn soll.» — Ch. Kelch. Lief-ländische Historia... Revall 1695, 20. lp.
- ⁸⁵ A. Olearius. Vermehrte Moscovitische und Persiatische Reisebeschreibung. Schlesswig 1656.
- ⁸⁶ Kr. D. Lencs. Sprediģu grģmata. Rģģ 1764., 252. lpp.
- ⁸⁷ SRL, II, 593.—594. lpp.

⁸⁸ J. Straubergs. Alūksnes mācītāja Dāvida Celaka ziņojums konsistorijai par latviešu bērnu paražām 1664. gadā — Senatne un Māksla, 1936., 2., 117. lpp.

⁸⁹ P. Smits. Latviešu tautas ticējumi, II. Rīgā 1940., 14481. nr.

⁹⁰ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 8., 25. lpp.

⁹¹ Turpat, 9., 11., 20., 22., 23., 25. lpp.

⁹² Turpat, 5. lpp.

⁹³ Turpat, 25. lpp.

⁹⁴ Turpat, 15. lpp.

⁹⁵ Turpat.

⁹⁶ «...begraben ohne vorwissen des pastoris und ohne christliche ceremonien». — K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli, 15. lpp.

⁹⁷ Turpat, 16. lpp.

⁹⁸ Turpat, 61. lpp.

⁹⁹ Turpat, 15. lpp.

¹⁰⁰ Turpat, 7., 8., 11., 12. lpp.

¹⁰¹ Turpat, 21., 26., 37., 40., 45., 57., 58., 60., 62. lpp.

¹⁰² Turpat, 58. lpp.

¹⁰³ A. Ancelāne. Latviešu bērnu ieražas. 582. lpp.

¹⁰⁴ LCVVA 631. f., 1. apr., 9. l., 143. lp.

¹⁰⁵ Turpat, 8. l., 21. lp.

¹⁰⁶ Turpat, 9. l., 24. lp.

¹⁰⁷ «Die Pferde so die dem Adel den Leichen nachführen lassen, bleiben vor Kirchen, oder wenn dieselber obliegen will, soll dafür 100 Mc. geben und wen solche 100 Mc. nicht alsbald abgelegt würde, sollen dieselbe won der Zeit der Begräbniss mit 6 Procenten und nach verflossenem Jahr zusammen, erlaßt werden.» — LCVVA 631. f., 1. apr., 8.^b l., 54. lp.

¹⁰⁸ Turpat, 9. l., 143. lp.

¹⁰⁹ Grobiņas 1609. g. vizitācija. — Turpat, 16. l., 15., 16. lp.; Mežmuižas 1648. g. vizitācija. — Turpat, 14. l., 4. lp.; Grobiņas 1647. g. vizitācija. — Turpat, 16. l., 42. lp.; Neretas 1695. g. vizitācija. — Turpat, 26.^b l., 20. lp.

¹¹⁰ Wann ein Baur außer dem Kirch-Hoffe seine Leichen anders wo begraben wirt, ist er nichts desto weniger schuldig, der Kirchen Ihr gebühr vor die Glocken abzutragen.» Neretā 1695. g. — LCVVA 631. f., 1. apr., 26.^b l., 21. lp.; Mežmuižā 1648. g. — Turpat, 14. l., 4. lp.; Grobiņā 1609. g. — Turpat, 16. l., 5. lp.

¹¹¹ Neretas vizitācija 1695. g. — Turpat, 26.^b l., 21. lp.

¹¹² «Solchen nach wird der Lettische Pastor unablässig dahin sehen und sorgen, daß ein solcher Abgang der Kirchen-Einkommen durch die unzulässige Capellen verhütet werde.» Kuldīgas 1740. g. vizitācija. — Turpat, 13.^a l., 80. lp.

¹¹³ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli, 18. lpp.

¹¹⁴ Turpat, 10. lpp.

¹¹⁵ W. Mannhardt. Letto-Preussische Götterlehre. 497. lpp.

¹¹⁶ LCVVA 631. f., 1. apr., 9. l., 2., 61., 101., 143. lp.

¹¹⁷ Turpat, 7. l., 168. lp.

¹¹⁸ Turpat, 14. l., 4. lp.

¹¹⁹ Turpat, 35. l., 52. un 101. lp.

¹²⁰ Turpat, 11.^b l., 4. lp.

¹²¹ Turpat, 16. l., 21. lp.

¹²² «Im wiedrigen sollen sie, vor jede leyche drey rthl. gutt gelt der kirchen verfallen, vnt im vbrigen seine totten auffzunehmen, zu der kirchen zu führen, vnt gleich woll der kirchen ihr glocken gebühr die in dem 7. punct ethalten

[1½ rthl.] zu geben schuldig sein.» — K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 20. lpp.

¹²³ Turpat, 18., 19., 23., 27., 37., 42. lpp.

¹²⁴ Turpat, 40. lpp.

¹²⁵ Valsts arhīva raksti, I. 70. lpp.

¹²⁶ Turpat, 21., 26. lpp.

¹²⁷ G. Mancelius. Lang-gewünschte Lettische Postill, I. 214. lpp.

¹²⁸ LCVVA 631. f., 1. apr., 13.^a l., 81. lp.

¹²⁹ Indriķa Livonijas hronika liecina, ka kurši pēc kaujas pie Rīgas pēc triju dienu atpūtas sadedzināja savus kritušos. — Indriķa Livonijas hronika. Rīgā 1936. Tulkojis J. Kripenš. XIV nodaļa, 5. §. Arī «Latvju Dainas» min trīs dienas, lai uzkāptu «velišu kalniņā». Latvju Dainas, 27532., 27533., 27534. nr.

¹³⁰ Sakārt. R. Klaustiņš. Latvju tautas dainas, X. Rīgā 1932., 772. lpp.

¹³¹ Kirchen-Gesetz... Cap. XVIII, § 3.

¹³² A. Ancelāne. Latviešu bērnu ieražas. 500. lpp.

¹³³ P. Einhorn. Wiederlegunge der Abgötterey... — SRL, II, 647. lpp.

¹³⁴ J. Straubergs. Alūksnes mācītāja D. Celaka ziņojums konsistorijai par latviešu bērnu paražām 1664. gadā. 118., 122. lpp.

¹³⁵ «Gehe hin du Elender aus diesem Zustande in eine bessere Welt, da nicht mehr die Teutschen über dich sondern du über sie herrschen wirst, hie hast du ein Gewehr, Speise und Wegegeld.» — Ch. Kelch. Liefländische Historia... 29. lpp.

¹³⁶ A. Zariņa. Seļu II arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1964. g. — Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu, etnogrāfu un antropologu 1964. g. ekspedīcijām. Arheoloģijas sekcija. Rīgā 1965., 28.—29. lpp.

¹³⁷ «Ankleidung der Todten muss nicht kostbar sein». — Kirchen-Gesetz..., Cap. LXI, § 2.

¹³⁸ «mit den gewöhnlichen gesange». — K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 61. lpp.

¹³⁹ Turpat, 35. lpp.

¹⁴⁰ P. Einhorn. Historia Lettica... SRL, II, 598.

¹⁴¹ W. Mannhardt. Letto-Preussische Götterlehre. 443. lpp.

¹⁴² «...resurrectionem mortuorum non credunt.» — E. Kurtz. Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu über ihre Wirksamkeit in Riga und Dorpat. 1853—1614. Riga 1925, 184. lpp.

¹⁴³ «Bet mūsu ļaudis domā, sacīdami: «Kas vienreiz miris, necelsies tas atkal. Kas sapuvis, kā var tas celties? Kā var tas atkal dzīvs tapt?»» — G. Mancelius. Lang-gewünschte lettische Postill, I. 206. lpp.

¹⁴⁴ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 11., 47., 58. u. c. lpp.

¹⁴⁵ E. Kurtz. Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu über ihre Wirksamkeit in Riga und Dorpat. 118., 184. lpp.

¹⁴⁶ SRL, II, 427. lpp.

¹⁴⁷ LCVVA 631. f., 1. apr., 8.^b l., 5. lp.

¹⁴⁸ Turpat, 9. l., 1. lp.

¹⁴⁹ «böse Heidnische undt verflüchte Gebrauch den Semlicken oder das Seelen-Speise». — Turpat, 62. lp.

¹⁵⁰ Turpat, 16. l., 20. lp.

¹⁵¹ Turpat, 4. lp.

III

¹ K. Arājs. Senās latviešu gadskārtu ieražas. 627.—628. lpp.

² Turpat, 628. lpp.

³ P. Einhorn. Reformatio gentis Letticae in Ducatu Curlandiae. — SRL, II, 622.—623. lpp.

⁴ J. A. Jansons. Die lettischen Maskenumzüge. Riga 1933.

⁵ SRL II, 622.—623. lpp.

⁶ Latviešu Avizes, 1853., 9. nr.

⁷ C. A. Токарев. Ранние формы религии. М. 1964, 378.—391. lpp.

⁸ Sal.: Abriss der estnischen Volkskunde. Tallinn 1964, 241. lpp.

⁹ Citēts pēc: A. Spekke. Latvieši un Livonija 16. gs. Rīgā 1935., 300. lpp.

¹⁰ G. Mancelius. Lang-gewünschte Lettische Postill, I. 44.—45. lpp.

¹¹ «Zum andern haben sie ein Fest gehabt, den Bacchana-liis nicht ungleich, auf welchem sie die Zeit mit Sauffen und Fressen, schlemmen und demmen, schändlichen Liedern und anderen leichtfertigen Rasereyen zugebracht.» — Ch. Kelch. Liefländische Historia... 28. lpp.

- ¹² Talsu 1730. g. revīzija. — LCVVA 63.^b f., 1. apr., 35. l., 52. lpp.
- ¹³ LCVVA 7363. f., 2. apr., 247. l., 69. lp.
- ¹⁴ Turpat, 70. lp.
- ¹⁵ Turpat, 48. lp.
- ¹⁶ K. Bregžis, Baznīcu vizitāciju protokoli. 48., 51., 55. lpp.
- ¹⁷ LCVVA 7363. f., 2. apr., 247. l., 69. lp.
- ¹⁸ Kirchen-Gesetz ... Cap. XIV, § 1.
- ¹⁹ Bunge. Archiv zur Geschichte Liv-, Est- und Kurland, I. 56. lpp.
- ²⁰ K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli. 62. lpp.
- ²¹ SRL, II, 586. lpp.
- ²² Turpat, 643. lpp.
- ²³ Turpat, 584. lpp.
- ²⁴ G. Mancelius. Lang-gewünschte Lettische Postill, I. 386. lpp.
- ²⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс. Религия — опиум народа. М.—Л. 1933, 13. lpp.

L. Dumpe

LOPKOPĪBAS TRADĪCIJAS LATVIEŠU ZEMNIEKU GADSKĀRTU SVINĪBĀS 18.—19. GS.

Lai gan lopkopība ir galvenā Latvijas PSR lauksaimniecības nozare, līdz šim tā palikusi ārpus etnogrāfu pētījumu loka. Tāpēc arī skaitā un saturā bagātīe lopkopības tradīciju vākumi latviešu etnogrāfiskajā literatūrā nav analizēti. Tie skarti tikai plašāka rakstura tautas daiļradei un gadskārtām veltītajos darbos.¹ Speciālu pētījumu par lopkopības tradīcijām nav devuši arī republikas folkloristi. Ir vienīgi dažī pirmspadomju un ārzemēs dzīvojošu autoru raksti, īpaši par lopkopības tradīcijām, taču tikai šauri mitoloģiskā plāksnē.²

Sis raksts ir mēģinājums norādīto mērķu un uzdevumu ietvaros pievērsties lopkopības tradīciju apskatam.

Rakstam izmantoti, pirmkārt, folkloras avoti. Vispirms te minams Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora ticējumu fonds (turpmāk F). Tajā saplūduši dažādos laikos fiksēti materiāli, bet tā pamatā šī gadsimta pirmās puses vākumi. Ticējumu lielākā daļa publicēta P. Šmita četru sējumu plašajā krājumā «Latviešu tautas ticējumi» (Rīgā 1939.—1941.; turpmāk — Tic.). No 36 790 izdevumā ietvertajiem ticējumiem ar lopkopību saistīti vairāk nekā 5000. Samērā bagātīgs npublicētu lopkopības tradīciju vākums glabājas Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas arhīvā (turpmāk CVVM E). Tās pierakstītas bijušās Pieminekļu valdes ekspedīcijās 20. gs. 30. gados.³ Lopkopības tradīcijas atrodamas arī K. Strauberga 1944. gadā Rīgā publicētajā grāmatā «Latviešu tautas paražas». Bez tam tautas paražas atspoguļojas tautas dziesmās,⁴ pasakās un teikās.⁵ Otrkārt, pētījumam izmantoti 18. un 19. gs. latviešu paražu apraksti dažāda rakstura darbos⁶ un speciālie lauksaimniecības apcerējumi. It īpaši nozīmīgas ir vairākas lopkopības un lopu ārstniecības rokasgrāmatas, kuras, atspoguļodamas sava laika lopkopības stāvokli, ļauj izprast daudzus lopkopības tradīciju bū-

tību. Tradīciju interpretācijai bija nepieciešams izskatīt arī senāku autoru sacerējumus⁷ un baznīcu vizitāciju protokolus.⁸

Raksta hronoloģiskos ietvarus noteica, pirmkārt, pētījamo avotu izcelsme: plašākas ziņas par tradīcijām avotos sastopamas tikai kopš 18. gs., bet sistemātiska tradīciju vākšana sākās 19. gs. otrajā pusē. Otrkārt, 18.—19. gs. Latvijā notika pāreja no feodālā ražošanas veida uz kapitalistisko, tāpēc šo gadsimtu materiāls ļauj parādīt tradīciju attīstību sabiedriski ekonomisko formāciju maiņas apstākļos.

No plašā lopkopības paražu klāsta rakstā skarta tikai neliela daļa — tās tradīcijas, kuras bija saistītas ar latviešu zemnieku gadskārtu svinībām. Ar šādu tematisku ierobežojumu radās iespēja detalizētāk izsekot zināmai lopkopības tradīciju grupai visā gada ritumā.

Raksta nolūks ir nevis sīki atainot latviešu lopkopības gadskārtu tradīcijas, bet gan, ievērojot attiecīgā perioda lopkopības stāvokli un raksturu, analizēt šo paražu saturu un uzdevumu. Tā kā tradīcijām dažādās gada svinamajās dienās piemīt detaļās zināma līdzība, autore uzskatīja par lietderīgu īpaši izcelt un mēģināt izprast tos pamatelementus, no kuriem tradīcijas ir izveidojušās.

Raksta metodoloģiskais pamatojums ir padomju etnogrāfijas atzinums, ka lauksaimniecības tradīcijas pētījamās visciešākā sakarā ar tautas darba dzīvi. Tautas saimnieciskā dzīve zināmos vēsturiskos un ģeogrāfiskos apstākļos nosaka paražu izcelšanos, kuru galvenais uzdevums ir, izmantojot uzkrāto pieredzi, sekmēt darbu.⁹ Taču ar zināšanām neapbruņoto cilvēku bezspēcība dabas priekšā radīja pretrunīgas iezīmes tai stihiski materiālistiskajā pasaules izpratnē, kura bija veidojusies darba pieredzē. Nespējami izprast daudzas dabas parādības, kuras noteica darba iznākumu neatkarīgi no tajā ieguldītajām pūlēm, sajuzdami

atkarību un tam līdz bailes no šim neizprotamajam parādībām, zemnieki savā apziņā piešķirā tām pārdabiskas īpašības. Šādi mitoloģiskie priekšstati ģenētiski bija saistīti ar attiecīgajiem sociāl-ekonomiskajiem apstākļiem, ar kultūras, tehnikas un domāšanas attīstības līmeni. Zemnieku dzīvē tie radīja ticējumu un maģisko aktu sistēmu. Maģisko izdarību uzdevums bija pārdabiskā veidā ietekmēt tautas iztēlē radītos neizprotamos spēkus, atvairīt ļauno un sekmēt labo. Ticējumi un maģiskais rituāls zemnieku dzīvē, savijoties grūti atšķetināmā pavedienā ar tiešā darba pieredzi un novērojamos gūtajām atziņām, daudzos gadījumos atspoguļoja tās izkropļotā veidā. Tas bija sava veida papildinājums cilvēka praktiskajai darbībai, kam tika piešķirta tikpat nopietna nozīme kā pašam darba procesam.

Tradīciju vēlāko formu apskatā jāievēro arī kristīgās reliģijas ietekme uz tām. Lai cik inerta un noraidoša bija latviešu zemnieku attieksme pret kristietismu, tā izplatīšanās tomēr jūtami mainīja latviešu zemnieku gadskārtu svētkus: piesaistīja tos baznīcas kalendāra datumiem, piešķīra citus nosaukumus un zināmā mērā piesārņoja ar kristietisku saturu un ceremonijām.¹⁰ Taču zemnieku attieksmēs pret kristietismu saglabājās centieni likt arī baznīcas izdarībām kalpot ikdienas darbam. Tas sekmēja seno tradīciju saglabāšanos kristietisma apvalkā, jo tās labāk atbilda tautas darba dzīves vajadzībām nekā kristietisma mistika. Rezultātā latviešu zemnieku svētki un svinamās dienas gan ieguva jaunus, baznīcas ieviestus nosaukumus un iezīmes, bet savā saturā palika galvenokārt tās pašas zemkopju svinības, kuru mērķis bija saimniecības veicināšana, izmantojot gan uzkrāto racionālo pieredzi, gan maģiskās izdarības. Baznīcas ceremonijas un svētie tika ievēroti vienīgi tādā mērā, kādā no tiem gaidīja palīdzību saimniecībā.¹¹

Pamatojoties uz tradīciju izcelsmes darba teoriju, lopkopības ieražu apskatā ievēroti divi šo paražu ietekmes faktori: pirmkārt, reālie lopkopības apstākļi kā bāze, uz kuras tradīcijas varēja rasties un pastāvēt, otrkārt, zemnieku domāšanas un pasaules izziņas attīstības pakāpe, no kuras bija atkarīga šo tradīciju konkrētā izpausmes forma un jēga.

Sakarā ar teikto lopkopības tradīciju izpratnei vispirms nepieciešams īsumā aplūkot lopkopības stāvokli attiecīgajā laika posmā.

18. gs. Latvijas lopkopībai ne vien zemnieku saimniecībās, bet arī muižās bija visumā vēl feodāli naturāls raksturs. Tās uzdevums bija apgādāt iedzīvotājus ar pārtikas līdzekļiem, bet zemkopību — ar darba lopiem un mēslojumu. Turklāt lopkopība bija pakļauta feodālisma galvenajai saimniecības nozarei — zemkopībai, jo augsto labības cenu apstākļos lopkopība bija mazienesīgāka.¹² Tāpēc par to interesējās tikai kā par labības audzēšanas sekmētāju, uzskatot mēslu ražošanu par lopu galveno uzdevumu. 18. gs. lauksaimniecības traktātos lopkopību dēvē par «ne-

pieciešamu ļaunumu», bet lopus par «mēslu mašīnām». Lopu kopšana un turēšana tāpēc bija visai primitīva. Rezultātā lopu nikuļoja un slimoja,¹³ to ražība nebija liela.¹⁴ Zemais lopkopības līmenis savukārt bija labvēlīga augsne ticējumiem un paražām, kurās meklēja palīdzību grūtībās. Jāņem arī vērā, ka lopkopības literatūra 18. gs. bija trūcīga pat vācu valodā, bet latviešu valodā pirmie šāda rakstura sacerējumi parādījās tikai gadsimta beigās.¹⁵

Tā saucamā «mēslu» lopkopība kā feodālās saimniecības palieka Latvijā saglabājās arī 19. gs. sākumā, kaut gan kapitālistiskais ražošanas veids jau bija manāmi attīstījies. Tikai ar gadsimta otro gadu desmitu, kad sakarā ar strauju lauksaimniecības tehnikas attīstību Rietumeiropā labības cenas kritās, Baltijas muižnieki pievērsās lopkopības produktu ražošanai tirgum. Tā, 30. un 40. gados līdz ar izdevīgu vilnas noietu Anglijā muižās attīstās merino aitkopība. 19. gs. otrajā pusē ar kapitālistiskās saimniecības elementu tālāku evolūciju, pilsētu strauju augšanu rodas izdevīgi apstākļi specializētai piena un gaļas ražošanai. Rezultātā lopkopība no otrās pakāpes saimniecības nozares pārvēršas par galveno. Sakarā ar to notiek būtiskas izmaiņas arī lopu turēšanā. Tās pamatojās uz zootehnikas zināšanu apgūšanu, un to uzdevums bija celt lopu produktivitāti.

Taču šīs būtiskās izmaiņas lopkopībā 19. gs. notiek galvenokārt muižās. Zemnieku lopkopībā arī pēc brīvlaišanas, klaušu nomas apstākļos, visumā valda naturālās saimniecības iezīmes.¹⁶ Tikai gadsimta beigās pēc pārejas uz naudas nomu un māju iepirkšanas arī zemnieku saimniecības jūtāmāk iekļaujas kapitālistiskajā ražošanā un līdz ar to sāk pastiprināti pievērsties lopkopībai kā izdevīgākai nozarei. Taču šis process norit lēni.¹⁷ Dominējošu nozīmi zemnieku saimniecībās lopkopība iegūst tikai 20. gs., kad Latvija no labības eksporta zemes pārvēršas par labības importa zemi un lopkopības produktu eksporta zemi.¹⁸ Bet arī 20. gs. sākumā trūcīgo zemnieku saimniecības un gandrīz visu Latgali, kur šādas saimniecības ir pārsvarā, šīs izmaiņas neskar.¹⁹

Sakarā ar lopkopības zemo līmeni saglabājas seni un primitīvi lopu kopšanas paņēmieni. Zinātnes atzinumus par lopu turēšanu un ēdināšanu zemnieki nepazīna. Dažādi izglītojoši pasākumi lopkopībā (kursi, priekšlasījumi utt.) un literatūra latviešu valodā plašāk izplatās tikai 19. gs. beigās. Arī zemnieku vispārīgās izglītības līmenis ļāva izmantot lopkopībā toreizējos zinātniskos atzinumus tikai ar 19. gs. beigām.

Lopkopības ekstensīvo formu ilgstoša saglabāšanās zemnieku saimniecībās ir pamats seno, no feodālās formācijas mantoto tradīciju noturīgam Latvijā vēl 19. gs. un daļēji pat 20. gs. sākumā. Par to liecina bagātīgie paražu pieraksti šai laikā.

Lopkopības gads Latvijā, tāpat kā visā attiecīgajā ģeogrāfiskajā platuma joslā Eiropā, dalījās divos — ganīšanas un kūts — periodos. Tāpēc arī

lopkopības tradīcijas jāgrupē atbilstoši šiem periodiem.

Bez tam jāņem vērā, ka lopkopības gada periodos saglabāties senais saimnieciskā gada dalījums, jo ar ganišanas sākumu sakrita sējas laiks, bet ar tās izbeigšanos — ražas ievākšanas beigas. Tas ir visai svarīgi, jo apskatāmajā posmā latviešu zemnieku saimniecībā lopkopība pastāvēja līdzās zemkopībai un bija cieši saistīta ar to, tāpēc lopkopības tradīcijas bija lielā mērā savijušās ar zemkopības tradīcijām.

GANĪBU PERIODA TRADĪCIJAS

Ekstensīvās lopkopības apstākļos parasta parādība bija lopbarības trūkums ziemā. Latvijā tas atzīmēts gandrīz visos 18.—19. gs. autoru darbos, kas skar lopkopību.²⁰ Dabiski, ka tāpēc lopus pavasarī centās izlaist ganos pēc iespējas agrāk — tiklīdz nokusa sniegs. 1792. gadā nezināma Vidzemes autora sarakstītajā lopu ārstēšanas pamācībā lasāms: «Im Frühjahr, ehe sich noch das Gras sehen läßt, treibt man schon das Vieh heraus. Dienes ist gemeinhin gegen die letzte Zeit so schlecht in den Ställen gefüttert worden, da es heißhungrig über die verfaulten vorjährigen Holmen herfällt und das mit Schnee und Eis noch behangene Gras frißt...»²¹ Un vēl pat 1869. gadā, rakstīdams par pavasara apstākļiem Vidzemē, J. Austrīņš norāda: «Sā gada pavasarī šai apgabālā tik agri sniegs nokusa, ka jau 4 nedēļas priekš Jura dienas redzēja lopus un aitas ganoties, un tā ļautiņi daudz maz no tā lopu barības bada glābās.»²² Taču par Latvijas klimatiskajiem apstākļiem piemērotāko laiku lopu dzīšanai ganos tika uzskatīts maijs, kad bija jau siltāks un zāle paaugusies. Tāpēc, ja barības bija diezgan, lopus izdzina ganos tikai maija sākumā.²³ 20. gs., kad lopbarības bāze zemnieku saimniecībās nostiprinājās, ganu līgumos par ganišanas sezonas sākumu gandrīz vienmēr noteica maija pirmās dienas.²⁴ Nenoliedzama nozīme bija arī ikreizējiem laika apstākļiem — agrākam vai vēlākam pavasarim. Tas atspoguļojas, starp citu, A. Hupeļa laika novērojumu piezīmēs: 1771. gadā sakarā ar laika apstākļiem liellopi izdzīti ganos tikai 6. maijā, turpretim 1773. gadā — jau 6. aprīlī.²⁵

Folkloras avoti liecina par centieniem attiecināt ganību perioda sākumu Latvijā uz noteiktu dienu — Jurgiem, t. i., 23. aprīlī.²⁶ Šai dienā katoļu baznīca godināja sv. Georgu — zirgu un jātnieku patronu. Ganību sezonas sākuma saistīšana Latvijā ar sv. Georga dienu, jādodomā, ir kristīgās ticības ieviešanās rezultāts, kura visus nozīmīgākos posmus zemnieku dzīvē centās saistīt ar baznīcas svinamām dienām. Georga resp. Jurga diena tika uzskatīta par ganišanas sezonas iesākumu visai plašā Eiropas teritorijā: Igaunijā, Austrumsomijā,²⁷ Lietuvā,²⁸ Prūsijā,²⁹ Vācijas austrumu daļā,³⁰ Krievijā,³¹ Ungārijā³² un citās zemēs. Uz rietumiem no

šīs teritorijas — Rietumsomijā, Zviedrijā³³ un Vācijas rietumu daļā³⁴ ganišanas sezonas sākums bija saistīts ar nedaudz vēlāku svinamu dienu — Valpurgiem (1. maijā). Taču, spriežot pēc 18. un 19. gs. vēstures avotiem, Latvijā zemnieki praktiski tikai izņēmuma gadījumos izdzina lopus pavasarī ganos tieši Jurgos. Kā jau teikts, ganišanas sākums bija stipri vien atkarīgs no reālajiem laika apstākļiem un iespējām resp. barības krājuma.

Ekstensīvās lopkopības apstākļos kūts periods lopiem bija smags. Par barības trūkumu jau runāts iepriekš. Bez tam kūtis bija nehigiēniskas — aukstas, tumšas un nevēdinātas. Tāpēc lopi sirga un pavasarī bija nespēcīgi. Vārmes draudzes mācītājs Fr. Klapmeijers 1789. gadā rakstīja: «Pavasariņa paldies Dievam vienu reizi klātu ir, bet tās vājas govas cilinājamas ir un knapi no laidara var izlīst, un izdzītas pirmā pelcē pakrīt, un uz ragum mājās vedamas.»³⁵ Tādos apstākļos, dabiski, pirmās ganu dienas tradīcijās vajadzēja izpausties rūpēm par lopu veselību. Pie tam ganības līdz pat 19. gs. otrajai pusei bija nekoptas un noplicinātas.³⁶ Rezultātā vasarā lopi ilgi nespēja atkopties un ražība bija zema. Tāpēc tradīcijām vajadzēja kalpot arī lopu produktivitātes pacelšanai. Tādējādi visām pirmās ganu dienas izdarībām vijas cauri rūpes par lopu veselību un ražību.

Lopu veselību un ražību cenšas sekmēt ar īpašu ēdienu gatavošanu. Tā, piemēram, vēl 19. gs. pazīstama Jurgu tradīcija bija gaiļa kaušana un ēšana, lai sekmētu lopu, it īpaši zirgu, labklājību.³⁷ Gaiļa asinis tecināja silēs³⁸ un auzās, kuras vēlāk deva zirgiem.³⁹ Ar tām aptraipīja stallā durvis, sliekšņus, palodzes, pakšus, pamatus⁴⁰ un pat zirgu muguras.⁴¹

Līdzīga tradīcija bijusi pazīstama arī citās Eiropas ziemeļaustrumu zemēs: Igaunijā, Somijā,⁴² Prūsijā⁴³ u. c. Latvijā tā sakņojās, jādodomā, senajās upurēšanas paražās pirmajā ganu dienā pagāniskajam Ūsiņam — zirgu sargātājam, vēlāk baznīcas ietekmē — Jurim.⁴⁴ Zināma nozīme šai tradīcijā bija arī lopu aptraipīšanai ar asinīm. Kā liecina M. Pretorijs, senie prūši mēdza aptraipīt lopus ar upurdzīvnieku asinīm, lai sekmētu viņu auglību.⁴⁵ Ticējuma pamatā — priekšstats par asins sakaru ar dzīvību. Paša kaujamā dzīvnieka — parasti gaiļa — izvēle bija saistīta ar ticību tā spējam atvairīt ļaunu. Šis uzskats vedams sakarā ar gaiļa dziedāšanu rītausmā, kas it kā kļiedējot tumsu. Šāds ticējums pastāvēja visās Eiropas tautās.⁴⁶

Ar īpašu nozīmi lopu veselības un ražības veicināšanai Jurgos cepa maizi, «lai zirgi barotos apaļi kā kukuļi»;⁴⁷ «lai govīs būtu treknas un dotu labi pienu».⁴⁸ Atzīmējams, ka uz ziemeļiem no Latvijas — Igaunijā un Somijā — Jurgos ar līdzīgu motivāciju ēda un deva lopiem īpašu lielu izmēru jau agrāk izceptu «lopu maizi», «govs maizi», «sākuma maizi»,⁴⁹ bet Krievijā cepa no miklas lopu figūriņas.⁵⁰ Vakarā ēda pienā vārītu biežputru, «lai būtu biezs krējums».⁵¹ Ganam deva

līdz maizi, pienu, sviestu un biezpienu, «lai govīs dotu daudz piena».⁵²

Maizes un piena īpašā loma pirmās ganu dienas ēdienos izskaidrojama ar tādu maģijas formu, kas apziņā sakņojas priekšstatu savstarpējā saistīšanā uz līdzības, tuvuma vai saskares aplamas asociācijas pamata. Nejaušu sagadišanos sajaucot ar cēlonisko sakarību, izveidojās ticība, ka starp lietām, kas būtībā nebija nekādā sakarā, pastāv noslēpumaina saistība. No tā radās, piemēram, šādi ticējumi: lai govīs dotu labi pienu, pirmajā ganu dienā tas daudz jādzer; lai piens būtu treknš — «biezs», jāēd sviests, biezpiens un biezputra, lai zirgi būtu apaļi (labi kopti), jācep apaļi maizes kukuļi, u. c. Kā redzēsīm tālāk, tāda veida ticējumi latviešu lopkopības tradīcijās bija visai izplatīti.⁵³

Nozīmīgu vietu Jurgu tradicionālajos ēdienos ieņēma olas. Olas vārīja un ēda, «lai govīs ir apaļas kā olas»,⁵⁴ tad «zirgi būs apaļi kā olas»,⁵⁵ «lai zirgi būtu gludi»,⁵⁶ «lai lopiem labi klātos»,⁵⁷ «lai govīs neslimotu»,⁵⁸ «lai lopiem būtu treknš piens».⁵⁹ Olas ņēma līdz ganos, bet pieguļnieki, — pirmajā pieguļas naktī.⁶⁰ Pieguļā vārīja olu kulteni — «pantagu».⁶¹ Ir ziņas arī par olu vai pantaga ziedošanu, ierokot ziedojumu zemē.⁶² Ar olām pirmajā ganu dienā bija saistīta arī virkne citu paražu. Olas lika pie kūts sliekšņa un dzina lopus tām pāri, «lai lopī būtu treknī kā olas».⁶³ Gani, izdzinuši lopus ganībās, meta olas pāri govju mugurām, «lai govīs būtu apaļas kā olas visu vasaru».⁶⁴ Olas izmantoja, arī zīlējot lopu labklājību.⁶⁵

Olu izmantošana pirmās ganu dienas tradīcijās bija dibināta, pirmkārt, uz tīri praktiskiem apsvērumiem: tās samērā bieži izmantotas arī tautas dziedniecībā, ārstējot lopus. Kā ārstniecības līdzeklis olas ļoti bieži minētas pat 18.—19. gs. medicīnas rokasgrāmatās. Otrkārt, kā liecina jau minētie motivējumi, olas loma pirmās ganu dienas ēdienos un paražās arī saistāma ar līdzības vai saskares meklējumiem starp dažādām parādībām un norisēm. Bez tam jādodomā, ka Latvijā, līdzīgi citām zemēm, eksistēja arī ticība olas kā dzīvības radītājas pārdabiskajām spējām labvēlīgi ietekmēt veselību, dzīvību un auglību.⁶⁶ Atzīmējams, ka olām līdzīgu vietu pirmās ganu dienas tradīcijās ierādījušas arī citas Eiropas tautas: somi,⁶⁷ igauņi,⁶⁸ vācieši,⁶⁹ krievi, baltkrievi.⁷⁰

Īpašas paražas un izdarības, kuru uzdevums bija sekmēt lopu veselību un ražību, apvija pirmajā ganu dienā ikkatru darba soli. Gana rīkstei vajadzēja būt zaļai, «lai govīs piena nenorauj».⁷¹ Ja lieto nokaltušu rīksti, tad «govīs izkalst kā sausā rīkste».⁷² Rīkstei vajadzēja būt veselai, tāpēc to nemizoja, jo pretējā gadījumā govīs norauj pienu,⁷³ piens ir sliktš,⁷⁴ ar govīm notiek kāda nelaime⁷⁵ utt. Rīkstei nedrīkstēja arī raut atpakaļ zarus vai lapas, jo tā varēja ievainot mizu un «tad ar lopiem neveiksies».⁷⁶ Tāpat nedrīkstēja sist lopus pirmajā dienā ar lauztu rīksti — tad govīs noraujot pienu.⁷⁷ Visi šie ticējumi pamatos izauguši no priekšstata par līdzīgu īpašību (sausuma vai ievainojuma) pārnešanu no rīkstes uz

lopiem ar pieskaršanos. Uz līdzības asociācijas pamatojas arī citi ar pirmo ganu rīksti saistītie paradumi. Piemēram, pirmās ganu dienas rīksti vajadzēja vakarā pārnest mājās, «lai govīs nāktu visas mājās».⁷⁸ Un, «ja ganam pazūd rīkste, tad zudīs govīs».⁷⁹ Vakara šo rīksti meta laidarā,⁸⁰ uz kūts jumta,⁸¹ aizsprauda kūti aiz sijas⁸² vai lika pagultē⁸³ (lai govīs nāktu mājās un nezustu).

Ar rīksti saistīto ticējumu un paražu grupai paralēles ar līdzīgu motivāciju novērojamas arī citās Baltijas kaimiņu zemēs: Igaunijā, Somijā, Zviedrijā, Norvēģijā, Vācijā, Polijā, Krievijā.⁸⁴

18. un 19. gs. lopus bieži vien ganīja mežā, kur lopī viegli varēja noklist. Tāpēc saprotams, ka, izdzenot lopus no kūts un ganot ganībās, ar īpašām izdarībām centās panākt, lai lopī turētos kopā. Zem kūts sliekšņa lika atslēgas vai nītis, lai govīs tām pārķāptu pāri, «tad tās ganos vasaru ēdišot kā saslēgtas».⁸⁵ Tūlīt pēc izdzīšanas gans gāja lopiem apkārt, parasti trīs reizes, tāda veidā it kā saslēdzot tos aplī.⁸⁶ Līvberzē pierakstīts arī attiecīgs teiciens: «Turaties nu, gosniņas, visas kopā!»⁸⁷ Lai apiešana būtu iedarbīgāka, gans ejot turēja rokās kādu priekšmetu, kura īpašībām savukārt vajadzēja iekšēji sasaistīt ganāmpulku vienkopus. Parasti izlīdzējās ar atslēgām,⁸⁸ kuras pēc tam iesvieda bara vidū, «tad govīs vasarā ēd ganos kā saslēgtas».⁸⁹ Tāpat nesa akmeni, kuru arī pēc tam meta bara vidū vai apsēdās uz tā, «tad govīs būs mierīgas visu vasaru»;⁹⁰ govju bara vidū meta skudras (jo tās turas kopā),⁹¹ olas,⁹² zirņus («lai govīs stāv čupiņā kā zirņi saujiņā!»⁹³) u. c. Lopu iedomātai sasaistīšanai deva visām govīm pa gabaliņam no maizes rieciena, papriekš ļaujot šo riecieni govīm apošņāt,⁹⁴ pieskaroties ar to katras govīs kaklam,⁹⁵ iespiežot maizē lopu spalvas⁹⁶ vai sviedrus.⁹⁷ Izplatīta ganu paraža bija arī tūlīt pēc lopu aizdzīšanas ganībās apsēties — lai govīs vasarā mierīgi ēstu.⁹⁸

Līdzīgas izdarības, kuru nolūks bija nodrošināt lopu turēšanos kopā ganībās, bija pazīstamas arī ārpus Latvijas.⁹⁹

18. un arī vēl 19. gs. manāmus zaudējumus lopkopībai nodarīja vilki. 19. gs. sākumā V. Fribe šos zaudējumus Vidzemē novērtējis šādi: «Im Durchschnitt wird in manchen Gegenden jährlich das sechste Schaaf, eben so viel von Ziegen und Schweinen, das zehnte bis zwölfte Pferd und oft auch eine gleiche Anzahl vom Rindvieh eine Beute der Wölfe.»¹⁰⁰ Tālab samērā plaša pirmās ganu dienas tradīciju grupa bija saistīta ar lopu sargāšanu no vilkiem. Latviešu folklorā lopu patrons Juris nosaukts par vilku saimnieku, bet vilki — par Jura suņiem.¹⁰¹ Lai nepievilinātu vilku, izvairījās to pieminēt sarunās.¹⁰² Izdzenot lopus, apkvēpināja tos ar degošiem skaliem, «lai vilki neietu klāt, baidīdamies no gruzduma smakas»,¹⁰³ ar grauzdētiem vilka kauliem vai gaļu.¹⁰⁴ Tai pašā nolūkā apkvēpināja arī bērņus — ganus.¹⁰⁵ Tāpat konstatētas vairākas diezgan sarežģītas uz līdzības asociācijas dibinātas paražas, ar kurām cerēja novērst vilku briesmas vasarā.¹⁰⁶

Zemais lopkopības līmenis, lopu sērgas un niecīgā ražība uzturēja zemniekos ticību burvjiem, raganām, skauģiem un citiem ļaunuma nesējiem ar pārdabiskām spējām. Cik savā laikā plaši bijis izplatīts šāds uzskats, liecina kaut vai tas, ka 1687. gada beigās Rīgā izdotajā un 1755. gadā atkārtoti iespiestajā grāmatiņā «Ein kleines Vieh-Artzenei-Büchlein» līdzās dažādām lopu slimībām veltītajām nodaļām atrodamas arī šādas: «Vor die Zauberey an den Kühen», «Für die Beraubung der Milch» un «Wann den Hühnern die Eier weg gezaubert werden». Pie tam uzskatīja, ka ļaunie spēki it īpaši aktīvi ir saimnieciskā gada svarīgākajās dienās, jo sevišķi saulgriežos.¹⁰⁷ Sakarā ar to pastāvēja prāvs skaits ticējumu par ciņu pret ļauno pirmajā ganu dienā resp. Jurgos.¹⁰⁸ Sevišķa nozīme tika piešķirta asiem dzelzs priekšmetiem, uz kuriem burvji un raganas it kā atduroties. Tāpēc naktī pirms lopu pirmās dzišanas ganos ar izkapti apvilka visapkārt ganībām, «tad burvji un raganas lopiem nekā nepadaris».¹⁰⁹ No rīta zem kūts sliedī nolieka izkapti,¹¹⁰ cirvi,¹¹¹ nazi vai dakšas, «tad lopiem nenotiek nekas ļauns»,¹¹² «lai nogrieztu visas burvības»¹¹³ utt. Plānos pierakstīts arī attiecīgs teiciens: «Atduries manos cecumos, ne manos lopos!»¹¹⁴ Ticība asu metāla priekšmetu spējai pasargāt no ļauna izauga no šiem priekšmetiem piemītošajām īpašībām un bija visai izplatīta.¹¹⁵ Tāds pats uzdevums bija kūts durvis sprauštajam asam augam — dadzim.¹¹⁶

Citu paražu pamatā ir ticība sāls spējām novērst dažādas kaites: govīm un aitām deva maizi ar sāli, «lai nekas ļauns nenotiktu ganos»;¹¹⁷ sāli bēra govīm uz muguras, arī paslieksnē, «lai pa vasaru govīs netiktu noskaustas».¹¹⁸ Govīm deva arī silķi¹¹⁹ vai aplēja tās ar sālijumu.¹²⁰ Uzskats par sāli kā aizsargāšanas līdzekli pret ļaunumu, cik spriežams, pamatojas uz tās reālajām konservējošajām īpašībām.¹²¹ Sāls daudzējādais, turklāt lielā mērā pamatotais pielietojums tautas medicīnā liecina, ka sālij tradīcijās bijusi stipri praktiska nozīme. Kā profilaktisks līdzeklis sāls bieži ieteikta 18.—19. gs. lopkopības pamācībās.¹²² Sāls izmantošanu dažās pirmās ganu dienas tradīcijās gan cita, tīri racionāla apsvēruma dēļ apstiprina kāds ieraksts 1798. gada «Latviskā Gada Grāmatā»: «... var lopiem galvu un muguru ar silķu sālagu svaidīt, tad viņi nebadās, bet tādu sāks laizīt un caur to apradīsies».¹²³

Raksturīga pirmās ganu dienas paraža bija govju apliešana ar ūdeni, «lai govīs dod daudz piena»¹²⁴ un «lai nebizo».¹²⁵ Aplēja arī ganu, «lai viņam ganos miegs nenāk»,¹²⁶ «lai govīs nebizojot»,¹²⁷ «tad govīs būšot pienīgākas».¹²⁸ Galu galā ar ūdeni aplaistījās visa saime, «tad būs piena kā ūdens, un ganam nenāks miegs»,¹²⁹ «tad zāle nav sausa, bet aug trekna, sulīga».¹³⁰ Kā liecina paražas motivējumi, galvenā loma atkal bija līdzības asociācijai: daudz ūdens — daudz piena,¹³¹ sulīga zāle un modrs gans. Taču zināma nozīme bija arī novērojumiem par ūdens labdabīgajām īpašībām — spējām nomazgāt netīrumus, dziedēt un veicināt

auglību. No tā izveidojās paraža aplaistīt ar ūdeni vai peldināt, lai ūdens labās īpašības pārnestu uz cīnāmu objektu. Šāds uzskats un līdz ar to attiecīgas paražas bija plaši pazīstamas visā Baltijas jūras apkaimē.¹³² Latvijā ar minēto ticējumu jēgu bija saistīta arī zirgu peldināšana Jurgos pirms saules lēkta, «lai tiem nekas ļauns nemestos».¹³³ Ūdens vietā ņēma arī sniegu vai ledu, ar kuru noberza govīm muguru, «lai tās dotu daudz piena»¹³⁴ un nebizotu.¹³⁵

Kā liecina pirmās ganu dienas lopkopības tradīciju saturs un dažādo izdarību motivējums, to uzdevums bija nodrošināt labu lopkopības produktu ienākumu un atvairīt dažādas nelaimes — slimības, vilku uzbrukumus utt. ganību periodā. Prāvo tīri maģisko elementu klāstu atzīmētajās tradīcijās pat vēl 19. gs. beigās lielā mērā noteica feodālo iezīmju ilgstoša saglabāšanās zemnieku lopkopībā; sekas bija lopu vārģuļošana nelabvēlīgajos kūts apstākļos, sliktas ganīšanas iespējas un zema ražība. Turklāt zemniekiem līdz gadsimta beigām trūka zināšanu zootehnikā, tāpat pavisam nebija pieejama veterinārā palīdzība.¹³⁶ Taču vienlaikus tradīcijās izsekojama konsekvēnta tendence nodrošināt veiksmi lopkopībā, balstoties uz paaudzū paaudzēs uzkrāto racionālo darba pieredzi.

Pēc Jurgiem līdz vasaras saulgriežiem nebija nozīmīgāku svinamo dienu. Turpinājās Jurgos uzsāktais intensīvais zemkopības un lopkopības pavasara darbu cikls. Jūnija beigās — vasaras saulgriežos dabas uzplaukums sasniedza kulmināciju. Sai karstākajā gadalaikā nereti iestājās ilgstošs sausums. Ganības izkalta. Lopi svelmē slimoja. Zināmu ieskatu par lopkopības grūtībām vasaras vidū 1789. gadā sniedzis Vārmes mācītājs Fr. Klapmeijers: «Bet līdziniet jel nu, draugi, kādā sīkumā un kādā vājā pārtikšanā tie lopiņi pie mums ir. Vasarā viņi jau badu cieš uz tām plīkām nograuztām ganībām. Nāk tās karstās dienas tad, jo spāri un mušas viņus mocina, viņi tā visu dienu gandrīz laidarā stāv. Bet vai viņi tur dabū ko ēst? Reti kur kāda saimniece var savām govīm kādu saplūktu zāļu sauījumu jeb kādu saskalu un draņķu iedot. Bet vienmēr viņi nenieka dabū. Un kur arīdzan ņems viņiem ko dot, kad visa zāle cieti taupījama ir uz to garu ziemu... Nu pa to garu karstu dienu tie lopi ne ēduši stāvējuši, top tad pavakarā izdzīti... uz plīkām dienu no dienas nograuztām vietām. Viņš tad knapi tik daudz dabū kā to dzīvību izvilkot».¹³⁷ Bez tam jau pēc Jāņiem zemnieku mazražīgo govju izslaukums sāka samazināties.¹³⁸ Šīs vasaras perioda lopkopības grūtības rod spilgtu izpausmi vasaras saulgriežu tradīcijās.

Tāpat kā tas bija Jurgos, arī Jāņos īpaša ar lopkopību saistīta nozīme piešķirta ēdieniem, piemēram, siera siešanai un ēšanai. Piena produktu izmantošana svinībās tai gadalaikā, kad bija lielākais izslaukums, ir saprotama.¹³⁹ Taču tautas iztēlē uz līdzības asociācijas pamata siera siešana saistījās ar govju veselības un ražīguma veicināšanu.¹⁴⁰ Ar sieru cienāja ganus, kad tie dzina mājās appuškotas govīs,¹⁴¹ un ligotājus par

saplūktajām Jāņu zālēm.¹⁴² Pieminams, ka piena produkti ieņēma galveno vietu Jāņu mielastā arī citās Eiropas zemēs, kur šis paradums tāpat saistīts ar piena izslaukuma sekmēšanu.¹⁴³

Sakarā ar dabas plaukuma kulmināciju vasaras saulgriežos Eiropas tautām bija izveidojies uzskats, ka šai laikā augiem piemīt īpašs dzīvības spēks, kuru iespējams pārnest arī uz saimniecību. Tāpēc Līgo dienas vakarā plūca un nesa mājās dažādus zarus un zāles.¹⁴⁴ Jāņu zāļu plūksana latviešu tautas tradīcijās lielākoties saistīta ar lopkopības stimulēšanu.¹⁴⁵ Gani pirms dzišanas mājās izrotāja govīs ar vainagiem, ziedu un zāļu pušķiem vai bērza zariem, jo «tad viņas dodot daudz piena»,¹⁴⁶ jo «tas veicinot teļu vairošanos».¹⁴⁷ Un, «ja Jāņa vakarā gani neappušķo govīs, tad viņas pārējā vasaras daļā nedod pienu».¹⁴⁸ Jāņu zāles samēta laidarā un kūti, pie tam, sekojot līdzības asociācijai, zāles centās mest daudz un augstu, tā sekmējot lopu pieaugumu un produktu daudzumu.¹⁴⁹ Laidarā un kūti sprauda meijas, «tad govīm būs daudz un treknis piens»¹⁵⁰ utt. Līgotāji deva saimniekam ozola, bet saimniecei — ziedu vainagus: «Lai aug viņa kumeliņi Zemi, resni kā ozoli»,¹⁵¹ «Lai tai aug labas govīs Ziedainām kājiņām»,¹⁵² «Cik lapiņas vainagā, Tik gosniņas laidarā»¹⁵³ utt. Sakarā ar ticību Jāņu zāļu īpašajam labvēlīgajam spēkam tās uzglabāja un izmantoja lopkopībā arī vēlāk: deva slimām¹⁵⁴ un jaunpiena govīm¹⁵⁵ un vienkārši — lai būtu vairāk piena.¹⁵⁶ Tas viss, kā arī ieteikumi par Jāņu zāļu izmantošanu tā laika lopu ārstniecības pamācībās¹⁵⁷ liecina par būtībā gluži praktisku, pēc zemnieku uzskata, zāļu uzdevumu un jēgu Jāņu tradīcijās.

Centieni veicināt lopkopību spilgti izskan līgo dziesmās. Līgošanā aktīvi piedalījās gani, līgodami pievakarē ganībās. Tāpēc tautas dziesmas runā par to, ka «ielīgojuši Jāņus».¹⁵⁸ Dziesmas, kas izteica labklājības novēlējumus saimniecībai, pārsvarā dziedāja par lopu pieaugumu un labu lopkopības produktu ienākumu.¹⁵⁹ Tam bija simboliska nozīme: ar aplīgojumu cerēja labvēlīgi ietekmēt notikumu gaitu.¹⁶⁰ Tāpēc saimniekiem vajadzēja pateikties līgotājiem, pacienājot tos it īpaši ar sieru. Par to līgotāji savukārt pateicās ar jauniem novēlējumiem.¹⁶¹ Pretējā gadījumā skanēja draudi.¹⁶²

Kā jau norādīts, vasaras tveicē piena izslaukums nereti kritās, bet pēc Jāņiem vispār sāka iet mazumā. Paturot to prātā, kā arī ievērojot piena produktu milzīgo nozīmi zemnieku trūcīgajā uzturā,¹⁶³ kļūst saprotamas paražas, kas saistījās ar uzskatiem par ļaunuma nesēju — burvju, raganu un skauģu — īpašu aktivitāti saulgriežu laikā. Te minami ticējumi un nostāsti par raganām, kas Jāņu naktī slaucot kaimiņu govīs, lai pašu govīm būtu vairāk piena,¹⁶⁴ utt. Tāds uzskats izplatīts arī citās Austrumeiropas tautās.¹⁶⁵ Lai pasargātu govīs no raganām, saimnieces Jāņu naktī negulēja.¹⁶⁶ No rīta govīs izlaida ganos tikai tad, kad saule jau bija uzlēkusi, jo tās gaisma, tautas uztverē, iznīcinot ļaunumu.¹⁶⁷ Lai pasargātu zir-

gus, Jāņu naktī tos nejāja pieguļā.¹⁶⁸ Tāpat kā Jurgos, arī vasaras saulgriežos raganu iekļūšanu kūti centās aizkavēt ar asiem metāla priekšmetiem.¹⁶⁹ Tam pašam nolūkam izmantoja dzeloņainus augus: dadžus un nātres. Ar tiem aizsēja arī laidara vārtus, tos sprauda uz žoga, kaisīja uz ceļiņa.¹⁷⁰ Ciņā pret raganām izmantoja arī pilādža šķietamo spēku, sanesot kūti pilādža zarus.¹⁷¹

Raksturīgs vasaras saulgriežu paradums, ko pazinušas daudzas Eiropas tautas, bija uguns dedzināšana. Tā pamatā galvenokārt bija priekšstats par uguni kā ļaunuma atvairītāju un iznīcinātāju spēku.¹⁷² Ģenētiski tam bija sakars ar uguns lomu cilvēces kultūrā. No vienas puses, uguns bija viens no galvenajiem cilvēces kultūras attīstību veicinātajiem faktoriem. No otras puses, tā bija arī bīstama. Cilvēka bezspēcība dabas priekšā radīja šajā gadījumā mānīcīgu priekšstatu par uguns pārdabisko spēku, kas izpaudās uguns izmantošanā maģiskos nolūkos.¹⁷³ Ticēja, ka tie, kas ir bijuši jāņuguns tuvumā, ir pasargāti no ļaunuma un slimībām. Tāda nozīme jāņugunij, domājams, bijusi arī lopkopībā. Latvijā par to samērā maz ziņu.¹⁷⁴ Turpretī Igaunijā un Skandināvijas zemēs uguns vasaras saulgriežos vienmēr dedzināta ganāmpulka tuvumā.¹⁷⁵

Samērā plaša vasaras saulgriežu lopkopības tradīciju grupa izaugusi no uzskata par ūdens pārdabiskajām spējām (par tām runāts jau Jurgu ieražu apskatā). Saulgriežos ūdens figurē galvenokārt kā rasa. Lai aītām augtu laba un balta vilna, tās jāgana naktī rasā.¹⁷⁶ Lai govīs dotu daudz piena, ar palagu gāja pa rasainu pļavu un pēc tam šo palagu izgriezta govju silē.¹⁷⁷ Bija daudz ticējumu par raganām, kas ievāc rasu savā labā.¹⁷⁸ Arī šī tradīciju grupa pazīst paralēles citu Eiropas tautu ticējumos.¹⁷⁹

Tāpat lopkopības tradīcijām ganību perioda otrajā lielākajā svinībā — Jāņos atkal vērojams ciešs sakars ar reālajiem attiecīgā gadalaika lopkopības apstākļiem un rūpēm, ar bailēm no izslaukuma samazināšanās, no ganību trūkuma un lopu slimībām. Pret šīm nelaimēm cīnījās ne vien ar darbu un zināšanām, bet arī ar dažādām maģiskām izdarībām.

Nākošajās ganību perioda svinamajās dienās (Pētera un Jēkaba dienās) nav konstatējamas īpašas ar lopkopību saistītas tradīcijas. Raksturīgi, ka šai vasaras posmā būtisku izmaiņu nav arī lopkopības darbos.

26. jūlijā atzīmēta Annas diena. Latviešu folklorā Anna dēvēta par aitu patroni. Izplatīta paraža Annas dienā bija aitu, jēru vai kazu kaušana un ēšana.¹⁸⁰ Saglabājušās ziņas arī par vilnas ziedošanu šai dienā.¹⁸¹ Annas dienas tradīciju saistījums ar aitkopību izskaidrojams ar aitu vasaras cirpšanas laiku (rudzu vilna)¹⁸² un jēru kaušanas sezonas sākumu. Raksturīgi, ka aitu un āžu kaušana ir gandrīz vai vienīgā ar lopkopību saistītā paraža arī augusta svinamajās dienās — Labrenča dienā (10. augustā),¹⁸³ Lielajā Māras dienā (15. augustā) un Bērtuļa dienā (24. augustā).¹⁸⁴

29. septembrī atzīmēta Miķeļa diena. Ap šo laiku Latvijā ir rudens saulgrieži, sākas saimnieciskā gada pēdējais posms — ražas novākšana¹⁸⁵ un ganību periods beidzas.¹⁸⁶

Kūts perioda sākumu Latvijā, spriežot pēc 18. un 19. gs. avotiem, noteica tie paši motīvi, kādi ietekmēja ganīšanas sākuma termiņus, pirmkārt, lopbarības raža, otrkārt, laika apstākļi. Par to runā Fr. Klapmeijers 1789. gadā: «Kamēr sniegs vēl ne krīt, jādzen ir tos lopus ganos, ka tikai tie salmi uz to ziemu aiztaupās.»¹⁸⁷ Sakarā ar tendenci ganīt ilgāk, taupot barību ziemai, kā arī atkarībā no laika apstākļiem ganīšanas noslēgums svārstījās starp septembri un novembra beigām.¹⁸⁸ 20. gs., nostiprinoties lopbarības bāzei, ganīšana, kā liecina ganu līgumi, parasti beidzās oktobrī.¹⁸⁹ Taču folklorā liecina par cenšanos, domājams, baznīcas ietekmē, saistīt pēdējo ganu dienu, tāpat kā pirmo, ar noteiktu svinamo dienu: Miķeļiem (29. septembrī), Pokrovu (1. oktobrī) vai Mārtiņiem (10. novembrī).¹⁹⁰ Lai arī ar kādu kalendāra svinamo dienu tās būtu saistītas, pēdējās ganu dienas tradīcijas Latvijā 18.—19. gs. galvenajos vilcienos bija visai līdzīgas. Tāpēc ir lietderīgi apskatīt tās vienkop.

Jāpatur prātā, ka tradīciju galvenais uzdevums ir palīdzēt darbam. Tālab, lai izprastu tās tradīcijas, kas saistītas ar pēdējo ganu dienu, jāatceras grūtības, ar kādām zemnieki sadūrās lopkopības kūts periodā. Tās bija — lopbarības trūkums (par to runāts jau iepriekš), lopu slimošana šaurajās, tumšajās kūtīs,¹⁹¹ mazais pieaugums un zemā ražība. Tie bija apstākļi, kas savā laikā noteica kūts perioda tradīciju izveidi.

Pēdējās ganu dienas folklorā Latvijā kā lopu patroni figurē Miķelis un Mārtiņš.¹⁹² Turpretī, spriežot pēc M. Pretorija aprakstītajām pēdējās ganu dienas paražām Prūsijā 17. gs., turienes zemnieki rudenī, tāpat kā pavasarī, pieminēja Sv. Georgu, pateicās tam par lopu sargāšanu ganībās un lūdza to gādāt par lopiem arī ziemā kūtī.¹⁹³ Latviešu tautas dziesmu variantos vairākos gadījumos visi trīs vārdi sastopami līdztekus. Tāpēc var uzskatīt, ka senajās pagāniskajās tradīcijās, kas saistītas ar kūts un ganību periodu maiņu, zemnieki pieminējuši vienu un to pašu lopkopības dievību.¹⁹⁴ Vēlāk, kad baznīca pieskaņoja svarīgākajām gadskārtu svinamajām dienām baznīcas svēto dienas, pirmatnējā vienotā mitoloģiskā figūra tautas apziņā varēja diferencēties un dažādos kalendāra datumos iegūt attiecīgā baznīcas svētā vārdu. Par to liek domāt arī ziņas par upurēšanu Ūsiņam pēdējā ganu dienā — tā ir paraža, kas ievērota arī pirmajā ganu dienā.¹⁹⁵

Liela līdzība ar pirmās ganu dienas izdarībām saskatāma arī citās pēdējās ganu dienas tradīcijās, piemēram, gaiļa vai vistas kaušanā.¹⁹⁶ Putnu kaušanā pēdējā ganu dienā paturētas tās pašas izdarības, kas novērotas Jurgos, proti, asinis tecinātas auzās vai silē,¹⁹⁷ ar tām noziesti lopi,¹⁹⁸ vilkti uz

durvīm un palodzēm krusti¹⁹⁹ utt. Atšķirība tikai tā, ka rudenī putnu vietā kāva arī aunu.²⁰⁰

Gandrīz identiska Jurgos konstatētajām tradīcijām ir tā paražu grupa, kas attiecināma uz iedomāto ļaunumu nesēju atvairīšanu: pie kūts durvīm lika dadžus, kūtī izkaisīja sāli, ienesa asus metāla priekšmetus utt.²⁰¹ Tā kā kūts periodā visiem spēkiem bija jā rūpējas par lopu saglabāšanu nākošajam gadam, tad stāvvietās tos nedrīkstēja piesiet cilvēks, kuru pavasarī neēdušu bija aizkūkojusi dzeguze. Tautas uztverē aizkūkotais ļaunums no tāda cilvēka pāriet uz lopiem, un tad «govis nokalstot»,²⁰² «pa ziemu panīks»²⁰³ utt.

Arī to, vai ziemai pietiks lopbarības, centās uzzināt pēc dažām dabas parādībām. Lopbarības trūkumu nozīmēja apmākusies Miķeļa diena vai nakts.²⁰⁴ Lai govīs ziemā ēstu salmus, «Miķeļu nakti vajaga dot jukumu salmus ēst».²⁰⁵

Ziemas sākuma paražām vajadzēja sekmēt lopu izturēšanu garajā ziemā. 25. novembra — Katrīnas dienas — tradīcijas vedamas sakarā ar vēlēšanos sekmēt aitu labklājību. Tad vārija aitu gaļu, «lai ar aitam labi ietu».²⁰⁶ Lai būtu labi jēri, vārija klimpas.²⁰⁷ Ar aitu pēdējās cirpšanas tuvošanos²⁰⁸ bija saistīts plaši ieviesies ticējums, ka aitas Katrīnas dienā jāmazgā, bet jācērp vēlāk, citā laikā, jo Katrīnas dienā tās ejot baznīcā, tāpēc nedrīkst būt netīras un kailas.²⁰⁹ Atzīmējams, ka ar aitkopību saistītās paražas Katrīnas dienā pazīstamas arī Igaunijā, kur Katrīna uzskatīta par aitu patroni,²¹⁰ un Somijā.²¹¹ Identiskas ar aitkopību saistītās paražas attiecināmas arī uz Barbaras dienu (4. decembris). Tāpat kā Katrīnas diena, arī Barbaras diena iekrita aitu cirpšanas laikā.²¹² Barbaru (arī Bārbariņu, Bārbaņu, Bārzbalu, Bārbi, Bērbalu) uzskatīja par aitu patroni.²¹³

Niklāva dienas (6. decembris) tradīcijas saistītas ar zirgu labklājības veicināšanu.²¹⁴ Tāpat kā Jurgos un Mārtiņos, arī Niklāvos kāva gaili vai vistu, asinis tecināja uz auzām un šīs auzas deva zirgiem, jo «tad tiem nekāds ļaunums nevarot piemesties».²¹⁵ Līdzīga paraža Niklāva dienā bija pazīstama arī ārpus Latvijas.²¹⁶

Lūcijas dienu (13. decembris) uzskatīja par govju dienu,²¹⁷ un šīs dienas lopkopības tradīciju uzdevums bija pasargāt govīs. Iespējams, ka zināma nozīme šai gadījumā bija tuvajam atnešanās laikam, kas parasti iekrita janvārī un februārī.²¹⁸ Ļaunuma atvairīšanai atkal kāva gaili un ar tā asinīm aplacīja kūts durvju stenderes.²¹⁹ Govīm nedeva dzert, «lai vasarā nepiemestos vājības».²²⁰

Visas minētās ar lopu labklājības veicināšanu saistītās īpašās svinamās dienas kūts perioda sākumā, kā jau atzīmēts, kļūst saprotamas, paturot vērā smagos apstākļus, kādos ziemā mitinājās zemnieku lopi.

25. decembrī latviešu zemnieki atzīmēja ziemas saulgriežus — Ziemassvētkus. Kaut gan Ziemassvētki iekrita tumšākajā un tukšākajā gadalaikā, tie iezīmēja jauna, tik gaidītā pavasara tuvošanos. Tālab tie vairāk nekā citi ziemas perioda svētki bija saistīti ar dažādām izdarībām, kuru uzdevums

bija nodrošināt sekmes jaunajā saules gadā visās saimniecības nozarēs.

Ziemas saulgriežu tradīcijas galvenokārt (mieļasts, bluķa dedzināšana, ķekatas u. c.) bija domātas visas saimniecības, kā arī cilvēka labklājības sekmēšanai, taču daļa tradīciju attiecās tikai uz atsevišķām saimniecības nozarēm, tai skaitā arī uz lopkopību.

Ēdīšanās veicināt lopkopību izpaudās tradīcionālu ēdienu gatavošanā. Kā zināms, ziemas saulgriežu mielasta obligāta sastāvdaļa bija mieži, zirņi vai pupas un cūkas gaļa.²²¹ Mieži, zirņi un pupas — vispār sēklas, dzīvības nesējas — ziemas saulgriežu mielastā Eiropas tautu ticējumos simbolizēja dzīvību un auglību.²²² Latvijā par šāda priekšstata pastāvēšanu liecina kāds paradums, kas saistīts ar lopkopību: «Lai cūkām būtu daudz sivēnu, tad Ziemassvētku ritā tām jādod rudzi.»²²³ Graudu izēdināšana ziemas saulgriežu tradīcijās vedama sakarā ar govju un aitu tuvo atnešanās laiku, kas parasti iekrita janvārī un februārī. Bez tam tā sakņojās gluži praktiskos zemnieku tā laika apsvērumos, jo graudi, it īpaši miežu graudi, bija arī samērā izplatīts tautas medicīnas līdzeklis 18. un 19. gs.²²⁴

Cūkas gaļu Ziemassvētkos ēda galvenokārt tāpēc, ka šai gadalaikā kāva cūkas²²⁵ un cūkas gaļas bija vairāk nekā citkārt. Taču, tāpat kā, piemēram, Krievijā, tam varēja būt arī maģiska auglības veicināšanas nozīme: ēdot cūkas gaļu, cerēja iemantot savai saimniecībai šim dzīvniekam piemītošo auglību.²²⁶ Ēst cūkas gaļu ziemas saulgriežu maltītēs bija parasts visā Eiropā.²²⁷

Arī ķekatu galvenais nolūks bija simboliski sekmet auglību un labklājību (sal. ar ligošanu Jāņos). Šādi simboliska satura masku gājieni un rotaļas ziemas periodā konstatētas daudzās Eiropas zemēs.²²⁸

Latviešu ķekatu izdarību sakari ar lopkopības simbolisku veicināšanu labi saskatāmi ķekatu dziesmās, piemēram,

Es pielēcu zirgstallim,
Dievs dev' bērus kumeliņus;
Es pielēcu govstallim,
Dievs dev' raibas raibelītes;
Es pielēcu aitstallim,
Dievs dev' mazus sprogainišus;
Es pielēcu cūkstallim,
Strīpains degļains midzīt' vilka;
Es pielēcu zosstallim,
Dievs dev' mazus klēgātājus. LD 33455²²⁹

Ķekatām dod dāvanas — lai lopi būtu auglīgi un ražīgi.²³⁰ Vienlaikus ķekatu dziesmās ietverti arī tīri racionāli lopu labklājības veicināšanas elementi: atgādinājumi labi rūpēties par lopiem ziemā.²³¹

Tikai uz lopkopību attiecināmo tradīciju grupā pārsvarā bija paražas, ar kurām domāja sekmēt lopu auglību, veselību, ražību utt. uz līdzības asociācijas pamata. Ziemassvētku vakarā uz kūti nesa ēdienus — maizi, sviestu un gaļu,²³² «lai zirgi barotos apaļi,²³³ «lai nākamā gadā govīs daudz piena

dotu».²³⁴ Lai veicinātu cūku un aitu pieaugumu, kūti vai saimniecei klēpī meta zirņus: «Cik zirņu iekrit klēpī, tik jēru tai padosies.»²³⁵ Aitu kūti svieda cimdu pāri, «lai aitas atnes pārišus».²³⁶ Ja gribēja melnus jērus, atspieda kūts durvis ar apdedzinātu pagali;²³⁷ centās būt saderīgi, «lai aitas pieņemtu jērus».²³⁸ Govju dziras ballā iemeta maisiņu ar skudrām, «lai govīs būtu mundras kā skudras un vasarā turētos kopā».²³⁹

Vērojot dažādu parādību ārējo līdzību, centās izziņāt lopkopības panākumus jauniesāktajā gadā. Laba pazīme bija zvaigžņota debess²⁴⁰ un saulaina diena²⁴¹, gads solījās būt labs, ja lopi bija mierīgi.²⁴² Ja Ziemassvētku ritā pirmais viesis bija vīrietis, ticēja, ka aitām dzims auniņi, ja viesi nāca divatā — dzims pa diviem jēriem.²⁴³

Citas Ziemassvētku lopkopības paražas bija saistītas ar iedomāto ļaunuma nesēju — burvju, raganu un skauģu — atvairīšanu. Pie šīm tradīcijām spieda ķerties lopu nikuļošana pavasarī, bet zemnieku apziņā tās saistījās ar uzskatu par ļauno spēku darbību. Līdzekļi izdarībās bija tie paši, kādus mēdza lietot vasaras saulgriežos: asi dzelzs priekšmeti,²⁴⁴ dzīvsudrabs,²⁴⁵ krusts²⁴⁶ utt.

Vairākas ziemas saulgriežu paražas bija domātas vilku atvairīšanai. P. Einhorns darbā «Reformatio gentis Letticae...» 1649. gadā atzīmē, ka decembrī ap Ziemassvētkiem krustcelēs vilkiem ziedota kaza, lai tie liktu ganāmpulkus mierā.²⁴⁷ Kazas ziedošana vilkam pieminēta arī kādā 19. gs. avotā.²⁴⁸ Starp citu, šī tradīcija varbūt saistāma ar pazīstamo vilka un kazas rotaļu ziemas saulgriežos.²⁴⁹ Vilku atvairīšana atspoguļojas arī ticējumos²⁵⁰ un vedama sakarā ar tiem zaudējumiem, kādus zemnieki cieta ziemā vilku dēļ.²⁵¹

Ziemas saulgriežu daudzveidīgo lopkopības tradīciju plašais satura loks izskaidrojams ar to, ka tajās ne vien meklēta palīdzība pret attiecīgā gadalaika grūtībām un nediēnām, bet arī lietotas dažādas maģiskas izdarības, kurām jaunā saules gada sākumā jānodrošina sekmes saimniecībā visam turpmākajam gadam.

Arī kūts periodā otrajā pusē vairākas dienas bija veltītas tieši lopkopības veicināšanai. 17. janvārī atzīmēja Teņa dienu (sv. Antona dienu, arī Tanīsa, Tenīsa, Tenīša, Tenīšu, Tuņņa, Teneša, Tuņas dienu). Sv. Antonijs bija katoļu baznīcas ieviests cūku patrons, un Antona dienas paražas visā Eiropā dominēja ar cūkkopību saistītie motīvi.²⁵² Tāpat kā citur, arī Latvijā Teņa diena bija pazīstama kā «cūku diena» jeb «diena, ko svin cūkām».²⁵³ Taču jādomā, ka baznīcas svinamās dienas pamatā bijušas senākas cilmes ar lopkopību saistītas svinības, kādas konstatētas, piemēram, Krievijā.²⁵⁴ Latvijā par to varētu liecināt Teņa dienas tradīciju arhaiskais raksturs, kam maz kopīga ar kristietību. Pat katolīcīgajā Latgalē jēzuiti 18. gs. saskatīja Tenī tikai pagānisku dievu — «genius suum quidam Tenis».²⁵⁵ Saglabājušās arī atmiņas par ziedošanu Teņa dienā.²⁵⁶

Teņa dienā ēda cūkas gaļu — pusgalvu, ausi,²⁵⁷ kājas²⁵⁸ vai asti.²⁵⁹ Kopā ar cūkas galvu vārija

grūstus miežus, zirņus, vai pupas — zīdēni.²⁶⁰ Tādēļ Teņa dienas mielastā figurēja tie paši produkti, kādi gatavoti ziemas saulgriežos. Taču Teņa dienā tas viss, atskaitot nedaudzus izņēmumus, motivēts tikai ar cūkkopības veicināšanu.²⁶¹ Bez tam vārīti kluči vai ķīļķeni, «lai sivēni augtu apaļi kā kluči.»²⁶²

Galvenā Teņa dienas paraža bija rotaļa «Teņa dzišana». Kāds no pieaugušajiem ar ūdens spaini, cūkas pusgalvu vai kādu akmeni uzkāpa istabas augšā «dzīt Teni». Bērniem lika stāvēt apakšā ar tukšu atvērtu maisu. Teņa dzinējs taisīja bēniņos troksni — dzina Teni un meta lejā cūkas pusgalvu, vienlaikus negaidot uzlejojot maisa turētājiem ūdeni. Šīs rotaļas motivācija: lai cūkas labi augtu.²⁶³ Par ūdens lietošanu maģiskiem nolūkiem auglības veicināšanai runāts jau agrāk.

Samērā bieži ticējumos minēta skriešana un lēkšana Teņa dienas rītā ap kūti vai cūku aizgaldu, lai sekmētu cūku pieaugumu.²⁶⁴

Visas aprakstītās Teņa dienas paražas, spriežot pēc to izdarību satura, bija saistītas galvenokārt ar cūku auglības veicināšanu un izskaidrojamas, domājams, ar cūku tuvo atnešanās laiku.

Citas Teņa dienas paražas attiecināmas uz cūku nākamo ganišanas sezonu. Tās dibinātas pārsvarā uz līdzības asociāciju. Tā, piemēram, cūkganiem deva cūkas šņukura skrimslī, ko tie ieraka cūku ganībās, lai cūkas vasarā mierīgi raktos un neietu labības tirumos.²⁶⁵ Cūkgaļas kāulus aizveda ar ragaviņām uz Jāņu papuvi un ieraka tur sniegā, lai cūkaš vasarā neraktu atmatas.²⁶⁶ Teņa dienā nedrīkstēja vērtpt, šūt un adīt, lai cūkas vasarā nelīstu cauri žogiem un neraktu.²⁶⁷ Cūkganus labi baroja²⁶⁸ un dancināja, lai nākamajā gadā būtu žirgti sivēni.²⁶⁹

Tādējādi Teņa dienā — gada sākuma svinamajā dienā — visai spilgti izpaudās attiecīgā gadalaika lopkopības notikumi — atnešanās laika iestāšanās.²⁷⁰ Otrā šīs dienas tradīciju grupa bija saistīta jau ar gatavošanos ganību sezonai. Ar katru nākamo svinamo dienu šī paražu grupa iegūst arvien plašāku skanējumu, liecinādama par tradīciju ciešajiem sakariem ar darba vajadzībām.

20. janvārī atzīmēta Bašķu diena (sv. Sebastjāna, Bastjāna, Vabiāna diena). Arī Bašķu dienas paražas bija saistītas lielākoties ar lopkopību: tā esot svinēta govīm par labu,²⁷¹ bijusi govju diena.²⁷² Sai dienā vajadzēja labi rūpēties par lopiem.²⁷³

Viena no ievērojamākām latviešu zemnieku gada sākuma svinamajām dienām bija Meteņi (arī Vastlāvis — no vācu *Fastnacht* — jeb aizgavēnis — Latgalē). Katoļu baznīca šo dienu svētīja sakarā ar lielā gavēņa sākumu. Taču Meteņu tradīciju saturs vēl 18. un 19. gs. liek secināt, ka arī šī katoļu svinamā diena Latvijā pieskaņota kādām agrākām svinībām. Vairākām Meteņu tradīcijām bija tiešs sakars ar lopkopību. To lielākā daļa motivēta ar auglības veicināšanu. Cenšanās sekmēt cūku ražīgumu daļēji ir pamatā paražai Meteņos ēst cūkas galvas pusi vai ausi,²⁷⁴ vārot to ar grūstiem mie-

žiem, zirņiem un pupām.²⁷⁵ So ēdienu ēda arī iepriekšējās gada sākuma svinamajās dienās. Vārītas arī cūku kājas.²⁷⁶ Līdzīgā nolūkā šāds ēdiens Meteņi gatavots arī citās Eiropas zemēs.²⁷⁷

Meteņi bija pēdējā ķekatu diena. Arī Meteņu ķekatnieku dziesmās skanēja tas pats lopu auglības un ražības veicināšanas motīvs, kāds bija vērojams Ziemassvētku ķekātās.²⁷⁸

Stipri līdzīga jau agrāk aprakstītajai Teņa dzišanai bija īpaša Meteņu rotaļa — Meteņa jeb lietuvēna dzišana. Šīs rotaļas galvenā izdarība tāpat bija apliešana ar ūdeni, kam vajadzēja sekmēt lopu auglību nākamajā gadā.²⁷⁹

Tāpat kā Teņa dienā, tikai jau plašāk, daudzas paražas saistījās arī ar nākamo ganišanas sezonu. Gani nesa cūkas smecerī vai kāju kauliņus uz tīrumu un ieraka zemē, «lai cūkas vasarā mierīgi ēstu».²⁸⁰ Meteņa rītā gans skrēja trīs reizes ap māju, «lai govīs vasarā nebizotu»,²⁸¹ utt.

Sai laikā govīs jau nāca slaucamas. Ar to izskaidrojamas tradīcijas, ar kurām uz līdzības asociācijas pamata centās nodrošināt piena izslaukumu. Govīs labi baroja, «lai būtu daudz piena».²⁸² Kūla un ēda sviestu, «lai govīs otrā gadā dotu labu un daudz piena».²⁸³

Sakarā ar pavasara tuvošanos, ar dažnedažādu kukaiņu un rāpuļu drīzu parādīšanos Meteņos ievērotas paražas, kuru nolūks bija pasargāt lopus no kaitēkļiem. Sākot ar Meteņiem, nedrīkstēja runāt par cūskām, pretējā gadījumā vasarā tās dzēla.²⁸⁴ Meteņu dienā nedrīkstēja arī nekā ievest mājās, bet no mājas varēja tikai izvest (piemēram, kūsmēslus), lai knišļi un peles nedzīvo kūtīs.²⁸⁵

Tādējādi, ja, no vienas puses, Meteņu dienas lopkopības tradīcijās bija saskatāmas raksturīgas gada sākuma svinamo dienu iezīmes, kuru uzdevums bija nodrošināt lopu auglību, tad, no otras puses, tajās vērojami arī tādi paražu elementi, kas bija saistīti jau ar pavasara darbiem — ganišanas tuvošanos un slaukšanas perioda sākumu.

Ar pavasara tuvošanos izskaidrojamās izdarības un ticējumi sevišķi spilgti izpaudās turpmākajās svinībās.

24. februārī atzīmēja Matīsa dienu. Šīs dienas tradīcijas, tai skaitā arī lopkopības paražas, bija saistītas ar pasargāšanu no kukaiņiem un rāpuļiem.²⁸⁶ Tāpēc taulā Matīsa diena dēvēta par kukaiņu vai kustoņu dienu.²⁸⁷

Tāds pats saturs lopkopības paražām bija arī Ģertrūdes (Ģerdas, Ģērdača) dienā, kuru atzīmēja 17. martā. Ģertrūdes dienā izvairījās pieminēt kaitīgos kukaiņus un rāpuļus, lai tos nepievilinātu.²⁸⁸ Daudz paražu bija saistītas ar mušu apkarošanu, piemēram, te varētu minēt kūts griestu slaucīšanu un mēslu izmešanu.²⁸⁹ Šīs paražas pamatojās zemnieku praktiskajos novērojumos par kukaiņu ziemošanu sienas un griestu šķirbās un putekļos.²⁹⁰

Ģertrūdes dienas pārējās paražas bija saistītas ar nākamo ganišanas sezonu. Pastāvēja ticējums, ka Ģertrūdes dienā lācis ceļoties no ziemas miega, un, lai tas neatdotu savu miegu ganiem, tad tiem

agri no rīta jāskrien mazgāties.²⁹¹ Govīm noberza muguras ar ledu, «lai tās nebizotu».²⁹² Tādējādi jau Ģertrūdes dienas paražās vērojamas iezīmes par ūdens maģisku lietošanu.

Pilnīgi analogiskas lopkopības paražas ievērotas arī Benedikta (Bindus, Binduļa, Bimbuļa) dienā 21. martā, kas arī dēvēta par kustoņu dienu.²⁹³

Arī Māras dienu (25. martu) latviešu zemnieki uzskatīja par kustoņu dienu, un daļa Māras dienas tradīciju bija saistītas ar dzīvās radības pamošanos.²⁹⁴ Citas Māras dienas lopkopības tradīcijas vēl krasāk atspoguļoja pavasara sākumu un ganišanas sezonas tuvošanos, piemēram, šai dienā stingri tika ievērota jau Ģertrūdes dienā pasāktā paraža ganiem pirms saules lēkta mazgāties tekošā ūdenī²⁹⁵ vai berzt govīm muguru ar ledu.²⁹⁶ Arī vairākas Māras dienas uz līdzības asociāciju dibinātas paražas attiecināmas uz lopu ražību, piemēram, ēda sviestu, «tad govīm būs daudz piena un sviesta»;²⁹⁷ pirms saules lēkta taisīja deviņzaru mieturi un kūla ar to sviestu, «tad vasarā esot daudz sviesta».²⁹⁸

Tādējādi februāra beigās un martā svinamo dienu lopkopības tradīcijās dominēja tās iezīmes, kas bija saistītas ar pavasara pārmaiņām dabā un zemnieku darbā. Šinis paražās atspoguļojās attiecīgā gadalaika saimnieciskā dzīve.

Kristīgā baznīca senos pavasara saulgriežu svētkus aizstāja ar Lieldienām. Taču saulgriežu tradīcijas baznīca nespēja izskaust. Šīs tradīcijas ir pamatā zemnieku Lieldienu svinību visai arhaiskajam raksturam vēl 19. gs. un Lieldienās ievēroto paražu saistībai ar pavasara darbiem.

Raksturīga un visām Eiropas tautām pazīstama Lieldienu tradīcija bija olu vārīšana un krāsošana. Cilmē tā saistāma, no vienas puses, ar to, ka pavasarī saimniecībā bija daudz olu. No otras puses, tādā veidā centās pārnest olām piedēvēto maģisko spēku uz saimniecību.²⁹⁹ Tāpēc olas vārīja un ēda, «lai telītes apaļas barojas»,³⁰⁰ «tad būs govīs apaļas kā olas»,³⁰¹ «tad aug brangi zirgi»,³⁰² «jo vairāk olu bija saimniecei Lieldienās, jo labāk nākošajā gadā vairojās lopi un deva pienu».³⁰³

Arī šūpošanās pamatā saskatāms simboliski maģisks auglības kults uz šķietamas līdzības pamata: jo augstāk šūpojas, jo lielāka būs raža. Šāds uzskats par šūpošanās jēgu atspoguļojas arī ar lopkopību saistītajos ticējumos, proti, Lieldienās šūpojās, «tad teļi labi barojas»,³⁰⁴ «tad aitām ir lieli jēri»,³⁰⁵ «tad būs brangas aitas»,³⁰⁶ «lai aitām aug gara vilna»,³⁰⁷ «jo citādi lopiem neklājas labi».³⁰⁸

Cenšanās veicināt lopkopību izpaudās arī pēršanā ar zariem, sevišķi ar pūpolu zariem, jeb t. s. olu šaušanā.³⁰⁹ Lopus pērdami, skaitīja: «Pūpols, pūpols, apaļš kā pūpols, veselība iekšā, slimība ārā»³¹⁰ vai: «Apaļš kā pūpols, dibens kā sīpols».³¹¹ Uzskatīja, ka, noperot govīs, «tās vasaru labi ēd un tām nemetas nekāda kaite».³¹² Cilvēku un dzīvnieku aizskaršana vai pēršana ar rikstēm ietilpst to tradīciju lokā, ar kurām centās aizgūt augu auglības spēku un kuras pieminētas jau Jāņu pa-

ražu apskatā. Tā kā pūpoli plauka tad, kad visapkārt vēl bija sniegs, tautā izveidojās priekšstats par pūpolu īpašu augšanas spēku. No šāda uzskata radās paraža pērt ar pūpolu zariem.³¹³

Samērā prāvā Lieldienu lopkopības tradīciju grupā figurē ūdens. Šajās tradīcijās sastopami līdzīgi elementi, kas novēroti jau iepriekšējās pavasara sākuma svinamo dienu izdarībās: govīs berzēja ar sniegu vai ledu, «tad visu to gadu neviens šīs govīs nevar apburt», «tad vasarā nepaliks slimas un nebizos», «lai dunduri vasaru nekož».³¹⁴ Pie šīm tradīcijām pieder arī govju un zirgu mazgāšana,³¹⁵ dzirdīšana ar tekošu ūdeni, «tad zirgi esot izturīgi un brangi»,³¹⁶ piena trauku mazgāšana,³¹⁷ ganu mazgāšanās tekošā ūdenī³¹⁸ un zirgu peldināšana.³¹⁹

Lieldienu tradīcijās vēl lielāku vietu nekā pavasara sākuma paražās ieņēma ganu motīvi. Ievērojot ganišanas sezonas tuvošanos, tas labi saprotams. Ganu paražas pamatojās šķietamās līdzību asociācijās. Tā, piemēram, deva govīm skudru pūžņu novārījumu, «lai govīs ganos staigātu kopā kā skudras»,³²⁰ «tad govīs vasarā ēd ātri kā skudras»,³²¹ Kūti ienesa skudras, «lai govīs ir mundras un veselās kā skudras».³²² Sapina govīm kājas ar zirnājiem: «... ēdi ganībās tik rāmi kā sapīta».³²³ Izvairījās iet pie kaimiņiem, «lai vasarā ganiem lopi neietu uz nāburgu labību».³²⁴

Lieldienu, tāpat kā pārējo saulgriežu svētku, tradīcijās redzamu vietu ieņēma arī iedomāto ļaunuma nesēju atvairīšana. Atkal izmantots ass metāla priekšmets — izkaptis, ar kuru apskrēja apkārt kūtij vai laidaram.³²⁵ Kūts durvīs vai sienu spraugās sasprauda pilādžu zarus, «lai ļaunums nepiemestos».³²⁶ Uz durvīm, stenderēm un palodzēm savilka krustus,³²⁷ kūti ienesa kvēlojošas ogles, «lai burvji nestaigā pa kūti».³²⁸ Nelaida svešus kūti un nedeva tiem pienu, «jo tad raganas staigā apkārt».³²⁹

NOBEIGUMS

Rezumējot gadskārtu lopkopības tradīciju apskatu, izdarāmi daži secinājumi par šo paražu likumsakarībām, uzdevumiem un īpatnībām Latvijā laikā no 18. līdz 20. gs. sākumam.

Lai gan aplūkoto izdarību lielākā daļa ir attālinājusies no praktiski derīgās darbības un apaugusi ar tīri mānticīgām, maģiskām izdarībām, cilmē tās tomēr ir organiski saistītas ar zemnieku ikdienas darba dzīvi. Iemesls, kāpēc vēl 18. un 19. gs. pastāv tradīcijas, kas formā un saturā atrāvušās no senākās racionālās darba prakses, meklējams tā laika ekstensīvajā lopkopībā un zemnieku zemajā izglītības līmenī. Būdamā visai atpalikusi, lopkopība tomēr bija viens no galvenajiem zemnieka eksistences avotiem, ³³⁰ tādēļ to it īpaši apvija dažādas paražas un ticējumi, kuru uzdevums bija veikt to, ko attiecīgajos apstākļos nespēja cilvēka spēks un prāts.

Feodālisma sairuma un kapitālistisko attiecību veidošanās posmā, kas zemnieku saimniecības dzi-

Jāk skāra tikai 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, līdz ar zinātnes atziņu un kultūras izplatīšanos tautā pamazām zuda eksistences priekšnoteikumi iracionāla rakstura ticējumiem un maģiskiem aktiem. Sakarā ar to arī lopkopības tradīcijas sāka izzust, saglabājoties daļēji tikai kā sadzīves paraža vai kā tradicionālas spēles forma tautas izpriecās. Lopkopības tradīcijas, bet it īpaši to sākotnējais saturs un jēga, izmainījās vai izzuda līdztekus lauksaimniecības kapitālistiskās reorganizācijas un kultūras attīstības tempiem. Tāpēc tradīciju izzušana vai to satura izmaiņa dažādos Latvijas novados notika nevienmērīgi. Latvijas rietumu un vidus joslā, kur kapitālisms attīstījās strauji, jau 19. gs. beigās lopkopības tradīcijas gadskārtu svinamajās dienās bija saglabājušās tikai kā izpriecu resp. spēļu elements. Turpretī atpalikušajā Latgalē, kur lopkopībai vēl 20. gs. sākumā bija visai ekstensīvs raksturs un kultūras ietekme neliela, šai laikā svinamajās dienās līdzās citām tradīcijām vēl samērā plaši dzīvoja arī lopkopības paražas, pie kam ne vien kā izpriecas forma, bet kā līdzeklis labvēlīgi ietekmēt darba procesus.

Lopkopības tradīcijas zaudē savu darba veicināšanas saturu Latvijā tikai sociālistiskās lauksaimniecības apstākļos. Taču sakarā ar sabiedriskās dzīves aktivizēšanos atsevišķi tradīciju elementi (piemēram, rumulēšanās, izdzenot pavasarī lopus ganībās) saglabājas kā darbības forma tautas izpriecās. Attīstās jaunas, mūsdienu apstākļiem vairāk piemērotas tradīcijas (piemēram, Lopkopju dienas svinēšana).

Tā kā lopkopības paražu pamatā bija darba dzīve, tradīciju uzdevums zemnieku gadskārtu svinībās gada gaitā mainījās atkarībā no lopkopības darbu satura dažādos gadalaikos. Plašākās paražu grupas bija saistītas ar svarīgākajiem notikumiem lopkopības gadā, ar kūts un ganību periodu maiņu pavasarī ap Jurgiem un rudenī ap Miķeļiem vai Mārtiņiem. Ja Jurgu lopkopības tradīciju uzdevums bija nodrošināt ganību perioda sekmīgu norisi un bagātīgu lopkopības produktu ienākumu, tad pēdējās ganu dienas paražu saturs liecināja par cenšanos sekmēt lopu izmitināšanu ziemas periodā. Rudenī un ziemā ar dažādiem ticējumiem un izdarībām centās sekmēt lopu saglabāšanu un pieaugumu grūtajos kūts apstākļos. Šai gadalaikā, kad zemniekiem bija arī vairāk brīva laika, ievēroja speciāli ar lopkopības veicināšanu saistītās svinamās dienas. Bez tam lopkopības tradīcijas ieņēma redzamu vietu visos zemnieku saulgriežu svētkos, atspoguļodamas attiecīgā gadalaika lopkopības darbus.

Neatkarīgi no gadalaika lopkopības darbu satura lopkopības paražu galvenie uzdevumi bija, pirmkārt, sekmēt lopu veselību, auglību un ražību, otrkārt, novērst neveiksmes un nelaimes. Šo tradīciju pamatā galvenokārt parādību, īpašību vai darbības šķietamas līdzības asociācija un imitācija, kas atspoguļoja zemnieku meklējumus rast pieņemamu izskaidrojumu neizprotāmām lietām un pa-

rādībām. Citi paražu elementi lielākoties bija atkarīgi no reālajām iespējām attiecīgajā gadalaikā. Tas spilgti izpaudās, piemēram, svinamo dienu ēdienos. Ja ziemas mēnešos cūkas gaļas bija vairāk un tāpēc ziemā svinamo dienu mielastā domāja cūkgaļas ēdieni, tad pavasarī — Lieldienās un Jurgos, kad vistas vislabāk dēja, tradīcijās liela loma bija olām. Vasaras vidū — Jāņos, kad govīs deva visvairāk piena, mēdza siet sieru. Vasaras otrajā pusē un rudenī, kad kāva jērus vai aitas, svinamajās dienās ēda jēra vai aitas gaļu utt. Latviešu zemnieku lopkopības tradīcijās biežāk izmantotie objekti bija tautas medicīnas līdzekļi, kā olas, sāls, medus, arī dzīvudrabs u. c. Tas savukārt liecina par tradīciju atbilstību attiecīgā laika zemnieku zināšanām. Latviešu lopkopības paražām rodams paralēles kaimiņu tradīcijās. To noteica līdzīgie ģeogrāfiskie apstākļi, radnieciskais saimniecības tips, kā arī zemnieku vienādā domāšanas attīstības pakāpe aplūkotajā periodā. Taču latviešu lopkopības tradīciju detaļās konstatējamas atšķirības. Tās vispirms noteica vietējie dabas apstākļi un klimata īpatnības. Tā, pretēji ziemeļu tautu tradīcijām, kurās atspoguļojas ticība meža garu un meža zvēru varai pār ganāmpulku³³¹ (Skandināvijā, Igaunijā un Krievijas ziemeļos), latviešu tradīcijās mitoloģiskiem spēkiem mazāka nozīme. To noteica Latvijas labvēlīgākie dabas apstākļi. Tā kā Latvijā nebija tādu plašu meža masīvu kā ziemeļu zemēs, lopus 18.—19. gs. ganīja galvenokārt atklātās ganībās. Līdz ar labākiem ganīšanas apstākļiem Latvijā tradīcijās arī ganam mazāka nozīme, un tas netika apveltīts ar pārdabiskām spējām kā ziemeļu zemēs.

Otrkārt, tradīciju lokālajās īpatnībās lielā mērā izpaudās vietējie vēsturiskie apstākļi. Tā, piemēram, latviešu lopkopības tradīcijās 18.—19. gs. izsekojama tikai tīri āreja kristīgās baznīcas ietekme (svinību pieskaņošana baznīcas svēto dienām). Tradīciju saturā baznīcas ietekme ir neliela. Vienīgi izņēmuma gadījumos tradīcijās figurē tādi kristietības elementi kā svētbildes, baznīcas svēces, svētītais ūdens, aizlūgums par lopiem un lopu svētīšana, piedaloties garīdzniekam. 19. gs. tie ieņēma visai būtisku vietu pareizticīgo krievu zemnieku gadskārtu svinamajās dienās. Šai laikā biežāk tie figurēja arī katoļticīgajā Viduseiropā. Kristietības vājā ietekme uz lopkopības tradīcijām Latvijā lielā mērā izskaidrojama ar luterānisma ceremoniju vienkāršību, jo katoļticīgajā Latgalē kristietības elementiem zemnieku svētkos bija neapšaubāmi lielāka nozīme. Taču galvenais iemesls bija zemnieku naidīgā attieksme pret kristīgās reliģijas nesējiem — vācu mācītājiem. Tā sekmēja šo tradīciju tīrāku saglabāšanos cauri visam feodālisma periodam.

Beidzot, latviešu tradīciju īpatnības pastāv to savdabīgajā kolorītā, kas ir garīgās kultūras nacionālās formas izpausme un it īpaši izjūtams ar tradīcijām saistītajā folklorā. Tradīciju etnogrāfiskā izpēte ir pamats arī šīs folkloras pareizai izpratnei.

ЖИВОТНОВОДЧЕСКИЕ ТРАДИЦИИ ЛАТЫШСКИХ КАЛЕНДАРНЫХ ПРАЗДНЕСТВ XVIII—XIX вв.

Резюме

Хотя животноводство является основной отраслью сельского хозяйства Латвии, до сих пор оно оставалось совершенно вне поля зрения этнографов. Поэтому автор, приступая к исследованию данной отрасли материального производства, сочла необходимым включить в сборник очерк, посвященный животноводческим традициям. В основе очерка сельскохозяйственные и исторические сочинения прибалтийских авторов XVIII—XIX вв., статистические сборники, материалы сектора фольклора Института языка и литературы АН Латвийской ССР (F), четырехтомного издания П. Шмита (*Latviešu tautas ticējumi*, 1939.—1941. — Tic), материалы архива этнографического отдела Музея истории Латвийской ССР (CVVM E.), а также народные песни и сказки.

Целью статьи является выяснение внутреннего смысла и назначения животноводческих традиций с учетом состояния и характера животноводства того времени. В связи с тем что обряды, относящиеся к различным календарным дням, имеют много общего, в статье сделана попытка выделить и интерпретировать основные элементы, из которых складывались эти обряды. Автор исходил из общепринятой в советской этнографии теории трудового происхождения традиций.

В начале статьи дается краткий обзор состояния животноводства в Латвии в XVIII—XIX вв., экстенсивный характер которого был одной из основных причин длительного существования широкого круга животноводческих традиций. Дальше следует обзор животноводческих традиций, соблюдаемых в летний (пастбищный) и зимний (стойловый) периоды.

Автор приходит к следующим выводам, касающимся назначения, закономерностей и особенностей животноводческих обрядов, характерных для Латвии XVIII — начала XX в.

Хотя большинство рассмотренных традиций связано с суеверными, магическими представлениями, основой возникновения является хозяйственная жизнь народа в определенных исторических и географических условиях. Бессилие перед природой лишеного знаний человека приводило к противоречиям в его стихийно-материалистическом миропонимании. Не находя объяснения явлениям природы, от которых зависел исход труда, ощущая поэтому страх перед ними, человек наделял непонятные для него явления сверхъестественной силой. Такое частично мифологическое восприятие действительности было обусловлено социально-экономическими условиями, уровнем развития культуры, техники и мышления человека в период существования перво-

бытно-общинного и феодального строя. Оно вело к созданию системы верований и обычаев, целью которых являлось воздействие сверхъестественным путем на непонятные силы природы, ограждение от зла и обеспечение удачи. Верования и магический ритуал в условиях экстенсивного хозяйства XVIII—XIX вв. были своего рода дополнением к трудовой деятельности человека, к ним относились с такой же серьезностью, как к самому процессу труда.

В условиях разложения феодальных и складывания капиталистических отношений, глубже затронувших крестьянское хозяйство только в конце XIX и в начале XX в., с проникновением в крестьянский быт науки и культуры постепенно стали исчезать предпосылки для существования иррациональных верований и обрядов. Поэтому магические обряды, в том числе и животноводческие, исчезают. Часть их сохранилась только в виде традиционных игр на народных празднествах. Процесс исчезновения и перерождения магических обрядов был пропорционален темпам капиталистической реорганизации сельского хозяйства и развития культуры в различных районах Латвии. На западе и в центральной части Латвии, где капитализм развивался сравнительно быстро, уже в конце XIX в. обряды в дни календарных сельскохозяйственных праздников носили чисто развлекательный характер. В капиталистически отсталой Латгалии, где еще в начале XX в. животноводство было экстенсивным и уровень культуры низким, животноводческие обряды, вплоть до 1940 г., в значительной степени сохранили свое первоначальное содержание. Это содержание полностью меняется только в условиях социалистического кооперативного сельского хозяйства. Элементы старых обрядов в наши дни сохраняются лишь в народных развлечениях (например, обливание водой при первом выгоне скота весной).

В связи с трудовым происхождением животноводческих обрядов их назначение в календарные дни менялось в зависимости от потребностей животноводства в данное время года. Основные группы обрядов были связаны с важнейшими событиями животноводческого года — сменой стойлового и пастбищного периодов (весной — около Юрьева дня, а осенью — около дня Микеля или Мартина). Целью совершаемых в Юрьев день обрядов было обеспечение благополучного выпаса и богатого удоя. Обряды, связанные с переходом к стойловому содержанию, в свою очередь, должны были содействовать сохранению, здоровью и приросту скота зимой.

Независимо от потребностей животноводческих работ в то или иное время года обряды, связанные с животноводством, неизменно преследовали две цели: во-первых, обеспечение плодovitости и продуктивности скота, во-вторых, предохранение его от несчастных случаев. Содержание большей части обрядов обусловлено представлением о предполагаемой внутренней связи сходных явлений, свойств и действий, поэтому обряды и являются имитацией этой предполагаемой связи (так называемая имитативная магия). Остальная часть обрядов связана с реальными возможностями крестьянского хозяйства в данное время года. Например, еда. В обрядах зимнего периода неизменно фигурирует свинина, которая в связи со сроками убоя в это время была наиболее доступна, весной, в период кладки кур, — яички. Летом, в Иванов день, когда удои молока бывают наиболее высоким, с целью способствовать развитию скотоводства едят сыр.

Сравнение латышских животноводческих обрядов с соответствующими обрядами соседних народов выявило сходство основных элементов их, что определяется сходными географическими условиями, в общем однотипным земледельческо-скотоводческим хозяйством, а также одинаковым уровнем знаний на данном этапе. Однако в деталях латышские животноводческие обряды имеют ряд отличий, которые вызваны главным образом местными природными условиями. Так, в обрядах латышей мифологические существа играют значительно меньшую роль, чем в соответствующих обрядах их северных соседей — эстонцев, русских

и скандинавов, уделявших большое внимание вредоносному действию лесных духов и наделенных воображаемой сверхъестественной силой лесных зверей. Причиной этого являлись, по-видимому, более открытые пастбища и более мягкий климат Латвии, в связи с чем скот меньше страдал от стихийных бедствий и хищников. Более благоприятные условия выпаса были, вероятно, причиной и того, что в Латвии в животноводческих обрядах пастуху отведена меньшая роль, чем в более северных странах. С другой стороны, особенности латышских животноводческих традиций связаны с местными историческими условиями. Так, например, в животноводческих традициях латышей в XVIII—XIX вв. прослеживается только чисто внешнее влияние христианской церкви, сказывающееся главным образом в приурочивании их к церковным праздникам и дням. На содержание обрядов церковь повлияла незначительно. Зато в животноводческих обрядах православного русского крестьянства, а также крестьян Центральной Европы и Скандинавии символы христианства играют существенную роль. Причина этого кроется отчасти в простоте лютеранских церемоний, так как в католической Латгалии влияние христианства на традиции было гораздо заметнее, однако главным образом объясняется социальным и национальным гнетом со стороны церкви в Латвии. Враждебное отношение к носителю христианства — немецкому духовенству — было основной причиной сохранения языческих традиций в сравнительно чистой форме на протяжении всего феодального периода.

PARINDES

¹ Lopkopības tematika skarta dažos padomju folkloristu darbos: J. Nīdgre. Latviešu folklorā. Rīgā 1948.; K. Arājs. Senās latviešu gadskārtu ieražas. — Latviešu tautas dziesmu izlase, III, Rīgā 1957.; Latviešu literatūras vēsture, I. Rīgā 1959. No pirmspadomju laika Latvijā sarakstītajiem darbiem apceres tematam vairāk vai mazāk nozīmīgi ir: P. Smiṭs. Latviešu mitoloģija. Rīgā 1926.; J. A. Jansons. Maģija un latviešu tautas tradīcijas. Rīgā 1937.; O. Līdeks. Latviešu svētki. Rīgā 1940.; O. Līdeks. Latviešu svinamās dienas. Rīgā 1942. No ārzemēs dzīvojošu autoru pētījumiem atzīmējami: P. Biezais. Die Hauptgöttinnen der Letten. Upsala 1955.; K. Straubergs. Latviešu gada svētki. — Latviešu tautas dziesmas, XI, Kopenhāgenā 1956.

² R. Auning. Wer ist Uhsing? — Magazin, herausgegeben von der lettisch-literarischen Gesellschaft, Bd. XVI, St. 2, Mitau 1881; Э. А. Вольтер. Юрьев день; День св. Мартина. — Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии, I, Пбг. 1890; J. Endzelīns. Kas bija Ūsiņš. — Apskats, 2, Rīgā 1903.; R. Auning. Beiträge zum Uhsin-Mythus. — Magazin, herausgegeben von der Lettisch-literarischen Gesellschaft, Bd. XX, St. 3, Mitau 1905; J. Endzelīns. Vēlreiz par Ūsiņu. — RLB Zinību komisijas rakstu krājums, 14, Rīgā 1908.; W. P. Schmid. Zum lettischen Götternamen Ūsiņš. — Beiträge zur Namenforschung, 14, Heidelberg 1963.

³ Izmantota 2478., 2486. (Cēsu apr.), 2565., 2566., 2567., 2574. (Madonas apr.), 2648., 2660. (Rēzeknes apr.), 2737. (Ludzas apr.), 2806., 2815. (Ilūkstes apr.), 2887. (Daugavpils

apr.), 3010., 3020. (Talsu apr.), 3146. (Tukuma apr.), 3119., 3133. (Kuldīga apr.) mape.

⁴ Izmantoti krājumi: Kr. Barons un H. Visendorfs. Latvju dainas, I. Jelgavā 1894.; II—VI, Pēterburgā 1903.—1915.; P. Smiṭs. Tautas dziesmas (tālāk tekstā — Tdz), I—IV. Rīgā 1936.—1939.; Latviešu tautasdziesmas (tālāk tekstā — LTdz), I—III, Rīgā 1955.—1957.

⁵ Izmantots krājums: A. Lerhis-Puškaitis. Latviešu tautas teikas un pasakas, VII. Cēsis 1903.

⁶ [J. Harder.] Historische Abhandlung von dem Namen und Ursprung der alten Einwohner Lieflands, ihrer Religion, Sitten und Gebräuchen. — Gelehrte Beyträge zu den Rigischen Anzeigen, Riga 1761. Stück VIII und IX; Untersuchung des Gottesdienstes, der Wissenschaften, Handwerke, Regierungsarten und Sitten der alten Letten aus ihrer Sprache. — Gelehrte Beyträge zu den Rigischen Anzeigen, Riga 1764. Stück II, V, VII, XII; A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehtland, I—IV. Riga 1774—1781 u. c.

⁷ Piemēram, S. Henning. Warhafter und bestendiger Bericht, wie es bißhero und zu heutiger stunde in Religionssachen im Fürstenthum Churland und Semigaln in Liefland ist gehalten worden. 1587. — Scriptores Rerum Livonicarum (tālāk tekstā — SRL), Bd. II, Riga und Leipzig 1853, 291.—331. lpp.; P. Einhorn. Wiederlegunge der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens etc. Riga 1627; Reformatio gentis Letticae in ducatu Curlandiae. Riga 1636; Historia Lettica. Das ist Beschreibung der Lettischen Nation ... Dorpt 1649 (tas pats arī SRL, II, 569.—652. lpp.)

⁸ Izmantoti sekojoši dokumentu krājumi: J. Kleijntjens s. Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos, I—II. Rīgā 1940.—1941. K. Bregžis. Baziņu vizitāciju protokoli. Rīgā 1931.

⁹ Darba nozīme tradīciju izcelsmē sīkāk aplūkota sekojošos darbos: В. Пропп. Русские аграрные праздники. Л. 1963; В. Чичеров. Зимний период русского народного календаря XVI—XIX веков. М. 1957; С. Токарев. Религиозные верования восточнославянских народов XIX — начала XX века. М. 1957.

¹⁰ A. Ozols. Par latviešu tautasdziesmām. — Latviešu tautasdziesmas, Izlase, I, Rīgā 1955., 42. lpp.

¹¹ Krievu folklorists V. Čičerovs, krievu zemnieku tradīcijās analizēdams kristietības saplūšanu ar pagānismu un ražošanas veicināšanas pamata, šo pareizticību, kas bija izveidojusies krievu sādžā, nosauca par «бытовое» — sadzīves pareizticību; par tādu praktisku katolicisma un vēlāk arī luterānisma formu varētu uzskatīt to kristietismu, kāda bija izplatīta attīstītā un vēlā feodālisma laikmetā latviešu zemnieku vidū.

¹² Piemēram, Jelgavas virspilstiesā vēl 1804. g. laukkopība deva 67,77% ienākumu, turpretī lopkopība — tikai 9,3% (LCVVA 586. f., 1. apr., 443. l., 1.—3. lp.).

¹³ Laikā no 1792. līdz 1823. g. sērgās gāja bojā desmitiem tūkstošu lopu. Tā, 1823. g. Kurzemes gubernā gāja bojā 20 000 zirgu, 38 220 govju, 109 947 aitas; 70—90% no visiem kritušajiem lopiem bija zemnieku (LCVVA 214. f., 1. apr., 953. l., 6.—40. lp.).

¹⁴ Vasarā vietējās šķirnes govjs muižās vidēji deva 4—6 l piena dienā. 18. gs. beigās laktācijas periodā no govjs ieguva 480—960 l piena (apmieram 16 kg sviesta), ko lielkoties izmantoja pašu saimniecības vajadzībām. Viena govjs muižai ienesa 4—5 rbļ. gadā (skat. J. Chr. Petri. Ehtland und die Ehsten, I. Gotha 1802, 342. lpp.). Zemnieku saimniecībās lopu ražība bija vēl zemāka. Pie tam slaukšanas perioda pārtraukums bija 4 un pat 6 mēnešus garš. (Skat. J. F. Fischer. Liefländisches Landwirtschaftsbuch, auf die Erdgegend von Lief-, Est- und Kurland eingerichtet. Halle 1753, 162. lpp.)

¹⁵ C. Gercimski. No zemes un māju kopšanas Latviešu jaunekļiem par labu. Jelgavā 1783.; J. K. Schubarta-Kleefeldā Padoms visiem arājiem dots, kam trūkums pie lopu-ēdumiem iraid... Jelgavā 1789.; J. Czarnewski. Gudra mācīšana visiem saimniekiem un moderēm par labu, kā viņiem vajag cūkas barot... (tālāk tekstā — J. Czarnewski. Gudra mācīšana...) Jelgavā 1791.

¹⁶ Tukuma muižnieks J. Feldts vēl 1865. g. par Kurzemes zemnieku lopkopību rakstīja: «Wo soll der Lette seine Kenntnisse, wo seine Mittel hernehmen zum rationellen Betriebe der Thierzucht? Der deutschen Sprache ist er nicht mächtig; seine Muttersprache vermag ihm nicht zur Belehrung durch die Schrift zu bieten; von seinem Gutsherrn hat er bisher die unumstößliche Maxime gelernt, die Viehzucht als ein nothwendiges Uebel nur des Dünkers wegen zu betreiben, aus dem so drückenden Frohnverhältnisse, das ihm die Flügel fest gebunden hielt, ist er erst seit kurzem herausgerissen» (skat. J. Feldt. Die Thierproduktion in Kurland. Rīga 1865, 5. lp.).

¹⁷ Vēl 1870. g. par lopkopības stāvokli Vidzemē lasāms: «Lopu kopšana tagad vēl ne ko uz priekšu nav gājuse; zemnieki tos pa ziemu, tāpat kā agrāk, tik vairāk ar salmiem mitina, caur ko tie pagurst un vasaru, ganos iedami, lēti nevar atkopties. Caur to nāk, ka saimnieki, lai gan diezgan, gandrīz sakot par daudz lopu tur, tomēr no tiem dažkārt ne sava pavalga nedabū un ir siļķes un reņģes par palīgu jāpērk. No lopiem nav šolaik saimniekiem nekāda cita naudas ienākšana kā vienīgi, ja tie kādu var atlicināt un pārdot...» (J. Austriņš. Laiku grāmata priekš Jaun Brengul, Cempu un Jaun Vales pagastiem (tālāk tekstā — J. Austriņš. Laiku grāmata.). Rīgā 1928., 24. lpp.)

¹⁸ H. Strods. Zemkopības sistēmu attīstība Latvijā. Rīgā 1957., 103. lpp.

¹⁹ Skat., piemēram, A. Skrodērs. Lopu kopšana. Rēzeknē 1913.: «Līdz šim mūsu govīs dod maz piena un gaļas. Tās vairāk noder kā mēslu mašīnas dēļ mazvērtīgās barības pārvēršanas mēsls... Viss ienākums no tagadējiem mūsu lopiem ir tik vien tās mazās piena lāsītes un dažī vezumi

mazvērtīgu mēslu, tādēļ daudzi kas no Latgales zemniekiem skatās uz govi kā uz lielu un neizbēgamu ļaunumu un ka lopu kopšana ir tik vien par grūtu nastu» (5. lpp.).

²⁰ Piemēram, V. Fribe 19. gs. sākumā par Vidzemi raksta: «Oft zeigt sich schon im Februar oder doch im März, wenn die Oberfläche der Erde oft noch ganz mit Schnee bedeckt ist, nicht nur an Stroh, sondern auch an Heu ein solcher Mangel, daß nicht selten Zuflucht zu den Strohdächern genommen werden muß.» (W. Fribe. Grundsätze zu einer theoretischen und praktischen Verbesserung der Landwirthschaft in Liefland (tālāk tekstā — W. Fribe. Grundsätze.), II, Rīga 1802, 10. lpp.)

²¹ Etwas über die in Lief- und Ehtland so gewöhnliche Lungen-Seuche unter dem Rindvieh..., Dorpat 1792, 4. lpp.; skat. arī A. Hupel. Topographische Nachrichten, I (Nachtrag), 4. lpp.

²² J. Austriņš. Laiku grāmata. 22. lpp.
²³ Sal. ar A. Leitāna izteikumu 1822. g. par maiju «Nu istens laiks lopus ganos dzīt» A. Leitāns. Darbu-rullis pa mēnešiem... Rīgā 1852., 29. lpp.

²⁴ Skat. LCVVA 1606., 1608., 1609., 1610., 1641. u. c. fondi.

²⁵ A. Hupel. Topographische Nachrichten, I, 104. lpp.
²⁶ Piemēram: Ej projām, ledutiņ, Lai varēju Jurgu nakti
Lai zālīte zaļa aug: Dzīt kumeļu pieguļā.

LTdz I, 2554
Sal. arī LD 32513; 32513₂; LTdz I, 2555—2558 u. c.

²⁷ A. Rantasalo. Der Weidegang im Volksaberglauben der Finnen (tālāk tekstā — A. Rantasalo. Der Weidegang.), I. Helsinki 1945, 12. lpp.

²⁸ V. Milius. Pirmosios gyvulių išginimo dienos papročiai. — Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, ser. A, Nr. 1, Vilnius 1962, 208. lpp.

²⁹ Apliecinājies jau 17. gs. M. Pretorijs sacerējumā «Preussische Schaubühne» (publicēts darbā W. Mannhardt. Letto-Preussische Götterlehre. Rīga 1936), 566. lpp.

³⁰ P. Sartori. Sitte und Brauch, III. Leipzig 1914, 169. lpp.

³¹ С. Токарев. Религиозные верования. 115. lpp.

³² A. Rantasalo. Der Weidegang, I. 14. lpp.

³³ Turpat, 12. lpp.

³⁴ P. Drechsler. Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien, II. Leipzig 1906, 117., 181. lpp.

³⁵ J. K. Schubarta-Kleefeldā Padoms visiem arājiem... 87. lpp.; sal. ar Bārtas mācītāja J. Brazes liecību 1844. gadā (skat. J. Brasche. Kā Paleijas Jānis savu būšanu kopis. Jelgavā 1844., 160. lpp.).

³⁶ Par to, piemēram, A. Dullo norāda: «...tie laucinieki un klajuma ļaudis visi brēc pēc ganībām. Tie lopi vāji paliek un pienu nedod, tie novārdzināti zirgi ne dabū ne labi pieēsties, gan driz tādu pašu badu cieš kā ziemas laikā.» (Latviskā gada grāmata. 1798., 4. cet., Jelgavā, 28. lpp.).

³⁷ Ušiņam gaili kāvu
Lai aug man govīs, vērši
Deviņiem cekuliem,
Deviņām kārtiņām.

LD 30060
Sal. arī LD 30057, 30075, 30077, 300215—300218; Tic. 12134, 12136, 12138—12149, 23547, 30002; A. Bilenšteins šai sakarā vēl 19. gs. beigās Sakalējā atzīmējis: «Jurga dienā visas mājas ēd gaiļa gaļu» (Tic. 12138).

³⁸ Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora materiāli (tālāk tekstā — F). 446, 193; Tic. 12145.

³⁹ F 108, 30; Tic. 12139—12143; 12146.

⁴⁰ Tic. 12148.

⁴¹ Tic. 12144.

⁴² A. Rantasalo. Der Viehstall im Volksaberglauben der Finnen (tālāk tekstā — A. Rantasalo. Der Viehstall.). Helsinki 1937, 66.—68. lpp.

⁴³ M. Praetorius. Preussische Schaubühne. 583.—584. lpp.

⁴⁴ 1606. g. jezuīti ziņo, ka latvieši ziedo dažādus upurus «deo equorum, quem vocant Dewing Usching» (J. Kleijntjens s. Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos, II, 106. lpp.). 1725. gada dokumentā minēts «praeses equorum Usinis» (turpat, I. 391. lpp.). 1774. g. Ronneburgas (Raunas) baznīcas vizitācijā novērots: «Es soll auch bey der Austrin capelle um St. Georgii und Michaelis geopfert werden, indem von fremden, auch vielleicht eigenen leuten steine alda zu-

sammengetragen würden, worauf sie butter, brod, käse, fleisch, wolle, wachs, geld etc. opferten und darin sich die bettler teilten.» (K. Bregžis. Baznīcu vizitāciju protokoli, Rīgā 1931., 124. lpp.). Par to skat. arī — «Tas Latviešu Laužu Draugs», Rīgā 1836., 85.—86. lpp.; «Baltijas Vēstnesis», 1872., 49. nr.; A. Hupel. Topographische Nachrichten, I. 159.—160. lpp., u. c.

⁴⁵ M. Praetorius. Preussische Schaubühne. 575. lpp.; A. Rantasalo. Der Viehstall. 60.—61. lpp.

⁴⁶ С. Токарев. Религиозные верования. 55. lpp.; Л. Нидерле. Славянские древности. М. 1956, 274. lpp.; A. Rantasalo. Der Viehstall. 28. lpp.

⁴⁷ F 17, 1106, 123; 450, 1247; Tic. 12211, 12213, 12163, 34986.

⁴⁸ Tic. 8302, 8312, 8313.

⁴⁹ A. Rantasalo. Der Weidegang, I. 30.—32., 37.—39. lpp.

⁵⁰ В. Чичеров. Зимний период. 226. lpp.

⁵¹ Tic. 8606—8610, 8616—8619; CVVM E 2567, 3010; sal. A. Rantasalo. Der Weidegang, I. 30., 41. lpp.

⁵² Tic. 8613, 8661.

⁵³ K. Barons šai sakarā rakstīja: «... lai gan māpu bija milzumdaudz, tomēr visiem isti tautiskiem māpiem ir gluži vienāds, uz parastām līdzībām dibināts raksturs» (LD, I, 196.—197. lpp.).

⁵⁴ Tic. 8381, 8387, 8390, 8600, 8602, 8657; CVVM E 2567.

⁵⁵ Sal.: Sloka jāja pieguļā,
Dievs, dod tā zirdziņiem
Cetras olas vācēlē.
Apaļiem baroties.
LD 30068

Tic. 12168, 12169, 23538, 23539, 23544.

⁵⁶ Tic. 23532.

⁵⁷ Tic. 8598, 9599, 12214.

⁵⁸ Tic. 8594.

⁵⁹ Tic. 8595, 8597, 8601, 8604, 25991.

⁶⁰ LD 30066; Tdz. 51569, 51575, 51578, 51579; Tic. 12165, 12166, 23533, 23534, 23541; F 255, 169.

⁶¹ «Latviešu Avīzes», 1840., 21. nr.; CVVM E 2565.

⁶² F 142, 3538; Tic. 23535.

⁶³ Tic. 8378; sal. arī 8376, 8386, 8391, 8399.

⁶⁴ F 1600, 6350.

⁶⁵ Tic. 8376—8380; 8382, 8383, 8385, 12133, 12167, 23536; F 69, 466; CVVM E 2567, 3119.

⁶⁶ Sal. teiku: Kādam saimniekam burvis ieteicis piesiet stalli pie sijas olu un divus mēnešus šo olu kustināt. Kad saimnieks tā izdarījis, viņa zirgi kļuvuši treknī (A. Lerhis-Puškaitis. Latviešu tautas teikas un pasakas, VII. 182. lpp.).

⁶⁷ A. Rantasalo. Der Weidegang, I. 59.—60. lpp.

⁶⁸ J. Boecler. Der einfältigen Ehsten abergläubische Gebräuche... SRL, II, 677. lpp.

⁶⁹ A. Wuttke. Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. Leipzig 1925, 292., 440. lpp.

⁷⁰ С. Токарев. Религиозные верования. 143. lpp.

⁷¹ Tic. 25546.

⁷² Tic. 25622.

⁷³ Tic. 25557, 25565, 25620, CVVM E 2478.

⁷⁴ Tic. 25556, 25621.

⁷⁵ Tic. 25559—25562, 25566, 25567.

⁷⁶ Tic. 25548, 25564, 25569—25572, 25576, 25579—25582, 25584—25589.

⁷⁷ Tic. 25553.

⁷⁸ Tic. 8545, 8550, 8559, 25592—25594, 25619.

⁷⁹ Tic. 25624.

⁸⁰ Tic. 8537, 25608.

⁸¹ Tic. 8536, 8539, 8543—8544, 8549, 8557—8558, 12199, 25547, 25600, 25602, 25604, 25606, 25611, 25613.

⁸² Tic. 8432, 8540, 8546, 8547, 8552—8555, 8560—8564, 9466, 25591, 25595, 25598, 25599, 25601, 25603, 25605, 25607, 25609; 25610, 25612, 25615; CVVM E 2478.

⁸³ Tic. 25590.

⁸⁴ Tās sīki aprakstītas minētā A. Rantasalo darba «Der Weidegang...» III sējumā (Helsinki 1953) 16.—47. lpp.

⁸⁵ Tic. 8426; skat. arī 258, 8410—8412, 8417—8424, 8437, 8439—8440, 8451.

⁸⁶ Tic. 6417, 8464, 8465, 8467, 8480, 8482, 8494, CVVM E 2478.

⁸⁷ Tic. 8478.

⁸⁸ Tic. 8433, 8441, 8446, 8448—8450, 8456—8458, 8466; CVVM E 2478, 2486.

⁸⁹ Tic. 8436, 8447, 8453, 8455, 8460—8462.

⁹⁰ Tic. 8489—8505; CVVM E 2567.

⁹¹ Tic. 8475. Krievu zemnieki analogisku paražu pavadīja ar vārdiem: «Как мурашки, где ни ходят, ни гуляют, а приходят и не отлучаются от своего гнезда, — так бы мои добрые кони, вороны, гнедые, не вышли бы из своего круга» (С. Токарев. Религиозные верования. 142. lpp.).

⁹² Tic. 8388, 8389.

⁹³ Tic. 8625—8631, 8468—8471.

⁹⁴ Tic. 8300, 8307.

⁹⁵ Tic. 8304, 8305, 8621—8623.

⁹⁶ Tic. 8292.

⁹⁷ Tic. 8306, 8308.

⁹⁸ Tic. 8354—63, 8367, 8368, 8668; CVVM E 2478. Turpretī cita ticējumu grupa aizliedza ganam pirmajā ganu dienā sēdēt, arī motivējot to ar līdzības asociāciju — lai gans vasarā nebūtu kūtrs, miegains (Tic. 8665—8667, 8669—8671).

⁹⁹ Piemēram, Igaunijā, Somijā, Zviedrijā un Vācijā (A. Rantasalo. Der Weidegang, II. Helsinki 1947, 25.—48. lpp.), Ungārijā (H. Wlislöcki. Aus dem Volksleben der Magyaren. München 1893, 47. lpp.), Krievijā un Baltkrievijā (D. Zelenin. Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin u. Leipzig 1927, 57.—59. lpp.). Saistišana ar barību: Igaunijā, Somijā, Zviedrijā, Norvēģijā (A. Rantasalo. Der Weidegang, II. 272.—312. lpp.), Vācijā (A. Wuttke. Der deutsche Volksaberglaube. 437. lpp.), Krievijā (D. Zelenin. Russische (Ostslawische) Volkskunde. 59.—66. lpp.)

¹⁰⁰ W. Friebe. Grundsätze, II. 136. lpp.

¹⁰¹ «Jurgā dienā jāj sv. Juris ar vilku caur Jopu ganībām, un tam atļauj ķert tikai tos kustoņus, kurus Juris grib» (A. Lerhis-Puškaitis. Latviešu tautas teikas un pasakas, VII. 870. lpp.). Sal. LD 30057, 3. Igaunijā — F. Wiedemann. Aus dem inneren und äußeren Leben der Ehsten. Petersburg 1876, 357. lpp.; Krievijā — С. Токарев. Религиозные верования. 47. lpp.; Somijā — A. Rantasalo. Der Weidegang, I. 86. lpp.

¹⁰² Tic. 12240.

¹⁰³ Tic. 23546, 35074.

¹⁰⁴ Tic. 8282—8286, 9094, 23542.

¹⁰⁵ Tic. 12241.

¹⁰⁶ Piemēram, «Jurgā dienā vilkam jāaizsien mute, lai vilks aitas nekostu. Ritā priekš saules divi cilvēki aiziet pie paisitavām. Viens sien ap paisitavām valgu, otrs prasa: «Ko tu tur sien?» — «Vilkam muti sienu.» Tā sien un prasa deviņas reizes, tad vilkam mute ir aizsietā.» (Tic. 12230; skat. arī 259, 8429, 12229, 12231.)

¹⁰⁷ Tic. 12130, 31409; F 145, 1393; 72, 10.

¹⁰⁸ «Ap Ģurģu dienu bi pautnešiem lielā vazašānās. Tā ar vajadzēja kūti uzmanīt, ka kāds pautnesis nepiepes-tejo.» F 145, 1239; skat. arī 143, 1345.

¹⁰⁹ «Austrums», 1889., 1196. lpp.

¹¹⁰ Tic. 8404—8407, 8409, 8423, 8427, 12196, 23548; CVVM E 3119.

¹¹¹ Tic. 8397.

¹¹² Tic. 8402.

¹¹³ Tic. 8408.

¹¹⁴ Tic. 8425.

¹¹⁵ Somijā, Zviedrijā, Norvēģijā, Dānijā, Igaunijā (A. Rantasalo. Der Weidegang, II. 130.—141., 150.—158. lpp.); Vācijā — P. Drechsler. Sitte, Brauch und Volksglauben, II. 103. lpp.; Ungārijā — H. Wlislöcki. Aus dem Volksleben der Magyaren. 47. lpp.; Krievijā un Baltkrievijā — D. Zelenin. Russische (Ostslavische) Volkskunde. 58.—60. lpp.

¹¹⁶ F 32, 735.

¹¹⁷ Tic. 257, 8298, 8299.

¹¹⁸ Tic. 8346, 8394.

¹¹⁹ Tic. 8316, 8320, 8321.

¹²⁰ Tic. 8318, 8332.

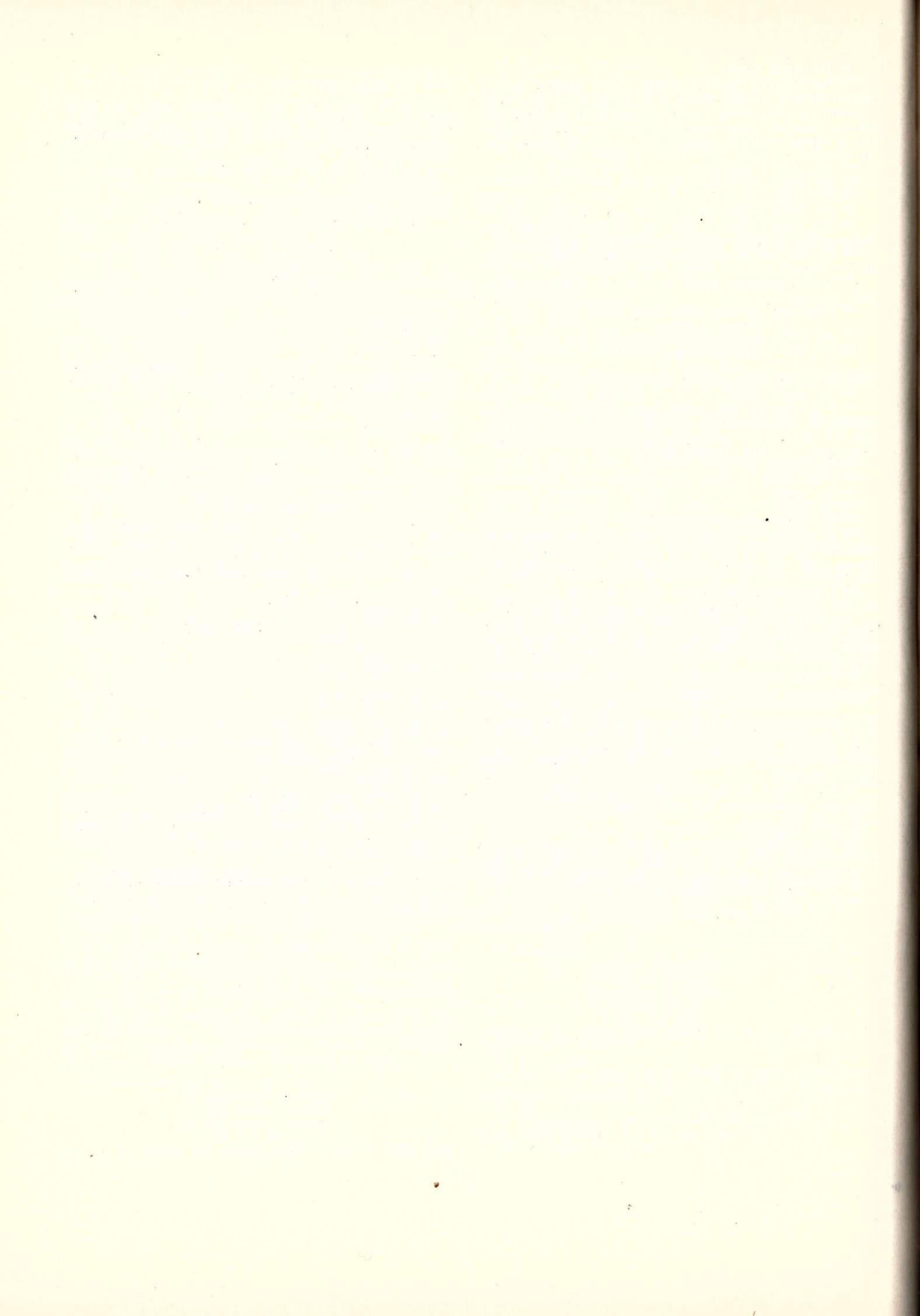
¹²¹ Sal.: «Sāls esot, kas nošķīstot visu tīru, tad nekāds ļaunums nemetoties lopiem» (CVVM E 2478, 2567). Analogiska ticība un attiecīgas pirmās ganu dienas paražas aprakstītas arī Igaunijā, Somijā, Dānijā (A. Rantasalo.

- ¹⁶⁶ Jāņu nakti negulēju,
Sav' telīti sargādama:
Jāņu nakti raganīņas
Pulcēties (i) pulcējās.
LD 32480
Sal. CVVM E 2660.
- ¹⁶⁷ Jānos govu neslauciet,
Ganos agri nedzeniet:
Raganīņa krūmiņos,
Slaucenīte rociņā.
Tdz 53445
Sal. Tic. 11610, 11616.
- ¹⁶⁸ Es nevedu kumeliņu
Jāņu nakti pieguļā,
Tad staigāja ļauni gari,
Tad burviši, raganīņas.
Tdz 53435
Sal. Tic. 11490, 11649—11657, 11660.
- ¹⁶⁹ Tic. 11710; sal.:
Silē dūru adatiņu
Savā govu laidarā,
Lai ragana nodūrās,
Jāņu nakti staigādama.
LD 32489
- Si paraža izplatīta arī citās Baltijas apkaimēs zemēs.
(A. Rantasalo. Der Viehstall. 148., 157.—161. lpp.)
- ¹⁷⁰ «Jāņu vakarā māmiņas kaisija priekš kūts durvīm un iekšpusē nātres, lai raganām kājas dzel, ja tās gribētu iet stali. Tāpat arī kaisija nātres uz piena spāņiem, lai raganām dzel rokās, ja tās ietu piena ņemt.» (Kr. Barons. Jāņi Gatarta muižā. — LD, V, 15. lpp.) Sal. Tic. 11697—11699, 11700—11709, 11714—11717, 11919, 34075—34076, 34081. Dzeloši augi Jānos pret raganām lietoti arī citās Eiropas zemēs: Igaunijā, Somijā, Vācijā (A. Rantasalo. Der Viehstall. 137. lpp.).
- ¹⁷¹ Es savām telītēm
Pilādžkūju kūti liku:
Lai raganas nenobur,
Jāņu nakti staigādams.
Tdz 53440
CVVM E 3020; Tic. 11623, 11659, 11667, 11696, 11697, 11721, 11722, 11733—11737, 11741, 11743, 11751, 26761; F 230, 1323; 230, 250; 1685, 405. Minētie priekšmeti izmantoti aizsardzībai pret raganām arī Krievijā, Baltkrievijā (C. Токарев. Религиозные верования. 29. lpp.), Somijā, Igaunijā, Zviedrijā, Vācijā (A. Rantasalo. Der Viehstall. 112.—139., 147.—150. lpp.).
- ¹⁷² C. Токарев. Религиозные верования. 132. lpp.
- ¹⁷³ Ar tādu priekšstatu saistāmi uguns-kuri lopu sērgu epidēmiju gadījumos Krievijā. Lopus dzina gar uguns-kurim, lai atvairītu no tiem slimību. (C. Токарев. Религиозные верования. 65. lpp.).
- ¹⁷⁴ Atzīmējams A. Bilenšteina novērojums 1874. g.: Lubānas tuvumā, kur saimnieces Jāņu ritā sadzinušas visus lopus — govīs, aitas un cūkas — vienā vietā uz ciema ganībām, sakūrušas uguni, pēc tam ar smailu mietu uguns-kura vietā iztaisījušas zemē caurumu, tanī ielējušas pienu, sieru, alu, degvīnu, iemetušas karašu un olas... (A. Bilenstein. Das Johannisfest der Letten. — «Baltische Monatschrift», 1874, 27; sal. ar ticējumiem: «Jāņu vakarā dedzina ugunis, lai raganas sadedzinātu» (F 32, 259; 627, 554); «Vie-tējie iedzīvotāji še (Ilūkstes apr.) Jāņuguns dedzināšanu sauc par raganu dedzināšanu» (CVVM E 2815).
- ¹⁷⁵ A. Rantasalo. Der Weidegang, III. 223.—231. lpp.; atzīmējams, ka Somijā, Igaunijā, Zviedrijā, Vācijā un Ungārijā arī nakti pirms pirmās ganu dienas ganībās dedzināja uguni, lai aizbaidītu ļaunos garus. (A. Rantasalo. Der Weidegang, III. 61. lpp.); Latvijā ir ziņas par uguns-kuru pirmajā pieguļā, pie kura zirgiem «svilīnāja bārdas» (CVVM E 2565).
- ¹⁷⁶ Kas grib baltu villainīšu,
Lai dzen aitas pieguļā;
Jāņa nakti zelta rasa,
Tad aitiņas mazgājās.
LD 32455
Skat. arī LD 38455; Tic. 240, 11640—11643.

- ¹⁷⁷ F 230, 1841; Tic. 9249, 11607, 11611, 11620, 11621; CVVM E 2806.
- ¹⁷⁸ Tic. 11521, 11612, 11682, 11685, 11693.
- ¹⁷⁹ Krievijā, Baltkrievijā (C. Токарев. Религиозные верования. 28. lpp.; В. Пропп. Русские аграрные праздники. 64. lpp.; D. Zelenin, Russische (Ostslavische) Volkskunde. 370. lpp.), Vācijā (P. Sartori. Sitte und Brauch, III. 223. lpp.).
- ¹⁸⁰ F 142, 3007; 76, 835; 1600, 6364; Tic. 783, 784.
- ¹⁸¹ Palsmanes baznīcas vizitācijas protokols 1657. g. (O. Lideks. Latviešu svinamās dienas. 144. lpp.).
- ¹⁸² Skat. A. Leitāna augusta darbu aprakstu: «Sinī mēnesī ap Bērtuļiem var aitas cirpt un pie tekuļiem laist» (A. Leitāns. Darbu-rullis pa mēnešiem. 59. lpp.).
- ¹⁸³ «Labrenču dienā auns jākaun, tad jēri izdodas» (Tic. 16288).
- ¹⁸⁴ F 137, 295; 23, 4477.
- ¹⁸⁵ «Līdz Miķeļiem bijuši jānosteidz visi lauka darbi, jo tad ziemai vārti vaļā» (Tic. 20629, 20630).
- ¹⁸⁶ «Miķeļa vakarā visus lopus (arī zirgus) vajadzēja «iesiet» staļļos» (CVVM E 3020).
- ¹⁸⁷ J. K. Schubarta-Kleefeldā Padoms visiem arājiem... 87. lpp.
- ¹⁸⁸ A. Hupels 1770. g. laika apstākļu aprakstā norāda, ka šai gadā jau Miķeļos lopi likti kūti A. Hupel. Topographische Nachrichten, I. 104. lpp.), turpreti par 1772. g. atzīmē: «... unser Vieh am 18-ten November noch volle Weide fand» (Turpat, 106. lpp.).
- ¹⁸⁹ LCVVA 1606.—1610., 1641. u. c. fondi.
- ¹⁹⁰ Atzīmējamas minēto triju ganišanas perioda nobei-guma laiku paralēles kaimiņzemju folklorā: Miķeļos lika lopus kūti Somijas rietumu un centrālajā daļā, Zviedrijā, Norvēģijā, Dānijā un Igaunijā (A. Rantasalo. Der Weidegang, IV. Helsinki 1953, 5.—8. lpp.), Pokrovā — Krievijā (В. Чичеров, Зимний период. 26. lpp.) un Somijas austrumu daļā (A. Rantasalo. Der Weidegang, IV. 9. lpp.), Mārtiņos — Lietuvā un visā Viduseiropā (P. Sartori. Sitte und Brauch, II. 153. lpp.). Tātad Miķeļi uzskatāmi par Eiropas ziemeļu joslas zemju klimatiskajiem apstākļiem parasto ganišanas sezonas noslēguma termiņu, bet Mārtiņi — par vidus-joslai piemērotāko ganišanas beigu laiku. Pokrova diena, kas laika ziņā ir visai tuva Miķeļiem, bijusi pēdējā ganu diena tai pašā platuma joslā, tikai tā, domājams, saistāma ar pareiz-ticīgās baznīcas ietekmes sfēru.
- ¹⁹¹ Kūts apstākļi Vidzemē 18. gs. beigās aprakstīti šādi: «Eingepakt in den engen Ställen, die niemals, als nur zur Zeit der Mistfuhr, gereinigt werden, atmen sie die giftige Luft und liegen in beständiger Nässe auf ihrem eignen Mist, von welchen sie nur aufstehen, um gemolken oder zur Tränke getrieben zu werden... öfters sind auch die Ställe kalt, und das Vieh friert in einem fort, ohne sich erwärmen zu können, noch durch bessere Nahrungsmittel eine innerliche Erwärmung zu erhalten.» (Etwas über... Lungen-Seuche. 15., 16. lpp.)
- ¹⁹² Piemēram, LD 30209, 30052; Tdz. 54306.
- ¹⁹³ M. Praetorius. Preussische Schaubühne. 572. lpp.
- ¹⁹⁴ P. Smits. Latviešu mitoloģija. 47. lpp.
- ¹⁹⁵ Teikā saglabājušies vārdi, kurus skaitījuši upurēšanas laikā rudenī: «Se tev, Usiņ, ēdi, ko gribi, un sargā manus zirgus no vainām, lāstiem, burvjiem utt.» (A. Lerhispuskaitis. Latviešu tautas teikas un pasakas, VII. 311. lpp.); 17. gs. baznīcu vizitācijas protokolos ir ziņas par ziedojumiem Miķeļos pie Valmieras (K. Bregžis. Baznīcu vizitācijas protokoli. 72. lpp.); 18. gs. beigās par ziedošanu Jurgā un Miķeļa dienās liecina A. Hupels (Topographische Nachrichten, I. 159.—160. lpp.; IV. 408. lpp.); pēdējā ganu dienā upurējušas arī citas tautas: igauņi (F. Wiedemann. Aus dem inneren und äußeren Leben der Ehsten. 365., 366., 411., 412. lpp.), somi (A. Rantasalo. Der Weidegang, IV. 16.—18., 24., 25. lpp.).
- ¹⁹⁶ Mārtiņam gaili kāvu
Deviņiem cekulim,
Lai tek mans kumeliņš
Deviņiem celiņiem.
LD 30216
Sal. arī: LD 30211, 30215, 30217, 30218, 30232; Tic. 19479.
- ¹⁹⁷ Tic. 19479, 20647.

- ¹⁹⁸ Tic. 1948; F 457, 379-a.
- ¹⁹⁹ F 72, 7130; 72, 3514; Tic. 20667, 20668; CVVM E 2574, 3133.
- ²⁰⁰ Tic. 20623; F 435, 1095; 94, 262; CVVM E 3133; arī Somijā pēdējā ganu dienā bija parasts kaut aitu (A. Rantasaalo. Der Weidegang, IV. 14. lpp.). Igaunijā kāva aitu; ja tas nebija, — gaili (F. Wiedemann. Aus dem inneren und äußeren Leben der Ehsten. 365.—366. lpp.). Voti kāva pavararā gaili, rudenī aitu (A. Rantasaalo. Der Weidegang, IV. 22. lpp.). Turpretī Viduseiropā bija parasts pēdējā ganu dienā kaut zosi. Izplatoties ar muižas starpniecību zosu audzēšanai, šis paradums jaunākā laikā ieviesās arī Latvijā.
- ²⁰¹ Tic. 20621 u. c.
- ²⁰² Tic. 6397, 6418.
- ²⁰³ Tic. 6419, 6420, 6423, 6424; CVVM E 2478. Sāds aizliegums pastāvēja arī Igaunijā un Somijā (A. Rantasaalo. Der Weidegang, IV. 31.—32. lpp.).
- ²⁰⁴ Tic. 20671, 20702.
- ²⁰⁵ Tic. 20677; sal. ar paražu Zviedrijā mest akmeni, motivējot, lai lopi ēd visu, kas mikstāks par akmeni. (A. Rantasaalo. Der Viehstall. 183. lpp.).
- ²⁰⁶ F 446, 286-a.
- ²⁰⁷ Tic. 13206, 13207; F 484, 28; paražas pamatā līdzības asociācija.
- ²⁰⁸ Sal.: «Ap Katrīnas dienu cērp aitas vecā mēnesī» (S. Gubertus. Stratagemata oeconomica oder Akker-Student. Riga 1688, 32. lpp.).
- ²⁰⁹ Tic. 13200, 13201, 13208, 13210; F 76, 414; 153, 8470; 69, 1018; 446, 286; CVVM E 2566.
- ²¹⁰ F. Wiedemann. Aus dem inneren und äußeren Leben der Ehsten. 369. lpp.
- ²¹¹ A. Rantasaalo. Der Viehstall. 58. lpp.
- ²¹² Tic. 1907—1911; F 230, 1584.
- ²¹³ F 142, 3008.
- ²¹⁴ «Niklāva diena jāsvēti, lai zirgi un vistas labi izdodas.» Tic. 21811, 21814; F 14, 29, 23.
- ²¹⁵ Tic. 21812, 21813, 21817; F 295, 522.
- ²¹⁶ Silēzijā kāva melnu vistu (P. Drechsler. Sitte, Brauch und Volksglaube, II. 92. lpp.), Krievijā bullīti (B. Чичеров. Зимний период русского народного календаря. 77. lpp.).
- ²¹⁷ Tic. 18028.
- ²¹⁸ Skat., piemēram, C. v. Sacken. Wirthschaftskalender für Kurland und Liefland. Mitau [18. gs.]. 21. lpp.
- ²¹⁹ Tic. 18027.
- ²²⁰ Tic. 18021; skat. arī Tic. 18020, 18023, 9125; F 189, 458. S. Tokarevs attiecīgu uzskatu skaidro ar ticību, ka ūdens spēj ne vien veicināt auglību, bet, tāpat kā netīrumus, pārnest arī ļaunumu, tāpēc to plaši pielietoja maģiskajos aktos (C. Токарев. Религиозные верования. 71. lpp.).
- ²²¹ No grūstiem miežiem un cūkas galvas vārīts īpašs ēdiens — kūķi jeb koči (no tā Ziemassvētku vakars saukts arī par kūķu jeb koču vakaru). Līdzīgs ēdiens bija pazīstams arī kaimiņu tautām: lietuviešiem — kūčios, krieviem — кутья, baltkrieviem — кутья.
- ²²² В. Пропп. Русские аграрные праздники. 15. lpp.
- ²²³ Tic. 34635.
- ²²⁴ Skat., piemēram, «Ein kleines Vieh-Artzenei-Büchlein. 37. lpp.
- ²²⁵ «Tas labākais laiks cūkas barot ir starp Miķeļiem un Ziemas Svētkiem» (J. Czarnewski. Gudra mācīšana. 13. lpp.).
- ²²⁶ В. Пропп. Русские аграрные праздники. 27. lpp.; В. Чичеров. Зимний период. 80. lpp.
- ²²⁷ В. Пропп. Русские аграрные праздники. 27. lpp.
- ²²⁸ Turpat, 40.—44. lpp.; В. Чичеров. Зимний период. 84.—115. lpp.
- ²²⁹ Sal. arī LD 33323, 33463, 33466; Tdz 54551; LTdz III, 6792, 6874—6879 u. c. Lopkopības veicināšanas motīvi ietverti arī krievu analogisku masku rotaļu dziesmās — koļadās (В. Пропп. Русские аграрные праздники. 44. lpp.).
- ²³⁰ Piemēram: Dodi gaļu, cūkas ausi,
Lai aug cūkas, sivēntiņi,
Lai aug treknī sivēntiņi,
Lai aug mieži, kāpostiņi.
LTdz III, 6904
Sal. arī LD 33442; Tdz 54546—54548; LTdz III, 6893, 6905.
- ²³¹ Piemēram, LD 33468.
- ²³² Tic. 11646, 34423, 34542, 34559—34560, 34563, 34597. Līdzīga paraža novērota arī Krievijā (В. Чичеров. Зимний период. 74. lpp.).
- ²³³ Tic. 34560.
- ²³⁴ Tic. 34595.
- ²³⁵ Tic. 34631, 34632; CVVM E 3020.
- ²³⁶ Tic. 34623—34626.
- ²³⁷ Tic. 281. Šāda paraža ar analogisku motivāciju bija pazīstama arī Somijā (A. Rantasaalo. Der Viehstall. 190. lpp.).
- ²³⁸ Tic. 34628.
- ²³⁹ Tic. 3349, 34592; sal. ar līdzīgu paražu Jurgos.
- ²⁴⁰ Tic. 34526—34530, 34613—34619, 34562, 34567; F 230, 1788; 208, 796; CVVM E 3133.
- ²⁴¹ Tic. 34566.
- ²⁴² Tic. 34591.
- ²⁴³ Tic. 34629, 34630.
- ²⁴⁴ Tic. 34569.
- ²⁴⁵ Paraža novērota arī Igaunijā, Somijā, Zviedrijā, Norvēģijā, Danijā un Vācijā (A. Rantasaalo. Der Viehstall. 170.—176. lpp.).
- ²⁴⁶ Tic. 15944, 34381, 34389, 34539, 34541; šis paradums radies kristietības ietekmē.
- ²⁴⁷ SRL, II, 621. lpp.
- ²⁴⁸ «Latviešu Avizes», 1831., 8. nr.; K. Sulcs. Kurzemes stāstu grāmata. Jelgavā 1861., 27. lpp.
- ²⁴⁹ LD V, 236. lpp. CVVM E 2660.
- ²⁵⁰ F 3, 634; 3, 2585. Baltkrievi izvairījās pieminēt Ziemassvētkos vilku, lai neizsauktu to no meža (С. Токарев. Религиозные верования. 46. lpp.).
- ²⁵¹ 19. gs. sākumā V. Fribe rakstīja: «... im Winter brechen die Wölfe, besonders bei den Bauern in die oft nicht genugsam verwahrten Ställe ein, wo sie dann nicht selten den ganzen Viehstand des Bauern, als seinen einzigen Reichtum, vernichten.» (W. Fribe. Grundsätze, II. 137. lpp.).
- ²⁵² Itālijā šai dienā godināja Antonio del porco, Vestfālē — Swiene-Tüns; Igaunijā pazina cūku aizbildni Tõnis jeb Tõnn.
- ²⁵³ Tic. 30416, 30424, 30443; LD 29151, 29196, 29197, 29219; Tdz 50762, 50784, 50785; LTdz I, 3018; III, 6970—6973.
- ²⁵⁴ Krievu zemnieki 5. februārī atzīmēja govju Agafjas dienu un 11. februārī lopu Vlasija dienu. Pēc tradīciju pētnieku atzinumiem, šis pareizticīgo svēto dienas ieviestas pagānisko lopkopības svētku vietā (В. Чичеров. Зимний период. 221.—223. lpp.).
- ²⁵⁵ J. Kleijntjenss. Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos, I. 391. lpp.
- ²⁵⁶ Piemēram, F 142, 300, Smiltenes tuvumā 1747. g. baznīcas vizitācijas laikā iznīcināts Teņa akmens, uz kura Teņa dienā ziedojuši (L. Sloka. Vidzemes draudžu kronikas. Trešā daļa. Rīgā 1927., 171. lpp.).
- ²⁵⁷ Tic. 30385—30408; F 32, 904.
- ²⁵⁸ Tic. 30383, 30406.
- ²⁵⁹ F 157, 346.
- ²⁶⁰ Norādījums, ka vārija «grūstus miežus, ne dzirnavās taisītas grūbas» (Tic. 30394), liecina, ka ēdienam sena cilme. Skat. Tic. 30388, 30390, 30392; F 14, 29, 25; 145, 535; Tdz. 50786, 54332; LTdz III, 6974.
- ²⁶¹ «Tad cūkas labi brangas būs» (CVVM E 2486).
- ²⁶² Tic. 30395; F 76, 434, 6; 781, 33.
- ²⁶³ Tic. 30426, 30427, F 804, 3803; 810, 88; 588, 120 u. c.; CVVM E 3020.
- ²⁶⁴ Piemēram,
Tenis lēca, Tenis deja
Cūkkūtiņas galiņā;
Cik pēdiņu ap kūtiņu,
Tik cūciņas kūtiņā.
LTdz III, 6969
Sal. arī Tic. 30382, 30417, 30430; F 219, 375; 50, 232; 32, 1418.
- ²⁶⁵ LF 334, 550.
- ²⁶⁶ LF 113, 49; 929, 15174; CVVM E 3020. Paraža bija pazīstama arī Igaunijā (A. Rantasaalo. Der Weidegang. I. 52. lpp.).
- ²⁶⁷ «Dienas Lapas» Etnogrāfiskais pielikums, 1891., 2.; Tic. 30434, 30440, 30445; F 113, 48; 145, 575.
- ²⁶⁸ Tic. 30405; F 113, 47.

- 269 Tic. 30425, 30437.
- 270 Par svinamo dienu uzdevumu gada sākumā zināmā mērā liecina A. Leitāna februāra darbu apraksts: «Par lopu kopšanu nu jāsāk tikuši rūpēties. Govis medz visvairāk šini mēnesī atnesties. Tādēļ saimnieci būs tādas allaž uzskatīt un, ja vajaga, palīdzību sniegt» (A. Leitāns. Darbu-rullis pa mēnešiem. 8. lpp.).
- 271 Tic. 1830; F 230, 1643.
- 272 Tic. 1831.
- 273 Tic. 1833.
- 274 Tic. 19900, 19988, 20013; F 105, 96; 116, 246.
- 275 Tic. 19899, 19901; F 136, 139; 13, 1407. «Tad labi padodas sivēni un cūkas labi barojas» (CVVM E 2486).
- 276 No tā vakara nosaukums «skulduru vakars» (skulduri — cūkas kājas; Tic. 19864; F 464, 19905).
- 277 Vācijā, Igaunijā. (Skat. P. Smits. Latviešu mitoloģija. 93. lpp.)
- 278 Piemēram, Padanco, saimiece,
Metenišu vakarā.
Lai danco govīs, vērši
Pavasār tīrumā.
LD 32227
- Skat. arī LD 32219; Tdz 53116; Tic. 19876.
- 279 Tic. 19874, 19879.
- 280 F 2, 388; Tic. 508, 19906, 19989. Paraža novērota arī Somijā (A. Rantasaalo. Der Viehstall. 58. lpp.) un Igaunijā (J. Boecler. Der einfältigen Ehsten abergläubische Gebräuche... — SRL, II, 678. lpp.).
- 281 Tic. 19987.
- 282 F 230, 1738.
- 283 Tic. 19986.
- 284 Tic. 20015.
- 285 Tic. 20017, 20018; F 375, 1794.
- 286 A. Hupelis par to rakstījis: «Viņi neņem nekādu sietu rokā, lai kukaiņi nerastos. Viņi nešauj, lai čūskas nedzeltu lopus.» (A. Hupel. Topographische Nachrichten, II. 144. lpp.)
- 287 Par šīs dienas ievērošanu vēl 19. gs. vidū liecina kāda tā laika pamācība «Kādam vajag labam saimniekam būt»: «...kās tādas pasvētdienas nesvētī kā kustoņu dienu, ugunsdienu, saules atgriešanās dienu, gariņu laiku un daudz citas šādas blēņas.» («Tas latviešu ļaužu draugs». Rīgā 1836., 33. lapa).
- 288 F 1600, 6347; «Gertrūdes dienā visi kustoņi ceļas no ziemas miega» (CVVM E 2486).
- 289 «Mājas mātes jau ap marta vidu sākot staigāt pa kūtiem un stalliem, slaucīdamas griestus un sienas, lai vajātu mušas. Kas to neizdarot visvērāk līdz Benediktam, tā lopiņiem vasarā daudz jākaujas ar mušām un visādiem smūžiem» («Balss», 1886., 18. nr.); sal. arī Tic. 8882—8887, 9890, 9891, 15888, 15890; F 23, 6460.
- 290 Sal.: «Visus saslaucītos mēslus vajag sadedzināt, jo viņos esot kukaiņu olas» (CVVM E, 2486).
- 291 F 72, 677.
- 292 F 17, 1342, 88.
- 293 Pret čūskām: F 136, 120; 17, 1631, 36; pret mušām: Tic. 3227, 3237—3241; govju berzešana ar sniegu: F 375, 3093.
- 294 Kūts griestu slaucīšana: Tic. 22387—22400; F 116, 424.
- 295 Tic. 22553, 22623—22629, 22632; F 1743, 110.
- 296 F 17, 1371, 44.
- 297 F 297, 200.
- 298 Tic. 22637, 22713.
- 299 Tā kā uzskats par olu kā dzīvības nesēju bija plaši pazīstams, arī kristīgā baznīca ietvēra to Lieldienu ceremonijās kā augšamcelšanās simbolu (B. Пропп. Русские аграрные праздники. 24. lpp.).
- 300 F 113, 96; Tic. 17223—17226, 17245.
- 301 Tic. 33860.
- 302 Tic. 17221.
- 303 Tic. 17220.
- 304 Tic. 17222, arī 17215; sal. tautas dziesmu:
Kas to Lieldienu
Iešūpoja,
Tam auga telītes,
Tam raibaliņas.
LTdz III, 7029
- 305 Tic. 17212.
- 306 Tic. 17214.
- 307 Tic. 17213.
- 308 Tic. 17193.
- 309 K. Ulmanis XIX gs. otrā pusē par to saka: «Zu Ostern mit Ruten schlagen, wovon der Bedrohte sich durch Eier loskaufte» (Lettisches Wörterbuch. Riga 1872).
- 310 Tic. 33856.
- 311 Tic. 25229.
- 312 Tic. 33848.
- 313 Tādā pašā nolūkā pūpolus deva lopiņiem barībā (Tic. 25232); tas novērots arī Krievijā (B. Пропп. Русские аграрные праздники. 58. lpp.). Pūpoli Lieldienu tradīcijās figurē arī citās Eiropas zemēs, piemēram, Somijā, Vācijā (A. Rantasaalo. Der Viehstall. 128.—130. lpp.).
- 314 Tic. 8842, 16855, 16866, 16880, 16937, 17048—17056, 17209, 17327, 25259, 33854, 33855, 33863, 33865, 33867, 33370—33875, 33979; CVVM E 3010.
- 315 Tic. 16894, 17045, 17046, 17051, 33847, 33853, 33861, 33862.
- 316 Tic. 33851, 33881, 33887.
- 317 Tic. 33864.
- 318 Tic. 17094, 25233, 33766, 33769, 33782.
- 319 Tic. 17210, 33886.
- 320 Tic. 33882.
- 321 Tic. 16877, 33884.
- 322 Tic. 33880.
- 323 Tic. 16900, 17047.
- 324 Tic. 30012.
- 325 Tic. 16922, 17040, 17041.
- 326 Tic. 8837, 33846; F 230, 1860; sal. arī Somijā (A. Rantasaalo. Der Viehstall. 127. lpp.).
- 327 Tic. 16879, 33866.
- 328 Tic. 16897.
- 329 Tic. 16905, 8816—8819, 15982.
- 330 Tā J. Carņevskis 1791. g. cūkkopības pamācībā rakstīja: «Jūsu vislielākā bagātība ir tie lopi. Kad jūs lopiņiem labi klājas, jums arīdzan ne kas kaiš» (J. Czarnewski. Gudra mācīšana. 9. lpp.).
- 331 Par pārdabiska spēka un spēju piedēvēšanu ganiem sarakarā ar grūtajiem ganišanas apstākļiem mežos Krievijā un Baltkrievijā skat. C. Токарев. Религиозные верования. 31.—32. lpp.

III

**TRADĪCIJAS SOCIĀLISMA
UN KOMUNISMA
CELTNIECĪBAS LAIKMETĀ**

THE
CONSTITUTIONAL HISTORY OF
ENGLAND FROM
1066 TO 1215

E. Žagars

REVOLUCIONĀRO TRADĪCIJU IZMANTOŠANA KOMUNISTISKĀS AUDZINĀŠANAS DARBĀ PADOMJU LATVIJĀ 1940. un 1941. GADĀ

Padomju Savienības Komunistiskā partija allaž veltījusi lielu uzmanību revolucionāro tradīciju tālākai attīstīšanai, padomju cilvēku un it sevišķi jaunās paaudzes iepazīstināšanai gan ar slaveno revolucionāro cīņu pret carismu un buržuāziju kā pirms 1917. gada Lielās Oktobra revolūcijas, tā Oktobra revolūcijas laikā un pilsoņu kara frontēs, gan arī ar PSRS darbaļaužu sasniegumiem sociālisma celtniecībā. Padomju tautas revolucionāro tradīciju propaganda vienmēr bija un ir cieši saistīta arī ar padomju militāro tradīciju propagandu, kā arī ar sociālistisko darba tradīciju veidošanu un attīstīšanu. PSKP XXIII kongress savā rezolūcijā par PSKP Centrālās Komitejas pārskata referātu 1966. gada 8. aprīlī speciāli atzīmēja: «Komjaunatnes un jaunatnes audzināšana padomju tautas un Komunistiskās partijas revolucionāro, darba un cīņas tradīciju garā ir viens no svarīgākajiem uzdevumiem. Nepieciešams arī turpmāk ieaudzināt jauniešos un jauniešus stipru idejisku pārliecību un uzticību partijas idejām, mīlestību uz sociālistisko Dzimteni, gatavību to aizstāvēt, brālīgu draudzību ar sociālisma zemju darbaļaudīm, internacionālu solidaritāti ar visiem ekspluatētajiem un apspiestajiem.»¹

Latvijas revolucionāro cīņu vēsture ir ārkārtīgi bagāta ar spilgtiem cīņas notikumiem. Ilgajā un pašizliedzīgajā cīņā pret carismu un buržuāziju gan pirms 1905. gada revolūcijas, gan Krievijas pirmās revolūcijas dienās, reakcijas un jauno uzplūdu gados, pirmā pasaules kara laikā un Oktobra revolūcijas posmā, cīņā par Padomju Latviju 1918.—1920. gadā, kā arī cīņoties pret «pašmāju» buržuāziju 20 buržuāzijas kundzības gados, no Latvijas proletariāta rindām nāca tūkstošiem revolūcijas varoņu un mocekļu, bet revolucionārajā cīņā iesaistījās desmitiem tūkstošu strādnieku, laukstrādnieku un darba zemnieku. Latvijas jaunāko laiku vēsture kopš 19. gs. beigām lielā mērā

ir proletariāta cīņas vēsture par sociālistiskās revolūcijas uzvaru. Latvijas proletariāta aktīvo piedalīšanos revolucionārajā kustībā vairākkārt atzīmējis lielais proletariāta vadonis V. I. Ļeņins. Neizdzēšamu slavu iemantojuši sarkanie latviešu strēlnieki — uzticamie Oktobra revolūcijas kareivji, varonīgie pilsoņu kara cīnītāji.

Latvijas proletariāta revolucionārās cīņas īpatnība bija tā, ka tā noritēja nepārtraukti vairākus gadu desmitus, vienai cīnītāju paaudzei nomainot otru. Jaunie revolūcijas cīnītāji pārņēma iepriekšējo paaudžu pieredzi un nesa tālāk uzvarošo cīņas karogu.

Ilgajā revolucionārajā cīņā radās arī revolucionāras tradīcijas, kuras Latvijas revolucionārais proletariāts svēti glabāja un ar kurām lepojas visa Latvijas darba tauta. Diemžēl padomju vēstures literatūrā revolucionāro cīņu tradīciju analīzei nav pievērsta īpaša uzmanība, nav speciāli tam veltītu pētījumu un rakstu. Divi nelieli Latvijas PSR Revolūcijas muzeja darbinieku publicējumi 1957. gadā veltīti tādiem svarīgiem revolucionārās cīņas momentiem kā Oktobra revolūcijas svētku un 1. Maija atzīmēšanai Latvijā,² diemžēl otrajā no tiem nav aplūkoti notikumi, kas saistīti ar 1. Maiju buržuāziskās diktatūras gados Latvijā. Šie publicējumi satur plašu faktu materiālu, taču jāuzlūko tikai par pirmo mēģinājumu risināt lielo un nopietno jautājumu par revolucionāro svētku atzīmēšanu pagrīdē un 1917. un 1919. gadā Padomju Latvijā. Divas lappuses Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 23. gadadienas svinībām Latvijas PSR 1940. gada novembrī veltītas arī brošūrā «Oktobra svētki Latvijas pagrīdē». No pēdējos gados izdotās literatūras lielāku ievēribu pelna G. Rauzāna raksts par revolucionārajām tradīcijām Valmieras rajonā.³

Sai rakstā autors mēģina apkopot revolucionārās cīņas tradīciju izmantošanu Padomju Latvijā

1940. un 1941. gadā darbaļaužu komunistiskās audzināšanas darbā, parādīt, kā Latvijas Komunistiskā partija izmantoja šīs tradīcijas darbaļaužu saliedēšanā, proletāriskā internacionālisma un jaunu revolucionāru cīnītāju audzināšanā, kuri Lielā Tēvijas kara gados drosmīgi stājās cīņā pret vācu fašistiskajiem iebrucējiem un latviešu buržuāziju. Rakstā nebūs apskatīts jautājums par Latvijas strādnieku šķiras jaunajām darba tradīcijām 1940. un 1941. gadā. Par šo jautājumu publicēts L. Dumpes raksts,⁴ bez tam sociālistiskās sacensības un ar to saistīto notikumu aplūkošanai un analīzei nepieciešams speciāls pētījums. Tāpat šajā rakstā tikai daļēji būs aplūkots jautājums par Latvijas darbaļaužu internacionālo sakaru veidošanos un attīstību 1940. un 1941. gadā. Vienā no saviem rakstiem⁵ autors šo jautājumu daļēji ir skāris, taču plašais dokumentālais materiāls prasa speciālu pētījumu, kas tālu pārsniedz šajā rakstā sprastos uzdevumus.

1940. gada jūnija un jūlija dienās Latvijā notika sociālistiskā revolūcija, kas iezīmēja radikālu pagrieziena latviešu tautas dzīvē. 21. jūlijā Latvijas Tautas saeima pieņēma vēsturiskos lēmumus par padomju varas atjaunošanu Latvijā un par Latvijas PSR iestāšanos PSRS tautu brālīgajā saimē. 5. augustā PSRS Augstākās Padomes I sasaukuma 7. sesijā Latvijas PSR tika uzņemta PSR Savienībā kā līdztiesīga savienota sociālistiska republika.

Pēc buržuāzijas varas gāšanas un padomju varas atjaunošanas Latvijas darbaļaužu priekšā stāvēja liels un atbildīgs uzdevums — pārveidot agrāro Latviju par industriālu sociālistisku republiku, panākt sociālisma uzvaru visās tautas saimniecības un kultūras jomās. Šādu uzdevumu Latvijas PSR darbaļaudim LKP vadībā atrisināt bija daudz vieglāk nekā kādreiz citām padomju republikām, jo brālīgās padomju republikas, kur sociālistiskā iekārta jau bija uzvarējusi, varēja sniegt (un arī sniedza) Latvijas PSR vispusīgu ekonomisku palīdzību. Sociālisma celtniecību Latvijas PSR 1940. un 1941. gadā sarežģīja tas, ka tā norisinājās otrā pasaules kara apstākļos, kad hitleriskā Vācija gatavojās uzbrukumam Padomju zemei un padomju tautas sasprindzināti gatavojās atvairīt agresoru.

1940. un 1941. gads ir ļoti īss, bet nozīmīgs posms latviešu tautas vēsturē. Šajā īsajā laikā Latvijas ekonomikā notika ārkārtīgi lielas izmaiņas. Rūpniecības un tirdzniecības uzņēmumu nacionalizācijas rezultātā sociālistiskais sektors rūpniecībā Lielā Tēvijas kara priekšvakarā deva jau 95—97% no rūpniecības kopprodukcijas, bet tirdzniecībā sastādīja vairāk nekā 90% no kopējā tirdzniecības apjoma. Tika nacionalizētas privātas bankas un krājaizdevu sabiedrības, autotransports, aptiekas, privātas slimnīcas, namīpašumi, liels skaits lielsaimniecību. 1940. gada augustā un septembrī veiktās agrārreformas rezultātā 75 000 Latvijas bezzemnieku un sīkzemnieku saņēma lauku

buržuāzijai atņemto zemi. Latvijas PSR laukos sāka veidoties sociālistiskais sektors: tika nodibinātas 50 MTS un 502 mašīnu un zirgu iznomāšanas punkti, 33 padomju saimniecības, 3 pirmie kolhozi un daudz lauksaimniecības ražošanas kooperācijas apvienību, organizējās 48 zvejnieku arteļi.

Ārkārtīgi lielas izmaiņas un pārveidojumi notika arī kultūras dzīvē. Kultūras bagātības kļuva pieejamas visplašākajām Latvijas strādnieku, zemnieku un darba inteliģences masām. Latvijā sākās kultūras revolūcija. Radikālas izmaiņas notika skolu un augstskolu dzīvē.

Sociālistiskā celtniecība Latvijā Latvijas Komunistiskās partijas vadībā norisinājās Latvijas strādnieku un darba zemnieku, visu Latvijas darbaļaužu neredzētas aktivitātes apstākļos. Spilgtu liecību par to sniedz Latvijas strādnieku ārkārtīgi plašā piedalīšanās 1940. un 1941. gada socialistiskajā sacensībā.

1940. un 1941. gada sociālistiskos pārveidojumus un sociālistisko celtniecību nācās veikt asās šķiru cīņās apstākļos.⁶ Latvijas buržuāzija, zaudējuma politisko varu, atkāpās bez bruņotas cīņas. Redzējama, ka atklātai cīņai tai ārkārtīgi neizdevīgajos apstākļos nebūs panākumu, izšķirošo triecieni Latvijas strādnieku šķirai tā gatavojās dot, sākoties karam, visas savas cerības saistošas ar fašistiskās Vācijas iebrukumu. Buržuāzijas pagrīde kļuva par hitlerisko «piekto kolonnu» Latvijā. Latvijas buržuāzija neizrādīja aktīvu pretošanos tādiem svarīgiem pasākumiem kā rūpniecības, tirdzniecības, namu nacionalizācijai un agrārājam reformai. Latvijā 1940. un 1941. gadā bija maz atklātu teroristisku aktu pret padomju varas pārstāvjiem, kā arī aktīvu pretpadomju akciju. Taču tas nebūt nenozīmēja, ka buržuāzija samierinājusies ar savas varas un īpašumu zaudēšanu. Latvijas buržuāzija, it īpaši lauku buržuāzija, sāka sabotēt padomju varas rīkojumus, izplatīja dažnedažādas ļaunprātīgas baumas, izmantoja pretpadomju izlēcieniem skolu un studējošo jaunatni u. tml. Vairāk nekā 21 gadu valdošā buržuāzija bija centusies ieaudzināt plašām Latvijas iedzīvotāju masām buržuāzisko nacionālismu, antikomunismu, privātīpašniecisku ideoloģiju, reliģisku pasaules uzskatu. Tas no cilvēku apziņas nevarēja izzust vienā dienā un pat gadā, vēl jo vairāk tāpēc, ka gāztā buržuāzija darīja visu, lai saglabātu savu ideoloģisko ietekmi. Par buržuāzijas spēcīgāko ieroci kļuva buržuāziskā nacionālisma propaganda, it sevišķi jaunatnes un inteliģences vidū.

Tāpēc Latvijas Komunistiskajai partijai vajadzēja plaši izvērst agitācijas un propagandas darbu, sākt nesaudzīgu cīņu pret buržuāzisko ideoloģiju un tās paudžiem, aktīvi propagandēt marksisma-ļeņinisma idejas, būt pastāvīgā modrībā pret gāztās buržuāzijas mēģinājumiem ideoloģiski ietekmēt to vai citu Latvijas iedzīvotāju slāni, sagraut buržuāziju ne tikai politiski un ekonomiski, bet arī ideoloģiski. 1940. gada decembrī notikušā LKP IX kongresa lēmumos bija speciāli atzīmēts, ka partijas un komjaunatnes organizācijām, arod-

biedrībām un citām sabiedriskajām organizācijām nepieciešams kāpināt politisko modrību pret šķiras ienaidnieka darbību.⁷

Vērtēt šķiru cīņu un tātad arī ideoloģisko cīņu Latvijā 1940. un 1941. gadā tikai pēc atklātām sadursmēm būtu nepareizi. Šķiru cīņas asumu noteica ne tikai atklāti terora un sabotāžas akti, bet gan buržuāzijas un strādnieku šķiras un tās sabiedroto spēku samērs. Zināms pieklusums un šķietama «samierināšanās» bija tikai buržuāzijas manevrs, izdevīga momenta gaidīšana (tāds pienāca Lielā Tēvijas kara gados vācu okupācijas laikā).

Šādos apstākļos kļūst saprotama Latvijas Komunistiskās partijas un tās vadīto darbaļaužu organizāciju lielā darba nozīme revolucionāro tradīciju propagandā 1940. un 1941. gadā. LKP ideoloģiskā darba neatņemama sastāvdaļa bija revolucionārās cīņas notikumu izmantošana komunistiskās audzināšanas darbā.

Latvijas Komunistiskā partija jau kopš pirmajām 1940. gada sociālistiskās revolūcijas dienām uzskatīja revolūcijas procesu par latviešu proletariāta desmitiem gadu ilgās cīņas sastāvdaļu. Pirmā legālā «Cīņas» numura ievadrakstā «Mūsu uzvaras ceļš» bija rakstīti zīmīgi vārdi: «Savā uzvaras ceļā mēs soļosim neatturami uz priekšu. Mūsu uzvaras cīņas etapi ir 1905., 1917., 1919. un 1940. gads. Pusceļā mēs neapstāsimies. Vēsturiskā stunda ir sīsi.»⁸

Apsveikumā, ko Rīgas strādnieku delegācija nodeva Tautas saeimas deputātiem 1940. gada 21. jūlija vēsturiskajā sēdē, bija zīmīgi vārdi: «Mēs prasām dibināt Padomju Latviju. Padomju Latviju, ko 1919. g. 22. maijā starptautiskā buržuāzija mums atņēma. Mēs prasām, lai Latvija iestātos Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā!»⁹ Šajos vārdos izskanēja latviešu strādnieku šķiras ilgo cīņu prasība un reizē arī revolucionārās cīņas un Padomju Latvijas idejas nemirstība. **Padomju vara Latvijā**, kas 1919.—1920. gadā ārzemju militārās intervences rezultātā tika gāzta, **bija atjaunota.**

Latvijas proletariāta ilgā cīņa bija cieši saistīta ar **V. I. Ļeņina** vārdu, Latvijas proletariāts no sava vidus izvirzīja veselu rindu dedzīgu un pašaielīdzīgu cīnītāju ļeņiniešu. Daudziem no tiem bija bijusi izdevība ilgus gadus strādāt un darboties kopā ar lielo proletariāta vadoni. Šeit varētu minēt P. Stučkas, J. Bērziņa-Ziemeļa, R. Eihses, J. Rudzutaka, J. Daniševska, K. Pētersona, E. Zvirbuļa-Putna, J. Silfa, J. Lencmaņa, F. Roziņa, R. Pelšes un daudzu citu pašaielīdzīgu revolūcijas cīnītāju vārdus. It sevišķi cieši ar Ļeņinu bija saistīti slavenie latviešu sarkanie strēlnieki, kas apsargāja lielo revolūcijas vadoni Smolnijā un Kremli un izpildīja ne vienu vien atbildīgu revolūcijas uzdevumu.

Un zīmīgi, ka PSRS Augstākās Padomes sēdē 1940. gada 5. augustā, kur izskatīja jautājumu par Latvijas PSR iestāšanos Padomju Savienības sastāvā, Tautas saeimas pilnvarotās delegācijas loceklis, bijušais 9. latviešu strēlnieku pulka strēl-

nieks, kas par varonību pilsoņa kara frontēs bija apbalvots ar Sarkanā Karoga ordeni, Pēteris Plēsums atcerējās Ļeņina kādā strēlnieku sapulcē teiktos vārdus, ka padomju varas uzvara Krievijā neizbēgami novedīs arī pie padomju varas uzvaras Latvijā. 1940. gada vasarā šie Ļeņina vārdi piepildījās.

Un ne velti Latvijas darbaļaudis savās varenajās demonstrācijās 1940. gada jūnija un jūlija dienās nesa revolūcijas vadoņa portretu, ar to pasvītrodami, ka nekādi buržuāzijas meli un spaidi nav spējuši mazināt latviešu proletariāta uzticību diženajai ļeņinisma lietai. Sai gadā lasītājs Padomju Latvijā pēc divdesmit buržuāzijas kundzības gadiem varēja saņemt un brīvi lasīt Ļeņina darbus, jo jau 1940. gadā pirmajos mēnešos pēc padomju varas atjaunošanas partijas speciālais grāmatu veikals pārdeva simtiem un tūkstošiem Ļeņina darbu krievu valodā, kas bija saņemti no Maskavas (vai starp tiem bija arī «Prometeja» izdotie Ļeņina raksti latviešu valodā, vēl būtu noskaidrojams). Ļeņina darbus pirka partijas un padomju darbinieki, inteliģence, strādnieki, lai tajos rastu atbildes uz aktuāliem sociālistiskās celtniecības jautājumiem. Pieprasījums pēc Ļeņina darbiem bija tik liels, ka veikals to nespēja apmierināt. Bija steidzīgi jāķeras pie Ļeņina darbu izdošanas latviešu valodā, vēl jo vairāk tāpēc, ka liela daļa Latvijas iedzīvotāju toreiz neprata krievu valodu. **Ļeņina darbu izdošana, to studēšana bija viena no labākajām Latvijas proletariāta tradīcijām.** Tāpēc arī raksta autors uzskata, ka, aplūkojot revolucionāro tradīciju propagandas darbu, šim jautājumam jāpiegriež īpaša vērība. Šajā rakstā nav aplūkoti materiāli par K. Marksa un F. Engelsa darbu izdošanu 1940. un 1941. gadā, kā arī viņu darbībai veltītie raksti. Autora rīcībā esošais materiāls ir vēl stipri nepilnīgs un būtu papildināms un precizējams. Šāds darbs būtu jāveic tuvākajā laikā.

Ļeņina darbu izdošanā un līdz ar to Ļeņina ideju propagandā bija paveikts ievērojams darbs. 1940. un 1941. gadā bija laisti klajā 12 Ļeņina darbu izdevumi latviešu valodā, no tiem 4 bija rakstu krājumi. 1940. gadā latviešu valodā izdeva sekojošus Ļeņina darbus (iekavās norādīts metriens):¹⁰ «Fridrihs Engelss» (10 000), «Jaunatnes savienību uzdevumi. Runa Krievijas Komunistiskās Jaunatnes Savienības III Viskrievijas kongresā» (20 000), «Imperiālisms kā kapitālisma augstākā stadija» (20 000).¹¹

1940. gadā Ļeņina runa Viskrievijas Komunistiskās Jaunatnes Savienības III kongresā krievu valodā iznāca arī Rēzeknē, Daugavpilī. LKP Daugavpils pilsētas komiteja izdeva vienā brošūrā krievu valodā Ļeņina darbus «Kārlis Markss» un «Fridrihs Engelss».

1941. gada pirmajos sešos mēnešos līdz Lielā Tēvijas kara sākumam atsevišķos izdevumos iznāca vēl sekojoši Ļeņina darbi: «Valsts un revolūcija» (20 000), «Boļševikiem jāņem vara»,¹² «Marksisms un sacelšanās», «Marksisma trīs

avoti un trīs sastāvdaļas» (10 000), «Par valsti» (15 000), «Lielā ierosme» (10 000), «Kā organizēt sacensību» (10 000).

Atsevišķi būtu jāpakavējas pie 1941. gadā izdotajiem četriem Ļeņina rakstu krājumiem. Tie bija šādi: «Par jaunatni» (20 000), «Pirmais Maijs» (10 100), «Sociālisms un reliģija» (15 000), «Starptautiskā strādnieču diena» (20 000). Šie rakstu krājumi nebija sastādīti no jauna, bet bija Maskavā izdoto Ļeņina attiecīgo rakstu krājumu tulkojumi. Plašākais no tiem bija VAPP Jaunatnes rakstu apgādniecības izdotais rakstu krājums «Par jaunatni». Krājums bija lieliska dāvana Padomju Latvijas jaunatnei un izglītības darbiniekiem. Starp krājumā uzņemtajiem Ļeņina darbiem bija arī raksts «Revolucionārās Rīgas ultimāts» (1905. g.), kurā Ļeņins augsti novērtē Rīgas Politehniskā institūta studentu revolucionāro aktivitāti. Krājumā «Pirmais Maijs» bija uzņemti 12 V. I. Ļeņina darbi, no tiem 8 bija publicēti pilnīgi. Krājums «Starptautiskā strādnieču diena» tematiski bija veltīts 8. martam. 1941. gada jūnijā bija pilnīgi sagatavots, bet, sākoties karam, nepaspēja iznākt Ļeņina darbs «II Internacionāles krahs». Bez tam 1941. gadā gatavoja publicēšanai vēl 8 lielus Ļeņina darbus. Tie bija: «Materiālisms un empiriokriticisms», «Kārlis Markss», «Ziņojums par 1905. gada revolūciju», «Ko darīt?», «Proletāriskā revolūcija un reneģāts Kautskis», «Solis uz priekšu, divi soļi atpakaļ», «Hercena piemiņai», «Vai bolševiki noturēs valsts varu?».¹³

Ļeņina darbi 1940. un 1941. gadā tika izdoti ne tikai atsevišķos krājumos, bet bija publicēti arī vairākos tā laika žurnālos un avīzēs. Sai sakarā pirmajā vietā jāmin LKP CK un LKP Rīgas komitejas izdotais teorētiskais žurnāls «Propaganda un Aģitācija» (no 1941. gada februāra iznāca ar nosaukumu «Propagandists un Aģitators»). Pirmais žurnāla numurs iznāca 1940. gada septembrī. 1940. un 1941. gadā iznāca 15 žurnāla numuri (no tiem 1941. gada 3. un 4., kā arī 6. un 7. numuri bija apvienoti). Žurnālā «Propaganda un Aģitācija» (tā metiens bija 10 000 eksemplāru) bija publicēts daudz teorētisku materiālu. Partijas un padomju aktīvam un it sevišķi tiem, kas nepārvaldīja krievu valodu, šis izdevums bija neaizstājams palīgs. Sākot ar 1941. gada 1. numuru, žurnāls periodiski publicēja Ļeņina darbus; pavisam žurnālā bija publicēti 25 Ļeņina raksti, kā arī darba «Bērnišķīgā kreisuma slimība komunismā» 2 nodaļas (5. un 6., 1941. gada 5. numurā).

Žurnālā bija publicēti šādi Ļeņina darbi (hronoloģiskā secībā): «Referāts par 1905. gada revolūciju», «Ļevis Tolstojs kā Krievijas revolūcijas spogulis»,¹⁴ «Smaga, bet nepieciešama mācība», «Vēstule strādniekiem un zemniekiem sakarā ar uzvaru par Kolčaku»,¹⁵ «Padomju vara un sievietes stāvoklis», «Starptautiskajai strādnieču dienai», «Starptautiskā strādnieču diena», «Apsveikums padomju apgabalu un republiku Austrumu tautu sieviešu nodaļu pārstāvju apspriedei, 1921. g. 10. aprīlī», «Par Komunistiskās Internacionāles nodibinā-

šanu», «Iekarotājs un pierakstītājs», «Trešā Internacionāle un tās vieta vēsturē», «Runa par komunistiskās partijas lomu 23. jūlijā. Komunistiskās Internacionāles II kongress 1920. g.»,¹⁶ «Komūnas mācības», «Komūnas piemiņai»,¹⁷ «Mūsu partijas programmas projekts»,¹⁸ «Priekšvārds brošūrai «Maija dienas Harkovā» (1900. g.)», «1905. gada proklamācija: «Pirmais Maijs», «Revolucionārie uzplūdi (1912. g.)», «Revolucionārā proletariāta Maija svētki (1913. g.)»¹⁹, «No Krievijas strādnieku preses pagātnes», «Ar ko sākt?», «Vēstule J. V. Staļinam», «Sakarā ar «Pravdas» desmit gadu jubileju», ««Cīņas» jubilejas numuram».²⁰

No šiem rakstiem īpaši atzīmējams pēdējais — ««Cīņas» jubilejas numuram», kurā ļoti cildinoši vērtēts latviešu proletariāts 1905.—1907. gada revolūcijas dienās un reakcijas laikā.

Divi Ļeņina raksti tika publicēti arī žurnālā «Sarkanā Palīdzība»²¹ — «Bolševikiem jāņem [žurnālā — jāsaņem] vara. Vēstule KSDSP CK, Petrogradas un Maskavas komiteju locekļiem» un «Vēstule CK locekļiem».

Vesela rinda Ļeņina darbu bija publicēta Latvijas Komunistiskās partijas avīzēs «Cīņa», «Komunisti» (Liepāja) un LĻKJS CK orgānā — avīzē «Jaunais Komunārs».

1940. gada 2. oktobrī pagāja 20 gadi kopš Ļeņina runas Viskrievijas Komunistiskās Jaunatnes Savienības III kongresā. Atzīmējot šo gadadienu, Ļeņina runu publicēja «Cīņa»,²² «Komunisti» (Liepāja)²³ un «Jaunais Komunārs»;²⁴ tā bija publicēta arī 1940. gadā izdotajā «Jaunatnes kalendārā».²⁵ (Krievu valodā šo runu 1940. gada 1. oktobrī publicēja avīze «Пролетарская правда».) Jāatzīmē, ka Ļeņina apsveikums «Cīņas» 100. numuram bija publicēts arī «Cīņas» 1941. gada 21. janvāra numurā. Avīze «Jaunais Komunārs» 1941. gada janvārī²⁶ publicēja plašus fragmentus no Ļeņina 1917. gada 9. (22.) janvārī Šveicē Cīrhes tautas namā nolasītā «Referāta par 1905. gada revolūciju».

Daudzi Ļeņina darbi bija publicēti LKP Liepājas pilsētas un apriņķa komitejas orgānā «Komunisti» (redaktors F. Arnis, vēlāk A. Krievs). Tā, 1940. gada 13. oktobrī avīze publicēja Ļeņina slavenās Aprīļa tēzes («Proletariāta uzdevumi šai revolūcijā») un rakstu «Par divvaldību», 1940. gada 20. oktobrī Ļeņina rakstu «Marksisms un sacelšanās», 1940. gada 23. oktobrī rakstus «Klāt neesošā padomi», «Vēstule bolševiku partijas biedriem», «Vēstule CK locekļiem».²⁷

1940. gada oktobra beigās—novembra sākumā LKP Liepājas pilsētas komiteja izdeva brošūru (Liepājā) «Kas jāzina par Oktobra revolūciju», kurā bez nupat minētajiem darbiem bija ievietots arī raksts «Vēstule bolševiku partijas biedriem».

1940. gada 22. decembrī avīze «Komunisti» publicēja Ļeņina darbu «Maskavas sacelšanās mācība», bet 1941. gada 22. janvārī — «Revolūcijas mācība».

1941. gada 9. martā «Komunists» publicēja trīs Ļeņina rakstus: «Padomju vara un sievietes stāvoklis», «Starptautiskā strādnieču diena», «Piektais starptautiskais kongress cīņai ar prostitūciju», bet 1941. gada 5. maijā Ļeņina rakstu «Par mūsu laikrakstu raksturu». 1940. gada 24. novembrī «Cīņas» teorētiskā pielikuma 2. numurā «Teorija un Prakse» bija publicēts Ļeņina darbs «Fridrihs Engelsons», bet 1940. gada 28. novembrī to publicēja arī avīzes «Jaunais Komunārs» un «Zemgales Komunists». 1940. gada 6. augustā šo darbu publicēja avīze «Трудовая газета» (rīta izdevumā). 1940. g. novembrī avīzē «Zemgales Komunists» ar virsrakstu «V. I. Ļeņins un kooperācija» bija publicēts Ļeņina darbs «Par kooperāciju».²⁸

Ļeņina darbs «Revolucionārās Rīgas ultimāts» bija publicēts arī LVU «Studentu Avīzes» 1941. gada 21. janvāra numurā. 1940. gada 14. septembrī Daugavpilī izdotajā avīzē «Taisneība» bija publicēts Ļeņina runas Krievijas komjaunatnes III kongresā plašs fragments ar nosaukumu «Audzināšanas saites ar strādnieku šķiras cīņu», bet 24. augustā «Taisneības» pielikumā «Jaunotnei» bija publicēti fragmenti no vairākiem Ļeņina rakstiem un runām par komunistisko audzināšanu un padomju skolas uzdevumiem. Iespējams, ka Ļeņina darbi bija publicēti vēl arī citos laikrakstos un to turpmākajā darbā būs iespējams konstatēt.

1940. un 1941. gadā Padomju Latvijas presē rodami desmitiem rakstu par revolūcijas vadoņa dzīvi un darbu, kā arī atmiņas par viņu. 1941. gada sākumā VAPP Jaunatnes rakstu apgādniecība izdeva plašu atmiņu krājumu par Ļeņinu.²⁹ Krājumā bija ievietotas hronoloģiski sakārtotas 33 laikabiedru (N. Krupskajas, A. Uljanovas-Jelizarovas, N. Podvoiska, D. Uljanova, M. Uljanovas, G. Kržižanovska, K. Cetkinas, M. Gorkija u. c.) atmiņas par Ļeņinu. Par šāda krājuma lielo pieprasījumu liecina tā metiens — 30 000 eksemplāru. 1941. gada vasarā tika sagatavotas N. Krupskajas atmiņas par Ļeņinu, taču, sākoties karam, atmiņu krājums neiznāca.³⁰ Arī 1941. gadā žurnāla «Karogs» pirmajā numurā bija publicēti atmiņu fragmenti (J. Stasovas, L. Fotijevas, N. Krupskajas, M. Gorkija, K. Cetkinas, A. Lunačarska, Martina Andersena Nekses u. c. atmiņas) par Ļeņinu.³¹ Tanī pašā numurā bija publicēti V. Majakovska poēmas «Vladimirs Iljičs Ļeņins» fragmenti³² (J. Plauža atdzejojumā). 1941. gadā Majakovska poēmu izdeva arī atsevišķā izdevumā.³³ Pāvils Vīlīps atdzejoja V. Majakovska dzejoli «Saruna ar biedru Ļeņinu»,³⁴ bet Aleksandrs Čaks uzrakstīja balādi «Viņš redzēja Ļeņinu».³⁵ 1940. un 1941. gadā VAPP apgādībā iznāca A. Uljanovas atmiņu «Iljiča bērnības un skolas gadi» divi izdevumi. Plašu atmiņu fragmentu par Ļeņinu 1941. gada 22. janvārī publicēja avīze «Padomju Latvija» un 1941. gada 17.—19. janvārī «Jaunais Komunārs». 1941. gada 21. janvāra numurā «Cīņā» bija publicētas M. Gorkija atmiņas par Ļeņinu. Žurnāla «Sarkanā Palīdzība» 1941. gada 1./2. numurā

bija ievietotas angļu komunistu V. Galahera atmiņas par tikšanos ar Ļeņinu Kominternes II kongresā. Jāatzīmē arī A. Kononova brošūras izdošana.³⁶

1940. un 1941. gadā atsevišķā izdevumā Ļeņina biogrāfija nebija publicēta, bet žurnālos un avīzēs atrodami plaši materiāli par revolūcijas vadoņa dzīvi un darbību.³⁷ Tematiski tuvu tiem stāv apraksti par Ļeņina Centrālo muzeju Maskavā un Ļeņina muzeju Uljanovskā.³⁸ Ļoti daudz Padomju Latvijas presē bija publicēti materiāli par Ļeņina revolucionārās darbības atsevišķiem posmiem un viņa mācību.³⁹ Vesela virkne rakstu bija veltīti Ļeņina domām par sociālistisko sacensību u. c. jautājumiem.⁴⁰

1940. un 1941. gadā presē bija publicēti arī plaši apraksti par vairākiem Ļeņina darbiem («Aprīļa tēzes»,⁴¹ «Ko darīt?»,⁴² «Par valsti»,⁴³ «Imperialisms kā kapitālisma augstākā stadija»⁴⁴). Sevišķi daudz materiālu par Ļeņinu publicēts presē 1941. gada janvārī sakarā ar Ļeņina nāves 17. gadadienu un 1941. gada aprīli, kad tika atzīmēta 71. gadadiena kopš Ļeņina dzimšanas. «Cīņa», «Пролетарская правда», «Brīvais Zemnieks», «Jaunais Komunārs», «Padomju Latvija» 1941. gada 22. janvārī publicēja avīzes «Pravda» 1941. gada 21. janvāra ievadrakstu «Ļeņina ideju uzvairošais spēks». 1941. gada 21. janvārī avīze «Padomju Latvija» publicēja J. Sudrabkalna aprakstu «Tāds bija Ļeņins», kas līdz pat mūsu dienām paliek viens no labākajiem Ļeņinam veltītajiem rakstiem latviešu padomju literatūrā.

Ļoti daudz Ļeņina darbu popularizēšanā veica Latvijas komjaunatne. Latvijas komjaunieši dziļi un vispusīgi studēja Ļeņina atstāto mantojumu. Latvijas Komjaunatnes Centrālās organizācijas komitejas propagandas daļa uzdeva visām apriņķu un pilsētu komjaunatnes komitejām organizēt plašu Ļeņina runas «Jaunatnes savienību uzdevumi» apspriešanu visās komjaunatnes organizācijās,⁴⁵ kā arī publicēja materiālus lektoriem un propagandistiem. 1940. gada 2. oktobrī Rīgā notika 7 plašas jaunatnes sapulces (Ciekurkalnā 10. pamatskolas telpās referēja J. Levitāns un Lubānas ielā 17 — R. Blūms u. c.), kas bija veltītas Ļeņina runas Krievijas komjaunatnes III kongresā 20. gadadienai.⁴⁶ 1940. gada 25. augustā Latvijas komjaunatnes Centrālā organizācijas komiteja uzdeva visām komjaunatnes organizācijām iztīrīt savās sēdēs «Jaunajā Komunārā» publicēto materiālu «Ļeņins par jaunatnes audzināšanu internacionālisma garā».⁴⁷ 1940. gada 18. oktobrī Latvijas PSR Komunistiskā Jaunatnes Savienība tika uzņemta Vissavienības Ļeņina Komunistiskās Jaunatnes Savienības rindās. Latvijas komjaunieši kļuva par lielās jauno ļeņiniešu armijas sastāvdaļu.

1941. gada 21. janvārī Latvijas PSR Operas un baleta teātrī notika LKP Rīgas komitejas rīkotais Ļeņina piemiņai veltītais svinīgais vakars, kurā referātu par revolūcijas vadoņa dzīvi nolasīja LKP CK sekretārs Z. Spure.⁴⁸ Ļoti plašus Ļeņina

piemiņai veltītos vakarus noorganizēja Latvijas PSR Arodbiedrību centrālā padome un Latvijas Valsts universitāte, Latvijas PSR konservatorija, Jelgavas Lauksaimniecības akadēmija, kā arī strādnieku klubi, arodbiedrības un sarkanie stūriši. Arī Liepājas, Daugavpils, Jelgavas, Bauskas, Rēzeknes, Ludzas, Jēkabpils, Tukuma, Limbažu, Ventspils u. c. pilsētu darbaļaudis svinīgi atzīmēja Ļeņina piemiņu. Rēzeknes apriņķī Ļeņinam veltīti piemiņas vakari notika 250 vietās.⁴⁹ Kopā ar visām Padomju Savienības tautām latviešu tauta pirmo reizi tik plašā mērogā godināja lielā proletariāta vadoņa piemiņu, izsakot apņēmību īstenot viņa novēlējumus.

1941. gada janvārī Partijas aktīva namā Rīgā, Valdemāra ielā 35 tika iekārtota plaša Ļeņina piemiņas izstāde.⁵⁰ Ļeņinam veltīta izstāde bija atvērta arī Valsts vēsturiskajā muzejā Rīgas pilī. Izstādē bija eksponēti latviešu valodā Maskavā, Pleskavā un arī Bostonā (ASV) izdotie Ļeņina darbi, no kuriem daļa nelegāli bija tikusi izplatīta arī buržuāziskajā Latvijā.⁵¹ Rīgas 1. bibliotēkā (Gertrūdes, tag. K. Marksa ielā 31) tika atklāta Ļeņina grāmatu skate, kurā bija parādīti Ļeņina darbu izdevumi, kā arī grāmatas latviešu, krievu un vācu valodā par Ļeņinu.⁵²

Marksisma-ļeņinisma ideju propagandā ļoti lielu darbu 1940. un 1941. gadā paveica LVU, Jelgavas Lauksaimniecības akadēmijā un Latvijas PSR Mākslas akadēmijā organizētās marksisma-ļeņinisma katedras, kas savu darbu sāka 1940. gada oktobrī. Par lektoriem katedrās strādāja tādi pieredzējuši propagandisti kā V. Miške, Ž. Maurers, J. Ostrovs, K. Vilciņš, P. Ķīmenis, J. Avotiņš, P. Allens un daudzi citi.

Ar Ļeņina vārdu saistās arī 1940. gada augustā un septembrī Latvijas Tautas armijā organizētie Ļeņina klubi un Ļeņina istabas. Pirmo Ļeņina klubu Latvijas Tautas armijā, ko organizēja ar LKP Rīgas organizācijas 3. rajona palīdzību, atklāja 1940. gada 20. augustā bij. studentu korporācijas «Latvia» telpās.⁵³ Vēlāk Ļeņina istabas tika organizētas ikvienā Latvijas Tautas armijas bataljonā, rotā un baterijā. Tās kļuva par kareivju politiskā un kulturāli izglītojošā darba centru, kur tos iepazīstināja ar marksisma-ļeņinisma mācību, izskaidroja Komunistiskās partijas politiku. Ļeņina istabās notika lekcijas, pārrunas, kolektīva avīžu un žurnālu lasīšana, radiatoraizjumu noklausīšanās utt. 1940. gada augusta vidū Latvijas Tautas armijas komandieris ģenerālis R. Kļaviņš apstiprināja «Noteikumus par politiskā un kulturāli izglītojošā darba organizāciju Tautas armijā», kuros speciāli bija atzīmēta Ļeņina istabu un klubu loma politiskās audzināšanas darba veicināšanā. Noteikumos bija atzīmēts, ka politiskajiem vadītājiem jāiepazīstina Latvijas Tautas armijas kareivji ar Sarkanās Armijas vēsturi, ar tās cīņām pilsoņu kara frontēs, ar latviešu tautas revolucionāro cīņu vēsturi, karaspēka daļās jāorganizē revolucionāro dziesmu mācīšana utt.⁵⁴

Dažos Latvijas pagastos 1940. gada rudenī bija

noorganizēti Ļeņina stūriši. Piemēram, 1940. gada oktobrī šādu Ļeņina stūriši noorganizēja Cēsu pagasta valdes darbinieki.⁵⁵

1941. gada 9. janvārī Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdijs pieņēma dekrētu par 6 rajonu izveidošanu Rīgas pilsētā. Vienu no rajoniem Pārdaugavā (Iļģuciems—Āgenskalns), kurš bija slavens ar savām revolucionārajām tradīcijām, nosauca Ļeņina vārdā.⁵⁶

Plašu popularitāti Latvijā un it sevišķi Rīgas, Daugavpils un Liepājas iedzīvotāju vidū iemantoja padomju filmas par Ļeņinu. Filmas «Ļeņins Oktobrī», «Ļeņins 1918. gadā», «Cilvēks ar šauteni» jau 1940. gada jūlijā sāka izrādīt Rīgas lielākajos kinoteātros, kur tās guva skatītāju nedalītu atziņu.⁵⁷

1941. gada sākumā VK(b)P CK pieņēma lēmumu par Ļeņina darbu 4. izdevuma izdošanu; uz izdevumu parakstījās arī Latvijas PSR iedzīvotāji.

1940./1941. gadā Latvijas darbaļaudis plaši studēja Ļeņina darbus. 1941. gada 28. aprīlī avīze «Darbs» publicēja rakstu par vienu no Latvijas PSR izcilākajiem stahanoviešiem, PSRS Augstākās Padomes deputātu, rūpnīcas «Sarkanā zvaigzne» strādnieku Vladislavu Koltānu. V. Koltāns brīvajā laikā rūpīgi studēja Ļeņina darbus. «Jāizmanto lietderīgi katrs brīdis. Tik daudz vēl jā-mācās. Vladimira Iļjiča ģeniālajos rakstos spirdzinos kā pie dzidra avota.»⁵⁸ Pazīstamais latviešu skulptors T. Zaļkalns sāka darbu Ļeņina piemiņķļa veidošanā. Avīzes «Пролетарская правда» korespondentam tēlnieks izteicās: «Man ne reizes nebija nācies redzēt Vladimiru Iļjiču. Savā darbā man nākas izmantot vienīgi ilustratīvo materiālu. Es centos iepazīties ar visiem Ļeņina fotouzņēmumiem un viņa zīmējumiem, kādus tik varēju Rīgā atrast. Es pielikšu visas pūles, lai pēc iespējas labāk atveidotu cilvēces vislielākā ģenija vaibstus.»⁵⁹

Kas attiecas uz Ļeņina sakariem ar Latviju, tad bez jau minētajiem diviem rakstiem (««Cīņas» jubilejas numuram» un «Revolucionārās Rīgas ultimāts») avīze «Трудовая газета» publicēja Ļeņina Centrālā muzeja vecākās zinātniskās līdzstrādnieces N. Koļesņikovas rakstu «Ļeņins par revolucionāro kustību Latvijā».⁶⁰ Tanī vispārīgā veidā aplūkoti Ļeņina darbi, kuros pieminēta revolucionārā kustība Latvijā. 1940. gadā presē parādījās arī ziņas, ka savas atmiņas par tikšanos ar Ļeņinu strādnieku sapulcēs stāstīja V. Ķuzes fabrikas strādnieku komitejas priekšsēdētājs, bij. sarkanguards un 11. latviešu padomju strēlnieku pulka komisārs 1919. gadā V. Zēbergs,⁶¹ kas bija apsargājis Ļeņinu Smoļnijā 1917. gadā. Atmiņās par Ļeņinu ar fabrikas strādniekiem⁶² dalījās arī «Sarkanā kvadrāta» strādnieki P. Jeļisejevs, kas Ļeņinu bija dzirdējis runājam 1917. gadā Petrogradā, un E. Kubļickis, kam bija laimējies Ļeņinu redzēt 1920. gadā Maskavā. 1941. gada 21. janvārī savas atmiņas par Ļeņinu strādnieku sanāksmē stāstīja bij. latviešu sarkanais strēlnieks fab-

rikas «Parīzes Komūna» nodaļas meistars Ēriks Reke, sakot: «Mums bija jāapsargā Smoļnijas institūts. Brīvajos brīžos bieži runājām par Ļeņinu. Aprīņojām viņa lielo enerģiju un izturību darbā. Ļeņins atpūtās maz. Viņš likās nenogurdināms. Mēs zinājām, ka vēlu naktī Ļeņins savā istabā strādā. Rītos viņš cēlās agri un tūlīt turpināja darbu. Tomēr Ļeņins vienmēr atrada laiku uzklaut citu vajadzības, aprunāties ar katru. Lūk, tāds ir īsts vadonis un audzinātājs, spriedām mēs, karavīri.

Ar mums Ļeņins bieži sarunājās, apjautājās par dienesta apstākļiem. Vienreiz agrā rīta stundā atvērās durvis un man blakus smaidīdams nostājās Ļeņins. «Labrīt, biedri,» viņš sveicināja un sniedza roku. Biju pārsteigts par Ļeņina vienkāršo draudzīgo izturēšanos. Tas bija īss brīdis, tomēr manā mūžā neaizmirstams. Man bija sajūta, ka Ļeņins pazīst katru cilvēku, prot iejusties katra vajadzībās. Kad vēlāk ar biedriem runājām par Ļeņinu, arī pārējie sacīja to pašu, nekad viņi nav sajutuši tik biedrisku uzmanību, kādu jutuši sarunā ar Ļeņinu. Viņa runas bija skaidras un no teiktas. Lūk, tāpēc strēlnieki viņu iemilēja un ticēja Ļeņinam. Vēlāk man bija izdevība noklausīties Ļeņina runu Maskavā. Atkal redzēju viņa skaidro skatu, dzirdēju viņa balsi, kurai klausīja strādnieku masas.»⁶³

Ļoti interesantas un diemžēl padomju vēstures zinātnē neizmantotas J. Butevica atmiņas bija publicētas žurnālā «Atpūta».⁶⁴ Bijušais 3. Kurzemes latviešu strēlnieku pulka strēlnieks tajās pastāstīja par pulka delegācijas ierašanos pie Ļeņina un sarunu ar viņu pirms došanās uz dienvidiem, lai likvidētu Kaļedina pretpadomju dumpi.

Vairākās avīzēs bija publicētas arī P. Plēsuma atmiņas «Sastapšanās ar Ļeņinu 1918.—1919. gadā».⁶⁵ Interesantas ziņas par Ļeņina darbu studēšanu Liepājas cietumā sniedz arī F. Arņa atmiņas «Kā cietumā meklējām Ļeņina norādīto ceļu».⁶⁶

Revolucionāro tradīciju īpatnība ir tā, ka tās nav tikai vienas tautas vai vienai zemei raksturīga parādība, bet ir internacionālas. Krievijas proletariāta cīņa pret carismu un krievu buržuāziju bija reizē arī cīņa par visas pasaules strādnieku šķiras atbrīvošanu no ekspluatācijas un kapitāla varas. Proletāriskais internacionālisms ir visu mūsdienu revolucionāro kustību pamatā, jo cīņa pret vienas atsevišķas zemes buržuāzijas kundzību ir reizē arī cīņa pret visas pasaules buržuāziju. Padomju Savienības Komunistiskā partija savā darbībā pamatojas uz proletāriskā internacionālisma principiem, māca darbaļaudis milēt un cienīt savas tautas revolucionāro pagātņi un vēsturi, sniedz atbalstu visu zemju strādnieku revolucionārajai kustībai. Latvijas proletariāts un tā revolucionārā partija — LKP (tāpat kā tās priekšgājēja Latvijas Sociāldemokrātija) vienmēr augstu turējusi proletāriskā internacionālisma karogu. Par to spilgtu liecību sniedz krievu un latviešu

proletariāta kopējā cīņa pret carismu, LSD milzīgais internacionālais darbs pirmā pasaules kara gados, latviešu strēlnieku cīņa par padomju varu dažādās pilsoņu kara frontēs, Latvijas strādnieku piedalīšanās Oktobra revolūcijā un pilsoņu karā ne tikai Latvijā, bet arī Krievijā, Ukrainā, Turkestanā, Kaukāzā u. c. Daudzi Latvijas izcilākie revolucionāri (P. Stučka, J. Bērziņš-Ziemeļis, J. Krūmiņš-Pilāts u. c.) bija saistīti ar pasaules komunistiskās kustības štābu — Komunistisko Internacionāli un aktīvi piedalījās tās darbā. Emigrējušie latviešu revolucionāri aktīvi iesaistījās ASV strādnieku kustībā un ASV Komunistiskās partijas dibināšanā. Latvijas Komunistiskā partija, kas apvienoja savās rindās daudzu tautību strādniekus, ārkārtīgi lielu internacionālās audzināšanas darbu veica buržuāziskās Latvijas pagrīdē. LKP allaž stingri un konsekventi aizstāvēja Padomju Savienību, atmazkoja pret Padomju zemi vērstos imperiālistiskās agresijas draudus, audzināja darbaļaudis mīlestībā un cieņā pret Ļeņina radīto sociālistisko valsti. Taču vienlaikus Latvijas proletariāts dzīvi atsaucās uz visiem revolucionārās cīņas notikumiem pasaulē, jo uzskatīja sevi par visas pasaules revolucionārās kustības dalībnieku. Internacionālās cīņas solidaritātes tradīcijas arī Padomju Latvijā 1940. un 1941. gadā bija lielā cieņā un tika attīstītas tālāk.

1940. un 1941. gadā Padomju Latvijā darbojās masu organizācija, kas par vienu no savas darbības centrālajiem jautājumiem uzskatīja internacionālo audzināšanas darbu un revolucionārās cīņas tradīciju saglabāšanu. Tā bija **Latvijas Sarkanā Palīdzība (LSP)** — viena no tām masu organizācijām, uz kuru savā darbībā balstījās Latvijas Komunistiskā partija. Latvijas Sarkanā Palīdzība bija uzticama LKP sabiedrotā ilgajos pagrīdes cīņas gados buržuāziskajā Latvijā. Latvijā tā darbojās pagrīdē no 1925. gada un bija Starptautiskās Sarkanās Palīdzības organizācijas (MOPR)⁶⁷ Latvijas sekcija. Sarkanā Palīdzība sniedza materiālu palīdzību ieslodzītajiem revolucionāriem un viņu ģimenēm, atmazkoja politiskajās spīdzināšanu buržuāzijas cietumos un politiskajā pārvaldē, arī materiāli atbalstīja no cietumiem atbrīvotos revolucionāros cīnītājus, veica lielu internacionālās audzināšanas darbu strādnieku, darba zemnieku un inteliģences vidū. Latvijas Sarkanā Palīdzība piedalījās daudzās starptautiskajās kampaņās (Skotsboro (ASV) nēģeru jauniešu aizstāvēšanā, Ernsta Tēlmaņa un Georgija Dimitrova aizstāvēšanā, palīdzības sniegšanā republikāniskajai Spānijai u. c.).

Sarkanā Palīdzība pagrīdē darbojās Latvijas Komunistiskās partijas vadībā, palīdzot tai iesaistīt revolucionārajā cīņā jaunus cīnītājus. Pagrīdē darbojās Latvijas Sarkanās Palīdzības Centrālā Komiteja, kurai bija pakļauta Rīgas komiteja un apgabalu komitejas; tām savukārt pakļāvās rajonu komitejas un LSP šūnas. Latvijas Sarkanā Palīdzība gandrīz 15 gadus izdeva pagrīdē savu žurnālu «Sarkanā Palīdzība», kā arī citus izdevu-

mus un vairākus simtus (nosaukumu) revolucionāro uzsaukumu un lapiņu. Buržuāziskajā Latvijā LSP biedrus apcietināja un tiesāja līdzīgi komunistiem un komjauniešiem, tāpēc daudzi no LSP ierindas biedriem un vadītājiem ilgus gadus pavadīja cietumos un katorgā. Laikā no 1938. līdz 1940. gadam Latvijas Sarkanā Palīdzība iekļāvās LKP vadītajā antifašistiskajā tautas frontē.

Pēc Ulmaņa fašistiskās diktatūras gāšanas Sarkanā Palīdzība kļuva par uzticamu palīgu LKP cīņā par sociālistiskās revolūcijas uzvaru Latvijā un sociālistisko pārveidojumu un sociālistiskās celtniecības sarežģīto jautājumu risināšanā. Tā ātri iekaroja popularitāti Latvijas PSR darbaļaužu vidū. Ja pirms legalizācijas tā apvienoja tikai 200—250 cilvēku (no tiem 120 Rīgā, 4 nelegālos rajonos)⁶⁸, tad jau 1940. gada septembra vidū tās rindās bija 3502 biedri (2027 vīrieši un 1475 sievietes), no tiem 1977 strādnieki, 545 zemnieki, 258 kalpotāji, 302 darba inteliģences pārstāvji, 263 amatnieki, 157 pārejo profesiju pārstāvji. Bija organizētas 10 (no 19) apriņķu Sarkanās Palīdzības organizācijas.⁶⁹ Sarkanās Palīdzības Rīgas organizācijā 1940. gada septembrī bija 1496 cilvēki. 55 fabrikās bija Sarkanās Palīdzības vietējās organizācijas. Rīgas organizācija bija sadalīta 10 rajonos (pēc partijas rajonu skaita), bet no 1940. gada 30. septembra — 3 rajonos.⁷⁰

Latvijas Sarkanās Palīdzības darbu vadīja tās CK (E. Niedre, N. Rauhmanis, C. Palkavniece, L. Vulfsonē). LSP CK priekšsēdētājs bija LKP CK loceklis Alfrēds Nurža (1940.—1941. g. Latvijas PSR sociālās nodrošināšanas tautas komisārs). Latvijas Sarkanās Palīdzības organizācija sniedza lielu palīdzību no cietumiem un katorgas atbrīvotajiem politieslodzītajiem. Laikā no 1940. gada 21. jūnija līdz 31. augustam tā izsniedza pabalstiem 67 162 latus (40 000 latu no šīs summas Sarkanajai Palīdzībai piešķīra Latvijas Tautas valdība). 70 bijušo politieslodzīto tika nosūtīti ārstēties uz sanatorijām un atpūtas namiem.⁷¹

Sarkanās Palīdzības organizācija veica lielu politisku darbu Latvijas PSR iedzīvotāju vidū, ierosināja apkopt revolucionārās cīņās kritušo kapus, cīnījās par Spānijas internacionālo brigāžu cīnītāju atgriešanos Dzimtenē. Sarkanā Palīdzība aktīvi piedalījās visos politiskajos pasākumos, simtiem tās biedru darbojās kā aģitatori PSRS Augstākās Padomes vēlēšanu sagatavošanas laikā, daudzi kļuva par stahanoviešiem un triecienniekiem. Sarkanās Palīdzības biedri savāca tūkstošiem latu (rubļu) strādnieku, kalpotāju, darba zemnieku vidū organizācijas darba veicināšanai. Latvijas Sarkanā Palīdzība regulāri izdeva savu centrālorgānu žurnālu «Sarkanā Palīdzība».⁷² Žurnāls plaši apgaismoja Sarkanās Palīdzības vietējo organizāciju dzīvi, PSRS MOPR darbību, ievietoja plašus materiālus par Latvijas darbaļaužu dzīvi un cīņu buržuāziskajā Latvijā, par darbaļaužu stāvokli un cīņu kapitālistiskajā pasaulē.

Latvijas Sarkanās Palīdzības organizācijas 1940. un 1941. gadā nodibinājās daudzos uzņēmumu-

mos, tāpat arī iestādēs, pagastos, skolās. Tās biedru skaits strauji auga. Piemēram, 1941. gada 1. janvārī Latvijas PSR bija 359 Sarkanās Palīdzības organizācijas, kuras apvienoja 9854 biedrus un kandidātus⁷³ (kandidāta stāžs organizācijā saglabājās vēl no nelegāliem laikiem). Rīgā bija 186 organizācijas ar 3720 biedriem, Liepājā — 13 (293), Daugavpilī — 9 (288), Jelgavā — 18 (274). Kopā Latvijas pilsētās bija 226 Sarkanās Palīdzības organizācijas ar 4580 biedriem. No apriņķu organizācijām vislielākās bija Rēzeknes (12 organizāciju ar 1000 biedriem) un Ludzas (11 organizāciju ar 1779 biedriem); vismazāk Sarkanās Palīdzības biedru bija Talsu apriņķī (2 organizācijas ar 56 biedriem), Liepājas — 2 (55) un Jelgavas apriņķī — 4 (56). No fabriku organizācijām lielākās bija «Sarkanā kvadrāta» (uz 1941. gada 1. maiju — 257 biedru), Rīgas keramikas rūpnīcas (160), rūpnīcas VEF (90) organizācijas. Par vienu no labākajām, darbīgākajām Sarkanās Palīdzības organizācijām kļuva rūpnīcas «Sarkanā zvaigzne» organizācija, kura nodibinājās 1940. gada 13. septembrī un izauga no 12 cilvēkiem līdz 25 (1941. gada marta sākumā). Tā organizēja krievu valodas kursus rūpnīcas strādniekiem, piedalījās ražas novākšanā, 7 tās biedri kļuva stahanovieši, visi organizācijas biedri bija aģitatori PSRS Augstākās Padomes vēlēšanu sagatavošanā. Organizācija rīkoja dažus maksas sarīkojumus un savāca ap 900 rubļu naudas.⁷⁴ Par labiem apriņķu un pilsētu organizāciju vadītājiem kļuva B. Mūrniece (Liepāja), T. Birģele (Jelgavā), C. Lanka (Valmieras apr.), B. Juhno (Daugavpilī) u. c.

1941. gada 16. februārī notika Sarkanās Palīdzības CK paplašinātais plēnums, kura darbā piedalījās apriņķu un pilsētu organizāciju vadītāji. Plēnuma darbā piedalījās LKP CK sekretārs Ž. Spure. Plēnums noklausījās ziņojumu par organizācijas darbu un uzdevumiem. LSP CK plēnums nolēma pārdēvēt Latvijas Sarkanās Palīdzības organizāciju par Latvijas PSR MOPR organizāciju (PSRS MOPR republikānisko organizāciju)⁷⁵. Sākot ar 1941. gada 1. aprīli, Latvijas PSR MOPR (tās rindās 1941. gada martā bija vairāk par 15 000 biedru) sāka strādāt pēc PSRS MOPR organizāciju parauga, tika noteiktas Padomju Savienībā pieņemtās biedru maksas un arī iestāšanās maksas apmēri, atceltas biedru anketas iestādoties, atcelts kandidāta stāžs. Latvijas PSR MOPR biedri plaši piedalījās Parīzes Komūnas dienas atzīmēšanā 1941. gada 18. martā (līdz tam šo dienu atzīmēja dziļā pagridē) un 1. Maija svētku sagatavošanā. Lai aktivizētu darbību skolu jaunatnes vidū, pie MOPR Rīgas organizācijas bija nodibināts skolu centrs. Tā darbības rezultātā skolās pieauga MOPR organizāciju skaits. Ja 1941. gada 20. janvārī bija tikai 9 skolu organizācijas ar 123 biedriem, tad 25. februārī — jau 17 organizāciju ar 450 biedriem.⁷⁶

MOPR Rīgas pilsētas rajonu organizācijas rīkoja bērnu rītus, daudz organizāciju izdeva sienas avīzes, rīkoja kursus un seminārus, organizēja

korus un dramatiskus kolektīvus. Piemēram, Jēkabpils apriņķa MOPR organizācija izveidoja 5 korus un 9 dramatiskus kolektīvus, kas daudzkārt piedalījās darbaļaužu sapulcēs un sarīkojumos. Rīgas organizācija noorganizēja MOPR propagandas vilcienu, kas 1941. gada 13. aprīlī izbrauca no Rīgas uz Valmieru (tur to sagaidīja ap 1500 Valmieras darbaļaužu) un no turienes pēc mītiņa devās uz Valku, kur to uzņēma tikpat svinīgi.⁷⁷

MOPR organizāciju un biedru skaitu Lielā Tēvijas kara priekšvakarā precīzi noteikt nav izdevies. Pēc aptuveniem datiem, biedru skaitu var noteikt uz 20 000—25 000. Ir zināms, ka Ilūkstes apriņķa organizācijā bija 1270 biedru (1941. gada jūnijā),⁷⁸ Bauskas apriņķī bija 30 organizāciju (300 biedru),⁷⁹ Abrenes — 3223 biedri (1941. gada aprīlī),⁸⁰ Valkas apriņķī — 38 organizācijas (330),⁸¹ Daugavpili 1941. gada aprīlī bija 40 organizāciju ar 1351 biedru,⁸² Jēkabpili — 24 (1100),⁸³ 1941. gada aprīlī Liepājā bija 22 MOPR organizācijas (800 biedru), bet apriņķī — 16 (200 biedru);⁸⁴ tieši pirms kara Liepājā jau bija 50 organizāciju, bet Liepājas apriņķī 30 organizāciju.

1941. gada 18. martā Padomju Latvijas darbaļaudis kopā ar visām Padomju Savienības tautām **atzīmēja Parīzes Komūnas 70. gadadienu.** Parīzes Komūnas diena bija starptautiskās MOPR organizācijas diena. 1871. gada 18. marts bija viena no ievērojamākajām dienām starptautiskā proletariāta un visas progresīvās cilvēces atbrīvošanās cīņu vēsturē, pirmo reizi pasaulē bija nodibināta proletariāta diktatūras valsts.

Parīzes Komūnas dienu Latvijā atzīmēja ļoti plaši. 1941. gada 17. martā Latvijas PSR Dailes teātrī notika MOPR Rīgas organizācijas rīkotais svinīgais vakars, kurā referātu par Parīzes Komūnu nolasīja žurnāla «Darba Sieviete» atbildīgā redaktore C. Palkavniece. Svinīgajā vakarā piedalījās arī LKP CK sekretāri Z. Spure un P. Plēsums, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija loceklis R. Dambītis u. c.⁸⁵ Svinīgi vakari notika arī Liepājā (referēja LKP Liepājas pilsētas komitejas sekretārs A. Bušenieks), Kuldīgā, Jelgavā un citur). Parīzes Komūnas dienai veltītie sarīkojumi notika visos 15 Abrenes apriņķa pagastos. Vairākos Daugavpils uzņēmumos par godu Parīzes Komūnai bija ierīkotas MOPR fotovitrīnas, kurās bija parādīta kapitālistisko zemju strādnieku cīņa. Daugavpils Centrālajā strādnieku klubā 1941. gada 18. martā notika svinīgs sarīkojums, kurā savas atmiņas stāstīja daudzi bijušie buržuāziskās Latvijas politiešslodzītie.⁸⁶ 1941. gada 18. martā Grīvā notika Parīzes Komūnas dienai veltīts plašs darbaļaužu mītiņš.⁸⁷ Tanī pašā dienā visās Ventspils skolās notika svinīgi akti, bet vakarā no Ventspils MOPR organizācijas nama sākās gājieni, kurā piedalījās simtiem strādnieku un kalpotāju. Gājieni devās uz Ventas krastmalu, kur 1919. gadā bija nošauti Ventspils strādnieki. Notikušajā mītiņā runātāji pastāstīja par Parīzes

Komūnu un pieminēja savus kritušos biedrus.⁸⁸ Parīzes Komūnas dienai veltītie svinīgie sarīkojumi notika arī visās Rīgas skolās un bibliotēkās. Anrī Barbisa vidusskolas skolēni nosūtīja apsveikuma telegrammu Maskavā dzīvojošajam Parīzes Komūnas dalībniekam A. Leženam. Ļoti plaši Parīzes Komūnas vēsturi un tās mācības apgaismoja Padomju Latvijas prese. Padomju Latvijas centrālie laikraksti šim notikumam veltīja ievadrakstus un veselās lappuses.⁸⁹

Sevišķi plašus materiālus par Parīzes Komūnu savās slejās ievietoja žurnāls «Sarkanā Palīdzība»⁹⁰ un «Cīņas» teorētiskais pielikums «Teorija un Prakse»,⁹¹ tāpat arī laikraksts «Латгальская правда»⁹² u. c. Parīzes Komūnas gadadienai bija veltītas arī 2 nelielas brošūras.⁹³ Daudz republikas laikrakstu publicēja MOPR Izpildkomitejas priekšsēdētāja Vilhelma Pika rakstu «Internacionālās solidaritātes diena». Žurnāls «Karogs» 1941. gada martā publicēja arī divus Parīzes Komūnas dienai veltītus latviešu dzejnieku darbus: V. Luksa balādi «Parīzes Komūna» un A. Čaka dzejoli «18. marts». LĻKJS CK centrālorgāns — avīze «Jaunais Komunārs» — 1941. gada 11. martā publicēja palīgmateriālus lektoriem par Parīzes Komūnas 70. gadadienu.

1940. un 1941. gadā presē bija rōdami arī citi materiāli par starptautiskā proletariāta cīņu (piemēram par Sako un Vanceti nogalināšanu,⁹⁴ par Ķīnas tautas revolucionāro cīņu pret japāņu iebrucējiem,⁹⁵ par franču jūrnieku sacelšanos Melnajā jūrā 1919. gadā⁹⁶ utt.).

1940. un 1941. gadā presē bija publicētas vairākas to Latvijas revolucionāro kustības dalībnieku vēstules, kuri bija spiesti atstāt Latviju 1919. vai 1920. gadā un tagad dzīvoja brālīgajās padomju republikās. Vēstulēs izteikta sajūsma par Latvijas darbaļaužu lielo uzvaru un novēlēti panākumi sociālisma celtniecībā. Sociālistiskās revolūcijas uzvaru 1940. gadā apsveica arī Amerikas Savienotajās Valstīs dzīvojošie progresīvie latvieši, lielākā daļa no kuriem bija emigrējuši pēc 1905.—1907. gada revolūcijas un aktīvi piedalījās ASV strādnieku revolucionārajā kustībā. ASV progresīvo latviešu avīze «Amerikas Latvietis» savā ievadrakstā rakstīja: «Latvijas iedzīvotāji ar lielu sajūsma apsveic jaunās valdības nodibināšanu. Tāpat arī ārzemēs dzīvojošie tautieši nevar nesajust lielu prieku par notikušo gandrīz bezasiņaino pārmaiņu. Liels slogs ir novelts no tautas kamiešiem un ceļš pavērts brīvas un laimīgas nākotnes izkopšanai, progresam, kultūrai».⁹⁷ ASV Komunistiskās partijas latviešu, lietuviešu un igauņu sekciju apsveikumā Baltijas valstu Tautas valdībām bija teikts: «Latviešu, lietuviešu un igauņu Savienoto Valstu Komunistiskās partijas biedru vārdā mēs ar prieku apsveicam jaunās tautu valdības, kuras nesen nodibinātas mūsu dzimtenē. Lidz ar to mēs izsakām arī daudzu tūkstošu citu Amerikā dzīvojošo latviešu, lietuviešu un igauņu jūtas, kuri ilgus gadus sapņoja par to, lai viņu dzimtene, kas atrodas tālu aiz okeāna, būtu tiešām brīva, būtu atsvabināta

no svešu, imperiālistisku valstu iespaida un to vadītu demokrātiskā kārtā izvēlētie tautas pārstāvji.»⁹⁸

1940. un 1941. gada presē, lai gan ne visai plaši, bija parādīta arī **aizrobežu komunistu revolucionārā cīņa**. 1941. gadā Latvijas PSR MOPR CK izdeva materiālu krājumu aģitatoriem un propagandistiem «Revolūcijas cīnītāji».⁹⁹ Priekšvārdu krājumam 1940. gada 21. novembrī bija uzrakstījis izcilais vācu komunistu Vilhelms Pīks. Krājumā bija apraksti par 13 ievērojamu dažādu zemju komunistu (Ernsta Tēlmaņa (Vācija), Toivo Antikainenena (Somija), Luisa Karlosa Prestesa (Brazīlija), Fan Čži-miņa (Ķīna), Sioti Hikavas (Japāna), Hulio Meljas (Kuba), Pavlo Tkačenko (Rumānija) u. c.) dzīvi un revolucionāro darbību. Tanī pašā gadā krājumu izdeva Rīgā arī krievu valodā. Jāatzīmē arī Georgijam Dimitrovam¹⁰⁰ un Toivo Antikainenam¹⁰¹ veltītie raksti laikrakstos.

Vācu komunistu vadonim E. Tēlmanim veltītu plašu rakstu 1941. gada 16. aprīlī publicēja avīze «Zemgales Komunists». Vairākās Latvijas avīzēs 1941. gada martā bija publicēti raksti par Dolores Ibaruri.

1941. gada janvārī žurnāla «Sarkanā Palīdzība» 1./2. numurā bija publicēts plašs raksts par Rožu Luksemburgu un Kārli Libknehtu. Tā laika prese daudz rakstīja par franču tautas varonīgo cīņu pret fašismu, par franču tautas traģēdiju. Žurnālā «Sarkanā Palīdzība» 1941. gada 5. numurā bija publicēts plašs apraksts «Kas notiek Francijā» līdz ar daudzu ievērojamu Francijas komunistu (F. Bijū, F. Bonta, A. Kosta, E. Fažona, Z. Berlioza, V. Rošē u. c.) ģimētnēm. Tajā pašā žurnālā bija publicēti apraksti par Ernstu Tēlmani, Antonio Gramši, Luisu Karlosu Prestesu, Morisu Torēzu, Klāru Cetkinu, Georgiju Dimitrovu un Toivo Antikainenenu. Aprakstu par N. Krupskajas, K. Cetkinas, R. Luksemburgas un D. Ibaruri dzīvi «Cēfars revolucionārās cīņtājas» 1941. gada martā publicēja žurnāls «Atpūta».¹⁰²

Par Latvijas strādnieku dziļajām simpātijām Rietumeiropas strādnieku šķīrai un tās avangardam — komunistiem, kas toreiz cīnījās pret vācu fašismu, liecina fabrikas «Lenta» Sarkanās Palīdzības organizācijas 1940. gada Oktobra revolūcijas svētkos nosūtītais apsveikums Francijas strādniekiem. Apsveikumā bija teikts: «Sveiciens Francijas strādniekiem. LPSR Rīgas «Lentas» fabrikas strādnieku Sarkanās Palīdzības (MOPRA) šūna sūta Francijas revolucionāriem cīnītājiem savus vissiltākos sirsnīgākos sveicienus Oktobra revolūcijas svētkos...»¹⁰³

1940. un 1941. gadā bija sperti pirmie soļi pazīstamāko Rietumeiropas un ASV **revolucionāro rakstnieku darbu izdošanā**. 1941. gadā VAPP izdeva slaveno Anrī Barbisa romānu «Uguns», kas joprojām ir vienīgais šā romāna izdevums Padomju Latvijā. A. un V. Grēviņu tulkojumā 2 izdevumos 1940. un 1941. gadā iznāca Eteles Voini-

čas romāns «Dundurs», kas kļuva ļoti populārs arī latviešu jaunatnes vidū. Jāatzīmē vēl 1941. gadā izdots vācu rakstnieka komunistu Vilijs Bredela stāstu krājums «Reinas komisārs». Grāmata bija nosaukta pēc krājumā ievietotā stāsta par Sen-Zīstu, slaveno jakobiņu darbinieku, Lielās Franču buržuāziskās revolūcijas varoni, vienu no tuvākajiem M. Robespjēra līdzgaitniekiem.

Ar franču revolucionārā rakstnieka Anrī Barbisa dzīvi un darbību Latvijas jaunatne labi iepazītinās, pateicoties M. Rudziša rakstiem.¹⁰⁴ 1940. gada 15. septembrī Rīgas pilsētas Franču liceju pārdēvēja par Rīgas pilsētas Anrī Barbisa vidusskolu.¹⁰⁵ Arī viena no Rīgas ielām tika nosaukta Anrī Barbisa vārdā. 1941. gada 18. maijā LĻKJS Rīgas komiteja sarīkoja plašu Anrī Barbisa piemiņas vakaru Latvijas PSR Mākslas akadēmijā.¹⁰⁶ Šai sakarā jāatzīmē arī raksti par ungāru revolucionāro rakstnieku M. Zalku, kas cīnījās ar ģenerāļa Lukača vārdu un krita, aizstāvot republikānisko Spāniju.¹⁰⁷

Laikā no 1936. līdz 1939. gadam visas pasaules uzmanība bija pievērsta Spānijai, kur notika spāņu tautas nacionāli revolucionārais karš pret spāņu fašistiem un vācu un itāliešu interventiem. Arī no buržuāziskās Latvijas uz republikānisko Spāniju devās desmitiem cīnītāju, no kuriem daudzi krita. Latvijas Komunistiskā partija, Latvijas Darba Jaunatnes Savienība un Sarkanā Palīdzība izvērsa lielu darbu Latvijas iedzīvotāju vidū, vācot līdzekļus republikāniskās Spānijas cīnītājiem, informējot par cīņām Spānijā utt. 1940. un 1941. gadā **Spānijas revolucionārās cīņas atbalss** Latvijā vēl bija ļoti spēcīga, tāpēc, apskatot jautājumu par revolucionārajām tradīcijām 1940. un 1941. gadā, jāpakāvējas arī pie tās, vēl jo sevišķi tāpēc, ka spāņu tautas varonīgās cīņas piemērs pret fašismu palīdzēja sagatavot jaunus cīnītājus priekšā stāvošajām cīņām pret hitlerisko fašismu.

Jau 1940. gada vasarā, sociālistiskās revolūcijas laikā, un arī vēlāk komunistiskā prese daudz rakstīja par spāņu tautas varonīgo cīņu.¹⁰⁸ Šie raksti pirmo reizi tik plaši iepazīstināja Latvijas darbaļaudis ar Spānijas tautas cīņu (buržuāziskā prese ziņas viltoja un izkropļoja), kā arī ar latviešu piedalīšanos internacionālo brigāžu cīņās. Tūlīt pēc Ulmaņa fašistiskā režīma gāšanas LKP un Sarkanās Palīdzības organizācijas veica pirmos pasākumus, lai noskaidrotu uz Spāniju aizbraukušo cīnītāju uzvārdus, noskaidrotu kritušos un organizētu kampaņu par bijušo internacionālo brigāžu cīnītāju atbrīvošanu no koncentrācijas nometnēm Francijā.¹⁰⁹ Tiesa, dažiem cīnītājiem (J. Cinim, V. Airem u. c.) izdevās jau agrāk izrauties no franču žandarmu gūsta, tie nokļuva Latvijā jau 1939. vai 1940. gadā un aktīvi piedalījās 1940. gada sociālistiskajā revolūcijā.¹¹⁰

1940. gada vasarā parādījās pirmie raksti par Spānijas cīņās kritušajiem biedriem. Tā, avīze «Пролетарская правда» 1940. gada 21. jūlijā publicēja īsas ziņas par diviem kritušajiem cīnītājiem

(V. Lihteru un M. Švarcu) un viņu fotouzņēmumus. Bijušais internacionālo brigāžu cīnītājs «Rīgas metālista» strādnieks Voldemārs Aire (Vītols, Bržozovskis), ko partija bija nosūtījusi par robežsargu bataljona politisko vadītāju Ilūkstes apriņķī, avīzēs «Латгальская правда» un «Taisneība»¹¹¹ publicēja savas atmiņas par aktīvu LKP Daugavpils organizācijas biedru Sergeju Potašovu, kas 1938. gada martā bija kritis Spānijā. Žurnāls «Sarkanā Palīdzība» publicēja divas internacionālās brigādes cīnītāja B. Dukaļska (Boļuks) vēstules par dzīvi Francijas koncentrācijas nometnēs un par atgriešanos dzimtenē.¹¹² Dažiem Spānijas cīnītājiem izdevās izrauties no Francijas koncentrācijas nometnēm jau agrāk. Tā, Jānis Palkavnieks, izbēdzis no koncentrācijas nometnes, nokļuva uz kuģa un nonāca ASV, kur saņēma atļauju atgriezties dzimtenē. 1940. gada 21. oktobrī viņš no Ņujorkas atsūtīja vēstuli uz Padomju Latviju, kas bija publicēta presē.¹¹³ Vēstulē bijušais cīnītājs izteica savu lielo prieku par šo notikumu. Lūk, daži teikumi no viņa vēstules: «Jūs nevarat iedomāties, cik lielu prieku piedzīvoju šodien, dabūdams zināt PSRS konsulātā, ka tas saņēmis no mūsu Padomju Latvijas valdības telegrammu ar vajadzīgām ziņām par mani dokumentu lietā. Es būšu lielās Padomju Savienības pilsonis! Gribas piekliegt visu pasauli par šo lielo notikumu. Esmu bezgala lepns uz to. Man jau pateica dienu, kad varēšu iet pēc jaunās pases. Un cik viss tas ātri! Beidzot varēšu legāli atgriezties dārgajā, brīvajā dzimtenē, kas man nebūtu iespējams pie vecās iekārtas...»

1941. gada 25. februārī Jānis Palkavnieks un Aleksandrs Timma (arī izkļuvis no nometnes) atgriezās Rīgā. Sarkanās Palīdzības organizācijas vārdā tos silti apveica tās CK sekretārs N. Rauhmanis, bijušais Spānijas cīnītājs J. Cinis un citi. Jānis Palkavnieks un Aleksandrs Timma savukārt dalījās atmiņās par to, kādas grūtības tiem bija jāpārvar, līdz tie nokļuva Padomju Savienībā.¹¹⁴ Līdz ar viņu atgriešanos bijušo Spānijas cīnītāju skaits Latvijā sasniedza apmēram 15. Taču lielākā daļa cīnītāju vēl joprojām atradās ieslodzījumā Francijā. Interesanti atzīmēt kādu faktu, kas liecina, ka Latvijas darbaļaudis nebija aizmirsuši savus cīnītājus. 1940. gada oktobrī LKP Valmieras pilsētas organizācijas biedri savā sapulcē nolēma griezties ar vēstuli pie PSRS valdības, lai atbrīvotu revolucionāros cīnītājus no Francijas koncentrācijas nometnēm.¹¹⁵ 1941. gada martā Padomju valdībai izdevās panākt bijušo internacionālo brigāžu cīnītāju grupas atbrīvošanu. Pēc neilgas atpūtas MOPR atpūtas namos tie devās uz Padomju Latviju. 1940. gada 8. maijā Rīgas darbaļaudis svinīgi sagaidīja 12 bijušo internacionālo brigāžu cīnītājus. Rīgas stacijā pulcējās simtiem sagaidītāju. Ar karogiem cīnītājus sagaidīt atnāca Rīgas rūpnīcu VEF, «Sarkanā zvaigzne», «Sarkanais kvadrāts», «Sarkanā tekstilniece», «Boļševička», «Sarkanais riņķis», «Rīgas keramika», stiklu fabrikas «Komunārs» u. c. uzņēmumu strādnieki, kā arī Valmieras strādnieku delegācija. Rī-

gas vagonu fabrikas strādnieki ieradās ar savu orķestri. Sagaidītāju vidū bija atbraucēju radi, paziņas, bijušie Spānijas cīnītāji. Pienākot vilcienam, atskanēja «Internacionāle» un sagaidītāji ar paceltām dūrēm sveica atbraukušos 12 cīnītājus (Frici Pūci, Georgu Broziņu, Kārli Rozenbergu, Mihailu Markovņikovu, Aronu Lipkinu, Albertu Spalānu, Žani Folmani, Tuviju Donhinu, Laimoni Cielēnu, Jāni Bēniķi, Maksī Gurēviču, Jāni Kadīķi), kas lepmi nesa galvā basku beretes. Uz perona notika mītiņš, kurā runāja Latvijas PSR MOPR CK sekretārs N. Rauhmanis, VEF strādnieks Ozoliņš un «Sarkanās zvaigznes» strādnieks J. Brigants. Sagaidītāji ar atbraucējiem gar sarkano karogu ierindu lēnām devās uz pilsētu. Perona galā sagaidītājus uzrunāja A. Lipkins.¹¹⁶ Savā runā, pateicoties par sirsniņo sagaidīšanu, bijušais cīnītājs teica: «Biedri, cīnoties, kopā ar spāņu biedriem, mēs neaizmirsām ne brīdi, ka reizē cīnāmies arī par Latvijas darbaļaužu atbrīvošanu, neaizmirsām arī, ka šajās lielajās cīņās pārstāvam savas dzimtenes darbaļaudis. Pēc grūtību pilnajām gaitām tagad esam laimīgi atgriezušies atbrīvotajā dzimtenē, un mūsu karstākā vēlēšanās ir — ieslēgties tai lielajā sociālistiskās celtniecības darbā, ko tagad veicat jūs.»¹¹⁷ MOPR Centrālā Komiteja par godu atbraucējiem rīkoja pieņemšanu, kurā tie pastāstīja par savām cīņu gaitām. Par Spānijas cīnītāju atgriešanos un sagaidīšanu Rīgā rakstīja visa Padomju Latvijas prese.

1941. gada 11. maijā Liepājas strādnieki, apliecinādami savu solidaritāti ar spāņu revolucionārajiem cīnītājiem, sagaidīja bijušo aktīvo Liepājas komjaunieci Frici Pūci. Dedzīgus sveicienus no LKP Liepājas pilsētas komitejas atbraucējam nodeva F. Arnis, no LĻKJS Liepājas pilsētas komitejas — tās pirmais sekretārs B. Pelnēns, no MOPR organizācijas — S. Simanovičs, kā arī «Tosmares» un «Sarkanā metalurga» strādnieku pārstāvji. Atbildes runā F. Pūce pateicās par sagaidīšanu un uzsvēra Spānijas darbaļaužu cīņas lielo nozīmi. Pēc tam strādnieki organizētā gājienā ar karogiem un mūziku pavadīja F. Pūci līdz LKP Liepājas partijas komitejai Vecliepājā.¹¹⁸

17. maijā savus novadniekus A. Lipkinu un L. Cielēnu svinīgi sagaidīja arī Valmieras darbaļaudis. Mītiņā Valmieras stacijā atbraucējus sveica Valmieras apriņķa Izpildkomitejas priekšsēdētājs R. Gredzens, izglītības nodaļas vadītājs, MOPR organizācijas apriņķa komitejas loceklis un Latvijas PSR Augstākās Padomes deputāts P. Junge, no Valmieras komjaunatnes organizācijas b. Krūze, b. Ozoliņš no MOPR organizācijas un no apriņķa milicijas darbiniekiem J. Dambītis. 1941. gada 18. maijā Valmieras arodbiedrību zālē notika MOPR rīkota sanāksme, kurā piedalījās vairāk par 500 cilvēku. Šajā sanāksmē Spānijas cīņu dalībnieki A. Lipkins un L. Cielēns runāja par cīņām pret fašismu un dzīvi Francijas koncentrācijas nometnēs.¹¹⁹ Maija vidū tikpat sirsniņi savu novadnieku — Spānijas cīņu dalībnieku

Kārli Rozenbergu — sagaidīja Ventspils darbaļaudis.

20. maijā tikšanos ar Spānijas cīnītājiem rīkoja Latvijas PSR konservatorijas pasniedzēji un studenti. Bijušās republikāniskās Spānijas armijas majors Georgs Broziņš klausītājiem pastāstīja par cīņām Spānijā, par latviešu cīnītājiem internacionālajās brigādēs. Par pazemojumiem Francijas koncentrācijas nometnēs, kā arī iespaidus par Itālijas, Dienvidslāvijas un Ungārijas darbaļaužu smago stāvokli stāstīja A. Lipkins. Pēc tam notika koncerts, kurā piedalījās konservatorijas audzēkņu orķestris, mācību spēki un Latvijas PSR Operas un baleta teātra solists Eduards Miķelsons.¹²⁰

25. maijā referātu par Spānijas nacionāli revolucionāro karu Liepājā vairākiem simtiem klausītāju nolasīja liepājnieks Jānis Kadiķis. Viņš arī «Komunistā» publicēja nelielas piezīmes «Latvieši Spānijā».¹²¹ 1941. gada 1. maijā avīzē «Darbs» bija publicētas bijušā Spānijas cīnītāja V. Aires ļoti tēlainās atmiņas par 1. Maija sagaidīšanu 1935., 1936., 1937. gadā buržuāziskajā Latvijā, 1938. gadā Ebro upes frontē Spānijā, kā arī par 1. Maija svinēšanu koncentrācijas nometnē Girsā Francijā 1939. gadā.¹²² Arī bijušais Spānijas cīņu dalībnieks, LĻKJS CK atbildīgs darbinieks Eduards Upesleja 1941. gada maijā publicēja rakstu par Spānijas tautas cīņu.¹²³ Daudz jaunu materiālu bija J. Palkavnieka publicētajā rakstā «Kā MOPR palīdzēja Spānijas brīvības cīnītājiem.»¹²⁴

Spānijas cīņu dalībnieku piemērs un atmiņas palīdzēja audzināt to jauno cīnītāju paaudzi, kurai pēc pusotra mēneša nācās cīnīties pret to pašu ienaidnieku, pret kādu bija jācīnās Spānijā 1936.—1939. gadā, — pret fašismu. Un bijušie Spānijas cīnītāji visi atkal stājās kaujas ierindā un Strādnieku gvardes bataljonu rindās cīnījās pret iebrucējiem, gan aizstāvojot Liepāju un Rīgu, gan arī Igaunijas un Ļeņingradas frontēs.

Daudzu ilgo revolucionāro cīņu gaitā radušos tradīciju vidū centrālo vietu, bez šaubām, ieņēma **revolucionāro svētku atzīmēšana, revolucionāro svētku svinēšana**. Revolucionāro svētku atzīmēšanai ir gara un slavena vēsture, kuras iztirzāšana nav šī raksta uzdevums. Tādi revolucionārie svētki kā 1. Maijs, Oktobra revolūcijas gadadiena utt. kļuvuši par visu padomju cilvēku svētkiem, tos atzīmē visa progresīvā cilvēce. Pie šo svētku svinēšanas 1940. un 1941. gadā jāpakavējas īpaši tāpēc, ka, pirmkārt, tos šajā gadā pirmo reizi Latvijas vēsturē svinēja brīvi un svinīgi visā Latvijas teritorijā. 1917. gadā 1. Maija svētkus varēja atzīmēt tikai Vidzemes, Rīgas un Latgales darbaļaudis, jo Kurzemē un Zemgalē atradās vācu imperiālisma armijas, bet 1919. gadā 1. Maiju Padomju Latvijā nevarēja atzīmēt Kurzemes, Zemgales un Valkas darbaļaudis, jo šo teritorijas daļu bija okupējis Golca interventu karaspēks un balto igauņu karaspēks (Valku). Buržuāziskās Latvijas gados (1920.—1934.) 1. Maija svētku svinēšanu

par savu propagandas kampaņu gribēja pārvērst labējie sociāldemokrāti, bet kreiso revolucionāro strādnieku gājienus un mītiņus vajāja. Ulmaņa fašistiskās diktatūras gados 1. Maija svinēšana bija stingri noliegta. Lai mazinātu 1. Maija svētku lielo nozīmi, buržuāzija 1. Maijam pat pielāgoja 1920. gada buržuāziskās Satversmes sapulces atklāšanas dienas atceri un centās uzspiest to kā «svētku dienu» Latvijas tautai. Arī Oktobra revolūcijas svētkus 1919. gadā brīvi varēja svinēt tikai Latgales neokupētās daļas iedzīvotāji sarežģītos piefrontes apstākļos. 20. gados Rīgā un Daugavpilī komunistu vadībā esošās arodbiedrības un leģālas biedrības 1. Maijā sarīkoja svētku priekšnesumus, bet 30. gados un it sevišķi Ulmaņa fašistiskās diktatūras apstākļos par šo svētku daudz maz legālu atzīmēšanu nevarēja būt ne runas. Un tomēr Latvijas strādnieku šķira arī dziļā pagrīdē ar nelegāliem uzsaukumiem un redzamās vietās izkārtiem sarkaniem karogiem atzīmēja revolucionāros svētkus, simti un tūkstoši klausījās radio pārraides par lielo svētku norisi Maskavā. Buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas gados Latvijas darbaļaudis atzīmēja pagrīdē arī Starptautisko jaunatnes dienu (1. septembrī), Starptautisko sieviešu dienu (8. martu), Starptautisko Sarķanās Palīdzības un reizē arī Parīzes Komūnas dienu (18. martu); atceroties 1905. gada janvāra asiņainos notikumus, atzīmēja 9. un 13. janvāra dienu, bet, godinot Rīgas ielās 1919. gada 22. maijā nošautos biedrus, atzīmēja 22. maiju kā Padomju Latvijas piemiņas dienu. 20. gadu vidū revolucionāro strādnieku vidū lielu popularitāti iemantoja arī Darba svētki. Visu šo revolucionāro svētku atzīmēšana bija īsts varonības un pašaieliedzības paraugs, it sevišķi tiem, kas atzīmēja tos buržuāziskās Latvijas cietumos un katorgā. Dziļš un vispusīgs pētījums par šo svētku atzīmēšanu pagrīdē vēl nav parādījies. Otrkārt, revolucionāro svētku (it īpaši 7. novembra un 1. Maija) svinēšana 1940. un 1941. gadā Padomju Latvijā bija cieši saistīta arī ar citu Latvijas proletariāta ilgos cīņas gados izveidojušos tradīciju — revolucionārās cīņas kritiķu cīnītāju piemiņas godināšanu. Treškārt, šie svētki bija arī proletāriskā internacionālisma spilgtā izpausme, starptautiskās solidaritātes liecība. 1940. un 1941. gadā šos svētkus Padomju Latvijas darbaļaudis atzīmēja otrā pasaules kara apstākļos, kad gandrīz visā Eiropā saimniekoja vācu fašisti, bet Padomju zeme atradās ienaidnieka uzbrukuma priekšvakarā. Milzīgā sajūsma, ar kuru Padomju Latvijas darbaļaudis svinēja revolucionāros svētkus, liecināja par viņu uzticību sociālisma idejām, par apņemšanos cīnīties par Komunistiskās partijas ideāliem.

1940. gadā 1. septembrī Padomju Latvijas jaunatne un visi Padomju Latvijas darbaļaudis svinīgi atzīmēja 26. Starptautisko jaunatnes dienu. Lēmums par Starptautiskās jaunatnes dienas svinēšanu bija pieņemts Bernē (1915.) notikušajā starptautiskajā socialistisko organizāciju konferencē. Pirmo reizi Starptautisko jaunatnes

dienu vairākās valstīs atzīmēja 1915. gada 3. oktobrī, bet kopš 1916. gada — pirmajā septembra svētdienā. 1917. gada septembrī Starptautisko jaunatnes dienu pirmo reizi atzīmēja arī Krievijā.

Pēc Komunistiskās Jaunatnes Internacionāles nodibināšanās 1919. gadā Starptautiskā jaunatnes diena kļuva par revolucionārās jaunatnes cīņas dienu. Kopš 1932. gada Starptautisko jaunatnes dienu sāka atzīmēt 1. septembrī. Padomju Savienībā 20.—30. gados šo dienu atzīmēja ar plašām jaunatnes un darbaļaužu demonstrācijām, kurās piedalījās miljoniem cilvēku. 1940. gada 1. septembrī pirmo reizi kopā ar visu Padomju Savienības jaunatni šo dienu brīvi atzīmēja arī Rietumukrainas, Rietumbaltkrievijas, Besarābijas, Lietuvas, Latvijas un Igaunijas jaunatne.

Latvijā 26. Starptautiskās jaunatnes dienas svinību ievadījums sākās jau 1940. gada augusta beigās. Rīgas radiofons veltīja šai dienai speciālus raidījumus. Tā, 1940. gada 29. augustā pēc O. Zīles plašas ievadrūnas priekšnesumus sniedza Rīgas komjaunatnes organizācijas 7. (Torņakalna) rajona aģitkolektīvs.¹²⁵ Presē, un it sevišķi avīzē «Jaunais Komunārs», bija publicēti plaši raksti par Starptautiskās jaunatnes dienas vēsturi un nozīmi, par padomju jaunatnes dzīvi un darbu, par Francijas, ASV, Spānijas, Ķīnas jaunatnes cīņām. «Jaunais Komunārs» publicēja 26. Starptautiskajai jaunatnes dienai veltītus VĻKJS CK lozungus.¹²⁶ 31. augustā Rīgā, Dailes teātrī, notika plaša jaunatnes sapulce, kurā runāja A. Mieziš. Desmit Rīgas kinoteātros tika demonstrētas jaunatnei veltītas filmas. Pirms seansiem pionierus un jauniešus uzrunāja komjaunatnes darbinieki. Tani pašā dienā vairākās Rīgas vietās: Arkādijas dārzā, Dzegužkalnā, Čiekurkalnā, Lubānas ielā 17, «Ziemeļblāzmā», Bolderājā u. c. notika jaunatnes mītiņi, kuros runāja J. Levitāns, O. Zīle, J. Fridmanis, R. Blūms, Br. Kudeiko u. c.¹²⁷ Sevišķi plaši jaunatnes mītiņi, ko organizēja Rīgas komjaunatnes 9. rajons, notika 1905. gada parkā; te mītiņā piedalījās ap 800 jauniešu.¹²⁸ Plaši Starptautisko jaunatnes dienu atzīmēja arī citās pilsētās. Valmieras komjaunieši 1940. gada 31. augustā devās kopējā gājienā uz Ķarātavu kalniņu (11 Valmieras komjauniešu nogalināšanas vietu); pēc tam bij. Latviešu biedrības telpās notika svinīga sēde, kurā jaunatnei sveicienus nodeva L. Zaļkalne, R. Grezēns, P. Koķis, J. Antons u. c. bijušie pagrīdnieki. Referātu nolasīja LKJS Vidienas apgabala komitejas sekretārs V. Romanovičs.¹²⁹

Plaša jaunatnes sanāksme notika Liepājā 1. Maija namā, kur referēja J. Januška. Šajā sanāksmē, sveikdams tās dalībniekus Liepājas Drāšu fabrikas jauniešu vārdā, Boriss Pelnēns apsoliņa, ka jaunatne visiem spēkiem palīdzēs sargāt sociālisma zemi — savu plašo tēviju un, ja vajadzēs, noliks par to savas galvas.¹³⁰

Liepājas aizstāvēšanas dienās 1941. gada jūnijā Liepājas komjaunieši (un arī B. Pelnēns) parādīja, ka tie nebija tikai solījumi vien. Jaunatnes sapulces notika arī Jelgavā, Pils teātrī, kur refe-

reēja Ž. Eiduss, Ventspilī, kur referēja Ē. Ezera (Ankupe), u. c. vietās.

1940. gada 31. augustā Latvijas komjaunatnes delegācija 12 cilvēku sastāvā uz Starptautiskās jaunatnes dienas svinībām ieradās Maskavā, kur to sagaidīja VĻKJS CK pārstāvji ar VĻKJS CK sekretāru N. Romanovu priekšgalā.¹³¹ Latvijas komjaunatnes delegācijā bija gan atbildīgi komjaunatnes darbinieki (to vidū arī Imants Sudmalis), gan arī ierindas komjaunieši un pionieri.¹³²

1940. gada 1. septembrī visas Latvijas pilsētas par godu 26. Starptautiskajai jaunatnes dienai bija karogotas. Tiesa, laiks bija apmācies un gandrīz visā republikas teritorijā lija lietus. Taču, par spīti lietum, ielās pulcējās tūkstošiem jauniešu un darbaļaužu. Svētkus ievadīja plaši sporta svētki Komunistiskās Jaunatnes Savienības (tag. «Dinamo») stadionā. Pēc sportistu parādes, ko pieņēma A. Rendnieks, notika plaši sporta svētki un sportistu priekšnesumi.¹³³

Jau no rīta Rīgas ielās bija redzamas jauniešu un pionieru kolonnas, kas gāja uz Rīgas centru un pulksten 12 gājienā pa Padomju bulvāri devās uz Latvijas PSR Valsts drāmas teātri, kur tos no balkona sveica gan LKP un Latvijas PSR valdības vadītāji J. Kalnbērziņš, V. Lācis, Ž. Spure, P. Briedis, O. Auguste, J. Lācis, J. Pupurs, R. Lapiņš, gan arī Latvijas komjaunatnes vadītāji un bijušie pagrīdes komjaunatnes cīņu dalībnieki E. Liberts, J. Kārklīšs, B. Berkovičs, O. Zīle, P. Bāliņš, N. Rauhmanis, M. Rozentāls u. c. Gar Valsts drāmas teātra ēku soļoja jauniešu un strādnieku kolonnas, Rīgas Strādnieku gvardes bataljoni, velosipēdistu grupas, Sarkanās Armijas latviešu 24. teritoriālā korpusa kareivji, jūrnieki, Sarkanās Armijas karavīri.¹³⁴ Pēc demonstrācijas bija paredzēts mītiņš Uzvaras laukumā Pārdaugavā, taču lietus dēļ tas nenotika. Vakarā Valsts operas un baleta teātrī notika 26. Starptautiskajai jaunatnes dienai veltīta svinīga sēde, kurā referēja Latvijas komjaunatnes COK pirmais sekretārs E. Liberts, pastāstot arī par Latvijas komjaunatnes slaveno cīņu ceļu un tiem cīnītājiem, kas krita par padomju varu.¹³⁵ Partijas un Latvijas PSR TKP vārdā jauniešus sveica J. Kalnbērziņš un V. Lācis. Pēc svinīgās daļas notika plašs Rīgas komjauniešu un pionieru sagatavots koncerts. It sevišķi lielu interesi izraisīja Rīgas komjauniešu uzvedums «Uzvaras ceļš», kurā piedalījās ap 150 Rīgas komjauniešu. Plaša jaunatnes, strādnieku un kareivju demonstrācija notika Liepājā; vairāki tūkstoši Liepājas iedzīvotāju gājienā devās cauri visai pilsētai uz laukumu pie Ziemeļu kapsētas, kur bija uzcelta speciāla tribīne un notika plašs mītiņš. Mītiņā runāja LKP Lejaskurzes apgabala komitejas otrā sekretāre O. Vāvere, J. Januška, laikraksta «Komunists» redaktors A. Krievs u. c. Vakarā pa Liepājas ielām automašīnās brauca Liepājas dzelzceļa depo komjaunieši, kas ieradās arī Grobiņā, kur tos sveica vietējie jaunieši.¹³⁶ 1. septembrī no visām Jelgavas malām uz Vienības parku devās strādnieku un kalpotāju,

arodbiedrību, pionieru, armijas kolonnas. Notika plašs mītiņš, kurā runāja K. Plāters, K. Šuba, E. Fridrihsons. Tad mītiņa dalībnieki kolonnās pa Uzvaras ielu devās uz pilsētas centru.¹³⁷ Daudzi tūkstoši Daugavpils iedzīvotāju pulcējās Jūnija laukumā, kur notika plašs mītiņš. Mītiņā runāja LKP Latgales apgabala komitejas sekretārs R. Neilands un Latvijas Komunistiskās Jaunatnes Savienības apgabala komitejas sekretārs I. Boroks. Plaša jaunatnes masu sapulce notika Rēzeknē, Armijas sporta laukumā, kur ar runu uzstājās V. Pujāts, Ludzā notika gājiens pa pilsētas ielām, Valmierā — lieli sporta svētki,¹³⁸ Kuldīgā — pilsētas dārzā jaunatnes mītiņš.

Tikpat liksmi un priecīgi Starptautisko jaunatnes dienu svinēja arī citās Latvijas pilsētās un laukos, svinēja visa Padomju zeme. Ļeņingradā svinīgajā gājienā piedalījās ap 400 000 darbaļaužu, Kijevā 250 000 utt.

1940. gada novembrī Padomju Latvijas darbaļaudis pirmo reizi savā vēsturē visā republikas teritorijā brīvi svinēja Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 23. gadadienu. Šos Oktobra svētkus Padomju Latvija svinēja kopā ar visu Padomju zemi, un Padomju Latvijas darbaļaudis svētkos ar lepnumu varēja atskatīties gan uz noieto revolucionāro cīņu ceļu, gan arī uz pirmajiem sasniegumiem sociālistiskajā celtniecībā. Šajā vēsturiski īsajā sprīdī — nepilnos 4 mēnešos — pēc padomju varas atjaunošanas bija jau nacionalizēta rūpniecība, bankas, tirdzniecība, pabeigta agrārā reforma, sperti pirmie soļi jaunā valsts aparāta izveidošanā. Lielās izmaiņas un pārveidojumi aptvēra visas republikas tautas saimniecības un kultūras nozares.

Latvijas PSR darbaļaudis Oktobra revolūcijas gadadienu centās sagaidīt ar darba uzvarām, ar panākumiem sociālistiskajā sacensībā. 1940. gada septembra beigās fabrikas «Latvijas kokvilna» (tagad «Boļševička») kolektīvs aicināja visas Latvijas strādniekus iesaistīties sociālistiskajā sacensībā par godu Oktobra svētkiem.¹³⁹ LKP CK un Latvijas PSR Arodbiedrību savienība atbalstīja šo «Latvijas kokvilnas» kolektīva ierosinājumu un 1940. gada 1. oktobrī griezās ar uzsaukumu pie Latvijas strādniekiem iesaistīties sociālistiskajā sacensībā.¹⁴⁰ 1940. gada 9. oktobrī uz sociālistisko sacensību par godu Oktobra svētkiem aicināja rūpnīcas «Vairogs» (tagad Rīgas Vagonu rūpnīca) komjaunieši un jaunieši. Aicinājumam bija daudz sekotāju. Sociālistiskās sacensības vērienu 1940. gada rudenī pārliecinoši rāda sekojošie skaitļi: sociālistiskajā sacensībā bija iesaistījušies 750 rūpnīcu un citu kolektīvu 78 200 strādnieku un kalpotāju (no kopējā skaita 213 000 strādnieku un kalpotāju republikā).¹⁴¹ Šajā skaitā neietilpst dzelzceļnieki un lauku darbaļaudis. Pirmsoktobra sociālistiskajā sacensībā piedalījās 355 rūpniecības uzņēmumu 54 127 strādnieki un 65 celtniecības uzņēmumu 2800 strādnieki.¹⁴² Apmēram 70 000 strādnieku 1940. gada rudenī palīdzēja novākt laukos kartupeļus un cukurbietes.¹⁴³ Ārkārtīgi plaši

izvērsās sociālistiskā sacensība Latvijas laukos par ātrāku ražas novākšanu un zemes aparšanu. Jau 1940. gada oktobra vidū tanī bija iesaistījušies 15 apriņķu un 422 pagastu lauku darbaļaudis.¹⁴⁴ Par uzvarētāju lauku sociālistiskajā sacensībā kļuva Kuldīgas apriņķis. Latvijas strādnieku šķira pirmsoktobra sociālistiskajā sacensībā ietaupīja elektroenerģiju, kurināmo un materiālus 1 milj. rubļu apmērā, darba ražīgums bija cēlies par 5 līdz 54%.¹⁴⁵ 1940. gada 5. oktobrī Rīgā Sporta namā notika sociālistiskās sacensības uzvarētāju godināšana. 11 Latvijas uzņēmumi saņēma komisariātu, arodbiedrību utt. ceļojošos sarkanos karogus un naudas prēmijas. Par aktīvu piedalīšanos sociālistiskajā sacensībā bija atzīmēti 86 uzņēmumi un organizācijas (no tiem 58 fabrikas).¹⁴⁶ Par labāko rūpniecības uzņēmumu un uzvarētāju sociālistiskajā sacensībā kļuva velosipēdu fabrika «Sarkanā zvaigzne». Pirmsoktobra sociālistiskās sacensības gaitā republikā izvirzījās 310 stahanoviešu un ap 10 000 trieciennieku (par trieciennieku skaitīja to, kas dienas normu pārsniedza vismaz par 25%).

Latvijas darbaļaudis, gatavojoties svētkiem, uzposa pilsētas, greznoja tās ar mākslinieciskās montāžas u. c. veidojumiem. Ikvienā pilsētā un it sevišķi Rīgā bija nodibinātas svētku organizēšanas komisijas. Padomju Latvijas prese ievietoja plašus materiālus par Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas dienām, par oktobra cīņām Petrogradā un Maskavā.

«Cīņa» 1940. gada oktobrī publicēja 14 plašus profesora V. Miškes rakstus par Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanu un norisi.¹⁴⁷ Šajos rakstos galvenokārt bija analizēta boļševiku partijas taktika, kā arī partijas CK un V. I. Ļeņina darbs Oktobra revolūcijas dienās. Avīze «Пролетарская правда» 1940. gada oktobrī — novembrī vairākos numuros publicēja 1917. gada revolucionāro notikumu hroniku, bet 1940. gada 7. novembra numurā — 1917. gada revolucionāro notikumu hroniku Latvijā. Vienlaikus avīzēs bija publicēti arī citi materiāli par Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas norisi.¹⁴⁸ Laikrakstos bija ievietotas arī Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas dalībnieku atmiņas. J. Fridmane un Jāzeps Orlovskis (fabrikas «Delka» strādnieki) dalījās savās atmiņās par 1917. gada Oktobra bruņotajām cīņām Maskavā,¹⁴⁹ bet Oktobra revolūcijas dalībnieks Pirtnieks — par 1917. gada Oktobra dienām Petrogradā.¹⁵⁰ Atmiņās bija arī daudz faktu materiāla par latviešu sarkangvardu cīņām Petrogradā un Maskavā. 1940. gada 7. novembra numurā avīze «Пролетарская правда» ievietoja Pētera Grāmatnieka¹⁵¹ atmiņas par 1917. gada notikumiem Latvijā. P. Grāmatnieka atmiņas par Oktobra dienām Latvijā¹⁵² līdz šai dienai nav zaudējušas savu nozīmi, lai gan padomju vēstures literatūrā tās vēl nav tikušas izmantotas. Ievēribu pelna arī I. Daugavgrīvas latviešu strēlnieku pulka strēlnieka E. Krūmiņa atmiņas par Lielās Oktobra revolūcijas norisi pulkā¹⁵³ un M[akara]

J[akov]eva] atmiņas par Oktobra gadadienas atzīmēšanu Rīgas Centrālcietumā 1933. gadā.¹⁵⁴ A. Rudēvics plašā rakstā «Ko Padomju vara devusi Latvijas darbaļaudim»¹⁵⁵ mēģināja analizēt Latvijas revolucionārās kustības attīstību 1905. un 1919. gadā un buržuāziskajā Latvijā. Jāatzīmē arī A. Upīša plašā runa Latvijas Rakstnieku savienībā Oktobra revolūcijas atceres vakarā 1940. gada 5. novembrī «Oktobra revolūcija un latviešu literatūra».¹⁵⁶ Šajā runā A. Upīts viens no pirmajiem latviešu padomju literatūrā apskatīja Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas ietekmi uz latviešu rakstniecību, kultūras un mākslas dzīvi Latvijā 1917.—1919. gadā un arī buržuāziskajā Latvijā.¹⁵⁷ Paliekoša nozīme ir arī plašajam M. Rudziša rakstam «Latviešu revolucionārā (boļševiku) prese Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas laikā 1917. gadā».¹⁵⁸

Ārkārtīgi plaši Lielā Oktobra svētkiem gatavojās fabriku un rūpniecību, arodbiedrību, skolu un iestāžu pašdarbību kolektīvi. Rīgā Oktobra svētku sarīkojumi notika 265 vietās, ar saviem priekšnesumiem tajos piedalījās 125 drāmas kolektīvi, 100 dažādi kori un vokālie ansambļi un daudzas pašdarbnieku grupas.¹⁵⁹ Bagātu izdomu lika lietā Rīgas u. c. pilsētu strādnieki, gatavojot demonstrāciju svētku kolonnai greznojumus un simboliskos veidojumus.

1940. gada 7. novembris Rīgā sākās ar kara spēka parādi Sarkanarmijas laukumā (tag. Uzvaras laukums) Pārdaugavā; gar tribīni 4 stundās nogāja neskaitāmas demonstrantu kolonnas, gājieni noslēdza fizkultūrieši. Pavisam Rīgā svētku demonstrācijā piedalījās 275 000 cilvēku,¹⁶⁰ Liepājā demonstrācijā piedalījās ap 30 000 strādnieku, kalpotāju un skolēnu, Abrenē — 5000, Jelgavā — 18 000, Daugavpilī — 30 000. Ventspils iedzīvotāji svētku demonstrācijā devās uz I. Maija laukumu, Ludzā gājienā un mītiņā Oktobra laukumā piedalījās 8000 cilvēku, Rēzeknē mītiņā Sporta laukumā piedalījās 10 000 cilvēku, Ķegumā — 600, Iecavā — 1000. Apmēram 6000 Valmieras iedzīvotāju devās demonstrācijā uz Sarkanā laukumu, tad uz Karātavu kalniņu, lai godinātu nošautos Valmieras komjauniešus. Pēc mītiņa Talsu tirgus laukumā tūkstoši talsnieku devās gājienā uz revolucionāru kapiem. Svētku mītiņi notika Slokā un Smiltēnē.¹⁶¹ 1940. gada 8. novembrī Ventspils darbaļaudis devās gājienā uz Priežgala un Meža kapiem, kur notika sēru mītiņi. Gājieni uz revolucionāru kapiem notika arī Vārmē un Padurē (Kuldīgas apriņķī), Popē, Ugālē, Zūrās, Mazirbē, Zlekās (Ventspils apriņķī), Secē, Dignājā, Slatē, Daudzesē (Jēkabpils apriņķī) utt. Alsungas, Lielvārdes (ap 1000), Svētcīma (700) darbaļaudis pēc svētku mītiņa ar sarkaniem karogiem devās uz 1905. gadā kritušo revolucionāru kapiem, bet Balvu darbaļaudis (ap 5000) — uz 1919. gadā kritušo sarkanarmiešu kapiem. Mazsalacā uz mītiņu pulcējās piecu apkārtnējo pagastu darbaļaudis un godināja 1905. un 1919. gadā kritušos cīnītājus. Apmēram 2000 apkārtnējo pagastu iedzīvotāju pul-

cējās svētku mītiņā Skaistkalnē. Neretā pēc mītiņa apmēram 1000 dalībnieku devās uz 1906. gadā nošauto revolucionāru kapiem. Svētku mītiņos Zeltiņos piedalījās 2500 cilvēku, Gaujienā — 300, Vijciemā — 100 cilvēku. Taurkalnes pagasta padome 6. novembrī rīkoja svinīgo izbraukuma sēdi uz 1919. gadā kritušo cīnītāju kapiem, kurā piedalījās ap 500 cilvēku.¹⁶²

Gājieni uz revolucionāru kapiem notika visās Latvijas malās, gan pilsētās, gan laukos. Jau 1940. gada 6. novembrī Liepājas skolu un iestāžu delegācijas devās uz 1905. gada kritušo revolucionāru kapiem Liepājas Centrālajā kapsētā. Revolucionāru soda vietā, kapu paaugstinājumā, bija uzcelts pieminekļa atveids, kura virsotni greznoja sirpja un āmura emblēma sudrabortā skuju vainagā. Piemiņas vietā runas teica A. Krievs, I. Sudmalis, M. Edžiņš un Sarkanās Armijas pārstāvis.¹⁶³ Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas svētku priekšvakarā Viļānu un Kaunatas pagastos partijas biedri nolika piemiņas plāksnes pie 1919. gadā kritušo sarkanarmiešu kapiem,¹⁶⁴ bet Apes darbaļaudis svētku priekšvakarā uzkopa un izdaiļoja Vaidavas upes krastā apglabāto 63 sarkanarmiešu kapu. Pēc LKP un LĻKJS organizāciju un arodbiedrību ierosinājuma revolucionāru kapu izdaiļošanā piedalījās ap 400 Apes iedzīvotāji. Pēc uzkopšanas uzkalniņa izskats bija pilnīgi izmainījies, bija izveidots gliets, cipresēm ierobežots laukumiņš, uz kapu vietu veda plats ceļš.¹⁶⁵ It sevišķi daudz gājieni un mītiņi pie kritušo revolucionāru kapiem 1940. gada 6. un 7. novembrī notika Zemgalē un Ziemeļvidzemē (Valmieras un Valkas apriņķos). Šeit gājieni uz kritušo revolucionāru kapiem notika gandrīz katrā pagastā, bet arī pārējās Latvijas daļās tā bija vispārēja parādība. Tas bija liels un nozīmīgs tradīcijas sākums. Piemēram, 1940. gada 6.—7. novembrī gājieni uz revolucionāru kapiem notika Codē, Irlavā, Praviņos, Panemunes pagastā, Vecsaulē, Augstkalnē, Lielstraupē, Mazstraupē, Jaunraunā, Turlavā, Taurkalnē, Ozolniekos, Klosterē, Aizviķos, Veļķos, Slatē, Secē, Dignājā, Bukaišos, Penkulē, Matkulē, Rubā, Milzkalnē, Jaunsaulē, Zemītē, Blīdenē u. c.¹⁶⁶ Sajos gājienu piedalījās tūkstošiem darbaļaužu, pie kapiem notika mītiņi, stāvēja goda sardzes, dziedāja revolucionārās cīņu dziesmas. Pie kritušo kapiem revolucionārie cīnītāji dalījās savās atmiņās par kritušajiem biedriem un par revolucionāriem notikumiem. Vairākos Bauskas apriņķa pagastos pie kritušo cīnītāju kapiem stāvēja strādnieku gvardu goda sardzes. Džūkstes darbaļaudis uz revolucionāru kapiem devās lāpu gājienā. Liels gājiens uz 1905. un 1919. gadā kritušo revolucionāru kapiem notika 6. novembrī Gaiķu pagastā (Kuldīgas apr.), tas ilga vairākas stundas; ziedi un vainagi bija nolikti uz nošauto un kritušo revolucionāru kapiem vairākās pagasta vietās.¹⁶⁷ 10. novembrī lielu gājieni uz revolucionāru kapiem organizēja Jelgavas pilsētas Sarkanās Palīdzības organizācija, simtiem demonstrantu nolika ziedus un sarīkoja mītiņus pie vairāku kritušo cīnītāju kapiem.¹⁶⁸

Cirgaļu pagasta iedzīvotāji 1940. gada 7. novembrī organizētā gājienā devās uz 1905. gada cīņās kritušā Kļaviņa kapu Aumeisteru kapsētā, kur notika mītiņš, 7. novembrī uz kritušo revolucionāru kapiem notika Palsmanes darbaļaužu gājiens, kurā piedalījās ap 600 cilvēku.¹⁶⁹ Apmēram 600 Dzērbenes darbaļaužu 1940. gada 3. novembrī devās uz Mālu birzi, kur 1905. gadā soda ekspedīcija bija nošāvusi 2 revolucionārus, tad uz Purgaļu māju purva malu, kur 1919. gadā buržuāziskās Latvijas komandantūru slepkavas nošāva revolucionāru Stepīņu. Gājiens uz cīnītāju kapiem notika arī Taurenē pagastā (Cēsu apriņķī). Jaunraunas un Veselavas pagastu (Cēsu apriņķī) darbaļaudis kopīgā gājienā devās uz Raunas silu, kur 1905. gada soda ekspedīcija nošāva revolucionārus Zariņu un Paegli.¹⁷⁰ Apmēram 1500 Alojas iedzīvotāju piedalījās manifestācijas gājienā ar karogiem un lozungiem uz Alojas kapiem, lai godinātu 1919. gadā kritušos sarkanarmiešus un revolucionāros cīnītājus.¹⁷¹ 1940. gada 7. novembrī plaša tautas manifestācija notika Lejasciemā, demonstranti devās uz 1905. gada soda vietu, kur soda ekspedīcija nošāva vairākus revolucionārus, kā arī uz kritušo cīnītāju kapiem. 1920. gada jūnijā Lejasciemā Silamiķeļu mežā aizsargi bija apļenkusi nelegālās sapulces dalībniekus, jaunieši E. Berkoldu nogalināja uz vietas, bet Vilmu Cīruli aizveda uz komandantūru un nogalināja tur. Četrus no apcietinātajiem jauniešiem dažas dienas vēlāk nošāva Viļakā. Šiem traģiskajiem notikumiem avīze «Liesma» (Valmierā) veltīja rakstu. Lejasciemieši 1940. gada 20. oktobrī pārveda meža malā apglabātā E. Berkolda mirstīgās atliekas uz kapsētu un apglabāja jaunieškārtotajos tautas kapos.¹⁷² Arī Bauņu pagastā laukstrādnieku arodbiedrība kopā ar vietējo Sarkanās Palīdzības organizāciju un Jaunburtņieku pagasta valdi izraka Jaunburtņieku pagasta Bodnieku māju tīrumā nošauto un aprakto revolucionāro cīnītāju Pauli Bušmani un pārveda viņu uz Matīšu kapsētu.¹⁷³

Godinot kritušos biedrus, Latvijas darbaļaudis smēlās jaunus spēkus cīņai par sociālisma pilnīgu uzvaru Latvijā, godināja šīs cīņas celmlaužus. Nevar noliegt arī šo visās Latvijas malās notikušo gājienu un mītiņu lielo emocionālo ietekmi, lielo nozīmi komunistiskās audzināšanas darbā. Visi šie gājieni un mītiņi notika pilnīgi pēc vietējo LKP, komjaunatnes, Sarkanās Palīdzības, vietējo pašvaldību, laukstrādnieku arodbiedrību, strādnieku arodbiedrību un citu organizāciju iniciatīvas.

Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 25. gadadienas priekšvakarā pionieru svinīgo zvērestu nodeva tūkstošiem jauno ļeņiniešu — Latvijas jauno pionieru, kas apsolīja sargāt un glabāt vecāko paaudžu revolucionārās tradīcijas. 1940. gada 8. novembrī Rīgas pionieru aktīvs Rīgas pionieru pili (Amatu ielā 5) sastapās ar partijas, valdības un komjaunatnes pārstāvjiem. Par revolucionāro cīņu pionieriem stāstīja izglītības tautas komisāra vietnieks J. Jansons, tieslietu tautas komisārs A. Jablonskis, bijušais latviešu sarkanais strēlnieks

LKP CK Skolu daļas vadītājs F. Dombrovskis. Rīgas pionieru vārdā 7. pamatskolas pionieris Zīģis Skujiņš¹⁷⁴ pateicās par izcīnīto brīvību un ziņoja par pionieru gatavību — arvien būt modriem par savu Padomju valsti.¹⁷⁵

Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas svētkus kopā ar Rīgas darbaļaudīm svinēja arī Igaunijas un Lietuvas PSR darbaļaužu delegācijas, bet Latvijas PSR darbaļaužu delegācijas izbrauca uz Kauņu un Tallinu¹⁷⁶ un R. Neilanda vadībā arī uz Maskavu. Maskavā Latvijas PSR darbaļaužu delegācija piedalījās svinīgajā sēdē par godu Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 23. gadadienai, noskatījās karaspēka parādi un demonstrāciju, kopā ar Maskavas Autobiļu rūpnīcas strādniekiem svinēja svētkus rūpnīcas kultūras pilī. 8. novembrī delegācijas locekļi vairākas reizes uzstājās ar runām Maskavas darbaļaužu priekšā pilsētas laukumos.¹⁷⁷

1940. gada 8. novembrī Rīgas pilī Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdijs un Tautas Komisāru Padome organizēja pieņemšanu par godu Lietuvas un Igaunijas darbaļaužu delegācijām.¹⁷⁸

Ar tikpat lielu aktivitāti un jauniem panākumiem sociālistiskās Latvijas celšanas darbā republikas darbaļaudis sagaidīja 1941. gada 1. Maija svētkus. Sociālistiskajā sacensībā par godu Maija svētkiem iesaistījās 1052 uzņēmumi un iestādes ar 160 880 strādniekiem.¹⁷⁹ 30 909 strādnieki uzņēmās individuālās saistības.¹⁸⁰ 1941. gada 1. Maijā republikā bija 1700 trieciennieku un 2380 stahanoviešu.¹⁸¹ Tikai 2 pirmajās aprīļa nedēļās izvirzījās 552 jauni stahanovieši. Ar Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija 1941. gada 29. aprīļa dekretu 9 labākie Padomju Latvijas stahanovieši tika apbalvoti ar Prezīdija Goda rakstu.¹⁸² Lielu panākumu atzīmēja Latvijas tirdzniecības flotes jūrnieki, tvaikoņa «Sports» komanda pirmssmaija sociālistiskajā sacensībā ierindojās pirmajā vietā PSRS Jūras tirdzniecības flotē.

Republikas komjaunatnes organizāciju sacensībā uzvarēja un LĻKJS CK Ceļojošo karogu saņēma LĻKJS Valkas apriņķa organizācija (sekretārs A. Rēpelis). Svinīgajās sēdēs rūpnīcās un uzņēmumos, kas notika laikā no 26. līdz 30. aprīlim, tika ziņots par jauniem sasniegumiem, par jaunām darba uzvarām. 1941. gada aprīļa beigās uz Maskavu izbrauca Latvijas PSR darbaļaužu delegācija ar LKP CK sekretāru Z. Spuri priekšgalā, lai piedalītos 1. Maija svinībās.¹⁸³ Uz Maskavu viesos pie saviem draugiem, «Трехгорная мануфактура» strādniekiem, ar kuriem tie sacentās jau kopš 1941. gada sākuma, devās Rīgas «Sarkanās tekstilnieces» kolektīva pārstāvji, kas Maskavā piedalījās arī 1. Maija gājienā.

1941. gada 30. aprīlī Latvijas PSR Valsts Operas un baleta teātrī notika 1. Maijam veltīta LKP Rīgas komitejas un Rīgas pilsētas Izpildkomitejas svinīga sēde, kurā referātu nolasīja LKP CK sekretārs A. Pelše.

Padomju Latvijas prese svētku priekšvakarā un

svētku dienās publicēja daudz materiālu par 1. Maija svinēšanu pagrīdes apstākļos. Viens no vecākajiem Rīgas strādniekiem revolucionāriem, Latvijā pirmā politiskā streika dalībnieks (Krīgsmaņa fabrikā) M. Ozoliņš dalījās savās atmiņās par 1897. gada 1. maija atzīmēšanu Rīgā un Liepājā.¹⁸⁴ M. Edžiņš savā rakstā «50. maijs»¹⁸⁵ skāra jautājumu par 1. Maija pirmo atzīmēšanu Liepājā. H. Krūziņš dalījās atmiņās par 1904. gada 1. Maija svētkiem.¹⁸⁶ Šķirotavas depo mehāniķis P. Anšons publicēja atmiņas par 1905. gada 1. Maija svinībām Rīgā,¹⁸⁷ J. Kaviers — par 1905. gada 1. Maija notikumiem Sāvienā,¹⁸⁸ bet J. Vīgants — par 1905. gada 1. Maija notikumiem Raunā.¹⁸⁹ Tāpat 1941. gada presē bija publicētas vairākas atmiņas par 1. Maija dienas atzīmēšanu buržuāziskajā Latvijā, par pagrīdnieku drosmīgo cīņu.

J. Liepiņš pakavējās pie notikumiem Rūjienā 1922. gada 1. Maijā,¹⁹⁰ A. Lomonosova pastāstīja par Maskavas radio 1. Maija pārraižu nozīmi,¹⁹¹ T. Jansons — par pagrīdes preses izdošanu 1936.—1938. gadā Rīgā 1. Maija priekšvakarā,¹⁹² V. Berkoviča rakstā «Tanis dienās» — par to, kā pagrīdnieki atzīmēja 1. Maiju pagrīdē un cietaumā.¹⁹³

A. Mateuss publicēja atmiņas par 1. Maija atzīmēšanu Kalnciema katrogā 30. gadu otrajā pusē,¹⁹⁴ bet P. Koķis — par 1930. gada 1. Maiju Rīgas Centrālcietumā.¹⁹⁵ Atmiņu materiālus par 1. Maiju Rīgas Centrālcietumā publicēja arī «Brīvā Venta».¹⁹⁶ Tai pašā numurā E. Ankupe dalījās savās atmiņās par 1940. gada 1. Maiju Rīgas Terminālcietumā. Avīzē «Пролетарская правда» bija publicēts apraksts «Sarkanais karogs» par diviem Rīgas komunistiem pagrīdniekiem Ivanu Manzurovu un Stepanu Trabo, kas bija uzkāruši sarkano karogu M. Kuņņecova fabrikas dūmenī,¹⁹⁷ bet avīze «Jaunais Komunārs» 1. Maija numurā publicēja materiālus par 1940. gada 1. Maija atzīmēšanu.

Jāatzīmē, ka jau 1941. gadā bija izdarīts pirmais mēģinājums apkopot ziņas par 1. Maija svinēšanu buržuāziskajā Latvijā. Latvijas PSR Centrālā valsts arhīva zinātniskais līdzstrādnieks S. Levitāns 1941. gada 1. maijā avīzē «Cīņa» un «Пролетарская правда» publicēja plašu rakstu «Pirmais Maijs kapitālistiskajā Latvijā», kurā, balstoties uz policijas un politpārvaldes materiāliem, apkopoja ziņas par sarkano karogu izkāšanu, nelegālo uzsaukumu izplatīšanu, arestiem utt. Plašu fragmentu no Maksima Gorkija romāna «Māte» par 1. Maija atzīmēšanu cariskajā Krievijā publicēja žurnāli «Lokomotīve» un «Pionieris».¹⁹⁸

1. Maija svētku gājienam Rīgas darbaļaudis un it sevišķi pionieri un sportisti sāka gatavoties jau 1941. gada aprīļa beigās, pilsētās ielās bieži varēja redzēt soļojam sportistu un pionieru kolonnas. 1941. gada 1. Maijā Sarkanarmijas laukumā Pārdaugavā notika karaspēka parāde un reizē arī kara aviācijas parāde. Parādi pieņēma Baltijas atsevišķā kara apgabala pavēlnieks ģenerālpulkvedis F. Kuņņecovs. Pēc parādes vairāk nekā 4 stundas gar svētku tribīni devās Rīgas rajonu demonstrantu,

fizkultūriešu un Osoaviahima biedru kolonnas. Rīgā 1. Maija demonstrācijā piedalījās ap 300 tūkstoši cilvēku.

Svētku demonstrācijas un gājieni notika arī citās Latvijas pilsētās. Liepājā gar tribīni Annas tirgus laukumā dažās stundās nogāja 35 000 cilvēku,¹⁹⁹ Daugavpilī 17. jūnija laukumā sanāca apmēram 20 000 cilvēku un notika liels svētku mitiņš, kuru atklāja Daugavpils pilsētas Izpildkomitejas priekšsēdētājs B. Škapars un kurā runāja LKP pilsētas komitejas pirmais sekretārs F. Treimanis.²⁰⁰ Vairāk nekā 20 000 Jelgavas iedzīvotāju piedalījās svētku demonstrācijā. 1. Maija laukumā Ventspilī sanāca 5000 cilvēku, kurus apsveica LKP Ventspils apriņķa komitejas 1. sekretāre I. Paldiņa-Rūse. Jelgavā 1. Maija svētkos celtņieki nodeva ekspluatācijā Sporta namu un jaunās viesnīcas ēku.²⁰¹ Rēzeknē tūkstošiem demonstrantu devās gar LKP apriņķa komitejas ēku uz pilsētas tirgus laukumu, kur notika svētku mitiņš (runāja G. Iljins).²⁰² Cēsis pilsētas centrālajā laukumā notika mitiņš, kurā piedalījās 5000 dalībnieku (runāja LKP Cēsu apriņķa komitejas 1. sekretāre L. Zaļkalne), arī Madonā 3000 Madonas un apkārtnējo pagastu darbaļaudis pulcējās mitiņā, kurā svētku uzrunu teica LKP Madonas apriņķa komitejas 1. sekretāre I. Pliesmane, Lūdzā demonstrācijā un mitiņā, kurā runāja V. Kikuts un A. Lomonosova, piedalījās 5000 cilvēku.²⁰³

Bauskā 5000 cilvēku pulcējās uz 1. Maija mitiņu Revolūcijas parkā, kur tos uzrunāja LKP apriņķa komitejas 1. sekretārs J. Grīnbergs. Svētku gājiens notika arī Straupē (1200 cilvēku), Drabesos (300), Drustos (350) u. c.

Tāpat kā Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas svinību dienās, arī 1. Maija svētkos Latvijas darbaļaudis neaizmīrsa savus kritušos cīnītājus. Kuldīgā 1. Maija svētkos pilsētas, kā arī apkārtnējo pagastu darbaļaudis pulcējās laukumā pie pilsētas Izpildkomitejas. Pēc mitiņa atklāšanas darbaļaužu delegāciju pārstāvji ar vainagiem devās uz pilsētas kapiem un nolika tos pie 1919. un 1905. gadā kritušo atdusas vietām. Šajā laikā 45 padomju lidmašīnas nolidoja pāri pilsētai parādes ierindā. Mitiņā Kuldīgā runāja LKP CK lektors P. Ķīmenis.²⁰⁴ Arī Saldū 2000 svētku mitiņa dalībnieku devās nolikt ziedus uz kritušo revolucionāru kapiem. Valmierā pēc plaša svētku mitiņa tūkstoši valmieriešu devās godināt varonīgos Valmieras komjauniešus. Dziļu un izjustu runu pie Valmieras komjauniešu kapa teica M. Kandāte, LĻKJS Valmieras apriņķa komitejas 1. sekretāre. Tukumā pēc mitiņa, kurā runāja LKP apriņķa komitejas sekretāri A. Mazjēcis un E. Jātniece, organizāciju pārstāvji devās uz Kapu kalnu, kur nolika vainagus uz kritušo revolucionāru kapiem. Aizputē pēc 1. Maija mitiņa (2000 dalībnieku) demonstrantu kolonnas ar sarkaniem karogiem devās uz Rokasbirzi, 1905. gada kaujinieku cīņu vietu ar baroniem un cara karaspēku.²⁰⁵ Smiltēnē darbaļaudis, pulcējušies svētku mitiņā pilsētā, Gustava Ādolda laukumā, pēc revolucionāra Levica

ierosinājuma nolēma pārdēvēt laukumu par 1. Maija laukumu; pēc mītiņa smilteneši devās uz revolucionāro cīnītāju kapiem, kur notika sēru mītiņš.²⁰⁶ Arī Mazsalacā 1. Maija svinības sākās ar gājieni uz revolucionāru kapiem un mītiņu vidusskolas parkā, kurā piedalījās 1000 dalībnieku.²⁰⁷ Rūjienā mītiņā tirgus laukumā runāja LKP Valmieras apriņķa komitejas 2. sekretārs T. Grava. Mītiņa dalībnieki devās uz 1905. gada revolucionāra Jāņa Golde sodīšanas vietu. Godinot kritušos cīnītājus, LKP, arodbiedrību un Strādnieku gvardes pārstāvji nolika ziedus un vainagus.

Arī Raunā 1. Maija demonstrācijas dalībnieku gājieni devās uz Raunas parku, kur 1905. gadā bija nošauti revolūcijas dalībnieki. Sēru mītiņā runāja LKP Cēsu apriņķa komitejas 2. sekretārs E. Ozoliņš.²⁰⁸

1. Maija svētku demonstrāciju dalībnieku gājieni uz revolucionāru kapiem notika gan Birzujos un Palsmanē,²⁰⁹ gan Ēdolē un Usmā,²¹⁰ gan Praviņos un Zentēnē,²¹¹ Ainažos un Rencēnos,²¹² Kalupē,²¹³ Grobiņā, Spārē, Jūrkalnē un daudzās citās vietās visā Latvijā.

Ļoti plaši gājieni uz revolucionāru kapiem notika 1941. gada 2. maijā Liepājā un Jelgavā. Šos gājienu organizēja MOPR Liepājas un Jelgavas komitejas. Liepājas darbaļaudis no Biržas laukuma kolonnā jau agri no rīta devās uz Liepājas Centrālkapjiem, lai godinātu 1907. gada septembrī pakārtos revolucionārus un arī 1919. gada augustā nošautos cīnītājus.²¹⁴ Par šiem cīnītājiem avīze «Komunisti» 1941. gada 1. Maijā publicēja plašu rakstu. Jelgavas darbaļaudžu gājieni devās uz vācu interventu 1919. gadā nošauto 300 sarkanarmiešu un Jelgavas iedzīvotāju kapiem, kur notika mītiņš, tad devās uz Jelgavas vecajiem kapiem, kur apglabāti 1905. gada revolūcijas 72 cīnītāji.²¹⁵ 1941. gada Maijā tika likti pamati draudzības tradīcijai starp Valkas un Valgas pilsētu iedzīvotājiem. Valgas un Valkas darbaļaudis, Valgas un Valkas apriņķa zemnieki pulcējās uz kopēju mītiņu Valkā. Mītiņa dalībniekus uzrunāja LKP Valkas apriņķa komitejas sekretārs F. Bergs un Igaunijas KP Valgas apriņķa komitejas sekretārs A. Pess. 10 000 mītiņa dalībnieku devās gājienā pa Valkas un Valgas ielām.²¹⁶ 1. Maija svētkos vairāki pagasti rikoja kopīgus mītiņus. Tādi notika Aglonā (3500 dalībnieku),²¹⁷ Izvaltā (4000 dalībnieku), Silenē (2000 dalībnieku), Linavā (4000 dalībnieku),²¹⁸ Līvānos (2500), Viesītē (3000 dalībnieku)²¹⁹ u. c.

1941. gada 1. Maija demonstrācijas liecināja par tām izmaiņām, kas bija notikušas Latvijas PSR. Pirmo reizi demonstrācijas gājienos brauca MTS traktori, soļoja FRA skolu audzēkņi, LVU sagatavošanas kursu studenti, iespaidīgās Strādnieku gvardes bataljonu un rotu slēgtās ierindas zilajos formās tērpos, osoviahimoviešu kolonnas utt. Maija svētkus Latvijas darbaļaudis atzīmēja ne tikai ar svinīgajām sēdēm un gājieniem. Jau pirms svētkiem Latvijas PSR Arodbiedrību centrālās padomes Kultūras daļa bija izstrādājusi plašu svētku programmu. Rīgas parkos notika arodbiedrību un

sarkanarmiešu orķestru un mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu priekšnesumi. Tā, būvstrādnieku arodbiedrība organizēja koncertu Ziedoņa parkā, tekstilstrādnieki — Dzegužkalnā, mežrūpniecības — Arkādijas parkā, metālrūpniecības strādnieku arodbiedrība — 1905. gada parkā utt.²²⁰ 1905. gada parkā savu plašo uzvedumu «1. Maijs» sniedza LĻKJS Rīgas komitejas sagatavotais ansamblis, kurā piedalījās 80 pionieri un 150 komjaunieši (vadītājs J. Zariņš, dejas iestudēja N. Katlape). Šis uzvedums stāstīja par Latvijas strādnieku revolucionāro cīņu ceļu un izcīnīto uzvaru.²²¹ 1941. gada 2. maijā Mākslas akadēmijā notika Rīgas komjaunatnes aktīva sanāksme, bet Rīgas Pionieru pili pulcējās Rīgas pionieru aktīvs, kur pionierus uzrunāja LKP CK sekretārs P. Plēsums. Pionieru svētku priekšnesumus pārraidīja Maskavas «Kominternes» raidstacija.²²²

LĻKJS Liepājas pilsētas komiteja 1941. gada 1. Maijā sarikoja skolu un fabriku jaunatnes tikšanos ar revolucionārās cīņas dalībniekiem S. Simanoviču, I. Sprūdi, R. Petrātu, kas pastāstīja par 1. Maija atzīmēšanu Liepājā gan cariskās Krievijas apstākļos, gan buržuāziskās Latvijas cietumos.²²³ Plašu informāciju par šo tikšanos ievietoja daudzi Latvijas PSR laikraksti.

Jaatzīmē, ka 1940. gada augustā bija izdarīts mēģinājums atjaunot Rīgas revolucionāro strādnieku vidū tik populāros **Darba svētkus**. Laikā no 1924. līdz 1928. gadam Darba svētkus ik gadus rikoja Rīgas arodbiedrību Centralbirojs. Svētkos runāja pazīstami revolucionārās kustības darbinieki, kreiso arodbiedrību biedri sniedza plašu mākslinieciskās pašdarbības programmu. 1928. gada Darba svētkos piedalījās vairāk nekā 10 000 strādnieku. Tie notika ne tikai Rīgā, bet arī Ventspilī, Kuldīgā, Jelgavā, Tukumā, Valmierā.²²⁴ Darba svētki, no vienas puses, bija revolucionārās Latvijas strādniecības politiskie svētki, bet, no otras, šajos svētkos masu auditorijai savu sniegumu rādīja arī latviešu revolucionārās kultūras darbinieki. Darba svētkos uzstājās «Zilās blūzes» agitkolektīvs ar nozīmīgiem literārās montāžas uzvedumiem, tika lasīta revolucionārā dzeja utt. 1940. gada 11. augustā Rīgas arodbiedrības un LKP Rīgas komiteja sarikoja plašus Tautas svētkus par godu Latvijas PSR uzņemšanai Padomju Savienības sastāvā. Pēc sava satura šie svētki bija it kā Darba svētku turpinājums. Tie notika Rīgā 10 vietās: Mežaparkā, Arkādijas dārzā, 1905. gada parkā, Viestura dārzā, Ziemeļblāzmas dārzā u. c. Tautas svētki, kas notika svētdienās, pulcināja desmitiem tūkstošu cilvēku. Svētkos spēlēja strādnieku un sarkanarmiešu orķestri, tika atskaņotas revolucionārās dziesmas.²²⁵

Līdzās tādai slavenai Latvijas proletariāta tradīcijai kā revolucionāro svētku atzīmēšanai 1940. un 1941. gadā it sevišķi liels darbs bija paveikts **revolucionāru kapu apzināšanā, uzkopšanā un labiekārtošanā**. Revolucionāru kapu apzināšana un

uzkopšana nebija tikai tehnisks pasākums, tai bija milzīga sabiedriski politiska nozīme. Runājot par Oktobra revolūcijas svētku svinēšanu Latvijā un 1. Maija svētkiem, jau atzīmējām, ka visā Latvijā par masveidīgu parādību bija kļuvuši gājieni un mītiņi pie kritušo revolucionāru kapiem, jo Latvijas darbaļaudis uzskatīja sevi par kritušo revolucionāru lietas turpinātājiem.

Revolucionāru kapu uzkopšana un to vietu apzināšana, kur tika nogalināti revolucionāri, līdz padomju varas atjaunošanai Latvijā vienmēr ir bijis revolucionārs pasākums. Sai Latvijas proletariāta tradīcijai ir gara vēsture. Sākums tai meklējams jau 1905. gadā, kad cīņās pret carismu krita ap 2000 Latvijas revolucionāru. Gandrīz vai ikvienā Latvijas pagastā bija vairāki kritušie vai nogalinātie. Tauta neaizmirsā savus pirmos cīnītājus, un pat smagajos reakcijas gados kritušo kapus bieži rotāja ziedi, sarkani karogi vai sarkanās lentas. Nekādi sodi un represijas nespēja iznīcināt šo lielo tautas mīlestību un cieņu pret saviem revolūcijas varoņiem un mocekļiem. Arī vēl pēc 1905.—1907. gada revolūcijas saskaņā ar neskaitāmo «politisko prāvu» spriedumiem daudzi revolucionāri tika nošauti vai arī mira cietumos un katorgā.²²⁶ Sos cīnītājus Latvijas darba tauta nekad neaizmirsā. 1919. gadā cīņās par Padomju Latviju krita simtiem latviešu sarkano strēlnieku, sarkanarmiešu, sarkano partizānu. Tūkstošiem padomju aktīvistu un strādnieku krita par upuri drausmīgam buržuāzijas teroram, it sevišķi Rīgā, Jelgavā un citās pilsētās. Rīgā vien no 1919. gada maija līdz jūlijam fon der Golca landsknehti un latviešu buržuāziskie nacionālisti no t. s. Baloža brigādes apšāva ap 4 tūkstoši strādnieku, simtiem pat bez tiesas un izmeklēšanas. Daudzu cīnītāju dzīvības prasīja arī buržuāziskās Latvijas terora gadi. Buržuāziskās diktatūras gados pie cīnītāju kapiem plīvoja sarkanie karogi. Neskatoties uz represijām, kritušo cīnītāju kapus tauta kopa un centās tos saglabāt. Buržuāzijas varas vīri baidījās pat no kritušajiem cīnītājiem, centās iznīcināt viņu kapus, neļaut kļūt tiem par darbaļaužu cīņas simbolu. Parlamentāriskā režīma gados 1905. gadā kritušajiem visā Latvijā uzcēla tikai nedaudz vairāk par 10 pieminekļiem, galvenokārt par darbaļaužu pašu savāktajiem līdzekļiem. Viss, kas liecināja par revolucionāro cīņu, par revolūciju, buržuāzijai bija nepatīkams un nevēlams.

Jau pirmajās dienās pēc Ulmaņa fašistiskās diktatūras gāšanas Latvijas darbaļaudis, kas kļuva par sava likteņa lēmējiem, atcerējās kritušos cīnītājus un viņu kapus.

1940. gada jūnija un jūlija dienās daudzās vietās darbaļaudis rīkoja gājienu uz kritušo revolucionāru atdusas vietām.

Tā, 1940. gada 22. jūnijā Kuldīgas strādnieku demonstrācija ar sarkaniem karogiem devās pāri Ventai uz revolucionāru kapiem,²²⁷ tanī pašā dienā arī Saldus darbaļaudis pēc mītiņa gāja uz revolucionāru kapiem.²²⁸ 23. jūnijā pēc plaša mītiņa Talsos demonstranti ar sarkaniem karogiem un

ziediem devās gājienā uz Sukturu kapiem, kur notika sēru mītiņš.²²⁹ 1905. gada revolucionāru soda vietā uz mītiņu tanī pašā dienā pulcējās arī 700 Lielvārdes iedzīvotāji,²³⁰ bet Auces strādnieki gājienā devās uz 1905. un 1919. gada kritušo kapiem.²³¹ 29. jūnijā gājienā uz 1905. gadā kritušo kapiem rīkoja Latvijas lielākā pagasta — Dundagas — darbaļaudis.²³² 1940. gada 30. jūnijā apmēram 1000 Bauskas iedzīvotāju pēc mītiņa devās uz kapiem, kur runāja LKP biedrs J. Leitāns; no LKP Bauskas organizācijas kritušo kapu vietā vainagu nolika B. Novickis.²³³ Tanī pašā diena apmēram 2000 cilvēku uz kritušo revolucionāru kapiem devās arī Kursišos un Pampājos.²³⁴ It īpaši plašs bija Rūjienas darbaļaužu gājienā (1000 dalībnieku) uz 1919. gadā kritušo revolucionāru kapiem Ternejas kapos.²³⁵ Ārkārtīgi plaša un iespaidīga darbaļaužu manifestācija 1940. gada 30. jūnijā notika Sēlpils pagastā, kurš visus buržuāziskās diktatūras gadus bija īsta revolucionārā cietudele. Pie 1905. gada cīnītāju pieminekļa uz plašu mītiņu pulcējās Sēlpils un Ābeļu pagastu iedzīvotāji, kā arī Gostiņu un Pļaviņu pilsētu iedzīvotāji.²³⁶

Arī pavisam citā Latvijas stūrī — tālajā Pedezes pagastā (Valkas apriņķī) — tanī dienā notika gājienā uz baltgvardu nomocīto sarkanarmiešu atdusas vietu.²³⁷ 1940. gada 3. jūlijā pēc plašas tautas sapulces Balvos tās dalībnieki devās gājienā uz 1918. un 1919. gadā kritušo cīnītāju kapiem. Pie kapiem izjustu runu teica LKP Abrenes—Kārsavas rajona sekretārs J. Kaupužs.²³⁸ 1940. gada 7. jūlijā uz revolucionāru kapiem devās Ventspils²³⁹ un Smiltenes (1500 dalībnieku) strādnieki.²⁴⁰ Jūlija sākumā gājieni uz kapiem notika Skrundā un Nīgrandē.²⁴¹ 1940. gada 21. jūlijā, kad Latvijā tika atjaunota padomju vara, Madonā ieradās darbaļaudis no plašas apkārtnes uz mītiņu, kas notika pie 1919. gadā kritušo cīnītāju kapiem. Mītiņā runāja Z. Granits, A. Granits, K. Āboltniņš, I. Pliesmane, P. Grāmatnieks.²⁴² Sai dienā notika Elejas darbaļaužu gājienā uz Mūrnieku kapsētu, kur bija apglabāti 1919. gada pavasarī kritušie 14 sarkanarmieši un 1905. gada revolucionārs Jānis Martinsons.²⁴³ 24. jūlijā plaša manifestācija un gājienā uz revolucionāru kapiem notika Rudzētu pagastā.²⁴⁴ 1940. gada 4. augustā pēc LKP organizācijas aicinājuma 3000 Abrenes pilsētas, Augšpils un Purvmalas pagastu iedzīvotāji devās gājienā uz 1920. gada sākumā balto bandītu nogalināto Strežņevas ciema iedzīvotāju kapiem Augšpils pagasta Svetlojes muižas mežā.²⁴⁵

Sociālistiskās revolūcijas dienās strādnieki ne tikai godināja kritušo biedru piemiņu, bet arī iesāka revolucionāru kapu atjaunošanu un apzināšanu. 1940. gada 30. jūlijā Ogres un Ķeguma strādnieki kopīgiem spēkiem atjaunoja 1919. gada maijā apglabātā J. Rozenberga kapu, kas buržuāzijas diktatūras gados bija pilnīgi nopostīts.²⁴⁶ Viens no avīzes «Brīvā Venta» korespondentiem jau 1940. gada jūlijā griezās ar aicinājumu uzmeklēt kritušo biedru kapus un norādīja, ka Ugāle

ārpus pareizticīgo kapsētas apglabāti 20 pie Elkšķenes kaujā kritušie sarkanie latviešu strēlnieki un vēlāk 2 sarkanie partizāņi, kas krita Zlēku pagastā pie Cirkales muižas. Drāšu žogu, kas apjoza kritušo kapus, buržuāzijas kalpi nopostīja.²⁴⁷

Pēc sociālistiskās revolūcijas uzvaras Latvijā un Latvijas PSR iestāšanās PSRS sastāvā revolucionāru kapu apzināšanas un uzkopšanas darbs kļuva par patiesi visas Latvijas darba tautas sirdslietu.

Paveiktajā darbā izdalāmi četri posmi: pirmais no tiem — revolucionāru kapu apzināšana, otrais — kapu uzpošana, trešais — revolucionāru piemiņas atzīmēšana un pēdējais — monumentālās propagandas darbs. Ja pirmajos trijos bija paveikts ievērojams darbs, it sevišķi 1940. gada rudenī, tad pēdējā bija izdarīts vismazāk.

Ļoti plašus materiālus par revolucionāru kapiem Latvijā publicēja «Cīņa» 1940. gada 6. oktobrī. Speciāls raksts «Kritušo revolucionāru kapu vietas» bija veltīts Rīgas Matīsa kapos apglabātajiem revolucionāriem un to kapiem. Ansis Rudēvics rakstā «Mūsu kapi» minēja daudzu revolucionāru vārdus, kas bija krituši cīņā pret cara patvaldību gan pirms 1905. gada revolūcijas, gan arī reakcijas gados un buržuāziskajā Latvijā. Savā rakstā viņš plaši citēja «Cīņas» 1914. gada 3. jūlija numurā ievietoto līdzīga nosaukuma rakstu, kurā bija arī šādi vārdi: «... ne skumt, ne raudāt pie kapu kopīņām... cīņa jānoved līdz galam, līdz proletariāta galīgai politiskai un saimnieciskai atsvabināšanai.»

Padomju Latvijas presē 1940. un 1941. gadā parādījās daži raksti, kas šim lielajam darbam deva zināmu teorētisku ievirzi. Pie vispārēja rakstura darbiem par kritušajiem cīnītājiem pieder divi K. Beierbaha raksti.²⁴⁸ Autors, būdams nenogurstošs revolucionāro notikumu pētnieks un popularizētājs, diemžēl nebija guvis pietiekamu marksistisku izglītību, viņa pieminētajos rakstos ir daudz kļūdainu uzskatu un formulējumu, vērojama revolucionāro notikumu neprecīza hronoloģija u. c. Vērtējot stingri, K. Beierbaha rakstos varētu atrast vēl daudz kļūdainu uzskatu, taču autora galvenais nopelns tomēr ir dedzīgā vēlēšanās, lai ar revolucionāro cīņu saistītie notikumi nebūtu aizmirsti, lai netiktu aizmirsti revolucionārie cīnītāji. Jau daudz saturīgāks bija A. Pupas plašais raksts «Revolucionāru kapi».²⁴⁹ Tā autors vērtēja un mēģināja apkopot paveikto darbu revolucionāru kapu apzināšanā un kopšanā, norādīja uz nepieciešamību noskaidrot visus 1919. gadā kritušo kapus, uzkopēt arī buržuāziskajā Latvijā bojā gājušo revolucionāru kapus. Viņš jau speciāli norādīja, kam jā rūpējas par revolucionāru kapiem un kam jānodod ar revolucionāro cīņu saistītie materiāli (fotouzņēmumi, proklamācijas utt.).

1940. gada rudenī tika paveikts liels darbs revolucionāru kapu apzināšanā un reģistrēšanā. Šo darbu vadīja Latvijas Sarkanā Palīdzība, un tas norisa visos Latvijas novados, bet visaktīvāk —

Ziemeļlatvijā, it sevišķi Valmieras apriņķī. Valmieras apriņķa vecākais A. Karlivāns jau 1940. gada augusta sākumā uzdeva visām pagastu pašvaldībām noskaidrot pagastu robežās esošos revolucionāru kapus. Jau augusta vidū pienāca pirmās ziņas par revolucionāru kapiem Ternejas, Idus, Svētciena, Ainažu, Dikļu un Mazsalacas pagastu robežās.²⁵⁰ Visas 25 Valmieras apriņķa Sarkanās Palīdzības organizācijas rūpīgi vāca biogrāfiskās ziņas par revolucionāriem, fotouzņēmumus un piemiņas lietas, lai sakopotu kritušo revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatu.²⁵¹ Presē parādījās ziņas, ka Valmieras un Valkas apriņķos revolucionāru kapu apzināšanas darbs jau bija paveikts 1940. gada septembra vidū un visi kritušo kapi noskaidroti.²⁵² Revolucionāru kapu apzināšanas darbu sāka arī Sarkanās Palīdzības Rīgas organizācija. 1940. gada 17. septembrī tā publicēja sekojošu paziņojumu: «Uzaicinājums. Visus, kas zina Rīgā un tās apkārtnē kapsētās vai ārpus kapsētām atrodošos revolucionāru kapus, lūdzam par to rakstiski vai personīgi paziņot Latvijas Sarkanās Palīdzības Rīgas komitejai Valdemāra ielā 19, 6. istabā.»²⁵³ Dažas dienas pirms šā aicinājuma «Cīņa» parādījās neliels, bet dziļi izjusts raksts ar īsu parakstu «Māte» «Neaizmirsīsim kritušos cīnītājus Matīsa kapos». Tajā bija šādi vārdi: «... Bet it kā aizmirsta līdz šim viena no mūsu brīvības cīnītāju Golgātas vietām, kas varbūt vairāk kā neviena cita slēpj savā klēpī ilgstošo cīņu upurus. Tie ir Matīsa kapi Rīgā. Matīsa kapos guļ reakcijas noslepkavotie upuri jau no 1905. gada, jau no 1919. gada un Ulmaņa laikiem. Te neskaitāmi gan zināmi, gan nezināmi brīvības cīnītāju kapi, par kuru piemiņas atjaunošanu un uzturēšanu nākamām paaudzēm jā rūpējas, kamēr vēl dzīvo paaudze, kas tos spēj uzrādīt. Par to jā rūpējas partijai un atbildīgām strādnieku organizācijām. Neaizmirsīsim kritušos cīnītājus Matīsa kapos.»

Revolucionāro cīnītāju kapu reģistrēšanu sāka arī Liepājas pilsētas valde. Presē jau 1940. gada septembrī parādījās apraksti par Liepājas revolucionāro strādnieku soda vietu Liepājas Centrālajos kapos,²⁵⁴ kur kādā paugurā pacēlās divas priedes, no kurām vienā vēl bija saglabājušās 6 resnas dzelzs tapas, kas kalpoja bendēm, kuri pie šīs priedes kāra revolucionārus. Buržuāzijas diktatūras gados strādnieki, pieminot bojā gājušos biedrus, šajās priedēs kāra piemiņas vainagus. Paugura dienvidu pusē, kādus 20 metrus no soda vietas, bija apglabāti revolucionāri. Liepājas pilsētas valde lūdza ziņot viņu vārdus un uzvārdus, apstākļus, kādos tie gājuši bojā. Liepājas pilsētas vecākais M. Edžiņš pats vāca no Liepājas vecākajiem iedzīvotājiem ziņas par Centrālajos kapos sodītajiem revolucionāriem.²⁵⁵

1940. gada oktobra sākumā revolucionāru kapu reģistrēšanas darbu sāka Sarkanās Palīdzības Tukuma organizācija. Tukuma pareizticīgo baznīcas pagalmā bija aprakti 1919. gada sākumā kritušie 6 kaujinieki, vairāki cīnītāji aprakti aiz Zibeņa

kapiem un 8 km no Tukuma, Vecmoku lielceļa malā. 1905. gadā 12 cīnītāji bija aprakti Tukuma pareizticīgo kapsētā. Sarkanās Palīdzības Tukuma komiteja izstrādāja projektu kapu izdaiļošanai.²⁵⁶ Pēc dažām nedēļām Tukumā bija jau uzskoti 9 cīnītāju kapi, bet Tukuma apkārtnē reģistrēti 39 revolucionāru kapi.²⁵⁷ 1940. gada septembra beigās revolucionāru kapu reģistrāciju Daugavpilī un tās apkārtnē sāka Daugavpils pilsētas MOPR organizācija.²⁵⁸ Oktobra sākumā LKP Ludzas apriņķa organizācija uzsāka reģistrēt 1919. gadā kritušo sarkanarmiešu kapus.²⁵⁹ LKP Rēzeknes apriņķa komiteja uzdeva partijas organizācijai un aktivistu grupām uzmeklēt un apkopt revolucionāru kapus. Vairāki revolucionāru kapi bija atrasti Ozolaines (Ozolmuižas), Ružinas, Bērzgales un Silajāņu pagastos.²⁶⁰

1940. gada oktobrī notika Sarkanās Palīdzības organizācijas dibināšanas sapulce Cēsis. Cēsu Sarkanās Palīdzības organizācija par savu pirmo un galveno uzdevumu uzskatīja reģistrēt revolucionāro cīnītāju kapus Cēsis un apkārtnē.²⁶¹ Par revolucionāro cīnītāju kapiem vāca ziņas arī Pļaviņu un Gostiņu pilsētu strādnieki un komjaunieši. Bija noskaidrots, ka Gostiņu tuvumā Kampēnu māju robežās 1905. gada soda ekspedīcija nogalināja 7 revolucionārus un ka Pļaviņu pilsētas robežās Daugavas krastā nošauti un pēc tam iemesti Daugavā daudzi revolucionāri.²⁶²

Sakarā ar republikā plaši izvērsto revolucionāru kapu apzināšanas darbu presē bija publicēti materiāli par nezināmiem revolucionāru kapiem.²⁶³

Ļoti aktīvi revolucionāru kapu kopšanā un cīnītāju piemiņas saglabāšanā bija Valmieras un Valkas apriņķu darbaļaudis.

Svēti glabāja 1919. gada decembrī nogalināto 11 Valmieras komjauniešu piemiņu Valmieras darbaļaudis. Jau 1940. gada 30. jūlijā LKP Vidienas apgabala organizācijas avīzē «Liesma» parādījās «Uzaicinājums Valmieras strādniekiem», kurā bija teikts: «Uzkopsim to biedru atdusas vietas, kas priekš divdesmit gadiem cīnījās par Padomju Latviju un nolika savas galvas. Neaizmirsīsim savus varoņus, kas atdevuši savas dzīvības par tautas kopējo lietu. Sākot ar š. g. 1. augustu, ieradīsimies katru vakaru plkst. 7 Karātavu kalniņā, līdzņemot lāpstas. Norādījumus sniegs pilsētas dārznieks. Uzkopsim kritušo biedru atdusas vietas!» Pēc šī aicinājuma uz Karātavu kalniņu gandrīz katru dienu devās Valmieras darba cilvēki. 9. augustā strādāja 13 cilvēki, 13. — 21, 15. — 40, 15. un 16. — 94, 20. — 22 cilvēki utt. Talcinieku vārdus regulāri publicēja «Liesma». Šeit strādāja gan veci, gan jauni, vecie latviešu strēlnieki un komjaunieši, strādnieki, miliči, skolēni. Pēc dažām nedēļām tika izveidots kalniņš un uzbērts 6 m plats un 205 m garš galvenais ceļš. Viss kapu izdaiļošanas darbs atradās pastāvīgā LKP Vidienas apgabala komitejas un Valmieras pilsētas valdes uzraudzībā. Valmieras patērētāju biedrība kapu izdaiļošanai ziedoja 500 latu.²⁶⁴ Norādījumus talciniekiem deva dārznieks A. Pēter-

sons, kurš izstrādāja arī apstādījumu plānu. Karātavu kalniņa apzaļumošanai tā kopēji iegādājās 5000 puķu stādus, 355 dažādus kokus un 375 krūmus. Bija paredzēts iekārtot ūdensvadu no upītes līdz projektējamā pieminekļa platformai.²⁶⁵ 1940. gada septembrī un oktobrī Valmieras strādnieku organizācijas kopā ar Valmieras pilsētas pašvaldību nolēma Karātavu kalniņā uzcelt pieminekli un pārvērst visu apkārtni krāšņā parkā. Izdevumi par pieminekli un tā apkārtnes izdaiļošanu bija aprēķināti uz 17444 latiem. Pieminekli bija iecerēts 11 kolonnu veidā, uz kurām balstītos sarkana piecstūru zvaigzne. Lielāko daļu līdzekļu piemineklim saziedoja paši strādnieki; bija iesākti jau tā būves darbi.²⁶⁶ Vācu fašistu iebrukums un Latvijas okupācija aizkavēja realizēt šo ļoti interesanto projektu. Pieminekli 11 Valmieras komjauniešiem bija atklāts pēc Lielā Tēvijas kara — 1949. gada 2. maijā.

Jau 1940. un 1941. gadā Valmieras Karātavu kalniņš kļuva par darbaļaužu gājietu un sēru mitiņu vietu. 1940. gada 22. decembrī Valmieras darbaļaudis atzīmēja 21. gadadienu kopš Valmieras traģēdijas. Valmieras strādnieku arodbiedrības zālē šajā dienā pulcējās simtiem valmieriešu. Sarīkojumu atklāja LĻKJS Valmieras apriņķa komitejas sekretāre M. Kandāte. Sapulcējušies lielā sajūsmā nodziedāja «Internacionāli», bet par godu kritušajiem — «Ar kaujas saucieniem uz lūpām». Sapulces prezidijā tika ievēlētas arī trīs noslepkavoto jauniešu — E. Aures, J. Daņiļevičas, J. Tauriņa — mātes. Referātu par Valmieras komjauniešiem nolasīja K. Beierbahs,²⁶⁷ atmiņas par nogalinātajiem komjauniešiem stāstīja Valmieras strādnieku arodbiedrības priekšsēdētājs P. Koķis. Vakarū kuplīnāja pionieru deklamācijas, skolēnu un Valmieras strādnieku arodbiedrības koris un orķestris. Vakarū noslēdza uzvedums, kura beigu ainā, sēru mūzikai skanot, 11 jauni cīnītāji izzuda tumsā, lai, atskanot varenām un spēcīgām «Internacionāles» skaņām, atkal parādītos gaismas staros, paceltajās rokās augstu turot sarkano uzvaras zvaigzni.²⁶⁸ 1940. gada 22. decembrī pēc gājiena cauri visai Valmierai sēru mitiņā Karātavu kalniņā pulcējās simtiem cilvēku — Valmieras strādnieki un skolēni. Sapulcējušos uzrunāja LKP Valmieras apriņķa komitejas 2. sekretāre L. Zaļkalne, norādot, ka darba tautas nestie upuri nav bijuši velti. Kapu kopas ar ziediem rotāja arī noslepkavoto jauniešu mātes. Uz kapu kopas tika nolikti Valmieras apriņķa komitejas, Valmieras pilsētas Izpildkomitejas, LKP pirmorganizāciju, Sarkanās Palīdzības, strādnieku-zemnieku milicijas, vidusskolas, Valmieras ekonomiskā tehnikuma, lauksaimniecības skolas vainagi. Nošautās komjaunietes Johanas Daņiļevičas māte sirsnīgi pateicās par kritušo godināšanu.²⁶⁹ Varonīgo Valmieras komjauniešu piemiņu atzīmēja arī Rīgā. «Cīņā» bija publicētas nošauto Valmieras komjauniešu biogrāfijas.²⁷⁰ 1940. gada 22. decembrī arī Bejas tautas namā notikušajā tautas sapulcē tika nolasīts referāts par 11 Valmieras komjauniešiem.²⁷¹

Pēc Alojās laukstrādnieku arodbiedrības valdes aicinājuma 1940. gada 8. septembrī Alojās kapos ieradās 40 strādnieki un zemnieki ar saviem zirgiem, lai uzkopu revolucionāru un sarkanarmiešu kapus. Pēc kapu uzkopšanas kapos notika neliels mītiņš, kurā godināja kritušo piemiņu.²⁷² 27. oktobrī Rencēnu laukstrādnieku arodbiedrība un Rencēnu brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrības biedri, kopskaitā 20 cilvēki, ar pajūgu un automašīnu uzkopa 3 kritušo cīnītāju kapus. Kapiem apkārt uzcēla sētiņu un ierīkoja grantētus celiņus.²⁷³ LKP Ipiķu organizācijas vadība pagasta iedzīvotāji Ķirbeļu stacijā uzposa 1919. gadā no ievainojuma mirušā sarkanarmieša Zaļzirņa kapa vietu.²⁷⁴ Ar lielu rūpību un gādību Mazsalacas darbaļaudis apkopa Aptiekas kalniņā apglabāto cīnītāju kapus, kuri 1919. gadā bija krituši cīņās par Padomju Latviju.²⁷⁵ 1941. gada 27. maijā Dikļu sarkanarmiešu kapus uzkopa skolu jaunatne. Kapos izveidoja pastaīgu celiņu, iestādīja eglīšu un ceriņu dzīvžogus, kā arī iedēstīja puķes.²⁷⁶ 1940. gada 11. augustā 1500 Alūksnes darbaļaudis pulcējās gājienam pie LKP Alūksnes rajona komitejas nama un devās uz Sarkanu laukumu, kur notika Sarkanā karoga pasniegšana Alūksnes komjauniešiem. Mītiņš notika pie 1919. gada kritušo revolucionāru kapiem. Alūksnes komjauniešus apsveica 7. Siguldas kājnieku pulka politiskais vadītājs V. Tenisons, Sarkanās Armijas politiskais darbinieks Jegorčenko, LKP pārstāve B. Kažociņa, Gulbenes, Alsviķu un Veclaicenes darbaļaužu pārstāvji, novēlot komjauniešiem augstu turēt liesmaino cīņas karogu.²⁷⁷ Alūksnes Sarkanās Palīdzības organizācija 1941. gada sākumā nolēma uzcelt uz kritušo kapiem Sarkanajā laukumā pie Alūksnes pils piemiņas zīmi kritušajiem cīnītājiem. 1940. gada 22. septembrī Karvas pagasta komjaunatnes organizācija kopā ar laukstrādnieku arodbiedrību uzkopa 1940. gadā kritušo sarkanarmiešu kapus. Pēc kapu uzkopšanas tautas namā notika mītiņš. Par politisko stāvokli referēja LKP Valkas apriņķa komitejas 2. sekretārs A. Paegle.²⁷⁸ 13. oktobrī Apes pilsētas un Jaunrozēs pagasta darbaļaudis uzkopa 60 kritušo sarkanarmiešu, divu Sarkanās Armijas komandieru un 1919. gada Apes Izpildkomitejas priekšsēdētāja kapus.²⁷⁹ 1940. gada 20. oktobrī, piedaloties ap 1000 cilvēkiem, uz Lejasciema kapiem svinīgi pārveda 1920. gada vasarā mežā nogalinātā komunistu E. Berkolda mirstīgās atliekas.²⁸⁰ Rankas komjaunatnes organizācijas biedri 1940. gada oktobra beigās izbrauca uz Jaunpiebalgas kapiem, kur notika sēru mītiņš. 1940. gada 4. augustā simtiem Trikātas pagasta iedzīvotāju devās kopējā gājienā uz Kalniņu mājām pie Trikātas—Strenču ceļa, kur 1905. gadā bija krituši vairāki revolucionāri. Sēru mītiņā runāja R. Gredzens un A. Krauklis.²⁸¹ 1940. gada 27. oktobrī Valkas arodbiedrības biedri kopējā gājienā ar sarkano karogu devās uz Lugažu kapiem apkopt revolucionāru kapus. Pēc darbu beigšanas tālu skanēja «Internacionāles» vārdi. Nākošajā dienā kapu uzkopšanu turpināja Pedeles upes

krastos.²⁸² Lugažu pagasta pamatskolas pionieri uzņēmās pārziņu par Pedeles upes krastā aprakto cīnītāju kapiem, izveidoja glītu celiņu un izgatavoja skolas darbnīca sētiņu.²⁸³ 1940. gada 20. oktobrī un 3. novembrī Strenču arodbiedrības biedri uzkopa 1918. gada decembrī baltgvardu zvēriski nogalināto 22 latviešu strēlnieku kapu Strenču kapsētā un vēl 9 kapus Strenču apkārtņē, kur apglabāti 1919. gada pavasarī kaujās ar balto igauņu karaspēku kritušie sarkanie strēlnieki.²⁸⁴

Revolucionāros cīnītājus plaši godināja arī Madonas apriņķī, kurā ietilpa lielākā daļa no revolucionārajām tradīcijām bagātā Malienas novada. 1940. gada 18. augustā notika plaši darbaļaužu svētki Sāvienas pagastā, kurus bija organizējusi komjaunatnes organizācija. Svētkos piedalījās ap 1000 darba zemnieku un laukstrādnieku no Sāvienas un apkārtejiem pagastiem. Sāvienas darbaļaužu gājiens ar sarkanajiem karogiem devās pie 1905. gadā soda ekspedīcijas nošautā revolucionāra Jāņa Lāča kapa, kur notika sēru mītiņš.²⁸⁵ 1940. gada 18. augustā arī 600 Bērzaunes un apkārtejo pagastu iedzīvotāji pulcējās pie Bērzaunes pamatskolas, lai dotos uz 1905. un 1919. gadā kritušo cīnītāju kapiem.²⁸⁶ 1940. gada 25. augustā Lubānas laukstrādnieku arodbiedrība organizēja revolucionāro cīnītāju piemiņas dienu. No Lubānas stacijas laukuma Lubānas darbaļaudis ar sarkano karogu un orķestri devās uz 1919. gadā kritušo kapiem.²⁸⁷ 15. septembrī 700 Gulbenes iedzīvotāji LKP un komjaunatnes organizāciju vadībā Gulbenes kapos godināja 1905. un 1919. gadā kritušos revolucionārus, pie viņu kapiem dodot solījumu neizlaist no rokām cīņas karogu. Kapos tika dziedātas revolucionārās dziesmas un komjaunieši deklamēja Raiņa dzejas.²⁸⁸

No Kurzemes un Zemgales apriņķiem liels darbs kritušo piemiņas godināšanā 1940. gada rudenī atzīmējams Jelgavas un Kuldīgas apriņķos. Jau 1940. gada augusta vidū pēc Jelgavas Sarkanās Palīdzības organizācijas aicinājuma 50 Jelgavas strādnieku uzkopa kapus Jelgavā aiz Dvollaicka sudmalām un aiz Zades fabrikas.²⁸⁹ 1940. gada 25. augustā Sņiķeres pagasta darbaļaudis rīkoja 1905. gadā kritušo revolucionāru piemiņas dienu. Visas pagasta organizācijas ar karogiem apmēram 250 cilvēku gājienā devās uz Uzkuru kapiem, kur bija apglabāti 4 kritušie revolucionāri. Pusceļā gājiens apstājās pie vecās rijas sagrauvušajiem mūriem, kur 1905. gadā dzīvi sadega 2 revolucionāri. Kapos pulcējās vēl lielākas darba zemnieku masas. Sēru mītiņā par 1905. gada revolūcijas nozīmi runāja LKP Auces rajona komitejas sekretārs A. Suščenko.²⁹⁰ Revolucionāru kapu uzkopšanā Jelgavas apriņķī aktīvi piedalījās komjaunatnes organizācijas. Tā, Elejas komjaunieši uzkopa Bulduru kapos 1919. gadā kritušo sarkanarmiešu kapus, kas bija pilnīgi aizauguši ar zāli.²⁹¹ Komjaunatnes Rankas organizācija sarīkoja izbraukumu uz Jaunpiebalgu, kur pie kritušo revolucionāru kapiem notika sēru mītiņš.²⁹² Teteles pagasta darba jaunieši 1940. gada 11. augustā

devās gājienā uz 2 revolucionāru kapiem, kur notika sēru mītiņi, bet Teteles pagasta Sarkanās Palīdzības organizācijas biedri atrada, uzkopa un 1940. gada septembra sākumā sarīkoja gājieni (ap 100 cilvēku) uz nezināmā revolucionāra kapu.²⁹³ 1919. gada 3. februārī Kuldīgā t. s. Gotlība sētā iebrukušie landesvēristi bija nogalinājuši ap 180 Kuldīgas miliču. Šīs drausmīgās traģēdijas upuri bija apglabāti Kuldīgas Annas kapos. LKP Kuldīgas apriņķa komiteja kopā ar Latviešu veco strēlnieku biedrības biedriem apkopa kapus, izveidoja atsevišķus varoņu kapu nodalījumus.²⁹⁴ Kritušos revolucionārus 1940. gada 29. septembrī plaši godināja Rendas pagastā,²⁹⁵ kapus uzkopa arī Kurmāles pagastā²⁹⁶ u. c. 1940. gada 13. oktobrī Kursišos notika 1905. gada soda ekspedīcijas noslepkavoto revolucionāru un 1919. gadā cīņās par Padomju Latviju kritušo latviešu sarkano strēlnieku mirstīgo atlieku apbedīšana kopējā brāļu kapā. Kursišu pagasts bija laikam vienīgais, kur 1940. un 1941. gadā šāds pasākums bija veikts tik plaši. Dienu iepriekš Kursišu pagasta organizāciju biedri no ceļmalām un kapiem izraka savu biedru mirstīgās atliekas un ievietoja atsevišķos šķirstos. Apbedīšanas ceremonijā pie šķirstiem stāvēja komjaunatnes, arodbiedrību biedru un bijušo latviešu strēlnieku goda sardze. Pavadīt revolucionārus uz brāļu kapiem sanāca ārkārtīgi daudz cilvēku arī no apkārtnējiem pagastiem. Pie vainagiem un ziediem segtas brāļu kapu kopas runāja Sarkanās Armijas un strādnieku organizāciju pārstāvji. Visi izteica neliekuļotu gandarījumu, ka tie, kas savas dzīvības atdevuši par darba tautas labāku nākotni, tagad guldīti kopējā kapā un tiek pienācīgi godināti. Kursišu darba zemnieki nolēma uz brāļu kapa celt piemiņas zīmi.²⁹⁷

1940. gada 22. septembrī Jēkabpils un Krustpils iedzīvotāji pa karogotām Jēkabpils ielām gājienā devās uz Ķeikānu priedēm, kur 1919. gadā bija nogalināti 5 revolucionāri. Pie kritušo kapa runāja LKP pārstāvis K. Dancis, Jēkabpils apriņķa vecākais J. Ozoliņš u. c. Pēc mītiņa gājiena dalībnieki apmeklēja arī 1919. gadā nošautā cīnītāja Trapāna atdusas vietu Jēkabpils kapos.²⁹⁸ Tanī pašā dienā Cēsu skolu jaunatne skolotāju pavadībā devās gājienā uz pilsētas kapiem, kur bija apglabāts 1906. gadā soda ekspedīcijas nošautais revolucionārs J. Ozols. Pie kapa runāja LKP pārstāvis E. Adamsons un tautskolu inspektors K. Viļjups.²⁹⁹

Ārkārtīgi lielu darbu revolucionāru kapu kopšanā visā Latvijā paveica lauku strādnieku arodbiedrību nodaļas. 15. septembrī pie 1905. gadā kritušo cīnītāju kapiem, kas iepriekšējā svētdienā bija glīti uzskoti, mītiņā pulcējās Nītaures laukstrādnieki un darba zemnieki.³⁰⁰ Valgales lauku strādnieku arodbiedrību nodaļas biedri (Talsu apriņķī) uzkopa reakcijas gados galīgi aizaugušos revolucionāru kapus.³⁰¹ Kritušos revolucionārus un sarkanarmiešus neaizmirsā arī Latgales darbaļaudis. 1940. gada 18. augustā darbaļaužu sēru mī-

tiņš notika Šķilbēnu pagastā pie 1918. un 1919. gadā kritušo sarkanarmiešu (artilēristu) kapiem Vecajā kara kapsētā, kur 4 kapos bija apglabāti 11 cilvēki.³⁰² 25. augustā Rēzeknes un apkārtnējo pagastu organizāciju pārstāvji apmeklēja varoņīgā Latgales dēla, Latvijas Komjaunatnes celmlauža, Jona Zvīdras kapu Makašēnu kapos. Sēru mītiņā par J. Zvīdras revolucionāro darbību pastāstīja Rēzeknes apriņķa vecākais V. Micāns.³⁰³ Septembra sākumā Tilžas pagasta aktīvisti godināja 1920. gadā mežā noslepkavoto cīnītāju, kura kapa vietu bija iegaumējis un ilgus gadus atmiņā turējis kāds no pagasta iedzīvotājiem.³⁰⁴ LKP Ludzas organizācija 1940. gada oktobra sākumā sarīkoja sēru mītiņu Terekovā, kur ieradās ap 700 Zilupes un apkārtnes pagastu darbaļaužu. Pie 1919. gadā kritušo sarkanarmiešu kapiem runāja LKP un Sarkanās Palīdzības pārstāvji.³⁰⁵ 1940. gada 29. septembrī Ezernieku pagasta Ruskulovas, Niperu, Bojāru, Rukšu, Tirševas u. c. ciemu darbaļaudis devās godināt 1919. gadā kritušā cīnītāja piemiņu. Darbaļaudis ieradās mītiņā ar sarkaniem karogiem un orķestri.³⁰⁶ Sēru mītiņu uzņēma filmā. Zvirgzdenes pagastā trīs sarkanarmiešu kapu kopšanu organizēja Zvirgzdenes pagasta Sarkanās Palīdzības organizācija.³⁰⁷ Ozolaines (Ozolmuižas) pagasta Andronovas ciema sarkanā stūrīša aktīvisti organizēja mītiņu pie 1919. gadā kritušā Sarkanās Armijas cīnītāja Smirnova kapa. Sēru mītiņā runāja Sarkanās Armijas pārstāvis.³⁰⁸ 1940. gada 27. oktobrī Viļakas komjaunieši sarīkoja plašu gājieni uz revolucionāru kapiem. Gājienā piedalījās ap 700 cilvēku (arī no Sarkanās Armijas daļām).³⁰⁹ 1940. gada oktobrī plaši darbaļaužu gājieni un mītiņi pie kritušo revolucionāru kapiem notika Gauru, Linavas, Lauceses, Izvaltas u. c. Latgales pagastos. 1940. gada oktobra sākumā Daugavpils MOPR organizācija sarīkoja lielu gājieni uz sarkanarmiešu kapiem Stropos (6 km no Daugavpils), kur notika plašs mītiņš. 1940. gada 2. novembrī sēru mītiņš pie 1919. gadā kritušā sarkanarmieša kapa notika Purvmalas pagastā. Goda sardzē pie kapa stāvēja Strādnieku gvardes Abrenes bataljona vīri. Mītiņā, kurā piedalījās ap 1000 cilvēku, runāja LKP Purvmalas pagasta organizācijas sekretārs N. Bravins.³¹⁰ 1940. gada novembrī sēru mītiņi pie kritušo revolucionāru un sarkanarmiešu kapiem notika Ružinas, Gauru pagastā, Viļānos un Līvānos. Ezernieku pagastā un Viļānos uz kritušo sarkanarmiešu kapiem bija uzlikta piemiņas zīmes.³¹¹ Revolucionāru kapu uzkopšanā piedalījās Sakstagala pagasta Ciskādu skolas skolēni,³¹² Upmales pagasta Kotovas sarkanā stūrīša aktīvisti.³¹³ 1940. gada 11. un 29. septembrī Biķernieku pagasta iedzīvotāji plašos mītiņos godināja 1919. gadā kritušos sarkanarmiešus.³¹⁴

Gājieni uz kritušo revolucionāru kapiem notika ne tikai Latvijas laukos, bet arī Rīgā. Kā ziņoja «Padomju Latvija» 1940. gada 26. augustā, jau 1940. gada 25. augustā LKP Rīgas organizācijas 1. rajons rīkoja kritušo cīnītāju piemiņas dienu.

Milgrāvja strādnieki, zvejnieki, strādnieku organizācijas un kritušo cīnītāju piederīgie pulcējās «Ziemeļblāzmā» un devās kopējā gājienā uz Baltās baznīcas kapiem, kur bija apbedīti vairāki 1905. un 1919. gadā kritušie revolucionāri. Pie cīnītāju kapiem runāja un vainagus nolika LKP pārstāvis, fabriku kolektīvu un strādnieku organizāciju pārstāvji. 1940. gada oktobra sākumā Sarkanās Palīdzības CK un Rīgas komiteja aicināja Rīgas darbaļaudis svētdien, 1940. gada 6. oktobrī, piedalīties Rīgas kritušo cīnītāju kapu uzkopšanā. 1940. gada avīzes «Padomju Latvija» 4. oktobra numurā bija izstrādāti gājienu maršruti uz vairākiem Rīgas kapiem. Rīgas pilsētas valde nolēma izsniegt Latvijas Sarkanās Palīdzības CK 500 vezumu melnzemes un skuju revolucionāru kapu izdaiļošanai. 1940. gada 6. oktobrī agri no rīta uz pulcēšanās vietām pie VEF sporta laukuma, pie LKP Maskavas rajona partijas komitejas, Matīsa (tagad Revolūcijas) un Kr. Barona ielas stūrī, pie «Ziemeļblāzmas», Sarkanarmijas (Uzvaras) laukumā Pārdaugavā un Bolderājas stacijas laukumā pulcējās simtiem ridzinieku ar lāpstām un grābekļiem rokās un organizētās kolonnās devās pa Rīgas ielām uz vairākām kapsētām. Visvairāk Rīgas strādnieku ieradās Matīsa kapos, kur apglabāti vairāki tūkstoši Rīgas strādnieku, galvenokārt 1919. gada vasarā Rīgas Centrālcietumā nošautie. Matīsa kapos notika sēru mītiņš, kurā runāja Sarkanās Palīdzības Rīgas Centra rajona komitejas pārstāvis Petkevičs, 1905. gada revolūcijas dalībnieks, «Vairoga» fabrikas strādnieku komitejas loceklis I. Druka, kas pastāstīja par daudzu revolucionāru pēdējiem dzīves brīžiem pirms soda izpildīšanas, K. Beierbahs savā runā pieminēja daudzus revolucionārus, kas apglabāti Matīsa kapos. Mītiņa beigās atskaņoja «Internacionāli» un sēru maršu. Pār cīnītāju kapiem noliecās sarkanie karogi, nesot pēdējo sveicienu kritušajiem revolucionāriem. Pēc mītiņa tā dalībnieki izcirta saaugušos kociņus un krūmus, nolīdzināja bedrainās vietas. Uz glieti izveidotajām kapu kopiņām nolika ziedus un vainagus. Matīsa kapos notika aizkustinošas tikšanās. Bijušais LSDSP Rīgas komitejas loceklis Jānis Lācis, kuru kaujinieku uzbrukums 1905. gada septembrī Rīgas Centrālcietumā bija izglābījis no drošas nāves, tikās ar Indriķi Druku, kas 1912. gadā bija notiesāts katorgā. Abi vecie revolucionāri tikai pirms dažiem gadiem bija atgriezušies Latvijā no ārzemēm.

Otrs liels strādnieku gājiens devās pa Miera ielu uz Reiņa, Meža un Braslas kapiem. Atsegtām galvām gājiena dalībnieki ieradās pie Raiņa kapa un nolika sārtus rudens ziedus. Mītiņa dalībniekus uzrunāja Sarkanās Palīdzības pārstāvis b. Ozoliņš. Raiņa kapos strādnieki apkopa 20, Meža kapos — 5 un Braslas kapos — 7 revolucionāro cīnītāju atdusas vietas. 3 lielas Pārdaugavas strādnieku grupas devās uz Jāņa, Torņakalna, Lācara, Lampkalna, Pleskodāles un Ziepniekkalna kapiem. Revolucionāru kapus rūpīgi apkopa un greznoja ziediem. Bolderājas strādnieki tanī pašā dienā uz-

kopa Bolderājas kapsētā apglabāto revolucionāru kapus. Daļa no 1940. gada 6. oktobrī sanākušajiem Rīgas darbaļaudīm devās uz ebreju kapiem un godināja tur apraktos revolucionārus. Revolucionāru kapu sazīmēšanā un atrašanās ļoti lielu palīdzību sniedza vecās Rīgas strādnieces, kuru daudzi piederīgie bija krituši revolucionārajās cīņās un kuras vairākus gadus kopa revolucionāru atdusas vietas. Revolucionāru kapu uzkopšanu filmēja kinohronikā, par to plaši rakstīja avīzes un žurnāli, kur bija ievietots arī daudz fotouzņēmumu.³¹⁵

Šajā rakstā minēti tikai tie kapu uzkopšanas gadījumi, par kuriem rakstīts tā laika periodiskajā presē. Bez šaubām, gājienu uz revolucionāru kapiem, sēru mītiņu utt. bija daudz vairāk, un tie notika visās Latvijas malās, piedaloties tūkstošiem cilvēku.

1940. un 1941. gadā Latvijas darbaļaudis ne tikai apkopa revolucionāru kapus, bet veica arī pirmos soļus pieminekļu uzcelšanā revolucionāriem cīnītājiem. Par pieminekļa projektu 11 Valmieras komjauniešiem jau minēts iepriekš (skat. 155. lpp.). Visaktīvākie šajā ziņā bija Liepājas darbaļaudis. 1940. gada oktobrī Liepājā bija nodibināta revolucionāru kapu izbūves komiteja ar Liepājas pilsētas vecāko M. Edziņu priekšgalā.³¹⁶ Komiteja griezās ar aicinājumu pie Liepājas darbaļaudīm aktīvi piedalīties Liepājas Centrālajos kapos apbedīto revolucionāru kapu izdaiļošanā. Liepājas avīze «Komunists» 1940. gada 6. oktobrī rakstīja: «1905. gadā nobendēto revolucionāru kapu izdaiļošanas komiteja cer, ka uz viņas aicinājumu piedalīties šinī kapu izdaiļošanā atsauksies jo plašas biedru masas. Lai katrs viens aiznes pa ziedam. Lai katrs kaut nedaudz minūtes pavada kapu uzkopšanas darbā.» Komitejas vadība izstrādāja Liepājas Centrālajos kapos ceļamā pieminekļa projektu, kuru publicēja republikas presē.³¹⁷ Izstrādāto projektu lūdza iesūtīt Latvijas PSR TKP Mākslas lietu pārvalde.³¹⁸ Liepājas kapu priedes, pie kurām bija kārti revolucionāri, uzņēma Maskavas kinohronikā.³¹⁹

Vienā no Kacēnu pagasta (Abrenes apriņķi) sādžām 1940. gada oktobra vidū par revolucionārās jaunatnes pulciņa «Sarkanie izlūki» savāktajiem līdzekļiem uzcēla pieminekli 1919. gadā kritušajiem sarkanarmiešiem.

Kazdangas lauksaimniecības biedrība sāka projektēt pieminekli 1905. gadā kritušajiem cīnītājiem Kazdangā.³²⁰ Ķieģeļu pagasta (Valmieras apriņķi) komjaunieši un pionieri nolēma vākt līdzekļus piemineklim 3 revolucionāriem Rubenes kapos,³²¹ Lubānas pagasta pašvaldība nolēma 1919. gadā nošautos cīnītājus, kuru kapu vietas izkaisītas gar ceļmalām un tīrumos, izrakt un apglabāt kopējā kapā, uzceļot tiem piemiņas akmeni.³²²

Pēc Pampāļu pagasta lauksaimniecības strādnieku un darbinieku arodbiedrības ierosinājuma bija nodibināts fonds 1905. gadā kritušo deviņu

Pampāļu pagasta revolucionāru pieminekļa celšanai. Fondā ietilpa lielas ziedojumu summas.³²³

Par interesantu pasākumu, kas notika Tērvetes pagastā, ziņoja prese. Tērvetes laukstrādnieku arodbiedrības biedrs Nikolajs Rambaks ierosināja 1905. gadā soda ekspedīcijas nošautajiem 17 cīnītājiem, 1919. gadā nošautajiem un kritušajiem sarkanarmiešiem nošaušanas un atdusas vietās celt pieminekļus. Ar sabiedrisko organizāciju un pagasta pašvaldības atbalstu N. Rambaks izgatavoja 9 cementa pieminekļus — rokā paceltus ciņas karogus, kuros bija iekalts uzraksts «Uz cīņu mostiet, darbaļaudis». Šos pieminekļus atklāja Oktobra svētkos 1940. gada novembrī. Par paveikto darbu N. Rambaks saņēma apbalvojumu.³²⁴ 1941. gada 11. jūnijā «Ciņa» ziņoja, ka Tērvetes pagasta darba zemnieki Bergmanis, Gūtmanis, Rambaks, Grosmanis, Ļaudons, Rimša, brāļi Jēkabsoni u. c. paši pēc savas ierosmes un ar saviem līdzekļiem pagatavojuši 11 cementā lietus vienveidīgus pieminekļus, kas tagad novietoti uz kritušo cīnītāju atdusas vietām. Nav noskaidrots, vai šajā skaitā ietilpst arī 1940. gada novembrī atklātie 9 cementa pieminekļi.

Tā kā darbaļaužu ierosinājumu celt pieminekļus revolucionāriem bija ļoti daudz, radās nepieciešamība koncentrēt šo darbu vienās rokās. Par tādu centru kļuva Latvijas PSR TKP Mākslas lietu pārvalde. 1940. gada 20. novembrī uz savu pirmo sēdi sanāca Mākslas lietu pārvaldes nodibinātā pieminekļu komisija. Sēdē piedalījās Mākslas lietu pārvaldes priekšnieks H. Likums, R. Pinnis, V. Piesis, LKP CK pārstāvis Baumanis, LVU profesors K. Stālbergs, Latvijas PSR arodbiedrību pārstāvis E. Eglājs, Izglītības tautas komisariāta pārstāvis U. Būcens.³²⁵ Komisija sīki apsprieda jautājumu par ceļamajiem pieminekļiem revolucionārās vēstures notikumu atzīmēšanai, pārrunāja nepieciešamību celt pieminekli Rainim, Ed. Veidenbaumam, izbūvēt pieminekli Sarkanarmijas laukumā utt. Daudzas šajā apspriedē izteiktās domas (piemēram, par pieminekļu celšanu 13. janvāra ielā pie dzelzs tilta, revolucionāru nošaušanas vietā Matīsa kapos) savu piepildījumu atrada Padomju Latvijā pēckara gados. Komisija nolēma, pirmkārt, ka Latvijas PSR Arodbiedrību centrālajai padomei un Mākslas lietu pārvaldei jautājums par pieminekļiem jāizvirza arodbiedrību biedru vidū, presē un pat radiopārraidēs; otrkārt, jāievāc un jāpārbauda ziņas par visiem esošajiem pieminekļiem; treškārt, jāievāc ziņas, kādas organizācijas vai iestādes savākušas līdzekļus pieminekļu celšanai. Pēc šīs sēdes presē bija publicēta Latvijas PSR TKP Mākslas lietu pārvaldes priekšnieka H. Likuma pavēle, ka «visām iestādēm, organizācijām un privātpersonām jāiesniedz pārvaldei priekšlikumi par pieminekļu celšanu izciliem sabiedriski politiskiem, zinātnes, mākslas un tehnikas darbiniekiem, arhitektūras un skulptūras celtnu projektus, kas veltīti ievērojamiem vēstures notikumiem.»³²⁶

Raiņa dzejoli «Mūsu varoņu kapi» ir zīmīgās vārsmas:

Tos kapus, tos kapus pieminat,
Kur savus varoņus atstājat!
Kad pagurst prāts, kad atkrit rokas, —
Pieminat savu varoņu mokas!

1940. un 1941. gadā Padomju Latvijas darbaļaudis pierādīja, ka viņi nav aizmirsuši lielā proletariāta dzejnieka novēlējumus, nav aizmirsuši revolucionāros cīnītājus un viņu kapus.

Pēc Ulmaņa fašistiskās diktatūras gāšanas Latvijas darbaļaudis pārņēma veselu rindu buržuāziskajā Latvijā pastāvošo revolucionāro **organizāciju** un **tradīciju**, jaunajos apstākļos vecajam saturam piešķirot jaunu formu.

No 1940. gada jūlija līdz 1941. gada maija vidum Latvijā darbojās un plašu strādnieku slāni aptvēra Latvijas Strādnieku gvardes organizācija, kas turpināja 1917. un 1918. gadā Latvijā (tāpat kā visā Krievijā) darbojošās Sarkanās gvardes organizācijas un 1919. gada kaujas (apsardzības) pulciņu un vienību tradīcijas.

20. gadu beigās Rīgas u. c. Latvijas pilsētu revolucionāro strādnieku vidū lielu popularitāti iemantoja «Zilās blūzes» kolektīvs. Kolektīvu vadīja nelegālā Latvijas komjaunatne, un tā dalībnieki sniedza literārus un sporta priekšnesumus strādnieku sarīkojumos, lasīja revolucionāro dzeju, dziedāja revolucionārās dziesmas. Pēc sociālistiskās revolūcijas uzvaras Latvijā «Zilās blūzes» kolektīvi nodibinājās vairākās vietās Rīgā (5. rajonā³²⁷, 10. rajonā u. c.) un sniedza vairākus koncertus. Bet par «Zilās blūzes» tradīciju īsteno turpinātāju jāuzskata 1940. un 1941. gadā populārie komjauniešu aģitkolektīvi «Sarkanā trauksme» Liepājā un «Tērauds» Rīgā.

1940. gada augustā darbību atjaunoja revolucionārā Darba studentu biedrība (1922.—1934.).³²⁸ Tā pastāvēja dažus mēnešus. 1941. gada 15. martā Rīgā jaunās telpās atklāja Maskavas rajona strādnieku klubu, kurš kļuva par Maskavas rajona sabiedriskās un kultūras dzīves centru. Klubā iekārtoja lasītavu, bibliotēku, te darbojās dramatiskā sekcija, fizikultūriešu pulciņš utt. Uzunā kluba atklāšanas svētkos LKP Maskavas rajona komitejas sekretārs M. Jakovļevs norādīja, ka šis klubs ir tiešs Maskavas priekšpilsētas strādnieku kultūras kluba (1922.—1927.) darba turpinātājs, tāpēc jaunajam klubam jāturpina tas revolucionārās audzināšanas darbs, ko grūtajos pagrīdes apstākļos veica Maskavas rajona komunisti, par legālo aizsegu savam darbam izmantojot strādnieku klubu. Veselus 13 gadus līdz 1940. gada vasarai revolucionārie strādnieki slepeni glabāja kluba sarkano karogu.³²⁹

Pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā Daugavpils komjaunieši noorganizēja divus jaunatnes klubus, kurus nosauca 1930. gadā robežsargu nogalinātā Daugavpils komjaunieša Mihaila

Ģermana un Spānijā kritušā aktivā Daugavpils pagrīdnieka komunistu Sergeja Potašova vārdā.

1940. gada augustā Latvijas Komunistiskās partijas Jelgavas organizācijai Rīgas strādniece Emīlija Veide nodeva divus 1905. gada cīnītāju karogus. Karogi 1919. gada 22. maijā E. Veidei, toreizējai Rīgas Strādnieku deputātu padomes ziņnesei, bija nodoti glabāšanā līdz padomju varas atjaunošanai. Vairāk nekā 20 gadus Emīlija Veide slēpa šos karogus Rīgā un vēlāk Jelgavā.³³⁰

1940. un 1941. gadā Latvijas darbaļaudis svinīgi pavadīja uz kapiem kritušos un mirušos revolucionārus. 1940. gada 23. jūnijā tūkstošiem Rīgas iedzīvotāju pavadīja uz Raiņa kapiem 1940. gada 17. jūnijā stacijas laukumā no policistu lodēm mirušo strādnieku Pāvelu Krišu. Viņa bēres izvērtās par Latvijas strādnieku šķiras iespaidīgu politisku demonstrāciju. 1940. gada 22. decembrī Rīgas strādnieki atdeva pēdējo godu pagrīdniecei, «Latvijas kokvilnas» fabrikas strādniecei Minnai Ernstsonai.³³¹ Minna Ernstsona piedalījās revolucionārajā kustībā no 1929. gada, bija viena no revolucionārās kustības vadītājām Feldhūna fabrikā Rīgā. 1940. gada 3. septembrī Saldus darbaļaudis svinīgi pavadīja uz Saldus kapsētu mirušo revolucionārās kustības darbinieku Kārli Miezi,³³² bet 1940. gada 28. decembrī Bauskas darbaļaudis svinīgi izvadīja uz kapiem Bauskas strādnieku arodbiedrības un Bauskas apriņķa Strādnieku gvardes goda šefu, aktīvu 1905. gada revolūcijas dalībnieku Krišjāni Osī. Simtiem Bauskas apriņķa strādnieku gvardu un arodbiedrību biedru ar sarkanajiem karogiem atdeva pēdējo godu cīnītājam par strādnieku lietu.³³³

Par centieniem saglabāt revolucionārās cīņas tradīcijas liecināja arī tas, ka 1940. un 1941. gadā daudzi laikraksti un žurnāli iznāca ar nosaukumiem, kādi tiem bija pagrīdē buržuāziskajā Latvijā vai arī ar kādiem tie iznāca 1919. gadā Padomju Latvijā (avīzes «Cīņa», «Komunisti», «Латгальская правда», «Taisneība», «Brīvā Jaunatne», «Jaunais Komunārs», «Liesma», žurnāli «Sarkanā Palīdzība», «Lokomotive», «Darba Students»). Daudziem no tiem pat tekošā numerācija bija noteikta kā nelegāli izdoto izdevumu numerācijas turpinājums.

Pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā, darbaļaudīm pieprasot, vietējās pašvaldības un vēlāk arī pilsētu izpildkomitejas pieņēma lēmumus par ielu nosaukumu maiņu. Daudzas ielas un laukumi tika nosaukti ievērojamāko revolucionārās kustības darbinieku vai ar revolucionāro kustību saistīto notikumu vārdā. Rīgas pilsētas valde izraudzīja speciālu komisiju, kas apsprieda jautājumu par ielu un laukumu pārdēvēšanu.³³⁴ Tā, 1941. gada februāra sākumā saskaņā ar Rīgas pilsētas Izpildkomitejas lēmumu Rīgā tika pārdēvētas vairākas ielas un laukumi: agrākā Esplanāde, ko fašistiskās diktatūras gados nosauca par Vienības laukumu, atguva savu 1919. gadā Padomju Latvijas laikā doto nosaukumu — Komunāru laukums. Rīgas plānā parādījās 21. jūlija laukums, Padomju

bulvāris, Ēd. Veidenbauma, Fr. Gaiļa, Leona Paegles ielas.³³⁵

Saldus pilsētas pašvaldība 1940. gada septembra sākumā nosauca centrālo pilsētas laukumu par 1. Maija laukumu, vienu no ielām nosauca par 5. augusta ielu, bet citu — par Leona Paegles ielu.³³⁶ Cēsis jau 1940. gada augustā parādījās jauni ielu nosaukumi (Oktobra parks, K. Marksa iela, 1. Maija parks, Sarkanās Armijas iela, Leona Paegles iela, 17. jūlija bulvāris, 21. jūlija iela u. c.).³³⁷ Bauskas pilsētas valde 1940. gada augustā nolēma vietējo parku nosaukt par Revolūcijas parku.³³⁸ Līdzīgs process norisinājās visās Latvijas pilsētās.

1940. un 1941. gadā jaunus nosaukumus ieguva vairākas nacionalizētās un valsts fabrikas: «Sarkanais metalurģis» (Liepājā), «Rīgas sarkanais metālists», «Sarkanā tekstilniece», «Boļševička», «Rīgas sarkanais karogs», «Sarkanā zvaigzne», kombināts «1. Maijs», «17. jūnijs», «Parīzes Komunārs», «8. marts», «Zasulauka trieciennieks» u. c.

Revolucionāro tradīciju propagandā nozīmīgu vietu ieņēma ekskursijas pa revolucionāro cīņu vietām. Taču tās savu mērķi sasniedz tikai tad, ja ir attiecīgi sagatavots vadītājs, kas labi zina vēsturisko materiālu un var emocionāli to novadīt līdz klausītājiem. Jāsaka, ka 1940. un 1941. gadā ekskursijas pa revolucionāro cīņu vietām neieviesās, jo nebija attiecīgo ekskursiju vadītāju, nebija arī gandrīz nekādas literatūras, kur varētu smelties ziņas par revolucionāro notikumu norisi tai vai citā vietā. Tiesa, toreiz bija dzīvi vēl daudzi gan 1905.—1907. gada revolūcijas, gan Oktobra revolūcijas, gan pilsoņu kara dalībnieku, kas varētu vadīt ekskursijas pa revolucionāro notikumu vietām, taču viņi netika apzināti un iesaistīti šai pasākumā.

Ekskursijas pa revolucionāro cīņu vietām tomēr notika. Tā 1940. gada augusta beigās Valsts degvīna noliktavu 80 strādnieki apmeklēja 1905. gada notikumu vietas Lielvārdē, Ķegumā, Skrīveros.³³⁹ Žurnālā «Tūrisma Apskats» 1940. gada 7./8. numurā bija publicēta K. Vētras sastādītā tūristiem domātā Latvijas PSR karte, kurā bija apzīmētas 99 revolucionāro notikumu vietas (galvenokārt saistītas ar 1905. g. revolūciju), kā arī K. Vētras raksts «Apmeklēsim 1905. g. cīņu vietas».³⁴⁰

Revolucionāro cīņas tradīciju propagandā liela nozīme vienmēr bijusi **revolucionārās cīņas dalībniekiem**, kas visu savu dzīvi veltījuši cīņai par darbaļaužu atbrīvošanu. 1940. gadā, iznākot no pagrīdes, Latvijas Komunistiskās partijas biedru lielākā daļa bija bijuši pagrīdnieki, ilgajos pagrīdes gados norūditie cīnītāji, piemēram, no LKP IX kongresa 210 delegātiem, kas piedalījās kongresa darbā, 98 buržuāziskās Latvijas laikā bija notiesāti cietumos un spaidu darbos.³⁴¹ 1940. un 1941. gadā bijušos pagrīdniekus un revolucionārus varēja sastapt visās partijās, padomju un saimnieciskās organizācijās. No LKP CK sekretāriem

6 bija darbojušies buržuāziskās Latvijas pagrīdē (J. Kalnbērziņš, Ž. Spure, R. Neilands, O. Auguste, P. Plēsums, E. Ameriks), bet A. Pelše piedalījās pagrīdes kustībā jau pirms 1917. gada Februāra revolūcijas un bija vēsturiskā KSDS(b)P VI kongresa delegāts. Arī gandrīz visi Latvijas PSR valdības locekļi — tautas komisāri bija bijušie pagrīdnieki (K. Sics, J. Gustsons, K. Karlsons, A. Jablonskis, J. Vanags, J. Pupurs, A. Tabaks, V. Latkovskis, L. Kažemaks, A. Nurža u. c.). Pagrīdē bija darbojušies gandrīz visi LKP apriņķu un pilsētu sekretāri (I. Paldiņa, P. Auniņš, M. Būka, L. Vrubļevskis, O. Vāvere, J. Grinblats, P. Rudzītis, K. Prieže, A. Mazjēcis, K. Plāters, K. Šuba, J. Zars, M. Bundule-Birkenfelde, A. Matisons, E. Eliass, A. Kalniņš, T. Grava, L. Zaļkalne, Fr. Bergs, A. Paegle, I. Pliesmane, A. Granits, G. Iljins, J. Kaupužs, M. Juhno u. c.). Arī Latvijas komjaunatnes kodolu veidoja bijušie pagrīdnieki. Pieredzējušie cīnītāji savā bagātājā revolucionārajā pieredzē dalījās ar jaunatni, ar jaunajiem komunistiem un bezpartejiskajiem, audzinot tos bezgalīgas uzticības garā komunisma idejām. No pirmajām sociālistiskās revolūcijas dienām cīnītāju pulkā stājās gandrīz visi 1905. gada dzīvi palikušie cīnītāji, bijušie latviešu sarkanie strēlnieki, buržuāziskās Latvijas revolucionāro arod biedrību un organizāciju biedri. No viņiem arī komplektējās lielākā daļa t. s. aktivistu (jeb partijas līdzjutēju) grupu; šādas grupas pastāvēja līdz 1941. gada pavasarim, veidojot aktīvu partijas atbalstītāju pulku. Tādu revolucionāru, kādi bija 1905. gada revolūcijas aktīvie dalībnieki Līze un Kristaps Grundmani Aizputē, kuri ar pirmajām sociālistiskās revolūcijas dienām darbojās partijas aktivistu rindās,³⁴² Latvijā bija ļoti daudz. 1940. un 1941. gadā Padomju Latvijā necik plašu izplatību neguva tāda aktīva revolucionāro tradīciju forma kā veco revolucionāru tikšanās ar darbaļaudīm un it sevišķi ar jaunatni. Tiesa, nevar teikt, ka tikšanās nebūtu notikušas. Bet tādu vērienu, kādu šī forma ieguva 50. gadu otrajā pusē un 60. gados, 1940. un 1941. gadā neredzām. Bijušie revolūcijas cīnītāji dalījās atmiņās galvenokārt sapulcēs savās darba vietās. Arī presē revolucionāro cīnītāju dzīve bija propagandēta nepietiekami. Acīmredzot te izpaudās Staļina personības kulta ietekme, jo tolaik daudzu slavēto latviešu revolucionāru vārdi un nopelni tika noklusēti. Tā, piemēram, Padomju Latvijas presē 1940. un 1941. gadā pilnīgi bija noklusēta Pētera Stučkas revolucionārā darbība.

1940. un 1941. gadā presē bija publicēti 2 raksti par 1905. gada 13. janvāra demonstrācijas upuriem³⁴³ un par 1919. gada janvāra cīņās kritušajiem.³⁴⁴ Meinhards Rudzītis publicēja rakstu par J. Jansonu-Braunu³⁴⁵ un P. Dauge plašu rakstu par Frici Roziņu-Āzi.³⁴⁶ 1941. gada jūnijā Padomju Latvijā tika atzīmēta 20. gadadiena kopš LKP CK locekļu Jāņa Šilfa-Jaunzema un Augusta Arāja-Bērces un 7 citu revolucionāru (P. Alksņa, F. Bergmaņa, Ž. Legzdiņa, V. Lūduma, O. Egliša, E. Ku-

mermaņa un G. Mierkalna) nāves, kas naktī no 1921. gada 10. uz 11. jūniju pēc lauka karatīesas sprieduma tika nošauti Rīgas Centrālcietumā. Latvijas PSR MOPR CK un Latvijas PSR Rakstnieku savienība 1941. gada 11. jūnijā sarīkoja LVU lielajā aulā varonīgo cīnītāju piemiņas vakaru, kurā pulcējās vairāk nekā 400 dalībnieku. Vakaru atklāja žurnāla «Darba Sieviete» redaktore C. Palkavniece. Referātu par A. Arāju-Bērci nolasīja rakstnieks Indriķis Lēmanis, bet atmiņas par J. Šilfu-Jaunzemu stāstīja LKP CK darbinieks Kārlis Kauliņš. A. Arāja-Bērces darbus vakarā lasīja Latvijas PSR Drāmas teātra aktieris R. Zandersons, bet Latvijas PSR Radiokomitejas koris diriģenta T. Kalniņa vadībā pirmo reizi atskaņoja Paulas Licītes speciāli šim vakaram komponēto dziesmu «Vētras putni» ar A. Arāja-Bērces tekstu.³⁴⁷

Plaši materiāli par A. Arāju-Bērci³⁴⁸ un Jāni Šilfu bija ievietoti Padomju Latvijas presē. «Cīņa» 1941. gada 11. jūnija numura pirmajā lappusē pārdrukāja «Cīņas» 1921. gada 30. jūlija numurā ievietoto rakstu «Lāsts slepkavām — slava kritušiem»; bez tam arī pārējās 3 lappuses pilnīgi veltīja kritušajiem revolucionāriem. Šajā «Cīņas» numurā bija publicēts K. Kauliņa raksts par J. Šilfu un T. Rozenbaha — pār A. Bērci. T. Rozenbaha atmiņas par A. Arāja-Bērces darbību Jelgavas organizācijā bija publicētas avīzē «Zemgales Komunisti» 1941. gada 11. jūnija numurā. Avīze «Пролетарская правда» publicēja I. Lēmaņa rakstu par J. Šilfu un A. Bērci³⁴⁹ un 9 nošauto cīnītāju biogrāfijas.³⁵⁰ «Jaunajā Komunārā» bija ievietots S. Levitāna liels raksts par 1921. gada 11. jūnija notikumiem,³⁵¹ šai pašā numurā bija arī raksts par A. Arāju-Bērci. Jāatzīmē, ka «Jaunajā Komunārā» jau 1940. gada 19. oktobrī bija publicēts M. Rudziša raksts par A. Arāju-Bērci. Lielu rakstu «Revolucionāro cīnītāju piemiņai», kura pamatā bija likti Latvijas PSR Centrālā valsts arhīva materiāli, publicēja avīzē «Darbs».³⁵² «Cīņas» 1921. gada 30. jūlija rakstu pārdrukāja arī Liepājas «Komunisti».³⁵³ Sai pašā avīzē bija ievietots arī raksts par A. Arāju-Bērci.³⁵⁴ Rakstu par A. Arāju-Bērci, kā arī biogrāfisku rakstu par 1921. gada 11. jūnijā nošauto valmierieti Pēteri Alksni publicēja avīze «Liesma».³⁵⁵

1941. gada 10. jūnijā 16 Rīgas pilsētas jaunatnes bibliotēku grāmatu draugi sarīkoja kopīgu ekskursiju-gājienu A. Arāja-Bērces, L. Paegles, Raiņa un Sudrabu Edžus atcerei. Pionieri un jaunieši no Rīgas 1., 3. un 5. jaunatnes bibliotēkas ieradās Matīsa kapos pie A. Arāja-Bērces un Jāņa Šilfa kapa. So kapu Latvijas PSR MOPR CK uzdevumā visus buržuāziskās diktatūras gadus bija kopusi sirmā revolucionārā cīnītāja K. Mende. Pionieri uz kapiem nolika ziedus; pie cīnītāju kapiem runāja laikraksta «Jaunais Komunārs» pārstāvis.³⁵⁶ Plaši materiāli presē bija ievietoti par 1906. gada 3. februārī soda ekspedīcijas nogalināto revolucionāru un dzejnieku Jūliju Dievkočiņu.³⁵⁷ No tiem īpaši būtu atzīmējams P. Birkerta

raksts.³⁵⁸ Daudzseses pagasta darbaļaudis 1940. gada 8. novembrī uz J. Dievkociņa kapa nolika ziedus.³⁵⁹

1940. un 1941. gadā Padomju Latvijas prese publicēja pirmos materiālus par varonīgajiem Latvijas komjauniešiem un jauniešiem, kas buržuāziskās diktatūras gados bija krituši cīņā pret reakciju, par LKJS sekretāru Eduardu Smiltēnu (Frici Milleru),³⁶⁰ komjaunieti Frici Gaili,³⁶¹ 1925. gadā fašistu nogalināto darba jauniešu Aleksandru Masaku,³⁶² Latgales komjaunatnes vadītāju Jonu Zvidru.³⁶³

1940. un 1941. gada presē rodams arī nelielas publikācijas par daudziem kritušajiem revolucionāriem — par 1905. gada 13. janvārī kritušo Heses korķu fabrikas strādnieci Kati Freimani,³⁶⁴ 1930. gada jūlijā cietumā mirušo Ventspils pagrīdnieci Paulīni Liepu,³⁶⁵ 1907. gada 31. martā Rīgas Centrālcietumā sadursmē nošauto Teodoru Boksbergu,³⁶⁶ 1909. gadā pakārto Žani Čiruli,³⁶⁷ par Vecpiebalgas revolucionāru vadītāju, soda ekspedīcijas nošauto skolotāju Antonu Salumu,³⁶⁸ Latgales revolucionāro cīnītāju Pīteru Miglinīku³⁶⁹ u. c.

Plašus materiālus Padomju Latvijas prese publicēja par daudziem izciliem PSKP darbiniekiem: J. Sverdlovu, N. Krupskaju, F. Dzeržinski, G. Ordžonikidzi, S. Kirovu, V. Kuibiševu, M. Kaļiņinu, N. Baumanī, I. Babuškinu, par izciliem pilsoņu kara varoņiem M. Frunzi, S. Lazo, A. Parhomenko, G. Kotovski, N. Ščorsu, V. Čapajevu, N. Rudņevu, S. Timošenko, K. Voroišilovu u. c., par varonīgajiem 26 Baku komisāriem. Par nesalaužamo čekistu F. Dzeržinski, Ļeņingradas komunistu vadītāju S. Kirovu un Tālo Austrumu partizāņu vadītāju S. Lazo tika izdotas nelielas grāmatas.³⁷⁰ 1941. gadā VAPP izdeva arī N. Krupskajas un S. Kirova runas un A. Andrejeva «Par jaunatnes komunistisko audzināšanu», kā arī M. Kaļiņina runas «Komunistiskās audzināšanas jautājumi».³⁷¹ 1940. gada decembra sākumā visās Rīgas skolās pirmajā mācību stundā svinīgi atzīmēja lielā revolucionārā cīnītāja S. Kirova nāves dienu. Referātus par viņa dzīvi un darbu skolēniem nolasīja skolu pārziņi un direktori, komsorgi un pionieru vadītāji.³⁷² 1941. gada februārī Rīgas kinoteātra «Splendid Palace» (tagad kino «Rīga») telpās atklāja J. Sverdlova dzīvei un revolucionārajai darbībai veltītu izstādi.³⁷³

Par izcilo latviešu tautas dēlu, vienu no pirmajiem četru Sarkanā Karoga ordeņu kavalieriem Jāni Fabriciusu lielu aprakstu ievietoja avīze «Darbs».³⁷⁴

Bet ne tikai par slavenajiem pilsoņu kara varoņiem ziņoja Padomju Latvijas prese. Jau 1940. gada augustā avīzē «Трудовая газета» parādījās liels V. Mošihina apraksts «Sarkanā komandiera stils»³⁷⁵ par Nikolaju Berzarinu, kas cīņās pie Hasana ezera komandēja Sarkanās Armijas 32. divīziju un parādīja izcilu varonību cīņā pret japāņu iebrocējiem. (N. Berzarins Lielo Tēvijas karu sāka kā 27. armijas komandieris Latvijas PSR terito-

rijā un nobeidza kā pirmais Berlīnes padomju komandants.) Nedaudz vēlāk avīzē «Пролетарская правда» bija publicēts plašs raksts par Atsevišķās Tālo Austrumu armijas aviācijas pavēlnieku Padomju Savienības Varoni aviācijas ģenerālleitnantu Pēteri Pumpuru.³⁷⁶ Tanī pašā avīzē bija publicēts apraksts par aizkustinošu tikšanos pēc 26 gadiem: ar trim Sarkanā Karoga ordeņiem apbalvotais pulkvedis lidotājs Vilis Kaminskis ieradās savā dzimtajā Padures pagastā Kuldīgas apriņķī un tikās ar brāļiem Kārli un Alfonso.³⁷⁷

Bet prese rakstīja ne tikai par kritušajiem revolucionāriem. 1940. un 1941. gada presē bija ievietoti plaši raksti par tādiem revolucionārās kustības un partijas darbiniekiem kā Pēteri Plēsumu,³⁷⁸ Augustu Samsonu,³⁷⁹ Eduardu Melni,³⁸⁰ Ievu Paldiņu, Olgu Vāveri,³⁸¹ Melāniju Grinbergu³⁸² u. c.

1941. gada 12. janvārī Latvijas PSR darbaļaudis ievēlēja 32 deputātus PSRS Augstākajā Padomē. Ievēlēto deputātu vidū bija daudz aktīvu revolucionārās cīņas dalībnieku: J. Kalnbērziņš, Z. Spure, P. Plēsums, A. Matisons, I. Paldiņa, M. Jakovļevs, J. Gustsons, J. Dundurs, V. Rubuls, R. Neilands, A. Luriņš, A. Strupiņš, A. Stakionis³⁸³ u. c. 1940. gada beigās un 1941. gada sākumā Padomju Latvijas presē bija publicēti desmitieši aprakstu par PSRS Augstākās Padomes deputātu kandidātiem. Viņi bieži tikās ar vēlētājiem, sapulcēs stāstīja par savu revolucionāro cīņu un darbību. Visa viņu dzīve un revolucionārā darbība bija spilgta liecība pašai dzīvai cīņai par sociālistiskās revolūcijas uzvaru. Un Latvijas tauta dāvāja viņiem vienprātīgu atbalstu.

Uzvarējusi Latvijas strādnieku šķira nebija aizmirsusi tos, kuri ilgus gadus bija cīnījušies par padomju varu, smakuši cietumos, neaizmīrsa arī kritušo revolucionāru piederīgos. 1940. gada 3. decembrī Latvijas PSR TKP apstiprināja «Noteikumus par personālām pensijām» un uzdeva Sociālās nodrošināšanas tautas komisariatam par izciliem nopelniem revolucionārā kustībā **piešķirt personālās pensijas un vienreizējus pabalstus**.³⁸⁴ Pie Latvijas PSR TKP bija nodibināta speciāla komisija (ar A. Nuržu priekšgalā), kas izskatīja iesniegtos lūgumus. 1941. gada marta vidū Latvijas PSR Sociālās nodrošināšanas tautas komisariāts piešķīra pirmās personālās pensijas. Tās saņēma revolucionāri Pauls Raņķis un Pēteris Jurjāns, kas ilgus gadus bija pavadījuši buržuāziskās Latvijas cietumos, 1919. gadā nošautās Valmieras komjaunietes Karlīnes Soldavas vecāki Jekabs un Kristīne Soldavi, Alvīnes Sermules vecāki Kārlis un Kristīne Bergi, revolucionāres Martas Mendes vecāki Karlīne un Augusts Mendes, Daugavpils revolucionāra Mihaila Germana vecāki Sara un Haims, Marta Simanoviča u. c. Personālās pensijas tika piešķirtas J. Šilfa mātei Annai Zirdziņai, vecajiem revolucionāriem J. Sildem un J. Skoliņam, Spānijā 1938. gadā kritušā cīnītāja M. Svarca meitai un mātei, 1940. gada 17. jūnija

notikumos nogalinātā Rīgas strādnieka Pāvela Kriša dēlam Konstantīnam, revolucionāro pagrīdnieku atbalstītājam M. Ozoliņai, S. Koļesņikovai, L. Bramanei, A. Lagzdiņai, M. Junkurēnai, A. Sproģei un A. Birzgalei, vecajiem Rīgas revolucionāriem, kuri pagridē bija darbojušies jau pirms 1905. gada revolūcijas, Kārlim un Helēnai Siliņiem, kuru 3 dēli bija aktīvi piedalījušies revolucionārajā kustībā buržuāziskajā Latvijā, un daudziem citiem. Par revolucionāriem, kuriem bija piešķirtas personālās pensijas, Padomju Latvijas presē bija publicēti vairāki raksti.³⁸⁵ Tā 1941. gada 17. aprīlī avīzē «Padomju Latvija» bija publicēts raksts par Jūliju Milleri «Mūža pensija par nopelniem revolucionārās cīņās». J. Millere bija 1919. gada 3. janvāra bruņotās sacelšanās dalībniece, aktīva pagrīdniece buržuāziskajā Latvijā, kas visus reakcijas gadus bija saglabājusi gan savu, gan arī vīra šauteni no 1919. gada. Avīzes korespondentam J. Millere pastāstīja, kā bruņotās sacelšanās dienās viņa kopā ar Elzu Balodi³⁸⁶ ar sanitārajām somām devusies pāri tiltam no Pārdaugavas un apmānījusi vācu sargkareivjus; citām sanitārēm gājiens no Pārdaugavas noslēdzās jau tilta galā, jo sargkareivji, atraduši sanitārās somas, jaunietes uz vietas nošāva.

Revolucionāro notikumu propagandā un popularizēšanā Padomju Savienībā vienmēr liela nozīme bijusi **muzejiem**, kā centrālajiem, tā arī novadpētniecības. 1940. gada 1. augustā Latvijas PSR valdība pasludināja par valsts muzejiem 15 Latvijā pastāvošos muzejus (Valsts vēsturisko muzeju, Kara muzeju, Rīgas pilsētas vēsturisko muzeju, Brīvības muzeju, Valsts mākslas muzeju, Rīgas pilsētas mākslas muzeju, Tukuma pilsētas mākslas muzeju, Literārisko muzeju, Rakstniecības un teātra muzeju, Kurzemes muzeju biedrības Liepājas muzeju, Kurzemes provinces muzeju, Zemgales mākslas un vēstures muzeju, Cēsu vēsturiski etnogrāfisko muzeju, Aizputes muzeju un Latvijas Saules muzeju).³⁸⁷ Bija nodibināta īpaša komisija ar H. Līkumu priekšgalā, kurai bija uzdots pārņemt visus mākslas, antikvāros un vēsturiskos priekšmetus, kas atradās privātpersonu un biedrību rīcībā.

Latvijas muzeji buržuāziskās diktatūras gados galvenokārt vāca un eksponēja materiālus par arheoloģiju, etnogrāfiju un viduslaiku vēsturi. Tā, piemēram, Izglītības tautas komisariāta muzeju un pieminekļu daļas pārzinis U. Būcens pēc viena no saviem inspekcijas braucieniem avīzes «Darbs» pārstāvim paskaidroja: «Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas, Cesvaines, Jēkabpils, Piebalgas un dažiem citiem muzejiem visumā ir tikai viens virziens — arheoloģija un etnogrāfija. Tas ir par maz... Sevišķi sliktā stāvoklī Ludzas muzejs, jo tas, kā redzams, veltīts pa lielāka daļa reliģiskai propagandai. Muzejos turpmāk jārada darblaužu cīņa par labāku nākotni...»³⁸⁸ No darblaužu puses ienāca ierosinājumi dibināt jaunus

muzejus. Valmieras strādnieki ierosināja dibināt revolucionāro cīņu un darba muzeju.³⁸⁹

Protams, panākt radikālu lūzumu muzeju darbā un plaši atspoguļot revolucionāro kustību muzejos vienā gadā bija grūti, bet zināmi pasākumi šajā virzienā bija veikti. 1941. gada maija beigās Latvijas PSR Revolūcijas muzejā notika divnedēļu kursi muzeju darbiniekiem, kurus vadīja A. Spalva.³⁹⁰ Kursos ievērojama vieta tika ierādīta klausītāju iepazīstināšanai ar revolucionāro cīņu vēsturi. Muzeju ekspozīciju nomaiņīšanā kardinālu lūzumu panākt neizdevās gan piemērotu muzeju darbinieku kadru, gan materiālu trūkuma dēļ. Taču zināms darbs tika paveikts. Rīgas vēstures muzejā no 1940. gada augusta līdz decembrim tika sakārtota un 1941. gada janvārī atvērta plaša revolūcijas vēstures nodaļa. Šajā nodaļā bija sakārtoti fotoattēli, grāmatas, brošūras, uzsaukumi. Ekspozīcijā bija atspoguļota šķiru cīņas vēsture, sākot ar Romu un seno Ēģipti, materiāli par lielo buržuāzisko revolūciju Francijā u. tml. Speciāla telpa bija ierādīta 1905. un 1907. gada revolūcijai un Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai. Samērā daudz materiālu bija par 1905. gada revolūciju Baltijas gubernās.³⁹¹ 1941. gada janvārī nelielu izstādi, kas bija veltīta 1905. gada 9. un 13. janvāra Pēterburgas un Rīgas strādnieku upuru piemiņai, atklāja Valsts vēsturiskajā muzejā. Izstādē bija eksponēti 1905. gada nelegālās «Cīņas» numuri, nelegālie uzsaukumi, grāmatas, 1905. gadā izdotie uzsaukumi ar Rīgā 1905. gada 13. janvārī kritušo strādnieku sarakstu un citi materiāli.³⁹²

1941. gada 1. maijā atklāja revolucionārās kustības vēsturei veltīto nodaļu Daugavpils muzejā. Tās materiāli stāstīja par Latgales revolucionāru cīņu buržuāziskās diktatūras gados: bija eksponēti nelegālie avīžu «Латгальская правда», «Тайснеība», «Jaunais Komunārs» numuri, VK(b)P vēstures īsais kurss, ko izplatīja fotouzņēmumos, dažādi priekšmeti, kuros bija glabāta nelegālā literatūra, kā arī nelegālās tipogrāfijas piederumi un vairāki sarkanie karogi, kas bija bijuši izkārti revolucionāros svētkos.³⁹³ Atsevišķa nodaļa izstādē bija veltīta buržuāzijas diktatūras nogalinātajiem Daugavpils strādniekiem Germanam un Levinam. Bija eksponēti arī politisko ieslodzīto darinātie priekšmeti un MOPR uzsaukumi, kas stāstīja par politieslodzīto cīņu.³⁹⁴

Lēnām tika kārtota jaunā ekspozīcija Liepājas valsts muzejā. Avīzē «Komunists»³⁹⁵ bija publicēts Matīsa Edžiņa raksts, kurā bija pamatoti aizrādīts, ka Liepājas muzeja uzdevums ir parādīt arī revolucionāro cīņu vēsturi. Viņš rakstīja: «Liepājai pie muzeja problēmas atrisinājuma jāķeras nekavejoši. Nav taisnība, ka Liepājai kā strādnieku kustības šūpulim nebūtu vajadzīgo vēsturisko priekšmetu, ar ko muzeju papildināt vai pilnīgi pārkārtot.» Uz šo rakstu atbildi sniedza Liepājas Valsts muzeja pārzinis J. Sudmalis.³⁹⁶ Viņš norādīja, ka LKP Liepājas pilsētas partijas komitejas aicinājumam vākt revolucionāros materiālus atsaukušies daudz strādnieku, kas atnesa lielu skaitu

eksponātu, jo līdz 1940. gada vasarai muzeja fondos gandrīz nebija materiālu par revolucionāro kustību.

Revolucionāro cīņu vēstures propagandā liela nozīme bija 1941. gada pavasarī Rīgā organizētajām divām izstādēm. No 1941. gada 26. aprīļa līdz 5. maijam Valsts bibliotēkas telpās Jēkaba ielā darbojās izstāde, kas bija veltīta Krievijā un Latvijā izdotajai nelegālajai literatūrai sakarā ar 1. Maija svinēšanu.³⁹⁷ Izstādei materiālus deva Valsts un J. Misiņa bibliotēkas. Vecākās 1. Maija proklamācijas izstādē bija no 1903. gada. Šos uzsaukumus bija izdevusi Liepājas Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku organizācija, Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku grupa Kurzemē un Latviešu sociāldemokrātisko strādnieku grupa Rīgā. Bija eksponētas arī laikā no 1904. līdz 1908. gadam izdotās 1. Maija proklamācijas, 1905. gada 1. Maija uzsaukumi latviešu, krievu un vācu valodā. Atsevišķā stendā bija izstādīti 1. Maija uzsaukumi, kas izdoti laikā no 1913. līdz 1918. gadam. Izstādē bija eksponēti arī nelegāli izdotie «Cīņas» numuri no 1905. līdz 1940. gadam.

Misiņa bibliotēka izstādei deva vairākus retus mākslinieciski zīmētus 1929., 1930. un 1931. gada 1. Maija plakātus. Plakātiem bija šādi uzraksti: «Lai dzīvo 1. Maijs», «Lai dzīvo Padomju Latvija». Izstādītas bija arī 1934., 1935. un 1936. gadā Latvijā izdotās 1. Maija skrejlapas, kurās atmaskota Ulmaņa fašistiskās valdības politika.

Izstādē bija parādīta daļa Krievijā 1901., 1905., 1917. un 1919. gadā izdoto 1. Maija uzsaukumu. Lielā skaitā bija izstādītas arī grāmatas un žurnāli ar aprakstiem par 1. Maiju un 1. Maija vēsturisko nozīmi proletariāta atbrīvošanās cīņā.

1941. gada 5. maijā Padomju mākslas muzeja telpās svinīgi atklāja padomju preses izstādi, kurā bija parādīta Padomju Latvijas prese: avīzes, žurnāli, sienas avīzes. Šajā izstādē ievērojamu vietu (10 stendus) aizņēma materiāli par Krievijas un Latvijas revolucionāro presi. Izstādē bija eksponēti «Iskras» un «Pravdas» numuri, 1906.—1917. gadu boļševiku avīzes «Социал-демократ» un «Пролетарий», daudz Ļeņina darbu pirmizdevumu, gan tādi, kas izdoti pirms 1917. gada, gan arī pēc Ļeņina atgriešanās no trimdas Krievijā. Ļoti plaši izstādē bija pārstāvēti pirmie latviešu marksistiskie izdevumi («Auseklis», «Sociāldemokrāts»), no 1905. līdz 1907. gadam izdotās latviešu sociāldemokrātu avīzes «Pēterburgas Latvietis», «Arājs» u. c. Divi stendi bija veltīti LKP, LKJS un LDJS, kā arī Sarkanās Palīdzības nelegālajiem izdevumiem laikā no 1920. līdz 1940. gadam. Īpašu vietu preses izstādē ieņēma materiāli par «Cīņas» 37 gadu ilgo varonīgo ceļu. Bija eksponēti gan pirmie «Cīņas» numuri, gan arī 1917.—1919. gada un buržuāziskās Latvijas pagrīdē izdotie numuri. Izstādē atradās arī 1940. gada aprīlī buržuāziskās Latvijas politiskās pārvaldes rokās nonākusī nelegālās «Cīņas» iespīezamā mašīna, ar kuru «iekrišanas» brīdī tika iespīests «Cīņas» 1940. gada 7. numurs. Ļoti plaši izstādē bija pārstāvētas arī latviešu boļše-

vīku 1917.—1919. gada avīzes, kā arī Padomju Latvijas 1919. gada izdevumi. Izstādi apmeklēja tūkstošiem cilvēku.³⁹⁸ Tā bija atvērta līdz 1941. gada 18. maijam.

Neliela izstāde, kas bija veltīta PSRS Augstākās Padomes vēlēšanām, 1941. gada 12. janvārī tika atklāta Liepājas pilsētas muzejā; izstādē bija eksponēti dažādi preses materiāli par vēlēšanu apstākļiem cariskajā Krievijā un buržuāziskajā Latvijā (piemēram, bija izstādīti kandidātu saraksti ar vēlētāju dzēlīgajām piezīmēm).³⁹⁹

Jāsaka, ka ar revolucionāro cīņu saistīto materiālu un dokumentu vākšana 1940. un 1941. gadā notika ne tikai muzejos. Gandrīz jau ar pirmajām 1940. gada sociālistiskās revolūcijas dienām vairākās Latvijas vietās avīzēs un žurnālos parādījās uzaicinājumi vākt ar strādnieku cīņu saistītos materiālus. Tā, jau vienā no pirmajiem žurnāla «Sarkanā Palīdzība» numuriem tika publicēts aicinājums «Celsim pieminēkli kritušajiem varoņiem!». Aicinājumā bija teikts: «Viņu kapu vietas nolīdzinātas ar zemi, izmētātas vientuļās nomalēs, mežos un purvos, ar zāli un krūmiem apaugušas, pamazām sāk aizmirsties; viņu vārdi, kurus garos nebrievēs gados tikai čukstot driksteja izrunāt, izbāl no darba tautas atmiņas. Bet darba čilts nedrīkst aizmirst savus labākos dēlus un meitas, — kritušos brīvības cīnītājus. Viņu darbam, sīkstai un neatlaidīgai cīņai par brīvību, par tiesībām, par labāku dzīvi jārunā uz paaudžu paaudzēm. Biedra Šilfa, 1919. gadā noslepkavoto Valmieras jauniešu un daudzu, daudzu citu kritušo varoņu vārdi degošiem burtiem jāieraksta darba tautas sirdī. Nākošām paaudzēm jāzin, par kādu cenu pirktā iegūtā brīvība, lai vienmēr būtu nomodā par iegūto un lēti neatdotu. Tāpēc tagad steidzīgi un ar lielu dedzību visiem darbaļaudīm jāķeras pie līdzekļu un materiālu vākšanas kritušo brīvības cīnītāju pieminēkliem. Latvijas Sarkanā Palīdzība uzaicina visplašākās Latvijas iedzīvotāju masas stāties pie darba:

1) vākt naudu kritušo brīvības cīnītāju pieminēkliu fondam;

2) vākt brīvības cīnītāju gīmetnes, atmiņas, biogrāfijas, dažādus fotouzņēmumus no cīņu un kritušo biedru kapu vietām. Visus savāktos līdzekļus un materiālus iesūtīt LSP.

Latvijas darbaļaudis, neļausim turpmāk izbālēt no atmiņas un apaugt ar zāli to cilvēku piemiņai un kapu vietām, kuri savu dzīvību atdevuši par darba tautas brīvību.»⁴⁰⁰

Arī citos preses izdevumos bija publicēti līdzīgi paziņojumi. Sevišķi aktīvi strādnieku revolucionārās cīņas materiālus sāka vākt Liepājā. Jau 1940. gada 27. augustā LKP Lejaskurzemes apgabala komitejas orgānā avīzē «Komunisti» bija publicēts lūgums: visi, «kam vēl uzglabājušies agrāko laiku nelegālie izdevumi: avīzes, žurnāli, plakāti, uzsaukumi utt., lūgti tos nodot LKP pilsētas komitejas telpās».⁴⁰¹ Par aktīvu revolucionārās kustības materiālu vākšanas darbu Liepājā rakstīja arī «Cīņa»,⁴⁰² pie kam materiāli tika vākti gan par

1905. gada revolūciju, gan arī par revolucionāro pagrīdi buržuāziskās Latvijas laikā, tāpat arī par 1940. gada jūnija un jūlija notikumiem. 1940. gada 22. septembrī LKP Liepājas pilsētas komiteja publicēja avīzē «Komunisti» lielu metodiski instruktīvu rakstu «Palīdzesim apgaismot revolucionārās cīņas Latvijā». Šajā rakstā tika doti sīki norādījumi par to, kādi materiāli būtu jāvāc un jāapzina par katru no revolucionārās kustības posmiem, piemēram, par 1905. gada revolūciju: jāvāc atmiņas par revolucionāro kustību pilsētās un laukos, ciņu dalībnieku biogrāfijas un ģimietnes un revolucionāro notikumu apraksti, nelegālā literatūra, proklamācijas un ciņu dziesmas, kā arī revolucionāru vēstules, jāapzina ciņu vietas, soda vietas un kritušo revolucionāru kapi, jāvāc šo kapu fotoattēli, ziņas par policijas, soda ekspedīciju un baronu briesmu darbiem, atmiņas par cietumā ieslodzīto dzīvi, tāpat ziņas par emigrējušiem revolūcijas dalībniekiem, viņu ģimietnes un biogrāfijas, kā arī revolucionāru lietotie ieroči, karogi, plakāti.

Ļoti pozitīvi jāvērtē tas, ka LKP Liepājas pilsētas komiteja sāka vākt materiālus arī par 1940. gada vasaras revolucionārajiem notikumiem, t. i., tieši pēc šo notikumu norises. Tā lūdza piesūtīt ziņas par pirmajām demonstrācijām un to organizētājiem, par demonstrāciju norisi, runu un apspriežu atreferējumus no darba vietām un sanāksmēm, demonstrāciju laikā lietotos (pirmos) karogus, plakātus, žetonus un dienesta nozīmes, gājienu un demonstrāciju, sanāksmju un sarikojumu foto-uzņēmumus, tāpat arī fotouzņēmumus no strādnieku mītnēm un sanāksmju vietām buržuāziskās diktatūras gados un Padomju Latvijā, statistisko un ilustratīvo materiālu par strādnieku organizāciju pašdarbību un pirmās sienas avīzes, pirmo sociālistiskās sacensības dalībnieku ģimietnes un sasniegumus, 1940. gada jūlija Tautas saeimas vēlēšanu plakātus, uzsaukumus, uzņēmumus.

Kā redzams, LKP Liepājas pilsētas partijas komiteja bija iecerējusi lielu un labi pārdomātu pasākumu. Par to, cik lielā mērā šī programma tika realizēta, trūkst ziņu. Savāktie materiāli tika nodoti Liepājas muzejam. Bet to, ka materiāli bija intensīvi vākti, liecina kaut vai tāds fakts. 1940. gada oktobra vidū notika Liepājas, Kuldīgas, Saldu, Priekules, Aizputes un Grobiņas pilsētu vecāko sanāksme. Šajā sanāksmē nolēma, ka pilsētās tiks vākti arī revolūcijas materiāli. «Jau noskaidrots [!], ka 1905. gadā Lejaskurzemē cietuši 318 skolotāji. Atrastas [!] arī ārstu apliecības par revolucionāru spīdzināšanu, apsūdzību raksti ar baronu liecībām, savākts daudz grāmatu un citu materiālu. Vāks materiālus arī par 1919. gadu.»⁴⁰³

1940. gada oktobra sākumā Liepājas jūrmalas zvejnieku sabiedrības vadītājs M. Krasts nodeva LKP Liepājas apriņķa komitejas sekretāram L. Vrublevskim daudz retu fotouzņēmumu no 1905.—1907. g. revolūcijas dienām Krievijā. Ilgus gadus šos uzņēmumus bija glabājusi Krasta māte.⁴⁰⁴ Materiāli tika nodoti Centrālajam revolūcijas muzejam Maskavā.

Interesanti, ka jau 1940. gada jūlijā notika mēģinājumi organizēties arī bijušajiem sarkanajiem latviešu strēlniekiem un dibināt dažādas iniciatoru grupas. Tā, «Ciņā» bija publicēts: «Uzaicinājums. Sarkanās frontes veco cinitāju b-bas dibināšanas nolūkā, lūdzu atsaukties bijušos sarkanarmiešus un iesūtīt savas adreses ar atzīmi, kādā karaspēka daļā un laikā dienēja. Sūtījumus adresēt Ed. Virzas ielā 15—18 bij. Krišjāņa karapulka [jātnieku] Simanim.»⁴⁰⁵

Arī Valmierā bija publicēts uzaicinājums visiem tiem, kas bija dienējuši Sarkanajā Armijā, pieteikties pie Valmieras strādnieku arodbiedrības darbveža Priednieka.⁴⁰⁶

Buržuāziskajā Latvijā nodibinātais Kara muzejs, kas bija atradies buržuāziskās Latvijas Kara ministrijas pakļautībā, aicināja «vecos latviešu strēlniekus, Sarkanā Armijā dienējušus latviešu strēlniekus, tāpat visus pilsoņus nodot muzejam pret atlīdzību jeb kā dāvinājumus viņu rīcībā esošos priekšmetus, piemiņas lietas, foto attēlus, dokumentus, uzsaukumus, ieročus utt., kas attiektos uz Pasaules kara un Sarkanās Armijas cīņām pret reakcionāriem spēkiem.»⁴⁰⁷ Bez tam buržuāziskajā Latvijā pastāvēja Latviešu veco strēlnieku biedrība; to vadīja bijušie cara un buržuāziskās Latvijas armijas virsnieki. Savā pastāvēšanas laikā biedrība izdeva žurnālu «Latviešu Strēlnieki», kurā bija publicētas atmiņas un dokumenti par latviešu strēlnieku cīņām pirmā pasaules kara laikā. Šīs cīņas īstēni bija strēlnieku masveida slepkavošana, to dzīvības tika upurētas krievu carisma un krievu buržuāzijas imperiālistiskajām interesēm un latviešu buržuāzijas savtīgajiem mērķiem. Šī biedrība 1940. gadā bija pilnīgi pasīva.

Tiesa, Latviešu veco strēlnieku biedrības centrālā valde 1940. gada 10. jūlijā pieņēma paziņojumu, ka vecie latviešu strēlnieki balsos par Latvijas Darba tautas bloka kandidātiem. Savā paziņojumā tā rakstīja: «Visi atbalstīsim Latvijas Darba tautas bloka kandidātus Saeimas vēlēšanās, līdz ar to sekmējot miera nodrošināšanu mūsu valstī sadraudzībā un sadarbībā ar mūsu varenā kaimiņa — PSRS spēkiem.»⁴⁰⁸ Vienīgi biedrības Kuldīgas nodaļa 1940. gada septembra sākumā Kuldīgas apriņķa vecākā E. Salma vadībā pārvēlēja valdi un aktīvi iekļāvās 1919. gada februārī kritušo Kuldīgas miliču kapu uzkopšanā.⁴⁰⁹ Latviešu veco strēlnieku biedrība savu darbu izbeidza 1941. gada 20. janvārī.

Pilnīgi sāņus no aktīva revolucionāro notikumu pētīšanas darba stāvēja «1905. gada biedrība». Šī biedrība nodibinājās 1926. gada 14. aprīlī⁴¹⁰ (pirmā valdes sēde notika 1927. gada 14. jūnijā), un tanī bija apvienoti daži desmiti 1905. gada revolūcijas dalībnieku. Biedrībai bija arī nodaļas Tukumā, Skultē, Piebalgā, Ancē. Nekādu aktīvu darbību biedrība buržuāziskajā Latvijā neizvērsa, līdz 1934. gada maija fašistiskajam apvērsumam tā politiski pieslēgās latviešu meņševikiem, lai gan par meņševiku partijas ietekmē esošu organizāciju to

uzskatīt nevar. Biedrības darbība galvenokārt bija saistīta ar zemes lietu kārtošanu bijušajiem 1905. gada revolūcijas dalībniekiem. Tā paveica arī zināmu darbu materiālu vākšanā par 1905. gada revolūciju. Pēc Ulmaņa fašistiskā apvērsuma, pateicoties M. Skujenieka gādībai, biedrību nelikvidēja, un tā vilka nožēlojamu eksistenci, jo nekādas nozīmes sabiedrībā tai nebija. Pēc Ulmaņa fašistiskā režīma gāšanas biedrības valde 1940. gada 11. jūlijā pieņēma aicinājumu 1940. gada 14.—15. jūlijā vēlēšanās atbalstīt Latvijas Darba tautas bloku.⁴¹¹ Nekādu citu aktivitāti tā neizrādīja, izņemot to, ka pieņēma lēmumu noskaidrot jautājumu par darba saskaņošanu ar Senatnes pētitāju biedrību.

1940. gada jūnija dienās bija izdarīts mēģinājums organizēt jaunu 1905. gada biedrību. 1940. gada 29. jūnijā «Cīņā» bija publicēts šāds aicinājums: «1905. g. politiskie katordznieki, trimdinieki! Latvijā atrodas prāvs pulciņš 1905. g. revolucionāru. Ir mums gan 1905. g. biedriba, bet tās priekšgalā atrodas ļaudis, kuri savu revolucionāro pārliecību nogremdējuši pilsoniskos dubļos un prāta tikai, kaunīgi acis nolaiduši, vilkties reakcionāru rikoto ielu gājienu astēs. Biedri, pie darba! Stāsimies aktīvi cīnītāju rindās un izpildīsim savu pienākumu pret darba ļaudīm. Atsaucaties! Marijas ielā 132, dz. 69.» 1940. gada 30. novembrī «1905. gada biedrību» slēdza, un tās likvidēšanai nozīmēja komisiju 3 cilvēku sastāvā.⁴¹² 1940. gada 21. decembrī šo lēmumu grozīja un valdei uzdeva pašai 2 mēnešu laikā likvidēt biedrību.⁴¹³ Biedrības likvidācijas dokumenti rāda arī to pozitīvo darbu, ko biedrība veikusi savos 14 pastāvēšanas gados. Tā savāca 2501 anketu no 1905. gada revolūcijas dalībniekiem, sastādīja 20 676 kartītes par revolūcijas dalībniekiem (pēc preses un arhīvu ziņām) un 3496 kartītes par revolūcijas apspiedējiem, spiegiem, soda ekspedīciju dalībniekiem utt. Bez tam biedrība savāca zināmu skaitu vērtīgu dokumentu (97 lietas) par revolūcijas dalībnieku tiesāšanu un sodīšanu, kā arī dažādu valdības iestāžu ziņojumus par revolūcijas gaitu.⁴¹⁴ Visus savus arhīvus un materiālus biedrība 1941. gada 11. martā nodeva Senatnes pētitāju biedrības rīcībā (pašlaik daļa no «1905. gada biedrības» arhīva atrodas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta rīcībā). Pēdējā biedrības valdes sēde notika 1941. gada 20. februārī.

Daudz aktīvāka revolucionāro notikumu pētišana bija Senatnes pētitāju biedrība, kas bija nodibināta 1922. gada 27. martā.⁴¹⁵ Tās galvenās darbības lauks bija etnogrāfisko priekšmetu vākšana un arheoloģisko pieminekļu izpēte. Gan pēc savas darbības virziena, gan arī pēc biedru sastāva, kurā bija daudz reakcionāru un atklātu buržuāzisko nacionālistu, tā allaž stāvēja ļoti tālu no revolucionārājiem notikumiem. Taču sociālistiskā celtniecība, tāpat sabiedrības plaša interese par latviešu tautas revolucionāro pagātni piespieda arī šo biedrību līdzās referātiem par folkloru, etnogrāfiju, arheoloģiju utt. organizēt sanāksmes, kurās nolasītajos referātos bija skarti notikumi, kas bija

saistīti ar Latvijas tautas revolucionāro cīņu, jā-saka gan, visvairāk pagājušos gadsimteņos. Bet arī šiem referātiem bija pozitīva nozīme. 1940. gada 4. septembrī referātu par revolucionāro cīņu vietām Latvijā nolasīja Kārlis Beierbahs.⁴¹⁶ Savā referātā viņš visvairāk pakavējās pie 1905. gada cīņu vietām, uzsvēra nepieciešamību izpētīt revolūcijas notikumus Rīgas, Liepājas, Ventspils fabrikās, kā arī norādīja uz nepieciešamību godināt 1918. un 1919. gadā nošautos revolūcijas cīnītājus. Septembra sākumā A. Kāpostiņš nolasīja referātu par «Rīgas dumpi» 1899. gadā. 1. novembrī notika priekšlasījums par Lielo Oktobra sociālistisko revolūciju.⁴¹⁷ 1940. gada 22. oktobrī A. Kāpostiņš biedrības atklātā sēdē nolasīja referātu «Rainis žandarmērijas rokās»;⁴¹⁸ referātu saīsinātā veidā iespieda avīze «Padomju Latvija».⁴¹⁹ 1940. gada 19. oktobrī biedrības atklātā sēdē A. Kāpostiņš nolasīja referātu «Alūksnes dedzināšanas prāva 1902./1903. g.», bet V. Ambainis — «19. gs. tautas brīvības cīnītājs Pēteris Balodis».⁴²⁰ Arī pēdējo referātu publicēja avīze «Padomju Latvija».⁴²¹ Tā bija vienīgā publikācija 1940. un 1941. gadā par šo ievērojamo latviešu revolucionāro demokrātu. 1941. gada 11. martā A. Kāpostiņš nolasīja referātu «Kurzemes dzirnavnieku dumpis 1792. gadā», bet 18. martā K. Beierbahs — «Parizes Komūnas piemiņai».⁴²² Tālāko ziņu par biedrības darbu trūkst.

Par revolucionārās kustības pētniecības centru 1940. un 1941. gadā nevarēja kļūt arī Latvijas PSR Vēstures institūts,⁴²³ par kura direktoru tolaik strādāja skolotājs, Latvijas PSR Augstākās Pado-mes deputāts, J. Lieknis. Institūts atradās Rīgā, Skolas ielā 11, un bija pakļauts Latvijas PSR Izglītības tautas komisariatam. 1941. gada 11. janvārī institūta štatos skaitījās 11 darbinieku, no tiem 7 zinātniskie līdzstrādnieki (4 profesori, 1 vecākais zinātniskais līdzstrādnieks, 2 jaunākie zinātniskie līdzstrādnieki). Institūta rīcībā atradās prāva bibliotēka — 6023 sējumi grāmatu un žurnālu (bez tam 4000 vienību nesakārtotos fondos).⁴²⁴ Par savu uzdevumu institūts uzskatīja vākt un publicēt Latvijas PSR vēstures avotus, pētīt Latvijas PSR vēstures atsevišķas problēmas un publicēt zinātniskos darbus, metodiski sadarboties ar Latvijas PSR Izglītības tautas komisariātu, sastādīt un tulkot vēstures grāmatas Latvijas PSR un PSRS vēsturē, tulkot marksisma-ļeņinisma kla-siķu darbus latviešu valodā. Institūts pārņēma kadrus no agrākā Latvijas Vēstures institūta. Marksistisko vēsturnieku kadru Latvijas PSR toreiz nebija, bet buržuāziskās Latvijas vēsturnieki pē-tīja galvenokārt feodālisma vēstures problēmas. Bija vajadzīgs ilgstošs laiks, lai tie apgūtu marksistisko metodoloģiju, marksistisko pasaules uz-skatu. Šādos apstākļos bija grūti prasīt, lai tie pievērstos Latvijas revolucionāro cīņu vēstures pētniecībai, tāpat marksisma-ļeņinisma darbu tulkošanai latviešu valodā. Vēl 1940. gada rudenī sa-stādītajā Vēstures institūta darbības pārskatā bija atzīmēts: «Ievērojot līdzšinējo stāvokli vēstures pē-

tišanas laukā, LPSR Vēstures institūts, kur galvenokārt pašreiz koncentrējies viss Latvijas vēstures pētišanas darbs, ir atzinis, ka pašreiz nemaz nav iespējams stāties pie vispusīgas Latvijas vēstures sarakstīšanas, bet pagaidām vēl jāturpina avotu materiāla apzināšana, to nozīmīgāko izlašu izdošana un jācenšas veidot arī atsevišķas monogrāfijas.» To labi saprata arī J. Lieknis, tāpēc, paturot vērā nepieciešamību sarakstīt marksistisko Latvijas PSR vēsturi, institūta vadība, ievērojot konkrētos apstākļus, plānoja Latvijas vēstures atlanta sastādīšanu, kopēju vēstures terminoloģijas izstrādāšanu utt.⁴²⁵ Pats J. Lieknis 1940. un 1941. gadā kārtoja senatora Manaseina revīzijas materiālus.

Jau 1940. gada jūlijā—augustā kļuva skaidrs, ka revolucionāro notikumu pētišanai, ar revolucionāro cīņu saistīto materiālu vākšanai un it īpaši to popularizēšanai nepieciešams viens vadošs centrs. It sevišķi liela vajadzība bija jūtama pēc metodiskiem padomiem un zinātniskas konsultācijas. Padomi un konsultācijas bija nepieciešami provinces un arī Rīgas muzejiem un citām iestādēm un organizācijām ar revolucionāro cīņu saistīto notikumu pētišanā un novērtēšanā. Iepriekš minēto apstākļu dēļ bija skaidrs, ka par šādu centru nevarēja toreiz kļūt ne Latvijas PSR Vēstures institūts, ne Latvijas Valsts universitāte, ne arī pastāvošās vēstures pētniecības biedrības.

1940. gada 12. augustā presē («Cīņa», «Padomju Latvija», «Brīvais Zemnieks», «Трудовая газета») bija publicēta intervija ar Izglītības ministrijas Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļas pārzini U. Būcenu, kas informēja par muzeju turpmāko darbu, dažu radniecīgu muzeju apvienošanu u. c. jautājumiem. U. Būcens norādīja, ka tuvākajā laikā Latvijas PSR būs nodibināts revolūcijas muzejs, kuram būs jāatspoguļo 1905. gada cīņas, 1918. un 1919. gada notikumi Latvijā, 1940. gada jūnija—jūlija notikumi. Viņš norādīja, ka «šajā darbā aicinās Padomju Latvijas vecos komunārus, vāks atmiņas un revolucionārās kustības pierādījumus — priekšmetus, rokrakstus, cīņas ieročus, propagandas līdzekļus un citus pieminekļus». 1940. gada 31. augustā jautājumam par revolūcijas muzeja organizēšanu apsprieda Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja, LKP CK Sekretariāts principā piekrita revolūcijas muzeja organizēšanai un uzdeva šo darbu veikt F. Dombrovskim un U. Būcenam.⁴²⁶ Pie šā jautājuma LKP CK vēlreiz atgriezās 1940. gada 26. oktobrī — kad tika nolemts nodot revolūcijas muzejam bij. Rīgas biržas ēku⁴²⁷ (tagadējo Republikānisko zinātniski tehniskās propagandas namu). Jāsaka, ka šo lēmumu oficiāli arī nokārtoja 1941. gada 15. maijā, kad Latvijas PSR Tautas Komisāru Padome nolēma nodot jau noorganizētajam revolūcijas muzejam ne tikai ēku 17. jūnija laukumā 3, bet arī atļāva tam izlietot likvidētās Rīgas biržas aktīvus ēkas uzturēšanai.⁴²⁸ 1940. gada 31. oktobrī Latvijas PSR Tautas Komisāru Padome

pieņēma lēmumu «Par Latvijas PSR Revolūcijas muzeja organizēšanu». Lēmumā bija atzīmēts:

«1) Nodibināt Latvijas PSR Revolūcijas muzeju.

2) Uzdot Latvijas PSR Izglītības tautas komisariātam izstrādāt un iesniegt Latvijas PSR TKP apstiprināšanai muzeja statutu projektu, bet budžeta projektu iesniegt Latvijas PSR Finanšu tautas komisariātam.»⁴²⁹

Pēc šī lēmuma pieņemšanas Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļas darbinieki sāka vākt materiālus muzeja ekspozīcijas ierīkošanai. Lielu daļu ekspozīcijas organizējamais Revolūcijas muzejs saņēma no likvidējamā Kara muzeja.⁴³⁰ Pieminekļu daļas darbinieki ar preses starpniecību aicināja iedzīvotājus saudzīgi izturēties pret vēsturiskiem dokumentiem, neizmantojot tos sienas avīzēm, saglabāt un nodot organizējamam Revolūcijas muzejam.⁴³¹ Sabiedrība bija ļoti ieinteresēta revolūcijas pieminekļu saglabāšanā. Tā, avīze «Пролетарская правда» publicēja kāda lasītāja vēstuli, kurā bija norādīts, ka Sarkanās Palīdzības telpās (Valdemāra ielā 19) atrodas daudz no bijušajiem politieslodzītajiem atņemto materiālu — vēstules, piezīmes, karikatūras, konspekti —, kā arī vairāki maiši ar roku un kāju dzelzīm, dažādiem sītiem un citiem cietumsargu «instrumentiem». Vēstules autors ierosināja šos materiālus nodot Latvijas PSR Revolūcijas muzejam.⁴³²

Izglītības tautas komisariāta Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļa, kas ar 1940. gada 1. oktobri pārņēma no agrākās Pieminekļu valdes visas muzeju un kultūras pieminekļu aizsardzības lietas, aicināja «visplašākās darba tautas aprindas neliegt savu atbalstu vispusīgi ievadītiem revolūcijas pieminekļu apzināšanas un reģistrēšanas darbiem, iesūtot muzeju un pieminekļu aizsardzības daļai ziņas par dažādiem revolūcijas pieminekļiem, cīņu un upuru vietām, kā arī dažādus iespiestus un rakstītus materiālus, kas attiecas uz Latvijas tautas revolūcijas cīņām.»⁴³³

Šāds aicinājums nozīmēja krasu pavērsienu vēsturisko pieminekļu apzināšanas darbā. Bijusi Pieminekļu valde, kas darbību bija uzsākusi 1923. gada 1. oktobrī, bija Izglītības ministrijas iestāde. Savas darbības laikā tā bija apzinājusi 1920. senvietas un veikusi izrakumu darbus 189 vietās, aprakstījusi 25 380 objektu un ieguvusi valsts īpašumā 6302 senos priekšmetus. 1928. gadā tā organizēja Brīvdabas muzeju, kura vajadzībām tika nodots 70 ha zemes Juglas ezera krastā. Muzejā atradās 35 senās celtnes ar 2950 inventāra priekšmetiem un darba rīkiem. Valsts aizsardzības esošo pieminekļu sarakstā 1940. gadā bija 1459 pieminekļi, no tiem 387 senvēstures, 232 arhitektūras, 713 mākslas un lietišķās mākslas un 127 vēstures pieminekļi.⁴³⁴ Starp vēstures pieminekļiem bija niecīgs skaits tādu, kas būtu saistīti ar latviešu tautas revolucionārajām cīņām un revolucionārajiem notikumiem. Revolūcijas pieminekļi bija atstāti novārtā, un tas labi raksturo valdošās buržuāzijas politiku — nevēlēšanos saglabāt to, kas saistās ar tautas revolucionāro cīņu. ITK Muzeju un

pieminekļu aizsardzības daļa jau 1940. gada ziema sāka reģistrēt revolūcijas pieminekļus un vākt ziņas par tiem no pagastu izpildkomitejām, arhīviem un literatūras, kā arī veica priekšdarbus to aizsardzībai. 1941. gada vasarā bija paredzēts uzmērot revolūcijas pieminekļus 30 vietās un turpināt vākt par tiem materiālus. Līdz ar to bija paredzēts papildināt aizsargājamo vēstures pieminekļu sarakstu ar arheoloģijas, celtniecības, mākslas un lietišķās mākslas pieminekļiem (sarakstā ieskaitīja vēl 15 pilskalnus, uzdeva pārbaudīt 30 kapulaukus utt.), kā arī uzsākt vairāku Rīgas celtniecības pieminekļu nostiprināšanu.⁴³⁵

Latvijas Komunistiskās partijas CK uzmanīgi sekoja Revolūcijas muzeja izveidošanas darbiem, kurus lielā mērā traucēja pieredzējušu kadru trūkums, kā arī tas, ka aizkavējās līdzekļu piešķiršana Rīgas biržas pārbūvei muzeja vajadzībām. Tāpēc LKP CK 1941. gada 4. janvārī pieņēma lēmumu pasteidzināt Revolūcijas muzeja organizēšanas darbus.⁴³⁶ Revolūcijas muzejā vajadzēja izveidot 3 nodaļas: 1) V. I. Ļeņinam veltītu nodaļu, 2) nodaļu, kas parādītu VK(b)P cīņas ceļu, un 3) nodaļu, kas būtu veltīta Latvijas Komunistiskās partijas slavenajiem cīņu ceļiem. Šajā lēmumā skaidri noteikti Revolūcijas muzeja uzdevumi — būt ne tikai par revolūcijas materiālu savācēju un eksponētāju, bet kļūt arī par revolucionāro ideju propagandas centru. LKP CK lūdza Centrālo V. I. Ļeņina muzeju un Revolūcijas muzeju Maskavā sniegt palīdzību organizējamajam Latvijas PSR Revolūcijas muzejam gan ar materiāliem, gan arī ar metodiskiem padomiem.

Par Latvijas PSR Revolūcijas muzeja direktoru bija paredzēts iecelt V. Miški, bet, tā kā V. Miške tolaik vadīja marksisma-ļeņinisma katedru Latvijas Valsts universitātē, par muzeja direktoru 1941. gada 28. janvārī kļuva enerģiskais, aktīvais Latvijas revolucionārās kustības dalībnieks, partijas biedrs kopš 1912. gada Alfrēds Spalva.⁴³⁷ A. Spalva darbojās Rīgas partijas pagrīdē jau carisma gados, bija aktīvs Oktobra revolūcijas un pilsoņu kara dalībnieks un LKP CK loceklis 20. gadu sākumā pagrīdē buržuāziskajā Latvijā. Viņš labi pazina Latvijas revolucionārās kustības vēsturi un tās dalībniekus. Revolūcijas muzeja vadība griezās pie iedzīvotājiem ar lūgumu nodot muzeja rīcībā ar revolucionāro kustību saistītus dokumentus, fotouzņēmumus, rokrakstus, it sevišķi par 1917. un 1918.—1919. gadu.⁴³⁸ Centrālais Revolūcijas muzejs apsolīja atsūtīt izstādes vajadzībām vairākas skulptūras, gleznas un citus eksponātus. Presē bija publicēts Revolūcijas muzeja paziņojums,⁴³⁹ kurā tika izteikts lūgums piederīgiem un draugiem atsūtīt dokumentus un materiālus par 1919. gadā nogalinātajiem 11 Valmieras komjauniešiem, LKJS CK sekretāru Jāni Vintēnu, LKP CK locekli Jāni Zukovski, 1919. gadā nošautajiem cīnītājiem Emmu Plūmi un Frici Bajāru, 1920. gada 17. martā nošautajiem Lavīzi Bērci un M. Skudru, tāpat par Jēkabu Preisu, Jāni Landsmani u. c. Latvijas PSR Revolūcijas muzeja atklāšana bija paredzēta 1941.

gada 7. novembrī — Lielās Oktobra revolūcijas 24. gadadienā.

Jāatzīmē, ka 1940. gadā Padomju Latvijā tika likti pamati arī muzejam, kura uzdevums bija vākt materiālus par sociālistiskās celtniecības gaitu republikā. 1940. gada 11. decembrī Latvijas PSR TKP pieņēma lēmumu par Latvijas PSR Centrālā dzimtenes pētišanas muzeja organizēšanu.⁴⁴⁰ Muzejam ierādīja telpas Rīgā, Mārstaļu ielā 25. Četru mēnešu laikā muzeja darbinieki savāca ap 3000 eksponātu. Muzejā bija paredzētas 3 nodaļas: dabas zinātņu, kultūras vēstures un sociālistiskās celtniecības. Muzeja mērķis bija ieinteresēt masas dzimtenes un tās dabas bagātību pētišanai, izsekot dabas un cilvēku sabiedrības attīstības vēsturiskajai gaitai, pierādot šīs attīstības likumsakarību. Sevišķi plaši muzejs bija paredzējis pētīt sociālistiskās celtniecības metodes un sasniegumus Latvijas PSR un parādīt to muzeja eksponātos. Muzeja ekspozīcijā bija paredzēti eksponāti, kas rādītu pārkārtojumus Latvijas PSR rūpniecībā un jauno rūpniecības uzņēmumu izveidošanos, darba ražīguma pieaugumu, jauno darba metožu un racionalizācijas priekšlikumu ieviešanos, sociālistiskās sacensības gaitu uzņēmumos, māksliniecisko pašdarbību, šefības darbu.⁴⁴¹ Muzeja darbinieki sāka materiālu plānveidīgu vākšanu, apmeklēja 20 Rīgas uzņēmumus, organizēja tajos brīvprātīgo līdzstrādnieku-strādnieku grupas.⁴⁴² 1941. gada 23. aprīlī muzejā notika muzeja darbinieku apspriede ar vairāku uzņēmumu strādnieku komiteju pārstāvjiem, kurā sīki aplūkoja jautājumu par materiālu vākšanu muzejam, par atsevišķu stendu ierādīšanu katram uzņēmumam utt.⁴⁴³

Revolucionāro tradīciju propagandā liela nozīme ir literatūrai un mākslai. Padomju Latvijas literatūrā un mākslā revolucionārā tēma ieņem nozīmīgu vietu, šai tēmai daudz pievērsās arī revolucionārie rakstnieki un dzejnieki buržuāziskajā Latvijā un latviešu padomju rakstnieki Padomju Savienībā 20.—30. gados. Revolucionārās cīņas tēma latviešu literatūrā un mākslā ienāca jau 19. gs. beigās; vislielākie nopelni šai ziņā ir Jānim Rainim un Eduardam Veidenbaumam. 1940. un 1941. gadā latviešu padomju rakstnieki un mākslinieki attīstīja tālāk šo latviešu kultūrai raksturīgo tēmu, vienlaikus bija dota iespēja plašam Latvijas darba tautas masām iepazīties ar to revolucionāro mantojumu, kas buržuāziskās diktatūras gados tika pilnīgi noklusēts. Diemžēl jāsaka, ka Padomju Latvijas darbaļaudīm gandrīz pilnīgi nezināms palika tas milzīgais darbs visās latviešu padomju kultūras nozarēs, ko veica Padomju Savienībā dzīvojošie latviešu rakstnieki, mākslinieki, kultūras darbinieki. Ar viņu darbiem un atstāto literatūras, mākslas u. c. mantojumu Latvijas PSR darbaļaudis iepazīnās tikai pēc vēsturiskā PSKP XX kongresa. Tāpēc mēs redzam, ka 1940. un 1941. gadā revolucionārās cīņas tradīcijas literatūrā un mākslā turpināja galvenokārt tie bijušie

revolucionārās kultūras pārstāvji, kas jau buržuāziskās Latvijas laikā atradās cīnītāju rindās par Padomju Latviju, par proletārisko kultūru.

1940. gada vasaras vētrainie revolucionārie notikumi iezīmēja arī lielu lūzumu latviešu literatūras attīstībā. Latviešu literatūrā droši ieskanējās revolucionāro rakstnieku balss. Viss progresīvais un revolucionārais latviešu rakstniecībā sakļāvās ap Latvijas Komunistisko partiju un sāka piedalīties jaunās dzīves veidošanā. Tie rakstnieki, kas slavina buržuāzijas diktatūru un Ulmaņa fašistisko režīmu, bija cieši saauguši ar valdošo šķiru un kļuvuši par tās trubadūriem, tagad aplkusa. Daži no viņiem, piemēram, J. Grīns, G. Mīlbergs u. c., centās jaunajai varai pielabināties, lai iegūtu materiālos labumus, un sāka slavināt tās lietas, par kurām dažus mēnešus atpakaļ viņi paši un citi buržuāziskie rakstnieki, dzejnieki un literatūras kritiķi visādi bija nīrgājušies. 1940. gada rudenī nodibinājās Latvijas PSR Rakstnieku savienība, kuras kodolu veidoja latviešu revolucionārie un progresīvie rakstnieki, no buržuāziskiem rakstniekiem Latvijas PSR Rakstnieku savienībā uzņēma tikai dažus, ar lielu atlati. Raksta mērķis nav parādīt ne šajā laikā notikušos procesus literatūrā, ne arī dot novērtējumu publicētiem literatūras darbiem (tas ir literatūras vēsturnieku uzdevums). No latviešu padomju literatūras tā laika devuma ir atzīmēta tikai tā daļa (samērā nozīmīga), kas tieši skar revolucionārās cīņas tēmu.

Viens no ievērojamākajiem notikumiem latviešu padomju literatūras dzīvē 1940. un 1941. gadā bija tas, ka latviešu darba tauta atgūva savu lielāko proletārisko dzejnieku Jāni Raini, kura revolucionārā dzeja no jauna sāka brīvi skanēt Padomju Latvijā. Jau 1940. gada 4. augustā Meinhards Rudzītis avīzē «Brīvā Jaunatne» ievietoja rakstu par Raini ar zīmīgu nosaukumu «Atbrīvotais Rainis». Istās «Raina dienas» Padomju Latvijā bija 1940. gada septembrī, kad Latvijas PSR darbaļaudis atzīmēja lielā latviešu revolucionārā dzejnieka 75. dzimšanas dienu.

Gatavošanās Raina 75. dzimšanas dienas atzīmēšanai sākās jau 1940. gada augusta beigās. Liepājas pilsētas valde jau 1940. gada 20. augustā nolēma atzīmēt Raina dienas ar svinīgu sarīkojumu.⁴⁴⁴ Žurnāls «Radio Vilnis», tāpat arī avīze «Jaunais Komunārs»⁴⁴⁵ ievietoja plašus materiālus par Raina dzīvi. 1940. gada 6. septembrī Rīgas biržas zālē sabiedrisko iestāžu darbinieku arodbiedrība sarīkoja plašu Raina piemiņas vakaru. Referātu par Raina dzejas revolucionārajām filozofiskajām atziņām nolasīja P. Birkerts.⁴⁴⁶ Raina piemiņas dienas sarīkošanai LKP CK nozīmēja speciālu komisiju, kurā darbojās J. Avotiņš — LKP CK propagandas un agitācijas nodaļas vadītājs, J. Lācis — Latvijas PSR izglītības tautas komisārs, Z. Spure — LKP CK 2. sekretārs, V. Miške — «Cīņas» redaktors, M. Rudzītis no LKJS CK un rakstnieki A. Upits un J. Niedre.⁴⁴⁷ 1940. gada 4. septembrī komisija sanāca uz savu pirmo sēdi. 1940. gada 11. septembris bija īsta Raina

diena visā Latvijā. Daudzi simti Rīgas strādnieku un kalpotāju ar vainagiem un sārtiem rudens ziediem rokās pulcējās Komunāru laukumā gājienam uz Raina kapiem. Gājiens ar simtiem sarkano karogu virzījās pa Brīvības (tagad Ļeņina) un Miera un Gaujas ielām. Gājiena priekšgalā gāja Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija locekļi ar Prezīdija priekšsēdētāju Augustu Kirhenšteinu priekšgalā, LKP CK locekļi, Tautas Komisāru Padomes locekļi, Strādnieku gvarde. Pie Raina kapa pulcējās tūkstošiem cilvēku, runāja LKP CK sekretārs Žanis Spure un izglītības tautas komisārs Julijs Lācis.⁴⁴⁸ Z. Spure savā runā teica: «Tauta ir atgūvusi savu Raini. Raini, kuram ir bijis tikai viens mērķis — strādnieku šķiras, visas tautas atsvabināšana. Kā arī Raina idejas nekropļoja, kā arī necentās ar viņa vārdu «iesist» politisku kapitālu sev atsevišķi cilvēki un partijas, Raina revolucionārās idejas palika vienmēr tādas, kādas viņš izteica asākos cīņas periodos par Latvijas atsvabināšanu no kapitālistu jūga — par sociālismu. Nevienam nav izdevies atraut Raini no revolucionārās kustības, jo viņš, būdams pamatšķiras dzejnieks, ir vienmēr soļojis ar savu šķiru kopā. Un tiesības uz Raina lielo garīgo mantojumu ir tikai pamatšķirai un viņas partijai — Komunistiskajai partijai. Revolucionārais cīnītājs Rainis augstu paceļas pāri visam sikumainajam un netīrajam, kas ap viņu tika vīts. Ar savu revolucionāro ideju bagātību un darbiem viņš pats šos netīrumus atmetis kā sev svešus, nepiederošus. Šis Rainis ir ar mums un paliks mūsu Rainis.»⁴⁴⁹

Tanī pašā dienā Latvijas PSR Drāmas teātri notika Rainim veltīts piemiņas vakars. Ar īsu vakaru atklāja J. Avotiņš, referātu par Raini nolasīja Z. Spure, referātu «Rainis Latvijas revolūcijas gaitās» — rakstnieks Andrejs Upīts. Vakarā tika lasīti Raina dzejoļi un atskaņotas dziesmas ar Raina tekstiem, dziedāja Reitera koris. Tanī pašā dienā Raini godināja arī Latvijas PSR Dailes teātri.⁴⁵⁰

1940. gada 11. septembrī Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdijs pieņēma dekrētu par latviešu Tautas dzejnieka nosaukuma piešķiršanu Jānim Rainim. Visi Raina manuskripti, publicētie un nepublicētie raksti un citāda veida materiāli, kas attiecas uz Raina dzīvi un darbiem, bija pasludināti par visas tautas īpašumu, nacionālās kultūras vērtību.

Dekrētā bija teikts:

«3. Nodibināma komisija, kas pārņem visus J. Raina manuskriptus, vēstules, uzmetumus un citus arhīva materiālus, kā arī priekšmetus, kas raksturo J. Raina dzīvi un darbus, un organizē viņu pētišanu un publicēšanu.

4. J. Raina darbu publicēšana piekrit tikai augšminētai komisijai un Latvijas PSR izdevniecībām.

5. Reizē ar to atceltas mantinieku autora tiesības uz dzejnieka darbiem.

6. Sākot ar š. g. 11. septembri, neviena privātpersona, kuras rīcībā atrodas kaut kādi materiāli

par Raini, nedrīkst tos ne atsavināt, ne nobēdzināt, ne arī izsniegt literārai apstrādāšanai.»⁴⁵¹

1940. gada 12. septembrī Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdijai pieņēma lēmumu par Raiņa literārā mantojuma komisijas nodibināšanu sekojošā sastāvā: komisijas priekšsēdētājs Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija priekšsēdētāja otrais vietnieks A. Upīts, locekļi — Prezīdija locekļi J. Niedre un Ž. Spure.⁴⁵²

Raiņa piemiņas vakari notika visās Latvijas mālās. Plašs Raiņa piemiņas vakars notika 1940. gada 11. septembrī Liepājas teātrī un Jelgavā,⁴⁵³ 12. septembrī — Rīgas Skolotāju biedrībā,⁴⁵⁴ 15. septembrī Rīgā (vakaru sarīkoja LKJS Rīgas organizācijas 8. un 9. rajons),⁴⁵⁵ 14. septembrī Raiņa piemiņas vakaru sarīkoja Liepājas strādnieku arodbiedrība (referēja Fr. Arnis),⁴⁵⁶ bet 15. septembrī Raiņa vakars notika Grobiņā.⁴⁵⁷ 1940. gada septembrī Raiņa piemiņas vakari notika Madonā,⁴⁵⁸ Jekabpilī,⁴⁵⁹ Kalētos,⁴⁶⁰ Lejasciemā,⁴⁶¹ oktobrī — Rēzeknē⁴⁶² un Rugājos,⁴⁶³ Talsos un Stendē,⁴⁶⁴ bet decembrī Ludzas vidusskolā.⁴⁶⁵ 1940. gada septembrī Raiņa vārds un darbi aizskanēja tālu aiz Latvijas robežām. 10. septembrī Maskavas radio sniedza raidījumu par latviešu dzejnieku.⁴⁶⁶ Plašus materiālus par J. Raini ievietoja Maskavas avīzes «Комсомольская правда», «Учительская газета», «Труд», «Вечерняя Москва».⁴⁶⁷

Raiņa jubilejas dienās PSRS Rakstnieku savienība nosūtīja Latvijas PSR Rakstnieku un žurnālistu arodbiedrībai telegrammu, kurā latviešu dzejnieks bija augstu novērtēts, kā arī pasvītroti viņa ciešie sakari ar krievu literatūru.⁴⁶⁸ 1940. gadā Maskavā iznāca Raiņa darbu izlase krievu valodā. Maskavas M. Gorkija Literatūras institūta kritikas fakultātē notika 2 semināri, kuros bija apskatīti Raiņa darbi.⁴⁶⁹

Lietuvas PSR Augstākās Padomes Prezīdija priekšsēdētājs Justs Paļeckis 1940. gada septembrī Raiņa piemiņas komisijai nosūtīja sekojošu telegrammu: «Dzīvoju līdz cēlajām jūtām, kādām latviešu tauta svin sava lielā dzejnieka Raiņa jaundzimšanas triumfu, kas kļuva iespējams pēc latviešu tautas uzvaras pār melno reakciju. Kā Raiņa tulkotājs un cienītājs varu apliecināt, ka Raiņa gars ir stiprinājis arī Lietuvas progresīvo sabiedrību viņas cīņā par sociālisma uzvaru. Raiņa dzīgie cīņas vārdi ir skanējuši kā cerību iedvesma Lietuvas darba tautas cīnītājiem un kā rikstes cirtieni reakcionāriem. Tikai tagad Latvijas PSR blakus visām brīvām PSRS tautām, nostājoties zem Ļeņina karoga, proletariāta dzejnieka un cīnītāja Raiņa ģēnijs sagaidīs savu atzīšanu. Visām mūsu lielās Savienības tautām Rainis kļuvis tikpat tuvs un savs, kāds viņš kļuvis lietuvju darba tautai.»⁴⁷⁰

1940. un 1941. gadā Padomju Latvijā bija laisti klajā 11 Raiņa atsevišķu darbu un dzejoļu krājumi, to vidū (iekavās metiens) «Uguns un nakts» (3000), «Vētras sēja» (4000), «Zelta sietiņš» (6000), «Zelta zirgs» (4000), «Indulis un Ārija» (3000), «Ģirts Vilks» (3000), «Kalnā kāpējs» (afo-

rismi) A. Birkerta sakārtotumā (6000), «Pūt, vējiņi» (5100). Raiņa dzejoļu krājums «Tālas noskaņas zilā vakarā» iznāca divos izdevumos — 1940. gadā (4000) un 1941. gadā (3600).

Ipaši jāpakavējas pie diviem Raiņa dzejoļu krājumiem — «Mūza cīņās» un «Cīņā saucējs». Krājums «Mūza cīņās» iznāca 1940. gadā A. Birkerta redakcijā un ar A. Birkerta komentāriem 10 000 eksemplāru metienā. Šajā krājumā bija sakopoti Raiņa revolucionārie dzejoļi. Saturā līdzīgs bija arī M. Rudziša sakārtotumā 1941. gadā izdots Raiņa dzejoļu krājums «Cīņā saucējs». Šim krājumam ir visai interesanta vēsture. 1936. gada oktobrī dziļā pagrīdē krājumu ar šādu saturu izdeva LDJS centrālorgāns «Brīvā Jaunatne». Krājums kļuva par Latvijas revolucionārās jaunatnes palīgu cīņā pret fašistisko diktatūru. 1941. gadā izdots krājums nebija 1936. gada nelegālā krājuma atkārtots izdevums. Salīdzinot abus šos krājumus, konstatējams, ka 1941. gadā izdots «Cīņā saucējs» bija daudz pilnīgāks un arī dzejoļu sakārtotums bija citāds nekā 1936. gada izdotajā krājumā.

Daudz Raiņa revolucionāro dzejoļu bija publicēti 1940. un 1941. gada presē.⁴⁷¹ Plaši raksti par Raini bija publicēti visās republikas avīzēs.⁴⁷² 1941. gada pavasarī avīze «Padomju Latvija» publicēja pārstrādātuprofesa R. Pelše apcerējumu «Kas ir «Uguns un nakts»?». ⁴⁷³ R. Pelše 1940. gada rudenī vairākos Padomju Savienības žurnālos un avīzēs krievu un ukraiņu valodā publicēja rakstus par Raini un viņa literāro darbību. Tāpat presē bija publicēti daži interesanti materiāli par Raiņa npublicētajām vēstulēm, kas atradās Maskavā Valsts literatūras muzejā,⁴⁷⁴ par Raiņa darbu studēšanu Jonatāna biedrībā,⁴⁷⁵ par latviešu tēlnieka Augusta Bijas Raiņa skulptūru, kuru tēlnieks, kas dzīvoja ārzemēs, bija atsūtījis uz Latviju. (Taču skulptūra buržuāziskās Latvijas valdošajām aprindām nelikās pieņemama, un to no Latvijas izraidīja. Skulptūra savu vietu atrada Antverpenes muzejā.⁴⁷⁶)

1940. gada 12. septembrī Rakstniecības un teātra muzeja telpās Kr. Barona ielā 4 atklāja Rainim veltītu izstādi. Izstādē bija sakopoti un izstādīti plaši materiāli par Raini: gleznas, Raiņa darbu izdevumi, fotogrāfijas, avīzes, labāko latviešu mākslinieku dekorācijas un kostīmu meti Raiņa lugām, vēstules, manuskripti. Vesela telpa bija iekārtota kā Raiņa darba istaba. Izstādē bija ļoti populāra Rīgas iedzīvotāju vidū. Divās pirmajās nedēļās to apmeklēja ap 1000 cilvēku. Pēc izstādes materiāliem bija uzņemta arī kinofilma par Tautas dzejnieku. Izstāde bija atvērta līdz 1940. gada oktobrim.⁴⁷⁷

Ļoti aktīvu darbību izvērsa Jāņa Raiņa Literārais fonds. Pirmajos 3 darbības mēnešos tas savāca ap 13 000 vienību Raiņa rokkrastu un manuskriptu, apmēram 900 Raiņa portretu un attēlu, daudz Raiņa grāmatu un viņa darbu izdevumu citās valodās. Fondā bija savāktas arī 17 dokumentālas filmas, kurās bija uzņemts dzej-

nieks. Jau pirmajos mēnešos fondā ienāca vērtīgais A. Kāpostiņa manuskripts «Rainis žandarmērijas rokās» un P. Dauges «Par to, kas daudziem nezināms». 1941. gadā fonds paredzēja izdot Raiņa darbu izlasi 3 sējumos un arī stāties pie J. Raiņa Kopoto rakstu izdošanas.⁴⁷⁸

1941. gada 3. februārī Jaņa Raiņa Literārā fonda priekšsēdētājs A. Upīts griezās pie Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes ar lūgumu nodot Raiņa muzeja iekārtošanai namu Rīgā, Anrī Barbisa ielā 3 (agrāko tabakas fabrikanta Maikapara namu).⁴⁷⁹ 1941. gada 7. februārī TKP šo priekšlikumu pieņēma un piešķīra 65 000 rubļu nama remontam.⁴⁸⁰

Jau Raiņa jubilejas svinību laikā izvirzījās jautājums par pieminekļa būvi dzejniekam. Latvijas PSR Skolotāju biedrība 1940. gada septembrī ierosināja celt Rainim pieminekli un ziedoja pieminekļa būvei 500 latu.⁴⁸¹ 1941. gada 31. martā Tautas dzejnieka Jaņa Raiņa Literārais fonds un Latvijas PSR TKP Mākslas lietu pārvalde nolēma sarīkot republikānisko konkursu par labāko statujas projektu. Raiņa statuja bija domāta telpai Raiņa muzeja (Anrī Barbisa ielā 3) apakšējā stāvā. Projektu iesniegšanas termiņš bija paredzēts līdz 1941. gada 1. oktobrim. Par labākajiem projektiem bija paredzētas 3 prēmijas. Konkursa žūrijas komisija bija A. Upīts (priekšsēdētājs), Ģ. Eliass, H. Likums, J. Niedre, R. Pinnis, Ž. Spure, A. Vaivars, P. Vīlps. Konkursa noteikumi, kurus parakstīja A. Upīts un H. Likums, bija publicēti presē.⁴⁸²

Ļoti plaši Padomju Latvijā 1941. gada janvārī godināja revolucionārā rakstnieka Leona Paegles piemiņu. 1941. gada 28. janvārī pagāja 15 gadu kopš Leona Paegles nāves dienas. Šajā dienā Latvijas PSR Rakstnieku savienības pārstāvji ar A. Upīti priekšgalā ieradās Meža kapos pie L. Paegles kapa un nolika sarkanu ziedu vainagu. J. Niedre pie L. Paegles kapa teica piemiņas vārdus: «Leons Paegle bija cīnītājs vārdos un darbos. Buržuāzijas valstī darba tauta viņam nevarēja parādīt pelnīto cieņu. Šodien rakstnieku Leonu Paegli atceras Latvijas darba tauta un atceras visas tautas Padomju Savienībā.»⁴⁸³ 1941. gada 27. janvārī ar Latvijas PSR izglītības tautas komisāra 33. pavēli Rīgas pilsētas 1. vidusskola tika nosaukta Leona Paegles vārdā.⁴⁸⁴

Plašs Leonam Paeglem veltīts piemiņas vakars notika Rīgas pilsētas 9. bibliotēkā. Vakaru atklāja Rīgas pilsētas Izpildkomitejas Tautas izglītības nodaļas vadītājs O. Grīnbergs. Atmiņas par Leonu Paegli stāstīja Andrejs Upīts, rakstnieka meita Ilga deklamēja vairākus sava tēva dzejoļus. Atmiņas par dzejnieku stāstīja arī viņa māsa Milda, bet māsa Olga nolasīja brālim veltīto dzejoļu ciklu. Rīgas 9. bibliotēkas aktivisti ierīkoja bibliotēkā Leona Paegles piemiņas izstādi. Leonam Paeglem veltīto vakaru sarīkoja arī Poligrāfiskās rūpniecības strādnieku arodbiedrība, kur par L. Paegles dzīvi referēja rakstnieks I. Lēmanis un Leona Paegles darbus uzveda komjauniešu aģitkolektīvs «Tērauds».⁴⁸⁵ Plašs rakstniekam veltīts

svinīgs vakars notika Rīgas 1. vidusskolā, kur L. Paegle 1919. gadā Padomju Latvijas laikā bija strādājis par direktoru. Par L. Paegles revolucionāro cieņu stāstīja skolas direktors Žagata, vecāku komitejas priekšsēdētājs J. Sīpols, rakstnieka māsa Olga deklamēja dažus brālim veltītus dzejoļus, bet skolotāja E. Andersone referēja par Leona Paegles literāro darbību. L. Paeglem veltītie sarīkojumi notika Rīgas 3. bibliotēkā, Augstākās Padomes Prezīdija spiestuvē (referēja M. Rudzītis), Rīgas 10. vidusskolā un vēl daudzās Latvijas skolās.⁴⁸⁶

Divi Leonam Paeglem veltīti sarīkojumi notika jau 1940. gada decembrī Rīgas 3. un 9. bibliotēkā. Tajos jaunajiem lasītājiem par revolucionāro rakstnieku stāstīja dzejnieks M. Rudzītis.⁴⁸⁷ Par Leonu Paegli Padomju Latvijas presē bija publicēti vairāki raksti un atmiņas.⁴⁸⁸ 1941. gada janvārī Leona Paegles piemiņas vakars notika Talsu tautas namā⁴⁸⁹ un Jelgavas Tautas augstskolā.⁴⁹⁰

1940. un 1941. gadā Padomju Latvijā bija izdotas 2 Leona Paegles grāmatas. 1940. un 1941. gadā bija izdots L. Paegles dzejoļu krājums jaunatnei «Jauno vanagu sasaukšanās» (ar kopēju metienu 5000 eksemplāru) ar R. Egles priekšvārdu un 1941. gadā L. Paegles stāstu krājums jaunatnei «Darba bērni» (7000). Bez tam presē bija publicēti arī atsevišķi L. Paegles darbi — stāsti «Asinis uz akmens»,⁴⁹¹ «Vāvere kuplaste»,⁴⁹² «Kontrasti» par Raiņa sagaidīšanu Latvijā 1920. gadā,⁴⁹³ stāsts «Klijāns»,⁴⁹⁴ dzejoļi «Jaunie pionieri»,⁴⁹⁵ L. Paegles «Mežabrāļu dziesma» krievu valodā paša autora tulkojumā,⁴⁹⁶ Vairāki L. Paegles dzejoļi krievu valodā bija publicēti žurnālā «Советская Латвия».⁴⁹⁷

1941. gada martā Latvijas PSR Rakstniecības muzejā bija ierīkota dzejniekam revolucionāram Eduardam Veidenbaumam veltīta nodaļa.⁴⁹⁸ Rūdolfs Egle publicēja plašu rakstu par Eduardu Veidenbaumu un viņa lomu revolucionārajā kustībā.⁴⁹⁹ Raksts par E. Veidenbaumu 1941. gada 24. maijā bija publicēts avīzē «Taisneība». 1940. gada novembrī Liepas pagasta sabiedriskās organizācijas un skolu audzēkņi devās gājienā uz Liepas kapiem un godināja E. Veidenbauma piemiņu.⁵⁰⁰

1940. un 1941. gadā Padomju Latvijas lasītājs pirmo reizi iepazinās ar rakstnieka komunistu Augusta Arāja-Bērces daiļradi. 1941. gadā iznāca viņa stāstu un dzejoļu krājums.⁵⁰¹ Šajā krājumā bija publicēti 15 stāsti («Slepenā tipogrāfija», «Menusa nāve», «Māte», «Maizes gabals» u. c.), kā arī ap 70 A. Arāja-Bērces revolucionāro dzejoļu. Vairāki rakstnieka darbi bija publicēti arī periodikā. No tiem vispirms jāatzīmē viņa garais stāsts «Menusa nāve», kurā rakstnieks it kā tēlojis pats savu likteni, šo stāstu iespieda žurnālā «Karogs»⁵⁰² (1941. gada jūnijā arī avīzēs «Komunisti» un «Taisneība»). Periodikā bija iespiesti arī A. Arāja-Bērces stāsti «Maizes gabals»,⁵⁰³ «Vientulis», «Mātes meita»,⁵⁰⁴ dzejoļi «Kurinātājs Svens»,⁵⁰⁵ «Spēka avots», «Cietums», «Kopums»⁵⁰⁶ u. c. 1941. gada jūnijā avīzē «Zemgales Komunisti» bija publicēts stāsts «Slepenā tipo-

grāfija»⁵⁰⁷ un stāsta «Pirmais Maijs» fragmenti.⁵⁰⁸ Par A. Arāju-Bērci kā rakstnieku un dzejnieku rakstīja presē I. Lēmanis⁵⁰⁹ un M. Rudzītis.⁵¹⁰

Padomju Latviju tā arī nepaguva redzēt viens no vecākajiem latviešu padomju rakstniekiem Sudrabu Edžus, kas revolucionārajiem notikumiem Latvijā sekoja no Maskavas un ar milzīgu sajūsmu uzņēma ziņu par Latvijas Tautas saēmas vēsturiskajiem lēmumiem. Nākošajā dienā pēc šo lēmumu pieņemšanas radās viņa nevilgota prieka un sajūsmas pilnais dzejolis — veltījums Padomju Latvijas darbaļaudim «Sarkanai Latvijai — Padomju Dzimtenei».⁵¹¹ 1941. gada 30. janvārī Sudrabu Edžus Maskavā nomira, uz viņa bērēm devās Latvijas PSR rakstnieku un komjaunatnes delegācija. 1941. gada 8. februārī urnu ar Sudrabu Edžus pelniem atveda uz Rīgu, kur no rakstnieka atvadījās tūkstošiem Rīgas darbaļaužu. 1941. gada 9. februārī pēc sēru mītiņa Pionieru pilī, kur runāja A. Kirhenšteins un Ž. Spure, urnu uz Raiņa kapiem pavadīja tūkstošiem Rīgas iedzīvotāju. Raiņa kapos pēc īsa sēru mītiņa, kurā runāja Vilis Lācis, rakstnieks Nikolajs Virta un mākslinieks Arturs Lapiņš, urnu iemūrēja Raiņa kapu sienā.⁵¹²

Latvijas padomju literatūrā 1940. un 1941. gadā nozīmīgu vietu ieņēma revolucionārās cīņas tēma, taču nebūtu pareizi teikt, ka visa Padomju Latvijas literatūra toreiz apgaismoja tikai revolucionārās cīņas tēmu. Daudz tika darīts literārā mantojuma apgūšanā, parādījās pirmie stāsti par sociālistiskā darba tēmu, daudz rakstu, kas tēloja darbaļaužu dzīvi pirms padomju varas nodibināšanās, iznāca arī buržuāzisko un sīkburžuāzisko rakstnieku darbi utt. Šajā rakstā nav iespējams parādīt visu literatūras procesu kopumā, šeit būs nosaukti tikai tie 1940. un 1941. gadā publicētie darbi, kas skar revolucionārās cīņas tēmu. Daudzi no šeit minētajiem darbiem bija uzrakstīti un izdoti arī pirms 1940. gada, daudzi uzrakstīti 1940. vai 1941. gadā Padomju Latvijā. Autors galveno uzmanību pievērsis darbu izdošanai Padomju Latvijā 1940. un 1941. gadā, kad tie kļuva pieejami plašam lasītāju masām.

Aplūkojot tolaik publicētos prozas darbus par revolucionārās cīņas tēmu, redzam, ka tie veltīti gan revolucionārajai cīņai 1905. gadā, gan arī pirms un pēc tam, cīņai par Padomju Latviju 1918.—1919. gadā, pagrīdes cīņu tēlojumiem buržuāziskajā Latvijā, politiskodzīvē un cīņai buržuāziskās Latvijas cietumos un 1940. gada vasaras revolucionāro notikumu attēlojumam. Šajā rakstā 1940. un 1941. gadā iznākušie literatūras darbi būs apskatīti tematiski, bet nevis pēc atsevišķiem autoriem, jo raksta autors centies nevis parādīt atsevišķa autora radošo darbu šajā laikā, bet gan zināmā vēstures procesa atspoguļojumu literatūrā. Rakstā būs apskatīta Padomju Latvijas literatūra, bet nevis tikai latviešu padomju literatūra. Tāpēc blakus latviešu padomju literatūras darbiem tiek minēti arī krievu valodā 1940. un 1941. gadā Rīgā publicētie darbi.

1941. gadā iznāca Annas Sakses romāns «Darba ciltis»,⁵¹³ kurā plaši tēlota latviešu zemnieku dzīve 1905. gada revolūcijas priekšvakarā, parādīta revolucionāro cīnītāju izaugsme. Romāns jau pirms publicēšanas atsevišķā izdevumā 1941. gadā turpinājums bija publicēts avīzē «Padomju Latvija». Jaunā izdevumā iznāca arī rakstnieka R. Sēļa romāns «Burši un zeļļi» par 1905. gada notikumiem Zemgalē⁵¹⁴ un Andreja Upīša drāma «1905.»⁵¹⁵ 1941. gada avīzē «Пролетарская правда» pirmo reizi bija publicēts Ernesta Birznieka-Upīša stāsts «Sašautais karogs».⁵¹⁶ No pārējiem darbiem, kas skar šo laikmetu, jāatzīmē Voldemāra Branka stāsts «Cīņas karogs».⁵¹⁷

Revolucionārajiem notikumiem Latvijā 1918. un 1919. gadā, cīņai par Padomju Latviju, bija veltīti tikai trīs stāsti: Ž. Spures «Pēdējā grāmata»,⁵¹⁸ A. Talča «Tūkstoškārtīga atmaksa» par revolucionāriem notikumiem Ziemeļvidzemē⁵¹⁹ un K. Fimbera «Sāviens» par 1918. gada beigu un 1919. gada sākuma notikumiem Kurzemē.⁵²⁰

Revolucionārās cīņas attēlojumam buržuāziskajā Latvijā pievērsās jau vairāk autoru un vispirms tie, kas paši aktīvi piedalījās šajā cīņā. Te pirmām kārtām jāatzīmē Indriķa Lēmaņa stāsti «Novembra vakarā»,⁵²¹ «Neuzvaramais karogs»,⁵²² «Saruna ar bērnu»,⁵²³ Jāņa Grota stāsts «Oktobra saule»,⁵²⁴ A. Sakses stāsts «Loģiskā sirdsapziņa»,⁵²⁵ M. Krupņikovas stāsti «Viena no mums»⁵²⁶ un «Gadījums dzelzceļa pietātnē».⁵²⁷ 1940. gadā atsevišķā grāmatā iznāca I. Lēmaņa stāsts «Māte» par revolucionārā strādnieka Viktora Brandera izaugsmi un revolucionāro cīņu. 1941. gadā žurnālā «Karogs» 4 turpinājumos sāka iespiest I. Lēmaņa romānu «Pa dzīves ceļiem», bet «Literatūras kalendārā 1941. gadam» bija iespiests viņa stāsts «Kaujas batareja» par apstākļiem buržuāziskās Latvijas armijā.

Revolucionārās cīņas tēlojumam buržuāziskajā Latvijā pievērsās arī rakstnieks Vilis Lācis. 1941. gadā «Literatūras Avīzē» publicētajā garajā stāstā «Tēva pārnākšana»⁵²⁸ tēlots revolucionārs Jēkabs Tīrelis un viņa dēls Andris, kas savu tēvu satiek tikai pēc tā atbrīvošanas no cietuma 1940. gadā. Šajā stāstā jau it kā iezīmējas meti pēckara gados uzrakstītajam V. Lāča romānam «Uz jauno kras-tu». 1940. un 1941. gadā tika publicēti P. Bauģa stāsts «Logs uz Peldu ielu»,⁵²⁹ Ž. Kronberga «Nodēvējs»,⁵³⁰ J. Garciema «Notikums miglā»,⁵³¹ E. Poļikeviča «Māte»,⁵³² M. Jakovļeva «Bēres».⁵³³ Arī šajos stāstos bija skarti revolucionārās cīņas notikumi. Palika nenobeigts Eduarda Vaiņaga (Eduarda Belāra) 1940. un 1941. gadā avīzē «Brīvā Venta», sākot ar 1940. g. 10. jūliju, 50 turpinājumos iespiestais romāns «Kiosks un dienas», kurā autors rāda revolucionāros notikumus Ventspilī 30. gados, darba jauniešu revolucionāro izaugsmi. Jāatzīmē arī J. Niedres «Kecera Latgalē» divi jaunie izdevumi 1940. gadā.⁵³⁴ Par nozīmīgu notikumu latviešu padomju literatūrā kļuva Jāņa Niedres cietumā rakstītā stāstu krājuma «Piecu korpusu kamerās» iznākšana 1941. gadā.⁵³⁵ Krā-

jumā bija ievietoti seši stāsti: «No Alberta ielas līdz Centrālcietumam», «Grāmata par Turksibu», «Lelle», «Tā gāja bojā cilvēks», «Inteligentais», «Ibisa salas gubernatora svainis». Stāsti spilgti tēloja politiskos dzīvības buržuāziskās Latvijas ciетumos. Gandrīz visi no krājumā ievietotajiem stāstiem 1940. un 1941. gadā bija publicēti arī periodikā.⁵³⁶ No pārējiem autoriem, kas pievērsās buržuāziskās Latvijas ciетumu dzīves aprakstiem, jāatzīmē Ž. Spure ar rakstu «Revolucionāri nelūdzas»,⁵³⁷ A. Kalviška (Anna Brodele) ar diviem stāstiem — «Čoldera atestāts» par politiskos dzīvības Jelgavas ciетumā⁵³⁸ un «7. novembrī 1933. RTC» (Rīgas Termināciетumā)⁵³⁹ — un Ž. Kronbergs ar stāstu «Skrējiens uz brīvi».⁵⁴⁰

1940. un 1941. gadā Padomju Latvijas literatūrā parādījās arī pirmie stāsti par 1940. gada jūnija—jūlija vēsturiskajiem notikumiem, par pirmajiem sociālistiskajiem pārveidojumiem Latvijā. Te būtu jāmin J. Niedres stāsts «Ceturta fabrika»⁵⁴¹ un K. Fimbera «Jurgis»⁵⁴² par rūpniecības nacionālizāciju, J. Niedres stāsti «Dīķišu saimnieks»⁵⁴³ un «Ignāts Ancāns»,⁵⁴⁴ I. Lēmaņa stāsti «Pirmā vāga»⁵⁴⁵ un «Dienas ausmā»⁵⁴⁶ par revolucionāriem notikumiem Latvijas laukos 1940. gada vasarā. 1940. gada jūnija notikumiem pievērsās arī Mira Krupņikova stāstā «1940. gada 17. jūnijs»,⁵⁴⁷ K. Fimbers stāstā «Cēlājs»,⁵⁴⁸ J. Plaudis stāstā «Lielā maiņa»,⁵⁴⁹ E. Poljkevičs stāstā «Astoņi»,⁵⁵⁰ Ž. Kronbergs stāstos «Lielais pagrieziena», «Par pioniera godu».⁵⁵¹

Revolucionārās cīņas tēma atrada savu vietu arī dzējā. Vairākus dzējoļus, kas bija uzrakstīti buržuāziskās Latvijas ciетumos, publicēja A. Balodis,⁵⁵² A. Paegle, E. Vainags (E. Belārs), tāpat Ļ. Zakss publicēja savus 1940. gada aprīlī Stokholmas ciетumā uzrakstītos dzējoļus.⁵⁵³ Daudzi dzējnieki (A. Kalviška (Brodele), A. Čaks, J. Sudrabkalns, V. Lukss, V. Kaupužs u. c.) savos dzējoļos apdziedāja Parīzes Komūnas cīnītājus. A. Grigulis izjustu dzējoli veltīja Spānijā kritušajam Dailes teātra aktierim Edgaram Jēkabsonam, daudzi (M. Rudzītis, A. Čaks, A. Kalviška, A. Balodis, V. Lukss, J. Sudrabkalns, N. Jaņins, G. Krupņikovs u. c.) publicēja dzējoļus par Oktobra revolūcijas un I. Maija tēmām, kā arī par 1940. gada jūnija un jūlija notikumiem.⁵⁵⁴ Daži autori (A. Paegle, E. Drēziņš u. c.) dzējā izteica savu prieku par pirmajiem pārveidojumiem Padomju Latvijā. 1941. gadā iznāca V. Luksa dzējoļu krājums «Skarbums», kurā līdzās jau pirms 1940. gada uzrakstītajiem bija ievietoti arī tie, kas bija uzrakstīti 1940. gada vētrai notikumu dienās un bija apvienoti nodalījumā «Jaunā dziesma» («Parīzes Komūna», «Kronštates matroži», «Oktobrī», «Oktobra rītī», «21. jūnija rītis» u. c.).⁵⁵⁵ Šie dzējoļi jau bija publicēti 1940. un 1941. gada periodikā — «Cīņā», «Karogā», «Literatūras kalendārā». Dažas A. Čaka un E. Adamsona dziesmas Latvijas PSR mākslas dekādei gatavojamai operai par latviešu strēlniekiem bija publicētas žurnālā «Karogs».⁵⁵⁶ 1940. gadā avīze «Taisneība» publicēja vairākus

Latgales revolucionārā dzējnieka S. Putāna dzējoļus⁵⁵⁷ un plašu rakstu par viņa daiļradi.⁵⁵⁸

Ļoti liela audzinoša nozīme bija krievu un citu padomju tautu rakstnieku darbu tulkojumu izdošanai latviešu valodā. Lielākā daļa no padomju literatūras labākajiem darbiem atspoguļoja revolucionāros notikumus Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas, pilsoņu kara un pirmajos sociālistisma celtniecības gados. Padomju rakstnieku darbi Latvijas darbaļaudis, it sevišķi jaunatni, iepazīstināja ar vētrainajiem revolūcijas gadiem, ar Krievijas strādnieku, zemnieku un karievju cīņu par padomju varu. Tikai no krievu valodas tulkoto un latviešu valodā 1940. un 1941. gadā izdoto darbu uzskaitījums vien⁵⁵⁹ jau sniedz par to skaidru ainu. 1940. un 1941. gadā Latvijas PSR iznāca sekojoši padomju rakstnieku darbi, kuros bija skarta revolucionārās cīņas tēma (iekavās — grāmatas metiens): A. Fadejeva «Sagrāve» (8000), O. Foršas «Akmeņi tērtie» (9100), Vs. Ivanova «Pauguri. Partizāņu stāsti» (10 100), B. Lavreņeva «Lūzums» (1000), A. Serafimoviča «Dzelzs straume» (8100), A. Tolstoja «Maize» (8100), N. Virtas «Vientulība» (8100), V. Katajeva «Māj selgā bura vientulīga» (7000), iznāca M. Šolohova romāna «Klusā Dona» (V. Grēviņa tulkojumā) 1. un 2. grāmata, pie kam 1. grāmata iznāca divos izdevumos 7200, bet 2. grāmata — 10 100 eksemplāru metienā, V. Grosmaņa romāna «Stepans Koļčugins» I un II daļa (10 100 un 10 000 eksemplāru metienā). Viena gada laikā tika izdotas 7 lielā proletariāta rakstnieka Maksima Gorkija grāmatas, no kurām jāmin romāns «Māte» (10 100 eks.), luga «Ienaidnieki» (4100 eks.) un krājums «Vētrasputns» (2000 eks.), kurā ievietotos darbus («Dziesma par Vētrasputnu»,⁵⁶⁰ «Dziesma par Vanagu», «Vecā Izergila», «Biedrs») tulkojis A. Upits. Bija izdotas arī M. Gorkija runas un apcerējumi par padomju literatūru.⁵⁶¹ Ļoti plašu popularitāti Latvijas darba jaunatnes vidū iemantoja Nikolaja Ostrovska romāns «Kā rūdijās tērauds», kas 1940. un 1941. gadā iznāca divos izdevumos 50 300 eksemplāru kopējā metienā. Bez tam atsevišķā izdevumā 1940. gadā iznāca romāna «Vētrā dzimušie» fragments «Svilpiens» (3000 eks.). No 1941. gada 1. janvāra līdz 15. maijam avīze «Komunists» iespieda N. Ostrovska romānu «Vētrā dzimušie». N. Ostrovska romānu «Vētrā dzimušie» un «Kā rūdijās tērauds» fragmenti bija publicēti avīzē «Taisneība» (1941. g. 8. janvārī un 9. aprīlī).

Jāatzīmē, ka par visiem minētajiem darbiem Padomju Latvijas presē parādījās plašas recenzijas, kā arī raksti par atsevišķu rakstnieku daiļradi (it sevišķi «Literatūras Avīzē», «Karogā», «Jaunajā Komunārā», «Padomju Latvijā» u. c.). Padomju Latvijas prese daudz rakstīja par Maksimu Gorkiju,⁵⁶² Vladimiru Majakovski,⁵⁶³ Mihailu Šolohovu,⁵⁶⁴ Nikolaju Ostrovski,⁵⁶⁵ Dmitriju Furmanovu,⁵⁶⁶ Ivanu Franko⁵⁶⁷ u. c. Latvijas PSR notika daudz V. Majakovska daiļradei veltītu sarīkojumu,⁵⁶⁸ presē bija publicēti vairāki viņa dzējoļi

P. Vilpa un J. Plauža atdzejojumā. H. Dorbe atdzejoja V. Majakovska «Kreiso maršu».⁵⁶⁹ 1940. gada oktobrī notika M. Šolohovam veltīts vakars.⁵⁷⁰ 15. oktobrī plašs Maksimam Gorkijam veltīts vakars notika Rīgā, Amatu ielā 5. Referātu par M. Gorkija daiļradi nolasiņa E. Andersone, rakstnieka darbus lasīja Latvijas PSR Dailes teātra aktieris L. Šmits un Krievu teātra aktieris N. Barabanovs.⁵⁷¹

1940. un 1941. gadā lasītājs varēja iepazīties ar daudziem padomju literatūras darbiem vēl pirms viņu iznākšanas atsevišķos izdevumos, jo avīzes un žurnāli daudzus no tiem publicēja turpinājumos. Tā, avīze «Brīvā Jaunatne» 1940. gada 24. jūlijā sāka iespiest N. Ostrovska romānu «Kā rūdijās tērauds». Šo darbu publicēt pabeidza LĻKJS CK centrālorgāns «Jaunais Komunārs» 1941. gada 10. janvārī. N. Ostrovska romānu «Kā rūdijās tērauds» publicēja arī krievu valodā no 1940. gada 27. jūnija līdz 26. septembrim avīzē «Пролетарская правда». N. Ostrovska romānu «Vētrā dzimušie» 1940. gada 5. jūlijā sāka iespiest Jelgavas avīze «Zemgales Balss», publicēšanu pabeidza avīze «Zemgales Komunisti» 1940. gada 28. septembrī.⁵⁷² Žurnāls «Atpūta» 1940. gadā turpinājumos publicēja V. Katajeva stāstu «Māj selgā bura vientulīga». Arī atsevišķi padomju rakstnieku darbu fragmenti bieži bija publicēti avīzēs un žurnālos. Varētu minēt, piemēram, M. Šolohova «Klusās Donas» fragmentus «Pie greizās Lukaškas»,⁵⁷³ «Pasaules karš»,⁵⁷⁴ «Grigorija Meļehova gals»,⁵⁷⁵ No 1940. gada 7. decembra līdz 1941. gada 13. jūnijam avīzē «Taisneība» J. Laganovska tulkojumā bija iespiests M. Šolohova romāns «Plēsums» («Uzplāsto vacaine»), N. Ostrovska «Vētrā dzimušo» fragments «Trauksme»⁵⁷⁶ utt. Rakstnieks N. Virta, kas 1940. gadā atradās Latvijā, žurnālā «Sarkanā Palīdzība» publicēja stāstu «Latgales zemniece» par M. Frolovu.⁵⁷⁷ Dzejnieks V. Ļebedevs-Kumačs publicēja dzejoli «Lai rindās ciešāk stāvam», kas bija veltīts Oktobra svētkiem Latvijas PSR.⁵⁷⁸ Presē bija publicēts rakstnieka L. Soboļeva stāsts par padomju mīnukuģu «Spartaks» un «Autroils» jūrnieku nogalināšanu 1919. gada februārī Igaunijā «Trīsdesmit seši varoņi»⁵⁷⁹ un N. Ribaka stāsts «Nāvinieku kamera»⁵⁸⁰ par M. Frunzi. Trīs Maksima Gorkija stāsti «Vectētiņš Arhips un Ļeņka», «Kā notvēra Semagu» un «Dziesma par Vanagu» bija publicēti žurnālā «Atpūta».⁵⁸¹ Avīze «Zemgales Komunisti» 1941. gada 28. maijā publicēja Ē. Drēziņa rakstu par ukraiņu revolucionāro rakstnieku Ivanu Franko un I. Franko romāna «Borislava smejas» fragmentu «Streiks».

Revolucionārās cīņas tradīciju propagandā liela nozīme bija teātriem. Jāievēro, ka Padomju Latvijas teātru rīcībā 1940. un 1941. gadā nebija latviešu dramaturgu oriģināllugu ar revolucionāru tematiku,⁵⁸² tāpēc centrālo vietu Padomju Latvijas teātru repertuārā ieņēma krievu padomju dramaturgu labākie darbi. Tiesa, ļoti lielu popularitāti Latvijā 1940. un 1941. gadā iekaroja A. Upīša

drāma «1905.». Ar šo lugu savu 1940. un 1941. gada sezonu atklāja Latvijas PSR Dailes teātris un Liepājas teātris, kur lugas pirmizrādi noskatījās arī A. Upīts. Šo lugu iestudēja un uzveda arī daudzi strādnieku dramatiskie kolektīvi, it sevišķi Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 23. gada dienas priekšvakarā un PSRS Augstākās Padomes vēlēšanu sagatavošanas gaitā. Talsu strādnieku arodbiedrības dramatiskā kolektīva iestudējumā (režisors A. Podnieks, dekorators Z. Sūniņš) A. Upīša drāmu «1905.» 1940. gada oktobrī Talsos izrādīja 4 reizes, kur to noskatījās ap 2000 skatītāju.⁵⁸³ Arī Valmieras strādnieku arodbiedrības dramatiskais kolektīvs šo lugu vairākkārt izrādīja Valmierā un Valmieras apriņķī.⁵⁸⁴

1941. gada 26. janvārī Cēsu tautas namā ar A. Upīša lugu «1905.» savu darbību atklāja Cēsu strādnieku arodbiedrības pašdarbības teātris. Uz atklāšanu bija ieradies lugas autors un R. Egle, kurš nolasiņa referātu par A. Upīša literāro darbību.⁵⁸⁵

Par centrālo notikumu pirmajā Padomju Latvijas teātru sezonā kļuva padomju dramaturgu lugu iestudējumi. Šeit vispirms jāmin K. Treņeva lugas «Ļubova Jarovaja» iestudējums Latvijas PSR Drāmas teātrī un L. Slavina «Intervences» iestudējums Latvijas PSR Dailes teātrī. Abu lugu pirmizrādes notika gandrīz vienlaicīgi (1940. gada novembrī), un abas tās bija veltītas varonīgajai komunistu pagrīdes cīņai pilsoņu kara gados. Šo lugu milzīgā revolucionizējošā ietekme uz skatītāju ir nenoliedzama. Tās guva skatītāju nedalītu atzinību. No otras puses, šo lugu sagatavošana un iestudēšana palīdzēja arī aktieriem izprast revolucionārās cīņas būtību, sekmēja viņu veidošanos par padomju māksliniekiem. «Ļubovas Jarovajas» izrādēs piedalījās gandrīz viss Latvijas PSR Drāmas teātra kolektīvs. Ļubovu Jarovaju tēloja O. Lejaskalne, poručiku Jarovoju — Z. Katlaps, pārējās lomās darbojās I. Bārs, L. Stengele, M. Šmithene, A. Klints, A. Videnieks, A. Stubavs u. c.⁵⁸⁶ Teātris sezonas laikā to izrādīja 31 reizi. Lielais izrāžu skaits liecina par šīs lugas plašo popularitāti.

Dailes teātris Ed. Smiļģa vadībā iestudēja L. Slavina lugu «Intervence» (dekorators O. Skulme, mūziku komponēja M. Zariņš). Galvenās lomas tēloja L. Bērziņa, Ed. Zile, R. Kreicums, A. Ābele, A. Filipsons, L. Šmits u. c.⁵⁸⁷

Bez šīm divām lugām, kas kļuva par izcilu sasniegumu Padomju Latvijas teātra mākslā, Latvijas PSR Drāmas teātris iestudēja arī B. Lavreņeva lugu «Lūzums» un Dailes teātris Vs. Ivanova «Bruņuvilciens 14-69». Arī Daugavpils un Liepājas teātros, Latvijas PSR Krievu teātrī (J. Jurovska režijā) un no jauna organizētajā Latvijas PSR Ceļojošajā teātrī ar labiem panākumiem uzveda B. Lavreņeva lugu «Lūzums».⁵⁸⁸ Interesants bija arī V. Biļa-Belocerkovska lugas «Vētra» iestudējums Jelgavas teātrī, Vs. Ivanova lugas «Bruņuvilciens 14-69» — Daugavpils teātrī. A. Brušteinis lugu «Gaišzilais un sārtais» (par 1905.

gada notikumiem kādā no sieviešu ģimnāzijām (Krievijā) iestudēja pēc Latvijas komjaunatnes ierosmes nodibinātais Jaunatnes teātris, Daugavpils un Liepājas teātris. 1941. gada pavasarī Jaunatnes teātris iestudēja arī pēc N. Ostrovska romāna veidoto lugu «Kā rūdijās tērauds». 1941. gada pavasarī Dailes teātra kolektīvs sāka iestudēt E. Voiničas romāna «Dundurs» dramatisējumu, kura autors bija V. Grēviņš.⁵⁸⁹ Vairākos Latvijas PSR teātros un arī pašdarbības kolektīvos izrādīja S. Gergela un G. Ļitovska lugu par ungāru tautas revolucionārajām cīņām «Mans dēls». Revolucionāro cīņu attēlojums savu vietu atrada arī uz Latvijas PSR Operas un baleta teātra skatuves, kur 1940. gada 20. decembrī notika I. Dzeržinska operas «Klusā Dona» pirmizrāde (režisors N. Vasiļjevs, diriģents T. Reiters, dekorators J. Aižens).⁵⁹⁰ Jau 1940. gada decembrī notika 4 izrādes,⁵⁹¹ bet līdz sezonas beigām vēl 11.⁵⁹² 1941. gada maijā Liepājas teātrī notika N. Dreifelda uzvedums «50. maijs» 12 skatos, kuras savienoja teicēja teksts. Uzvedumā, ko bija sagatavojis režisors A. Amtmanis-Briedītis, bija parādīta 1. Maija sviņšana kopš 1892. gada, kad Liepājā to atzīmēja pirmo reizi, līdz 1941. gada 1. maijam.⁵⁹³

1940. un 1941. gadā ārkārtīgi bija jūtams oriģināllugu trūkums par latviešu tautas revolucionāro cīņu un par sociālistiskās celtniecības jautājumiem. Sakarā ar 1941. gada rudenī paredzēto Latvijas PSR mākslas dekādi Maskavā J. Vanags un Fr. Rokpelnis uzrakstīja lugu «Ceļa cirtēji» par latviešu tautas revolucionāro cīņu. To sāka iestudēt Latvijas PSR Drāmas teātris. Žurnālā «Karogs» un avīzē «Padomju Latvija» 1941. gadā bija publicēti atsevišķi lugas fragmenti.⁵⁹⁴ Krievu valodā ar nosaukumu «Они проложили путь» to publicēja žurnāls «Советская Латвия».⁵⁹⁵ «Ceļa cirtējus» izrādīja Latvijas PSR Dailes teātrī jau pēc Lielā Tēvijas kara, 1945./1946. gada sezonā; 1946. gadā tā bija izdota atsevišķā izdevumā.

Lielais revolucionāro tradīciju propagandas darbs aizrāva arī Latvijas PSR mākslinieku un skulptorus. Tiesa, daži mākslinieki mēģināja savas «gleznas», kuras bija domātas Ulmaņa režīma laikā izcelto vēsturisko notikumu popularizēšanai, uzdot par revolucionāro notikumu attēlojumu (vienkārši mainot gleznu nosaukumus). Pret tiem Padomju Latvijas prese vērsās ar stingru kritiku.⁵⁹⁶ Protams, bija vajadzīgs zināms laiks, lai arī mākslinieki pievērstos revolucionāro notikumu tematikai. Tā, Padomju Latvijas I mākslas izstādē, kas notika 1941. gada janvārī un kur bija izstādīti 156 mākslinieku 289 darbi, šādu darbu mēs vēl neredzam.⁵⁹⁷ Liels lūzums mākslinieku un skulptoru darbā notika 1941. gada pavasarī sakarā ar gatavošanos Latvijas mākslas dekādei Maskavā, kurai bija jānotiek 1941. gada rudenī. Dekādes laikā bija paredzēts Maskavā sarīkot arī Padomju Latvijas gleznu un skulptūru izstādi, kurā priekšroku deva tiem darbiem, kas attēloja revolucionāros notikumus. Par to, pie kādiem darbiem strādāja Latvijas PSR mākslinieki un skul-

ptori 1941. gada pavasarī, liecina dekādes žūrijas komisijai iesniegtās gleznu skices. Līdz 1941. gada jūnijam komisija bija saņēmusi 61 skici un 2 skulptūru paraugus. 1905. gada revolūcijas tēmai ļoti aktīvi pievērsās mākslinieks Fr. Roždārzs, iesniedzot komisijai 45 skices, no kurām vairākas tika pieņemtas. Žūrijas komisija pieņēma arī 2 skices, kurās revolucionārie notikumi bija attēloti Tukumā. Tie bija K. Neiļa «Revolūcijas svētki Tukumā» (par 1940. gada 7. novembra svētku norisi) un A. Artuma «Sarkanarmiešu ienākšana» par 1940. gada 17. jūnija notikumiem.

Tika pieņemta arī mākslinieka A. Annusa skice «Cīņa pie Aleksandra vārtiem 1899. gadā» un Fr. Miļa «Meža sapulce». Mākslinieki J. Strazdiņš un J. Zvirbulis saņēma valsts pasūtījumus uz iesniegto skici pamata («Strādnieki apskata pirmo «Cīņas» numuru» un «Soda ekspedīcija ved sagūstītos revolucionārus»). Valsts pasūtījumu, pamatojoties uz skulptūras parauga «Studenti 1905. gadā sauc uz revolūciju», saņēma arī A. Kalniņa.⁵⁹⁸ 1940. gada 16. jūnija sēdē dekādes tēlotājas mākslas žūrijas komisija iepazinās ar vairākām gleznām, grafikas darbiem un skulptūru skicēm. Valsts pasūtījumus piešķīra māksliniekiem Ugam Skulmem, J. Cielavam, V. Vimbam, Ā. Melnāram, A. Štrālam, E. Meldērim u. c. Uga Skulme gleznas skice attēloja 1904. gada 1. Maija demonstrāciju pie vecās Ģertrūdes baznīcas. Mākslinieki J. Cielavs, V. Vimba, A. Strāls un E. Druja iesniedza skices par 1905. gada notikumiem, bet K. Vidiņš un Segliņš — par Sarkanās Armijas sagaidīšanu 1940. gada 17. jūnijā.⁵⁹⁹

1942. gada pavasarī Maskavā bija paredzēta liela mākslas izstāde «Mūsu dzimtene», kurā vajadzēja piedalīties arī Latvijas PSR māksliniekiem. Latvijas PSR Tēlotāju mākslinieku savienības biedru sapulcē 1941. gada jūnijā mākslinieki sniedza atskaiti par savu radošo darbu. Ļoti raksturīgi, ka daudzi no viņiem pievērsās tēmai par revolucionāro kustību. Piemēram, tēlnieks E. Meldevis strādāja pie V. I. Ļeņina krūšutēla un pagatavoja metu skulptūrai «Laukstrādnieki». Tēlnieks Skribanovskis izstrādāja skices «Sarkangvardis» un «Kalējs». Tēlniece M. Skulme strādāja pie bareljefa «1905. gads», gleznotājs A. Pupa — pie cikla «Cietumi», Ģ. Eliasa gleznās bija tēloti «Baznīcas demonstrācija 1905. gadā», «Nogalināta biedra apbedīšana» un «13. janvāra traģēdija». Gleznotājs J. Liepiņš strādāja pie gleznām par 1905. gada notikumiem, bet J. Cielavs — pie gleznām «Demonstrācija pie Provodņika fabrikas 1905. gadā», «Demonstrācija pie Džutas fabrikas» un «Soda ekspedīcija». V. Piesis saviem darbiem izraudzījās tēmas no revolucionāro cīnītāju dzīves. K. Miesnieks gleznoja «Sapulci mežā 1905. gadā», bet Sils savām gleznām izvēlējās cietuma dzīves tematiku.⁶⁰⁰ Jau tikai iecerēto un iesākto darbu uzskaitījums vien rāda, ka revolucionāro notikumu tematika sāka ieņemt vadošo vietu Latvijas PSR mākslinieku jaunradē, pie kam īpaši liela interese bija vērojama par 1905. gada notikumiem. Lai vēl

vairāk stimulētu mākslinieku pievēršanos revolucionārās tēmas attēlojumam, Latvijas PSR Tēlotājas mākslas darbinieku kooperatīva sabiedrība 1941. gada 10. jūnijā izsludināja gleznu un skulptūru tēmas, kuras māksliniekiem būtu jāizstrādā, un nodibināja mākslinieku žūrijas komisiju (L. Svemps, K. Bušs, O. Skulme, K. Eglītis, Ģ. Eliass, T. Zaļkalns, Ed. Kalniņš, O. Jaunarājs, K. Zemdega u. c.). Darbi bija iesniedzami žūrijas komisijai līdz 1941. gada 1. jūlijam. Interesi var izraisīt gleznu tēmas, tās bija veltītas izciliem revolucionāriem notikumiem: «Padomju varas pasludināšana Latvijas Tautas saeimā», «LKP IX kongress», «Jaunsaimnieka ūtrupe buržuāziskajā Latvijā», «Latviešu strēlnieku cīņas Dienvidu frontē (Orlas kauja, Kašovkas placdarms vai pie Perekopa)», «Nelegālās «Cīņas» tipogrāfija», «1928. gada 22. augusta politiskā streika ainas», «Aizsargi ar ieročiem apspiež strādnieku streiku 1934. gadā pēc fašistiskā apvērsuma». Skulptūru tēmas bija divas — «Latviešu strēlnieki» un «Sarkanģvardi».⁶⁰¹

Jāatzīmē, ka Padomju Latvijas māksliniekiem un darbaļaudīm bija iespēja iepazīties ar V. Andersona gleznu «Latviešu strēlnieki uzbrukumā», kas attēloja sarkano latviešu strēlnieku uzbrukumu pie Kromiem. V. Andersons dzīvoja Padomju Savienībā un bija viens no labākajiem strēlnieku cīņu tēlotājiem. Andersona glezna bija iekļauta lielās izstādes ekspozīcijā, kura 1940. gada beigās un 1941. gada sākumā bija atvērta Rīgā, Sarkanās Armijas namā, un rādīja Sarkanās Armijas varonīgo cīņas ceļu. Glezna bija reproducēta arī preses izdevumos.⁶⁰²

Daži (A. Annuss, J. Cielavs u. c.) no šeit pieminētajiem māksliniekiem 1944. un 1945. gadā vai nu savas pārlicības pēc, vai arī naidīgas propagandas ietekmēti pameta savu dzimteni.

Revolucionāro tradīciju propagandā vienmēr liela nozīme bija filmām, kas veltītas darbaļaužu revolucionārajām cīņām vai arī kas parāda atsevišķu ievērojamu revolūcijas cīnītāju dzīvi un darbu. Padomju filmas, kas veltītas Krievijas strādnieku revolucionārajām cīņām, pilsoņu kara notikumiem, ir viens no labākajiem pasaules kinomākslas sasniegumiem, tās palīdz cīnīties un uzvarēt, ir varens revolucionārās propagandas ierocis. Padomju revolucionāro filmu demonstrēšana kapitālistiskajās zemēs jau 20.—30. gados bija liels notikums, ne velti no tām bijās un pat mūsdienās bīstas visu kapitālistisko zemju valdības. Padomju revolucionārajām filmām vislielākie panākumi allaž bijuši tieši tajās zemēs, kas cīnās par sociālismu, kur notiek bruņota cīņa pret reakcijas spēkiem.

Buržuāziskās Latvijas laikā, 30. gadu otrajā pusē, arī tika izrādītas dažas no padomju revolucionārajām filmām (ar lieliem cenzūras īsinājumiem). Bet pat šīs lielā mērā cenzūras sakropļotās filmas Latvijas darbaļaudis uzņēma ar sajūsmu, ikvienas tādas filmas izrāde bija sava

veida politiska demonstrācija pret fašistisko režīmu. Par to liecina Ulmaņa politpārvaldes špiku ziņojumi.

1940. un 1941. gadā padomju revolucionārās filmas «Bruņukūģis Potjomkins», «Čapajevs», triloģija par Maksimu, «Jakovs Sverdlovs», «Mēs no Kronštates» guva skatītāju nedalītu atsaucību, palīdzēja audzināt jaunus cīnītājus. Pateicoties savai masu auditorijai, kino modināja interesi par revolucionārās kustības notikumiem visplašākajos iedzīvotāju slāņos.

Pirmais gads latviešu padomju kinematogrāfijā saistīts ar pirmās latviešu padomju mākslas filmas «Kaugurieši» uzņemšanu. Filmā bija attēloti 1802. gada zemnieku nemieri Kauguru muižā. Filmas scenārijs bija veidots pēc K. Zariņa romāna «Kaugurieši», filmas režisors bija V. Pūce. Filmas uzņemšana sākās 1940. gada 6. jūlijā Valmieras apkārtnē un Straupē. Filmā bija nodarbināti ap 40 aktieru no Rīgas, Jelgavas, Daugavpils un Liepājas teātriem, kā arī apmēram 3000 statistu no Rīgas un Valmieras apriņķa iedzīvotājiem un arī Sarkanās Armijas daļām. Filmas izveidošanā strādāja apmēram 100 tehnisko darbinieku.⁶⁰³ Visu vasaru filmas uzņemšanu turpināja brīvā dabā, pie kam gan aktieri, gan arī statisti strādāja ar lielu aizrautību. Ar 1940. gada 15. novembri filmas iekšējo skatu uzņemšanai nodeva plašo «Ziemeļblāzmas» namu, kas līdz ar to kļuva par pirmo Padomju Latvijas kinostudiju. «Ziemeļblāzmas» telpās dekorators R. Suta bija izveidojis īstu baznīcu, cietumu, namus ar dakstiņu jumtiem un pat Valmieras un Straupes apkārtnes mežus. Filmas uzņemšana radīja lielu elektriskās strāvas patēriņu, tāpēc to uzņēma galvenokārt naktīs.⁶⁰⁴ 1941. gada 25. februārī filmas uzņemšana bija pabeigta un sākās filmas ieskaņošana, sinhronizēšana.⁶⁰⁵ Mūziku filmai sarakstīja komponists Bruno Skulte, kas vadīja arī ieskaņošanas darbus. Ieskaņošanā piedalījās arī Latvijas PSR Radiokomitejas orķestris (paplašināts) un koris. 1941. gada 15. maijā filma bija pilnīgi gatava, un to nosūtīja uz Maskavu. PSRS Kinematogrāfijas komiteja filmu pieņēma un nolēma to dublēt krievu valodā.⁶⁰⁶ 1940. un 1941. gadā no padomju revolucionārajām filmām latviešu valodā dublēja «Čapajevu» un sāka dublēt «Jakovu Sverdlovu». «Kaugurieši» savu auditoriju atrada jau pēckara gados Padomju Latvijā, kad to ar panākumiem izrādīja republikas kinoteātros. Filma «Kaugurieši» bija veltīta zemnieku revolucionārajām cīņām 19. gs. sākumā. Tā kā ārkārtīgi bija vajadzīgas filmas, kas parādītu Latvijas darbaļaužu cīņu par padomju varu, Izglītības tautas komisariāts 1940. gada septembrī izsludināja konkursu filmu scenārijiem, kuru galvenā ideja būtu darbaļaužu cīņa par padomju varas nodibināšanu Latvijā. Konkursa noteikumi bija izsludināti presē.⁶⁰⁷ Līdz 1940. gada 1. decembrim (konkursa darbu iesniegšanas termiņam) bija iesniegts 19 scenāriju latviešu un krievu valodā, kuru izskatīšanai tika nozīmēta speciāla žūrijas komisija.⁶⁰⁸ Tiesa, konkursa

terminš bija pārāk īss un tāpēc arī savu mērķi tas pilnībā nesasniedza. No 19 iesniegtajiem scenārijiem konkursa noteikumiem atbilda tikai 17. Žūrijas komisija nolēma pirmo un otro godalgu nepiešķirt nevienam no iesūtītajiem darbiem. Trešo godalgu (500 rbļ.) piešķīra A. Rentovičam par scenāriju «Kurss uz PSRS». Ņemot par pamatu A. Rentoviča scenāriju, studija sāka gatavot sižetu otrajai latviešu padomju filmai «Kurss uz PSRS», kuru vajadzēja sākt uzņemt 1941. gada vasarā.⁶⁰⁹ Minētās filmas scenārija saturs īsumā bija šāds: vienā no Dienvidamerikas ostām atrodas latviešu tirdzniecības kuģis «Sēlija», kas gatavojas doties uz Latviju. Uz kuģa atrodas arī Latvijas konsuls Brazīlijā. Kuģa izbraukšanas dienā tiek saņemta radiogramma, ka Latvijā gāzta buržuāzijas vara. Cita radiogramma pavēl kuģim doties uz Arhangeļskas ostu. Uz kuģa notiek cīņa. Komandas lielākā daļa apsveic padomju varas nodibināšanu Latvijā, paceļ sarkano karogu un uzņem kursu uz PSRS.⁶¹⁰ Scenārija autors darbam par pamatu bija izmantojis reālo notikumu uz Latvijas lielākā un modernākā tirdzniecības kuģa «Hercogs Jēkabs», kurš laikā, kad Latvijā tika pasludināta padomju vara, atradās Kaljao ostā Peru. Kuģa komanda, pārvarot Peru valdības iestāžu pretošanos un bijušo Latvijas diplomātisko pārstāvju ASV un Brazīlijā mēģinājumus aizturēt kuģi un neļaut tam atgriezties dzimtenē, palika uzticīga padomju iekārtai un 1940. gada decembrī slepeni devās uz Meksiku un no turienes pāri Klusajam okeānam uz Vladivostoku, kuru sasniedza 1941. gada februārī.

Pēc scenāriju konkursa žūrijas komisijas ieteikuma, kinostudija nopirka vēl 3 scenāriju tēmas: «Tukums ugunī» — par 1905. g. bruņotajām cīņām Tukumā, «Cīņa» — par revolucionāriem notikumiem Latvijā laikā no 1905. līdz 1940. gadam un «Jūnijā» — par revolucionāriem notikumiem 1940. gada jūnijā Latvijā.⁶¹¹ Pēdējā scenārija autors bija Maskavas padomju žurnālists Vasilijš Ardamatskis, pēc kura scenārijiem pēckara gados veidotas vairākas filmas. Piedalīšanās Padomju Latvijas filmu konkursā bija V. Ardamatska pirmais mēģinājums scenāriju rakstīšanā. 1941. gada maijā Latvijas PSR kinoekrānos un arī Maskavā sāka izrādīt arī pirmo latviešu padomju filmuhroniku «Pretim saulei». Filmu veidoja Maskavas kinematogrāfistu brigāde ar PSRS Valsts prēmijas laureātu I. Kopaļinu priekšgalā no 1940. gada oktobra līdz 1941. gada janvārim. Filmu mūziku komponēja Jānis Mediņš, dziesmas iedziedāja Reitera koris un dziedonis A. Priednieks-Kavara. Filmā bija uzņemti Latvijas PSR pilsētu un lauku skati, parādīta Kalnciema katorga, strādnieku dzīvokļi. Centrālo filmas daļu veidoja 1940. gada jūnija—augusta notikumi Latvijā, 1940. gadā sociālistiskās revolūcijas norise, masu demonstrācijas un mitiņi, politieslodzīto atbrīvošana, Latvijas PSR uzņemšana PSRS sastāvā, LKP IX kongresa gaita utt.⁶¹² Tiesa, kā tas redzams no filmas montāžas materiāliem,⁶¹³ attēlojot 1940. gada jūnija

un jūlija demonstrācijas, nebija ievērots hronoloģiskais princips.

Ar Maskavas kinematogrāfistu palīdzību Latvijas PSR 1940. un 1941. gadā tika izveidota Hronikāli dokumentālo filmu studija, kuru 1941. gada 6. martā nodeva PSRS Kinematogrāfijas komitejas pakļautībā. 1941. gada janvārī un februārī tā izlaida 8 kinožurnālus un uzņēma 13 sižetus centrāliem kinožurnāliem (no tiem 9 tika pieņemti) par Latvijas PSR darbaļaužu dzīvi un darbu.⁶¹⁴

1940. un 1941. gadā Padomju Latvijā pēc ilgiem terora un represiju gadiem ielās un laukumos brīvi ieskanējās **revolucionārās dziesmas** un pirmām kārtām «Internacionāle» — pasaules darbaļaužu himna. Revolucionārās dziesmas iestudēja strādnieku kori un kolektīvi, tās mācījās komjaunieši un skolēni. Revolucionārās un arī jaunās padomju dziesmas dziedāja strādnieku gvardi un rūpnīcu strādnieki aģitācijas un šefības izbraukumos. Revolūcijas dziesmas vienmēr bija kopā ar darbaļaudīm. Par padomju un revolucionāro dziesmu lielo popularitāti liecina tas, ka 1940. un 1941. gadā bija izdoti 14 dziesmu krājumi (no tiem 5 krievu valodā un viens augšzemnieku izloksnē) ar kopējo metienu vairāk nekā 142 300 eksemplāru.⁶¹⁵ Šos krājumus izdeva kā Rīgā, tā arī Liepājā, Smiltēnē, Daugavpilī un Rēzeknē (provincē revolucionārās un padomju dziesmas izdeva LKP un LDJS organizācijas). No šiem izdevumiem labākais bija «Strādnieku kolektīvu dziesmas», kas 1940. gadā bija izdots 50 000 eksemplāru.

1940. gadā Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas svētku priekšvakarā savu uzņēmumu sociālistiskajās saistībās strādnieku kolektīvi vienā no saistību punktiem iekļāva revolucionāro dziesmu iemācīšanos.⁶¹⁶ Latvijas PSR Arodbiedrību centrālās padomes avīzē «Darbs» 1940. gada oktobrī bija publicēti vairāku revolucionāro un pilsoņu kara dziesmu teksti un notis.⁶¹⁷ Pilsoņu kara dziesmu tekstus publicēja arī avīze «Пролетарская правда».⁶¹⁸ Vairāki Padomju Latvijas komponisti sāka komponēt jaunas revolucionāras dziesmas.⁶¹⁹ No 1941. gada 25. marta līdz 25. aprīlim Latvijas PSR Arodbiedrību centrālā padome un Latvijas PSR TKP Mākslas lietu pārvalde sakarā ar gatavošanos Latvijas mākslas dekādei Maskavā izsludināja jaunās latviešu revolucionārās dziesmas konkursu. Konkursa noteikumos bija norādīts, ka jaunajai dziesmai jāatspoguļo tēmas, kas saistītas ar latviešu tautas cīņu par savu atbrīvošanos un ar sociālistisko celtniecību.⁶²⁰ Konkursam iesūtīto dziesmu tekstiem bija jābūt komponētiem; tika noteiktas arī 3 naudas prēmijas. Konkursā bija aicināti piedalīties komponisti, diriģenti, mākslinieki, dzejnieki, mākslinieciskās pašdarbības dalībnieki un visi darbaļaudis.⁶²¹

Atsaucība konkursam bija liela, konkursa komisijai tika iesniegtas 38 aploksnes ar 46 kompozīcijām. Zīmīgi, ka vairākas kompozīcijas atsūtīja Maskavā dzīvojošie latvieši. 1941. gada 29. aprīlī sanāca speciāla žūrijas komisija, kurā ietilpa

Latvijas PSR Arodbiedrību centrālās padomes pārstāvji, konservatorijas rektors prof. J. Vītols, Mākslas lietu pārvaldes pārstāvis pianists V. Zosts, VAPP nošu apgādniecības redaktors R. Laciniks, komponists V. Utkins, rakstnieks A. Grigulis, operdziedātājs Latvijas konservatorijas docents R. Bērziņš u. c. Zūrijas komisija dziesmas analizēja ļoti uzmanīgi, taču, iepazīstoties ar iesūtītajām kompozīcijām, nevienai no dziesmām godalgu tomēr nepiešķīra. Par piemērotu masu dziesmai atzina tikai Paulas Līcītes kompozīciju (ar Valda Grēviņa vārdiem) «Vienmēr gatavs», kurai piešķīra 500 rubļu prēmiju.⁶²² Zūrijas komisija nolēma ierosināt jauna konkursa izsludināšanu ar termiņu līdz 1941. gada 1. jūnijam. Latviešu revolucionāro dziesmu konkursa komisija nolēma pagarināt konkursu līdz 1941. gada 15. jūlijam un aicināja komponistus, orķestrus un kora diriģentus, visus Latvijas PSR darbaļaudis aktīvi piedalīties konkursā.⁶²³

Viens no revolucionāro tradīciju centrālajiem jautājumiem ir **revolucionāro notikumu pētīšana**. Tieši iepriekš minēto iemeslu dēļ (attiecīgi sagatavotu kadru, zinātniskā centra trūkums, neapzinātie arhīvu materiāli utt.) 1940. un 1941. gadā nebija radīti lieli un paliekoši darbi par Latvijas revolucionārās kustības vēsturi. 1940. un 1941. gadā nebija izdota neviena monogrāfija vai rakstu krājums, kas būtu veltīts Latvijas revolucionārās kustības vēsturei. Turpretī periodiskajā presē (avīzēs un žurnālos) bija publicēti simtiem rakstu un atmiņu par Latvijas darbaļaužu varonīgo revolucionāro cīņu. Šie materiāli gandrīz nemaz nav tikuši izmantoti Padomju Latvijas vēsturnieku 50.—60. gadu pētījumos, kaut gan par atsevišķiem svarīgiem Latvijas PSR jaunāko laiku vēstures jautājumiem (it sevišķi par 1905.—1907. gada revolūciju, 1919. gada notikumiem, pagrides cīņu buržuāziskajā Latvijā, 1940. gada jūnija notikumiem utt.) tie sniedz ārkārtīgi bagātu faktu materiālu. Autors centies savākt pēc iespējas visu, kas bija publicēts 1940. un 1941. gada periodiskajā presē par Latvijas revolucionārās kustības jautājumiem.⁶²⁴ Tā kā par šiem jautājumiem bibliogrāfijas nav, materiāli varētu būt noderīgi vēsturniekiem arī šodien. Protams, sniegtajā aprakstā droši vien nebūs ietverti visi raksti un atmiņas, iespējams, ka daži raksti palikuši nepamanīti. Tie jāapzina un jāuzskaita turpmākajos pētījumos. Līdztekus rakstiem par latviešu tautas revolucionārajām cīņām te parādīsīm arī tos rakstus, kas veltīti svarīgiem revolucionāriem notikumiem Krievijā, Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas un pilsoņu kara vēsturei. Šiem rakstiem bija liela audzinoša nozīme, jo tie stāstīja par Krievijas, Ukrainas un citu tautu revolucionāro cīņu, par Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas notikumiem, par uzvarām pilsoņu kara frontēs. Buržuāzijas diktatūras kundzības gados visi šie jautājumi tika pilnīgi noklusēti vai arī nežēlīgi falsificēti, lai modinātu naidu pret pasaulē pirmo sociā-

lisma zemi. Apskatot 1940. un 1941. gada publikācijas par revolucionāro tematiku, autors centies pēc iespējas saglabāt hronoloģisko principu, t. i., sniegt apskatu pa dažādiem Latvijas revolucionārās kustības posmiem.

Latviešu tauta, kas 13. gs. nonāca vācu feodāļu un katoļu baznīcas verdzībā, nebija tikai pasīvs spēks, kurš bez ierunām paklausīja saviem kungiem. Latviešu tautas vēsturē bija ne mazums spilgtu šķiru cīņas momentu, zemnieku un pilsētnieku sacelšanos pret saviem feodālajiem apspiedējiem un verdzinātājiem. Bet tie bija tikai atsevišķi, kaut gan dramatisma pilni cīņas momenti. Īsta revolucionārā cīņa Latvijā sākās 19. gs. beigās, kad Latvijā uz vēstures skatuves uzņāca tā revolucionārā šķira — proletariāts, kurai bija lemts likvidēt visas ekspluatatoru šķiras.

Par zemnieku revolucionārajām cīņām 19. gs. Latvijas periodiskajā presē 1940. un 1941. gadā bija publicēts samērā maz materiālu. 1940. gada 6. novembrī avīzē «Brīvais Zemnieks» bija publicēti 2 plaši raksti par zemnieku cīņām Kauguru nemieru laikā 1802. gada rudenī un par latviešu zemnieku cīņām pret baroniem 19. gs. 60. gados Dundagā; bija aprakstīti arī notikumi 1905. gadā Jaungulbenē, Galgauskā, Tirzā un Dobeles un Auces apkaimē. 1940. gada 5. novembrī nelielu rakstiņu Kauguru nemieriem veltīja arī avīze «Liesma». 1940. gada 6. oktobrī Ludzas apriņķa Briģu pagasta Jaunslobodkas 500 iedzīvotāju un skolēnu atzīmēja simto gadadienu kopš plašajiem zemnieku nemieriem Ludzas apriņķī.⁶²⁵ Pie kāda zemnieku kustības vadītāja kapa tika nolikti ziedi un notika sēru mītiņš, kurā runāja skolas pārzinis un partijas organizācijas sekretārs.⁶²⁶ 1940. un 1941. gada presē bija publicēti daži vispārīga satura raksti par «Darba atbrīvošanas grupu» un Obuhovas aizstāvēšanu,⁶²⁷ par V. I. Ļeņina vadīto Pēterburgas «Cīņas savienību strādnieku šķiras atbrīvošanai»,⁶²⁸ V. Miškes raksts par KSDSP I kongresu 1898. gadā⁶²⁹ un vairāki raksti par Ļeņina nodibināto un vadīto avīzi «Iskra».⁶³⁰ Par revolucionāro kustību Latvijā pirms 1905. gada revolūcijas, izņemot minēto M. Edžiņa rakstu par 1. Maija svinēšanu Liepājā un A. Kāpostīņa referāta atstāstījumu par «Rīgas dumpi»,⁶³¹ nekādi raksti presē nebija publicēti. Ļoti lielu uzmanību 1940. gada beigās un 1941. gada sākumā Padomju Latvijas prese veltīja 1905.—1907. gada Krievijas buržuāziski demokrātiskās revolūcijas gaitas apgaismojumam. Daudz materiālu presē bija publicēts arī par 1905. gada revolūcijas notikumiem Latvijā. Rakstos par 1905. gada revolūciju bija apskatīti gan janvāra notikumi Pēterburgā,⁶³² gan KSDSP darbība,⁶³³ sacelšanās uz bruņukuģa «Potjomkins»,⁶³⁴ 1905. g. Oktobra vispārējais politiskais streiks⁶³⁵ un it sevišķi 1905. gada decembra cīņas Maskavā.⁶³⁶ Kā jau minēts, bija publicēti arī vairāki Ļeņina darbi par 1905. gada revolūciju un raksti par 1905. un 1907. gada revolūcijas nozīmi.⁶³⁷ Ļoti nozīmīgs notikums Latvijas revolucionārās kustības vēstures pētniecībā bija P. Dau-

ges darba «1905.—1907. g. revolūcija Baltijā» publicēšana avīzē «Cīņa» 19 turpinājumos (no 1941. gada 19. janvāra līdz 17. februārim).⁶³⁸ P. Dauge bija ne tikai rūpīgs revolūcijas notikumu pētnieks, bet arī 1905. gada revolūcijas dalībnieks. Šis P. Dauges darbs bija vienīgais dziļi nopietnais marksistiskais pētījums par revolucionāro kustību Latvijā, kas bija uzrakstīts uz bagātas dokumentu bāzes.⁶³⁹ No P. Dauges pilnīgi neatkarīgu iemeslu dēļ šajā darbā nav minēti daudzi ievērojami 1905. gada revolūcijas dalībnieki Latvijā, tāpat vērojama bieži vien trafareta pieeja daudziem sarežģītiem jautājumiem utt. Bet toreiz šāda darba parādīšanās «Cīņā» bija liels notikums. P. Dauge sniedz īsu Latvijas revolucionārās kustības apskatu 1905. gada revolūcijas priekšvakarā; siki iztirzā revolūcijas gaitu. Publicētajā darbā daudz runāts par P. Stučku kā «Dienas Lapas» redaktoru, parādīta P. Stučkas loma 1906. gada vasarā cīņā par boļševiku taktikas uzvaru, apskatītas mežabrāļu un kaujinieku cīņas. Interesanti atzīmēt, ka raksts «Cīņā» bija publicēts ar avotu norādēm. 1940. gada decembrī avīzē «Пролетарская правда» publicēja lielu M. Kiverina (Maskava) rakstu «1905. gads Latvijā»,⁶⁴⁰ kurā vērojams mēģinājums vispārināt 1905. gada revolūcijas notikumus Latvijā un it sevišķi Rīgā. Diemžēl autors ļoti vāji zinājis vēstures faktus, piemēram, Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partija (ЛСДРП) rakstā, runājot par 1905. gadu, konsekventi dēvēta par Latvijas Sociāldemokrātiju (СДЛК), turklāt tās darbībā saskatītas tikai kļūdas. Tāpēc nav brīnums, ka plašajā rakstā tikai it kā garāmejojot vienā vietā pieminēts Ļeņina LSDSP darbības novērtējums 1905.—1907. gada revolūcijā. Pats raksts ir kļedzošā pretrunā ar Ļeņina augsto revolucionārās kustības novērtējumu Latvijā. Par pilnīgu pretstatu M. Kiverina rakstiem jāuzlūko kara jurista A. Gronska divi darbi, kas bija apvienoti ar kopīgu nosaukumu «No revolucionārās kustības vēstures Baltijā».⁶⁴¹ Autors sava darba uzrakstīšanai izmantojis Igaunijas PSR Valsts arhīva un Tallinas pilsētas arhīva materiālus. Balstoties uz Ļeņina atziņām un novērtējumiem, autoram izdevies labi parādīt revolucionāro kustību un partijas darbību Latvijā un Igaunijā 1905. gada revolūcijas laikā, kā arī pašizliedzīgo partijas darbu smagajos reakcijas gados.

Ļoti plaši materiāli presē bija publicēti par 1905. gada 13. janvāra demonstrāciju Rīgā.⁶⁴² Avīzē «Трудовая газета» bija publicēts G. Krupņikova (?) raksts par Rīgas kaujinieku drosmīgo uzbrukumu Rīgas Centrālcietumam 1905. gada septembrī un divu uz nāvi notiesāto biedru atbrīvošanu.⁶⁴³ Raksta autors ļoti plaši citē vecā revolucionāra H. Treimaņa darbu.⁶⁴⁴ Presē bija publicēts darbs par «baznīcas demonstrācijām» 1904. un 1905. gadā. Lai gan darbam ir dots nosaukums «atmiņas», būtībā tas ir vēsturisks pētījums ar plašiem vispārinājumiem.⁶⁴⁵ Bija publicēts raksts par revolucionāru spīdzināšanu 1905. gadā; tā

pamatā — sociāldemokrāta deputāta J. Ozola iesniegums Krievijas II Valsts domei,⁶⁴⁶ raksts par partijas Sarkanā Krusta darbību 1905. gada revolūcijā,⁶⁴⁷ par Kuldīgas revolucionāra Ermaņa Ziņģa nogalināšanu 1906. gada novembrī⁶⁴⁸ u. c. materiāli. 1940. un 1941. gada presē bija publicētas daudzas 1905. gada revolūcijas dalībnieku atmiņas (gandrīz visas žurnālistu pierakstītas un apstrādātas). Publicētās atmiņas sniedz ļoti daudz jauna un interesanta materiāla, jaunu faktu, palīdz labāk izprast revolucionārās cīņas dažādās formas un apstākļus. Atmiņu autori galvenokārt bija 1905. gada revolūcijas ierindas cīnītāji, tāpēc viņi reti sniedza vispārinātu materiālu, bet gandrīz vienmēr akcentēja uzmanību uz savas fabrikas, sava pulciņa, sava pagasta vai pilsētas dzīvi. Un šajā apstākļi — laba vietējo notikumu apgaismošana — arī slēpjas atmiņu lielā vērtība. Presē publicētās atmiņas stāsta galvenokārt par 1905. gada revolūcijas notikumiem Latvijas laukos.

Ļoti plašas atmiņas par 1905. gada janvāra notikumu priekšvēsturi avīzē «Darbs» publicēja bijusī vairāku Torņakalna fabriku strādniece L. Namiķe.⁶⁴⁹ Šīs atmiņas palīdz daudz labāk izprast Torņakalna un vispār Pārdaugavas strādnieku noskaņojumu un aktivitāti. Vagonu fabrikas strādnieks Indriķis Druka un Marija Baltruško stāstīja par 1905. gada 13. janvāra demonstrācijas gaitu un strādnieku apšaušanu.⁶⁵⁰ Presē bija publicētas arī kāda strādnieka atmiņas par «Feniksa» fabrikas strādnieku piedalīšanos 1905. gada revolūcijā,⁶⁵¹ par Kuzņecova fabrikas strādnieku piedalīšanos 1905. gada 13. janvāra demonstrācijā,⁶⁵² kā arī atmiņas par 1905. gada rudenī notikušo vispārējo dzelzceļnieku streiku.⁶⁵³ Ļoti vērtīgas R. Petrata (?) atmiņas par 1905. gada janvāra notikumiem Liepājā bija publicētas avīzē «Padomju Latvija». Atmiņu autors ļoti īsi un koncentrēti apraksta 1905. gada janvāra streiku, Liepājas strādnieku demonstrāciju, partijas darbību (pieminēts arī J. Luters-Bobis).⁶⁵⁴

Divas vērtīgas un plašas atmiņu publikācijas par 1905. gada revolūcijas notikumiem Zemgalē bija sagatavojuši avīzē «Zemgales Komunisti». Piemēram, rakstā «Atmiņas par revolucionārās kustības sākumu un 1905. gadu Zaļeniekos»⁶⁵⁵ sniegts sīks un ļoti plašs materiāls par 1905. gada revolūciju un tās dalībniekiem Zaļenieku pagastā, otrajā rakstā «1905. g. atmiņu stāsts»⁶⁵⁶ — tas pats par notikumiem Aucē, Dobelē u. c., par soda ekspedīcijām un mežabrāļu cīņām. Ļoti plašas atmiņas par 1905. gada notikumiem Valmierā publicēja Ed. Rudzītis (K. Sausnīša pieraksts)⁶⁵⁷ un J. Ģeģermanis — par 1905. gada revolucionāro kustību Gaviezē.⁶⁵⁸ Nelielās V. Gorodņičenko un J. Skoliņa atmiņu publikācijas par 1905. gada notikumiem Daugavpilī⁶⁵⁹ un Kuldīgā⁶⁶⁰ sniedz jau ievērojami mazāk ziņu nekā iepriekšējās.

1940. gada oktobrī un novembrī avīzē «Darbs» iespieda ar turpinājumiem P. Birkerta 1927. gadā izdoto un publicēšanai avīzē papildināto un pārstrādāto darbu «Ko tauta saka par baznīcu un

mācītājiem». Avīzē darbs bija publicēts ar nosaukumu «Baznīca pret darba tautu».⁶⁶¹ Sava darba sākumā P. Birkerts sniedz materiālu (galvenokārt no partijas preses) par mācītāju cīņu pret revolucionāro kustību, par viņu līdzdalību 1905. gada revolūcijas apspiešanā, spilgti apraksta revolucionāru nošaušanu pie Drustu baznīcas utt.

1940. gada beigās un 1941. gada sākumā Latvijā notika vairāki priekšlasījumi par 1905. gada revolūciju. 1941. gada 25. janvārī lekciju «Revolucionārā kustība 1905. gadā» Partijas aktīva namā nolasīja profesors V. Miške.⁶⁶² Tān pašā dienā 1905. gada revolūcijai veltīto piemiņas vakaru sarīkoja arī Rīgas 7. bibliotēka.⁶⁶³

Par revolucionārajiem notikumiem Latvijā un Krievijā laikā no 1907. līdz 1916. gadam bez jau pieminētā A. Gronska darba gandrīz nekādi materiāli 1940. un 1941. gada periodiskajā presē nav atrodam. Ir publicēti daži raksti par strādnieku apšaušanu 1912. gadā Ļenas zelta raktuvēs,⁶⁶⁴ raksti par «Pravdu»,⁶⁶⁵ par 1917. gada Februāra buržuāziski demokrātisko revolūciju Krievijā.⁶⁶⁶ No oriģināliem materiāliem jāatzīmē neliela publikācija par Rīgas Centrālcietuma politeslodzīto vēstulēm laikā no 1906. līdz 1908. gadam⁶⁶⁷ un A. Gronska raksts par revolucionāro kustību Rīgā 1915. gadā,⁶⁶⁸ kas uzrakstīts galvenokārt uz žandarmu ziņojumu pamata.

Par vētrainajiem notikumiem bagāto laika posmu no 1917. līdz 1919. gadam periodiskajā presē bija samērā maz rakstu. Avīze «Пролетарская правда» publicēja rakstu par boļševiku avīzes «Окопная правда» vēsturi,⁶⁶⁹ daži raksti bija publicēti par 1919. gada Latvijas Sociālistisko Padomju Republiku,⁶⁷⁰ par buržuāzijas teroru,⁶⁷¹ par traģiskajiem notikumiem Kuldīgā 1919. gada februārī.⁶⁷² 1941. gada 15. februārī Kuldīgas Sarkanās Palīdzības organizācija strādnieku klubā organizēja 1919. gada februārī Kuldīgā nogalināto miliču piemiņas vakaru. Par revolucionārajiem notikumiem Latvijā 1919. gadā runāja A. Krūms un E. Fridrihsons, dzīvi palikušie miliči Strazds un Šimanis stāstīja savas atmiņas. Kuldīgas vidusskolas pašdarbības kolektīvs uzstājās ar uzvedumu «1919. gads».⁶⁷³ Padomju Latvijas presē bija publicēts daudz materiālu par Sarkanās Armijas cīņām pret ārzemju interventiem un iekšējo kontr-revolūciju pilsoņu kara gados, kā arī citi materiāli.⁶⁷⁴

1940. gada vasarā un rudenī (augustā—septembrī) avīzes «Jaunais Komunārs» un «Пролетарская правда» publicēja rakstu sēriju par Krievijas Komunistiskās Jaunatnes Savienības pirmajiem kongresiem; rakstos bija parādīta varonīgās padomju komjaunatnes cīņa par padomju varu.⁶⁷⁵ Jāatzīmē arī LĻKJS CK sekretāra K. Vikuļina raksts «Jaunatne 1917. gada Oktobra revolūcijā»⁶⁷⁶ un raksts par komjauniešu cīņām pilsoņu kara frontēs.⁶⁷⁷ 1940. gada septembrī avīzes «Jaunais Komunārs» redaktors Alberts Mieziš publicēja savas atmiņas par iepazīšanos ar žurnāla «Jaunais Komunārs» numuru 1919. gada maijā.⁶⁷⁸ 1940. gada

26. oktobrī avīze «Taisneība» publicēja rakstu par Latgales jaunatnes savienību 1917. gadā; rakstā bija analizēts žurnāla «Gunkurs» saturs. 1941. gadā Rīgā latviešu valodā tika izdotas divas brošūras par komjauniešu cīņām 1922. gadā Karēlijā, kā arī par komjauniešu piedalīšanos 1939. un 1940. gada cīņās ar baltsoņiem.⁶⁷⁹

1940. gada novembrī padomju tauta atzīmēja 20. gadadienu kopš barona Vrangeļa baltgvardu armijas sagrāves un Krimas pussalas atbrīvošanas. Šinī sakarā bija publicēti raksti par Vrangeļa armijas sakāvi pie Kahovkas,⁶⁸⁰ par Perekopa nocietinājumu ieņemšanu,⁶⁸¹ kā arī vispārīgi raksti par Vrangeļa sagrāvi.⁶⁸² Vienlaikus presē bija publicētas Latvijas PSR tieslietu tautas komisāra A. Jablonska atmiņas par Krimas atbrīvošanu 1920. gadā un Vrangeļa armijas demoralizāciju.⁶⁸³ Jāatzīmē, ka šajos rakstos ir ļoti maz ziņu par varonīgo latviešu strēlnieku piedalīšanos cīņās pie Kahovkas un Perekopa. 1941. gadā «Atpūtā» publicētajā plašajā recenzijā par Maskavā izdoto Perekopa sturmēšanas dalībnieku atmiņu krājumu «Пеpekон» ir arī ziņas par Latviešu strēlnieku divīzijas cīņām pie Kahovkas, par 3. un 6. latviešu strēlnieku pulku varonīgo cīņu Kahovkas placdarmā 1920. gadā.⁶⁸⁴ Diemžēl jākonstatē, ka ne presē, ne propagandā gandrīz nemaz netika izmantots tik pateicīgais materiāls kā varonīgo latviešu strēlnieku cīņas pilsoņu kara frontēs. 1940. gada 7. augustā, runājot Liepājā Tautas armijas garnizona mitiņā, Kurzemes divīzijas politiskais vadītājs J. Vecvagars speciāli norādīja, cik nepieciešami ir glabāt latviešu sarkano strēlnieku tradīcijas.⁶⁸⁵ Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas gadadienā avīzē «Komunists» bija publicēts bijušā 2. latviešu strēlnieku pulka izlūka, Liepājas pilsētas Izpildkomitejas darbinieka E. Apoga raksts «Oktobra revolūcijas svētkos pieminēsim varonīgos cīņās kritušos — sarkanos latvju strēlniekus».⁶⁸⁶ Šajā rakstā bija teikts:

«Latvju darba tauta savas verdzības un nebrīves gadu simteņos izaudzējusi pašai dziedzīgus un drosmīgus Oktobra revolūcijas cīnītājus — sarkanos latviešu strēlniekus. Tie no pirmām Oktobra revolūcijas dienām bija padomju varai uzticams bruņots spēks. Maskavā, Ļeņingradā un visur, kur bija jācinās par padomju varas nostiprināšanu, bija sastopams latvju sarkanais strēlnieks. Apbruņojies ar plecā uzmetu šauteni, nagānu un vairākām rokas granātām aiz jostas, tas bija drosmīgs revolucionārs — cīnītājs, kam uzsmaidīja darba cilvēks, bet no kura nāves bailēs drebēja padomju varas ienaidnieki... Latviešu sarkanie strēlnieki ar savu drosmi, izturību un kaujas prasmi kļuva pasaules slaveni. Viņi kā padomju varas bruņots spēks biedēja baltgvardus, interventu bandas. Kolčaka, Deņikina, Judeņiča, Vrangeļa un citu balto ģenerāļu armijas, kas asiņīs gribēja noslīcināt Oktobra revolūciju, dabūja iepazīties ar latviešu sarkano strēlnieku labi tēmēto uguni, rokas granātām un durkļiem... Visā plašajā Padomju Savienībā grūti būs atrast tādas pilsētas, kurās kritušo va-

roņu kapos negulētu pašreizējie varoņi — latviešu sarkanie strēlnieki, — tie, kam nebija lemts redzēt latviešu darba tautas uzvaru — Padomju Latviju. Šodien, kad pār Padomju Latviju brīvi plīvo sarkanais karogs, kad visa latviešu darba tauta kļuvusi par neuzvaramu spēku lielajā Padomju Savienības saimē, šodien, kad esam iesākuši veidot sociālistisko iekārtu, nepiemirsīsim, ka divdesmit trīs gadus atpakaļ latvju darba tautas labākie dēli pašreizējie cīnījās un krita par komunismu, par Padomju Latviju.» Avīzē «Трудовая газета» bija publicēta vēstule no Kijevas; vēstules autors atcerējās vairākus latviešu strēlniekus, ar kuriem bija karojis pilsoņu kara frontēs.⁶⁸⁷

Par revolucionāro darbību buržuāziskās Latvijas laikā 1940. un 1941. gada periodiskajā presē atrodam jau ievērojami vairāk materiālu, it sevišķi par revolucionāro kustību Ulmaņa fašistiskās diktatūras gados. Daļēji tas izskaidrojams tādejādi, ka rakstu un atmiņu autori bija paši bijušie pagrīdnieki un viņu sniegtais materiāls bija tikko nesen pārdzīvots. Pēc nozīmes svarīgāki ir raksti un materiāli par partijas nelegālās preses izdošanu Latvijā. Tie bieži sniedz tādas ziņas, kuras nav atrodamas nekādos dokumentos ne partijas, ne arī buržuāziskās Latvijas oficiālo iestāžu materiālos. Arī bijušo pagrīdnieku atmiņas bieži vien šeit nevar līdzēt, jo daudzi no tiem gāja bojā Lielā Tēvijas kara gados, bet daudzi nomira pēc kara, neuzrakstījuši nekādas atmiņas.

Periodiskajā presē bija publicēts plašs apraksts par nelegālā žurnāla «Liesma» izdošanu 1925.—1927. gadā Oleru ciemā Krastmaļu mājās (Valmieras apriņķa Jeru pagastā) un par varonīgajiem Karlīni un Jani Ēdoļiem, kuru mājās atradās tipogrāfija.⁶⁸⁸ Viens no nelegālā žurnāla «Liesma» redaktoriem bija arī Jānis Kalnbērziņš («Auseklis»). Bez «Liesmas» šajā tipogrāfijā iespieda arī izdevumu «Uz Barikādēm» un 1933.—1934. gadā, kad pagrīdes tipogrāfijas vadību uzņēmas A. Paegle, arī trīs «Sarkanās Frontes» numurus. Tipogrāfiju politiskā pārvalde atklāja tikai 1934. gadā vasarā un visu Ēdoļu ģimeni notiesāja. 1940. gada novembra sākumā Oleru ciema Krastmaļos ieradās grupa «Liesmas» līdzstrādnieku, kas atraka zemē ierakto iespiedmašīnu un sīki iztaujāja Ēdoļus par pagrīdes tipogrāfijas darbu. Vecais revolucionārs J. Ēdolis, kas bija piedalījies daudzos revolucionāros pasākumos, laikraksta līdzstrādniekiem teica: «Mūsu vietā stājusies jauna maiņa, kas savos darbos un cīņās iznesīs komunisma uzvaru visā pasaulē. Nekādi spēki un vara nevar salauzt revolucionārus, kas tic savai uzvarai un arī uzvar.»

Ļoti plaši materiāli bija publicēti par Liepājas komunistu orgāna avīzes «Komunists» izdošanu pagrīdē.⁶⁸⁹ A. Zītaris ļoti tēlaini aprakstīja, ar kādām grūtībām 1940. gada pavasarī Liepājas komunisti izlaida pirmos divus «Komunista» numurus, sniedzot avīzē daudz interesantu un nozīmīgu faktus. Ārkārtīgi vērtīgas ziņas par LKP Latgales apgabala Abrenes—Kārsavas rajona nelegālo

avīzi «Taisneība» sniedz 1940. un 1941. gadā jau legālajā «Taisneībā» ievietotie raksti.⁶⁹⁰ Tajos norādītas vietas, kur iespieda avīzi, parādītas pagrīdes cīņas grūtības. Interesantus materiālus par pagrīdes avīzes «Латгальская правда» izdošanu 1941. gada maijā publicēja arī jau legālā «Латгальская правда».⁶⁹¹ Par LKP CK pagrīdes izdevumiem laikā no 1937. līdz 1940. gadam plašas ziņas bija A. Jablonska atmiņās,⁶⁹² kā arī E. Rogas rakstā par nelegālo presi buržuāziskajā Latvijā.⁶⁹³ Bez tam presē bija publicētas arī A. Žurgina, M. Krupņikovas, G. Arkosa,⁶⁹⁴ G. Krupņikova⁶⁹⁵ u. c. atmiņas un apraksti par pagrīdes izdevumiem un nelegālo tipogrāfiju darbu. Presē bija publicēts arī H. Rapoporta⁶⁹⁶ raksts par Rīgas Centrālcietumā 1930. un 1931. gadā izdoto nelegālo žurnālu «Aiz Restēm» un neliels rakstiņš par nelegāliem Rīgas Terminālcietuma politeslodzīto izdevumiem.⁶⁹⁷

Pārējie materiāli, kas apskata notikumus Latvijā buržuāzijas kundzības gados, veltīti visdažādākajiem revolucionārās cīņas notikumiem. Šeit ir gan materiāli par 1928. gada 22. augusta vispārējo politisko streiku Rīgā (S. Trabo, I. Manžurova un A. Bobrova atmiņas)⁶⁹⁸ un Ventspilī,⁶⁹⁹ par 1934. gada 1. augusta Starptautiskās pretkara dienas atzīmēšanu Ventspilī,⁷⁰⁰ par Ances⁷⁰¹ un Kaunatas pagastu⁷⁰² komunistu pagrīdes cīņām. Divi raksti presē bija veltīti Rīgas un Liepājas ostu transportstrādnieku revolucionārajām cīņām 20.—30. gados.⁷⁰³ Daļa publicēto materiālu (P. Ķelles, O. Nuržas, S. Heimanes atmiņas)⁷⁰⁴ bija veltīta Latvijas Sarkanās Palīdzības organizācijas darbam pagrīdē, LDJS aktīviem darbiniekiem (piemēram, raksts par Annu Lomonosovu)⁷⁰⁵ vai arī par partijas palīgiem (P. Jemeljanovu).⁷⁰⁶ Divi nelieli raksti periodiskajā presē bija veltīti pionieru organizācijas darbam pagrīdē.⁷⁰⁷ No pārējiem rakstiem⁷⁰⁸ sevišķi nozīmīgs ir apjomā nelielais raksts par 1938. gada jūlijā notikušo LDJS Latgales apgabala konferenci.⁷⁰⁹

Atsevišķi jāizdala rakstu grupa par apstākļiem un politeslodzīto cīņu buržuāziskās Latvijas cietumos un katorgā. Šeit pirmām kārtām jāatzīmē ļoti plašais materiāls par Kalnciema katorgu⁷¹⁰ un K. Vilciņa tēlojums par dzīvi Rīgas Centrālcietumā. K. Vilciņa atmiņas «Politkatordznieka piezīmes», kuras, lai gan autors nedaudz izmainījis ieslodzīto vārdus un uzvārdus, pamatos ir dokumentālas, ar daudziem turpinājumiem iespieda žurnāls «Sarkanā Palīdzība».⁷¹¹ Padomju Latvijas vēstures literatūrā pagaidām vēl nav līdzīga apraksta un atmiņu par dzīvi Rīgas Centrālcietumā no 1932. līdz 1940. gada jūnijam. Atmiņu autors K. Vilciņš Lielā Tēvijas kara gados cīnījās latviešu strēlnieku divīzijā un 1943. gada pavasarī krita frontē pie Staraja Rusas. Diemžēl neviena izdevniecība vai atmiņu krājumu sastādītāji nav pievērsuši uzmanību šim vērtīgajam K. Vilciņa atmiņām.

1941. gada 1. maijā avīzē «Zemgales Komunisti» bija publicētas A. Liekņa atmiņas par

revolucionāro 1. Maija svētku svinēšanu Rīgas Centrālcietumā un K. Subas atmiņas par 1934. gada 1. Maija atzīmēšanu Jelgavas cietumā, kā arī R. Šneidera mākslinieciskais tēlojums par politīeslodzītajiem. Neliels «Liesmā» publicētais atmiņu tēlojums bija veltīts 1940. gada sagaidīšanai Rīgas Termiņcietumā.⁷¹² 1940. gada augustā Sarkanās Palīdzības CK bija iesākusi reģistrēt bijušos Kalnciema katorgas politīeslodzītos.⁷¹³ 1940. gada 30. augustā Daugavpils tautas namā Sarkanās Palīdzības aktīvistī tikās ar bijušajiem politīskajiem ieslodzītajiem.⁷¹⁴ 1940. gada 22. septembrī avīze «Пролетарская правда» publicēja saīsinātu Rīgas Termiņcietuma politīeslodzīto kolektīvo vēstulī Nikolajam Ostrovskim, kas 1936. gadā slepenī bija nosūtīta uz Maskavu.⁷¹⁵

No 1941. gada 17. līdz 21. jūnijam — vēsturīsko 1940. gada jūnija dienu pirmajā gadadienā — Padomju Latvījas darbaļaudī plaši atzīmēja Ulmaņa fašistiskā režīma krišanu 1940. gada 20. jūnijā, kas reizē bija arī buržuāzījas politīskās varas krišana un sociālistiskās revolūcījas sākums Latvījā. Padomju Latvījas presē par 1940. gada 17.—21. jūnija notīkumiem bija publicēts ļoti daudz rakstu, atmiņu un fotouzņēmumu, kuriem ir pirmavota raksturs, jo par šo dienu revolūcīnārajiem notīkumiem nav saglabājušies gandrīz nekādi arhīva dokumenti.

Ļoti daudz rakstu bija publicēts par 1940. gada 17. jūnija notīkumiem Latvījā, kad Latvījas teritorijā ienāca iedzīvotāju draudzīgi sagaidītas Sarkanās Armījas daļas.⁷¹⁶ Avīze «Пролетарская правда» 1941. gada 17. jūnija numurā ievītoja plašu materiālu (7 rakstus) par 1940. gada 17. jūnija notīkumiem Latvījā. Bija publicēti materiāli par notīkumiem Daugavpilī un Skrudalienā,⁷¹⁷ Rēzeknē,⁷¹⁸ Jelgavā,⁷¹⁹ par policījas izrēķināšanos ar Sarkanās Armījas sagaidītājiem,⁷²⁰ R. Blūma atmiņas.⁷²¹ 1941. gada sākumā visās lielākajās Latvījas PSR avīzēs bija publicēts apsūdzības materiāls pret Rīgas policīju, kas vadīja 1940. gada 17. jūnija izrēķināšanos ar Rīgas darbaļaudīm. 1940. gada jūnija vētrainajiem notīkumiem bija veltīts G. Krupņikova sakārtojumā izdots nelielais skatu krājums, kurš pašlaik kļuvis par lielu bibliogrāfīsku retumu.⁷²² Ļoti plaši materiāli bija publicēti par politīeslodzīto atbrīvošanu no Rīgas Centrālcietuma 1940. gada 21. jūnijā. Aculīecīnieku atmiņas sniedz ārkārtīgi vērtīgas ziņas par šo vēsturīsko notīkumu, kad tauta sagaidīja savus revolūcīnāros cīnītājus. Presē bija publicētas P. Plēsuma (Kvieša),⁷²³ R. Lapiņa,⁷²⁴ A. Jēnsena,⁷²⁵ K. Plātera,⁷²⁶ A. Paegles,⁷²⁷ A. Zandmaņa un N. Rauhmaņa,⁷²⁸ K. Vilcīņa,⁷²⁹ A. Krieva un F. Arņa,⁷³⁰ J. Jānsona⁷³¹ un E. Brīnuma⁷³² atmiņas. Interesanti materiāli bija publicēti arī par politīeslodzīto atbrīvošanu no Daugavpils⁷³³ un Jelgavas⁷³⁴ cietumiem, par politīsko katordznieku atbrīvošanu no Kalnciema katorgas,⁷³⁵ par 1940. gada jūnija notīkumiem buržuāzīskās Latvījas armījas darba komandā.⁷³⁶ Plašus materiālus par 1940. gada 21. jūnija demonstrācīju Rīgā ievītoja

«Cīņa».⁷³⁷ Ļoti liela vēsturīska nozīme ir K. Forstmaņa rakstam ««Komunīsta» pirmie legālie solī»,⁷³⁸ kurā stāstīts par Liepājas komunīstu avīzes izdošanas organizēšanu 1940. gada 20. jūnijā un par pirmajiem legālajiem «Komunīsta» numuriem. Par to, cik liela nozīme bija partījas preseī, stāsta turpat ievītotais raksts «Pirmais «Komunīsts» Alšvangā».

1941. gada 21. jūnijā LKP Rīgas organizācījas Maskavas rajona partījas komīteja un Maskavas rajona MOPR komīteja Miera dārzā rīkoja politīeslodzīto atbrīvošanas gadadienai veltītu vakaru, kurā piedalījās simtīem Maskavas rajona strādnieku. Sarīkojumā runāja LKP Maskavas rajona komītejas pirmais sekretārs M. Jakovļevs un Spānījas internacionālo brigāžu cīnītājs A. Spalāns. Pēc tam sekoja plaša mākslīniecīskās pašdarbības programma.⁷³⁹ Tanī pašā dienā politīeslodzīto atbrīvošanas atceres vakaru sarīkoja Poligrāfīskās rūpnīcības un preses darbinīeku arodbīedrības MOPR organizācīja. Par politīeslodzīto atbrīvošanu atmiņas stāstīja K. Vilcīņš, par apstākļiem buržuāzīskās Latvījas cietumos — V. Rogainis, par dzīvī Francījas koncentrācījas nometnēs — Ž. Folmanis (Ž. Grīva).⁷⁴⁰ Padomju Latvījas periodiskajos izdevumos bija publicēts arī A. Jablonska raksts par Latvījas strādnieku presi,⁷⁴¹ kurā aprakstīta gan P. Stučkas un J. Raiņa «Dienas Lapa», gan «Sociāldemokrāts», gan arī «Cīņa» 1905.—1907. revolūcījas gados, pēc 1905.—1907. gada revolūcījas izdots «Arodnieks», 1917. gada «Cīņa» un Rīgas Padomes «Zīnotājs», 1919. gada prese un nelegālā prese buržuāzīskajā Latvījā. A. Jablonska raksts bija pirmais mēģinājums apkopot materiālus par Latvījas revolūcīnāro legālo un nelegālo presi. 1941. gadā «Cīņā» un «Jaunajā Komunārā» bija publicēti 2 rakstī, kas bija veltīti «Cīņas» noīetajam ceļam.⁷⁴² Interesī izraisa arī žurnālistu pirmie mēģinājumi apkopot revolūcīnāros notīkumus Cēsīs⁷⁴³ un Valmierā.⁷⁴⁴

1940. gada rudenī LVU rektors J. Paškevičs publicēja nelielu rakstīņu «Latvījas darba tautas slavenās revolūcīnārās tradīcījas»,⁷⁴⁵ kurā mēģināja atzīmēt galvenos revolūcīnārās cīņas posmus. Taču nopietnas nozīmes šīm pavīršī uzrakstītajam rakstam nav. No rakstīem, kas tiešī neskar revolūcīnārās cīņas tēmu, jāatzīmē K. Cielava plašais apskats par agrārājām attīcībām buržuāzīskajā Latvījā,⁷⁴⁶ kurā ir dziļī atsegta buržuāzīskās Latvījas agrārās reformas būtība un tās rezultātī.

Ja no visa iepriekš pieminētās 1940. un 1941. gadā presē publicētās literatūras klāsta jāizvēlas vērtīgākais, kam ir nozīme arī mūsdienās, jāatzīmē 1905. gada dalībnieku atmiņas, rakstī un atmiņas par nelegālo presi buržuāzīskajā Latvījā un atmiņas par 1940. gada 17.—21. jūnija notīkumiem. Lai gan 1940. un 1941. gada ieguldījums revolūcīnāro notīkumu apgaismošanā nav sevišķī liels, tas atstājī zināmu ietekmī arī vēlāko gadu vēstures pētīcībā, palīdzējī pirmajos pēckara gados veidot muzeju ekspozīcījas, bez tam vairāki

autori izmantojuši toreiz publicētos materiālus saviem pētījumiem.

Padomju Latvijas darbaļaužu revolucionārās cīņas ceļu pētīja ne tikai Latvijas PSR, bet arī Maskavas un Ļeņingradas vēsturnieki. Pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā šis darbs stipri aktivizējās. Par Latvijas PSR vēsturi parādījās vairāki raksti un dokumentu publikācijas Maskavas vēstures žurnālos. To autori galvenokārt bija latviešu padomju vēsturnieki, kas dzīvoja Maskavā. Varētu atzīmēt, ka tieši 1940. un 1941. gada centrālajos vēstures žurnālos parādījās vairāki profesora J. Zuša darbi, kas bija veltīti Latvijas PSR un Igaunijas PSR vēstures jautājumiem,⁷⁴⁷ kā arī J. Krastiņa publikācijas par Latvijas lauksaimniecību.⁷⁴⁸ 1940. gadā Maskavas žurnālā «Красный архив» bija ievietotas divas nozīmīgas dokumentu publikācijas par 1905. gada revolucionārajiem notikumiem Baltijā ar S. Boltinova ievadrakstu.⁷⁴⁹ Dokumentu publikācijā bija sakopoti 23 dokumenti par revolucionārajiem notikumiem Vidzemes guberņā, 15 — par notikumiem Igaunijā un 13 — Kurzemes guberņā. Bija publicēti gan partijas uzsaukumi, gan arī žandarmu ziņojumi. Jāatzīmē arī plaša publikācija par 1918. un 1919. gada notikumiem, kuru ievadīja A. Blumfelda raksts par Latvijas Padomju valdības pasākumiem 1918. un 1919. gadā.⁷⁵⁰ Šajā plašajā dokumentu publikācijā (25 dokumenti) bija sakopoti vairāki Padomju Latvijas dekrēti un rīkojumi, kā arī vietējo apriņķu (galvenokārt Rēzeknes un Ludzas) izpildkomiteju dokumenti. Tiesa, par īsti zinātnisku šo publikāciju uzskatīt nevar: publicētajiem dokumentiem trūkst pat Latvijas Padomju valdības priekšsēdētāja Pētera Stučkas paraksta, tāpat arī 1919. gada mirušā Padomju Latvijas zemkopības komisāra Friča Roziņa, tieslietu komisāra F. Lindes u. c. parakstu.

1940. gada beigās centrālajos Maskavas zinātniskajos žurnālos bija iespiesti divi P. Dauges raksti: «1905.—1907. g. revolūcija Baltijā»⁷⁵¹ un «Latvija no 1918. līdz 1940. gadam».⁷⁵² Pirmo rakstu iespieda arī latviski avīze «Cīņa», un to apskatījām jau iepriekš.⁷⁵³ Otrais raksts bija veltīts ārkārtīgi svarīgiem notikumiem Latvijas darba tautas dzīvē: cīņai par padomju varu laikā no 1917. līdz 1919. gadam, Latvijas Padomju valdības darbībai 1919. gadā un darbaļaužu stāvoklim un cīņai buržuāzijas diktatūras gados.

Sis P. Dauges raksts bija viņa 1940. gada 25. septembrī PSRS Zinātņu akadēmijas Vēstures un filozofijas nodaļas pilnsapulcē nolasītais referāts. Jāsaka, ka autora uzdevums bija ārkārtīgi grūts, jo P. Dauge nebija agrāk strādājis pie šīs tēmas, tam nācās izmantot citu pētījumus (bieži vien kļūdainus). Tomēr P. Dauges darbs, lai gan tajā ir ne mazums faktu kļūdu, jāvērtē pozitīvi, jo viņš bija pirmais, kas 40. gadu sākumā sāka risināt tik svarīgus Latvijas vēstures jautājumus. Tematiski ar šo rakstu bija saistīts arī P. Dauges raksts «Baltija 1917.—1940.».⁷⁵⁴ Šajā rakstā P. Dauge mēģināja apkopot revolucionāros notikumus Bal-

tijā laikā no 1917. līdz 1919. gadam, aplūkot Baltijas tautu cīņu par padomju varu, buržuāzijas asiņaino teroru, proletariāta stāvokli un cīņu buržuāzijas diktatūras gados. Autors rakstā izmantoja P. Stučkas, V. Mickeviča-Kapsuka un H. Peggelmaņa darbus. P. Dauge publicēja arī zinātnisku rakstu par Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas norisi Latvijā.⁷⁵⁵ Šajā rakstā P. Dauge īsumā aplūko revolucionāros notikumus Latvijā 1917. gada pavasarī un vasarā, LSD V kongresu un LSD XV konferences lēmumus, Iskolata darbību, kā arī cīņu par Padomju Latviju 1918. un 1919. gadā.

Pazīstamais padomju vēsturnieks J. Tarle intervijā preses pārstāvjiem izteicās, ka PSRS Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts kopā ar Baltijas republiku vēsturniekiem sāks pētīt Baltijas tautu vēsturi 18.—20. gs. un vispirms zemnieku stāvokli un saimnieciskos jautājumus.⁷⁵⁶ Prese ziņoja par Maskavas Centrālajā valsts Oktobra revolūcijas arhīvā atrastajiem materiāliem, kas rāda Latvijas darbaļaužu revolucionārās cīņas 1918. un 1919. gadā.⁷⁵⁷ 1940. gada oktobrī Maskavas PSRS Tautu muzejs griezās pie Latvijas PSR iestādēm ar lūgumu atsūtīt izstādei eksponātus par latviešu tautas revolucionārajām cīņām.⁷⁵⁸ 1941. gada martā PSRS Tautu muzejā tika atklāta izstāde, kas bija veltīta 5 jaunajām padomju republikām (Latvijai, Lietuvai, Igaunijai, Moldāvijai un Karēļu-Somu PSR). Šajā izstādē plaši bija atspoguļota arī šo republiku tautu revolucionārā cīņa.⁷⁵⁹ Ļeņingradas Revolūcijas muzejā bija pārstrādāta un papildināta Baltijas padomju republikām veltītā ekspozīcija.⁷⁶⁰ Centrālais revolūcijas muzejs atsūtīja uz Latviju daudz retu fotouzņēmumu, kas parādīja revolucionārās cīņas Latvijā 1905. un 1919. gadā. Šie fotouzņēmumi 1940. un 1941. gadā bija ievietoti avīzēs «Трудовая газета» un «Пролетарская правда». Interesi izraisa arī kāda Maskavā dzīvojošā latvieša vēstule «Cīņai», kurā ziņots, ka Vidzemes žandarmērijas arhivs atrodas Tartu pilsētā un ka tā fondos ir plaši materiāli par revolucionāro cīņu Latvijā.⁷⁶¹ 1940. gadā Maskavā iznāca arī 3 brošūras par Latvijas ģeogrāfiski ekonomisko un politisko stāvokli, kurās bija arī ziņas par Latvijas vēsturi.⁷⁶²

Komunistiskās audzināšanas darbā 1940. un 1941. gadā Padomju Latvijā bija plaši izmantotas Latvijas proletariāta revolucionārās tradīcijas. Tās palīdzēja saliedēt ap Latvijas Komunistisko partiju plašas strādnieku, zemnieku un darba inteliģences masas. Arī literatūrā un mākslā revolucionārās tēmas risināšanā bija gūti pirmie panākumi. 1940. un 1941. gadā Padomju Latvijā bija iesākts plašs revolucionāro notikumu pētīšanas darbs. Raksturīgi, ka viss milzīgais revolucionāro tradīciju darbs (it sevišķi revolucionāru piemiņas atzīmēšana, revolucionāru kapu uzkopšana utt.) tika veikts pēc vietējo partijas, padomju, komjaunatnes, Sarkanās Palīdzības (MOPR) organizāciju, arodbiedrību vai pat atsevišķu entuziastu iniciatīvas.

Protams, tik īsā laika sprīdī nebija iespējams pilnīgi izveidoties tradīcijām. Viss, kas bija paveikts, bija veco revolucionāro tradīciju tālākā attīstīšana un pilnveidošana. Tiesa, arī 1940. un 1941. gadā Padomju Latvijā radās daudz jauna un īpatnēja, kas tālāko attīstību guva jau pēckara gados (piemēram, Valmieras darbaļaužu gājieni uz 11 Valmieras komjauniešu apglabāšanas vietu utt.). Pilnībā novērtēt 1940. un 1941. gadā Padomju Latvijā paveikto darbu revolucionāro tradīciju attīstīšanā, pilnveidošanā un propagandā būs iespējams tikai tad, kad būs pētījumi par revolucionārajām tradīcijām buržuāziskās Latvijas laikā un īt sevišķi pēckara gados. Šajā rakstā autors centies ļautājamu par revolucionārajām tradīcijām skatīt vispusīgi, skarot arī tādus jautājumus kā revolucionārās tēmas risinājumu literatūrā, presē, mākslā utt.

Arī šiem jautājumiem ir liela nozīme revolucionārās cīņas notikumu popularizēšanā. Revolucionāro tradīciju tālākais uzplaukums 1940. un 1941. gadā notika Latvijas darbaļaužu milzīgas aktivitātes apstākļos, kad visos pasākumos piedalījās desmitiem un simtiem tūkstošu cilvēku visās Latvijas malās, gan pilsētās, gan laukos. Visu šo vareno kustību vadīja Latvijas Komunistiskā partija. 1940. un 1941. gadā savu piepildījumu atrada izcilā LKP darbinieka un teorētiķa Pētera Stučkas vārdi, kas uzrakstīti 1919. gada jūnijā pēc Padomju Rīgas krišanas: «Neviena revolucionārā kustība neizzūd kā migla, bet nodod savu iekarojumu būtību mantojumā nākamajai kustībai... Ta, revolūcija pēc katra pārtraukuma atjaunojas ne tīri mehāniski, bet saturīgākā veidā, uzņemot agrāko [revolucionāro] uzplūdu pieredzi.»⁷⁶³

Э. Жагар

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕВОЛЮЦИОННЫХ ТРАДИЦИЙ В КОММУНИСТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ ТРУДЯЩИХСЯ СОВЕТСКОЙ ЛАТВИИ В 1940—1941 гг.

После восстановления Советской власти в Латвии в июле 1940 г. в республике началось строительство социализма, которое протекало в обстановке исключительного подъема и при большой активности трудящихся масс. Коммунистическая партия Латвии, руководившая строительством социализма, уделяла значительное внимание воспитанию нового человека, решительной борьбе с буржуазной и националистической идеологией. Большое значение в этой борьбе имели дальнейшее развитие и пропаганда славных революционных традиций латышского народа, использование их в деле коммунистического воспитания трудящихся. За короткое время (с июля 1940 г. по июнь 1941 г.) была проделана огромная и многообразная работа в этой области, которая подробно прослеживается в статье.

Доброй традицией трудящихся Латвии является издание и изучение работ В. И. Ленина. В 1940—1941 гг. было издано на латышском языке 8 работ В. И. Ленина и 4 сборника его статей, многие десятки ленинских работ были опубликованы в периодической печати, так же как воспоминания о В. И. Ленине и другие материалы.

Большое место в идеологической работе КПЛ в 1940—1941 гг. занимало воспитание трудящихся Латвии в духе пролетарского интернационализма. Деятельным помощником партии в этом деле была Красная Помощь (МОПР) Латвии, проводившая в 1940—1941 гг. значительную работу по пропаганде революционных традиций международного пролетариата. Особое внимание в статье уделено общественной работе бывших бойцов интернациональных бригад — участников национально-революционной борьбы испанского народа.

В 1940—1941 гг. трудящиеся Латвии впервые могли на всей территории республики свободно отмечать революционные праздники — 7 ноября, 1 Мая, Международный юношеский день и др. Празднование их проходило весьма торжественно, в обстановке большого трудового и патриотического подъема.

Чрезвычайно широкое распространение получила в 1940—1941 гг. такая славная традиция, как увековечение памяти павших революционеров. Была проделана большая работа по уточнению мест захоронения участников революции 1905 года, борцов за Советскую Латвию, погибших в 1917—1920 гг., жертв буржуазного террора. Почти в каждом городе, каждой волости у могил павших революционеров проходили траурные митинги, шествия к могилам героев, в которых приняли участие сотни тысяч людей. Началась подготовка к сооружению памятников на могилах павших борцов, организованы первые братские кладбища и т. д.

Значительный интерес представляют мероприятия Коммунистической партии Латвии по собиранию материалов о революционерах и революционном движении, работа различных обществ и организаций, а также музеев в этом направлении. Центром этой работы стал организованный осенью 1940 г. Музей революции Латвийской ССР.

Весьма важное значение имело отражение революционных традиций в произведениях литературы и искусства, постановка революционных пьес, издание на латышском языке лучших революционных произведений русской литературы и литературы других народов СССР, пропаганда советских кинофильмов, революционной песни и

т. д. Революционная тематика завоевала в 1940—1941 гг. ведущее место в латышской советской литературе. Много внимания уделялось пропаганде творчества Я. Райниса, а также Леона Паэгле, Августа Арайса-Берце и других латышских революционных поэтов и писателей. Делу комму-

нистического воспитания трудящихся служила также публикация в периодической печати Латвийской ССР воспоминаний, статей и исследований о революционном прошлом и революционной борьбе пролетариата и крестьянства Латвии.

PARINDES

¹ PSKP XXIII kongresa rezolūcija par PSKP Centrālās Komitejas pārskata referātu. Rīgā 1966., 21. lpp.

² M. Vestermanis, P. Pūķe, H. Lapiņš. Oktobra svētki Latvijas pagridē (1917.—1944.). Rīgā 1957. 58 lpp.; M. Vestermanis, G. Grozova, M. Mistre. Pirmais Maijs Latvijā (1893.—1919.). Rīgā 1957. 70 lpp.

³ G. Rauzāns. Svēti glabāt revolucionārās tradīcijas. — Pirmie grodi. Rīgā 1964., 7.—24. lpp.

⁴ L. Dumpe. Sociālistisko darba attieksmju veidošanas Latvijā 1940.—1941. gadā. — «Arheoloģija un etnogrāfija», VI, Rīgā 1964., 181.—191. lpp.

⁵ Э. Жагар. Укрепление и развитие связей Латвийской ССР с братскими республиками Советского Союза (1940—1941 гг.). — Известия АН Латв. ССР, 1968, 3, 74.—92. lpp.

⁶ Daži šķiru ciņas jautājumi un īpatnības 1940. un 1941. g., aplūkoti rakstā Жагар Э. «О некоторых вопросах классовой борьбы в Латвийской ССР накануне Великой Отечественной войны», kas ievietots rakstu krājumā «В дни войны» (Puga 1964.), 27.—65. lpp.

⁷ Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plenumu rezolūcijas un lēmumi, I. Rīgā 1958., 633. lpp.

⁸ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. Dokumenti un materiāli. Rīgā 1963., 64. lpp.

⁹ Turpat, 278. lpp.

¹⁰ Ziņām par Ļeņina darbu izdošanu izmantoti arī krājumi: J. Paeglis un M. Druva. K. Markss, F. Engelss, V. I. Ļeņins latviešu valodā. Bibliogrāfija. Rīgā 1969.; Latvijas PSR iznākušo grāmatu rādītājs 1940.—1941. Rīgā 1962.

¹¹ Izdotās grāmatas nosaukums bija: V. I. Ļeņins. Imperiālists kā kapitalisma augstākā fāze.

¹² Ļeņina Rakstu izdevumā minētā darba nosaukumā vārda «jāņem» vietā ir vārds «jāsaņem».

¹³ «Padomju Latvijas Skola», 1941., 8., 77. lpp.

¹⁴ «Propaganda un Aģitācija», 1941., 1., 9.—24. lpp.

¹⁵ Turpat, 2., 1.—8. lpp.

¹⁶ «Propagandists un Aģitators», 1941., 3./4., 79.—97. lpp.

¹⁷ Turpat, 5., 27.—32. lpp.

¹⁸ Turpat, 6./7., 58.—72. lpp.

¹⁹ Turpat, 8., 9.—19., 22.—28. lpp.

²⁰ Turpat, 9., 4.—18., 25.—27. lpp.

²¹ «Sarkanā Palīdzība», 1941., 1./2., 3.—4. lpp.

²² «Ciņa», 1940. g. 2. oktobrī.

²³ «Komunists», 1940. g. 24., 25., 26., 27., 28., 29. septembrī un 1. oktobrī; J. Paegļa un M. Druvas bibliogrāfiskajā rādītājā publicējums nav atzīmēts.

²⁴ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 28., 30. septembrī, 1. un 2. oktobrī.

²⁵ Jaunatnes kalendārs [1941. gadam]. Rīgā 1940., 227.—236. lpp.

²⁶ «Jaunais Komunārs», 1941. g. 22. janvārī.

²⁷ J. Paegļa un M. Druvas bibliogrāfiskajā rādītājā nav uzņemti.

²⁸ «Zemgales Komunists», 1940. g. 27., 28., 29. novembrī.

²⁹ Stāsti par Ļeņinu. Atmiņu krājums. Rīgā 1941. 222 lpp.

³⁰ «Ciņa», 1941. g. 1. jūnijā.

³¹ «Karogs», 1941., 1., 5.—17. lpp.

³² Turpat, 18.—26. lpp.

³³ V. Majakovskis. Vladimirs Iljičs Ļeņins. Poēma. Rīgā 1941.

³⁴ «Jaunais Komunārs», 1941. g. 22. janvārī; arī «Literatūras kalendārs-almanahs 1941. gadam». Rīgā 1941., 130.—132. lpp.

³⁵ «Karogs», 1941., 4., 450.—452. lpp. Krievu valodā atdzejota žurnāla «Советская Латвия», 1941., 3./4., 34.—36. lpp.

³⁶ A. Кононовс. Stāsti par Ļeņinu. Rīgā 1940. 52 lpp.

³⁷ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 27. septembrī, 1941. g. 21. janvārī; «Darba Sieviete», 1940., 7., 4. lpp.; «Padomju Latvija», 1941. g. 21. janvārī; «Пролетарская правда», 22. апреля 1941 г. u. c. izdevumos.

³⁸ «Jaunais Komunārs», 1941. g. 11. maijā; «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 25. oktobrī; «Пролетарская правда», 27. апреля 1941 г.; 11 сентября 1940 г.

³⁹ Atzīmēsim tikai nozīmīgākos: M. Mitins. Par V. I. Ļeņina literāro mantojumu. — «Propaganda un Aģitācija», 1941., 1., 36.—44. lpp.; «Ļeņins un jaunatne» (J. Fridmāra radioruna 1940. g. 25. augustā). — «Jaunais Komunārs», 1940. g. 27. augustā; R. Blūms. Ļeņina atgriešanās Krievijā 1917. g. — «Jaunais Komunārs», 1940. g. 21. oktobrī; V. Vasiļenko. Ļeņina kritika par reliģiju kā garīgās apspiesības veidu. — «Ciņa», 1940. g. 13., 15., 16.—20., 22. oktobrī; V. Miške. Ļeņina ciņa par marksistiskās partijas programmu pirms partijas II kongresa. — «Ciņa», 1941. g. 6. jūnijā; Statutu pieņemšana II partijas kongresā. — «Ciņa», 1941. g. 18. jūnijā; V. Miške. Ļeņina ciņa pret narodnicismu. — «Teorija un Prakse», 1941. g. 11. maijā; V. Karpinskis. Ļeņins kā redaktors. — «Literatūras Avīze», 1941. g. 23. aprīlī; J. Kogans. Ļeņins par ģimeni un laulībām. — «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 19. oktobrī; Lenini un оборона СССР. — «Латгальская правда» 16 февраля 1941 г.; Lenini — строитель большевистской партии и Коммунистического Интернационала. — «Латгальская правда», 25 января 1941 г. u. c.

⁴⁰ Ļeņins par darba disciplīnu. — «Jaunais Komunārs», 1940. g. 11. septembrī; Ļeņina atstātais mantojums jaunatnei. — «Ciņa», 1940. g. 2. oktobrī; Ļeņins literatūrā. — «Padomju Latvija», 1940. g. 16. oktobrī; Ленинский план электрификации. — «Пролетарская правда», 1940. g. 22. decembrī; Ļeņins par sociālistisko darba disciplīnu. — «Padomju Latvija», 1941. g. 22. janvārī; Ļeņins un imperiālistiskais karš. — «Sarkanā Palīdzība», 1941. g. 1./2., 1.—2. lpp.; Ļeņins māca strādāt. — «Darbs», 1941. g. 22. janvārī; Ļeņins padomju mākslas literatūrā. — «Jaunais Komunārs», 1941. g. 22. janvārī; Ļeņina tēls PSRS teātrī. — «Literatūras Avīze», 1941. g. 19. martā; Ļeņins kā lektors. — «Ciņa», 1941. g. 4. aprīlī; Борьба Ленина против легального марксизма. — «Пролетарская правда», 11 апреля 1941 г.; V. I. Ļeņins piedalās Viskrievijas sēdientalkā. — «Sarkanā Palīdzība», 1941., 1./2., 4.—5. lpp. u. c.

⁴¹ «Ciņa», 1941. g. 17. aprīlī; «Пролетарская правда», 16 апреля 1941 г.

⁴² «Jaunais Komunārs», 1941. g. 21. jūnijā; «Teorija un Prakse», 1941. g. 25. maijā.

⁴³ «Karogs», 1941., 4., 399.—400. lpp.

⁴⁴ Turpat, 397. lpp.

⁴⁵ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 26. un 30. septembrī.

⁴⁶ Turpat, 1940. g. 3. oktobrī.

⁴⁷ Turpat, 1940. g. 25. augustā.

⁴⁸ «Ciņa», 1941. g. 22. janvārī.

⁴⁹ «Padomju Latvija», 1941. g. 24. janvārī.

⁵⁰ Turpat, 1941. g. 22. janvārī.

⁵¹ Turpat, 1941. g. 26. janvārī.

⁵² Turpat, 1941. g. 22. janvārī.

⁵³ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 18. un 21. augustā.

⁵⁴ «Sarkanais Kareivis», 1940. g. 17. augustā.

- ⁵⁵ «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 23. oktobrī.
- ⁵⁶ «Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija Ziņotājs», 1941. g. 10. janvārī.
- ⁵⁷ «Пролетарская правда», 16 июля 1940 г.
- ⁵⁸ «Darbs», 1941. g. 28. aprīlī.
- ⁵⁹ «Пролетарская правда», 27 апреля 1941 г.
- ⁶⁰ «Трудовая газета», 6 ноября 1940 г.
- ⁶¹ «Пролетарская правда», 26 июля 1940 г.
- ⁶² Turpat, 24 января 1941 г.
- ⁶³ «Darbs», 1941. g. 22. janvārī.
- ⁶⁴ J. Butevičs. Pie biedra Ļeņina Smoļņijā. — «Atpūta», 1941. g. 17. janvārī.
- ⁶⁵ «Пролетарская правда», 21 января 1941 г.; «Darbs», 1941. g. 28. janvārī.
- ⁶⁶ «Komunists», 1941. g. 22. janvārī.
- ⁶⁷ МОПР — Международная организация помощи борцам революции.
- ⁶⁸ «Sarkanā Palīdzība», 1940., 9., 12.—13. lpp.
- ⁶⁹ «Padomju Latvija», 1940. g. 19. septembrī.
- ⁷⁰ «Sarkanā Palīdzība», 1940., 9., 12. lpp.
- ⁷¹ «Padomju Latvija», 1940. g. 19. septembrī.
- ⁷² 1940. g. legāli iznāca 9, bet 1941. g. — 8 numuri.
- ⁷³ «Sarkanā Palīdzība», 1941., 4., 14. lpp. Sis skaitlis nav precīzs, jo te nav ziņu par Valmieras (bija 25 organizācijas), Cēsu un Valkas apriņķu organizāciju biedru skaitu. Abrenes organizācija sāka darbu tikai 1941. gada 14. februārī.
- ⁷⁴ «Sarkanā Palīdzība», 1941., 4., 16. lpp.
- ⁷⁵ «Cīņa», 1941. g. 17. februārī.
- ⁷⁶ «Jaunais Komunārs», 1941. g. 27. februārī.
- ⁷⁷ «Padomju Latvija», 1941. g. 15. aprīlī.
- ⁷⁸ LKP CK Partijas arhīvs, 117. f., 1. apr., 5. l., 173. lp.
- ⁷⁹ «Komunārs», 1941. g. 3. jūnijā.
- ⁸⁰ LKP CK Partijas arhīvs, 112. f., 1. apr., 2. l., 76. lp.
- ⁸¹ «Liesma», 1941. g. 1. aprīlī.
- ⁸² «Sarkanā Palīdzība», 1941., 5., 18. lpp.
- ⁸³ «Padomju Latvija», 1941. g. 15. aprīlī.
- ⁸⁴ «Komunists», 1941. g. 16. jūnijā.
- ⁸⁵ «Cīņa», 1941. g. 18. martā.
- ⁸⁶ «Darbs», 1941. g. 19. martā.
- ⁸⁷ «Латгальская правда», 21 марта 1941 г.
- ⁸⁸ «Darbs», 1941. g. 19. martā.
- ⁸⁹ «Cīņa», «Jaunais Komunārs», «Taisneība», «Пролетарская правда», 18 марта 1941 г.
- ⁹⁰ «Sarkanā Palīdzība», 1941., 4.
- ⁹¹ «Teorija un Prakse», 1941. g. 19. martā.
- ⁹² «Латгальская правда», 18 марта 1941 г.
- ⁹³ G. Dimitrovs. Parīzes Komūnas septiņdesmitai gadadienai. Rīgā 1941. (50 000 eks.); Parīzes Komūnas diena — MOPRa diena. Rīgā 1941. (8000 eks.).
- ⁹⁴ «Atpūta», 1940. g. 4. oktobrī, 14. lpp.; «Sarkanā Palīdzība», 1941., 7.
- ⁹⁵ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 1. septembrī.
- ⁹⁶ «Sarkanā Palīdzība», 1941., 6.
- ⁹⁷ «Amerikas Latvietis», 1940. g. 27. jūnijā.
- ⁹⁸ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. Rīgā 1963., 160. lpp.
- ⁹⁹ Revolūcijas cīnītāji. Rīgā 1941. 112 lpp. (20 100 eks.).
- ¹⁰⁰ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 22. augustā.
- ¹⁰¹ «Cīņa», 1941. g. 20. martā; «Sarkanā Palīdzība», 1941., 9., 24.—25. lpp.
- ¹⁰² «Atpūta», 1941. g. 7. martā.
- ¹⁰³ «Sarkanā Palīdzība», 1940., 12.
- ¹⁰⁴ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 29. augustā un 1941. g. 18. maijā.
- ¹⁰⁵ «Padomju Latvijas Skola», 1940., 4., 199. lpp.
- ¹⁰⁶ «Padomju Latvija», 1941. g. 20. maijā.
- ¹⁰⁷ «Cīņa», 1941. g. 8. jūnijā; «Sarkanā Palīdzība», 1941., 7., 14.—15. lpp.
- ¹⁰⁸ К годовщине героической защиты испанского народа. — «Пролетарская правда», 18 июля 1940 г.; Испанская молодежь под гнетом Франко. — «Пролетарская правда», 21 июля 1940 г.; Jāpalīdz atgriezties Spānijas varoņiem cīnītājiem. — «Cīņa», 1940. g. 2. augustā; Spānijas brīvības cīņas nav vēl galā. — «Komunists», 1940. g. 18. jūlijā; Par latviešu cīnītājiem Spānijā [ieslodzīto stāvoklis Francijas koncentrācijas nometnēs]. — «Komunists», 1940. g. 11. jūlijā; Internacionālas brigādes pedējais cīņu posms Spānijā. — «Komunists», 1940. g. 31. jūlijā un 1. augustā; Un tomēr viņi cīnās. — «Sarkanā Palīdzība», 1940., 12.; Tagadnes Spānijas politika. — «Komunists», 1940. g. 20. jūlijā; Latvijas darba jaunieši Spānijas brīvības karā. — «Komjaunietis», 1940., 1.; Kritušā biedra [M. Svarca] piemiņai. — «Sarkanā Palīdzība», 1940., 7.; Dzīve Franko Spānijā [Jūrnieka stāsti]. — «Sarkanā Palīdzība», 1940., 8.; Kultūras stāvoklis frankistu Spānijā. — «Karogs», 1940., 4., 561.—565. lpp.
- ¹⁰⁹ «Пролетарская правда», 18 июля 1940 г.
- ¹¹⁰ Par latviešu piedalīšanos Spānijas nacionāli revolūcionārajā karā skat. krājumos «Latvijas cīnītāji Spānijā» (Rīgā 1966.) un «Viva, republic!» (Rīgā 1957.; arī krievu valodā).
- ¹¹¹ «Латгальская правда», 24 сентября 1940 г.; «Taisneība», 1940. g. 21. septembrī.
- ¹¹² «Sarkanā Palīdzība», 1941., 3.; 8.
- ¹¹³ «Padomju Latvija», 1940. g. 16. novembrī.
- ¹¹⁴ «Darbs», 1941. g. 26. februārī; «Padomju Latvija», 1941. g. 26. februārī.
- ¹¹⁵ «Liesma», 1940. g. 18. oktobrī.
- ¹¹⁶ «Cīņa», 1941. g. 9. maijā.
- ¹¹⁷ «Darbs», 1941. g. 9. maijā.
- ¹¹⁸ «Komunists», 1941. g. 13. maijā.
- ¹¹⁹ «Liesma», 1941. g. 20. maijā.
- ¹²⁰ «Cīņa», 1941. g. 21. maijā; «Padomju Latvija», 1941. g. 21. maijā.
- ¹²¹ «Komunists», 1941. g. 27. maijā.
- ¹²² «Darbs», 1941. g. 1. maijā.
- ¹²³ «Jaunais Komunārs», 1941. g. 9. maijā.
- ¹²⁴ «Cīņa», 1941. g. 19. martā.
- ¹²⁵ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 30. augustā.
- ¹²⁶ Turpat.
- ¹²⁷ Turpat, 1940. g. 1. septembrī.
- ¹²⁸ «Пролетарская правда», 1 сентября 1940 г.
- ¹²⁹ «Liesma», 1940. g. 3. septembrī.
- ¹³⁰ «Komunists», 1940. g. 1. septembrī.
- ¹³¹ «Darbs», 1940. g. 2. septembrī.
- ¹³² «Jaunais Komunārs», 1940. g. 31. augustā.
- ¹³³ Turpat, 1940. g. 3. septembrī.
- ¹³⁴ «Пролетарская правда», 3 сентября 1940 г.
- ¹³⁵ Turpat, 4 сентября 1940 г.
- ¹³⁶ «Komunists», 1940. g. 3. septembrī.
- ¹³⁷ «Zemgales Komunists», 1940. g. 2. septembrī.
- ¹³⁸ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 3. septembrī.
- ¹³⁹ «Cīņa», 1940. g. 30. septembrī.
- ¹⁴⁰ «Пролетарская правда», 1 октября 1940 г.
- ¹⁴¹ LKP CK Partijas arhīvs, 102. f., 1. apr., 115. l., 1. lp.
- ¹⁴² «Darbs», 1940. g. 5. novembrī.
- ¹⁴³ «Cīņa», 1940. g. 1. novembrī.
- ¹⁴⁴ «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 12. oktobrī.
- ¹⁴⁵ LKP CK Partijas arhīvs, 102. f., 1. apr., 115. l., 1. lp.
- ¹⁴⁶ «Пролетарская правда», 3 и 6 ноября 1940 г.; «Darbs», 1940. g. 5. novembrī.
- ¹⁴⁷ «Cīņa», 1940. g. 2., 4., 5., 8.—13., 15., 17.—20. oktobrī.
- ¹⁴⁸ Auroras šaviens. — «Cīņa», 1940. g. 5. novembrī; «Pravda» Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā. — «Cīņa», 1940. g. 3. novembrī u. c.; A. Pīterskis. Oktobra pirmie dekreti. — «Darbs», 1940. g. 7. novembrī.
- ¹⁴⁹ Е. Фридман. Октябрь в Москве. — «Пролетарская правда», 7 ноября 1940 г.
- ¹⁵⁰ Октябрь в Петрограде. — «Пролетарская правда», 7 ноября 1940 г.
- ¹⁵¹ P. Grāmatnieks pašlaik dzīvo Rīgā.
- ¹⁵² П. Граматникс. Навстречу Великому Октябрю. — «Пролетарская правда», 7 ноября 1940 г.
- ¹⁵³ «Darbs», 1940. g. 4. novembrī.
- ¹⁵⁴ «Пролетарская правда», 7 ноября 1940 г.
- ¹⁵⁵ «Cīņa», 1940. g. 7. novembrī.
- ¹⁵⁶ Runas teksts bija publicēts «Cīņā» 1940. g. 15. novembrī.
- ¹⁵⁷ «Padomju Latvija», 1940. g. 6. novembrī.
- ¹⁵⁸ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 6. novembrī.
- ¹⁵⁹ «Darbs», 1940. g. 5. novembrī.
- ¹⁶⁰ «Cīņa», 1940. g. 10. novembrī.
- ¹⁶¹ Turpat.
- ¹⁶² Turpat, 1940. g. 12. novembrī.
- ¹⁶³ «Darbs», 1940. g. 9. novembrī.

- ¹⁶⁴ «Padomju Latvija», 1940. g. 5. novembrī.
- ¹⁶⁵ «Liesma», 1940. g. 5. novembrī; «Jaunais Komunārs», 1940. g. 19. oktobrī.
- ¹⁶⁶ «Zemgales Komunisti», 1940. g. 13. novembrī; «Komunisti», 1940. g. 13. novembrī; «Cesu Stars», 1940. g. 15. novembrī; «Brīvā Daugava», 1940. g. 12. novembrī u. c.
- ¹⁶⁷ «Komunisti», 1940. g. 12. novembrī.
- ¹⁶⁸ «Zemgales Komunisti», 1940. g. 13. novembrī.
- ¹⁶⁹ «Liesma», 1940. g. 15. novembrī.
- ¹⁷⁰ «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 5. novembrī.
- ¹⁷¹ «Liesma», 1940. g. 15. novembrī.
- ¹⁷² Turpat, 1940. g. 5. novembrī.
- ¹⁷³ «Padomju Latvija», 1940. g. 18. novembrī.
- ¹⁷⁴ Tagad pazīstamais latviešu rakstnieks **Zigmunds Skujis**.
- ¹⁷⁵ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 9. novembrī.
- ¹⁷⁶ «Padomju Latvija», 1940. g. 6. novembrī.
- ¹⁷⁷ «Darbs», 1940. g. 11. novembrī.
- ¹⁷⁸ «Пролетарская правда», 12 ноября 1940 г.
- ¹⁷⁹ «Ciņa», 1941. g. 20. aprīlī.
- ¹⁸⁰ Turpat, 1941. g. 1. maijā.
- ¹⁸¹ LKP CK Partijas arhivs, 101. f., 1. apr., 28. l., 65. lp.
- ¹⁸² «Ciņa», 1941. g. 1. maijā.
- ¹⁸³ «Jaunais Komunārs», 1941. g. 30. aprīlī.
- ¹⁸⁴ «Ciņa», 1941. g. 1. maijā.
- ¹⁸⁵ «Komunisti», 1941. g. 17. aprīlī.
- ¹⁸⁶ «Tukuma Komunārs», 1941. g. 1. maijā.
- ¹⁸⁷ «Darbs», 1941. g. 1. maijā.
- ¹⁸⁸ Turpat.
- ¹⁸⁹ «Ciņa», 1941. g. 1. maijā.
- ¹⁹⁰ «Liesma», 1941. g. 30. aprīlī.
- ¹⁹¹ «Jaunais Komunārs», 1941. g. 1. maijā.
- ¹⁹² «Darbs», 1941. g. 5. maijā.
- ¹⁹³ «Jaunais Komunārs», 1941. g. 1. maijā.
- ¹⁹⁴ «Darbs», 1941. g. 1. maijā.
- ¹⁹⁵ «Liesma», 1941. g. 30. aprīlī.
- ¹⁹⁶ «Brīvā Venta», 1941. g. 1. maijā.
- ¹⁹⁷ «Пролетарская правда», 1 мая 1941 г.
- ¹⁹⁸ «Локомотив», 1941., 16. (38.); «Pionieris», 1941., 5.
- ¹⁹⁹ «Ciņa», 1941. g. 4. maijā.
- ²⁰⁰ «Латгальская правда», 4 мая 1941 г.
- ²⁰¹ «Darbs», 1941. g. 4. maijā.
- ²⁰² «Латгальская правда», 4 мая 1941 г.
- ²⁰³ «Ciņa», 1941. g. 4. maijā.
- ²⁰⁴ «Strādnieks», 1941. g. 9. maijā.
- ²⁰⁵ «Ciņa», 1941. g. 4. maijā.
- ²⁰⁶ «Liesma», 1941. g. 5. maijā.
- ²⁰⁷ Turpat, 1941. g. 8. maijā.
- ²⁰⁸ «Ciņa», 1941. g. 4. maijā.
- ²⁰⁹ «Liesma», 1941. g. 8. maijā.
- ²¹⁰ «Brīvā Venta», 1941. g. 6. maijā.
- ²¹¹ «Tukuma Komunārs», 1941. g. 8. maijā.
- ²¹² «Liesma», 1941. g. 5. maijā.
- ²¹³ «Латгальская правда», 7 мая 1941 г.
- ²¹⁴ «Jaunais Komunārs», 1941. g. 4. maijā.
- ²¹⁵ Turpat.
- ²¹⁶ «Padomju Latvija», 1941. g. 4. maijā. Pirmo reizi kopējais Valkas un Valgas darbaļaužu mītiņš notika 1940. gada 7. augustā sakarā ar Latvijas PSR un Igaunijas PSR uzņemšanu PSRS sastāvā.
- ²¹⁷ «Латгальская правда», 4 мая 1941 г.
- ²¹⁸ Turpat, 7 мая 1941 г.
- ²¹⁹ «Brīvā Daugava», 1941. g. 5. maijā.
- ²²⁰ «Darbs», 1941. g. 24. un 30. aprīlī.
- ²²¹ Turpat, 1941. g. 4. maijā.
- ²²² Turpat.
- ²²³ Vecie revolucionāri stāsta jaunatnei par savu ciņu gaitām. — «Jaunais Komunārs», 1941. g. 4. maijā.
- ²²⁴ A. Sprōģe. Padomju Latvijas strādnieku šķiras kultūras izaugsme. — P. Stučkas LVU Zinātniskie raksti, 52. sēj. Rīgā 1963., 45. lpp.
- ²²⁵ «Brīvā Jaunatne», 1940. g. 13. augustā.
- ²²⁶ 1905.—1907. g. kritušo revolucionāru piemiņai veltīta Maskavā «Prometeja» izdevniecībā izdotā grāmata «Revolucionārs cīņās kritušo piemiņas grāmata». Grāmatas 1. sējums P. Stučkas redakcijā iznāca 1933. gadā (sastādītāji R. En- drups un A. Feldmanis), un tajā bija sakopotas ziņas par 2072 revolucionāras cīņas kritušajiem cīnītājiem no 19. gs. beigām līdz 1907. gada decembrim. 2. sējums iznāca Maskavā 1936. gadā, un tajā bija ziņas par laikā no 1908. līdz 1916. gadam kritušajiem un mirušajiem revolucionāriem. 3. sējumā (materiāli šim sējumam bija savākti) bija jāparāda cīņas par Padomju Latviju 1917.—1919. g., bet 4. sējumā — pilsoņu kara frontēs un buržuāziskajā Latvijā kritušie cīnītāji. Pašlaik pie LKP CK Partijas vestures institūta darbojas «Kritušo piemiņas grāmatas» sabiedriskā redakcija, kas vāc materiālus jaunam grāmatas izdevumam.
- ²²⁷ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. Rīgā 1963., 67. lpp.
- ²²⁸ «Saldus Avīze», 1940. g. 2. jūlijā.
- ²²⁹ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. Rīgā 1963., 81. lpp.
- ²³⁰ Turpat, 83. lpp.
- ²³¹ Turpat, 84. lpp.
- ²³² Turpat, 124. lpp.
- ²³³ «Bauskas Vestnesis», 1940. g. 5. jūlijā.
- ²³⁴ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. Rīgā 1963., 127. lpp.
- ²³⁵ «Rūjienas Vestnesis», 1940. g. 5. jūlijā
- ²³⁶ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. Rīgā 1963., 128.—129. lpp.
- ²³⁷ Turpat, 128. lpp.
- ²³⁸ «Daugavas Vestnesis», 1940. g. 4. jūlijā.
- ²³⁹ «Ventas Balss», 1940. g. 10. jūlijā.
- ²⁴⁰ «Smiltenes Ziņas», 1940. g. 12. jūlijā.
- ²⁴¹ «Komunisti», 1940. g. 10. jūlijā.
- ²⁴² «Madonas Ziņas», 1940. g. 25. jūlijā.
- ²⁴³ Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. Rīgā 1963., 273. lpp.
- ²⁴⁴ «Daugavas Vestnesis», 1940. g. 25. jūlijā.
- ²⁴⁵ «Ciņa», 1940. g. 6. augustā.
- ²⁴⁶ Turpat, 1940. g. 5. jūlijā.
- ²⁴⁷ «Brīvā Venta», 1940. g. 17. jūlijā.
- ²⁴⁸ Vairāk godināsim kritušo cīnītāju piemiņu. — «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 14. septembrī (arī «Taisnība», 1940. g. 17. septembrī); Jāceļ godā kritušie brīvības cīnītāji. — «Padomju Latvija», 1940. g. 5. septembrī.
- ²⁴⁹ «Padomju Latvija», 1940. g. 4. oktobrī.
- ²⁵⁰ «Ciņa», 1940. g. 12. augustā un 16. septembrī; «Пролетарская правда», 13 августа 1940 г.; «Liesma», 1940. g. 16. augustā.
- ²⁵¹ «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 17. decembrī.
- ²⁵² Turpat.
- ²⁵³ «Padomju Latvija», 1940. g. 17. septembrī.
- ²⁵⁴ «Ciņa», 1940. g. 24. septembrī; «Komunisti», 1940. g. 25. septembrī.
- ²⁵⁵ «Padomju Latvija», 1940. g. 25. septembrī.
- ²⁵⁶ «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 2. oktobrī.
- ²⁵⁷ «Padomju Latvija», 1940. g. 21. oktobrī.
- ²⁵⁸ «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 28. septembrī.
- ²⁵⁹ «Ciņa», 1940. g. 4. oktobrī.
- ²⁶⁰ «Padomju Latvija», 1940. g. 22. oktobrī.
- ²⁶¹ Turpat, 1940. g. 30. oktobrī.
- ²⁶² Turpat, 1940. g. 12. augustā.
- ²⁶³ Tērvetē gulditie varoņi. — «Zemgales Komunisti», 1940. g. 27. augustā; 1919. g. nošautie brīvības cīnītāji Lubānā. — «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 11. oktobrī; Aizmirstie revolucionāru kapi Cēsis. — «Liesma», 1940. g. 15. oktobrī.
- ²⁶⁴ «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 24. augustā; «Liesma», 1940. g. 23. un 27. augustā.
- ²⁶⁵ «Ciņa», 1940. g. 6. oktobrī.
- ²⁶⁶ «Padomju Latvija», 1940. g. 4. oktobrī; «Liesma», 1940. g. 5. novembrī.
- ²⁶⁷ So K. Beierbaha referāta tekstu ar nošauto komjauniešu atliekiem publicēja «Liesma» 1940. g. 24., 27., 31. decembrī un 1941. g. 7. janvārī.
- ²⁶⁸ «Liesma», 1940. g. 24. decembrī.
- ²⁶⁹ «Darbs», 1940. g. 24. decembrī.
- ²⁷⁰ «Ciņa», 1940. g. 22. decembrī.
- ²⁷¹ «Liesma», 1941. g. 3. janvārī.
- ²⁷² Turpat, 1940. g. 17. septembrī.
- ²⁷³ Turpat, 1940. g. 1. novembrī.
- ²⁷⁴ Turpat, 1940. g. 22. novembrī.

- 275 «Liesma», 1940. g. 19. novembrī.
- 276 Turpat, 1941. g. 12. jūnijā.
- 277 «Jaunais Komunārs», 1940. g. 17. augustā.
- 278 Turpat, 1940. g. 27. septembrī.
- 279 «Ciņa», 1940. g. 17. oktobrī.
- 280 Turpat, 1940. g. 23. oktobrī.
- 281 «Liesma», 1940. g. 9. augustā.
- 282 Turpat, 1940. g. 2. novembrī.
- 283 «Jaunais Komunārs», 1940. g. 16. novembrī.
- 284 «Liesma», 1940. g. 5. novembrī.
- 285 «Jaunais Komunārs», 1940. g. 22. augustā; «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 19. augustā.
- 286 «Ciņa», 1940. g. 24. augustā.
- 287 «Padomju Latvija», 1940. g. 29. augustā.
- 288 «Ciņa», 1940. g. 16. septembrī.
- 289 «Zemgales Komunisti», 1940. g. 17. augustā.
- 290 Turpat, 1940. g. 28. augustā; «Padomju Latvija», 1940. g. 29. augustā.
- 291 «Jaunais Komunārs», 1940. g. 25. oktobrī.
- 292 «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 25. oktobrī.
- 293 «Zemgales Komunisti», 1940. g. 17. augustā un 14. septembrī.
- 294 «Strādnieks», 1940. g. 6. novembrī.
- 295 «Padomju Latvija», 1940. g. 4. oktobrī.
- 296 «Strādnieks», 1940. g. 6. novembrī.
- 297 «Komunisti», 1940. g. 19. oktobrī.
- 298 «Brīvā Daugava», 1940. g. 24. septembrī; «Padomju Latvija», 1940. g. 24. septembrī.
- 299 «Padomju Latvija», 1940. g. 25. septembrī.
- 300 «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 16. septembrī.
- 301 «Darbs», 1940. g. 1. decembrī.
- 302 «Пролетарская правда», 21 августа 1940 г.
- 303 «Padomju Latvija», 1940. g. 28. augustā.
- 304 «Ciņa», 1940. g. 12. septembrī.
- 305 «Padomju Latvija», 1940. g. 4. oktobrī.
- 306 «Пролетарская правда», 6 октября 1940 г.
- 307 Turpat, 19 октября 1940 г.
- 308 Turpat, 23 октября 1940 г.
- 309 «Jaunais Komunārs», 1940. g. 1. novembrī.
- 310 «Трудовая газета», 5 ноября 1940 г.; «Пролетарская правда», 12 ноября 1940 г.
- 311 «Пролетарская правда», 12 ноября 1940 г.
- 312 «Jaunoņi», 1940. g. 26. oktobrī.
- 313 «Taisneība», 1941. g. 3. februārī.
- 314 Turpat, 1940. g. 14. septembrī; «Латгальская правда», 6 октября 1940 г.
- 315 «Ciņa», 1940. g. 8. oktobrī; «Jaunais Komunārs», 1940. g. 7. oktobrī; «Пролетарская правда», 8 октября 1940 г.; «Padomju Latvija», 1940. g. 7. oktobrī; «Atpūta», 1940., 832. nr.
- 316 «Darbs», 1940. g. 15. oktobrī.
- 317 «Padomju Latvija», 1940. g. 15. novembrī.
- 318 Latvijas PSR CVORA, 627. f., 1. apr., 32. l., 399. lp.
- 319 «Komunisti», 1941. g. 11. jūnijā.
- 320 Latvijas PSR CVORA, 627. f., 1. apr., 32. l., 79. lp.
- 321 «Liesma», 1940. g. 19. novembrī.
- 322 «Padomju Latvija», 1940. g. 29. augustā.
- 323 «Brīvais Zemnieks», 1941. g. 17. februārī.
- 324 Turpat, 1940. g. 21. novembrī.
- 325 Latvijas PSR CVORA, 627. f., 1. apr., 31. l., 1.—3. lp.
- 326 «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 22. novembrī.
- 327 «Jaunais Komunārs», 1940. g. 12. septembrī.
- 328 «Ciņa», 1940. g. 8. augustā.
- 329 «Darbs», 1941. g. 16. martā.
- 330 «Ciņa», 1940. g. 22. augustā; «Zemgales Komunisti», 1940. g. 30. augustā.
- 331 Biedreni Minnu Ernstoni pieminot. — «Sarkanā Palīdzība», 1940., 14., 12.—14. lpp.
- 332 «Strādnieks», 1940. g. 11. septembrī.
- 333 «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 28. decembrī; «Darbs», 1940. g. 24. decembrī.
- 334 «Darbs», 1940. g. 14. augustā.
- 335 Turpat, 1941. g. 5. februārī.
- 336 «Strādnieks», 1940. g. 3. septembrī.
- 337 «Liesma», 1940. g. 30. augustā.
- 338 «Zemgales Komunisti», 1940. g. 15. augustā.
- 339 «Ciņa», 1940. g. 30. augustā.
- 340 «Turisma Apskats», 1940., 7./8., 11.—13. lpp.
- 341 LKP CK Partijas arhivs, 101. f., 1. apr., 1. l., 184. lp.
- 342 «Komunisti», 1940. g. 3. jūlijā.
- 343 A. Jablonskis. Krišušo revolucionāru cīnītāju piemiņai. — «Ciņa», 1941. g. 26. janvārī; 1905. g. 13. janvāra upuri Rīgā. — «Ciņa», 1941. g. 22. janvārī.
- 344 A. Pupa. Priekš 22 gadiem. Trīsdesmit komunāru piemiņai. — «Padomju Latvija», 1941. g. 14. janvārī; 1919. g. Rīgā krišušo komunāru piemiņai. — «Ciņa», 1941. g. 14. janvārī.
- 345 «Jaunais Komunārs», 1941. g. 23. martā.
- 346 P. Dauge. Biedra Roziņa-Aža piemiņai. — «Ciņa», 1941. g. 9. maijā.
- 347 «Ciņa», 1941. g. 12. jūnijā; «Darbs», 1941. g. 12. jūnijā; «Jaunais Komunārs», 1941. g. 12. jūnijā.
- 348 Par A. Arāja-Berces darbu izdošanu skat. 175., 176. lpp.
- 349 «Пролетарская правда», 11 июня 1941 г.
- 350 Turpat, 12 июня 1941 г.
- 351 «Jaunais Komunārs», 1941. g. 11. jūnijā.
- 352 «Darbs», 1941. g. 11. jūnijā.
- 353 «Komunisti», 1941. g. 12. jūnijā.
- 354 Turpat, 1941. g. 8. jūnijā.
- 355 «Liesma», 1941. g. 12. jūnijā.
- 356 «Jaunais Komunārs», 1941. g. 11. jūnijā.
- 357 «Literatūras Avīze», 1941. g. 18. janvārī; «Jaunais Komunārs», 1941. g. 22. janvārī; «Ciņa», 1941. g. 21. janvārī; «Taisneība», 1941. g. 29. janvārī; «Liesma», 1941. g. 4. februārī.
- 358 «Padomju Latvija», 1940. g. 19. septembrī.
- 359 «Brīvā Daugava», 1940. g. 12. novembrī.
- 360 «Jaunais Komunārs», 1941. g. 26. janvārī; «Padomju Latvija», 1941. g. 26. janvārī.
- 361 «Ciņa», 1941. g. 10. janvārī; «Padomju Latvija», 1941. g. 10. janvārī; «Darbs», 1941. g. 10. janvārī; «Jaunais Komunārs», 1941. g. 11. janvārī; «Sarkanā Palīdzība», 1941., 1./2., 22. lpp.
- 362 «Padomju Latvija», 1941. g. 15. februārī; «Sarkanā Palīdzība», 1941., 3., 15. lpp.
- 363 «Taisneība», 1940. g. 12. oktobrī.
- 364 «Padomju Latvija», 1941. g. 8. martā.
- 365 «Brīvā Venta», 1941. g. 20. martā.
- 366 «Sarkanā Palīdzība», 1941., 5., 15. lpp.
- 367 Turpat, 1941., 3., 14., 15. lpp.
- 368 «Studentu Avīze», 1940. g. 4. decembrī.
- 369 «Taisneība», 1940. g. 8. augustā un 13. decembrī.
- 370 A. Fadejevs. Kā gāja bojā Sergejs Lazo. Rīgā 1941.; J. Germans. Stāsti par pirmo čekistu. Rīgā 1941.; B. Žitkovs u. c. Stāsti par biedru Kirovu. Rīgā 1940.
- 371 N. Krupskaja. Par jaunatni. Rīgā 1941. (30 000 eks.); S. Kirovs. Par jaunatni. Rīgā 1941. (8000 eks.); M. Kaļiņins. Komjaunatnes slavenais ceļš. Rīgā 1941. (10 000) M. Kaļiņins. Komunistiskās audzināšanas jautājumi. Rīgā 1941. (15 000).
- 372 «Darbs», 1940. g. 30. decembrī.
- 373 «Ciņa», 1941. g. 4. februārī.
- 374 «Darbs», 1941. g. 7. februārī.
- 375 «Трудовая газета», 6 августа 1940 г.
- 376 «Пролетарская правда», 8 февраля 1941 г.
- 377 Turpat.
- 378 «Трудовая газета», 23 мая 1941 г.
- 379 «Taisneība», 1940. g. 6. novembrī.
- 380 «Трудовая газета», 6 ноября 1940 г.
- 381 «Padomju Latvija», 1941. g. 8. martā.
- 382 «Пролетарская правда», 8 марта 1941 г.
- 383 «Ciņa», 1941. g. 17. janvārī.
- 384 «Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija Ziņotājs», 1941. g. 3. janvārī; «Padomju Latvija», 1941. g. 27. martā.
- 385 «Ciņa», 1941. g. 29. martā un 1. aprīlī; «Padomju Latvija», 1941. g. 27., 28., 30. aprīlī; «Пролетарская правда», 28 марта 1941 г.
- 386 E. Balode pašlaik dzīvo Rīgā.
- 387 Socialistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. Rīgā 1963., 380. lpp. 1940. un 1941. gadā Padomju Latvijā daži muzeji tika slēgti, citi apvienoti, kā arī tika nodibināti jauni muzeji. Sajā rakstā šīs pārmaiņas nav atspoguļotas.
- 388 «Darbs», 1940. g. 2. septembrī.
- 389 «Padomju Latvija», 1940. g. 31. augustā.

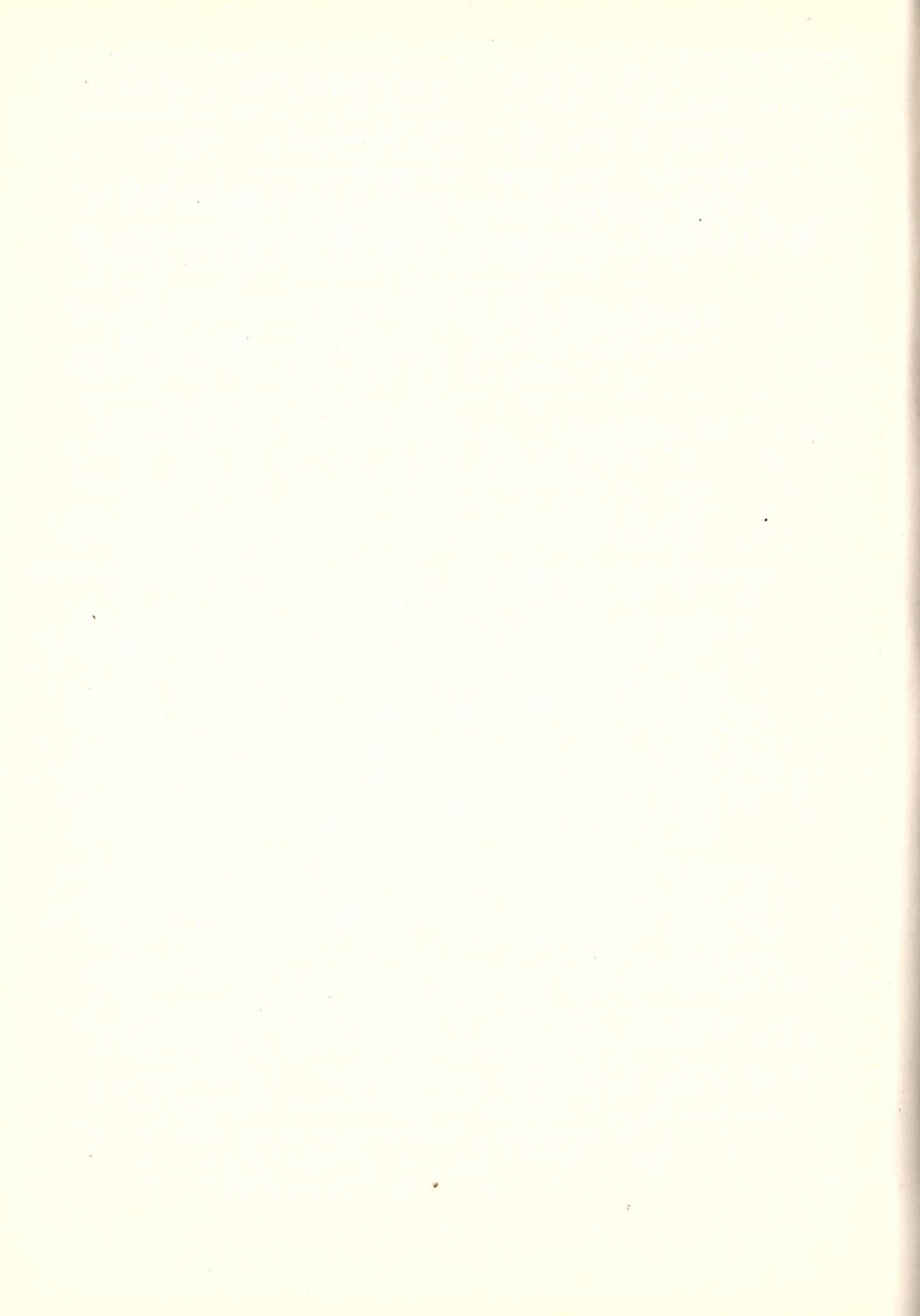
- 390 «Darbs», 1941. g. 1. jūnijā.
- 391 «Cīņa», 1941. g. 14. janvārī; «Jaunais Komunārs», 1941. g. 17. janvārī; «Darbs», 1940. g. 22. augustā.
- 392 «Padomju Latvija», 1941. g. 26. janvārī.
- 393 «Пролетарская правда», 27 апреля 1941 г.; «Jaunais Komunārs», 1941. g. 26. aprīlī.
- 394 «Латгальская правда», 1 мая 1941 г.
- 395 Lielāku vēribu muzejam. — «Komunists», 1941. g. 11. jūnijā.
- 396 Darbs Liepājas muzejā. — «Komunists», 1941. g. 15. maijā.
- 397 «Jaunais Komunārs», 1941. g. 27. aprīlī; «Padomju Latvija», 1941. g. 27. aprīlī; «Пролетарская правда», 30 апреля 1941 г.
- 398 «Padomju Latvija», 1941. g. 5., 7. maijā; «Cīņa», 1941. g. 5. maijā.
- 399 «Darbs», 1941. g. 5. janvārī.
- 400 «Sarkanā Palīdzība», 1940., 6.
- 401 «Komunists», 1940. g. 27. augustā.
- 402 «Cīņa», 1940. g. 24. septembrī.
- 403 «Darbs», 1940. g. 15. oktobrī.
- 404 «Jaunais Komunārs», 1940. g. 5. oktobrī.
- 405 «Cīņa», 1940. g. 3. jūlijā.
- 406 «Liesma», 1940. g. 30. jūlijā.
- 407 «Padomju Latvija», 1940. g. 10. augustā; «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 12. augustā; «Komunists», 1940. g. 14. augustā.
- 408 Sociālistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā. Rīgā 1963., 231., 232. lpp.
- 409 «Padomju Latvija», 1940. g. 3. septembrī.
- 410 Latviešu konversācijas vārdnīca, 16. sējums, 32041. sl.
- 411 Latvijas PSR CVVA, 5570. f., 1. apr., 1. l., 71. lp.
- 412 «Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija Ziņotājs», 1941. g. 13. janvārī.
- 413 Turpat.
- 414 Latvijas PSR CVVA, 5570. f., 1. apr., 1. l., 2. lp.
- 415 Latviešu konversācijas vārdnīca, 11. sējums, 21366. sl.
- 416 «Darbs», 1940. g. 5. septembrī.
- 417 «Padomju Latvija», 1940. g. 2. novembrī.
- 418 «Darbs», 1940. g. 20. oktobrī.
- 419 «Padomju Latvija», 1940. g. 23. oktobrī.
- 420 Turpat, 1940. g. 18. novembrī.
- 421 Turpat, 1940. g. 21. novembrī.
- 422 «Darbs», 1941. g. 10. aprīlī.
- 423 Latvijas PSR Vēstures institūts turpināja 1936. gada 14. janvārī nodibinātā Latvijas Vēstures institūta darbu. Ulmaņa fašistiskā valdība nodibināja Latvijas Vēstures institūtu, lai radītu «latvisko Latvijas vēsturi». Savā pastāvēšanas laikā institūts izdeva vairākus sējumus «Latvijas vēstures avotu» un 4 reizes gadā izdeva «Latvijas Vēstures institūta Zurnālu» (no 1937. līdz 1940. gadam iznāca 14 numuri). Latvijas Vēstures institūts galvenokārt nodarbojās ar Latvijas arheoloģijas un viduslaiku vēstures pētniecību un ļoti maz skāra Latvijas jaunāko laiku vēsturi.
- 424 Latvijas PSR CVORA, 700. f., 1. apr., 436. l., 34. lp.
- 425 «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 21. septembrī.
- 426 LKP CK Partijas arhīvs, 101. f., 1. apr., 7. l., 35. lp.
- 427 Turpat, 8. l., 66. lp.
- 428 Latvijas PSR CVORA, 270. f., 1. apr., 48. l., 9. lp.
- 429 Turpat, 8. l., 299. lp.
- 430 «Darbs», 1940. g. 7. decembrī.
- 431 «Jaunais Komunārs», 1940. g. 9. novembrī; «Darbs», 1940. g. 6. novembrī.
- 432 «Пролетарская правда», 10 сентября 1940 г.
- 433 «Padomju Latvija», 1940. g. 9. oktobrī.
- 434 Latvijas PSR CVORA, 521. f., 2. apr., 3. l., 6., 7. lp.
- 435 «Padomju Latvija», 1941. g. 14. maijā.
- 436 LKP CK Partijas arhīvs, 101. f., 1. apr., 12. l., 34. lp.
- 437 Latvijas PSR CVORA, 700. f., 1. apr., 12. l., 225. lp.
- 438 «Cīņa», 1941. g. 3. jūnijā.
- 439 Turpat, 1941. g. 22. jūnijā.
- 440 Latvijas PSR CVORA, 521. f., 2. apr., 14. l., 13. lp.
- 441 «Cīņa», 1941. g. 26. aprīlī.
- 442 Latvijas PSR CVORA, 521. f., 2. apr., 14. l., 67. lp.
- 443 Turpat, 46.—50. lp.
- 444 «Padomju Latvija», 1940. g. 21. augustā.
- 445 «Jaunais Komunārs», 1940. g. 5. septembrī.
- 446 «Cīņa», 1940. g. 7. septembrī.
- 447 Turpat, 1940. g. 5. septembrī.
- 448 Turpat, 1940. g. 12. septembrī.
- 449 «Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija Ziņotājs», 1940. g. 12. septembrī.
- 450 «Cīņa», 1940. g. 12. septembrī.
- 451 «Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija Ziņotājs», 1940. g. 13. septembrī.
- 452 Turpat.
- 453 «Jaunais Komunārs», 1940. g. 12. septembrī.
- 454 Turpat, 1940. g. 14. septembrī.
- 455 Turpat, 1940. g. 17. septembrī.
- 456 «Komunists», 1940. g. 14. septembrī.
- 457 Turpat, 1940. g. 12. septembrī.
- 458 «Jaunais Komunārs», 1940. g. 14. septembrī.
- 459 Turpat, 1940. g. 19. septembrī.
- 460 «Komunists», 1940. g. 21. septembrī.
- 461 «Cīņa», 1940. g. 17. septembrī.
- 462 «Jaunais Komunārs», 1940. g. 8. oktobrī.
- 463 «Cīņa», 1940. g. 5. oktobrī.
- 464 «Talsu Apriņķa Ziņotājs», 1940. g. 4. oktobrī.
- 465 «Darbs», 1940. g. 16. decembrī.
- 466 Turpat, 1940. g. 11. septembrī.
- 467 «Jaunais Komunārs», 1940. g. 14. septembrī.
- 468 «Cīņa», 1940. g. 13. septembrī.
- 469 Turpat, 1941. g. 13. aprīlī.
- 470 Turpat, 1940. g. 13. septembrī.
- 471 Piemēram, Raiņa dzejoļi par 1905. gadu ievietoti avīzē «Cīņa», 1941. g. 22. janvārī; Talsu tiesa. — «Karogs», 1940. g. 1. nr. u. c.
- 472 «Cīņa», 1940. g. 10. un 12. septembrī; «Komunists», 1940. g. 12. septembrī; «Пролетарская правда», 11 сентября 1940 г.; «Padomju Latvijas Skola», 1940. g., 2.; arī: A. Birkerts. Rainis un darba zemniecība. — «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 6. septembrī (tas pats arī: «Taisneība», 1940. g. 7. septembrī); J. Sudrabkalns. Raiņa gara mantojums. — «Padomju Latvija», 1940. g. 11. septembrī; A. Tirzmaļa. Rainis un jaunatne. — «Jaunais Komunārs», 1940. g. 11. septembrī (tas pats arī: «Taisneība», 1940. g. 14. septembrī); E. Eglājs. Lielais Rainis — revolūcijas dzejnieks. — «Darbs», 1940. g. 11. septembrī; E. Damburs. Individuālais un kolektīvais Raiņa dzejā. — «Darbs», 1940. g. 15. septembrī; P. Birkerts. Darba un revolūcijas sieviete Raiņa liriskā. — «Padomju Latvija», 1940. g. 28. septembrī; A. Birkerts. Raiņa atstātais literārais mantojums. — «Literatūras Avīze», 1940. g. 16. oktobrī; R. Pelše. Lielais latviešu tautas dzejnieks. — «Karogs», 1940., 2.; A. Birkerts. Nepazītais Rainis. — «Karogs», 1940., 2.; P. Birkerts. Rainis kā revolūcijas un socialisma dzejnieks. — «Atpūta», 1940. g. 13. septembrī.
- 473 «Padomju Latvija», 1941. g. 27. aprīlī, 8.—11., 13.—16. maijā.
- 474 «Пролетарская правда», 8 апреля 1941 г.
- 475 Sirmais Reiznieks. Kā mēs studējam Raini. — «Cīņa», 1940. g. 6. oktobrī.
- 476 «Jaunais Komunārs», 1940. g. 20. septembrī.
- 477 Turpat, 1940. g. 12. un 28. septembrī.
- 478 A. Vaivars. Latviešu tautas dzejnieka J. Raiņa literārā fonda darbs. — «Literatūras Avīze», 1941. g. 25. februārī.
- 479 Latvijas PSR CVORA, 270. f., 1. apr., 43. l., 278. lp.
- 480 Turpat, 277. lp.
- 481 «Jaunais Komunārs», 1940. g. 14. septembrī.
- 482 «Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija Ziņotājs», 1941. g. 4. aprīlī; LKP CK Partijas arhīvs, 101. f., 2. apr., 428. l., 9., 10. lp.
- 483 «Padomju Latvija», 1941. g. 29. janvārī.
- 484 Latvijas PSR CVORA, 700. f., 1. apr., 12. l., 116. lp.
- 485 «Darbs», 1941. g. 29. janvārī.
- 486 «Jaunais Komunārs», 1941. g. 29. janvārī.
- 487 «Darbs», 1940. g. 27. decembrī.
- 488 E. Birznieks-Upītis. Leons Paegle. Atmiņas. — «Jaunais Komunārs», 1941. g. 26. janvārī; Ilga Ivanova-Paegle. Atmiņas par Leonu Paegli. — «Jaunais Komunārs», 1941. g. 26. janvārī; V. Lukss. Leona Paegles piemiņai. — «Padomju Latvija», 1941. g. 28. janvārī; A. Griulis. Leons Paegle. — «Atpūta», 1941. 5.; J. Sudrab-

- kaļns. Leona Paegles piemiņai. — «Padomju Latvija», 1940. g. 28. septembrī; M. Kļava. Revolucionārs Leons Paegle. — «Jaunais Komunārs», 1940. g. 12. oktobrī; M. Рудзите. Леон Паэгле. — «Советская Латвия», 1941. g. 1/2; М. Кļва. Памяти писателя-революционера. — «Пролетарская правда», 26 января 1941 г.
- ⁴⁸⁹ «Zemgales Komunisti», 1941. g. 29. janvārī.
⁴⁹⁰ «Talsu Atriņķa Ziņotājs», 1941. g. 31. janvārī.
⁴⁹¹ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 12. oktobrī.
⁴⁹² «Jaunais Komunārs», 1941. g. 26., 29. janvārī un 1. februārī (pirmiespiedums).
⁴⁹³ «Karogs», 1940., 4. nr., 504.—506. lpp. (pirmiespiedums).
⁴⁹⁴ «Pionieris», 1941., 2.
⁴⁹⁵ «Jaunais Komunārs», 1941. g. 26. janvārī (pirmiespiedums).
⁴⁹⁶ «Песня красных партизан». — «Пролетарская правда», 26 января 1941 г.
⁴⁹⁷ «Советская Латвия», 1941, 1/2.
⁴⁹⁸ «Darbs», 1941. g. 20. martā.
⁴⁹⁹ «Literatūras Avīze», 1940. g. 18. decembrī.
⁵⁰⁰ «Cesu Stars», 1940. g. 15. novembrī.
⁵⁰¹ Augusts Arājs - Берсе. Raksti. Rīgā 1941. (6100 eks.).
⁵⁰² «Karogs», 1941., 6., 797.—807. lpp.
⁵⁰³ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 19. oktobrī.
⁵⁰⁴ «Literatūras Avīze», 1940. g. 3. novembrī, arī: «Taisneība», 1940. g. 19. novembrī un 29. decembrī.
⁵⁰⁵ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 19. oktobrī.
⁵⁰⁶ «Atpūta», 1941., 25.
⁵⁰⁷ «Zemgales Komunisti», 1941. g. 5.—7. jūnijā.
⁵⁰⁸ Turpat, 1941. g. 11. jūnijā.
⁵⁰⁹ «Karogs», 1941., 6.; «Literatūras Avīze», 1941. g. 5. jūnijā.
⁵¹⁰ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 19. oktobrī.
⁵¹¹ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 8. oktobrī; «Karogs», 1940., 2.
⁵¹² «Jaunais Komunārs», 1941. g. 9. un 11. februārī.
⁵¹³ A. Sakse. Darba cilts. Rīgā 1941., 10000 eks. Romāns turpinājums bija publicēts avīzē «Padomju Latvija» no 1940. gada 19. oktobra līdz 1941. gada 4. februārim.
⁵¹⁴ R. Sēlis. Burši un zeļļi. Rīgā 1941. 8100 eks.
⁵¹⁵ A. Upišs. 1905. Drama. Rīgā 1940. 3000 eks.
⁵¹⁶ Э. Бирзник - Упит. Расстрелянное знамя. — «Пролетарская правда», 4 мая 1941 г. Latviešu valodā stāsts pēc kara pirmo reizi publicēts 1948. gadā. Ievietots E. Birznieka-Upiša Kopoto rakstu III sējumā. Rīgā 1961., 465.—468. lpp. Avīzē «Jaunais Komunārs» 1941. g. 5. maijā stāsts bija publicēts ar nosaukumu «Sarkanais karogs».
⁵¹⁷ «Karogs», 1940., 1.
⁵¹⁸ «Karogs», 1940., 4.; krievu valodā stāsts iespiests žurnālā «Советская Латвия», 1941, 1/2.
⁵¹⁹ «Karogs», 1940., 3.
⁵²⁰ Turpat, 1940., 2.
⁵²¹ Turpat, 1940., 1.
⁵²² «Padomju Latvija», 1941. g. 1. maijā.
⁵²³ «Atpūta», 1940., 825.
⁵²⁴ «Karogs», 1941., 2.
⁵²⁵ Turpat, 1941., 3.
⁵²⁶ Turpat, 1941., 4.
⁵²⁷ М. Крупникова. Случай на полустанке. — «Советская Латвия», 1941, 3/4; arī: «Literatūras Avīze», 1941. g. 23. aprīlī.
⁵²⁸ «Literatūras Avīze», 1941. g. 5. un 20. maijā, 5. jūnijā.
⁵²⁹ «Darbs», 1941. g. 5. maijā.
⁵³⁰ «Brīvā Venta», 1940. g. 12. oktobrī.
⁵³¹ «Atpūta», 1941., 17.
⁵³² «Sarkanā Palīdzība», 1941. g. 6. aprīlī.
⁵³³ Мака́р Яковлев. Похороны. — «Советская Латвия», 1941, 1/2.
⁵³⁴ J. Niedre. Keceris Latgalē. Rīgā 1940. 2000 un 5000 eks.
⁵³⁵ J. Niedre. Piecu korpusu kamerās. Stāsti. Rīgā 1941. 10000 eks.
⁵³⁶ «Tā gāja bojā cilvēks». — «Atpūta», 1940., 828.; «Ibisa salas gubernatora svainis». — «Karogs», 1940.; 1.; «Grāmata par Turksibu». — «Karogs», 1940., 3.; «Lelle». — «Literatūras Avīze», 1941. g. 5. un 23. aprīlī; «Так погиб человек». — «Советская Латвия», 1940, 1/2.
⁵³⁷ «Karogs», 1940., 2.
⁵³⁸ «Sarkanā Palīdzība», 1940., 9.
⁵³⁹ Turpat, 1940., 11.
⁵⁴⁰ «Brīvā Venta», 1940. g. 11. un 14. septembrī.
⁵⁴¹ «Karogs», 1941., 5.
⁵⁴² Turpat, 1941., 4.
⁵⁴³ «Atpūta», 1941., 25.
⁵⁴⁴ Turpat, 1941., 3., 4.
⁵⁴⁵ «Karogs», 1940., 3.
⁵⁴⁶ Turpat, 1941., 6.
⁵⁴⁷ М. Крупникова. 17 июня 1940 года. — «Советская Латвия», 1941, 1/2.
⁵⁴⁸ «Karogs», 1941., 6.
⁵⁴⁹ «Atpūta», 1941., 12.
⁵⁵⁰ «Sarkanā Palīdzība», 1941., 1/2.
⁵⁵¹ «Brīvā Venta», 1940. g. 31. augustā un 21. septembrī.
⁵⁵² «Karogs», 1940., 1. un 2.
⁵⁵³ «Советская Латвия», 1941, 1/2.
⁵⁵⁴ А. Сакс. 17. јүнијс. — «Karogs», 1941., 6.; J. Plaudis. Јүнијс 1940. Poema. — Turpat; E. Vainags. Jauns laiks ir nācis. — «Brīvā Venta», 1940. g. 28. augustā; te minami arī vairāki V. Luksa un A. Kalvišķas dzejoli; Г. Крупников. Июнь. — «Советская Латвия», 1940, 1.
⁵⁵⁵ V. Lukss. Skarbums. Rīgā 1941. (5100 eks.).
⁵⁵⁶ «Karogs», 1941., 6.
⁵⁵⁷ «Taisneība», 1940. g. 26. oktobrī un 19. decembrī.
⁵⁵⁸ Seimānis Putāns — Latgales revolucionārais dzejnieks. — «Taisneība», 1940. g. 30. oktobrī.
⁵⁵⁹ Skat. «Latvijas PSR iznākušo grāmatu rādītājs 1940.—1941.» Rīgā 1962.
⁵⁶⁰ «Dziesma par Vētrasputnu» bija publicēta arī avīzē «Taisneība» 1940. g. 30. oktobrī.
⁵⁶¹ M. Gorkijs. Par literatūru. Apceres un runas. 1928.—1935. g. Rīgā 1941. (4000 eks.).
⁵⁶² «Cīņa», 1940. g. 25. decembrī un 1941. g. 18. jūnijā; «Jaunais Komunārs», 1940. g. 5. oktobrī, 1941. g. 28. martā un 18. jūnijā; «Darbs», 1940. g. 16. oktobrī un 1941. g. 18. jūnijā; «Пролетарская правда», 1941. g. 28. martā un 18. jūnijā; «Taisneība», 1941. g. 28. martā; «Padomju Latvija», 1941. g. 30. martā; «Literatūras Avīze», 1941. g. 5. aprīlī; «Cīņa», 1941. g. 1. jūnijā; «Brīvais Zemnieks», 1941. g. 18. jūnijā; «Padomju Latvijas Skola», 1941., 7.
⁵⁶³ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 1. septembrī un 2. novembrī; «Cīņa», 1940. g. 25. un 26. septembrī; «Padomju Latvija», 1941. g. 13. aprīlī; «Пролетарская правда», 13 апреля 1941 г.; «Karogs», 1940., 3.
⁵⁶⁴ «Cīņa», 1940. g. 5. septembrī; «Jaunais Komunārs», 1940. g. 22. septembrī; «Пролетарская правда», 23 марта 1941 г.; «Taisneība», 1941. g. 24. maijā; «Karogs», 1940., 2.
⁵⁶⁵ «Пролетарская правда», 28 июля и 22 декабря 1940 г.; «Karogs», 1940., 1.; «Jaunais Komunārs», 1941. g. 5. un 8. maijā.
⁵⁶⁶ «Пролетарская правда», 15 марта 1941 г.; «Karogs», 1941., 3.
⁵⁶⁷ «Cīņa», 1941. g. 28. maijā; «Karogs», 1941., 5.; «Atpūta», 1941., 23.
⁵⁶⁸ «Cīņa» un «Jaunais Komunārs», 1940. g. 17. oktobrī; «Padomju Latvija» un «Darbs», 1940. g. 25. septembrī; «Cīņa» un «Jaunais Komunārs», 1941. g. 15. aprīlī.
⁵⁶⁹ «Brīvā Venta», 1940. g. 3. augustā.
⁵⁷⁰ «Padomju Latvija», 1940. g. 5. oktobrī.
⁵⁷¹ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 14. oktobrī.
⁵⁷² «Zemgales Komunisti» romāns bija publicēts ar nosaukumu «Vētras bērni».
⁵⁷³ «Atpūta», 1940., 826.
⁵⁷⁴ «Karogs», 1940., 2.
⁵⁷⁵ «Пролетарская правда», 15 сентября 1940 г.
⁵⁷⁶ «Karogs», 1940., 1.; žurnālā «Pionieris» (1940., 3.) fragments bija publicēts ar nosaukumu «Fabrikas svilpe».
⁵⁷⁷ «Sarkanā Palīdzība», 1941., 1./2.; «Taisneība», 1940. g. 27. novembrī.
⁵⁷⁸ «Komunisti», 1940. g. 7. novembrī.
⁵⁷⁹ Turpat, 1940. g. 28. decembrī.
⁵⁸⁰ «Atpūta», 1941., 3.

- 581 «Atpūta», 1940., 821., 827., 830., 831.
- 582 Padomju Savienībā 20.—30. gados dzīvojošo latviešu rakstnieku lugas netika izmantotas.
- 583 «Darbs», 1940. g. 13. oktobrī.
- 584 «Liesma», 1940. g. 13. decembrī.
- 585 «Brīvais Zemnieks», 1941. g. 31. janvārī.
- 586 Turpat, 1940. g. 11. novembrī.
- 587 «Cīņa», 1940. g. 3. novembrī.
- 588 Latvijas PSR CVORA, 627. f., 1. apr., 4. l., 115. lp.
- 589 Turpat, 5. l., 22. lp.
- 590 «Cīņa», 1940. g. 22. decembrī.
- 591 Latvijas PSR CVORA, 627. f., 1. apr., 119. l., 59. lp.
- 592 «Padomju Latvija», 1941. g. 31. maijā.
- 593 «Komunists», 1941. g. 10. maijā.
- 594 «Karogs», 1941., 3.; «Padomju Latvija», 1941. g. 12. aprīlī.
- 595 «Советская Латвия», 1941, 3/4. Lugas 6. skats bija publicēts arī avīzes «Пролетарская правда» 1941. gada 20. aprīļa numurā.
- 596 A. Pupa. I. Latvijas PSR tēlotājas mākslas izstāde. — «Karogs», 1941., 1.
- 597 Turpat.
- 598 «Cīņa», 1941. g. 7. jūnijā.
- 599 Turpat, 1941. g. 15. jūnijā.
- 600 Turpat, 1941. g. 10. jūnijā.
- 601 Turpat.
- 602 «Atpūta», 1940., 840.; «Padomju Latvija», 1941. g. 23. februārī.
- 603 «Cīņa», 1941. g. 15. maijā.
- 604 «Brīvais Zemnieks», 1940. g. 4. decembrī.
- 605 Latvijas PSR CVORA, 270. f., 1. apr., 301. l., 37. lp.
- 606 «Cīņa», 1941. g. 15. jūnijā.
- 607 «Padomju Latvija», 1940. g. 24. septembrī.
- 608 «Cīņa», 1940. g. 21. decembrī.
- 609 Turpat, 1941. g. 10. aprīlī.
- 610 Latvijas PSR CVORA, 270. f., 1. apr., 301. l., 38. lp.
- 611 «Darbs», 1941. g. 15. februārī.
- 612 «Darbs», 1941. g. 26. aprīlī; «Padomju Latvija», 1941. g. 26. aprīlī.
- 613 Filmas «Pretil saulei» montāžas materiāli glabājas Latvijas PSR Centrālajā kino-foto-fono arhīvā.
- 614 Latvijas PSR CVORA, 270. f., 1. apr., 54. l., 4.—5. lp.
- 615 Latvijas PSR iznākušo grāmatu rādītājs 1940.—1941. Rīgā 1962., 100.—101. lpp. 5 krājumiem nav uzrādīts metiens.
- 616 «Padomju Latvija», 1940. g. 11. oktobrī.
- 617 «Darbs», 1940. g. 18., 24., 26., 28. oktobrī.
- 618 «Пролетарская правда», 23 февраля 1941 г.
- 619 «Darbs», 1940. g. 14. oktobrī.
- 620 Turpat, 1941. g. 27. martā.
- 621 Turpat, 1941. g. 15. aprīlī.
- 622 «Cīņa», 1941. g. 1. maijā.
- 623 Turpat, 1941. g. 10. maijā.
- 624 Par Oktobra revolūcijai un 1. Maijam Latvijā veltītiem rakstiem un atmiņām skat. 152., 153., 155. lpp.
- 625 «Пролетарская правда», 10 октября 1940 г.
- 626 Sīkāk par Ludzas zemnieku nemieriem 19. gs. 40. gados skat. Б. Брежго. Волнения лудзенских государственных крестьян в 1832—1841 гг. — «Известия АН ЛССР», 1953, 2; Н. Стродс. Атеротиес Лудзас земниеку sacelšanās. — «Dabas un vēstures kalendārs 1966. gadam». Rīgā 1965.
- 627 «Teorija un Prakse» («Cīņas» pielikums), 1941. g. 20. aprīlī; «Jaunais Komunārs», 1941. g. 7. maijā; «Taisneība», 1941. g. 2. jūnijā.
- 628 «Teorija un Prakse», 1941. g. 22. aprīlī.
- 629 «Cīņa», 1941. g. 13. martā.
- 630 «Cīņa», 1940. g. 27. decembrī un 1941. g. 5. maijā; «Пролетарская правда», 25 декабря 1940 г. и 10 января 1941 г.; «Darbs», 1940. g. 24. decembrī.
- 631 «Cīņa», 1940. g. 11. septembrī.
- 632 Я. Граскин. Кровавое воскресенье. — «Пролетарская правда», 23 января 1941 г.; «Taisneība», 1941. g. 21. janvārī.
- 633 V. Miške. Bolševiku Tammerforsas konference. — «Cīņa», 1940. g. 27. decembrī; Четвертый (объединительный) съезд РСДРП. — «Пролетарская правда», 23 апреля 1941 г.
- 634 «Komunists», 1940. g. 4. un 5. jūlijā.
- 635 V. Miške. Viskrievijas politiskais streiks 1905. gada oktobrī. — «Cīņa», 1940. g. 23.—25. oktobrī; Всеобщая Октябрьская политическая стачка 1905 года. — «Трудовая газета», 26 октября 1940 г.
- 636 V. Miške. Decembra bruņotā sacelšanās Maskavā. — «Cīņa», 1940. g. 24. decembrī; «Padomju Latvija», 1941. g. 22. un 24. janvārī; «Jaunais Komunārs», 1941. g. 8. janvārī; «Atpūta», 1941., 1.; «Zemgales Komunists», 1941. g. 15. janvārī; «Пролетарская правда», 20 декабря 1940 г.; «Padomju Latvija», 1940. g. 24. decembrī; «Taisneība», 1941. g. 15. janvārī.
- 637 «Sarkanā Palīdzība», 1941., 1./2.; «Atpūta», 1941., 4.
- 638 «Cīņa», 1941. g. 19., 21., 22., 24.—26., 28.—31. janvārī, 1., 2., 5., 6., 12.—15., 17. februārī.
- 639 P. Dauges darbs iznāca 1949. g. Rīgā latviešu un krievu valodā ar nosaukumu «1905.—1907. gada revolūcija Latvijā». Bet, salīdzinot ar 1941. g. publicējumu «Cīņā», darbs bija ievērojami pārstrādāts un papildināts.
- 640 М. Киверин. 1905 год в Латвии. — «Пролетарская правда», 31 декабря 1940 г.
- 641 А. Гронский. Из истории революционного движения в Прибалтике: Большевики Прибалтики в 1905—1907 гг. Большевики Прибалтики в годы Столыпинской реакции. — «Советская Латвия», 1941, 1/2.
- 642 9. un 13. janvāris. — «Cīņa», 1941. g. 22. janvārī; Divas demonstrācijas. — «Darbs», 1940. g. 9. novembrī; 1905. g. 26. (13.) janvāris Rīgā. — «Jaunais Komunārs», 1941. g. 26. janvārī; «Padomju Latvija», 1941. g. 26. janvārī; Январские дни 1905 года. — «Пролетарская правда», 22 января 1941 г. (ievadraksts); 13 января 1905 года в Риге. — «Пролетарская правда», 26 января 1941 г., arī «Brīvais Zemnieks», 1941. g. 22. janvārī u. c.
- 643 Г. К. Боевой эпизод из революционной борьбы латышского пролетариата. — «Трудовая газета», 5 ноября 1940 г.
- 644 X. Трейман. Нападение на Рижскую тюрьму. М. 1932.
- 645 P-t.s. Atmiņas par 1905. gadu: «Baznīcas nemieri». — «Padomju Latvija», 1941. g. 1. februārī.
- 646 Slepencijas moku kambaros Latvijā 1905. gadā. — «Cīņa», 1941. g. 22. janvārī.
- 647 Sarkanā Palīdzība 1905. g. revolūcijā. — «Sarkanā Palīdzība», 1940., 10.
- 648 E. Ziņģis. Tēva — revolucionāra nāve. — «Strādnieks», 1941. g. 14. februārī.
- 649 1905. g. revolūcijas priekšvakarā. Strādnieces L. Namīķes stāsts. — «Darbs», 1941. g. 22. janvārī.
- 650 Pie Dzelzs tilta. Revolucionāru atmiņas par 13. (26.) janvāra notikumiem 1905. g. — «Darbs», 1941. g. 20. janvārī.
- 651 «Feniksa» fabrikas strādnieki 1905. g. — «Jaunais Komunārs», 1941. g. 22. janvārī.
- 652 Рабочие вспоминают. — «Пролетарская правда», 26 января 1941 г.
- 653 «Трудовая газета», 6 ноября 1940 г.
- 654 P-t.s. Atmiņas par 1905. gadu. 1905. gada janvāra dienas Liepājā. — «Padomju Latvija», 1941. g. 19. janvārī.
- 655 «Zemgales Komunists», 1940. g. 21. augustā.
- 656 Turpat, 1940. g. 13. augustā.
- 657 «Liesma», 1941. g. 18. janvārī, 1. un 4. februārī.
- 658 J. Gēģermanis. Manas atmiņas par 1905. gadu. — «Sarkanā Palīdzība», 1941., 1./2.
- 659 В. Городниченко. Воспоминания о 1905 годе. — «Пролетарская правда», 8 января 1941 г.
- 660 Vecā revolucionāra stāsts. — «Cīņa», 1941. g. 18. maijā.
- 661 «Darbs», 1940. g. 22.—25., 27., 29.—31. oktobrī, 1.—4., 10., 11., 13., 17. novembrī.
- 662 «Пролетарская правда», 25 января 1941 г.
- 663 «Padomju Latvija», 1941. g. 26. janvārī.
- 664 «Sarkanā Palīdzība», 1941., 6.; «Padomju Latvija», 1941. g. 17. aprīlī; «Пролетарская правда», 17 апреля 1941 г.; «Cēsu Stars», 1941. g. 19. un 23. aprīlī.
- 665 «Padomju Latvija», 1941. g. 5. maijā u. c.
- 666 «Jaunais Komunārs», 1941. g. 12. martā.
- 667 «Пролетарская правда», 9 ноября 1940 г.
- 668 А. Гронский. Первые годы империалистической войны в Риге. — «Пролетарская правда», 29 января 1941 г.

- ⁶⁶⁹ «Пролетарская правда», 5 мая 1941 г.
- ⁶⁷⁰ «Cīņa», 1940. g. 17. novembrī un 1941. g. 3. janvārī.
- ⁶⁷¹ «Пролетарская правда», 10 января и 23 февраля 1941 г.; «Taisneība», 1941. g. 4. janvārī; Vel viena aina Valmieras komandantūrā 1919. gadā. — «Liesma», 1941. g. 18. janvārī; Asiņainās varas laiks. — «Cīņa», 1940. g. 18. novembrī.
- ⁶⁷² Kuldīgas asinsdziru atcerei. — «Padomju Latvija», 1941. g. 14. februārī; K. Veierbahs. Drūmās dienas. — «Strādnieks», 1941. g. 14. un 21. februārī; tas pats arī «Lauku Sēta», 1940., 1./2.
- ⁶⁷³ «Strādnieks», 1941. g. 21. februārī.
- ⁶⁷⁴ Piemēgam: Arod biedri! Iidz dalība Kolčaka sagrāvē. — «Darbs», 1940. g. 1. novembrī; Освобождение Украины от белогвардейских полков Деникина. — «Пролетарская правда», 17 декабря 1940 г.
- ⁶⁷⁵ «Пролетарская правда», 13, 15, 21 августа, 10 сентября 1940 г.
- ⁶⁷⁶ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 1. novembrī; arī J. Levītāns. Komjaunatne pilsoņu karā. — «Studentu Avīze», 1941. g. 21. februārī.
- ⁶⁷⁷ «Пролетарская правда», 22 февраля 1941 г.
- ⁶⁷⁸ A. M. Jaunais Komunārs 1919. gadā. — «Jaunais Komunārs», 1940. g. 8. septembrī.
- ⁶⁷⁹ G. Fišs. Kā krita Kimas ezers. Rīgā 1941.; J. Korkovs. Komjaunieši fronte. Rīgā 1941.
- ⁶⁸⁰ «Cīņa», 1940. g. 11. oktobrī; «Пролетарская правда», 13 октября 1940 г.; «Трудовая газета», 17 октября 1940 г.
- ⁶⁸¹ «Пролетарская правда», 12 ноября 1940 г.; «Taisneība», 1940. g. 14. oktobrī.
- ⁶⁸² «Zemgales Komunisti», 1940. g. 16. novembrī; «Taisneība», 1940. g. 13. novembrī.
- ⁶⁸³ A. Яблонский. Освобождение Крыма. (Воспоминания участника.) — «Пролетарская правда», 12 ноября 1940 г., arī «Cīņa», 1940. g. 12. novembrī.
- ⁶⁸⁴ «Atpūta», 1941., 24.
- ⁶⁸⁵ «Komunisti», 1940. g. 8. augustā.
- ⁶⁸⁶ Turpat, 1940. g. 7. novembrī.
- ⁶⁸⁷ «Трудовая газета», 26 октября 1940 г.
- ⁶⁸⁸ Cietums pie «Liesmas» pirmajiem tipogrāfijiem revolūcionāriem Oleru ciemā. — «Liesma», 1940. g. 5. novembrī.
- ⁶⁸⁹ M. Edžiņš. «Komunista» pagrīdes gadi; A. Zītaris. Kā radās «Komunista» pirmais numurs. — «Komunisti», 1941. g. 5. maijā.
- ⁶⁹⁰ «Taisneība», 1940. g. 6. novembrī un 1941. g. 5. maijā.
- ⁶⁹¹ M. Дейч. Как мы выпускали газету «Латгальская правда»; «Латгальская правда» в подполье. — «Латгальская правда», 5 мая 1941 г.
- ⁶⁹² A. Яблонский. Воспоминания о нашей нелегальной печати. — «Пролетарская правда», 5 мая 1941 г.
- ⁶⁹³ E. Roga. Nelegālā prese. — «Padomju Latvija», 1941. g. 5. maijā.
- ⁶⁹⁴ A. Жургин. Подпольный корреспондент; М. Крупникова. Работа с рабкорами в подполье; Г. Аркос. Нелегальная газета «Вперед». — «Пролетарская правда», 5 мая 1941 г.; Всего три газетки. — «Пролетарская правда», 7 ноября 1940 г.
- ⁶⁹⁵ Г. Крупников. «Черная». — «Пролетарская правда», 7 ноября 1940 г.
- ⁶⁹⁶ Г. Раппопорт. В тюремном подполье. — «Пролетарская правда», 5 мая 1941 г.
- ⁶⁹⁷ Prese cietumā. — «Brīvā Venta», 1941. g. 6. maijā.
- ⁶⁹⁸ «Трудовая газета», 22 августа 1940 г.
- ⁶⁹⁹ «Brīvā Venta», 1940. g. 24. augustā.
- ⁷⁰⁰ Turpat, 1940. g. 31. augustā.
- ⁷⁰¹ Turpat, 1941. g. 12. jūnijā.
- ⁷⁰² «Пролетарская правда», 12 ноября 1940 г.
- ⁷⁰³ Liepājas ostas transportstrādnieku revolūcionārās cīņas. — «Komunisti», 1940. g. 7. novembrī; Вчера и сегодня. — «Пролетарская правда», 1 ноября 1940 г.
- ⁷⁰⁴ «Пролетарская правда», 18 марта 1941 г.
- ⁷⁰⁵ «Taisneība», 1941. g. 8. martā.
- ⁷⁰⁶ Г. Крупников. Монтер. — «Пролетарская правда», 17 октября 1940 г.
- ⁷⁰⁷ «Латгальская правда», 1 мая 1941 г.; «Трудовая газета», 6 ноября 1940 г.
- ⁷⁰⁸ Tie bija, piemēgam, šādi: Как мы изучали историю ВКП(б) в подполье. — «Пролетарская правда», 10 сентября 1940 г.; Kā izskatījās saeimas vēlēšanas buržuāziski-demokrātiskajā Latvijā. — «Komunisti», 1941. g. 7. janvārī u. c.
- ⁷⁰⁹ «Taisneība», 1940. g. 17. augustā.
- ⁷¹⁰ Калнциемская каторга. — «Пролетарская правда», 27 ноября 1940 г.
- ⁷¹¹ «Sarkanā Palīdzība», 1940., 7.—14.; 1941., 1.—6., 8., 9.
- ⁷¹² «Liesma», 1941. g. 3. janvārī.
- ⁷¹³ «Пролетарская правда», 21 августа 1940 г.
- ⁷¹⁴ «Padomju Latvija», 1940. g. 31. augustā.
- ⁷¹⁵ Par to sīkāk skat.: E. Zagars. Vēstule uz zidpāri. — «Padomju Jaunatne», 1968. g. 22. martā.
- ⁷¹⁶ Vēsturiskā gada diena. — «Cīņa», 1941. g. 17. jūnijā; «Пролетарская правда», 17 июня 1941 г. (ievadraksts); 17. jūnijs Rīgā. — «Darbs», 1941. g. 17. jūnijā; Z. Spure. 17. jūnijs 1940. g. — «Propagandists un Aģitators», 1941., 11.; 1940. gada 17. jūnijs. — «Brīvais Zemnieks», 1941. g. 17. jūnijā.
- ⁷¹⁷ «Латгальская правда», 17 июня 1941 г.
- ⁷¹⁸ «Пролетарская правда», 23 февраля 1941 г.
- ⁷¹⁹ «Zemgales Komunisti», 1941. g. 17. jūnijā.
- ⁷²⁰ Turpat, 1940. g. 18. augustā.
- ⁷²¹ R. Blūms. Brīvības stunda situsi. — «Jaunais Komunārs», 1941. g. 17. jūnijā.
- ⁷²² Rīga. Jūnijs 1940. g. Skatu krājums. Rīgā 1941. 7150 eks.
- ⁷²³ K. Viesis. 21. jūnijs. — «Propagandists un Aģitators», 1941., 11.; P. Plesuma (Kvieša) atmiņas ar nelieliem autora precizējumiem iespiestas dokumentu un materiālu krājumā «Socialistiskās revolūcijas uzvara Latvijā 1940. gadā» (Rīgā 1963.) 55.—60. lpp.
- ⁷²⁴ R. Lapiņš. Rīgas Centrālcietumā. 1933.—1940. Atmiņas. — «Propagandists un Aģitators», 1941., 11.
- ⁷²⁵ «Пролетарская правда», 23 февраля 1941 г.
- ⁷²⁶ «Zemgales Komunisti», 1941. g. 17. jūnijā.
- ⁷²⁷ A. P. Cietums un brīvība. — «Cēsu Stars», 1941. g. 21. jūnijā.
- ⁷²⁸ «Пролетарская правда», 21 июня 1941 г.
- ⁷²⁹ K. Vilciņš. Pēdējās dienas Centrālcietumā. — «Sarkanā Palīdzība», 1940., 6.
- ⁷³⁰ A. Krievs. Jūs esat brīvi, biedri! F. Arnis. Pēdējās dienas Centrālcietumā. — «Komunisti», 1941. g. 22. jūnijā.
- ⁷³¹ «Cīņa», 1941. g. 21. jūnijā.
- ⁷³² «Strādnieks», 1941. g. 17. jūnijā.
- ⁷³³ A. Савельев. Как мы их встречали. — «Латгальская правда», 21 июня 1941 г.
- ⁷³⁴ R. Sneideris. Pēdējās dienas Jelgavas cietumā. — «Zemgales Komunisti», 1941. g. 17. jūnijā.
- ⁷³⁵ V. Romanovičs. 21. jūnijs Kalnciemā. — «Jaunais Komunārs», 1941. g. 21. jūnijā; I. Sprūde. Atrīvošanās no Kalnciema katorgas. — «Komunisti», 1941. g. 22. jūnijā.
- ⁷³⁶ E. Zvirbulis. Jūnija dienas darba komandā. — «Jaunais Komunārs», 1941. g. 17. jūnijā.
- ⁷³⁷ «Cīņa», 1941. g. 21. jūnijā.
- ⁷³⁸ «Komunisti», 1941. g. 5. maijā.
- ⁷³⁹ «Darbs», 1941. g. 22. jūnijā.
- ⁷⁴⁰ Turpat.
- ⁷⁴¹ A. Jablonskis. Strādnieku šķiras cīņa par savu presi. — «Propagandists un Aģitators», 1941., 9.
- ⁷⁴² 38 gadi. — «Cīņa», 1941. g. 5. maijā; M. Rudzītis. Revolūcionārā vārda spēks. Laikraksta «Cīņas» iznākšanas 38. gadadiena. — «Jaunais Komunārs», 1941. g. 2. martā.
- ⁷⁴³ Sarkanais Cēsis. — «Cēsu Stars», 1940. g. 18. oktobrī.
- ⁷⁴⁴ E. Викторова (К. Верховская). Земля, кровью политая. — «Трудовая газета», 6 ноября 1940 г.; Валнера. 1905—1941. — «Пролетарская правда», 1 января 1941 г.
- ⁷⁴⁵ «Cīņa», 1940. g. 12. novembrī.
- ⁷⁴⁶ K. Cielavs. Agrārās attiecības agrāk un mūsu tagadējie uzdevumi lauksaimniecībā. — «Propagandists un Aģitators», 1941., 6./7. nr.
- ⁷⁴⁷ Akadēmiķis Jānis Zutis. Rīgā 1964., 189.—190. lpp.
- ⁷⁴⁸ Akadēmiķis Jānis Krastiņš. Bibliogrāfija. Rīgā 1965., 41. lpp.
- ⁷⁴⁹ Революционные события в Прибалтике в 1905 г. — «Красный архив», т. V, 1940, 114.—156. lpp.

- ⁷⁵⁰ Мероприятия Советского правительства Латвии (1918—1919 гг.). — «Красный архив», VI, 1940, 45. — 84. lpp.
- ⁷⁵¹ П. Дауге. Революция 1905—1907 гг. в Прибалтике. — «Историк-марксист», 1940, 11, 35.—75. lpp.
- ⁷⁵² П. Дауге. Латвия с 1918 по 1940 г. — «Вестник Академии наук СССР», 1940, 11/12, 51.—67. lpp.
- ⁷⁵³ Skat. 182., 183. lpp.
- ⁷⁵⁴ П. Дауге. Прибалтика в 1917—1940 г. — «Историк-марксист», 1941, 1, 3.—42. lpp.
- ⁷⁵⁵ П. Дауге. Октябрьская революция в Латвии. — «Исторический журнал», 1940, 11, 33.—44. lpp.
- ⁷⁵⁶ «Сīņa», 1940. g. 28. septembrī.
- ⁷⁵⁷ «Jaunais Komunārs», 1940. g. 16. novembrī; «Padomju Latvija», 1940. g. 16. novembrī; «Darbs», 1940. g. 16. novembrī; «Пролетарская правда», 17 ноября 1940 г.
- ⁷⁵⁸ Latvijas PSR CVORA, 270. f., 1. apr., 298. l., 30. lр.
- ⁷⁵⁹ «Сīņa», 1941. g. 28. martā; «Пролетарская правда», 19 марта 1941 г.
- ⁷⁶⁰ «Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezīdija Ziņotājs» 1940. g. 13. septembrī.
- ⁷⁶¹ «Сīņa», 1940. g. 6. oktobrī.
- ⁷⁶² И. Попов. Латвия. Воениздат. М. 1940. 62 lpp.; М. Жирмунский. Латвия. М. 1940. 83 lpp.; М. Марков. Советская Латвия. М. 1940. 61 lpp.
- ⁷⁶³ P. Stučka. Par padomju varu Latvijā. 1918.—1920. Rakstu izlase. Rīgā 1958., 441. lpp.

A. Zavarina

PADOMJU SADZĪVES TRADĪCIJU ATTĪSTĪBA LATVIJAS PILSĒTĀS

Etnogrāfijas literatūrā izvirzīto mūsdienu jautājumu vidū svarīga vieta ir jautājumiem par sociālistisko sadzīves formu un sociālistisko tradīciju veidošanu un ieviešanu, kā arī visa vecā izskaušanu, kas kavē šā procesa attīstību. Etnogrāfu pievēršanās minēto jautājumu kompleksam ir pilnīgi likumsakarīga, jo dzīves veida pārkārtošanas un pilnveidošanas problēmas vienmēr ir bijušas viņu tiešais pētīšanas priekšmets. Taču pēdējā laikā šīs problēmas ir ieguvušas sevišķi svarīgu nozīmi, jo ražošanas spēku straujais pieaugums, sabiedrības bagātību palielināšanās radījusi stabilu bāzi, lai pārkārtotu dzīvi uz komunistisko principu pamata un veidotu jaunu cilvēku ar komunistisku pasaules uzskatu, augstu apzinību un komunistisku morāli. Jautājums par padomju tradīciju, padomju ceremoniju veidošanu ir tieši saistīts ar sadzīves pārkārtošanas un jauna cilvēka audzināšanas problēmām, jo tradīcijas, kas ir viena no tautas sadzīves sastāvdaļām, vienlaicīgi ir arī iedarbīgs audzināšanas līdzeklis.

Tradīcijas, kuras vēl nesenā pagātnē Latvijas pilsētu darbaļaudis ievēroja, atzīmējot svarīgus notikumus dzīvē — laulības, bērna piedzimšanu, tuvinieku nāvi utt. —, pēc savas izcelsmes ir ļoti senas un mantotas no iepriekšējām paaudzēm. Ja savā laikā tās zināmā mērā apmierināja iedzīvotāju prasības pēc krāšņām un svinīgām ceremonijām, tad līdz ar padomju sabiedrības attīstību, sociālistisko attiecību nostiprināšanos tās, dabiski, vairs neatbilda padomju cilvēku ideoloģiskajiem uzskatiem un estētiskajai gaumei. Un, ja ievēro, ka cilvēces radītās tradīcijas savā laikā izmantoja baznīca, piesātinot tās ar reliģisko misticismu, tad kļūst skaidrs, kādā mērā tās kļuvušas nesavienojamas ar ļaužu sadzīvi un uzskatiem.

Vecās, reliģiskās tradīcijas, ko radījušas pagājībā aizgājušās iekārtas, kļuvušas par traucēkli ko-

munistisko sadzīves normu tapšanas un attīstības procesam. So kavēkļu novēršana ir viens no svarīgākajiem komunisma celtniecības uzdevumiem.

Jauno ceremoniju un paražu veidošana neizriet tikai no padomju ļaužu vēlēšanās padarīt skaistāku savu dzīvi un rast komunistiskajam pasaules uzskatam atbilstošu svētku un svinību formu. Veco reliģisko tradīciju pārvarēšanai ir liela nozīme arī darbaļaužu un sevišķi jaunās paaudzes komunistiskajā audzināšanā.

Jaunās tradīcijas, svētki, ceremonijas radušās to izmaiņu rezultātā, kas notikušas padomju ļaužu materiālajā un garīgajā dzīvē, tāpēc tās atspoguļo pārmaiņas sabiedrības šķiru struktūrā un cilvēku savstarpējās attiecībās, kas tagad balstās uz draudzības, sadarbības un savstarpējās palīdzības principiem. Ar to arī izskaidrojams, kāpēc padomju tradīcijām ir idejiski bagāts saturs un tās var izmantot kā efektīvu audzināšanas līdzekli; ar savu idejisko jēgu tās māca nemanāmi, t. i., neuzkrītoši ietekmē domas, uzskatus, morāles normas.¹

Ir vēl viens apstāklis, kas izceļ padomju tradīcijas audzināšanas līdzekļu sistēmā, proti, padomju ceremonijās (tas sevišķi attiecas uz ģimenes sadzīves tradīcijām) spilgti izpaužas personiskā un sabiedriskā vienības pieauguma tendence, kad tīri personiskas dabas notikumi pāraug ģimenes sadzīves ietvarus un iegūst sabiedrisku skanējumu. Tāpat kolektīvisma jūtu caurstrāvošanās tradīcijas rada padomju cilvēku tieksme gan dzīvespriecīgos, gan skumjos notikumus pārdzīvot savu draugu un darba biedru vidū. Kolektīvisma jūtu ieaudzināšanai ir svarīga nozīme tā jaunā cilvēka veidošanas procesā, kuram būs jādzīvo komunistiskajā sabiedrībā.

Viens no svarīgākajiem komunistiskās sabiedrības uzcelšanas priekšnoteikumiem ir reliģisko aizspriedumu pārvarēšana cilvēku apziņā. Arī šajā

ziņā jaunajām tradīcijām ir svarīga loma. Lai gan reliģijas sociālās saknes mūsu zemē nemitīgi sarūk, taču reliģiskie uzskati vēl pastāv un reliģiskajās kulta ceremonijās un svētkos piedalās daudz cilvēku. Kaut arī mūsdienās šīs ceremonijas daļēji tiek pildītas tikai ieraduma, tradīcijas pēc, ceremoniju dalībniekiem neiedziļinoties šo ceremoniju konkrētajā reliģiskajā būtībā un neizprotot to, taču negatīvi vērtējama pati cilvēku piedalīšanās tajās, jo šīs ceremonijas nevar neatstāt uz viņiem zināmu ideoloģisku ietekmi. Reliģiskā ideoloģija jebkādos veidos, jebkādās formās mūsu sabiedrībai ir sveša, tāpēc padomju ļaužu apziņa jāatbrīvo no vecās iekārtas paliekām, tajā skaitā arī no reliģiskajiem aizspriedumiem.

Jaunas tradīcijas un svētki Latvijā, tāpat kā citās republikās, veidojas divos virzienos, proti, veidojas svētki, kas, pirmkārt, skar galvenokārt plašākus sabiedrības slāņus un daļēji ir pretstatīti tādiem kulta svētkiem kā Ziemassvētkiem, Lieldienām u. c., un, otrkārt, svētki, kas stājas to reliģisko ceremoniju un rituālu vietā, kuri skar cilvēku personiskās dzīves jomu,² — kristības, iesvētības, laulības, bēres utt.

Šā raksta mērķis ir aplūkot jautājumus, kas saistīti ar padomju tradīciju veidošanu un ieviešanu tikai vienā republikas darbaļaužu daļā — pilsētu iedzīvotāju vidū. Autore rakstā centās parādīt tikai jauno padomju tradīciju (piemēram, kāzu, pilngadības svētku u. c.) norises oficiālo daļu, nepaskatot šo svinību turpinājumu ģimenē. Īpaša vēriba rakstā veltīta organizatorisko jautājumu apskatam, kas līdzšinējā literatūrā maz atspoguļoti.

* * *

Par avotu bāzi rakstam noderēja etnogrāfisko ekspedīciju laikā iegūtie materiāli, dažu republikas organizāciju dokumentācija, kuras nodarbojas ar padomju tradīciju ieviešanu dzīvē. Šai sakarā vispirms jāmin Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildkomitejas Kultūras pārvalde, Rīgas pilsētas rajonu darbaļaužu deputātu padomju izpildkomiteju jauno tradīciju padomes, Latvijas PSR Kultūras ministrija, Latvijas ĻKJS CK, Zinību biedrība, Latvijas Republikāniskās arodbiedrību padomes Kultūras nama kultūras un masu darba metodiskais kabinets, Latvijas PSR Kultūras ministrijas klubu darba metodiskais kabinets un daudzas citas iestādes. Rakstā izmantoti arī materiāli, kas iegūti pārrunās ar dažādu iestāžu darbiniekiem, kuri darbojās tradīciju ieviešanas pasākumos. Šīs pārrunas deva iespēju aizpildīt dažu labu robu atsevišķu tā laika sabiedrisko iestāžu dokumentācijā. Iztaujāti arī vairāku rūpnīcu klubu, kultūras namu un citu Rīgas, Ludzas, Rēzeknes un Daugavpils iestāžu darbinieki.

Tāpat rakstā izmantoti centrālās un vietējās preses materiāli, attiecīgā literatūra un metodiskie materiāli, kā arī ilustratīvais materiāls — fotogrāfijas, ielūgumi, apliecības u. c.

Sava nozīme raksta tapšanā bija arī autores personiskajiem novērojumiem jauno tradīciju garā organizētajos pasākumos Rīgā un citās pilsētās.

No minētajiem avotiem iegūtais materiāls dod iespēju atainot (kaut arī ne pilnīgi) padomju sadzīves tradīciju veidošanās un ieviešanas vēsturi Latvijas pilsētās, sevišķi Rīgā, parādīt dažu ar padomju tradīciju ieviešanu saistītu iestāžu un organizāciju darbību. Sniegts arī pašu ceremoniju apraksts, kuras sarīkojušas dažas kultūras un masu darba iestādes, kā arī minēti dati par pasākumu un dalībnieku skaitu. Tie ļauj secināt, cik stabili un plaši pilsētas darbaļaužu sadzīvē iesakņojušas padomju tradīcijas.

Hronoloģiski raksta materiāls aptver laiku līdz 1966. gadam. Padomju sadzīves tradīciju tapšanas sākuma posms Latvijas pilsētās atspoguļots trūcīgāk, jo dokumentācija par to ir visai fragmentāra. Ziņas, kas iesūtītas no vietām par pirmo tradīciju rašanos un norisi dažādās Latvijas pilsētās, bieži ir pārāk nepilnīgas.

Arī šī posma (1957.—1960. g.) periodiskajā presē labākajā gadījumā atrodamas nelielas publikācijas par notikušajām ceremonijām, bez norādījuma, kad, kur un pēc kā iniciatīvas notikusi pirmā ceremonija tajā vai citā pilsētā.

Rezultātā rakstā bija grūti kaut cik pilnīgi atspoguļot padomju tradīciju dzimšanu Latvijas pilsētās, tāpat arī pagaidām nav iespējams noteikt, kādas pilsētas, kādu rūpnīcu kolektīvi bijuši to vai citu pasākumu iniciatori.

Padomju tradīciju tapšanas vēstures uzrakstīšanai maz ko dod arī pirmie par tradīcijām publicētie darbi, jo tie galvenokārt veltīti ceremoniju aprakstam un nekā nepastāsta par to tapšanas vēsturi.³

60. gadu vidū nāca klajā vairāki darbi un raksti par jaunajām tradīcijām, kuriem jau ir zinātiska ievirze. Te pieskaitāmi G. Gerodņika, L. Terentjevas, A. Brēdes, R. Fišera un B. Juškēviča darbi,⁴ kas pilnīgi vai daļēji veltīti jaunajām tradīcijām Latvijā. Pētījumu autori, apkopojusi pieredzi padomju tradīciju ieviešanā Latvijā, teorētiski pamato jauno ceremoniju izcelsmi un saturu un parāda to lomu ciņā pret reliģiskajiem aizspriedumiem. Diemžēl, daļā rakstu pārāk maz teorētisku vispārinājumu. Arī padomju tradīciju tapšanas vēsture atspoguļota tajos nepilnīgi.

Par jauno tradīciju sākuma posmu Latvijā parasti uzskata 50. gadus, kad dažās pilsētās un ciema padomēs notika atsevišķas bezreliģiskas ceremonijas — pilngadības svētki, vārda došanas u. c. svētki.

Taču skaidrs, ka bezreliģisko ceremoniju vēstures sākumi Latvijā meklējami daudz agrāk, jo jau 19. gs. beigās, kad Latvijas proletariāta progresīvākā daļa marksistiskās ideoloģijas ietekmē novērsās no baznīcas, sāka veidoties jaunas, proletāris-

kas ceremonijas, kas atspoguļoja viņu uzskatus un centienus. Jau tad progresīvi noskaņotie latviešu strādnieki, neatzīdami reliģiskās ceremonijas, atteicās no baznīcas laulībām, bērnu kristīšanas, atzīmējot šos notikumus tikai savu tuvinieku vai draugu pulkā.⁵

Progresīvajās strādnieku ģimenēs tradicionālo iesvētību vietā nereti atzīmēja pusaudža pirmo algas dienu vai pirmo darba dienu, kas parasti notika 15—16 gadu vecumā un faktiski nozīmēja pusaudža patstāvīgas darba dzīves sākumu.

Nereti bija arī gadījumi, kad bez mācītāja apglabāja mirušos. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā progresīvo strādnieku bēres nereti izvērtās par lielām manifestācijām un revolucionāriem mītiņiem.

Laulības, kristības un bēres bez reliģiskām ceremonijām bija izplatīta parādība arī buržuāziskajā Latvijā, kad līdzās baznīcā noslēgtai laulībai oficiāli tika atzītas arī tikai dzimtsarakstu nodaļās noslēgtās laulības.

Reizē ar ģimenes sadzīves tradīcijām latviešu proletariāta vidū 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā radās daudz jaunu tradīciju un svētku, kas skāra dzīves sabiedrisko pusi. Tā, piemēram, par tradīciju kļuva 1. Maija, 1905. gada 9. janvāra u.c. revolucionāro svētku atzīmēšana. Šo tradīciju ieviešanā atspoguļojās tādas proletariāta garīgās īpašības kā savas šķiras apziņa, kolektīvisms, internacionālisms. Šīs strādnieku šķiras tradīcijas pēc padomju varas nodibināšanas kļuva par pamatu, uz kura sāka veidoties mūsdienu paražas un ceremonijas. Tātad bezreliģiskajām ceremonijām un tradīcijām ir jau sava vēsture un apzīmējums «jauns» attiecībā uz tām mūsu dienās ir visai relatīvs.

Zinātniska pasaules uzskata veidošanās, atteikšanās no vecajiem reliģiskajiem rituāliem un jaunu ceremoniju veidošanās ir atkarīga no daudziem objektīviem un subjektīviem apstākļiem; tas ir visai garš un sarežģīts process, un tam raksturīgi zināmi kapinājumi un atplūdi.

Pirmajos gados pēc padomju varas nodibināšanas Latvijā, kā arī pirmajā pēckara gadu desmitā, kad galvenajā vietā bija tautas saimniecības atjaunošanas, industrializācijas un kolektīvizācijas problēmas, jautājumi par sabiedriskajām ceremonijām nebija tik aktuāli kā mūsdienās. Jautājums par jaunu tradīciju veidošanu Latvijā arī varēja izvirzīties tikai pēc sociālisma ekonomiskās bāzes uzcelšanas. Tāpēc nav nejaušība, ka tieši 50. gadi kļuva par neatlaidīgu meklējumu un padomju tradīciju tapšanas gadiem.

Runājot par jaunu tradīciju veidošanos un izplatību, jāievēro, ka ne visas padomju sadzīves tradīcijas varēja rasties un izplatīties vienlaikus visā Latvijā vienmērīgi. Dažāda intensitāte šim procesam bija pilsētu un lauku iedzīvotāju vidū. Kā izriet no mūsu materiāliem,⁶ dažās pilsētās, sevišķi Rīgā, padomju sadzīves tradīciju ieviešana sākumā noritēja gausi un sākās pat varbūt ar zināmu novēlošanos. Taču tas nebūt nenozīmē, ka pilsētnieki

būtu vairāk piekērušies reliģiskajām ceremonijām nekā lauku ļaudis. Gluži otrādi, jaunu, efektīvāku formu aktīvi meklējumi cīņai pret reliģiju un tās rituāliem sākās vispirms laukos tieši tāpēc, ka tur procentuāli daudz vairāk iedzīvotāju citīgi pieturējās pie vecām ceremonijām (baznīcas laulības, kristībām, konfirmācijām u. c.) nekā pilsētās.

Bezreliģisku sadzīves tradīciju ieviešanā (domāts tikai pats sākuma posms, t. i., 1957.—1959. g.) pilsētas atpalika, šķiet, tāpēc, ka lielajos rūpniecības centros kultūras dzīves formas tolaik bija daudzveidīgākas nekā laukos.

Varbūt jauno tradīciju attīstības gaitu varēja ietekmēt arī tas, ka pilsētās noorganizēt attiecīgus pasākumus ir sarežģītāk kaut vai lielā iedzīvotāju skaita dēļ. Minētie apstākļi varēja izraisīt Rīgas un citu lielo pilsētu attiecīgo darbinieku zināmu pasivitāti un atturību pret jaunajām tradīcijām.

Izveidojies uzskats, ka viena no pirmajām sadzīves tradīcijām, kas Latvijā radās 50. gados, ir pilngadības svētki; to uzdevums bija stāties līdz tam parasto iesvētību vietā. Taču, kā secināms pēc mūsu rīcībā esošajiem datiem, padomju, partijas un komjaunatnes darbinieki vispirms mēģināja ar jaunām svinību formām aizstāt baznīcas laulību un kristību ceremonijas.

Iniciatīva sabiedrisko kristību jeb vārda došanas svinību organizēšanā, šķiet, pieder valmieriešiem, kuri 1954. gadā sarīkoja sabiedriskās vārda došanas svinības 11 komjauniešu varoņu vidusskolā šīs skolas skolotāju ģimenē piedzimušajiem dvīņu brāļiem.⁷ Šā pasākuma ierosinātāji un organizatori bija skolas vietējās komitejas locekļi un skolotāji.

Uz to pašu laiku, t. i., uz 1954. gadu, liekas, attiecināmas arī pirmās sabiedriskās kāzas Latvijā. Vismaz literatūrā un dokumentos atrast agrākus datus nav izdevies. Šīs sabiedriskās kāzas notika 1954. gadā fabrikā «Aurora» Rīgā.⁸

Par pilngadības svētku organizēšanas sākuma gadu daži autori uzskata 1955. gadu, kad tie svinēti Jaunpilī, Tukuma rajonā.⁹

Jauna sadzīves tradīcija — svinīga pirmās pases izsniegšana 16 gadu vecumu sasniegušajiem jauniešiem — pirmoreiz acīmredzot atzīmēta 1957. gadā. Vismaz uz šo laiku attiecas ziņas par svinīgu pases izsniegšanu Kirova rajona jauniešiem LRAP kultūras namā Rīgā,¹⁰ kā arī Tukumā un Krustpilī.¹¹ Nākamajā gadā šī tradīcija ieviesās daudz plašāk, tāpēc nav nejaušība, ka jau 1958. gadā VĻKJS XIII kongress ieteica mūsu zemes jauniešiem šajā ziņā sekot Latvijas jaunatnes priekšzīmei.¹²

1957. gadā meklējami sākumi jaunajai tradīcijai — jauniesaucamo svinīgai aizvadišanai Padomju Ārmijā (togaad šādas svinības notika Limbažos),¹³ arī šo pasākumu pozitīvi novērtēja VĻKJS XIII kongress.

1959. gadā pirmoreiz svinīgi atzīmēta mirušo piemiņas diena. Jaunā pasākuma iniciatori bija tukumnieki.

Jāatzīmē, ka 60. gadu vidū minētās ceremonijas jau kļūst masveidīgas; tās tiek organizētas sistematiski Latvijas pilsētu un lauku rajonu lielākajā daļā, kļūstot par tradīcijām vārda tiešajā nozīmē, t. i., tās notiek regulāri, turklāt bieži vien ik gadus noteiktā dienā.

Iniciatīva jauno ar ģimenes sadzīvi saistīto tradīciju radīšanā un ieviešanā pieder tautas masām. 50. gadu sākumā iepriekš minēto pilsētu vai ciematu iedzīvotāji paši ierosināja organizēt svinības jaunajā garā, jo vecās svinību ceremonijas ar kulta kalpu piedalīšanos neatbilda viņu pārliecībai un uzskatiem. Par to liecina arī republikas tā laika prese, kurā publicētas daudzu lasītāju vēstules ar ierosinājumiem aizstāt vecās baznīcas ceremonijas ar jaunām, bezreligiskām.¹⁴

Ar jauno tradīciju ieviešanu un organizēšanu pilsētās sākumā nodarbojās dažādas organizācijas, kurās atradās šo pasākumu entuziasti; dažreiz tā bija komjaunatnes vai partijas organizācija, citreiz — arodbiedrības vietējā komiteja vai arī klubi, kultūras nami, dzimtsarakstu biroji, bieži vien darbaļaužu deputātu padomju izpildkomiteju kultūras nodaļas, Zinību biedrības nodaļas u. c. Rīgā tādās organizācijas bija Poligrāfiķu centrālais klubs, RER klubs, A. Popova radiorūpniecības klubs, LRAP kultūras nams, kā arī kultūras nams «Ziemeļblāzma» u. c.¹⁵

Taču laika gaitā, kad jaunās tradīcijas un ceremonijas sāka ieviesties aizvien plašāk, padomju tradīciju pilnveidošanas jautājumus nevarēja atstāt pašplūsmā. Uz vietām jau bija radies daudz teorētisku un praktisku jautājumu, kas bija jārisina centralizēti. Bez tam jau ar pirmajām dienām jaunās tradīcijas vajadzēja padarīt mērķtiecīgas, piešķirt tām dziļi idejisku saturu, atzīmēt tās spilgti un emocionāli. Savrupība šajos jautājumos nebija pieļaujama.

Jauno padomju tradīciju ieviešanas vispārējo vadību sākumā uzņēmas LĻKJS CK. Galvenā vērība tika veltīta pilngadības svētkiem un kāzām. Izanalizējusi pirmo pilngadības svētku organizēšanas pasākumus Tukuma un Dobeles rajonos, LĻKJS CK atzina tos par pareiziem un ieteica visiem Latvijas komjaunatnes darbiniekiem sekot šai priekšzīmei. Rezultātā 1958. gada vasarā pilngadības svētkus svinēja Latvijas pilsētu un rajonu lielākajā daļā. LĻKJS CK Propagandas un agitācijas daļa uzskatīja par nepieciešamu rezumēt pilngadības svētku norisi, līdz ar pozitīviem momentiem atklājot arī svētku rīkošanā pieļautās kļūdas un sniedzot ieteikumus trūkumu novēršanai.¹⁶ Šim pasākumam bija liela nozīme pilngadības svētku norises pilnveidošanā.

1958. gada novembrī LĻKJS CK Propagandas un agitācijas daļa izskatīja jautājumu par laulību svinīgas reģistrācijas ceremoniju. Tās rekomendācijas vēlāk kļuva par pamatu svinīgai laulību reģistrācijas ceremonijai. Tā kā jauno tradīciju ieviešana bija plaša apjoma darbs, kas prasīja daudz laika, 1960. gada jūnijā pie LĻKJS CK tika nodi-

bināta īpaša republikas mēroga Padomju sadzīves tradīciju komisija 17 cilvēku sastāvā (komponisti, mākslinieki, dzejnieki, kinostudijas un Teātra biedrības darbinieki, žurnālisti), kuri spēja sniegt un sniedza būtisku palīdzību padomju tradīciju pilnveidošanā un ieviešanā. Komisiju visā tās pastāvēšanas laikā (līdz 1963. g. oktobrim) vadīja Latvijas PSR Zinību biedrības priekšsēdētāja vietnieks.¹⁷ Pēc reorganizācijas, sākot ar 1964. gada otro pusi, par vadošo orgānu jauno tradīciju ieviešanā republikā kļuva Latvijas PSR Zinību biedrības Republikāniskās ateistu padomes padomju sadzīves tradīciju sektors.

Visas ar jaunajām tradīcijām saistītās republikas organizācijas savu darbu veica šādos virzienos: pētīja jauno tradīciju ieviešanu, vispārināja šīs ieviešanas pieredzi, propagandēja pozitīvo pieredzi, izstrādāja metodiskos materiālus un ieteikumus, publicēja attiecīgu dzejoļu, runu un mūzikas skaņdarbu krājumus, kā arī risināja teorētiskus un praktiskus jautājumus.

Viens no iedarbīgākajiem pasākumiem bija republikas, starprajonu un pilsētas mēroga semināri, kurus ik gadus regulāri rīkoja pilsētu un rajonu deputātu padomju izpildkomiteju kultūras nodaļu darbiniekiem, jauno tradīciju padomju (komisiju), komjaunatnes un arodbiedrību darbiniekiem.¹⁸

Šādi pasākumi to dalībniekiem deva iespēju apmainīties pieredzē, noskatīties dažādu ceremoniju norisi, risināt dažādus aktuālus jautājumus, saņemt no speciālistiem konsultācijas un norādījumus. Šādu semināru pozitīvā nozīme nav noliedzama, it īpaši padomju tradīciju veidošanās sākuma stadijā.

Ievēribu un atzinību pelna arī jauno tradīciju komisiju, Ministru Padomes, Kultūras ministrijas, kā arī Kultūras ministrijas klubu darba metodiskā kabineta, LRAP un LRĀP Kultūras nama kultūras un masu darba metodiskā kabineta, Em. Melngaiļa Tautas mākslas nama, Zinību biedrības, izdevniecības «Liesma» u. c. darbinieku devums metodisko materiālu, scenāriju, dziesmu un mūzikas skaņdarbu krājumu sastādīšanā un publicēšanā.

1959. gadā LĻKJS CK un Em. Melngaiļa Tautas mākslas nams izdeva vienu no pirmajām metodiska rakstura brošūrām ar konkrētiem padomiem bērniības svētku un sabiedrisko kāzu rīkošanā.¹⁹

Tajā pašā gadā Kultūras ministrijas klubu darba metodiskais kabinets, vispārinot Valkas rajona Palsmanes ciema padomes pieredzi padomju tradīciju ieviešanā, publicēja metodiskos materiālus «Rūpes par cilvēkiem».

1960. gadā iznāca Latvijas PSR Zinību biedrības izdotie «Materiāli mirušo piemiņas dienai un mirušo izvadīšanas gadījumos (lauku rajonu pieredzes apmaiņa)», bet 1961. gadā — «Biedrības lauku rajonu nodaļu pieredze mirušo apbedīšanā».

1963. gadā izdots «Kāzu uzvedums — palīgs tradīciju organizatoriem», ko izstrādājis Kultūras ministrijas klubu darba metodiskais kabinets. 1964. gadā pilngadības svētku literāro kompozīciju iz-

strādāja Zinību biedrības Republikāniskās ateistu padomes padomju sadzīves tradīciju sektors.²⁰

Savu ieguldījumu metodisko palīgīdzekļu izstrādāšanā un organizēšanā devušas arī citas Latvijas pilsētas, kā, piemēram, Kuldīga, Rūjiena, Gulbene, Jēkabpils u. c.²¹

1959. gadā republikā bija izsludināts konkurss par labāko sadzīves dziesmu tekstu un mūziku, bet 1962. gadā Em. Melngaiļa Tautas mākslas nams (gan ar zināmu novēlošanos) labākās no tām publicēja atsevišķā krājumā «Sadzīves dziesmas».²² 1964. gadā Latvijas Valsts izdevniecība laida klajā otro dziesmu un dzejoļu krājumu ar nosaukumu «Dziesma dzīvei līdzī iet».²³ Minētie izdevumi ir liels palīgs jauno tradīciju ieviešanas darbā.

Padomju sadzīves tradīciju un ceremoniju veidošanā un ieviešanā bez jau minētās LĻKJS CK jauno tradīciju komisijas lieli nopelni ir Latvijas PSR Ministru Padomes vietējo padomju, kā arī kultūras, izglītības, veselības aizsardzības un sociālās nodrošināšanas nodaļām, Latvijas PSR Kultūras ministrijai, tās klubu darba metodiskajam kabinetam, Em. Melngaiļa Tautas mākslas namam, kas faktiski vadīja un organizēja jauno sadzīves tradīciju veidošanu un ieviešanu dzīvē. Minētās organizācijas jauno tradīciju komisijai sniedza lielu atbalstu un palīdzību pasākumu organizēšanā, mobilizējot šim nolūkam pakļauto iestāžu darbiniekus, pieņēma lēmumus un pašas veica dažādus pasākumus, kas sekmēja jauno tradīciju straujāku ieviešanu, kā arī veica jauno tradīciju propagandas darbu. Minēto Ministru Padomes nodaļu darbinieki iepazinās un izpētīja padomju tradīciju ieviešanas pieredzi citās republikās (piemēram, Ukrainā) un izstrādāja ieteikumus to pieredzes izmantošanai mūsu republikā.

Lieli vērību padomju tradīciju ieviešanai velta arī LRAP un tās kultūras un masu darba metodiskais kabinets, kas ir cieši saistīts ar rūpnīcu klubu un kultūras namu darbiniekiem, rīko tiem seminārus, izstrādā scenārijus un metodiskos norādījumus, kuru vidū minami 1964. gadā krievu valodā izdotie metodiskie materiāli «Jaunas padomju tradīcijas un sabiedriskās ceremonijas». Jāatzīmē, ka jauno tradīciju ieviešanā lieli nopelni ir arī Latvijas teātru aktieriem. Daudzi Rīgas, Liepājas un citu pilsētu teātru aktieri sniedza lielu palīdzību klubu darbiniekiem un jauno tradīciju padomju (komisiju) locekļiem ceremoniju izstrādāšanā, nerunājot jau nemaz par viņu tiešu līdzdalību pašu ceremoniju norisē. Šai sakarā būtu minami A. Abeles, V. Pilānes, V. Singajevskas, V. Skurstenes un daudzu citu mākslinieku vārdi.

1963. gadā attiecīgās republikas iestādes pieņēma vairākus lēmumus par padomju tradīciju ieviešanas uzlabošanu, piemēram, tāds ir LĻKJS CK biroja, LRAP prezīdija un LPSR Kultūras ministrijas kolēģijas kopējais lēmums par stāvokli un pasākumiem padomju tradīciju ieviešanā republikas darbaļaužu sadzīvē²⁴ vai 1964. gada 6. jūnijā

Latvijas PSR Ministru Padomes apstiprinātais «Nolikums par padomju sadzīves tradīciju ieviešanas un reliģisko kultu likumievērošanas kontroles komisijām».²⁵ Nolikums paredzēja izveidot šīs komisijas pie pilsētu, rajonu, ciematu un ciemu darbaļaužu deputātu padomju izpildkomitejām. Komisijās ietilpa partijas, padomju, arodbiedrību, komjaunatnes un citu organizāciju pārstāvji, un to uzdevums bija veicināt padomju sadzīves tradīciju, svētku un paražu ieviešanu un pilnveidošanu, tāpat arī kontrolēt, kā kulta kalpotāji ievēro padomju likumus par reliģiskajiem kultiem.

1964. gada 6. jūnija nolikums izveidoja republikā vienotu jauno tradīciju organizācijas sistēmu, tātad likvidēja bezatbildību un organizatorisko sajukumu, kas līdz tam reizēm izpaudās jauno tradīciju ieviešanas darbā, un izveidoja tām stabilu organizatorisku un teorētisku bāzi.

Apmēram tāda ir republikas mērogā izveidotā padomju tradīciju ieviešanas vadības sistēma.

Padomju tradīciju ieviešanas gaitu Latvijas PSR ievērojamā mērā ietekmēja Vissavienības mēroga pasākumi, kas veikti pēc PSKP CK iniciatīvas. Te vispirms jāmin 1960. gada jūnijā Maskavā notikušais zinātniskā ateisma sekciju priekšsēdētāju seminārs, kurā notika diskusija par jaunu ceremoniju rādīšanu un par reliģisko svētku un tradīciju pārvarēšanas līdzekļiem, apspriede-seminārs par padomju svētkiem un sabiedriskām ceremonijām, kuru 1964. gada maijā Maskavā PSKP CK Ideoloģiskā komisija sasauca partijas, padomju, komjaunatnes, arodbiedrību un citiem darbiniekiem.

Latvijas pilsētās un atsevišķos uzņēmumos padomju tradīciju ieviešanai bija izveidots vesels speciāls instanču tīkls, kas darbojās uz sabiedriskiem pamatiem. Valsts iestāžu sfērā ar padomju tradīciju ieviešanas un organizācijas jautājumiem nodarbojās pilsētu darbaļaužu deputātu padomju izpildkomitejas ciešā kontaktā ar pilsētu komjaunatnes un partijas komitejām pēdējo vadībā.

Padomju tradīciju ieviešanas jautājumi pilsētu izpildkomitejās ietilpst pastāvīgo kultūras komisiju un kultūras nodaļu inspektoru kompetencē.

Pilsētu izpildkomiteju sēdēs un sesijās tiek apspriesti sevišķi svarīgi jautājumi, kas saistīti ar jaunajām tradīcijām, un tiek pieņemti lēmumi, kas ir obligāti visām iestādēm pilsētās. Rīgā lielu darbu sadzīves tradīciju ieviešanā veica Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildkomiteja, kā arī tās Kultūras pārvalde.

Sabiedriskā kārtā tradīciju ieviešanas darbu pilsētās vada jauno tradīciju padomes. Atšķirībā no citām pilsētām Rīgā ilgi netika izveidota pilsētas mēroga jauno tradīciju padome, lai gan Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes pastāvīgās kultūras komisijas 1961. gada 16. novembra lēmums ieteica tādu izveidot.

Jauno tradīciju padomi — pilsētas padomi jauno tradīciju ieviešanai — nodibināja tikai 1964. gada janvārī, lai koordinētu, attīstītu un uzlabotu padomju sadzīves tradīciju ieviešanu pilsētas uzņē-

mumos un mācību iestādēs.²⁶ Taču, diemžēl, padome, kurā ietilpa 21 loceklis, savā darbības laikā 1964.—1965. gadā faktiski noorganizēja tikai vienu nozīmīgu pasākumu — klubu darbinieku, jauno tradīciju pilsētas rajonu padomju, mikrorajonu un namu pārvalžu attiecīgo darbinieku apspriedi par padomju sadzīves tradīciju pilnveidošanu un stiprināšanu. Par padomes neapmierinošo darbu liecina arī tas, ka trūkst jebkādas dokumentācijas par to. LKP Rīgas pilsētas komiteja savā laikā norādīja uz padomes neapmierinošo darbu.²⁷

Taču, neraugoties uz padomes pasivitāti, jauno tradīciju ieviešanas un pilnveidošanas darbs Rīgā šajā periodā neapsīka, gluži otrādi, 1964. un 1965. gads šajā ziņā ir visai sekmīgs. Tas acīmredzot izskaidrojams ar Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildkomitejas Kultūras pārvaldes un Rīgas pilsētas rajonu jauno tradīciju padomju aktīvo darbību pilsētas partijas komitejas vadībā. Tieši uz šo laiku attiecas LKP CK 1964. gada 25. februāra lēmums par pasākumiem republikas iedzīvotāju antirelīgiskās audzināšanas uzlabošanā.

Jauno tradīciju padomes pārējās pilsētās bija aktīvākas nekā Rīgā un sekmīgi vadīja un veica visu tradīciju ieviešanas darbu. Šajā ziņā daudz ir darijušas un dara Siguldas, Liepājas, Tukuma, Daugavpils, Valmieras, Ogres un citu pilsētu padomes.²⁸

Lai koordinētu un vadītu padomju tradīciju ieviešanas darbu atsevišķos Rīgas pilsētas rajonu uzņēmumos, 1962. gada martā un aprīlī pie Rīgas rajonu darbaļaužu deputātu padomju izpildkomitejām tika izveidotas rajonu padomes, bet 1964. g. beigās un 1965. g. sākumā saskaņā ar Latvijas PSR Ministru Padomes 1964. g. 6. jūnija «Nolikumu par padomju sadzīves tradīciju ieviešanas un reliģisko kultu likumievērošanas kontroles komisijām» padomes pārorganizēja jaunā sastāvā.

Analizējot šo padomju darbu, jāatzīmē, ka tas ne visur un ne vienmēr bijis plānveidīgs, aktīvs; rajonu padomju funkciju lielāko daļu veica rajonu izpildkomiteju kultūras inspektori. Kā liecina prese, darbs sekmīgi rit Ļeņina rajonā: tur jauno tradīciju padomes locekļi izstrādājuši daudzu svētku scenārijus, kas pielāgoti rajonu rūpnīcām un vajadzībām, bet A. Popova radiorūpnīcas klubā notiek jauno tradīciju paraugvakari.²⁹

Daudz šajā nozarē darīts arī Proletāriešu un Kirova rajonā. Mazliet citādi ir organizēts Rīgas rajonu partijas komiteju ateisma padomju jauno tradīciju sektoru darbs. Faktiski tie pilda tādas pašas funkcijas kā rajonu jauno tradīciju padomes, taču veic to ar ideoloģisko komisiju un uzņēmumu partijas komiteju starpniecību.

Savā darbībā rajonu jauno tradīciju padomes balstās uz pilsētas izpildkomitejas lēmumiem, kā arī uz savu rajonu izpildkomiteju un partijas komiteju konkrētiem lēmumiem.

Šajā rakstā īsumā aplūkota jauno tradīciju darba organizācijas sistēma galvenokārt Rīgā. Ap-

mēram tādas pašas organizācijas un vadības formas ir arī citās lielākajās Latvijas pilsētās, izņemot nelielas pilsētiņas, kur jauno tradīciju rajona padomju nav. Labi pārdomātā darba organizācijas sistēma, darbinieku entuziasms izvirzījuši mūsu republiku to republiku skaitā, kuras padomju tradīciju ieviešanā var ņemt par paraugu.

Padomju ceremoniju apskatu sāksim ar laulību svinīgu reģistrāciju. Pēc padomju varas nodibināšanās Latvijā bija noteikts arī oficiāls laulību slēgšanas rituāls dzimtsarakstu birojā; tas ir obligāts visām personām, kas vēlas stāties laulībā. Taču bez minētās ceremonijas daļa laulājamo, kaut arī necīga, izpildīja un arī tagad vēl izpilda baznīcas laulības ceremoniju. Šis vecās ceremonijas saglabāšanās izskaidrojama ar atpalikušu uzskatu saglabāšanos vienā iedzīvotāju daļā; bez tam jauniešus, kas vēlējas stāties laulībā, neapmierināja arī toreizējā laulību reģistrācijas ceremonija dzimtsarakstu birojā, kas pirmajos pēckara gados nebija nekas cits kā kancelejska dokumentu noformēšanas un laulības apliecības izsniegšanas procedūra. Šāda laulību reģistrācija dzimtsarakstu birojā nebija pa prātam arī tai jaunlaulājamo daļai, kas reliģiskos uzskatus neatziņa. Tāpēc Latvijas, tāpat kā citu republiku, jaunieši uzsāka jaunus laulību reģistrācijas norises meklējumus; jaunajam laulību reģistrācijas rituālam vajadzēja būt svinīgam, skaistam, bagātam, lai, no vienas puses, tiktu izbeigts oficiālais kancelejskums laulību ceremonijā un, no otras puses, ietekmēta tā necīgā jaunatnes daļa, kas izmantoja baznīcas pakalpojumus.

Šādu meklējumu rezultātā 50. gados radās jauna laulību ceremonija komjauniešu, studentu u. tml. sabiedrisko kāzu veidā. Tās rikoja darba vietu sabiedriskās organizācijas kopā ar administrāciju uz uzņēmuma rēķina. Bija vērojami centieni rīkot grandiozas plaša vēriena kāzas ar lielu viesu skaitu un dārgām dāvanām. Taču uzņēmumi drīz bija spiesti atteikties no šādiem pasākumiem, jo tie izmaksāja pārāk dārgi un prasīja arī nesamērīgi lielus priekšdarbus. Sevišķi nepieņemamas sabiedriskās kāzas bija kolektīviem, kur strādnieku skaits sniedzās vairākos tūkstošos. Nepieņemamas tās izrādījās arī tanī ziņā, ka viesu skaitā iekļuva personas, kas līgavu un līgavaini tikpat kā nepazina, tādējādi kāzas jaunlaulātajiem no ģimenes svētkiem pārvērtās par uzņēmuma kolektīva svinībām. Minēto iemeslu dēļ, šķiet, Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildkomitejas pastāvīgā kultūras komisija 1959. gadā atzina šo formu par nepieņemamu un neieteica to ieviest masveidā.³⁰

No šādu grandiozu sabiedrisko kāzu rīkošanas atteicās arī Liepājas darbaļaudis.³¹ Tāpat Daugavpilī tās atzina ne visu uzņēmumu komjaunatnes organizācijas un arodorganizācijas.³² Tad Rīgas rūpnīcu un fabriku sabiedrisko organizāciju vadītāji nolēma aprobežoties tikai ar laulību reģistrā-

cijas svinīgu ceremoniju klubos un kultūras namos. Tolaik arī tika ierosināts jautājums par laulību pils celšanu Rīgā. Lai laulību reģistrācijas ceremoniju padarītu svinīgāku, Latvijas PSR Kultūras ministrija un Zinību biedrība izstrādāja īpašu svinīgas laulību reģistrācijas gaitu, bet Rīgas dzimtsarakstu birojs sastādīja šādas reģistrācijas grafiku labākajos pilsētas klubos un kultūras namos.

Jauno svinīgas laulību reģistrācijas ceremoniju Rīgā ieviesa kopš 1963. gada. Īpaši svinīgs svētku raksturs laulību reģistrācijas ceremonijai ir klubos. Tāpat kā agrāk, rīdzinieki, kas gatavojas doties laulībā, iesniedz pieteikumus pilsētas dzimtsarakstu birojā (Rīgas Leņina rajona iedzīvotājiem ir savs rajona dzimtsarakstu birojs). Dzimtsarakstu biroja darbinieki nosaka laiku un vietu, kur notiks laulību reģistrācijas ceremonija. Kad tuvojas noteiktais laiks, līgava un līgavainis saņem skaisti noformētu ielūgumu, kur un kad viņiem jāierodas vedējtēva, vedējmātes un viesu pavadībā. Ja ceremonija notiek klubā, tā darbinieki savlaicīgi sagatavo telpas, izgriezno vestibulu, zāli, istabu, kur notiek dokumentu noformēšana, kā arī uzaicina mākslinieciskās pašdarbības dalībniekus.

Svinīgās laulību reģistrācijas ceremonijas galvenie momenti jau pilnīgi nostabilizējušies un gandrīz visās Latvijas pilsētās ir vienādi, taču pats norises raksturs un gaita ir atkarīga no atsevišķu darbinieku iniciatīvas un izdomas.

Svinīgas laulību reģistrācijas ceremonija sākas ar līgavas un līgavaiņa, vedējpāra un viesu sagaidīšanu, dokumentu noformēšanu, tad seko laulību noslēgšanas akts, laulību apliecības izsniegšana un, beidzot, jaunlaulāto aizvadišana. Parasti kultūras nama vai kluba vestibulā jauno pāri sagaida meitenes (tā uzņēmuma aktivistes, kam pieder kultūras nams vai klubs) nacionālos tērpos. Tās uzaicina viesus uz garderobi, un pēc tam, mūzikai skanot, vedējtēvs un vedējmāte pavada jauno pāri uz telpu, kur dzimtsarakstu biroja darbinieki izpilda nepieciešamās formalitātes. Pēc tam līgava un līgavainis, viesu pavadīti, skanot mūzikai, dodas uz zāli, kur notiek laulību noslēgšanas akts. Līgava un līgavainis atbild uz tradicionālajiem dzimtsarakstu biroja pārziņa jautājumiem, apliecina savu apņemšanos stāties laulībā. Pēc tam vadītājs saskaņā ar Latvijas PSR likumu kodeksu par laulību un ģimeni pasludina laulību par noslēgtu. Skanot svinīgai mūzikai, līgavainis un līgava parakstās civilo aktu reģistrācijas grāmatā, apmainās gredzeniem un saņem laulības apliecību. Dzimtsarakstu biroja pārzinis apsveic jaunlaulātos.

Dažos kultūras namos un klubos šī ceremonija notiek uz krāšņi greznotas skatuves. Zālē sēž viesi — jaunlaulāto radnieki, paziņas, draugi, darba biedri, darba vietas sabiedrisko organizāciju pārstāvji.

Rūpnīcas VEF Kultūras pilī laulību reģistrācijas akts notiek īpaši iekārtotā telpā. Reģistrācijai sevišķu svinīgumu piešķir telpas noformējums. To rotā starmešu gaismā slīgstošs Padomju Savienības ģerbonis. A. Popova radiorūpnīcas klubā pēc

laulību apliecību izsniegšanas mākslinieciskās pašdarbības dalībnieki apsveikumam lasa jaunlaulātajiem vēltus dzejoļus, dažreiz seko vokālistu vai instrumentālistu priekšnesumi. Kad jaunlaulātie un vedējpāris nonāk no skatuves, tuvinieki un draugi tos apsveic, pasniedz ziedus, pēc tam, skatot kāzu maršam, visi dodas uz telpu, kur jau ir klāti galdi ar atspirdzinājumiem, vai arī iet uz garderobi. Jaunlaulāto ricībā ir fotogrāfs. Aizgājušā pāra vietā stājas cits pāris.

Krāšņi dekorētās telpas, mūzika, apsveikumi, ziedi — tas viss laulību reģistrācijas ceremoniju padara skaistu, svinīgu, palīdz ilgi saglabāt to kā jaunlaulāto, tā arī kāzu viesu atmiņā. Svinīgi un skaisti laulību reģistrācija notiek Liepājā, Siguldā, Daugavpilī, Cēsīs, Saldū, Ogrē, Valmierā, Talsos, Salacgrīvā un citās pilsētās. Par jau iesakņojušos tradīciju jāuzskata Liepājā izveidojusies paraža. Kopš 1959. gada pēc laulību reģistrācijas ceremonijas Liepājas jaunlaulātie par piemiņu šim lielajam notikumam ģimenes dzīvē iedēsta kociņus. Pilsētā jau izveidojies liels parks, kas nes ģimenes svētku parka vārdu.³³ Par paraugu noder arī pati laulību noslēgšanas ceremonija Liepājā. Kāzu maršam skanot, līgavainis un līgava dodas cauri nacionālos ģērbos tērptu meiteņu un zēnu ierindai uz zāli, kur notiek laulību reģistrācija. Šo ceremoniju vada pilsētas dzimtsarakstu biroja pārzinis un Liepājas drāmas teātra galvenais režisors. Obligāts svinīgās ceremonijas dalībnieks ir arī Liepājas viru koris «Dziedonis».³⁴

Ne mazāk svinīgi notiek laulību reģistrācija Ogrē, kur jaunceltajā Padomju namā rajona dzimtsarakstu birojā ierādīta īpaša telpa.

Daudz iniciatīvas un izdomas šai lietai veltījuši valmierieši. Tā, piemēram, laulību reģistrācijas ceremonija 1963. gada 31. decembrī notika pie Jaungada eglītes. Jaunlaulātos apciemoja Salatēvs, nesot jautrību, novēlējumus un dāvanas.³⁵ Krāšņi un svinīgi šīs ceremonijas notiek arī Siguldas rajona kultūras namā.

Te vietā būtu minēt arī Cēsu, Daugavpils un Valmieras jauno tradīciju padomes iniciatīvu; padomes ik gadus regulāri uzaicina jaunlaulātos uz ģimenes vakariem kultūras namā. Pie kafijas tases jaunie laulātie draugi noklausās pēc viņu vēlēšanās sastādītu koncertu, var dejot, konsultēties pie speciālistiem kulinārijas, medicīnas un citos jautājumos, tikties ar sudraba un zelta kāzu jubilāriem. Dažreiz šādos vakaros ir organizētas rokdarbu vai mēbeļu izstādes, kur vakara dalībnieki var ne vien saņemt padomus dzīvokļa iekārtošanai, bet arī pasūtīt mēbeles.³⁶

Minētie piemēri par jaunās laulību ceremonijas norisi dažādās Latvijas pilsētās liecina par lielo dažādību tās formās. Turpretī jaunās kāzu ceremonijas saturs visur ir vienāds. Atšķirībā no vecās baznīcas ceremonijas, kurā izpaudās sievietes zemākais stāvoklis, jaunā kāzu ceremonija balstās uz vienlīdzību ģimenes dzīvē, kas ir uz mīlestības un draudzības pamata līdztiesīgu jauniešu brīva savienība.

Jaunās ceremonijas būtība ir tā, ka svinīgā laulību noslēgšanā intīmas, personiskas dabas notikumi kļūst arī sabiedriski. Rezultātā ikviena jaunbūvētā ģimene ir cieši saistīta ar sabiedrību, cilvēku kolektīvu, kas ir tās laimes un labklājības avots. Notikuma sabiedriskā nozīme izpaužas arī tādējādi, ka tas ne vien ceļ jaunlaulāto morālo atbildību sabiedrības priekšā, bet liecina arī par pēdējās dziļo ieinteresētību jauniešu laimē un labklājībā, ikviena savas sabiedrības locekļa likteni.³⁷

Svinīgo laulību reģistrācijas ceremoniju jaunieši uzņem atsaucīgi. Lielākā daļa jauniešu, kas grib doties laulībā, lūdz laulību reģistrēt svinīgos apstākļos kultūras namos vai klubos. Maz ir gadījumu, kad laulājamie atsakās no šādas ceremonijas; šādi gadījumi turklāt izskaidrojami ne ar subjektīviem, bet drīzāk gan ar objektīviem cēloņiem, kas nav atkarīgi no laulību noslēdzējiem.

Rīgā svinīga laulību reģistrācijas ceremonija notiek labākajos kultūras namos un klubos, kā, piemēram, LRAP Kultūras namā, VEF Kultūras pilī un kultūras namā «Draudzība», A. Popova radiorūpnīcā un rūpnīcā «Omega» klubā (Ļeņina rajonā). Reģistrāciju kultūras namos mēdz piešķaņot lieliem valsts svētkiem — 1. Maijam un 7. novembrim, 8. martam vai Jaungadam. Šādās dienās nereti tiek reģistrēti 30—50, dažreiz pat vairāk pāru. Pēdējos gados, salīdzinot ar 50. gadiem, ievērojami uzlabojies arī pilsētas dzimtsarakstu biroja darbs.

Svinīgas laulību reģistrācijas ceremonijas pilnīgu iesakņošanu, pēc mūsu domām, traucē tas, ka Rīgā vēl nav laulību pils. Ar šādas pils uzcelšanu atkrīst daudz organizatoriska rakstura grūtību, kas saistītas ar laulību ceremonijas norisi, jo to pāru skaits, kas vēlas laulības reģistrēt svinīgos apstākļos kultūras namos un klubos, ik gadus pieaug. Pēc Rīgas pilsētas Izpildkomitejas Kultūras pārvaldes datiem, Rīgā 1965. gadā kultūras namos reģistrēto laulību skaits, salīdzinot ar 1963. gadu, bija pieaudzis divkārt.³⁸ Šis skaits ir nedaudz mazāks par dzimtsarakstu birojā reģistrēto laulību skaitu šajos gados. Citās Latvijas pilsētās attiecība ir citāda. Tā, piemēram, Daugavpilī 1964. gadā kultūras namos un klubos svinīgi reģistrēto laulību skaits bija daudz lielāks par dzimtsarakstu birojā reģistrēto laulību skaitu, Jelgavā — nedaudz mazāks.

Pilsētās to jauniešu skaits, kuri laulājas baznīcā, ir niecīgs.³⁹ Augstāks šis procents ir Latgales pilsētās, kur ir spēcīgāka katoļu baznīcas ietekme. Dabiski, ka, ieviešot jaunās tradīcijas, padomju partijas un komjaunatnes organizācijām īpaša vēriba jāveltī Latgalei. Istenībā šis darbs Latgales pilsētās, izņemot Daugavpili un Krāslavu, organizēts vāji. Bez tam ilgu laiku valdīja uzskats, ka Latgalei nepieciešamas sevišķas jauno tradīciju ieviešanas metodes, tāpēc daudz laika tika veltīts apstākļu izpētei un jauno tradīciju ieviešanas iespēju noskaidrošanai Latgalē. Taču, tieši otrādi, jauno tradīciju ieviešanu vajadzēja sākt ar Lat-

gali, jo jauno ceremoniju un rituālu trūkums šeit daļu jaunatnes, kas tiecās pēc svinīgas svētku ceremonijas, noveda baznīcas kalpu rokās, kuri, kā zināms, ceremonijas emocionālajai pusei veltī ļoti lielu uzmanību.

Joprojām turpina pastāvēt arī 50. gados ieviesies paradums rīkot sabiedriskās kāzas, lai gan, kā jau minēts, tās netika ieteiktas. Šo kāzu formu sevišķi bija iecienījuši Maskavas rajona uzņēmumi (piemēram, Vīnu un liķieru fabrika, firma «Latvija», Porcelāna un fajansa fabrika, Medicīnisko preparātu rūpnīca, rūpnīca «Sarkanais kvadrāts» u. c.). Sabiedriskās kāzas rīko arī vairāki citu Rīgas rajonu un pilsētu uzņēmumi, taču to skaits nav liels — gadā notiek apmēram 5—6 sabiedrisku kāzu gadījumi vienā Rīgas rajonā. Sabiedriskās kāzas tiek rīkotas uzņēmumu klubos vai sarkanajos stūrīšos pēc jaunā pāra vēlēšanās un galvenokārt par viņu līdzekļiem. Dažreiz zināmu summu sabiedrisko kāzu sarīkošanai piešķir uzņēmuma administrācija vai sabiedriskās organizācijas. Arī pati laulību reģistrācija notiek klubā vai sarkanajā stūrītī, kur pēc uzaicinājuma ierodas dzimtsarakstu biroja darbinieki. Pašas kāzu svinības norit pēc iepriekš izstrādāta scenārija, kurā izmantots daudz tautas kāzu paražu elementu.

Kaut arī svinīgas laulību ceremonijas galvenā norise jau izveidojusies un nostabilizējusies, tomēr aizvien vēl jādoma par svinību programmas māksliniecisko izveidi un dažādošanu, pretējā gadījumā svinīgas laulību reģistrācijas ceremonija zaudēs savu krāšņumu un svinīgumu un nespēs saistīt jauniešu uzmanību. Jau tagad dažviet klubu darbinieki, paļaudamies uz savu pieredzi, sāk izturēties pavirši pret kāzu ceremoniju organizēšanu. Rezultātā ceremonija jaunlaulātajos neizraisa nekādu pārdzīvojumu. Tā, piemēram, par ne visai veiksmīgu jāatzīst laulību ceremonija 1965. gada decembrī kādā no Rīgas pilsētas Ļeņina rajona klubiem. Nebija padomāts par jauno pāru sagaidīšanu, vestibilā atradās liels strādnieku masas, kuri darba apģērbos tieši no darbgaldiem devās uz ražošanas apspriedi, kas notika vienu stāvu augstāk. Jauno pāru un viesu klātbūtnē notika nepaveiktie priekšdarbi utt. Ļoti maz skanēja mūzika. Šāda klubu darbinieku attieksme pret padomju ceremoniju organizēšanu un norisi neveicinās jauno tradīciju ieviešanu. Tikai labi organizētas kāzu ceremonijas sekmēs padomju kāzu rituāla stabili iesakņošanu un novērsīs no baznīcas to jaunatnes daļu, kas vēl sliecas izmantot baznīcas pakalpojumus.

Paražai jauniešiem iesvētīties ir dziļas saknes. Tā radās sen pirms kristietības un pēc savas izcelsmes nav reliģiskas dabas. Taču laiku gaitā to, tāpat kā daudzas citas tradīcijas, savā ziņā pārņēma baznīca, izveidojot savu reliģisku konfirmācijas jeb iesvētību rituālu. Konfirmācijas laikā jaunieši pie dievgalda bauda svēto vakarēdienu, ap-

liecina savu ticību dievam un gatavību kalpot tam. Lieki runāt, cik šī ceremonija ir bīstama un kaitīga jauniešiem.

Bezreligīso pilngadības svētku ceremonijas iniciatoru gods, šķiet, pieder Tukuma rajona Jaunpils iedzīvotājiem, kas šādus svētkus sarīkoja 1955. gadā.⁴⁰

Rīgā pilngadības svētki pirmo reizi bija noorganizēti, liekas, tikai 1958. gadā dažu Proletāriešu rajona uzņēmumu («Rīgas manufaktūras», Tramvaju un trolejbusu parka u. c.⁴¹) un kultūras namā «Draudzība» Oktobra rajona uzņēmumu (RER, Dīzeļu rūpnīcas, Elektrospuļdzū rūpnīcas u. c.) jauniešiem.⁴² 1959. gadā pilngadības svētki tika rīkoti arī citos Rīgas pilsētas rajonos. Kā liecina apraksti par pirmajiem pilngadības svētkiem, to norise un programma dažādās pilsētās bija dažāda. Taču tiem visiem raksturīgs neparasts krāšņums, dziļš idejisks saturs un masveidība.

Rīgas Kirova rajona jauniešu pirmie pilngadības svētki notika Pionieru pils Sarkanajā zālē. Šiem svētkiem Dailes teātra režisors bija sagatavojis īpašu montāžu. Tajā bija paredzēta jauniešu svinīga tikšanās ar rajona uzņēmumu komjaunatnes un partijas organizāciju pārstāvjiem. Tad, pieņemot Tēvijas kara varoņus, jaunieši deva svinīgu solījumu godīgi kalpot dzimtenei, visus savus spēkus un zināšanas ziedot komunisma celtniecībai. Zālē uz paaugstinājuma stāvēja vecs ozols, zem tā zariem sēdēja jauniešu vecāki un goda viesi. Tie cits pēc cita sveica jauniešus. Pēc tam apsvēkumus un novēlējumus teica PSRS Tautas skatuves mākslinieks Ed. Smiļģis un vecie revolucionāri. Svētki noslēdzās ar koncertu un dejām.

Daudz iniciatīvas un izdomas parādījuši Tukuma, Valmieras, Liepājas, Pļaviņu, Siguldas u. c. pilsētu pilngadības svētku organizētāji. Piemēram, Tukumā un Pļaviņās pirmajos gados svētku gājienam ievadīja Lāčplēsis u. c. varoņi. Pie klubiem jubilārus un viesus sagaidīja pionieru ierinda un nacionālos tērpos ģerbušās meitenes ar ziediem rokās.⁴³

Laiku gaitā Rīgā un citās pilsētās pilngadības svētku ceremonija mainījās un ieguva citu, jau diezgan noteiktu veidu. Ja agrāk pilsētās pilngadības svētkus svinēja lielākoties atsevišķu vai vairāku radniecīgu uzņēmumu vai viena mikrorajona apjomā, tad tagad gandrīz visur tos svin pilsētas mērogā (Rīgā — viena rajona mērogā), bet rajonu centros pat visa rajona mērogā pilsētu un lauku jauniešiem kopā. Pilngadības svētku rītā svētku drānās tērtie jaunieši pulcējas noteiktā vietā. Rajonu centros, kā jau atzīmēts, svinības piedalās ne vien pilsētas, bet arī padomju saimniecību un kolhozu jaunieši, kuri ierodas uz svētku vietu rotātās mašīnās. No pulcēšanās vietas, kas parasti ir rajona vai pilsētas komjaunatnes komiteja, svētku dalībnieku gājiens ar ziediem un karogiem, orķestrim skanoš, dodas uz Ļeņina pieminekli (Rīgā un dažās citās pilsētās) vai uz Lielā Tēvijas kara varoņu kapiem, kur pilngadības svētku dalībnieki, piedaloties sabiedrisko or-

ganizāciju pārstāvjiem, pilsētu un rajonu darbaļaužu deputātu padomju izpildkomiteju atbildīgajiem darbiniekiem, dod svinīgu solījumu uzticīgi kalpot dzimtenei un pieminekļu pakājē noliek ziedus.

Pilngadības svētku otrā daļa norit klubos vai kultūras namos, taču pilsētu un lauku jauniešiem atsevišķi, jo lauku jaunieši no rajona centra dodas uz savu saimniecību klubiem.

Pasākumi Rīgā un citu pilsētu klubos ir dažādi un atkarīgi no svētku vadītāju iniciatīvas. Klubos draudzīgā atmosfērā, parasti piedaloties daudziem viesiem, draugiem un tuviniekiem, jauniešus sveic pilsētas vai rajona komjaunatnes komitejas darbinieki, jauniešu darba vietu administrācijas vai sabiedrisko organizāciju pārstāvji, ierodas revolūcijas un darba veterāni ar novēlējumiem un vēltījumiem. Pēc tam tiek pasniegtas pilngadības apliecības, kā arī darba biedru, draugu un tuvinieku dāvanas un ziedi. Seko koncerts, dejas, spēles un rotaļas. Rīgas pilsētas Maskavas rajona jaunieši pēc pilngadības apliecību saņemšanas pulcējas svētku vakaram kafējnicā «Aelita». Svētku vakarā dažreiz jaunieši dodas kopīgās pastaigās uz Daugavas krastmalu.

Dažu Rīgas rajonu (Ļeņina, Maskavas, Proletāriešu) vadītāji vairākkārt mēģināja rīkot savu rajonu pilngadības svētkus brīvā dabā, parkos un dārzos (Miera, Kirova, Arkādijas dārzā, Doles salā, Saulkrastos u. c.), taču gan meteoroloģisko apstākļu, gan arī vairāku citu iemeslu dēļ tie nekatreiz izdevās tā, kā bija iecerēts.

Pilngadības svētkus parasti mēdz atzīmēt Padomju jaunatnes dienā, kas, kā zināms, ir jūnija pēdējā svētdiena. Bez šiem kopējiem pilngadības svētkiem Rīgā, kā arī vairākās citās pilsētās dažos uzņēmumos ir kļuvis par paradumu vēl atsevišķi sarīkot svinības par godu pilngadību sasniegušajiem sava uzņēmuma jauniešiem. Parasti šīs svinības rīko pēc rajona pilngadības svētkiem, un tās bieži notiek pie kafijas tases, darba biedru un tuvinieku sabiedrībā. Atšķirībā no rajonu vai pilsētu mēroga pilngadības svētkiem rūpnīcu klubos rīkotie svētki notiek mazākā kolektīvā, tuvāko darba biedru un draugu pulkā, tāpēc tiem raksturīga sirsnīgāka, draudzīgāka atmosfēra.

Rīgā pilngadības svētkus klubos un sarkanajos stūrīšos rīko tādas rūpnīcas un fabrikas kā «Somdaris», «Rīgas manufaktūra», «Sarkanā zvaigzne», firma «Latvija», tekstilkombināts «Sakta», fabrika «Lenta», A. Popova radiatorrūpnīca u. c. Skaisti un svinīgi, kā tas vairākkārt ir atzīmēts presē,⁴⁴ pilngadības svētki tiek organizēti rūpnīcas «17. jūnijs» klubā. Šeit svētki parasti notiek pie kafijas tases, tajos bieži vien uzstājas Rīgas teātru aktieri. Šādos vakaros obligāti piedalās uzņēmuma direktors, partijas un komjaunatnes pirmorganizāciju sekretāri, vietējās komitejas priekšsēdētājs.

Pilngadības svētku audzinošā nozīme ir nenovērtējama. Pareizi organizēti, tie audzina jauniešos padomju patriotismu, dzimtenes mīlestību un uzticību partijai, veicina draudzības, kolektīvisma,

internacionālisma jūtu attīstību. Šajā ziņā liela nozīme ir semināriem un praktiskajām nodarbībām, tāpat arī pirms pilngadības svētkiem jauniešu ekskursijām uz republikas vēsturiskajām vietām. Šie ar pilngadības svētkiem saistītie pasākumi apliecina jauniešiem, ka pilngadības sasniegšana ir ne vien svarīgs notikums viņu personiskajā dzīvē, bet arī nozīmīgs notikums viņu darba vietu kolektīvu dzīvē, visas padomju sabiedrības dzīvē. Pilngadības svētku dziļais saturs, emocionalitāte saista padomju jaunatni, kas uz visiem laikiem atbrīvojusies no baznīcas valgiem. Par pilngadības svētku masveidību, par to, ka jaunatne tos atzīst, liecina statistikas dati. Piemēram, 1962. gadā Ogres un Madonas rajonā svētkos piedalījās pāri par 400, Dobeles — 535, Jēkabpils — 763 astoņpadsmit gadu vecumu sasnieguši jaunieši.⁴⁵

Pilngadības svētku dalībnieku skaits Latvijas pilsētās ik gadus aug. Taču jāievēro vēl, ka ne visi jaunieši arī no tiem, kas novērsušies no baznīcas, piedalās padomju pilngadības svētkos. Statistikas dati rāda, ka lielākajās pilsētās vēl diezgan ievērojams jauniešu skaits nepiedalās padomju pilngadības svētku ceremonijā. Tātad šī krāšņā, svinīgā ceremonija jauniešu vidū vēl netiek pietiekami plaši un pārdomāti popularizēta. Tāpēc komjaunatnes darbiniekiem jāveltī maksimālas pūles, lai šie skaistie jauniešu svētki pārvērstos par patiesi kolektīvām svinībām, kas liecinātu par jauno pilsoņu sociālo briedumu.

Vārda došanas svinībām, tāpat kā jau minētajai kāzu ceremonijai, jāpilda divas funkcijas: jāaizstāj bērnu kristīšana baznīcā un jāpārvērš oficiālā bērnu reģistrācija dzimtsarakstu biroja par krāšņu, svinīgu ceremoniju. Taču, diemžēl, jāatzīst, ka tradīcijas, kas saistās ar jaunpiedzimušā reģistrāciju un vārda došanas svinībām, pagaidām ir mazāk izplatītas, galvenokārt tāpēc, ka līdz šim nav atrasta kaut cik piemērota šīs ceremonijas forma.

Veids, kādu šīm svinībām ir iecerējušas atsevišķas organizācijas un uzņēmumi, ne vienmēr atbilst svētku saturam. Jaunās bērnu reģistrēšanas ceremonijas ieviešanu sarežģī arī tas, ka svinības jānodrošina īpaši apstākļi, lai būtu iespējams ievērot nepieciešamos medicīniskos piesardzības soļus.

Saskaņā ar likumu jaunpiedzimušajiem jānodod vārds un tie jāreģistrē dzimtsarakstu birojā mēneša laikā pēc piedzimšanas. Tātad tas nozīmē, ka visa ceremonija īsteni būtu jāorganizē šajā laikā, turklāt dzimtsarakstu birojā darbiniekiem. Taču kā Rīgā, tā arī citās pilsētās dzimtsarakstu biroja darbiniekiem organizēt svinīgo ceremoniju nākas visai grūti, jo trūkst attiecīgu telpu. Mēģinājumi šiem pasākumiem izmantot kultūras namus un klubus arī nebija veiksmīgi, jo, ierīkojot klubus, netika domāts, ka kādreiz te vajadzēs uzņemt mēnesi vecus apmeklētājus. Bez tam vecāki ne labprāt grib vēst mazuļus tiem nepiemērotās sabiedriskās vietās, dažreiz to neatļauj arī mātes veselī-

bas stāvoklis. Šie apstākļi mudina meklēt notikuma atzīmēšanai piemērotāku formu. Rēzeknē, piemēram, dzimtsarakstu biroja darbinieki sāka apmeklēt jaunpiedzimušos vecāku mājās un izsniegt dzimšanas apliecības tur.⁴⁶ Taču arī šī forma sadzīvī neieviesās, jo dzimtsarakstu biroja darbiniekiem tā radija lielas grūtības. Neērtības sagādāja arī piedalīšanās ģimenes mielastos, kas tika rīkoti biroja darbiniekiem par godu.

Pašlaik republikā, kā pilsētās, tā arī uz laukiem, ieviesies paradums, saskaņā ar kuru klubu darbinieki, uzņēmumu vietējās komitejas utt. rīko svētkus 2—5 gadi veciem bērniem. Jau zināmā mērā izveidojies arī šo svētku rituals. Taču problemātisks liekas svētku nosaukums, kas neatbilst to saturam, jo daudzi svētku rīkotāji tos turpina saukt par vārda došanas svinībām, lai gan faktiski nekāda vārda došana svētkos nenotiek un svētku dalībniekiem jau sen ir dzimtsarakstu birojā reģistrēti vārdi un dzimšanas apliecības. Šajos svētkos bērniem izsniegtajām apliecībām nav nekāda juridiska spēka un nav arī nekādas sevišķas jēgas. Lai gan uz svētku nosaukuma neatbilstību to saturam ne reizi vien aizrādīts literatūrā,⁴⁷ taču līdz šim jautājums palicis neatrisināts.

Pareizāk rīkojas tie bērnu svētku organizētāji, kas, svētkiem dodot «bērības svētku» vārdu, piešķir tiem citu jēgu, proti, tie ir svētki, ar ko tiek atzīmēta jauno pilsoņu svinīga uzņemšana kolektīvā. Šie svētki it kā apstiprina, ka bērnu audzināšana ir ne vien vecāku pienākums, bet par to jā rūpējas arī sabiedrībai, kolektīvam. Taču, vērtējot šos svētkus no ateistiskās audzināšanas uzdevumu viedokļa, proti, ka tiem jāizspiež kristības, jāsecina, ka arī šādā veidā tie neatbilst savam uzdevumam. Kā liecina etnogrāfu ekspedīciju materiāli, bieži abi notikumi pastāvēja līdzās — vecāki pagūst gan nokristīt bērnus baznīcā, gan arī piedalīties klubu rīkotajos bērības svētkos. Aprādīto iemeslu dēļ daudzi Rīgas klubu darbinieki nelabprāt ķeras pie šo svētku organizēšanas un dod priekšroku «bērnu rītiem», kas veltīti kādam konkrētam notikumam vai datumam.

Spriežot pēc citu Padomju Savienības pilsētu pieredzes, ar bērnu reģistrēšanu un vārda došanu saistītās ceremonijas ieviešanas problēma, šķiet, mūsu republikas pilsētās atrisināsies tikai tad, kad tiks ierādītas vai uzceltas šim nolūkam speciālas telpas. Tā tas, piemēram, bija Ļeņingradā. Līdz 1963. gadam svinīga bērnu reģistrācija notika klubos, taču neregulāri, un aptvēra nelielu bērnu skaitu. Tikai tad, kad pilsētā uzcēla īpašu pili «Maļutka», stāvoklis krasi mainījās.⁴⁸ Ievēribu pelna, arī piemiņas medaļas «Dzimis Ļeņingradā» un pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildkomitejas apsveikuma pasniegšana vecākiem.

Rīgā un citās republikas pilsētās pēdējā laikā dzimtsarakstu biroja darbinieki, neraugoties uz grūtībām, mēģina rast izeju no situācijas. Piemēram, Rīgas pilsētas dzimtsarakstu birojs 1966. gada augustā pirmo reizi rīkoja jaunpiedzimušo svinīgu reģistrāciju un dzimšanas apliecību izsniegšanu

visas pilsētas mērogā Pionieru pils Baltajā zālē.⁴⁹ Taču grūti spriest, vai dzimtsarakstu biroja darbiniekiem izdosies šādu svinīgu reģistrācijas ceremoniju rīkot regulāri visiem jaunpiedzimušajiem ridziniekiem. Labāks stāvoklis ir nelielās pilsētās, kaut vai, piemēram, Krāslavā. Te jaunajām svinībām katra mēneša pēdējā svētdienā izmanto šim nolūkam speciāli paredzētu namu.⁵⁰

Mazpilsētās sakarā ar nelielo dalībnieku skaitu šādas svinības organizēt ir vieglāk. Piemēram, Krāslavā katru mēnesi svinīgi reģistrē 3—4 (retumis 10—12) jaunpiedzimušos.

Tāda ir vārda došanas svētku attīstības vēsture. Tagad īsumā aplūkosim bērnības svētku norisi.

Lielākās pilsētās (kā Rīgā, Liepājā) bērnības svētkus rīko darba vietu sabiedriskās organizācijas sava kolektīva locekļu bērniem, nelielās pilsētās vai strādnieku ciematos (Vaiņodē, Stendē u. c.) šie svētki notiek visas pilsētas vai ciemata mērogā, t. i., vairāku uzņēmumu bērniem. Svētki ir krāšņi, tiem liksms raksturs, reizēm tie notiek ar klātienē galdiem vecākiem un gavilniekiem. Parasti svētkus cenšas pieskaņot Starptautiskajai bērnu aizsardzības dienai, ko atzīmē 1. jūnijā. Kā ziņo laikraksti, labi šos svētkus organizē Talsos, Sabilē, Kuldīgā, Kandavā, Siguldā u. c. Lūk, kā 1960. gadā bērnības svētkus organizēja Līgatnes papīrfabrika. Pa ziedu paklāju ar zaļumiem krāšņi rotātajā kluba zālē iesoļoja bērni (35 cilvēki), to vecāki un kūmas. Mazos gavilniekus te sveica fabrikas direktors un sabiedrisko organizāciju pārstāvji. Svinībās piedalījās, izsniedza apliecības un novēlējumus vecākiem teica rakstnieks Žanis Grīva un dzejnieks Ojārs Vācietis. Pionieri gavilnieku vecākiem pasniedza ziedus. Bez sabiedriskajiem pārstāvjiem jubilārus sveikt bija ieradusies ģimenes draugi un tuvinieki.⁵¹

Ne mazāk krāšņi bērnības svētki norit Talsu kultūras namā. Te svētkiem iekārtotas divas zāles. Viesi pulcējas lielajā svinību zālē, bet gavilnieki ar vecākiem un kūmām — mazajā, kur tiem iespējams sakārtoties. No šejienes bērni vecāku un kūmu pavadībā cauri bērnudārza audzēkņu «goda sardzei» dodas uz svinību zāli, kur tos sagaida vecāku darba vietu sabiedrisko organizāciju pārstāvji, komjaunatnes rajona komitejas sekretārs, pilsētas Izpildkomitejas priekšsēdētājs un citi atbildīgi darbinieki un viesi. Tie sveic ikvienu jubilāru un tā vecākus un pasniedz mazuļiem svinību apliecības un dāvanas. Bērnudārza audzēkņi nolasa ikvienam jubilāram veltītu dzejoli. Nereti svētku rīkotāji iekārto īpašas bērnu reģistrācijas goda grāmatas, kur vecāki un kūmas parakstoties apņemas palīdzēt vecākiem un sabiedrībai audzināt bērnus, lai tie izaugtu par pilnvērtīgiem mūsu valsts pilsoņiem. Svētkus noslēdz koncerts un rotaļas mazajiem.⁵²

Rīgā bērnības svētkus labi organizē RER kultūras nams, rūpnīcas «Lenta» klubs, A. Popova radiatorūpnīcas klubs u. c. Dažuviet svētku laikā klubos tiek uzaicināti bērnu ārsti, kas vecākiem sniedz konsultāciju par bērnu kopšanu un audzināšanu.

Neraugoties uz krāšņumu un emocionalitāti, šī tradīcija pilsētās vēl nav kļuvusi par masveida parādību. Piemēram, Rīgā 1963. gadā bērnības svētkos piedalījās tikai 330 bērnu,⁵³ Jelgavā 1963. gadā šajos svētkos piedalījās 78 ģimenes, Jūrmalā — 23, Ventspilī — 90 ģimenes utt.⁵⁴

Pilnīgi jaunas tradīcijas, kas saistās ar iedzīvotāju personisko dzīvi un radušas 50. gadu beigās, ir jauniesaucamo svinīga aizvadišana Padomju Armijā, kā arī svinīga pirmās pases izsniegšana 16 gadu vecumu sasniegušiem jauniešiem. Abām šīm tradīcijām ir liela nozīme jaunatnes patriotiskajā audzināšanā. Jauniesaucamo aizvadišanas svinības notiek galvenokārt atsevišķos uzņēmumos, bet dažos Rīgas rajonos — visa rajona mērogā. Šo svētku sarīkošanu uzņemas jauno tradīciju padomes, rajona izpildkomitejas kultūras nodaļas inspektori, klubu darbinieki, arī rajona kara komisariāta un rajona milicijas daļas darbinieki. Svinīga jauniešu aizvadišana armijā notiek, pēc tam kad ticis izsludināts kārtējais iesaukums aktīvajā karadienestā. Pasākuma organizētāji saistās ar jauniesaucamo darba vietu sabiedriskajām organizācijām, sagādā līdzekļus ziedu un dāvanu iegādei. Iesaucamajiem un viņu vecākiem savlaicīgi tiek piesūtīti ielūgumi. Dekorētās klubu telpās jauniesaucamos un viesus sagaida rajona kara komisariāta un jauno karavīru darba vietu pārstāvji. Daudzos klubos šajā vakarā notiek tikšanās ar Lielā Tēvijas kara dalībniekiem, revolūcijas veterāniem, kuri ar nākamajiem dzimtenes sargiem dalās atmiņās un stāsta dažādas epizodes no savas bagātās dzīves. Iesaucamajiem pasniedz dāvanas un novēl panākumus dienestā. Tad seko koncerts, kura programmu sastādījuši paši jauniesaucamie, dejas, spēles. Dažos uzņēmumos, kā, piemēram, konservu fabrikā «Kaija», šos vakarus rīko «zilo uguntiņu» veidā. Tēvijas kara dalībnieku stāstījums un šefības karaspēka daļu karavīru uzstāšanās šādos vakaros mijas ar mākslinieku vai uzņēmuma pašdarbības kolektīvu priekšnesumiem. Svinīgā atvadišanās no kolektīva atstāj lielu ietekmi uz jauniesaucamajiem. Sabiedrisko organizāciju interese ceļ viņu apzinīgumu, atbildības sajūtu. Bez tam tikšanās ar kara veterāniem un revolucionāro notikumu dalībniekiem stiprina dzimtenes mīlestību, kā arī modina dziļas cieņas jūtas pret kritušajiem varoņiem.

Tradīcijas, kas saistās ar jauniešu iesaukšanu aktīvajā karadienestā, neaprobežojas tikai ar jauniesaucamo pavadišanu. Lieliska parādība, kas izveidojusies šīs tradīcijas rezultātā, ir ciešie sakari starp jaunajiem karavīriem un darba vietu kolektīviem, kas pastāv visu dienesta laiku. Tie izpaužas vēstuļu apmaiņā, kā arī personisku tikšanos organizēšanā, karavīriem ierodoties atvaļinājumā. Pēdējā no minētajām paražām gan nav vēl visai izplatīta, taču daudzos Rīgas uzņēmumos un rūpnīcās stabili ieviesusies sadzīvē.

Jau nostabilizējušies galvenie momenti arī svi-

nīgas pirmās pases izsniegšanas ceremonijā. Šie svētki Rīgā tiek rīkoti viena rajona, bet nelielās pilsētās — visas pilsētas mērogā un aptver galvenokārt skolu jaunatni. Tā kā svētki tiek rīkoti uzreiz lielam dalībnieku skaitam, tad, lai vakars būtu interesantāks, pasu izsniegšana un jubilāru apsveikšana mijas ar mākslinieku priekšnesumiem. Vakarū parasti ievada V. Majakovska dzejolis par padomju pasi. Tad seko darba veterānu un milicijas pasu galda priekšnieka uzruna. Populārā un interesantā veidā tie pastāsta par padomju pases un padomju pavalstniecības nozīmi, par jauniešu tiesībām un pienākumiem, kas saistās ar pases saņemšanu. Vakarū noslēdz koncerts un dejas.

Uz pirmās pases izsniegšanas svinībām reizē ar jauniešiem jau savlaicīgi tiek uzaicināti viņu vecāki un draugi, kuru klātbūtne piešķir vakaram siltu ģimenes atmosfēru. Galvenā šo svētku nozīme ir tā, ka tie uz visiem laikiem darijuši galu birokrātiskajai pelēcībai pasu izsniegšanā milicijas nodalī. Ar savu dziļo saturu un emocionalitāti tie palīdz ieaudzināt jauniešos pilsonisko stāju, patriotisma un mīlestības jūtas uz Padomju dzimteni.

Par to, ka šī tradīcija stabili iesakņojusies Latvijas pilsētu sadzīvē, liecina kuplais jauniešu skaits, kas ik gadus piedalās svētkos. Rīgā, piemēram, 60. gados pases svinīgā ceremonijā izsniedza 16 gadu vecu jauniešu absolūtajam vairākumam.⁵⁵ Tāda pati aina vērojama arī republikas citās pilsētās.

Nobeigumā vēl jāaplūko ceremonijas, kas saistās ar mirušo apglabāšanu un piemiņu. Šai ceremonijai ir īpaša vieta citu sadzīves un ģimenes ceremoniju vidū, vispirms jau tāpēc, ka tā saistās ar lielām bēdām cilvēku dzīvē un tālab vien prasa īpašu attieksmi, otrkārt, tāpēc, ka bērū ceremonijā baznīcas ietekme ir visspēcīgākā un veicina reliģiskās pasaules uzskata saglabāšanos. Reliģiskās bērū ceremonijas galvenā sastāvdaļa ir sprediķis, tas vieš pesimistisku noskaņojumu, izraisa domas par zemes dzīves nīcību, par cilvēka bezspēcību, tādējādi kaitīgi ietekmējot cilvēku apziņu.

Turpretī sabiedriskās bērū ceremonijas mērķis ir veicināt materiālistiskā pasaules uzskata nostiprināšanos, audzināt cieņas jūtas pret mirušajiem, mācīt ļaudis cienīt dzīvi, padomāt par tās jēgu.

Kā jau teikts, mirušo apglabāšanas laicīgā ceremonija radusies jau pagājušā gadsimta beigās revolucionāri noskaņoto strādnieku vidū; daudzi tās elementi saglabājušies līdz pat mūsdienām un ir mūsdienu apbedīšanas ceremonijas sastāvdaļa. Jaunās bērū ceremonijas visraksturīgākā iezīme ir tā, ka bēdās par aizgājušo dalās ne tikai tā tuvinieki un radī, bet arī mirušā vai tā tuvinieku darba vietas kolektīvs. Sabiedrības līdzdalība bēdās, kas piemeklējušas cilvēkus, rūpes par to turpmāko likteni zināmā mērā palīdz pārciest bēdas un piešķir ceremonijai īpašu humānisma nokrāsu.

Mūsdienu apbedīšanas ceremonija pamatvilcienos gandrīz visās Latvijas pilsētās ir vienāda. Tās

organizēšanu parasti uzņemas mirušā darba vietas sabiedriskās organizācijas. Zārku ar mirstīgajām atliekām atvadībām novieto kapličā, klubā vai kultūras namā, izrotā ziediem, organizē mirušā darba biedru un draugu goda sardzes. Atvadu ceremoniju iesāk oficiālie (bērū komisijas) pārstāvji, tad atvadu vārdus saka mirušā darba biedri. Ceremonijas laikā skan sēru mūzika, kora vai solistu dziesmas. Pēc atvadišanās, ja tā notikusi klubā, zārku ar mirstīgajām atliekām novieto mašīnā, un sēru gājiens dodas uz kapiem.

Mirušo atceres svētki (kapu svētki, mirušo piemiņas dienas, sveciņu vakari) latviešiem pazīstami kopš seniem laikiem, un tos svin arī mūsu dienās. Kapu svētkos kapsētās pulcējās daudz ļaužu, lai godinātu savu tuvinieku piemiņu un pakavētos pie aizgājušu kapiem: kapsētā mācītājs noturēja dievkalpojumu, kura laikā sprediķi un lūgšanas mijās ar garīgām dziesmām.

Baznīcas izmantota, labā tradīcija godināt savu tuvinieku piemiņu pārvērtās par tīri reliģisku ceremoniju, kas sludina dziļu pesimismu, cilvēka bezspēcību dieva priekšā utt.

Pirmais mēģinājums sarīkot kapu svētkus ar mūsdienīgu saturu, atmetot visu mistisko, notika 1959. gadā. Kopš 1960. gada šo ceremoniju rīko lielākajā daļā pilsētu. Rīgā par jaunās tradīcijas iesakņošanās gadu acimredzot jāuzskata 1961. gads, kad jūlijā, Padomju Latvijas gadadienā, dažās kapsētās notika mītiņi cīņās par padomju varu kritušo revolucionāru un karavīru piemiņai.⁵⁶

1962. gadā mirušo atceres dienas notika jau Rīgas kapsētu lielākajā daļā un plašākos apmēros. Mirušo atceres dienas pasākumu organizēšanā bez jauno tradīciju padomēm piedalās pilsētas rajonu partijas un sabiedriskās organizācijas, kas izstrādā arī grafiku par atceres dienām pilsētas kapsētās. Mazākās pilsētās mirušo atceres dienas tiek rīkotas vienā svētdienā visas pilsētas mērogā, taču, ja kapsētas pilsētā ir vairākas, katrā kapsētā atsevišķi. Lai pasākumi noritētu sekmīgāk, izstrādāti sēru rituāli, izdoti runu paraugi, sastādīts dziesmu un instrumentālo skaņdarbu saraksts. Gatavojoties svētkiem, Rīgā, tāpat arī daudzās citās pilsētās, ar uzņēmumu sabiedrisko organizāciju palīdzību kapsētās tiek uzstādīti skaļruņi, tās tiek uzkoptas, iespiestas kapu svētku programmas ar dziesmu tekstiem, ceremonijas kuplīnāšanai pieaicināti mākslinieki, orķestri un instrumentāli ansambļi. Kapu svētkus plaši izziņo ar preses un radio starpniecību. Mirušo atceres dienas svinības krāšņi uzpostajos kapos parasti ievada sēru mūzika, ko atskaņo pūtēju orķestris. Tad sapulcējušos īsi uzrunā partijas rajona komitejas sekretārs vai vietējās izpildkomitejas priekšsēdētājs. Ceremonijas vadītājs savā runā piemin kapsētā dusošos revolucionārus, karavīrus, darba veterānus, atsevišķi min iepriekšējā gadā mirušos, bērūnus, jauniešus, spēka gados un sīrmā vecumā mirušos. Runu kup-

lina daiļlasītāju, dziedātāju, vijolnieku, čellistu priekšnesumi un kora dziesmas. Tādā veidā mirušo atceres dienas notiek visās Latvijas pilsētās, taču tas neizslēdz vietējās īpatnības svētku norisē. Tukumā, piemēram, iedzīvotāji gāja uz kapiem kopējā gājienā ar degošām lāpām rokās.⁵⁷ Daugavpilī mirušo atceres svētku ceremonija pilsētas kapos sākās ar V. Muradeli dziesmu «Buhenvaldes zvans» tautas kora «Daugava» izpildījumā.⁵⁸ Kā liecina Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildkomitejas Kultūras pārvaldes dati, Rīgā šie pasākumi īpaši labi organizēti Ķirova un Proletāriešu rajonā.

Jaunā mirušo piemiņas ceremonija jau kopš pirmajiem gadiem saistīja milzīgas ļaužu masas, jo, salīdzinot ar reliģiskajiem kapu svētkiem, tā ir daudz svinīgāka, iespaidīgāka un saprotamāka. 1962. gadā mirušo atceres dienas Rīgā notika 12 kapsētās un tajās piedalījās 13 tūkst. cilvēku, 1963. gadā šī ceremonija Rīgā notika 17 kapsētās un aptvēra 18,5 tūkst. cilvēku, 1964. gadā — 22 kapsētās ar gandrīz 21 tūkst. dalībnieku.⁵⁹

Kupls dalībnieku skaits kapu svētkos ir arī citās pilsētās.

Lai gan jaunās apbedīšanas un mirušo piemiņas ceremonijas ieviesušās visai stabili, to organizētājiem tomēr ir ik reizes rūpīgi jāgatavojas pasākumam, sīki jāpārdomā tā norises gaita, jo, kā rāda pieredze, šo ceremoniju dalībnieki sevišķi asi uztver katru sīkumu. Vispirms rūpīgi jāpārdomā runas. Piemēram, Rīgā kapu svētkos I Meža kapos runātājs sāka plaši runāt par mūsu rūpniecības sasniegumiem, minot ļoti daudz skaitliskā materiāla, par mūsu tautas saimniecības uzdevumiem utt. Klausītāju reakcija bija ļoti ātra — ļaudis sāka plūst projām no kapsētas, tā ka viss pasākums draudēja izjukt.

No teiktā izriet, ka jauno tradīciju izveidošana un pilnveidošana ir viens no neatliekamākajiem uzdevumiem cīņā par dzīves un sadzīves attīrīšanu no kroplā, tumšā vecās iekārtas mantojuma.

Lai novērstu apstākļus, kas veicina veco tradīciju saglabāšanos, nepieciešams sistemātisks, mērķtiecīgs jauno tradīciju veidošanas un ieviešanas darbs. Šis darbs jāveic gan jauno ceremoniju pilnveidošanas, gan to satura padziļināšanas virzienā.

Jauno tradīciju un ceremoniju ieviešanā visizplatītākie trūkumi ir, no vienas puses, lieks oficiālisms, pelēcīgums, garas runas un referāti, no otras puses, nemākulīga teatralizācija.

Tāpēc padomju tradīciju veidošana un ieviešana savās rokās jāņem radošiem darbiniekiem, kuriem ir bagāta oriģināla izdoma un patstāvība. Nepietiek ceremoniju izstrādāt, radīt. Jāpanāk, lai tā patiesi kļūtu par tradicionālu, un tad jaunizveidotā tradīcija saudzīgi jāglabā.

Nepastāvība, nekonsekvence ceremoniju realizēšanā nesekmē to ieviešanos, jo, bieži mainot ceremonijas veidu, neuzkrāsies pieredze un cilvēki pie ceremonijas nepieradīs. Jauno tradīciju veidošanas un ieviešanas procesam jābūt arī labi organizētam un pārdomātam; tanī nav vietas administrēšanai, formālismam un birokrātismam, jo pretējā gadījumā rezultāts būs pelēki, vienveidīgi svētki un tradīcijas, pēc kurām cilvēki nejutīs vajadzību. Taču organizatoriskā puse padomju tradīciju tapšanā bieži vien vēl ir vājākā vieta. Darbiniekiem, kuru tiešais uzdevums ir jauno tradīciju ieviešana, vienmēr jāpatur prātā, ka padomju cilvēkiem, komunistiskās sabiedrības cēlājiem ir vajadzīga tradīcijas, svētki un ceremonijas ar dziļi idejisku saturu, gaumīgu māksliniecisku noformējumu, lai tie veicinātu optimisma un augstu morālu īpašību nostiprināšanos.

А. Заварина

РАЗВИТИЕ СОВЕТСКИХ БЫТОВЫХ ТРАДИЦИЙ В ГОРОДАХ ЛАТВИИ

Резюме

Успехи, достигнутые трудящимися Латвии в строительстве экономической базы коммунизма, создали необходимые условия для формирования коммунистических отношений между людьми, новой идеологии и культуры, новых форм быта, традиций и обрядности.

Традиции, которые до недавнего времени существовали в Латвии, были унаследованы от прошлых поколений.

Долгое время христианская церковь использовала бытовые традиции для того, чтобы подчинить своему влиянию духовную жизнь народа, и многие обряды получили религиозную окраску. По мере развития советского общества старые традиции стали несовместимыми с бытом и мировоззрением трудящихся масс, тормозом в процессе становления и укрепления коммунистических норм в быту. Они не могли больше соответ-

ствовать и возросшим эстетическим вкусам трудящихся.

Преодоление старых, религиозных традиций имеет большое значение в деле коммунистического воспитания трудящихся, и особенно подрастающего поколения, выработки у них материалистического мировоззрения. Советские традиции отражают перемены, которые произошли в классовой структуре общества, в материальной и духовной сферах жизни народа, во взаимоотношениях людей, что делает эти традиции богатыми по идейному содержанию и дает возможность использовать их как одно из эффективных средств воспитания трудящихся.

Все это делает изучение вопросов, связанных с историей зарождения и внедрения советских традиций, одной из актуальнейших задач современной этнографии.

В статье делается попытка проследить своеобразие путей развития бытовых традиций в городах и показать их характерные черты. Принято историю возникновения новых бытовых традиций в Латвии начинать с недавнего прошлого — 50-х гг. Нам кажется, что зарождение их следует отнести к более раннему периоду, а именно к концу XIX в., когда среди передовой части пролетариата Латвии под влиянием марксистской идеологии происходил процесс отхода от церкви и отказа в связи с этим от выполнения церковных бытовых обрядов — венчания, крещения, конфирмации и т. д. Уже тогда началось формирование новой пролетарской обрядности, многие элементы которой вошли в современные советские бытовые традиции. Но этот процесс в XIX в. был стихийным и не охватил широкие массы трудящихся. Совершенно иной характер он принял в настоящее время.

Сравнивая процесс развития советских бытовых традиций, происходящий в настоящее время в городах, с аналогичным процессом, протекающим в колхозной деревне, следует сказать, что он на первоначальном этапе, т. е. примерно в середине 50-х гг., в городах проходил менее интенсивно, чем в сельской местности. Это, на наш взгляд, можно объяснить тем, что в городе гораздо меньший, чем в деревне, процент населения придерживался старых церковных обрядов, что город располагал в то время более многочисленными и разнообразными формами культурной жизни и средствами коммунистического воспитания. Кроме того, в городах гораздо труднее было проводить мероприятия по внедрению традиций, хотя бы из-за большого количества населения в них. Эти обстоятельства, по нашему мнению, и породили первоначально среди горожан некоторую пассивность и равнодушие к новым традициям. В последующем работа по формированию и внедрению советских традиций в корне изменилась. Особенно успешно и планомерно она стала вестись с момента издания Положения Со-

вета Министров Латвийской ССР от 1964 г. о создании в республике единой, стройной системы организаций по внедрению традиций.

Из числа советских бытовых традиций, которые уже, можно сказать, укоренились в быту горожан, следует назвать традиции торжественной регистрации браков, выдачи первого паспорта, празднования дня совершеннолетия, торжественных проводов призывников на действительную службу в ряды Советской Армии. Новым — гражданским — стал церемониал похорон и поминания умерших.

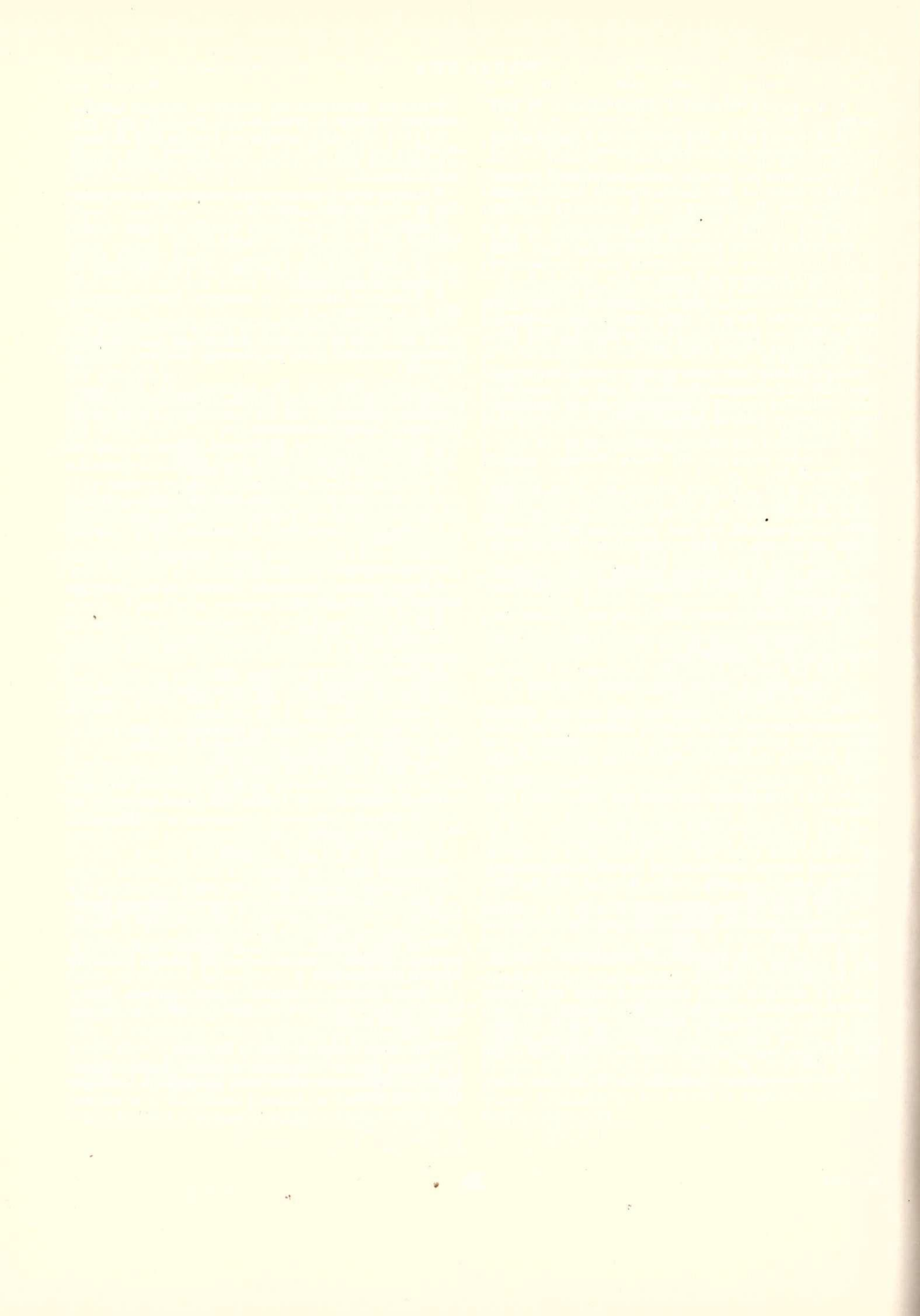
Изучение всех этих обрядов в различных городах Латвии позволяет прийти к заключению, что в основном названные обряды к настоящему времени уже вполне сложились и почти одинаковы во всех городах, но сам характер проведения их зависит от инициативы и выдумки отдельных работников, что предопределяет возникновение разнообразия форм обрядов в различных городах. Что же касается содержания, то оно едино повсюду для каждого вида традиций. Смысл нового обряда торжественной регистрации браков, например, заключается в том, что он событие интимно-личного порядка, каковым является вступление в брак, превращает в общественное, благодаря чему каждая вновь созданная семья оказывается тесно связанной с обществом, коллективом, являющимся источником ее счастья и благополучия. Обряды, связанные с погребением и поминанием умерших, повсюду способствуют утверждению материалистического миропонимания и воспитанию чувства уважения к умершим, учат людей ценить жизнь и задумываться над ее смыслом.

Но процесс создания новых традиций, на наш взгляд, несколько опережает процесс внедрения их в быт горожан. Анализ статистических данных показывает, что, несмотря на то что новые обряды с каждым годом привлекают все большее количество молодежи, еще довольно велик процент людей, которые не принимают участия в них, хотя и не признают церковных обрядов. Это обстоятельство требует систематической и целенаправленной работы по совершенствованию новых традиций и особенно их внедрению.

К числу самых распространенных недостатков, работы по внедрению новых традиций в городах относятся сухость, излишняя официальность, отнимающие много времени и внимания длинные доклады, неумелая театрализация и т. п. Создание и внедрение советских традиций должно быть хорошо организованным и продуманным процессом, где администрирование, формализм и бюрократизм не должны иметь места. Советским людям, строителям коммунистического общества, нужны обряды, которые были бы глубоко содержательными, со вкусом оформленными, чтобы они могли утверждать оптимизм и высокие нравственные качества.

PARINDES

- ¹ A. Филатов. О новых и старых обрядах. М. 1967, 20. lpp.
- ² И. А. Крывелев. О формировании и распространении новых обычаев и праздников у народов СССР. — СЭ, 1963, 6, 17.—18. lpp.
- ³ A. Serdants. Sadzīvei jaunas tradīcijas! Rīgā 1958.; J. Andersons un M. Sāre. Padomju sadzīves tradīcijas. Rīgā 1960.; П. Печура и А. Сердант. Новая жизнь, новые традиции. М. 1960.
- ⁴ Г. Геродник. Дорогами новых традиций. М. 1964; G. Gerodņiks. Pa jauno tradīciju takām. Rīgā 1965.; Л. Н. Терентьева. Формирование новых обычаев и обрядов в быту колхозников Латвии. — СЭ, 1961, 2; R. Fišers un B. Juškevičs. Padomju sadzīves tradīciju attīstība Latvijā. — Arheoloģija un etnogrāfija, VI, Rīgā 1964; A. Brēde. Padomju darba svētku tradīcijas Latvijā (1940.—1963.). — Arheoloģija un etnogrāfija, VI, Rīgā 1964.
- ⁵ Etnogrāfijas sektora (tālāk tekstā — E) 1966. gada ekspedīcijas materiāli.
- ⁶ Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildkomitejas 1959. g. 2. decembra lēmums Nr. 655 «Par jauno tradīciju nostiprināšanu darbaļaužu sadzīvē», kā arī Izpildkomitejas pastāvīgās kultūras komisijas 1961. g. 16. novembra sēdes protokols.
- ⁷ G. Gerodņiks. Pa jauno tradīciju takām. 17. lpp.
- ⁸ J. Andersons un M. Sāre. Padomju sadzīves tradīcijas. 36. lpp.
- ⁹ Pirmie grodi. (Pieredzes apmaiņa par jauno tradīciju veidošanu.) Rīgā 1964., 89. lpp. G. Gerodņiks savā iepriekš minētā darba 6. lpp. apgalvo, ka pilngadības svētki dažās vietās Latvijā atzīmēti jau 1954. gadā, taču tā paša darba 33. lpp. autors min, ka pirmie pilngadības svētki it kā notikuši 1956. gadā Aucē (Dobeles raj.).
- ¹⁰ Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildkomitejas pastāvīgās kultūras komisijas 1957. g. 28. novembra sēdes protokols Nr. 7.
- ¹¹ LKP CK Partijas arhīvs, 201. f., 24. apr., 6. l., 68.—78., 136. lpp.
- ¹² XIII съезд ВЛКСМ, 15—18 апреля 1958 г. Стенографический отчет. М. 1959, 38. lpp.
- ¹³ LKP CK Partijas arhīvs, 201. f., 24. apr., 6. l., 136. lpp.
- ¹⁴ «Сīņa», 1959. g. jūnija, jūlija numuri; «Padomju Jaunatne», 1962. g. decembra numuri.
- ¹⁵ Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Kultūras pārvaldes izziņa par Rīgas pilsētas kultūras un izglītības iestāžu darbu padomes sesijas 1960. g. 14. decembra lēmuma («Par kultūras un izglītības darbu tālāko attīstību Rīgā») izpilde.
- ¹⁶ Daži secinājumi par pirmajiem pilngadības svētkiem. LĻKJS CK Propagandas un aģitācijas daļa, 1958. gada augustā.
- ¹⁷ LKP CK Partijas arhīvs, 201. f., 27. apr., 21. l., 80. lpp.
- ¹⁸ Sādi republikas mēroga semināri notika Rīgā 1960., 1962., 1963., 1964. gadā, Valmierā — 1965. gadā. Pilsētu un starprajonu mēroga semināri notika Jelgavā, Saldū, Rēzeknē, Jekabpilī, Liepājā un citās pilsētās (Latvijas PSR Kultūras ministrijas materiāli).
- ¹⁹ Z. Saukāne. Bērības svētki; A. Auziņš. Sabiedriskās kāzas. LĻKJS CK un Em. Melngaiļa Tautas mākslas nams. Rīgā 1959.
- ²⁰ J. Stulpāns. Ej dzīvē, jaunība. Literāra kompozīcija. II izdevums. Rīgā 1964.
- ²¹ Paligmateriāli padomju sadzīves tradīciju organizētājiem. LKP Jekabpils rajona komiteja, Latvijas PSR Zinību biedrības Jekabpils rajona nodaļa. 1965.; Metodiski materiāli sēru svinību organizētājiem. Materiālus apkopojis Rūjienas pilsētas ateistu klubs. 1965.; Dziesmas sērsvinību gadījumos. Kuldīgas rajona padomju sadzīves tradīciju sērsvinību sekcija. 1964. u. c.
- ²² Sadzīves dziesmas. Sastādījis O. Grāvītis. Rīgā 1962.
- ²³ Dziesma dzīvei līdzī iet. Dzejoļi un dziesmas sadzīves tradīcijām. Sastādījis L. Pēlmanis un G. Dovgjallo. Rīgā 1964.
- ²⁴ LĻKJS CK, LARP prezīdija un Latvijas PSR Kultūras ministrijas kolēģijas 1963. g. 3. aprīļa lēmums «Par stāvokli un pasākumiem padomju tradīciju ieviešanā republikas darbaļaužu sadzīvē».
- ²⁵ Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1964. g. 16. jūlijā, 1087.—1089. lpp.
- ²⁶ Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildkomitejas 1964. g. 22. janvāra lēmums Nr. 28.
- ²⁷ No Rīgas pilsētas partijas komitejas izziņas, ko tā 1964. g. jūnijā iesniegusi LKP CK, par LKP CK 1964. g. 25. februāra lēmuma izpildi.
- ²⁸ «Советская Латвия», 19 февраля 1965 г., «Сīņa», 1964. g. 4. novembrī u. c.
- ²⁹ Rīgas pilsētas Leņina rajona Darbaļaužu deputātu padomes 1965. gada 22. novembra atskaite par jauno tradīciju padomes darbu 1965. gadā; arī «Padomju Jaunatne», 1965. g. 13. aprīlī.
- ³⁰ «Сīņa», 1959. g. 30. septembrī, kā arī Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildkomitejas 1959. g. 2. decembra lēmums Nr. 655 par jauno sadzīves tradīciju nostiprināšanu darbaļaužu sadzīvē.
- ³¹ «Советская Латвия», 19 февраля 1965 г.
- ³² «Padomju Daugava», 1963. g. 23. aprīlī.
- ³³ «Советская Латвия», 20 ноября 1959 г.
- ³⁴ «Советская Латвия», 19 февраля 1965 г.
- ³⁵ No Valmieras pilsētas Jauno tradīciju padomes atskaites par sadzīves tradīcijām Valmierā (dokuments nav datēts).
- ³⁶ «Советская молодежь», 21 февраля 1964 г.; turpat, 13 апреля 1965 г.
- ³⁷ Э. И. Матханова. Бытовые традиции в современных условиях. Улан-Уде 1965, 46. lpp.
- ³⁸ Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildkomitejas Kultūras pārvaldes izziņa.
- ³⁹ E 39, 119a.
- ⁴⁰ Pirmie grodi. 89. lpp.
- ⁴¹ П. Печура и А. Сердант. Новая жизнь, новые традиции. 31. lpp.
- ⁴² «Советская Латвия», 1 июля 1958 г.
- ⁴³ Daži secinājumi par pirmajiem pilngadības svētkiem. LĻKJS CK Propagandas un aģitācijas daļa, 1958. g. augustā.
- ⁴⁴ «Rīgas Balss», 1964. g. 28. septembrī.
- ⁴⁵ No LĻKJS CK sekretāra L. Bartkeviča referāta 1963. g. Rīgā notikušajā seminārā par jaunajām tradīcijām.
- ⁴⁶ E 1965. g. ekspedīcijas materiāli.
- ⁴⁷ J. Andersons, M. Sāre. Padomju sadzīves tradīcijas. 16. lpp.; R. Fišers un B. Juškevičs. Padomju sadzīves tradīciju attīstība Latvijā. 209. lpp. u. c.
- ⁴⁸ «Неделя» — воскресное приложение газ. «Известия», № 5, 23—29 января 1966 г., 10. lpp.
- ⁴⁹ «Rīgas Balss», 1966. g. 2. augustā.
- ⁵⁰ E 1966. g. ekspedīcijas materiāli.
- ⁵¹ «Сīņa», 1960. g. 24. maijā.
- ⁵² «Padomju Karogs», 1960. g. 14. jūnijā.
- ⁵³ Pēc Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildkomitejas izziņas par padomju tradīcijām Rīgā 1963. g.
- ⁵⁴ «Советская Латвия», 9 октября 1964 г.
- ⁵⁵ Pēc Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildkomitejas Kultūras pārvaldes izziņas par padomju tradīcijām laikā no 1962. līdz 1965. g.
- ⁵⁶ Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildkomitejas pastāvīgās kultūras komisijas 1961. g. 16. novembra sēdes protokols.
- ⁵⁷ «Известия», 10 мая 1961 г.
- ⁵⁸ «Padomju Daugava», 1961. g. 23. aprīlī.
- ⁵⁹ Rīgas pilsētas Darbaļaužu deputātu padomes Izpildkomitejas Kultūras pārvaldes izziņa par padomju tradīcijām attiecīgajos gados.

E. Čivkule, L. Jefremova

PADOMJU SADZĪVES TRADĪCIJAS LAUKU DARBAĻAUŽU DZĪVĒ

Jauno padomju sadzīves tradīciju veidošanās ekonomiskais priekšnoteikums bija sociālistiskā ražošanas veida un sociālistisko ražošanas attiecību rašanās. Sekmīga sadzīves normu ieviešana iespējama tikai ciešā saistībā ar visas sabiedriskās dzīves pārveidošanas procesu, tikai uz vispusīgas ekonomiskas un kultūras attīstības pamata. Viens no svarīgākajiem faktoriem sabiedrības pārveidošanā ir komunistisku attiecību iesakņošanās sadzīvē.

Sociālisma celtniecības gaitā tika likvidētas kādreizējās pretrunas starp pilsētām un laukiem. Sociālistiskās rūpniecības attīstība un lauksaimniecības kolektīvizācija Latvijā nozīmēja gan jaunas tehnikas un sociālistiskas kultūras rašanos laukos, gan arī kvalitatīvi jaunas sabiedriskās dzīves un sadzīves nostiprināšanos. Darbaļaužu materiālās un garīgās kultūras uzplaukums kļuva par pamatu tālākai dzīves veida un jauno sadzīves tradīciju attīstībai.

Jaunu sadzīves tradīciju rašanās un izplatīšanās ir ilgstošs un sarežģīts process. Jaunais dzīves veids, neizbēgami mantojot kaut ko no iepriekšējā attīstības posmā sasniegtā, uz jauna ekonomiska pamata pārveido un bagātina tās mantotās tradīcijas, kas nav pretrunā ar jaunās sabiedrības interesēm un sekmē tās celtniecību.

Šķiru sabiedrības apstākļos sadzīves tradīcijas un paradumi laika gaitā mainās samērā lēni. Visā feodālisma un kapitālisma pastāvēšanas laikā to lielākā daļa bija saistīta ar reliģiju un norisinājās saskaņā ar baznīcas noteikto rituālu.

Līdz ar sociālisma uzvaru aktuāls kļuva jautājums par seno tradīciju būtisku pārveidošanu, jo to reliģiskais saturs jaunajos apstākļos nebija pieņemams.

Vecie ieradumi nekad neatkāpjas bez sīvas cīņas, kas sevišķi krasi izpaužas ideoloģijas jomā. No kapitālistiskās sabiedrības mantotie un savu laiku pārdzīvojušie ieradumi, tradīcijas un aizspriedumi traucē sociālisma celtniecību. Neļaujot darbaļaudīm piedalīties komunistiskās sabiedrības veido-

šanā, tie līdz ar to kavē darbaļaužu kultūras limeņa celšanu. Audzināšana komunistiskās morāles garā nozīmē nesamierināmu cīņu ar reliģisko ideoloģiju, ar kapitālisma paliekām cilvēku apziņā, jo vēl saglabājušies reliģiskie aizspriedumi stipri ietekmē daļu iedzīvotāju. «Reliģija, paražas un tradīcijas iesakņojušies cilvēku dzīves veidā un apziņā daudzu gadu tūkstošu gaitā. Eksploatatoru sabiedrībā reliģija ietekmēja visas sabiedrības dzīves jomas — gan politisko, sabiedrisko un ģimenes dzīvi, gan ļaužu personiskās attiecības un intelektuālo interešu sfēru. Saprotams, ka tādas iesakņojušās tradīcijas nav iespējams pēkšņi pārvarēt un izskaust, lai tās pārvarētu, nepieciešami gadu desmiti ļoti rūpīga un neatlaidīga darba.»¹

Latvijā cīņa par jauno, bezreliģisko tradīciju veidošanu sākās tūlīt pēc padomju varas atjaunošanas 1940. gadā. (Par to sīkāk skat. Ē. Zagara rakstā šai krājumā.) Uz laiku šo darbu pārtrauca Lielais Tēvijas karš, kad republikas teritoriju okupēja vācu fašistiskie iebrucēji.²

Padomju sadzīves tradīciju veidošanās gaitā aptuveni var izdalīt sekojošus posmus: 1. posmā (apmēram līdz 50. gadu vidum) dažādu ģimenes svinību norisē vēl bija spēkā gan vecās reliģiozās, gan bezreliģiozās paražas. 2. posmā dažādās Latvijas republikas vietās stihiski radās pirmie padomju sadzīves tradīciju iedīgļi (apmēram 1955.—1957. g.). 3. posmā (1958.—1960. g.) jaunās padomju tradīcijas izplatās masveidā; šai laikā vērojami pirmie mēģinājumi tās vispārināt un sistematizēt. 60. gados — 4. posmā — jaunās padomju tradīcijas sistemātiski izplatās visā Latvijas PSR; notiek zināma svinību norises stabilizēšanās.

Pirmajos pēckara gados Komunistiskā partija un Padomju valdība galveno vērību veltīja sagrautās tautas saimniecības atjaunošanai, lauksaimniecības kolektīvizācijai un jauno sociālistisko saimniecību nostiprināšanai. Tāpēc dzīves veida pārveidošana lauku rajonos šīnī periodā zināmā mērā atvirzījās otrajā plānā un pirmajos pēckara gados

sadzīves paražas saglabājās savās agrākajās reliģiskajās un nereliģiskajās formās. Jāpiezīmē, ka luterāņu apdzīvotajos Latvijas novados ļaužu vairums reliģiskās paražas daļēji saglabāja nevis dziļas reliģiskas pārliecības dēļ, bet gan ieraduma pēc, vairāk tālab, ka šajā laikā nebija izveidojušās jauno tradīciju formas, kas spētu stāties veco vietā.

Šajā laikā parastās ģimenes svinības — kristības, kāzas, bēres pēc baznīcas rituāla izpildīja pat ļaudis, kas sevi uzskatīja par neticīgajiem un citas obligātās reliģiskās ceremonijas neievēroja. Viņu sakars ar reliģiju un baznīcu aprobežojās tikai ar piedalīšanos ceremonijās, kas saistījās ar svarīgiem notikumiem viņu pašu vai tuvinieku dzīvē.

Kolhozu celtniecība bija viens no nozīmīgākajiem faktoriem, kas sekmēja latviešu zemnieku dzīves veida un kultūras pārkārtošanu uz sociālisma pamatiem. Reizē ar to mainījās arī zemnieku ideoloģija. Kolektīvais darbs lauku darbaļaužu dzīvei deva jaunu saturu, padarīja to idejiski bagātāku un vispusīgāku, likvidēja ģimenes agrāko noslēgtību, kas savā laikā radīja labvēlīgus apstākļus reliģisko paražu eksistencei. Darbs kolektīvajās un padomju saimniecībās veicināja dažādu sabiedrisku pasākumu izveidošanos, radīja pozitīvas izmaiņas lauku iedzīvotāju dienas režīmā, budžetā, atpūtas laika izmantošanā un citās ģimenes dzīves jomās.

Kolhozu un padomju saimniecību ekonomiskās bāzes nostiprināšanās kļuva par izšķirošo faktoru lauku iedzīvotāju materiālās labklājības un vispārējā kultūras līmeņa celšanā. Modernās lauksaimniecības tehnikas ieviešana, bezmaksas izglītība sekmēja lauku ļaužu tehnisko zināšanu paplašināšanu un jauno tehnisko kadru izaugsmi, cēla viņu vispārējās izglītības un kultūras līmeni, paplašināja redzesloku, kā arī zināmā mērā mazināja reliģisko aizspriedumu ietekmi. 50. gadu vidū apzinīgo darba dzīvi uzsāka paaudze, kas bija uzaugusi sociālisma apstākļos, mācījusies padomju skolās un augstākajās mācību iestādēs un apguvusi materiālistisko pasaules uzskatu. Reliģiskās dogmas un ar tām saistītās reliģiskās paražas šai paaudzei nebija pieņemamas, tāpēc tā pievērsās jaunu sadzīves formu meklējumiem.

Kopīgais darbs kolektīvajās saimniecībās pakāpeniski saliedēja darba kolektīvus laukos, radīja ļaudis vēlēšanos ne tikai kopā strādāt, bet arī kopīgi pavadīt brīvo laiku atbilstoši pašreizējiem uzskatiem un dzīves apstākļiem.

Jauno padomju sadzīves tradīciju dīgli radās darbaļaužu masās. Iniciatori jauno ģimenes svinību organizēšanā bija komjaunieši un komunisti. Tā, piemēram, kāzu dienā ciema padomē ieradās jaunlaulāto darba biedri un pasniedza kolektīva dāvanas, citureiz apmeklēja mājās jaunpiedzimušo un jauno māti, kolektīvi atzīmēja dažādas jubilejas. Nereti jaunieši griezās pie saimniecību vadītājiem vai ciema padomēm ar lūgumu palīdzēt viņiem noorganizēt ģimenes svinības atbilstoši mūsdienai prasībām. Diezgan daudz šādu gadījumu bija jau 40. gadu beigās un 50. gadu sākumā. Taču

galvenokārt tie bija atsevišķu vietējo entuziastu pasākumi, pie kam organizatori savā starpā nesazinājās un pat nezināja, kas šajā jomā notiek citos rajonos.

50. gadu beigās, nostiprinoties kolhozu un padomju saimniecību ekonomiskajai bāzei, radās iespēja kultūras pasākumiem asignēt vairāk līdzekļu. Līdz ar to lauku partijas organizācijas varēja izvērst kultūras un audzināšanas darbu. Kolhozu un padomju saimniecību partijas organizācijas un ciemu padomes pakāpeniski sāka plānveidīgi organizēt un vadīt jauno padomju sadzīves tradīciju izstrādāšanas un izplatīšanas darbu.

Pirmās lielās svinības, liekot pamatu jaunajām padomju sadzīves tradīcijām, tika rīkotas ekonomiski spēcīgākajos kolhozos. Piemēram, republikā pirmie «bērības svētki» 1956. gadā notika zvejnietu kolhozā «Selga» Lapmežciemā.³

50. gadu beigās jaunās padomju sadzīves tradīcijas sāka izplatīties visā republikā. Bija uzkrāta zināma pieredze dažādu svinību organizēšanā. Radās neatliekama vajadzība izvēlēties skaistāku un saturīgāku svinību ceremoniālu, atstājāt atsevišķus neizdevušos elementus, kuri dažkārt radās organizatoru nepietiekamās pieredzes vai estētiskās gaumes trūkuma rezultātā.

Jebkurām padomju svinībām, valsts, darba vai ģimenes svētkiem jāsekmē augstu morālu īpašību ieaudzinašana padomju ļaudīs. Tāpēc šajā periodā jauno padomju tradīciju izveidošanā galvenā vērība bija veltīta tam, lai no jaunajām sadzīves formām tālāk izkoptu tās, kuras ar savu saturu un estētisko noformējumu sekmētu sociālistisko attiecību nostiprināšanos, palīdzētu iesakņoties komunistiskās morāles normām ikdienas dzīvē.

Līdz ar padomju sadzīves tradīciju masveidīgu izplatīšanos izvirzījās jautājums par to, lai jauno tradīciju turpmāko veidošanos plānveidīgi un sistematiski vadītu republikāniskās centrālās organizācijas (par to sīkāk skat. A. Zavarinas rakstā šai rakstu krājumā). Jauno padomju sadzīves tradīciju izkopšanas darba organizēšanā iesaistījās arī rajonu vadošo iestāžu un sabiedrisko organizāciju (izpildkomiteju, partijas, komjaunatnes organizācijas, arodbiedrības u. c.) darbinieki.

Sabiedriskos pasākumus, kuros plaši ieviesušās jaunās sadzīves tradīcijas, laukos organizē jauno tradīciju veicināšanas komisijas, kas saskaņā ar Latvijas PSR Ministru Padomes 1964. gada nolikumu nodibinātas pie rajonu izpildkomitejām.⁴ Komisiju darbs savukārt dalās sekojošajās sekcijās:

- 1) bērnu svētku organizēšanas sekcija;
- 2) pasu svinīgas izsniegšanas un pilngadības svētku organizēšanas sekcija;
- 3) svinīgas laulību ceremonijas organizēšanas un dzimšanas apliecību izsniegšanas sekcija;
- 4) sēru ceremoniju organizēšanas sekcija.

Katrai sekcijai ciemu padomēs ir filiāles, kas veic konkrēto darbu kolhozos un sovhozos. Komisiju sastāvā ietilpst aktīvākie partijas, komjaunatnes un arodbiedrību organizāciju pārstāvji, tautas

izglītības, veselības aizsardzības un citu iestāžu darbinieki.

Kopš 60. gadu sākuma jauno tradīciju nostiprināšanā lieli nopelni ir Kuldīgas, Valmieras, Siguldas, Valkas un Saldus rajona dzimtsarakstu birojiem.⁵ To veicināšanas darba vadītājiem regulāri riko republikas un zonāla mēroga seminārus, kuros rūpīgi analizē atsevišķu svinību organizēšanu un apmainās darba pieredzē. 1964. gadā tāds seminārs notika Daugavpilī un tajā piedalījās Daugavpils, Rēzeknes, Ludzas, Ogres, Krāslavas un Madonas rajona pārstāvji.⁶ Bez tam Jekabpilī, Saldū, Valkā un citās pilsētās organizēti speciāli semināri, kuros apspriesta atsevišķu svinību, piemēram, mirušo atceres dienas, bērības svētku u. tml., norise.⁷

Sāda jauno tradīciju veidošanas vadības forma palīdz noskaidrot un apspriest aktuālus praktiskā darba jautājumus, kas radušies, organizējot svinības, ļauj apmainīties pieredzē un sniegt palīdzību biedriem, kam darbā radušās grūtības.

Apcerējuma uzrakstīšanai izmantoti Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfu ekspedīcijās Valmieras, Limbažu, Madonas, Gulbenes, Balvu, Preiļu, Ludzas, Daugavpils, Rēzeknes, Kuldīgas, Tukuma, Talsu un Bauskas rajonā laikā no 1958. līdz 1967. gadam savāktie materiāli.⁸

Materiālu galvenā daļa atspoguļo padomju sadzīves paražas un sadalīta divās grupās. Pirmajā no tām ietilpināti padomju, partijas un sabiedrisko organizāciju arhīvu materiāli, otrajā — autoru savāktie materiāli, kuri apvieno gan autoru personiskos novērojumus dažādās svinībās, gan arī vietējo iedzīvotāju iztaujāšanā iegūtās ziņas.

Arhīvu materiālus galvenokārt veido padomju iestāžu un sabiedrisko organizāciju atskaites par pasākumiem, kas saistīti ar padomju sadzīves tradīcijām. Tie sniedz statistikas datus par atsevišķām ciemu padomēm un rajoniem. Diemžēl padomju tradīciju uzskaitē laukos sistemātiski notiek tikai kopš 1961. gada. Dati, kas attiecas uz padomju tradīciju veidošanās sākuma periodu, ir ļoti fragmentāri un galvenokārt skar jautājumus tikai par atsevišķiem svētku gadījumiem. Bez tam atskaitēs par padomju sadzīves tradīcijām vēl nebija vienotas sistēmas, piemēram, dažās ciema padomes un rajonu kultūras nodaļās ir savākti dati par notikušo svinību skaitu, turpretī citās — tikai par dalībnieku skaitu. Tāpēc sniegt pilnīgus datus un sastādīt statistikas tabulas pētniekam ir visai grūti.

Vispilnīgāk padomju tradīciju izplatīšanos arhīvu dati atspoguļo kopš 1961. un sevišķi kopš 1963. gada. Diemžēl datu vērtību mazina tas, ka bieži vien šos datus nav iespējams salīdzināt ar sākotnējā perioda ziņām.

Otras grupas materiālos, kā jau norādīts, ietilpst autoru personiskie novērojumi un pierakstītas sarunas ar attiecīgo ceremoniju dalībniekiem. Lai iegūtu vispusīgāku materiālu, bija jāiztaujā dažāda vecuma, dažādu nacionalitāšu un dažādas sociālās piederības cilvēki.

Rezultātā tika noskaidrota šo iedzīvotāju grupu

attieksme pret jaunajām padomju sadzīves tradīcijām, iegūts liels aprakstošs materiāls, daudz atēlu par jauno svinību norisi.

Apcerējuma uzrakstīšanai izmantotas arī rajonu preses ziņas — jauno tradīciju veicināšanas komisiju darba metodiskie materiāli, kā arī par jaunajām sadzīves tradīcijām publicētā literatūra.

Rajonu prese, sevišķi Saldus rajona laikraksts «Padomju Zeme», Gulbenes rajona «Dzirkstele», Valmieras rajona «Liesma», Cēsu rajona «Padomju Druva», Rēzeknes rajona laikraksts «Darba Karogs» un vairāki citi sniedz samērā plašu faktu materiālu par padomju sadzīves tradīciju organizēšanu laukos. Tā kā avižu rakstu autori galvenokārt ir rajonu kultūras nodaļu un ciemu padomju darbinieki, kas tieši nodarbojas ar jauno tradīciju organizēšanu, tad lielākajai daļai ziņojumu ir informatīvs raksturs, bez pasākumu kritiskas analīzes. Jāpiezīmē, ka sadzīves tradīciju attīstības sākotnējā periodā vietējā prese to propagandai veltīja lielāku interesi, sniedza vairāk salīdzināmā materiāla un ieteikumu. Pēdējos gados, kad padomju sadzīves tradīcijas lauku darbaļaužu dzīvē iesakņojušās stabili, vietējās preses interese par tām nepamatoti pazeminājusies. Tā, piemēram, maz uzmanības padomju sadzīves tradīcijām veltī Balvu, Krāslavas un Daugavpils rajonu prese, lai gan tieši šajos rajonos jaunās tradīcijas ieviešas stipri lēnāk nekā citur.

Dažās šo rajonu gados vecāku iedzīvotāju grupās joprojām vērojama reliģiskās ideoloģijas ietekme. Tāpēc mērķtiecīgai un neatslābstošai padomju sadzīves tradīciju propagandai minētajos rajonos veltījama īpaša vērība.

Padomju sadzīves tradīcijas ir nozīmīgs posms masu ideoloģiskās audzināšanas sistēmā. Tāpēc to popularizācijai, propagandai un organizēšanas pieredzes apkopojumiem nevar pievērsties kampaņu veidā.

Literatūra par padomju tradīcijām, kas iznākusi tradīciju veidošanās laikā, sniedza galvenokārt konkrēto materiālu — padomju tradīciju ceremoniju aprakstus, tās uzdevums bija propagandēt jaunus pasākumus sadzīves svinību jomā.⁹

Tāpēc sākotnējā perioda literatūra pamatos ir aprakstoša. Izņēmums ir raksti,¹⁰ kuros parādīta jauno tradīciju nozīme cīņā pret reliģiskajām tradīcijām un teorētiski vispārināta padomju sadzīves tradīciju veidošanās gaita vispār un, konkrēti, arī Latvijā. Diemžēl līdz 1962. gadam visā Padomju Savienībā publicēts maz jaunajām sadzīves tradīcijām veltītās literatūras.

Kopš 1962. gada jauno parādību teorētiskās vispārināšanas jomā vērojama lielāka aktivizēšanās. Publicēts samērā daudz darbu, kas uzrakstīti, gan balstoties tikai uz tās vai citas republikas, gan arī uz plašāka apjoma materiāliem.

Te minami vairāki samērā plaša profila darbi, kas parāda jauno sadzīves tradīciju pašreizējo stāvokli vispār,¹¹ kā arī darbi, kas analizē jaunās tradīcijas vienā vai dažās padomju republikās. Šīs grupas publikācijās reizē ar konkrētiem ceremo-

niju aprakstiem atrodami arī autoru ieteikumi praktiskā darba darītājiem.

No plašākajiem darbiem, kas veltīti padomju sadzīves tradīciju rašanās un attīstības problēmām un apskata šos jautājumus vēsturiskās attīstības plāksnē, jāmin V. Brudnija darbs.¹² Par autora nepāšaubāmu veiksmi uzskatāma vairāku padomju republiku materiāla apkopošana un padomju jauno tradīciju problēmas aplūkošana plašā sadzīves aspektā. Teorētiski vispārinājumi ļāvuši autoram parādīt padomju tradīciju lomu sabiedriskajā dzīvē, kā arī to ideoloģisko iedarbību komunistiskās apziņas veidošanās procesā.

Mūsu mērķis ir sniegt dažus secinājumus, balstoties uz padomju tradīciju attīstības etnogrāfisku izpēti Latvijas PSR, kā arī parādīt šo tradīciju lomu lauku darbaļaužu dzīvē pašreizējā vēsturiskajā periodā.

Rakstā galvenā vērība veltīta ģimenes sadzīves tradīciju izpētei, t. i., sfērai, kurā jaunie elementi rodas un nostiprinās lēnāk nekā citās jomās. Ģimenes tradīcijas pieder pie tās sadzīves attiecību jomas, kur pagātnes mantojums ir dzīvespējīgāks nekā jebkur citur. Ģimenes svinībās un svētkos nacionālo tradīciju kolorīts parādās sevišķi spilgti un saglabājas ilgstoši. Tā kā dažādo ģimenes svētku izcelšanās un loma vēsturiskās attīstības procesā nav bijusi vienāda, tad visai dažādi tanīs saglabāties arī savdabīgais paražu ceremoniāls. Daļa paražu radušās sirmā senatnē un ir cieši saistītas ar tautas darbu un dzīves veidu pagātnē. Citas, turpretī, radušās un veidojušās reizē ar sociālistisko valsti. Gadsimtu gaitā ģimenes tradīcijas pārgājušas no paaudzes uz paaudzi, papildinājušas ar jauniem elementiem.

Padomju iekārtā nostabilizējies jauns dzīves veids, kurā rodas un nostiprinās jaunas, gan arī daļēji saglabājas vecās sadzīves tradīciju normas. Sociālisma apstākļos latviešu zemnieku ģimene pirmo reizi pārkāpusi savu iekšējo interešu ietvarus. Tas radīja priekšnoteikumus jauno padomju sadzīves tradīciju veidošanai. Ģimenes dzīve arvien neatvairāmāk saistījās ar sabiedrisko dzīvi, ar ražošanas kolektīva — kolhoza, padomju saimniecības, kultūras u. c. iestāžu darbību.

Kolhozi un sovhozi palīdz lauku darbaļaudīm apsaimniekot piemājas zemi un apmierināt viņu kultūras vajadzības. Ja kapitālisma apstākļos zemnieku labklājību un dzīves veidu noteica galvenokārt viņu personiskie ienākumi, tad sociālisma apstākļos padomju lauku materiālās un kultūras vajadzības nodrošina ne tikai personiskā darba alga, bet arī sabiedrisko patēriņa fondu pieaugums.

Visai nozīmīga loma saimniecību kolektīviem ir arī dažādajos ģimenes svētkos un svinībās. Sabiedrības līdzdalība ģimenes svētkos pārveido šos svētkus. Darba biedru piedalīšanās ģimenes svinībās veicina jauno sabiedrisko attiecību un tradīciju elementu iesakņošanu ģimenes tradīcijās.

Senie ģimenes svētki, kurus galvenokārt svinēja tuvu radnieku lokā un kuros saglabājās atbilstošie baznīcas rituāli, vairs nevarēja apmierināt pa-

domju cilvēku, it īpaši jauniešu, mūsdienu dzīves prasības. Sākās sadzīves svinību jaunu formu meklējumi, kas Latvijas PSR vispirms skāra ar jauniešu dzīvi un darbu saistītās svinības.

JAUNIESU SVĒTKI

Pirmā jaunā paraža, kas, tikko radusies, strauji un plaši izplatījās, bija pilngadības svētku svinēšana. Jaunības svētkos tiek atzīmēta jauniešu svinīga uzņemšana mūsu zemes pilntiesīgo pilsoņu pulkā.

Jau senatnē daudzām tautām bija rituāli, kas saistījās ar jaunekļu pāreju pieaugušo vīru rindās. Pēc šo rituālu izpildīšanas jaunekļi ieguva visas vīriešu tiesības un pienākumus. Kristīgā ticība šo seno paražu pielāgoja savām vajadzībām, pārvēršot to par vienu no baznīcas «sakramentiem» — konfirmāciju. Pēc baznīcas uzskata, šis sakraments apstiprināja jauniešu reliģisko briedumu un viņu apzinīgu iekļaušanos baznīcas kopienā. Konfirmācijas jeb iesvētīšanas ceremonija notika ļoti svinīgi, parasti pavasarī vai vasarā, svētdienas dievkalpojuma laikā. Ar iesvētīšanas aktu baznīca papildināja savas draudzes locekļu skaitu.

Buržuāziskajā Latvijā iesvētības bija vienas no vizizplatītākajām jauniešu svinībām. It īpaši lauku jaunieši labprāt piedalījās iesvētību ceremonijā, lai gan lielu daļu iesvētāmo notikuma reliģiskā puse saistīja samērā maz. Vairāk jauniešus saistīja krāšņā iesvētību ceremonija, iespēja draugu pulkā svinīgi atzīmēt savas dzīves svarīgo notikumu. Pēc iesvētīšanas ceremonijas baznīcā sekoja viesības mājās; draugi un radi gaviļniekus apdāvināja. Daudzi jaunieši un jaunietes, sevišķi nabadzīgo zemnieku bērni, iesvētībās saņēma pirmo svētku tērpu. Lai cik nabadzīgi vecāki bija, viņi vienmēr centās sarīkot iesvētību svinības. Bez tam daudziem zemnieku jauniešiem un jaunietēm, kas jau no agras bērnības bija aizņemti smagā lauku darbā, laiks pirms iesvētībām (t. s. iešana mācībā), kad viņi uz divām nedēļām tika atbrīvoti no kārtējo pienākumu pildīšanas, bija neparasti jauks notikums, kas palika atmiņā visu mūžu.

Pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā iesvētāmo skaits samazinājās. Lai aizkavētu jaunatnes novēršanos no reliģijas, baznīcas kalpotāji mikstināja noteikumus, saīsināja mācību laiku pirms iesvētībām, pieņēma iesvētībā arī tos, kas vispār sagatavošanas mācībā nebija piedalījušies. Atkāpšanās no iesvētībām noteiktajā 18 gadu vecumā kļuva par parastu parādību. Nereti jaunie ļaudis iesvētījās un salaulājās vienā un tai pašā dienā. Tas notika tad, ja jaunieši bija nolēmuši slēgt laulību baznīcā, bet iepriekš nebija iesvētījušies. Lai gan padomju tradīcijas sāka izplatīties samērā strauji, reliģiskās tradīcijas, protams, isā laikā izzust nevarēja un daļa jaunatnes joprojām iesvētījās baznīcā. Daļa to darīja reliģiozo vecāku ietekmēti, daļa — pašu pasaules uzskata nenoteikti-

bas dēļ. Jaatzīmē, ka pirmajos pēckara gados vēl nebija ieviesusies kaut cik izveidota ģimenes svinību norise bez reliģiskā rituāla ievērošanas. Nebija vēl atrasts veids, kā atzīmēt bērnu piedzimšanu vai jauniešu pilngadību, un daļēji arī šī apstākļa dēļ tradīcijās saglabājās baznīcas rituāls. Lūk, tāpēc sabiedriskajām organizācijām un jaunatnes aktīvam nobrieda doma radīt jauniešu pilngadības svētkus, kas būtu brīvi no reliģiskajiem aizspriedumiem, atspoguļotu kolektīvā darba ideju un jaunatnes sociālistiskos centienus.

Pirmie jauno pilngadības svētku iniciatori republikā 1955. gadā bija Tukuma rajona Jaunpils aktivisti. Tiem sekoja aucēnieši.¹³

Rūpīgas gatavošanās rezultātā pirmie pilngadības svētki izdevās labi, un ierosmi īsā laikā pārņēma plaša lauku sabiedrība. Kopš 1957. gada republikā pilngadības svētkus svin jau plašākos apmēros, un samērā īsā laikā tie kļuvuši par vienu no vispopulārākajām padomju jaunatnes svinībām. Par to liecina sekojoši dati. 1961. gadā pilngadības svētkos piedalījās 9138 jaunieši un jaunietes. Tie notika 437 vietās — kolhozos, padomju saimniecībās, ciemu padomēs, visā republikas teritorijā, izņemot Viļānu, Krāslavas, Rēzeknes un Siguldas rajonu. 1969. gadā pilngadības svētki notika 597 vietās un šais svētkos piedalījās pāri par 8000 jauniešu.¹⁴ Visstraujāk jaunie svētki izplatījās Dobeles, Ogres, Jēkabpils, Madonas, Cēsu, Tukuma un Talsu rajonos.¹⁵

Svētku, tāpat kā daudzu citu jauno tradīciju, tapšanā, liela nozīme bija padomju tradīciju organizēšanas entuziastu veiktajam plašajam darbam rajonos vai pat atsevišķās ciemu padomēs, kolhozos u. tml. Tā, piemēram, Valkas rajona Palsmanes ciemā jauno tradīciju veicināšanas komisiju vadīja spējīga un ar bagātu izdomu apveltīta organizatore, ilggadīgā Palsmanes ciema padomes priekšsēdētāja Mirdza Apsīte. Dažādie padomju svētki un svinības te izdevās tik labi, ka palsmaniešu panākumi stimulēja jauno tradīciju ātru izplatīšanos visā Valkas rajonā.¹⁶

Organizatoriskā ziņā pilngadības svētku rīkošanas pionieri saskārās ar lielām grūtībām. Trūka pieredzes. Kavēja arī daudz citu apstākļu, kuru nokārtošana kļuva iespējama tikai tad, kad pilngadības svētki izplatījās visā republikā. Svētkiem bija jānosaka noteikta diena, lai jaunieši pie tās pierastu kā pie tradīcijas. Šo jautājumu veiksmīgi atrisināja 1958. gadā publicētais PSRS Augstākās Padomes Prezidija dekrēts, kas jūnija pēdējo svētdienu noteica par Padomju jaunatnes dienu. Latvijas PSR šī diena kļuva par pilngadības svētku atzīmēšanas dienu. Otrkārt, bija jānosaka svinību dalībnieku vecuma diapazons. Pirmajos divos trijos pilngadības svētku svinēšanas gados dalībnieku vecums, dabiski, nereti pārsniedza 18 gadus un svinībās piedalījās 20.—25 gadus veci jaunieši un jaunietes.¹⁷ Ik gadus regulāri svinot pilngadības svētkus, to dalībnieku vecums vairāk vai mazāk sakrīt ar faktisko pilngadības sasniegšanas vecumu. 60. gadu otrajā pusē svētku dalībnieku vai-

rumu nereti sastāda vidusskolu absolventi. Tāpēc pilngadības svētki bieži notiek tūlīt pēc izlaiduma klašu eksāmeniem. Sovhoztehnikumos, kur audzēkņi jau mācību laikā sasniedz 18 gadu vecumu, pilngadības svētkus organizē mācību iestādē, uz svinībām uzaicinot arī jauniešus no tuvējiem kolhoziem un padomju saimniecībām.¹⁸

Pirmos pilngadības svētkus parasti organizēja viena lielāka un ekonomiski spēcīgāka kolhoza vai padomju saimniecības ietvaros, jo lielais dalībnieku skaits praktiski izslēdza iespēju svētkus svinēt apvienoti. Svētku svinēšanai kļūstot par regulāru, ikgadēju parādību, attiecīgā vecuma jauniešu skaits vienas saimniecības ietvaros, dabiski, nedaudz samazinājās un svētkus kopīgi sāka organizēt vairāki viena ciema kaimiņu kolhozi.¹⁹ Retāk šie pasākumi notiek rajona mērogā. Tā tas bija Daugavpilī 1962. gada 24. jūnijā, kad rajona jaunieši svinēja darba un jaunības svētkus.²⁰ 1965. gadā ar devīzi — «pavasaris — darbs — jaunība» zonālus pilngadības svētkus noorganizēja Krāslavas rajonā.²¹ Taču pilngadības svētku un darba pirmrindnieku slavinašanas apvienojums atvirza otrajā plānā svinību galveno domu — par pilntiesīgiem sabiedrības locekļiem kļuvošo jauniešu godināšanu. Domājams, ka turpmāk šādu pilngadības un darba slavas svētku apvienojumu organizēt nebūtu lietderīgi, vēl jo vairāk tāpēc, ka darba slavas tēma un līdz ar to darba svētku programma ir tik bagāta un daudzpusīga, ka nav nekādas vajadzības tos apvienot ar pilngadības svētkiem.

Rikojot pilngadības svētkus, lielu organizatorisku darbu veic ciemu padomju un skolu darbinieki, kolhozu un padomju saimniecību komjaunatnes un partijas organizācijas. Svētku norises vietu un laiku bieži izziņo rajona presē. Tā, piemēram, Cēsu rajonā svinību organizācijas komiteja rajona laikrakstā ierosināja, lai jaunieši padomātu, kā viņi šajā gadā vēlētos organizēt pilngadības svētkus, un savus ierosinājumus paziņotu rajona komjaunatnes komitejai.²²

Jaunieši saņem speciālus svētku organizācijas komitejas ielūgumus piedalīties svētkos. Pilngadības svētku organizācijas komiteja apspriež un pieņem sarikojuma programmu, kas dažādos rajonos un kolhozos detaļās ir nedaudz atšķirīga. Atšķirību nosaka rīkotāju izdoma, vietējie apstākļi un iespējas. Rajonu un ciemu bibliotēkas sakarā ar pilngadības svētkiem rīko padomju jaunatnes ciņu un darba sasniegumiem veltītas literatūras izstādes. Klubos demonstrē kinofilmas ar jaunatnes un padomju tautas revolucionārās pagātnes tematiku.²³

Republikas rajonu lielākajā daļā pilngadības svinībām paredzētas vairākas dienas. Vēl līdz oficiālajām svinībām, kas notiek svētdienā, jauniešiem tiek sarīkoti interesanti pasākumi: lekcijas rajonu centros par padomju pilsoņu tiesībām un pienākumiem, pārrunas par draudzību, biedriskumu un komunistisko morāli. Jaunietes labprāt klausās pārrunās un piedalās disputos par gaudmīgu apģērbu un dzīvokļa iekārtošanu u. tml. jau-

tājumiem.²⁴ Dažās saimniecībās bija organizētas tikšanās ar ievērojamiem komponistiem, rakstniekiem un dzejniekiem:²⁵ jauniešu viesi bija dzejnieki Ojārs Vācietis, Andris Vējāns, rakstniece Dagnija Zigmonte un daudzi citi. Dažuviet svētku sagatavošanas programmas paredz tikšanos un pārrunas ar vecajiem revolucionāriem.

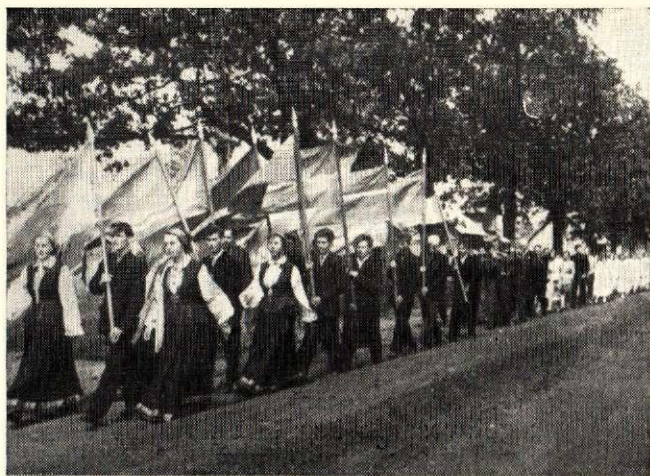
Pilngadības svētku sagatavošanas posma pēdējās dienās notiek jauniešu kopīgas ekskursijas uz republikas galvaspilsētu Rīgu, uz brālīgajām kaimiņu republikām, uz skaistākajām republikas vietām. Tā, piemēram, Tukuma rajona jauniešu nometni parasti ierīko gleznainajā Rīgas jūras līča piekrastē netālu no Pļieņciema, Apšuciema, Engures u. c. Krāslavas rajona jaunieši organizē izbraukumus uz Sauleskalnu un Ezerniekiem, Rēzeknes rajona — uz Mākoņkalnu,²⁶ Cēsu un Valkas rajonu jaunieši nereti rīko ekskursijas uz Igaunijas PSR.²⁷

Svinību noslēgumā, parasti svētdienā, notiek svētku oficiālā daļa — pilngadības apliecību izsniegšana. Bez pašiem jauniešiem svinībās piedalās viņu vecāki, radi, draugi, pazīstami un ciema iedzīvotāji. Tā kā gaviļnieku piederīgajiem, radiem un draugiem svinību diena un vieta tiek savlaicīgi paziņota, svētku dienā sabrauc daudz viesu pat no tālām pilsētām un ciemiem.²⁸

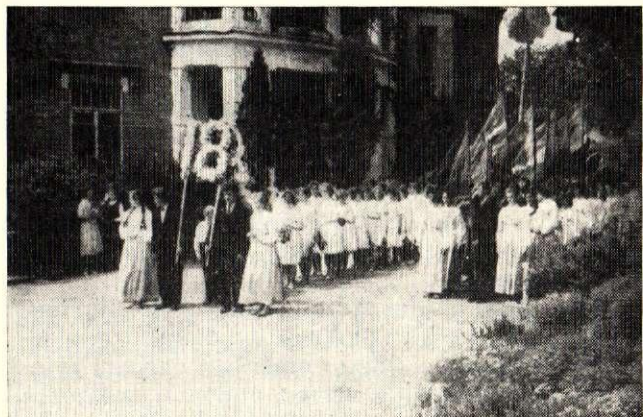
Pilngadības svētki sākas ar dalībnieku svinīgo gājieni no pulcēšanās vietas uz svētku vietu — atklātu, ziedu un zaļumu vitnēm greznotu estrādi vai klubu.²⁹ Dažuviet (Litenes ciemā, Bebreņē, Maltā, Šķilbēnos u. c.) svētki notiek gleznainos, senos parkos, kas svinības padara neatkārtojami krāšņus un krāsainus.

Sai sakarā gribētos mazliet pakavēties pie vienas no Maltas sovhoztehnikuma pilngadības svinību organizatoru idejām. Svētku dalībnieki svinīgajā gājienā šeit devās pa vecā, simtgadīgu koku aizēnotā parka alejām. Izgājuši no vecā parka, jaunieši aplaistīja tautu draudzības birzē iepriekš pašu iedēstītos kociņus un tad ieņēma vietas svinīgi greznotajā estrādē.³⁰

Svētku dalībnieku svinīgās kolonnas priekšgalā soļo karognesēji un pūtēju orķestris. Jubilāriem pa priekšu iet svētku ģērbos tērpušies bērni, kas kaisa ceļā ziedus.³¹ Daudzās vietās: Maltā, Cēsis, Koknesē u. c. kolonnas priekšā karognesēji nes visu savienoto republiku un PSRS karogus.³² Svētku estrādē parasti novietojas prezīdijs, kurā ietilpst svētku organizācijas komitejas locekļi, ciemu padomju un saimniecību vadītāji, sabiedrisko organizāciju un jauniešu vecāku pārstāvji. Jubilāru krēslī apvīti ar ziediem un zaļumiem. Koknesē svētku sākumā, skatot PSRS un Latvijas PSR himnai, tiek pacelts īpaši darināts pilngadības svētku karogs.³³ Pēc valsts himnas sākas jauniešu apsveikšanas ceremonija. Vispirms jubilārus apsveic sabiedrisko organizāciju pārstāvji, novēlot tiem panākumus mācībās, darbā un personiskajā dzīvē, pasniedz pilngadības apliecības un piemiņas balvas. Apsveikšanas brīdī ikvienam gaviļniekam par godu orķestris atskaņo svinīgu melodiju. Pēc tam vārds tiek dots individuālajiem apsveicējiem.³⁴

1. att. Pilngadības svētku dalībnieku svinīgais gājiens Koknesē 1963. gadā.

2. att. Pilngadības svētki Maltas sovhoztehnikumā 1965. gadā.

Lai parādītu svinību norišu dažādību, aplūkosim, kā pilngadības svētki 1963. gada 8. jūlijā notika divās Balvu rajona kaimiņu saimniecībās — padomju saimniecībā «Šķilbēni» un kolhozā «Cīņa».

Kolhozā ikviens svētku posms bija rūpīgi pārdomāts — tas bija vērojams ar zaļumiem dekorētajā klubā, jauniešu vietu rotājumā, labi pārdomātajās kolhoza valdes priekšsēdētāja un citu apsveicēju runās. Aizkustinoša bija svinību noslēguma daļa,

kad jaunieši pateicās svētku organizētājiem un vecākiem. Oficiālā daļa bija labi pārdomāta, tai sekoja koncerts un dejas.³⁵

Padomju saimniecībā «Šķilbēni» noorganizēt krāšņu un iespaidīgu svētku ceremoniju bija lielākas iespējas nekā «Cīņā». Te saimniecības centrā ir plašs bijušās muižas parks ar estrādi. Svētku rīkošanai šādā gleznainā vietā ir lielas priekšrocības emocionālā efekta sasniegšanā ar ārējiem faktoriem.

Taču svētki noritēja slikti — svinīgās pacilātības vietā jaunieši un jaunietes guva sarūgtinājumu. Tam par iemeslu bija organizatoru nolaidība, saimniecības valdes nevērigā izturešanās un pilngadības svētku nozīmes neizpratne. Svinību dalībniekiem, jauniešu draugiem, paziņām, radiem u. c. bija jāpērk ieejas biļetes. Rezultātā daudzi, kas nebija ar to rēķinājušies un nebija paņēmuši naudu līdz, svētkos nevarēja piedalīties. Ilgi nācās gaidīt arī prezīdija ierašanos, turklāt saimniecības direktors svētkus atklāja, nolasot labāko saimniecības strādnieku apbalvošanas pavēli.³⁶ Rezultātā jauniešu apsveikšana svētku gaitā kļuva par pavisam nesvarīgu jautājumu. Šāda svētku organizācija nodara lielu ļaunumu padomju sadzīves tradīciju propagandai, un tāpēc tai praksē nav vietas.

Svētku oficiālajā daļā ietilpst arī vietējās mākslinieciskās pašdarbības dalībnieku koncerts. Samērā bieži viesi svētkos ir arī lielo republikānisko teātru un filharmonijas solisti. Tā, pilngadības svētkos, Ogrē un Koknesē uzstājās Edgars Plūksna, Veronika Pilāne, Maigurs Andermanis, Rima Bulle u. c.³⁷ Skatuves mākslinieku piedalīšanās pilngadības svētku koncertos tagad jau kļuvusi par tradīciju. Tomēr jāatzīmē, ka galvaspilsētas mākslinieki parasti izbrauc uz rajoniem, kas atrodas netālu no Rīgas, vai arī uz zvejnieku kolhoziem, turpretī attālākajiem rajoniem jāiztiekt tikai ar vietējās mākslinieciskās pašdarbības koncertiem.

Svētku svinības parasti noslēdz saviesīgā dzīve un dejas. Dažuviet svētki notiek jūras tuvumā vai kādā gleznainā augstienē. Tādos gadījumos svētku dalībnieki vizinās pa jūru kuteros (Salacgrīvā³⁸), rīko uguņošanu, dedzina ugunsurus (Sauleskalnā, Mākoņkalnā, Somersetā u. c.³⁹).

Pirmajos pilngadības svētku organizēšanas gados kolhozi vai padomju saimniecības rīkoja kolektīvas vakariņas. Tagad kolektīvu mielastu galvenokārt organizē tajos gadījumos, kad pilngadību atzīmē viens jauniešu kolektīvs, piemēram, vienas vidusskolas vai tehnikuma jaunieši. Tā, piemēram, kopīgās vakariņas kļuvušas par tradīciju Malnavas, Maltas, Višķu u. c. sovhoztehnikumos.⁴⁰ Arī atsevišķos kolhozos, kas pilngadības svētkus organizē tikai saviem jauniešiem, joprojām tiek klāts kopīgs galds. Tādu pasākumu organizētāji pamatoti uzskata, ka kopīgās vakariņas veicina jaunu galda tradīciju veidošanos un ieviešanos. Turpretī šaura ģimenes loka svinībās vairāk saglabājas vecās paražas. Rīkojot plašāka mēroga (rajona vai

starpkolhozu) pilngadības svētkus, kopīgās vakariņas neorganizē, jo šāds pasākums saistās ar zināmām grūtībām.

Ipaši veiksmīga pilngadības svētku mielasta paraugam var noderēt Valkas rajona kolhozā «Leņina ceļš» un Bauskas rajona kolhozā «Padomju jaunatne» organizētās vakariņas. Tās notiek pēc rūpīgi pārdomātas programmas un ir svētku oficiālās daļas tiešs turpinājums.⁴¹

3. att. Lietuviešu jaunietes saņem pilngadības apliecības Maltā 1965. gadā.

Neskatoties uz pastāvošajām daudzveidīgajām pilngadības svētku norises formām, kas ir atkarīgas no daudziem faktoriem, jāsaka, ka šo svētku svinēšana republikā kļuvusi par stabilu tradīciju. Līdz ar to iespējams konstatēt kopīgas iezīmes, kas raksturīgas šai tradīcijai visumā.

Ja pirmie pilngadības svētki republikā tika rīkoti vienas tautības jauniešiem, tad tagad svinībās piedalās dažādu nacionalitāšu jaunieši, kas sasnieguši pilngadību. Tas liecina par pasākuma milzīgo nozīmi internacionālajā audzināšanā. Svinību organizēšanas norisē tiek ievērotas visu to tautu sadzīves normas un paražas, kuru pārstāvji svētkos piedalās. Par tautu draudzību liecina arī daudzie kaimiņu republiku jaunatnes kolektīvu apsveikumi. Šo kolektīvu locekļi ir bieži Latvijas jaunatnes viesi. Tā, piemēram, pilngadības svētku dienā Maltas sovhoztehnikuma jauniešu viesi un arī svētku līdzdalībnieki bija lietuviešu studenti no Kapsukas lauksaimniecības tehnikuma. Svinībās arī viesiem izsniedza pilngadības apliecības.⁴² Salacgrīvas jauniešus godināt atbrauca kaimiņu kolhoza «Kalev» (Igaunijas PSR) jauniešu mākslinieciskās pašdarbības kolektīvs. Jāatzīmē, ka Salacgrīvas un «Kalev» darbaļaudis savā starpā arī sacenšas.⁴³

Jaunās pilngadības svētku tradīcijas no epizodiskiem pasākumiem mūsdienās izveidojušās par visas republikas lauku darbaļaužu dzīves neatņemamu sastāvdaļu. Šodien droši varam runāt par noteiktu jauno paražu simbolisku un izveidojušo ceremoniālu. Pie šāda ceremoniāla detaļām var pieskaitīt ielūguma kartes jauniešiem un viņu vecākiem ar uzaicinājumu piedalīties svētkos; goda

viētu ierādīšanu svētku laikā jauniešu vecākiem; pilngadības apliecību izsniegšanu, kurām kopš 1960. gada republikā ir vienota forma; piemiņas balvas no padomju saimniecības, kolhoza vai mācību iestādes. Arī ziedu pārpilnība un tērpu krāšņums, kas rada pacilāti emocionālu atmosfēru, kļuvis par neatņemamiem svētku atribūtiem. Tukuma, Kuldīgas, Rēzeknes un daudzos citos rajonos izveidojusies tradīcija pilngadības dienā dēstīt jaunus kociņus.

Visi minētie fakti liecina, ka pilngadības svētku diena ir latviešu dzīves veidā iesakņojusies jauna tradīcija. Dabiski, ka tās veidošanās process vēl nav noslēdzies. Joprojām turpinās svinību labāku norises formu meklējumi, slīpējas atsevišķas detaļas, taču jau tagad šo dienu atzīst visi republikas iedzīvotāju slāņi un tās popularitāte un izplatība arvien pieaug. Pilngadības svētku nostabilizēšanās veicina pagātnē nozīmīgā reliģiskā rituāla — iesvētību — iznikšanu. Piemēram, laikā no 1959. līdz 1964. gadam konfirmantu skaits republikā samazinājies apmēram 10 reizes,⁴⁴ nākošajos gados noslīdēt līdz dažiem desmitiem. Jauno svētku ieviešanās izmaiņus arī iedzīvotāju attieksmi pret konfirmācijas paražu. Ja 50. gadu sākumā daļa jauniešu iesvētībās baznīcā piedalījās vēl samērā labprāt (nerunājot jau par vecāku labvēlīgo attieksmi pret šo paražu), tad tagad piedalīšanās baznīcas rituālā tiek vērtēta jau kā atpūlība.

Gadās arī, ka jaunie ļaudis pēc vecāku neatlaidīga pieprasījuma iesvētībām baznīcā piekrīt, bet dara visu iespējamo, lai par to neuzzinātu draugi un darba biedri, un tāpēc brauc iesvētīties uz citu rajonu, kur tos nepazīst. Agrāk, kad pilngadības svētki vēl nebija guvuši masveida izplatību, konfirmācija notika atklāti, daudzu vietējo iedzīvotāju — baznīcēnu — klātbūtnē.

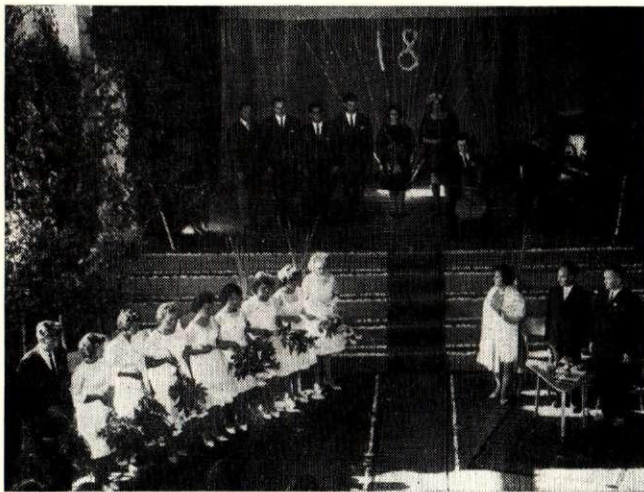
Bez pilngadības svētkiem laukos arvien vairāk un plašāk ieviešas arī citas svinības, kas saistītas ar jauniešu dzīves notikumiem. Te vispirms jāatzīmē svinīgā pirmās pases izsniegšana. Pases saņemšana ir īpaši nozīmīgs notikums jauniešu dzīvē. Tāpēc šai dienai jābūt svinīgai, lai to varētu atcerēties visu mūžu. Šī svinīgā brīža galvenā nozīme ir tā, ka līdz ar paražas ieviešanos tiek izbeigta formālā un neizteiksmīgā pirmās pases izsniegšana milicijas nodaļās. Svinīgs pases saņemšanas akts audzina pilsoņa lepnumu un dzimtenes mīlestības jūtas, ceļ pienākuma apziņu un izraisa atbildības sajūtu.

Svinīgā pirmās pases izsniegšanas paraža republikā ir samērā jauna. Atsevišķos rajonos pase jauniešiem svinīgi pirmoreiz tika izsniegta 1961. gadā, bet plašāk paraža ieviešas kopš 1963. gada. Diemžēl nav datu par šī pasākuma izplatību tā rašanās periodā, tāpēc arī nav iespējams ar statistikas datiem parādīt tā straujo izplatīšanos. Tomēr droši var teikt, ka no atsevišķiem gadījumiem 1961. un 1962. gadā (piemēram, Valkas, Ogres un Tukuma rajonā) tā 1966. gadā kļuva jau par vispār izplatītu parādību, kad apmēram tūkstoš jaunieši un jauniētes gadā pirmo pasi saņēma svinīgos aktos.⁴⁵

Svinīgā pases izsniegšana samērā ātri ieviešas dzīvē tāpēc, ka to organizēja un veidoja entuziasti. Sabiedrisko organizāciju un padomju orgānu darbinieki veltīja ne mazums pūļu, lai jauno ceremoniju padarītu iespaidīgāku un panāktu, ka tā notiktu sistemātiski un tanī piedalītos iespējami vairāk jauniešu.

4. att. Pilngadības svētku dalībnieki pēc oficiālās ceremonijas Smiltēnē 1964. gadā.

5. att. Palsmanes ciema priekšsēdētāja M. Apsīte uzrunā jauniešus.

Pases izsniegšanas ceremonija visos rajonos notiek jau pēc visumā līdzīga ceremoniāla. To parasti saskaņo un svin vienlaikus ar kādu citu svinīgu gadījumu (īpaši, ja pase jāizsniedz nedaudziem jauniešiem).⁴⁶ Ja pase izsniedz nelielai jauniešu grupai, tad kaimiņu kolhozi izsniegšanas svinības dažreiz organizē apvienoti.⁴⁷ Kolektīvos, kur pases reizē saņem daudz jauniešu, piemēram, vidusskolās un sovhoztehnikumos, pirmās pases izsniedz mācību iestādē. Daudzās skolās: Bērzpilī, Somersetā, Krāslavā, Raiskuma internātskolā svinīga pasu izsniegšana kļuvusi par regulāru notikumu.⁴⁸

Svinīgais pasu izsniegšanas akts notiek kluba vai skolas telpās. Izsniegšanas ceremonijā piedalās milicijas darbinieki, vietējās ciema padomes, vietējo kolhozu, padomju saimniecību vai skolu vadītāji un kara veterāni. Svinīgā akta dalībnieki savās runās īpaši pasvītro Padomju Savienības pilsoņa pases saņemšanas nozīmi un izskaidro jauniešiem ne vien jauno valsts pilsoņu tiesības, bet arī viņu pienākumus pret dzimteni. Līdz ar to pases izsniegšana pārvēršas par patriotisma jūtu audzināšanas aktu, kas jauniešos un jauniešos izraisa dziļi emocionālu iespaidu.

Izsniedzot pasi, katram jauniešim pasniedz arī nelielu piemiņas balvu, visbiežāk grāmatu.⁴⁹ Svinību noslēgumā nereti riko koncertu.

Svinīgā pases izsniegšana mūsu republikā nav veidojusies kā nacionāla parādība: tā kļuvusi jau par visu mūsu zemes tautu tradīciju, tāpēc arī pases izsniegšanas ceremonija veidojas kopīga visām padomju tautām. Tā, piemēram, vairumā republiku, atklājot svinīgo aktu, skan valsts himna. Tādējādi jau ceremonijas ievadījums izceļ notikuma lielo nozīmi un pasvītro tā dziļo saturu.⁵⁰ Pases izsniegšanas ceremonijā tiek lasīts V. Majakovska dzelols par padomju pasi, darba pirmrindnieki vai Tēvijas kara dalībnieki stāsta par padomju lauzu darbu un Lielā Tēvijas kara varoņdarbiem.⁵¹ Tas viss liecina, ka radīta saskanīga un stabila pases izsniegšanas tradīciju sistēma, kas kalpo padomju patriotisma un tautu draudzības jūtu stiprināšanai.

Idejiskās ievirzes un satura ziņā ar jaunajām pirmās pases izsniegšanas svinībām sasaucas vēl viens jauns, kopš 1960. gada ieviesies sadzīves pasākums — kolektīva jauniešu aizvadišana Padomju Armijā. Līdz 1961. gadam tā notika neregulāri un ne visai plašā mērogā, galvenokārt tikai labākajos kolhozos un padomju saimniecībās. Pēc visai aptuveniem statistiskiem datiem, 1961. gadā svinīgā aizvadišana armijā noorganizēta tikai 112 jauniešiem.⁵² Minētajā gadā vislabāk tā notika Daugavpils un Ogres rajonā, bet par pasākuma izplatību republikas četrpadsmit rajonos vispār nav datu. Kopš 1965. gada šīs svinības tika rīkotas jau visā republikā.

Atšķirībā no citām jaunatnes tradīcijām, kuras pēdējā laikā sākušas iesakņoties noteiktos datumos, izvadišanu armijā sarīko pirms iesaukšanas. Par izvadišanas dienu iesaucamajiem parasti paziņo rajona laikrakstā, lai vietējās organizācijas varētu tai savlaicīgi sagatavoties.

Svinīgajā sanāksmē, kur bez iesaucamajiem pulcējas arī viņu tuvinieki un darba biedri, sabiedrisko organizāciju pārstāvji, kolhozu priekšsēdētāji, padomju saimniecību direktori u. c. runātāji pateicas jauniešiem par darbu un uzaicina pēc dienesta atgriezties dzimtajā pusē. Izvadībās uzstājas arī nesen demobilizētie karavīri un Lielā Tēvijas kara veterāni, stāstot par cildenām kauju tradīcijām, par kareivju un virsnieku varoņdarbiem kara laikā. Rajona kara komisariāta pārstāvji iepazīstina nā-

kamos karavīrus ar Padomju Armijas karavīru tiesībām un pienākumiem, iesaucamos uzrunā arī skolotāji un vecāki. Svinīgā akta noslēgumā runā paši iesaucamie, apsolīdami būt savu tēvu un vecāko brāļu kaujas slavas cienīgi.

Pavadītāji iesaucamajiem pasniedz piemiņas veltes, galvenokārt lietas, kas nepieciešamas nākošajā karavīra dzīvē, — elektriskos skūšanās piederumus, koferus, grāmatas un — kā visās svinībās — ziedus.⁵³ Svinības parasti noslēdz koncerts, kinoizrāde, dejas.

Pēc svinīgajām sabiedriskajām izvadībām seko vakariņas ģimenes un draugu lokā.

Sevišķi raksturīgas kolektīvās tradīcijas jauniešiem iesaucamo pavadīšanā ir Latgalē, kur līdz mūsdienām saglabājusies senā paraža jauniešiem iesaucamo pavadīt visam ciemam.

Pavadīšana Padomju Armijā parasti tiek organizēta kolhoza, padomju saimniecības vai ciema mērogā. Bez tam vairākos rajonos (Bauskas, Gulbenes, Cēsu, Valkas u. c.) pēc pavadīšanas svinībām kolhozos un padomju saimniecībās jauniešiem iesaucamo dienu organizē arī rajona mērogā.⁵⁴ Arī rajona mēroga svinībās jauniešiem iesaucamos godināt ierodas kolhozu un padomju saimniecību pārstāvji, vecāki un draugi, kā arī to organizāciju pārstāvji, kur strādāja armijā aizejošie jaunieši. Jauniešiem iesaucamo tēvu pavadībā ar dziesmām un mūziku dodas gājienā pa pilsētu, noliek vainagus uz ciņā ar fašistiskajiem iekarotājiem kritušo varoņu kapiem. Vakara rajona kultūras namā notiek svinīgā sapulce un plašs koncerts.⁵⁵

Aizvadišana Padomju Armijā iesakņojusies republikas lauku darba lauzu dzīvē kā skaista un likumsa tradīcija. Pretstatā dienestam buržuāziskās Latvijas gados dienests Padomju Armijā tiek uzskatīts par goda pienākumu. Armijā pavadītais laiks ievērojami paplašina lauku jauniešu redzesloku un dod labu fizisko rādījumu. Daudz jauniešu dienesta laikā apgūst dažādas tehniskās specialitātes — kļūst par šoferiem, mehāniķiem, radiestiem utt.

Ar jauniešu izvadišanu armijā cieši saistīta cita, pagaidām vēl maz izplatīta paraža, proti, demobilizēto karavīru sagaidīšana mājās. Jāpiezīmē, ka bieži vien nozīmīga jauniešu daļa pēc dienesta neatgriežas agrākajā darbā uz laukiem, bet pāriet darbā pilsētās. Tāpēc, jau pavadot jauniešus armijā, kolhozu un padomju saimniecību vadītāji griežas pie tiem ar aicinājumu pēc dienesta atgriezties dzimtajā ciemā un turpināt darbu laukos. Sakarā ar to veidojas jauna tradīcija — demobilizēto karavīru svinīga sagaidīšana. Tādas svinības notikušas jau daudzos kolhozos, piemēram, Rēzeknes rajona Čapajeva kolhozā,⁵⁶ Tukuma rajona Iljiča kolhozā⁵⁷ un Alūksnes rajona Ilzenes ciemā.⁵⁸ Taču šo pasākumu sarīkot ir daudz grūtāk nekā jauniešu izvadiņas, jo dienesta laiks ir dažāds un mājās jaunieši neatgriežas reizē.

Jaunatnes militāri patriotiskajā audzināšanā nozīmīgas kļuvušas vecāko klašu audzēkņu —

nākamo Padomju Armijas karavīru svinīgās tikšanās ar demobilizētajiem karavīriem, bijušajiem skolās audzēkņiem. Tādas tikšanās vairākkārt notikušas Cēsu rajona Liepas skolā, Valkas rajona Palsmanes skolā⁵⁹ un daudzās citās skolās.

No teiktā secināms, ka ar jaunatnes dzīvi un darbu saistītās tradīcijas, kas tagad nostiprinājušās Latvijas republikas laukos, radušās, lai veidotu pavisam jaunas, padomju cilvēku morālei atbilstošas sadzīves normas un līdz ar to nomainītu vecās, ar reliģiju saistītās paražas. Šīm jaunajām tradīcijām jāaptver visas jauniešu darba un sadzīves jomas. Tām jāklūst par dzīves neatņemamu sastāvdaļu, kas darbaaudīs audzina padomju patriotisma, tautu draudzības, dzimtenes mīlestības un kolektīvisma jūtas.

LAULĪBU REĢISTRĀCIJA

Ģimene un ģimenes attiecības pieder pie tās dzīves jomas, kurā sīkstī saglabājas gan progresīvās, gan reakcionārās pagātnes tradīcijas un paradumi. Bez tam ģimenes svinībās un svētkos, sevišķi kāzās, spilgti izpaužas un ilgu laiku saglabājas tautu nacionālās īpatnības. Gadsimtu gaitā paaudze no paaudzes mantoja kāzu paražas, kas mainījās, detaļās papildinājās un piemērojās jauniem apstākļiem. Vēsturiskās attīstības dažādos posmos baznīca centās izmantot daudzās tautas tradīcijas, iekļaujot tās savā rituālā un radot iespaidīgu un emocionālu laulību ceremoniju, kas saistīja ar savu svinīgumu un noslēpumainību.

Laulības un ar tām saistītās kāzu svinības vienmēr ieņēma redzamu vietu zemnieku ģimenes svinību ciklā.

Pirmajos padomju varas gados Latvijā laulību slēgšana baznīcā bija izplatīta parādība. Taču tikai neliela iedzīvotāju daļa, galvenokārt katoļticīgie jaunieši, baznīcā laulājās reliģiskās pārliecības dēļ. Pārējie šo ceremoniju izpildīja kā tradīciju, ko vēlējas un prasīja vecākās paaudzes radnieki, bet dažreiz vienkārši tāpēc, ka dzimtsarakstu birojā laulību noslēgšanas ceremonija bija stipri formāla.⁶⁰ Dzimtsarakstu biroji un sevišķi ciemu padomes laulību reģistrācijas svinīguma radīšanai tolaik vēltīja nepiedodami maz vērības. Reģistrācija nereti notika ikdienas steigā vienlaikus ar daudzām kārtojamām saimnieciskām darīšanām ciema padomes priekšsēdētāja darba telpā. Tāda situācija neatbilda brīža nozīmīgumam un neapmierināja laulājamo estētiskās prasības. Tāpēc daļa jauno ģimenes dibinātāju izšķīras par laulībām baznīcā.

Kopš 50. gadu vidus sabiedrības attieksmē pret laulību reģistrācijas norisi vērojamas būtiskas izmaiņas. Jauno kāzu tradīciju veidošanas iniciatori bija Palsmanes, Ilūkstes, Siguldas un Cēsu iedzīvotāji.⁶¹

Sajā darbā, kā tas parasti mēdz būt ikvienā jaunā pasākumā, bija daudz meklējumu, kas ne vienmēr deva pozitīvus rezultātus. 50. gadu beigās

ražošanas pirmrindniekiem un sabiedriskā darba teicamniekiem tika organizētas daudzas greznas paraugkāzas, tā saucamās komjauniešu jeb sabiedriskās kāzas.⁶² Kāzu izdevumus daļēji vai arī pilnā mērā sedza kolhozs vai padomju saimniecība, jaunlaulātajiem pasniedza dārgas dāvanas. Tādās kāzās pie bagāti klātiem galdiem pulcējās daudz viesu. Tās parasti notika klubu telpās, un svinības nereti piedalījās daudz jaunlaulātajiem un viņu piederīgajiem maz pazīstamu cilvēku, kā rajonu vadīšie darbinieki u. c. Jaunlaulātie un viņu piederīgie lielajā ļaužu masā it kā pazuda, jutās neērti. Svinības nereti līdzinājās sliktai teātra izrādei. Kāzas zaudēja savu galveno īpašību — intīmi silto sirsnīgo lirismu, kāds parasti rodas šajās svinībās tuvinieku lokā. Bez tam šādu kāzu organizēšana kolhoziem un padomju saimniecībām izmaksāja pārāk dārgi, un tie patiešām nespēja tādas sarīkot visiem jauniešiem. Rezultātā iedzīvotāju vidū radās nevajadzīgas domstarpības un neapmierinātība. Jauno tradīciju organizētājiem kļuva skaidrs, ka ejams cits ceļš.

Greznu kāzu organizēšana padomju sadzīves tradīciju veidošanās pirmajā posmā zināmā mērā bija attaisnojama, jo jaunie šo pasākumu organizētāji vēlējas uzreiz izveidot spilgtu un paliekošu pasākumu, kas varētu stāties baznīcas laulību ceremonijas vietā.

Atsakoties no grezno kāzu organizēšanas neapmierinātības par kolhozu vai valsts līdzekļiem, jaunie sadzīves tradīciju veidotāji nolēma radīt svinīgas laulību reģistrācijas ceremonijas visiem. Labākais šī jautājuma risinājums pašreizējā etapā ir svinīgā laulību reģistrācija dzimtsarakstu birojā un ciemu padomēs.

Laulību reģistrācija parasti notiek ciema padomē, bet, ja reizē laulājas vairāki pāri, tad klubā.

Laulību reģistrācijas ceremonijai ciema padomes un kluba darbinieki, kā arī kolhoza vai padomju saimniecības kolektīvs, kurā strādā jaunlaulājamie, gatavojas jau laikus. Ciema padomes, kluba vai dzimtsarakstu biroja telpas dekorē atbilstoši notikuma svinīgumam. Tā kā laulību reģistrācijai nepieciešami līdzekļi un atbilstošas telpas, kādu katrai ciema padomei nav, tad pēc 1965. gada rajonu kultūras darbinieki pamatoti izvirza jautājumu par t. s. zonālo dzimtsarakstu biroju izveidi.

Šādi dzimtsarakstu biroji apkalpos vairāku kolhozu un padomju saimniecību iedzīvotājus, tajos būs labi noformētas telpas laulību un jaunpiedzimušo svinīgai reģistrācijai, kā arī citiem pasākumiem. Līdz ar to vairs nevajadzēs regulāri tērēt līdzekļus ciemu padomju dekorēšanai laulību reģistrāciju gadījumos.

Svinīga laulību reģistrācija ir viens no pamatmomentiem mūsdienu kāzu ciklā. Saskaņā ar padomju likumiem jauniešiem ļaudīm par savu nodomu stāties laulībā jāpaziņo mēnesi pirms kāzu dienas dzimtsarakstu birojā vai ciema padomei. Sajā laikā tiek sagatavoti un noformēti nepieciešamie dokumenti.

6. att. Līgava ar līgavaini, vedējtēva un vedējmātes vadīti, dodas uz dzimtsarakstu nodaļu Viļānos.

7. att. Līgava ar līgavaini ienāk laulību noslēgšanas zālē (Kuldīgā).

8. att. Laulības reģistrācija Koknesē (augšā) un Palsmanē.

Laulību pieteikšanas dienas vakarā nereti tiek svinētas derības. Derības ir laba tautas paraža, kas radusies jau tālā pagātnē. Sajā vakarā draugiem un radniekiem tiek paziņots par jauniešu saderināšanos, viņi kļūst līgava un līgavainis un apmainās dāvanām. Pēc tam sākas rosīga gatavošanās kāzām.

Laulību reģistrācijas dienā jaunie ļaudis uz dzimtsarakstu biroju parasti brauc vieglajā automašīnā, kas pušķota ar ziedu vītņiem, zariem un lentām. Jauno pāri pavada daļa kāzu viesu — radnieki, paziņas, darba vietu kolektīvu pārstāvji. Visi ģērbusies svētku tērpos.

Mūsdienu laulību norise saglabājusi daudz nacionālo motīvu, visbiežāk tie vērojami laulību ceremonijas ārējā noformējumā. Dzimtsarakstu biroja vai kluba telpas vienmēr bagātīgi rotātas ar ziediem, meijām, vītņiem. Jaunlaulājamo krēsli apvītī ar ziediem vai ozollapu vītņiem. Pāri telpai līdz galdam, pie kura notiek laulību reģistrācijas oficiālā ceremonija, parasti ved ziediem nokaisīts grīdas celiņš. Dažreiz ziedus jaunā pāra ceļā kaisa bērni.⁶³ Izveidojusies tradīcija, ka līgava laulību telpā ierodas vedējtēva, bet līgavainis vedējmātes

pavadībā. Jaunlaulājamie zālē ieiet, skatot kāzu maršam. Uz galda parasti deg sveces. Dažviet, piemēram, Palsmanē, ciema padomes darbinieki, kas piedalās laulību ceremonijā, ģērbusies tautas tērpos. Atsevišķos gadījumos arī jaunlaulātie ģērbusies tautas tērpos.⁶⁴ Parasti līgava tērpjas baltā tērpā ar plīvuru, līgavainis — melnā uzvalkā ar tumšu kaklasaiti.

Jaunajam pārim ienākot laulību reģistrācijas zālē, visi pieceļas. Dzimtsarakstu biroja vadītājs vai ciema padomes priekšsēdētājs, dažkārt arī deputāts, savā uzrunā īpaši uzsver ģimenes nozīmi, laulāto savstarpējo atbildību sabiedrības priekšā. Pēc tam tiek nolasīts oficiālais laulību akts. Līgavainis un līgava savu lēmumu stāties laulībā apstiprina ar parakstiem. Mūsdienu laulību reģistrācijas procedūrā saglabāta skaistā pagātnes tradīcija — jaunlaulāto gredzenu apmaiņa, kas simbolizē savstarpēju uzticību un laulības vienotāju spēku.

Pēc laulību reģistrācijas oficiālās procedūras dzimtsarakstu biroja vadītājs vai ciema padomes priekšsēdētājs sirsnīgi apsveic jaunlaulātos. Lauku klubos ar apsveikuma vārdiem jaunlaulātos

9. att. Svinīga laulības reģistrācija Kuldīgā.

10. att. Dāvanu pasniegšana, apsveicot jaunlaulātos (kolhozā «Leņina ceļš» Valkas rajonā); jaunlaulātos sveic vecais revolucionārs E. Krūmiņš.

parasti sveic arī kāds daiļrunas mākslā veikls vietējās skolas skolotājs.⁶⁵ Laulību ceremonijas laikā skan klusināta maiga mūzika vai neliela ansambļa dziedātas kāzu tautas dziesmas. Kora dalībnieki gandrīz vienmēr tērpti nacionālos tērpos.⁶⁶

Seko tuvinieku, radu un paziņu, jaunlaulāto darba vietu pārstāvju apsveikumi, telegrammu nosūtīšana. Dzimtsarakstu biroja telpās vai klubā jaunlaulātie nereti saņem kolektīvās dāvanas.⁶⁷ Taču pēdējās ne vienmēr tiek pasniegtas atbilstošākajā brīdī un vietā, jo dāvanas bieži ir lielas (radiouztvērēji, veļas mazgājamās mašīnas, putekļu sūcēji u. tml.) un, nododot tās jaunlaulātajiem, tiek traucēts ceremonijas svinīgums. Izraisās burzma, sevišķi ja klubu un ciemu padomju telpas ir pašauras. Nereti jaunlaulāto ricībā ir fotogrāfs.

Pēc laulību reģistrācijas vedējtēvs ar vedējmāti visus klātesošos pacienā ar vīnu, torti u. tml. Šī tradīcija izplatīta visā Latvijā.⁶⁸

Jāatzīst daudzu kolektīvu iniciatīva apsveikt jaunlaulātos ar rajona preses starpniecību, visbiežāk tajos gadījumos, kad abi jaunlaulātie strādā

vienā kolektīvā un ir krietni darba darītāji. Šāda rakstura apsveikumi samērā bieži sastopami, piemēram, Saldus, Alūksnes u. c. rajonu avīzēs.⁶⁹

Svinīgo laulību reģistrāciju, ja iespējams, mēdz pieskaņot lielajiem tautas un valsts svētkiem — Jaunajam gadam, Maijai vai Oktobra revolūcijas svētkiem u. tml. Šajās dienās pat ciemu padomes parasti laulājas uzreiz vairāki pāri.

Svinīga laulību reģistrācija laukos pakāpeniski arvien vairāk kļūst par nozīmīgu sabiedrisku pasākumu, kas saista plašas sabiedrības uzmanību. Ceremonija klubā vienmēr notiek daudzu cilvēku klātbūtnē. To vidū ir gan jaunā pāra radi, draugi un pazīstami, gan arī pilnīgi sveši cilvēki, kuri grib noskatīties krāšņo svinīgo ceremoniju.

Labi noorganizētai laulību ceremonijai ir liela emocionālā iedarbība. Svarīga loma tajā ir reģistrācijas vadītājam, no kura prasmes, iekļūstības un sirsnīguma lielā mērā atkarīga visa svinību gaita. Labi noorganizētu laulību reģistrāciju gadījumos sabiedriskā doma pilnībā nosliecas par labu šādai svinīgai laulību reģistrācijai. Tajā ar prieku piedalās pat ticīgie vecie ļaudis, ja reģistrē viņu tuviniekus.

Labi šis jautājums atrisināts Siguldā, Kuldīgā, Koknesē, Skrundā, Saldū, Palsmanē, Vecsaulē. Te klubos un ciemu padomēs ir īpašas telpas laulību reģistrācijai. Dzimtsarakstu biroju vadītāji tik prasmīgi, sirsnīgi un iejutīgi vada ceremonijas un viņu popularitāte ir tik liela, ka uz šīm vietām reģistrēties brauc tālu novadu iedzīvotāji.⁷⁰

Par svinīgās laulību reģistrācijas popularitātes pieaugumu republikas rajonos liecina sekojoši statistiskie dati.⁷¹

Gadi	Reģistrēts laulību	No tām svinīga laulību reģistrācija (ciemu padomēs, klubos u. c.)
1961.	10 217	299
1962.	9 839	373
1963.	9 156	1 451
1964.	8 707	4 184
1965.	8 320	5 184
1966.	9 888	6 567
1969.	10 250	8 722

Svinīgā laulību reģistrācija lielā mērā mazina baznīcas ietekmi laukos, un līdz ar to baznīcās laulājas arvien mazāk cilvēku.

Vietās, kur jaunās padomju kāzu tradīcijas ieņēmušas tām atbilstošu vietu, baznīcā noslēgto laulību skaits ir niecīgs. Tā, piemēram, 1969. gadā Valmieras raj. baznīcā laulājās 1,1%, Valkas raj. — 0,3%, Talsu raj. — 0,5% no visiem minētajos rajonos reģistrētajiem pāriem.⁷² Lielāks baznīcā noslēgto laulību skaits ir Latgales rajonos. Tomēr arī tur 1969. gadā baznīcā noslēgto laulību skaits salīdzinājumā ar 1960./1961. gadu samazinājies gandrīz 3 reizes.⁷³

Jāpiezīmē arī, ka konstatēti tādi gadījumi, kad jaunie ļaudis svinīgi sareģistrējas dzimtsarakstu birojā, bet pēc tam slepeni laulājas baznīcā. Pa-

rasti tas notiek reliģiozu vecāku spiediena (dažkārt pat draudu) rezultātā Latgales katoļticīgajās ģimenēs, un šādu «divkārši noslēgto» laulību skaits ik gadus samazinās.⁷⁴

Sai sakarā jāatzīmē, ka vispār jauno padomju sadzīves tradīciju organizēšanā Latgalē ir visvairāk trūkumu. Tas izskaidrojams ar darbaļaužu nepietiekamu audzināšanas darbu, jaunu, svinībām piemērotu telpu un speciāli sagatavotu cilvēku trūkumu u. c.

Kāzu svinību neoficiālā daļa norisinās mājās, retāk klubu telpās, radu un draugu pulkā. Mūsdienu kāzu paražās joprojām ir dzīvi seno kāzu tradīciju elementi, to jautrais, dzīvespriecīgais kolorīts, ko tauta saglabāja par spīti baznīcas norādījumiem. Svinību šo daļu baznīcai tā arī nebija izdevies piesātināt ar reliģisku saturu.

Laulību reģistrācija parasti notiek piektdienās vai sestdienās ar tai sekojošām svinībām sestdienās un svētdienās. Laukos līdz pat pēdējam laikam kāzas svin 2—3 dienas. Latgalē pēc senajām tradīcijām tās svin pat «abos galos», t. i., kā ligavaiņa, tā arī ligavas vecāku mājās.⁷⁵

No senajām tautas tradīcijām saglabājušies arī kāzu braucieni: jauno pāri uz dzimtsarakstu biroju vai ciema padomi pavada kāzu dalībnieki — ligavaiņa un ligavas radi, draugi, darba biedri, ko kādreiz sauca par «panāksniekiem» un «vedējiem». Visā Latvijā saglabājies paradums kāzu brauciena ceļā celt «goda vārtus», caur kuriem var izbraukt, tikai «atpērkoties» no vārtu cēlājiem, t. i., pēdējos pacienājot. Šī tradīcija novērota Limbažu, Valkas, Valmieras, Rīgas, Bauskas, Kuldīgas, Tukuma, Stučkas, Krāslavas un Daugavpils rajonā.⁷⁶

Līdz mūsu dienām visā Latvijā saglabājušies paraža ligavai apdāvināt ligavaiņa vecākus un tuviniekus.⁷⁷ Pašas ligavas darinātos audumus un adījumus tagad nomainījuši pirktie priekšmeti. Tomēr ir arī gadījumi, kad ligavas vēl dāvina pašas adītos cimdsus un zeķes. Ligavas un ligavaiņa vecāki savukārt apdāvina jaunlaulātos. Vietumis saskaņā ar tradīciju ligavas vecāki dod meitai pūrskapi, pie kam nereti jaunieši pati vairākus gadus devusi arī savu ietaupījuma daļu tā iegādei. Viesi jaunlaulātajiem dāvina dažādus iedzīves priekšmetus, servīzes, segas. Tāpat kā senāk, kāzu mielastam seko dejas, ko ievada jaunlaulāto pirmais valsis un ligavas pirmā deja. Kāzinieks, kas pirmais uzaicinājis ligavu dejojot, pēc tradīcijas parasti saņem ligavas dāvanu (cimdsus, prievīti u. tml.).

Populāras arī «vedēju» un «panāksnieku» apdziedāšanās, pie kam vedējus pārstāv ligavaiņa darba biedri, bet panāksniekus — ligavas darba biedri vai radi. Dziesmu karos galvenokārt dzied senās kāzu dziesmas. Vēl arī šodien kāzās ierodas nelūgti viesi — «čīgāni» jeb kūjnieki Vidzemes jūrmalā, stoumači — Latgalē.⁷⁸ Stoumaču starpā daudz sieviešu, seno kāzu dziesmu labu zinātāju. Senās dziesmas galvenokārt ir humoristiska rakstura. Vedējtēvs un vedējmāte stoumačus pacienā ar alu un saldumiem u. tml.

Jautra joku veidā Vidzemē un Kurzemē saglabājusies ligavas zagšanas paraža: kāzu svinību aizraujošākajā brīdī draudzenes un draugi aizved un noslēpj ligavu, bet ligavainim tā jāatrod.⁷⁹

Viena no kāzu svinību centrālajām izdarībām ir ligavas ievēšana sievu kārtā jeb «mičošana».⁸⁰ Darbība norisinās simboliski — ligavaiņai noņem vainagu un galvu apsien ar lakatu, iedod pavārnīcu un atslēgas. Jaunajam vīram parasti uzliek galvā platmali un dod pipi ar tabaku kā saimnieka, ģimenes galvas simbolu. Šī ceremonija parasti notiek pirmās kāzu dienas pusnaktī, ligavaiņai «pretojoties». Tā kā šī izdarība ir humoristiska rakstura, tad komisma elementus dažkārt ar nolūku pastiprina. Jāatzīmē, ka ne vienmēr šodien izmantojamo seno tautas paražu atlase notiek kritiski. Dažas no tām ir neestētiskas, parupjas, neaudzina cilvēkā skaistuma jūtas un tāpēc mūsdienu kāzu norisē nebūtu popularizējamas. Pie tādām izdarībām pieder, piemēram, saku uzvilksana ligavainim mičošanas laikā. Šī izdarība simbolizē puīša «brīvības zudumu», jo apprecoties tas dabū sievu — sakas kaklā. Latgalē plaši izplatīta paraža modināt jaunlaulātos ar troksni un mūziku un sasist «uz laimi» pie viņu gulštas vai istabas durvīm podu vai šķīvi.⁸¹

Daudz prieka un lielu jautrību kāzās sagādā senlaicīgā jaunlaulāto «ievādišana» saimniecībā un saimniecisko iemaņu pārbaude. Visbiežāk jaunlaulātajiem jāparāda sava meistarība kāda darba izpildē. Tā kā pārbaudei ir humoristisks raksturs, tad komisma elementi vēl tiek pastiprināti: vīram jāpārzāgē un jāsacērt vecs, slapjš celms; jaunajai sievai jāiekurina krāsns ar slapju malku u. tml.⁸² Arī šais izdarībās dažkārt zūd mēra sajūta. Tā, piemēram, laikam gan nevarēs atziņt par izdevušos šādu darba iemaņu pārbaudi, ja jaunlaulātajiem tā jāveic tūliņ pēc laulību reģistrācijas, iznākot no ciema padomes vai kluba vai arī iebraucot mājās. Piemērotāk būtu šo ceremoniju izpildīt mājās kāzu otrajā dienā.

Nereti tiek inscenēta arī vēl kāda sena humoristiskā paraža, proti, māju un to iekārtas nodošana jaunajam pārim. Koknesē šī izdarība, piemēram, notiek šādā veidā: vecākus iesēdina tačkā vai kādā citā braucamajā un ved «uz Daugavu slīcināt», jo viņiem esot jāatbrīvo vieta jaunajiem saimniekiem.⁸³ So joku gan cenšas izpildīt tā, lai sirmie vecāki neapvainotos, bet vai vienmēr tas izdodas? Tāpēc jāpadomā, vai šī paraža jaunajās padomju tradīcijās ir popularizējama.

Pēc senas paražas, kas saglabājusies vēl no tiem laikiem, kad ligava tika zagta, un kas izteica naidīgas attiecības starp vedējiem un panāksniekiem, viesi cenšas pajokoties par saimniekiem, un otrādi. Visbiežāk viesi «nozog» («zagto» pēc neilga laiciņa atdod) dažādus dzīvei nepieciešamus priekšmetus, aizbāž dūmeni utt. Saimnieki savukārt cenšas ielikt viesu automašīnā kaut kādu vecu lietu, izlaiž no mašīnas riepiņiem gaisu utt.⁸⁴ Senās kāzu paražas, kas radušās sirmā senatnē kā reāli

eksistējošu attiecību atspoguļojums, tagad saglabājušās kā jautras rotaļas, kas kāzu svinībām piešķir emocionālu nokrasu.

Laulību mūsdienīgā svinīgā ceremonija gūst arvien lielāku popularitāti. Tajā tiek izcelta ģimenes sabiedriskā nozīme, uzsvērts, ka ģimene ir ne tikai divu cilvēku personiska apvienība, bet arī sabiedrības sākotnējā šūna. Jaunajām kāzu paražām ir liela audzinoša nozīme, un tās ir svarīgs faktors baznīcas pozīciju vājināšanā ģimenes dzīves sfērā. Taču vēl samērā daudz jauniešu laulības noslēdz dzimtsarakstu birojā bez padomju svinīgās laulību ceremonijas, kaut arī nelaulājās baznīcā. 1969. gadā republikas rajonos no 10 250 noslēgtajām laulībām tādas bija 1528 gadījumos.⁸⁵ Šāds stāvoklis, bez šaubām, izveidojies sabiedrisko organizāciju un jauno tradīciju veicināšanas komisiju nepietiekamas aktivitātes rezultātā.

Republikas laukos ar laulību svinīgo reģistrāciju cieši saistīts pavisam jauns pasākums — jaunlaulāto vakari, kas Cēsu, Liepājas, Tukuma, Valkas un daudzos citos rajonos jau kļūst par tradīciju.⁸⁶ Svinības parasti notiek rajona kultūras namā vai klubā. Jaunie ļaudis, kas stājušies laulībā pēdējo divu gadu laikā, saņem speciālas ielūgumu kartes. Jaunos ļaudis dekorētajās kluba telpās sagaida svinību organizētāji. Zālē pāri iesoļo svinīgas mūzikas, parasti polonēzes, pavadībā. Šādu vakaru galvenā sastāvdaļa ir koncerts ar interesanti sastādītu programmu. Tajā ietverti jautājumi par padomju ģimeni, par tās funkcijām un uzdevumiem, par jauno dzīvesbiedru lomu nākošās paaudzes audzināšanā. Nereti jubilārus uzrunā vecāka gadu gājuma ļaudis, kas laulībā nodzīvojuši 25 gadus un vairāk. Jaunajiem ļaudīm sarīkojumos iespējams noklausīties ārsta, jurista, arī tērpu modelētāju un kulināru u. c. konsultācijas. Vakara dalībniekiem rīko arī apģērbu, kulinārijas izstrādājumu, dažādu mājas iedzīves priekšmetu u. c. izstādes. Humora pilnas ir jauno vīru sacensības, kurās tiem jādemonstrē sava māka vadīt mājsaimniecību, rūpēties par zidaiņiem utt.

Jauniem ļaudīm ir iespēja noklausīties koncertu, padejot, piedalīties loterijā u. tml.

Tādi vakari jaunlaulāto vidū ir visai populāri un tiek labprāt apmeklēti. Piemēram, Cēsīs tādā sarīkojumā piedalījās 60 pāru.⁸⁷ Jaunlaulāto vakari liecina, cik lielu uzmanību Padomju valsts velti ģimenes stiprināšanai un jaunās paaudzes audzināšanai. Diemžēl šie nozīmīgie pasākumi vēl nav ieviesti visai plaši un nenotiek visos republikas rajonos.

Labā tradīcija ir zeltkāzu un sudrabkāzu svinētāju godināšana. Zeltkāzas svin pāri, kas laulībā nodzīvojuši 50, sudrabkāzas, — kas 25 gadus. Arī buržuāziskajā Latvijā laukos svinēja sudraba vai zelta kāzas, taču tām bija šauru ģimenes svinību raksturs. Tās bija jubilāru un viņa piederīgo personiska lieta. Šādas svinības rīkoja lielākoties turīgās ģimenēs.

Mūsdienās sudrabkāzu un zeltkāzu svinīgo daļu organizē galvenokārt vietējās ciemu padomes, kol-

hozi vai padomju saimniecības, kur jubilāri strādā vai strādājuši.

Šādas svinības parasti rīko uzreiz vairākiem pāriem (parasti 3—5). Tādā veidā svinības iegūst izteiktāku sabiedrisku un audzinošu raksturu, bet daļēji zaudē savu sirsnību un intīmo raksturu. Valkas rajona Palsmanes ciemā šādās svinībās piedalījās 4 zeltkāznieku un 28 sudrabkāznieku pāri.⁸⁸ Jubilāru godināšana notika kultūras nama krāšņi dekorētajās telpās, un tos apsveikt sanāca daudz ļaužu. No visām republikas malām sabrauca jubilāru bērni, mazbērni un mazmazbērni. Savus gavilniekus apsveica kolhoza «Oktobris» pārstāvji. Runātāji stāstīja par jubilāru dzīves gaitām, par to, kā mīlestība un savstarpēja cieņa palīdzējusi viņiem izturēt dzīves pārbaudījumus un izaudzināt labus bērnus.

Līdzīgi sarīkojumi notikuši arī Džūkstē, Kandavā, Tukuma rajonā, Skrundā,⁸⁹ Gulbenē, Bauskas rajonā.⁹⁰ Latgalē šādi sarīkojumi notiek retāk nekā pārējā Latvijā.⁹¹ Tomēr jāatzīmē, ka arī te šīs svinības pakāpeniski nostiprinās un ieņem savu vietu.

Tā kā gavilniekiem aiz muguras garš darba cēliens, šādas svinības nereti pārvēršas savdabīgā himnā darbam. Svinībās parasti ir daudz apsveikumu, ziedu, kolektīvu dāvanu, tās noslēdz labs koncerts. Dažreiz tiek rīkotas arī kopīgas vakariņas.⁹²

Vairumā gadījumu pēc svinīgā akta svinības turpinās mājās piederīgo un draugu pulkā.

Dažreiz vienlaikus tiek atzīmētas dažādu paaudžu svinības, piemēram, reģistrētas laulības un atzīmētas sudrabkāzas. Tā, piemēram, tas bija Tukumā 1965. gada oktobrī.⁹³ Tur svinībās piedalījās 6 jaunlaulāto un 3 sudrabkāzu svinētāju pāri. Gavilnieku vidū bija arī Milzkalnes ciema kolhoznieki. Sarīkojums izraisīja lielu interesi. Tas notika rajona kultūras nama ceremoniju zālē. Svinības atklāja sabiedriskais vedējtēvs — viens no pilsētas izpildkomitejas deputātiem. Tam sekoja laulību reģistrācijas ceremonija un sudrabkāzu svinētāju apsveikšana.

Šādām dažādu paaudžu svinībām ir liela audzinoša nozīme. Jaunatnē tās izraisa nopietnu atieksmi pret laulību un ģimenes pienākumiem, izceļ ģimenes sabiedrisko nozīmi.

Jaunajām padomju sadzīves tradīcijām — laulību svinīgai reģistrācijai un kāzu svinēšanai — ir ievērojama loma lauku iedzīvotāju dzīvē. Tās ir nozīmīgs ideoloģisks līdzeklis darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā un viņu atbrīvošanā no baznīcas ietekmes.

Svinīgai laulību reģistrācijai ir liela sabiedriski politiska nozīme. Tā pasvitro un izceļ ģimenes sabiedrisko lomu Padomju valstī un vienlaikus ir spilgts, krašņs notikums cilvēka personiskajā dzīvē.

Apskatāmajā periodā jau izveidojusies pietiekami stabila svinīgas laulību reģistrācijas ceremonija, kuras norisē, tāpat kā kāzu godā, jopro-

jām tiek izmantotas daudzas no tradicionālajām kāzu paražām.

Taču pašreizējās šo svinību norises formas nevar uzskatīt par nemainīgām un nobeigtām, nemitīgi veidojas jaunas tradīcijas, tiek meklētas labākas un pilnīgākas to norises formas.

BĒRNĪBAS SVĒTKI

Ar cilvēka dzimšanu un bērniņu saistīto padomju svinību sākumi lauku dzīvē meklējami tikai 50. gadu beigās. Tagad šīs svinības jau zināmā mērā iesakņojušās un to norisē izveidojušās noleiktas tradīcijas.

Pirmie bērniņas svētki republikā 1956. gadā tika noorganizēti Tukuma rajona zvejnieku kolhozā «Selga». 1959. gadā tie bija organizēti vairāk nekā 100, bet 1961. gadā — jau 454 vietās, pie kam svētkos piedalījās pāri par 6500 bērnu.⁹⁴ Kopš 1961. gada bērniņas svētki tika atzīmēti visā republikā.⁹⁵ Visvairāk dalībnieku bērniņas svētkos bija Bauskas rajonā (460), tam sekoja Ogres (448), Cēsu (366) un Valkas (320) rajons. Tālākās vietās ierindojās Tukuma un Talsu rajons.⁹⁶

Ievērojami lēnāk bērniņas svētki izplatījās Balvu, Krāslavas, Ilūkstes un Preiļu rajonā. Tā, 1961. gadā Balvu rajonā bērniņas svētki notika tikai vienā, bet Krāslavas rajonā — trijās vietās; arī dalībnieku skaits bija mazs. Preiļu rajonā bērniņas svētki notika tikai 3 kolhozos.⁹⁷ Samērā lēna bērniņas svētku ieviešanās Latgales rajonos izskaidrojama ar katoļu baznīcas ietekmi un ievērojamās iedzīvotāju daļas centieniem saglabāt reliģiskās ceremonijas, tai skaitā kristības.

Jāatzīmē, ka atsevišķos gadījumos arī katoļu garīdznieki atklāti nostājas pret padomju sadzīves tradīcijām. Tomēr, neraugoties uz minētajiem traucējošiem faktoriem, bērniņas svētki kā jauna mūsu dzīves tradīcija ieviešas arī Latgales rajonos. Jau 1963. gadā tie notika visā Latgalē, pie kam ikreiz svētkos piedalījās samērā daudz (vidēji 15—20) bērnu.

Jauno svētku lomu reliģiskā kristību rituāla izplatības mazināšanā republikā rāda sekojoši dati par dažiem republikas rajoniem. Piemēram, 1961. un 1969. gadā no visiem attiecīgajā rajonā jaundzimušajiem bērniem baznīcā netika kristīti (procentos):⁹⁸

Rajoni	1961. gadā	1969. gadā
Valkas	91	98,1
Valmieras	85,5	92,7
Ogres	87,9	96,1
Kuldīgas	66	85,2
Liepājas	84,8	93,3

1966. gadā bērniņas svētkos visos republikas rajonos, pēc aptuveniem datiem, piedalījās 11 000 bērnu, tas ir, ap 70% no visiem attiecīgā vecuma

bērniem republikā. 1969. gada bērniņas svētku dalībnieku skaits pārsniedza 13 000.⁹⁹ Ja ievēro neprecizitātes bērniņas svētku dalībnieku uzskaitē, tad to skaits būs vēl lielāks. Vispār republikā 1969. gadā ap 75% jaundzimušo bērnu netika kristīti baznīcā.¹⁰⁰

Saturā pilnīgi vienādas svinības sākumā sauca gan par «bērniņas svētkiem», gan par «vārda došanas svētkiem». Ceremoniāla pilnveidošanas gaitā svinību nosaukumu «vārda došanas svētki» pakāpeniski aizstāja ar svētku saturam vairāk atbilstošu «bērniņas svētku» nosaukumu, jo bija dīvaini runāt par vārda došanu 2—3 gadus vecam bērnam, kuram jau bija vārds kopš dzimšanas apliecības izsniegšanas. Tāpēc pret «vārda došanas svētku» nosaukumu vietējo laikrakstu slējās vērsās paši šo svinību organizētāji. Daļēji šo jautājumu sabiedriskas organizācijas apsprieda Gulbenes, Cēsu, Valkas un Bauskas rajonā, kā arī jauno tradīciju organizētāju metodiskajos semināros. Apspriešanas rezultātā kā stabilākais svētku nosaukums nostiprinājās «bērniņas svētki». Taču no sākotnēji rīkoti bērniņas svētkiem pašreiz atdalījušās divas patstāvīgas svinības — jaundzimušo reģistrācija (kas īsteni ir vārda došana) un bērniņas svētki. Tāpēc, pētot mūsdienu bērnu svinību tradīcijas, jāapskata divas patstāvīgas svinības — jaundzimušo svinīgā reģistrācija ciema padomē un bērniņas svētki 2—3 gadus veciem bērniem.

Tā kā no bērnu tradīcijām kā pirmie izveidojās bērniņas svētki, tad tradīciju attīstības apskatu sāksim ar tiem.

Jauno svētku izveidošanos, kā jau minēts, izraisīja nepieciešamība radīt skaistus, spilgtus bērniem veltītus svētkus, kas atbilstu padomju cilvēku ideoloģijai un ienāktu mūsdienu dzīvē kā parādība, kas balstās uz tautas pagātnes labākajām tradīcijām. Jaunajos svētkos bija jāievēro un jāizmanto lielā pozitīvā pieredze, ko tauta bērnu audzināšanā bija uzkrājusi daudzu gadsimtu laikā.

Sākotnējais bērniņas svētku uzdevums bija radīt padomju apstākļiem atbilstošu tradīciju, kas stātos vietā baznīcas sakramentam — kristībām, jo padomju varas pirmajos gados Latvijā kristības baznīcā bija stipri izplatītas.

Bērniņas svētku galvenais saturs ir bērna uzņemšana kolektīvā un viņa sabiedrisko aizbildību — kumu nozīmēšana, kas kopā ar vecākiem nestu atbildību par bērna audzināšanu. Tādējādi, izvēloties bērna kūmas, jaunajās bērnu svinībās tika izmantoti seno tautas paražu labākie elementi, t. i., bērna sabiedrisko aizstāvju izvēle. Ja senajās tradīcijās kūmās parasti aicināja bērna vecāku radniekus, tad mūsu dienās par kūmām var būt gan radnieki, gan arī vecāku tuvi draugi un darba biedri. Par kūmām vecāki izrauga priekšzīmīgākos cilvēkus — labākos ražošanas un sabiedrisko darbiniekus, kuriem pašiem ir saskanīgas ģimenes un kuri augošajam bērnam var būt par paraugu.¹⁰¹

Tā kā par kūmām neizvēlas tikai radniekus, kūmu institūts izgājis no šaurajiem ģimenes ietvariem un mūsdienās tam ir liela sabiedriska nozīme. Kūmu pienākuma uzņemšanās ceļ plašu lauku ļaužu aprindu morālo atbildību nākamās paaudzes audzināšanā.

Sekojošā iepriekšējo paaudžu paradumam, kūmas labi izpilda savus pienākumus. Kā liecina ekspedīcijās iegūtie materiāli, kūmas allaž ir lietas kursā par savu aizbilstamo bērnu dzīves gaitām, bieži tos aprauga un apdāvina.

Jāatzīmē, ka daudzos republikas rajonos, sevišķi Latgalē, par sabiedriskajiem kūmām nereti kļūst bērna krusttēvi un krustmātes, jo dažkārt bērnus, kas 2—3 gadu vecumā piedalās bērnības svētkos, vecāki vai vecvecāki pēc dzimšanas ir kristījuši baznīcā.¹⁰²

Pirmo bērnības svētku, tāpat kā visu jauno svinību organizēšana bija saistīta ar zināmām grūtībām. Daudzi vecāki, savu reliģiozo vecāku ietekmēti, atzina par labāku kristīt savus bērnus baznīcā, bet no piedalīšanās bērnības svētku svinības atturējās. Šai ziņā sava ietekme bija arī tam, ka vecvecāki atteicās uzraudzīt baznīcā nekristītos mazbērnus, kamēr bērnu vecāki aizņemti ražošanas darbā.

Partijas un sabiedriskās organizācijas, sevišķi skolotāji, veica lielu izskaidrošanas darbu, individuāli aprunājoties ne tikai ar bērnu vecākiem, bet arī ar vecvecākiem. Pirmajos bērnības svētkos nereti piedalījās tikai lauku intelīģences, partijas un sabiedrisko darbinieku bērni.¹⁰³ Lai gan daudzi atturējās no piedalīšanās, šis svinības jau pašā sākumā iedzīvotājos izraisīja lielu interesi, un, ja sākumā daudzi atnāca vienkārši ziņkāres mudināti, tad vēlāk, ceremonijas svinīguma un krāsainības savaldzināti, pierakstīja svinībām arī savus bērnus.¹⁰⁴

Bērnības svētku svinības parasti notiek vasaras mēnešos, visbiežāk jūnijā. Daudzās vietās tās pieskaņo Starptautiskajai bērnu aizsardzības dienai — 1. jūnijam.

Sākumā arī svētku dalībnieku vecuma diapazons bija diezgan nenoteikts. Pirmajos gados, kad svētkus tikko sāka svinēt, tajos piedalījās no 1 līdz 5—6 gadu veci un pat vecāki bērni.¹⁰⁵ Šāds dalībnieku sastāvs radīja zināmas grūtības ceremonijas norisē. Bērnu svētku organizatoriem nereti nācās izšķirt sarežģītu jautājumu — pieņemt vai nepieņemt par svētku dalībniekiem baznīcā kristītos bērnus, ja vecāki viņus labprātīgi pieteica. Lai neatstumtu no jaunā pasākuma kristīto bērnu vecākus, pirmajos gados bija nolemts bērnības svētkos uzņemt arī pēc reliģiskā rituāla kristītos bērnus. Tagad, kad bērnības svētki notiek regulāri jau vairākus gadus un vecākie bērni tos jau nosvinējuši, svētku ceremonijās galvenokārt piedalās 1—3 gadus veci bērni.¹⁰⁶

Taču jautājumā par bērnības svētku dalībnieku vecumu joprojām nav vienotības. Rajonu kultūras nodaļu darbinieki, kas nodarbojas ar šo svinību

organizēšanu, uzskata, ka jāorganizē svinīga jaundzimušo reģistrācija, bet bērnības svētki jāparedz tādiem bērniem, kas paši var notiekošo saprast. Citi izsaka domu, ka bērnības svētki jāorganizē jaunākiem bērniem, lai tādējādi zustu iespēja baznīcai ietekmēt ideoloģijas jautājumos vēl nenosvērtus vecākus. Tā kā pēdējos gados svinīga bērnu reģistrācija dzimtsarakstu birojos pārvēršas par patstāvīgām svinībām, tad bērnības svētku organizēšana pavisam maziem bērniem kļūvusi lieka. Taču jautājums par bērnības svētku dalībnieku vecumu palicis strīdīgs. Joprojām svētkus visbiežāk rīko 2—3 gadus veciem bērniem, kaut gan vietumis, sevišķi Latgalē, bērnības svētkus organizē 7 gadus veciem bērniem, t. i., skolas gaitu priekšvakarā. Par tādu svētku piemēru var noderēt 1967. gada maija sarikojums Daugavpils rajona Silenes ciemā. Arī Balvu, Ludzas, Rēzeknes un Kuldīgas rajonā svētki tiek rīkoti šāda vecuma bērniem.¹⁰⁷ Iespējams, ka bērnības svētku norises formām pilnveidojoties un vispārinoties, tie kļūs par pirmsskolas vecuma bērnu svētkiem. Līdz ar to var izmainīties arī līdzšinējā kūmu izvēles kārtība. Tā kā mērķtiecīgi ir nozīmēt aizbildņus pēc bērna dzimšanas, tad iespējams, ka kūmu izvēle un apstiprināšana nenotiks vis bērnības svētkos, bet gan bērna reģistrācijas svinīgajā ceremonijā. Tādā gadījumā bērnības svētkos vajadzētu pastiprināt rotaļu momentu, lai svētki mazajiem gaviļniekiem kļūtu daudz interesantāki. Nav šaubu, ka korektīvas bērnības svētku norises formās izdarīs pati dzīve un par to mērķtiecību vispirms spriedīs tieši jaunā pasākuma organizētāji.

Atbildīga par bērnības svētku norisi un organizatorisko darbu ir speciāla ciema padomes komisija, kurā darbojas ciema padomes pārstāvis, skolotāji, saimniecību pirmrindnieki. Viņi noskaidro atbilstošā vecuma bērnu skaitu, uzzina, kas no iepriekšējā gada svētku kandidātiem kaut kādu iemeslu dēļ svinībās nav varējis piedalīties, u. tml. Pēc iepriekšējās sagatavošanās komisijas locekļi aprunājas ar vecākiem.

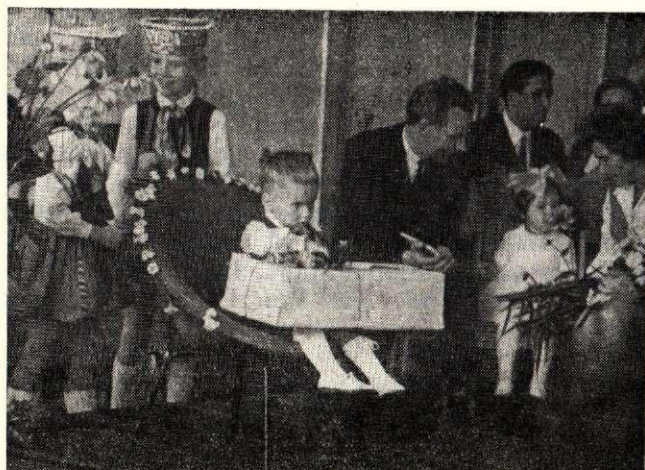
Dažās vietās rīkotāji aprobežojas vienkārši ar to, ka paziņo par svinību norises vietu un laiku, bet vecāki paši atnāk un piesaka savus bērnus svētku dalībnieku sarakstā.¹⁰⁸ Pēdējais variants parasti izplatīts tur, kur bērnības svētki tiek organizēti regulāri un jau kļuvuši ļoti populāri.

Bērnības svētku ceremoniāls, tāpat kā citi jauno tradīciju ceremoniāli, dažādos rajonos un pat ciemu padomēs ir dažāds. Organizētāji ikreiz cenšas ieviest tajos kaut ko savu, interesantu un jaunu. Tomēr pastāv arī bērnības svētku kopīgā ceremonija, kas parasti norisinās sekojoši: ar ziediem, zaļumiem u. tml. krāšņi dekorētās telpās vecāku un kūmu pavadībā ienāk mazie gaviļnieki. Svinīgā gājiena ceļā malas greznotas bērzu meijām. Daugavpils rajona kolhozā «Dzirkstele» pie meijām bija piestiprināti arī dažādu krāsu baloni, bet mazo gaviļnieku kolonnas priekšgalā 7—8 gadus veci bērni kaisīja ceļā ziedus.¹⁰⁹ Mazo gaviļ-

nieku gājienu pavada vecāki, radnieki, paziņas un no citiem rajoniem atbraukušie svinību viesi. Lie-lākā ļaužu daļa nes ziedus un dāvanas, kuras vē-lāk pasniedz jubilāriem. Kluba telpās bērnus ap-sēdina uz viņiem speciāli sagatavotiem soliem, kas apvīti ar ziedu un zaļumu vītņiem.¹¹⁰

11. att. Bērības svētkos (Strenči, 1966. g.).

12. att. Mazo gavilnieku apsveikšana Valmierā 1966. gadā.

Gājienam ieejot svinību telpās, orķestris to sagaida ar kādu populāru, parasti bērniem pazīstamu melodiju.

Taču jāpiemin, ka muzikālais pavadījums ne vienmēr ir veiksmīgs. Nereti bērnus sagaida ar strauju maršu, turklāt orķestra izpildījums bieži mēdz būt pārāk skaļš.¹¹¹

Svinīgajā aktā centrālo vietu ieņem skaisti noformētu bērības apliecību pasniegšana (tās nav oficiāli dokumenti), kurās ierakstīti bērna, vecāku un kūmu vārdi, svinību datums, kā arī kolektīva nosaukums, kas savā vidū uzņēma mazo gavilnieku.¹¹² Kamēr bērības svētki vēl nebija kļuvuši par regulāru notikumu, katrs kolektīvs apliecības

izgatavoja patstāvīgi; tagad tās iespiež tipogrāfijās masu metienos.

Daži kolektīvi ikvienam bērnam sastāda speciā-lus nākotnes novēlējumus un pasniedz tos vecā-kiem aizlīmētā aploksnē, kas jāatver jaunieša pilngadības dienā. Tāds paradums pastāv, piemē-ram, Krāslavas rajona Piedrujas ciema padomē un citur.¹¹³

Svinīgā akta sastāvdaļa ir arī kūmu ierakstī-šana speciālā svētku dalībnieku reģistrācijas grā-matā. Katram jubilāram paredzēta sava lappuse, kurā ievietota bērna fotogrāfija, ierakstīti vecāku un kūmu uzvārdi. Parakstoties grāmatā, kūmas sabiedrības priekšā simboliski apņemas palīdzēt vecākiem izaudzināt bērnu par savas dzimtenes cienīgu pilsoni.

Kopā ar bērības apliecību katram bērnam pa-sniedz arī piemiņas dāvanu, kas parasti iegādāta par vecāku darba vietas līdzekļiem. Dāvanas mēdz būt dažādas — sudrablietas (tējkarote, olu biķe-rītis u. tml.), arī rotaļlietas. Izņēmuma gadījumos tiek dāvētas arī praktiskas lietas — kleitīņas, uz-valciņi vai mētelīši.¹¹⁴ Vienmēr tiek dāvināti arī obligātie svētku atribūti — ziedi, bet atšķirībā no pilngadības svētkiem, kur dominē krāsaini ziedi, mazajiem bērniem dāvina baltus vai sārtus ziedus, lielākoties neļķes.

Svētku ceremoniju parasti pavada klusināta mū-zika. Pūrē, Palsmanē, Klintainē, Umurgā, Stren-čos un daudzās citās vietās mazo gavilnieku šū-polēs pašūpo Sarkangalvīte.¹¹⁵

Svinīgās daļas noslēgumā sabiedrības pārstāvji vecākiem un kūmām novēl izaudzināt bērnus par tādiem cilvēkiem, kas nākotnē attaisnotu viņu sap-ņus un cerības. Dažviet, piemēram, Balvu, Lu-dzas, Rēzeknes rajonos, vecākiem tiek lasīts ne-liels referāts par bērnu audzināšanu.¹¹⁶

Svētku noslēgumā notiek skolas vai bērnudārza audzēkņu neliels mākslinieciskās pašdarbības kon-certs, rotaļas, mazo svētku dalībnieku fotografē-šanās.¹¹⁷

Lai gan svinības ieguvušas vispārēju skanē-jumu, taču nebūt nav zaudējušas savu ģimenisko raksturu. Parasti bērības svētku dienā šīs svinī-bas tiek atzīmētas arī ģimenes lokā. Ja gavilnieks vēl svinībām par mazu, tad tās notiek tikai vecāku un viņu draugu lokā. Ja bērns ir tajā vecumā, kad jau pats labi izprot notiekošo, svinībās tiek ielūgti viņa vecuma bērni un tās iegūst istiem bērnu svētkiem atbilstošu saturu.¹¹⁸

Bērnu svētku rašanās pirmajos gados daudzās vietās notika kolektīvu vakariņu organizēšanas mēģinājumi. Šādās vakariņās piedalījās tikai pie-augušie — mazo gavilnieku vecāki un kūmas, jo paši jubilāri pirms tam jau bija aizvesti mājās. Līdz ar to šādos sarīkojumos pilnīgi zuda bērnu svētku specifika.

Liekas, ka veiksmīgāks un svinīgajam notiku-mam atbilstošāks ir kolektīvs mielasts bērniem, kādu rīko Pūrē, Rojā, Valkas rajona kolhozā

«Leņina ceļš» u. c.¹¹⁹ Pēc oficiālās daļas mazos gavilniekus ved pie galdiem, kas klāti atbilstoši viesību dalībnieku vecumam (cepumi, kūkas, saldumi, augļu dzērieni u. tml.). Taču bērnu kolektīvā pacienāšana iespējama tikai tajā gadījumā, ja bērniņas svētkos nepiedalās zīdaiņi.

Reizē ar bērniņas svētku svinēšanu laukos pakāpeniski ieviešas arī jaunpiedzimušo svinīgā reģistrācija dzimtsarakstu nodaļās un ciemu padomēs. Šis jaunais pasākums faktiski norobežojies no bērniņas svētkiem un kopš 1963./1964. gada eksistē patstāvīgi. Tas ieņēmis savu vietu darbaļaužu dzīvē Saldus, Kuldīgas, Gulbenes, Ogres, Rēzeknes rajonā un vairākos Krāslavas rajona ciemos¹²⁰ un ar katru gadu ieviešas arvien plašāk.

Svinīgajai bērnu reģistrācijai sevišķi liela nozīme ir lauku rajonos, kur kādreiz valdošā bija katoļticība un kur vēl joprojām samērā daudz bērnu tiek kristīti baznīcās. Jaunpiedzimušo svinīgā reģistrācija atspoguļo padomju sabiedrības rūpes par ikvienu, pat vismazāko tās locekli. Ar šo apstākli arī izskaidrojams tas, ka bērnu svinīgā reģistrācija ātri kļūst par padomju ģimenes tradīciju neatņemamu sastāvdaļu.

Jaundzimušo svinīgā reģistrācija jeb vārda došana notiek ciemu padomēs vienu vai divas reizes mēnesī atkarā no bērnu skaita.¹²¹ Kuldīgas rajonā tā notiek divas reizes mēnesī,¹²² vairākos ciemos, piemēram, Palsmanē, šim pasākumam paredzēta īpaša diena — katra mēneša pēdējā sestdiena.¹²³ Par vārda došanas svinībām tiek paziņots ne tikai vecākiem un viņu paziņām, bet arī vecāku darba vietu sabiedriskajām organizācijām.

Svinīgā reģistrācija parasti notiek ciema padomes telpās, bet, ja bērnu ir daudz, tad klubā. Uz ceremoniju tiek ielūgti pēdējo 1—2 mēnešu laikā dzimušo bērnu vecāki. Parasti ierodas 6—10 personas. Dzimtsarakstu nodaļas vai ciema padomes darbinieki apsveic bērnu vecākus, novēl tiem labus panākumus bērnu audzināšanā un svinīgi pasniedz bērnu dzimšanas apliecības. Pēc tam vecākus apsveic viņu darba vietu kolektīva pārstāvji, pasniedzot kolektīva dāvanu — bērna pūriņu, ratiņus vai rotaļlietas.¹²⁴

Uz ceremonijām nereti tiek uzaicināti ārsti, kas jaundzimušā vecākiem pastāsta par zīdaiņa pareizu kopšanu, vai skolotāji, kas pārrunā ar vecākiem bērna audzināšanas jautājumus.¹²⁵

Bērna vecāki uz svinīgo vārda došanas ceremoniju ciema padomē dažkārt ielūdz arī nākošos bērna kūmas.

Ziemā, kad vecāku un zīdaiņu ierašanās ciema padomē ir apgrūtināta, ciema padomes darbinieki bērna reģistrēšanu izdara mājās (piemēram, Rēzeknes rajona Puškina kolhozā, Krāslavas rajona padomju saimniecībā «Sauleskalns»¹²⁶). Vecāku dzīves vietā ierodas ciema padomes priekšsēdētājs vai sekretārs, darba vietas pārstāvji. Ciema padomes priekšsēdētājs svinīgi izsniedz vecākiem dzimšanas apliecību, bet darba biedri pasniedz dāvanu. Dažreiz vienlaikus vecākiem tiek nodota arī pū-

riņa nauda, ko bērna dzimšanas gadījumā saviem darbiniekiem piešķir darba vieta.¹²⁷

Jaunpiedzimušā apsveikšanā saglabājušies senās tautas paražas — «raugos iešanas» elementi. Pēc mātes atgriešanās no dzemdību nama viņu apmeklē kaimiņu sievietes, darba biedrenes un atnes jaunpiedzimušajam dāvanu — rotaļlietas vai zīdaiņim vajadzīgas lietas.

Bērniņas svētki un vārda došana ir mūsu sabiedrības jaunā pilsoņa pirmā tikšanās ar kolektīvu, kas piedalās priecīgajā ģimenes notikumā. Kolektīva pārstāvji sabiedrības priekšā atgādina vecākiem viņu pienākumus bērna audzināšanā un garantē šajā svarīgajā pasākumā kolektīva palīdzību. Tāpēc šo svinību formas jācenšas pilnveidot un bagātināt. Ceremonijas svinīgums un krāšņums, tās emocionālā ietekme uz klātesošajiem tiks sasniegta tur, kur būs jūtama labi pārdomāta svētku organizācija. Ja rīkotāji svētku organizēšanai nebūs veltījuši pietiekami daudz laika un izdomas, svētkos nopietni traucēs gan ikdienība, gan pelēcība.

Pie bērniņas svētku organizācijas trūkumiem, kas sevišķi bieži novēroti to svinēšanas pirmajos gados, jāpieskaita svinību dalībnieku pārāk lielais skaits (dažreiz pat vairāk nekā trīsdesmit).¹²⁸ Šādos gadījumos apliecību izsniegšana ievērojami ieilgst, svinības mazos dalībniekus nogurdina, tās kļūst garlaicīgas un neinteresantas. Ne vienmēr veiksmīgi un bērniņas svētkiem piemēroti tiek izvēlēti muzikālais pavadījums (tas bieži ir pārāk skaļš). Piemēram, Daugavpils rajona kolhozā «Dzirkstele» 1962. gada bērniņas svētkos izpildīja krievu tautas dziesmu «Pauninieki» un A. Rubiņšteinā dziesmu «Naksniņa», bet koncerta noslēgumā uzstājās vingrotāji. Nepamatoti ilgi nācās gaidīt uz svētku sākumu, tāpēc ka ar nokavēšanos ieradās viesi no Lietuvas PSR Panevėžas rajona. Ilgā viesu gaidīšana dezorganizēja svētku norisi.¹²⁹

Sevišķi liela vērība būtu jāveltī bērniņas svētku apsveikumu runām un muzikālajam pavadījumam, to saprotamībai, īsumam un emocionalitātei. Pēdējā viegli sasniedzama, svētku repertuārā plašāk izmantojot folkloru, pasaku sižetus, bērnu iemīļoto rakstnieku un padomju komponistu daiļradi.

Nav atzīstami par veiksmīgiem mēģinājumi apvienot bērniņas un pilngadības svētkus vai arī bērniņas svētkus un Jaungada eglīti.¹³⁰ Šādi apvienoti sarīkojumi mēdz notikt nelielos kolektīvos ar skaitā nedaudziem jubilāriem. Taču bērniņas svētkiem jāklūst par patstāvīgiem svētkiem, citādi tie zaudē savu jēgu un mazinās to audzinošā loma.

Bērniņas svētki dod lielu ieguldījumu darbaļaužu internacionālajā audzināšanā, jo svētkos piedalās reizē dažādu tautību bērni. Novērojama arī tāda jauna parādība, ka kūmās tiek uzaicinātas citas tautības personas. Kopīgajās vecāku un kūmu rūpēs par bērna audzināšanu nostiprinās dažādu tautību pārstāvju draudzība.

Bērnības svētki un vārda došana, neraugoties uz to pastāvēšanas neilgo laiku, jau iekarojuši tautā popularitāti, un, ja kaut kādu iemeslu dēļ nenotiek regulāri, paši iedzīvotāji, it īpaši jaunās mātes, neatlaidīgi lūdz sabiedriskās organizācijas svētkus organizēt ik gadus noteiktā laikā.

BĒRES

Neviens notikums cilvēka dzīvē nesagādā tik dziļus pārdzīvojumus, kā tuvinieku nāve. Bēru rīkošana ir mirušā dzīves sava veida rezumējums un kolektīva līdzjūtība nelaiķa piederīgajiem. Radnieki, draugi, darba biedri godina aizgājēju, padodot viņu pēdējā gaitā.

Latviešu lauku ļaudis kopš seniem laikiem bēru rīkošanai veltījuši īpašu vērību. Atbilstoši ģimenes turībai tās rīkoja kā lielas ģimenes svinības ar daudziem lūgtiem viesiem.¹³¹ Bēru ielūgumu vienmēr pieņēma, jo atteikšanās tika uzskatīta par apvainojumu aizgājējam un viņa tuviniekiem. Bēres nekad nav bijušas tikai šaura ģimenes loka svinības. Tām vienmēr bijis sabiedriska raksturs, kas sevišķi skaidri izpaužas mūsu dienās.

Bēru organizēšanā piedalās zināms kolektīvs: mirušā radnieki, paziņas, darba biedri. Viņi rūpējas par bēru gājiena noformējumu, mielasta sarīkošanu utt. Vientuļiem cilvēkiem, kuriem nav tuvinieku, kas varētu uzņemties šīs rūpes, bēres organizē darba vietas kolektīvs.¹³²

Tomēr bēres un bēru paražas līdz pat mūsdienām ir viskonservatīvākie sadzīves elementi. Latvijā šajās paražās vēl nesenā pagātnē sava stabila vieta bija baznīcas ceremonijām.

Nāves neizbēgamība vienmēr satraukusi cilvēku apziņu. Ar to saistīti reliģiskā pasaules uzskata pamatjautājumi, kā dvēseles nemirstība, aizkapa dzīve u. tml. Noliedzošu vai apstiprinošu atbildi šajos jautājumos dod cilvēka pasaules uzskats.

Reliģija allaž veltījusi vislielāko uzmanību ar cilvēka dzīves noslēgumu saistītajām paražām. Dziļo pārdzīvojumu, kādu izjūt ikviens cilvēks, pēkšņi zaudējot tuvinieku, cenšas izmantot kulta kalpi, lai iedvestu cilvēkiem domu par cilvēka zemes dzīves nīcību un pārejošo raksturu, par aizkapa dzīves un dvēseles nemirstības eksistenci. Šajos jautājumos ar reliģisko pasaules uzskatu cīnīties ļoti grūti, vēl jo vairāk tāpēc, ka reliģija ar savu mācību cilvēkam var dot šķietamu mierinājumu. Saskaņā ar materiālistisko pasaules uzskatu nekādas citas dzīves, izņemot reālo zemes dzīvi, nav, un tas, ko cilvēks dzīves laikā paguvis izdarīt, ir viss viņa dzīves sasniegums. Neapšaubāmi, ka cilvēki ar materiālistisku pasaules uzskatu atradīs sevī tik daudz spēka, lai nāvi morāliski uzvarētu, neļaujoties reliģijas maldīgajam mānam. Turpretī cilvēki bez stingra materiālistiska pasaules uzskata, izjūdzami tuvinieka nāves morālo triecienu, nereti nonāk reliģijas ietekmē.

Baznīcas rituāla saglabāšanos pašreizējās bēru paražās bez cilvēku psiholoģiskajiem pārdzīvoju-

miem, kas saistīti ar tuvinieku zaudējumu, veicina arī tas, ka vairums mirušo ir gados veci cilvēki, kas dzīves laikā bijuši reliģiozi vai savos ateistiskajos uzskatos nav bijuši pilnīgi konsekventi. Šādu cilvēku pirmsnāves vēlēšanās ir, lai viņi tiktu apglabāti pēc baznīcas rituāla. Mirēju pēdējo vēlēšanos tuvinieki parasti cenšas izpildīt.

Apbedīšanas ceremonijās baznīca balstās uz gadsimtu tradīcijām. Tās ricībā ir noturīgs, ļoti svinīgs un emocionāls rituāls. Pirmajos padomju varas gados Latvijā nebija nekā tāda, kas varētu šo rituālu aizstāt. Tāpēc lauku iedzīvotāju vairums savus piederīgos apglabāja pēc baznīcas rituāla. Svinīgas mūzikas pavadījumā bez reliģiskajām paražām apglabāja tikai atsevišķus padomju aktīvistus, padomju un valsts iestāžu darbiniekus, kolhozu priekšsēdētājus u. c. Tomēr noteikta izstrādāta rituāla nebija, un katrā atsevišķā gadījumā ļaudis rīkojās atbilstoši vietējām iespējām un apstākļiem.

50. gadu beigās un 60. gadu sākumā republikas sabiedrība sāka nopietni apsvērt jautājumus par jaunajām sēru ceremonijām. Šajā laikā pie rajonu izpildkomitejām un ciemu padomēm sāka dibināt speciālas jauno padomju tradīciju, tai skaitā arī bēru tradīciju, veicināšanas komisijas.

Padomju bēru tradīciju organizēšanas sākumā lauku apvidos nācās sadurties ar ievērojamām grūtībām. Nebija pieredzes šo ceremoniju organizēšanā un ieviešanā, trūka līdzekļu, nebija cilvēku, kas prastu pārdomāti vadīt bēru ceremoniju. Jauno paražu veidošanās pirmajā posmā to ieviešanos negatīvi ietekmēja daži organizatoriski trūkumi. Tā, piemēram, ne visās ciemu padomēs bija sabiedriskie izvadītāji, ne visi izvadītāji bija ieguvuši popularitāti. Tāpēc daži, īpaši gados vecāki cilvēki, tomēr sekoja tradīcijai un, tāpat kā senāk, izvadīt mirušo uzaicināja mācītāju. Tādās reizēs aizgājēja piederīgajiem, sevišķi sabiedriskajiem darbiniekiem, radās nopietns jautājums — vai viņi var piedalīties apbedīšanā, kas norisinās pēc baznīcas rituāla. Rezultātā daudzi no viņiem pārdzīvoja smagu drāmu: no vienas puses, viņi nevarēja nepedalīties savu piederīgo apbedīšanā, bet, no otras puses, izprazdami baznīcas rituāla nevērtību, viņi par notiekošo jutās morāli atbildīgi.

Tagad jaunās apbedīšanas ceremonijas parasti vada vietējie sabiedriskie darbinieki, skolotāji vai ciema padomes darbinieki. Ceremoniju vadītājiem tiek organizēti semināri pieredzes apmaiņai un instruktāžai jauno tradīciju organizēšanas praktiskajos jautājumos.¹³³

Ir izstrādājies jau zināms jauns apbedīšanas rituāls. Sēru mītiņa organizēšanā aktīvi piedalās kolektīvs, kura biedrs bijis aizgājējs. Parasti vietējā avīzē tiek ievietots nekrologs vai paziņojums par apbedīšanas vietu un laiku, izteikta līdzjūtība aizgājēja piederīgajiem,¹³⁴ pie kam nereti tekstā ietvertas arī dzejnieku vārsmas vai latviešu sēru tautas dziesmas.¹³⁵

Jauno bēru svinību organizatoriskais raksturs izpaužas arī tādējādi, ka lielu daļu rūpju sēru ce-

remonijas organizēšanā uzņemas aizgājēja darba vietas kolektīvs — samaksā orķestrim, noriko mašīnu, pasūta vainagu u. tml.¹³⁶

Apbedīšanas ceremonijas pirmais etaps — izvadišana — notiek mājā vai kapličā. Atvadišanās notiek pie atvērta zārka.

Ja izvadišana notiek no mājas, tad telpu, kurā novietots zārks, parasti atbrīvo no citām mēbelēm, izrotā vasarā ar zaļumiem un ziediem, ziemā ar skujām.

Jāpiezīmē, ka atsevišķās baltkrievu ģimenēs bērēs sastopami vainagi ar papīra ziediem. Dažās krievu tautības ģimenēs, kuras sastāv no vecākiem cilvēkiem, līdz pat pēdējam laikam ir spēkā arī seni ticējumi, piemēram, kamēr nelaiķis atrodas mājās, aizklāj spoguļus.¹³⁷

Mirušo izvadot, sēru runu saka kāds no nelaiķa draugiem, parasti darba biedrs, bet vēl biežāk ciema padomes priekšsēdētājs vai kāds no vietējās skolas skolotājiem, kas speciāli apguvis tādu ceremoniju vadīšanu. Runā tiek pieminēts nelaiķa dzīves gājums un devums sabiedrībai.

Pirms un pēc runas parasti skan sēru melodijas, dažreiz izvadišanas ceremoniju kuplina koru vai solistu dziedājums, sevišķi, ja izvadišana notiek no kapličas vai kluba.¹³⁸

Līdz pat mūsdienām uz laukiem izplatīta senā bērū paraža — pacienāšana aizgājējam par godu.¹³⁹ Bērū viesus pacienā pirms aizgājēja izvadišanas no mājas.¹⁴⁰

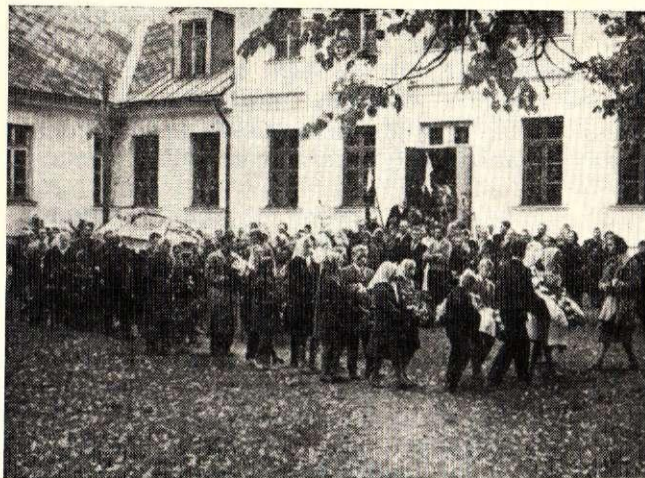
Izvadot ievērojamākus padomju un partijas darbiniekus, kolhozu priekšsēdētājus, brigadierus, agronomus, izcilus lopkopjus, laukopjus, skolotājus u. c., organizē sēru mītiņu klubā vai kultūras namā, kur pulcējas lielāks pavadītāju skaits.

Šādos gadījumos ar zaļumiem un ziediem rotātās telpās zārku parasti novieto uz paaugstinājuma. Ap to noliek vainagus. Nereti zārka tuvumā sēru ielokā novieto arī aizgājēja ģimetni. Ja nelaiķim bijuši valdības apbalvojumi, tie izlikti uz īpašiem spilventiņiem. Skatot sēru melodijām, periodiski mainās goda sardze.¹⁴¹ Izvadišanas laikā tiek skandētas arī sēru deklamācijas un dziedātas dziesmas, visbiežāk latviešu tautas dziesmas. Atvadu vārdus parasti saka kāds no vietējiem partijas vai padomju darbiniekiem, atzīmējot aizgājēja dzīves gaitas, viņa ieguldījumu sociālistiskās dzīves celtniecībā, īpaši uzsverot nelaiķa kā cilvēka un valsts darbinieka labās īpašības.

Ja kapsēta atrodas tālu no nelaiķa mājām vai kluba, tad uz kapiem brauc automašīnās. Mašīna, kas ved šķirstu, parasti rotāta sēru drapērijām, zaļumiem, ziediem. Zvejnieku bērēs mašīnu ar zārku dažreiz grezno ar enkuru un tīkliem.¹⁴²

Sēru ceremonijas dalībnieki, sevišķi piederīgie, ģērbusies tumšās, galvenokārt melnās drānās.

Sēru gājiens parasti virzās noteiktā kārtībā. Gājiena priekšgalā iet vainagu nesēji, pie kuru piedurknēm piestiprinātas sēru lentes. Ja nelaiķim bijuši valdības apbalvojumi, tad gājiena priekšgalā iet ordeņu un goda zīmju nesēji. Vainagiem seko orķestris, tad šķirsts, kuru ved mašīnā vai

13. att. Nelaiķa izvadišana no Vecsaules ciema kluba (Bauskas rajonā).

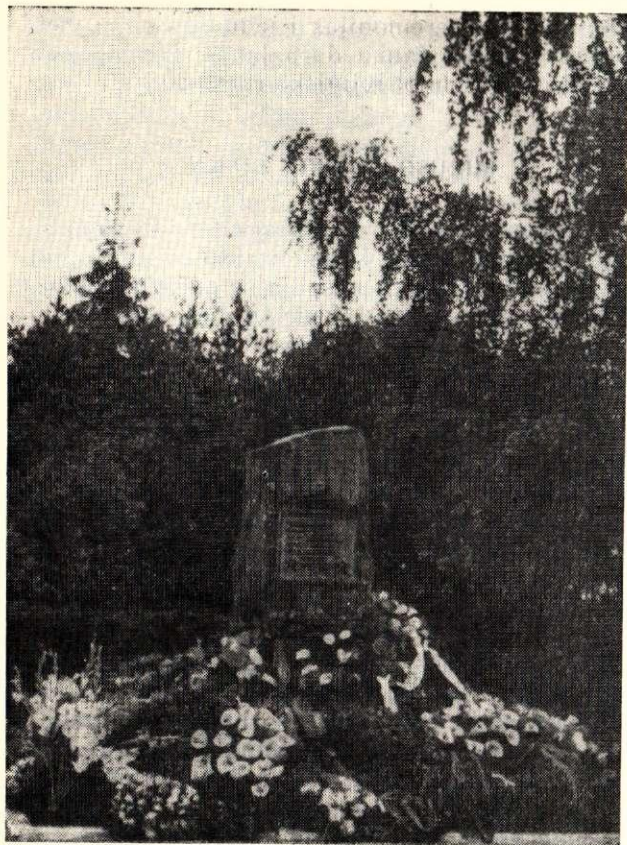
14. att. Sēru mītiņā brāļu kapos Tukumā 1965. gadā.

nes uz pleciem. Tūlīt aiz šķirsta iet nelaiķa piederīgie, tiem seko visi pārējie pavadītāji. Pēc senas tautas paražas kapsētas celiņš, kas ved uz kapa vietu, nokaisīts egļu skujām.¹⁴³

Sēru mītiņa galvenā daļa notiek pie kapa. Skan sēru mūzika. Pirms šķirsta nolaišanas kapā kāds no aizgājēja biedriem, dažreiz arī vairāki, saka atvadu vārdus. Reizē ar nelaiķa mūža gaitu vērtējumu sēru runās izskan arī mierinājums piederīgajiem, tā ka visā apbedīšanas gaitā aizgājēja piederīgie jūt kolektīva atbalstu.

Arī sēru mītiņā tiek atskaņotas skumjas tautas dziesmas «Tek saulīte tecēdama», «Maziņš biju, neredzēju» un lasīti piemēroti dzejoļi, kā, piemēram, Raiņa vārsmas, Plūdoņa «Rekvīems» u. c. Mūsdienās bērū ceremonijās liela loma orķestrim, kas atskaņo svinīgi skumjas kompozīcijas. Dažreiz pavadītājiem izdala dziesmu lapiņas ar dziesmu tekstiem.¹⁴⁴

Atvadoties no aizgājēja, pavadītāji met kapā ziedus. Saskaņā ar dziļi iesakņojušos tradīciju piederīgie, tuvinieki un draugi met kapā katrs trīs smilšu saujas, vēlēdami aizgājējam «vieglas smiltis».¹⁴⁵

15. att. Ķelderlejas piemineklis vienmēr klāts ar ziediem.

16. att. Mirušo atceres brīdis Valmieras kapos 1966. gadā.

Svaigo kapa kopu apsrauz ar skuju zariem, nolāj vainagiem un ziediem. Darba biedri un organizāciju pārstāvji, noliekot vainagus, parasti saka dažus vārdus vai nolasa kādu dzejoli. Populārākie ir S. Kaldupes «Atvadoties», J. Grota «Gaisma» un V. Rūjas «Viršu vainags».

Kad sēru ceremonija beigusies, pavadītāji atvaidās no nelaika piederīgajiem, izteikdami līdzjūtību. Piederīgie savukārt pateicas pavadītājiem par līdzjūtību un piedalīšanos apbedīšanā.

Vidzemes jūrmalā, Koknesē, Klintainē un dažās citās Latvijas vietās līdz šodienai saglabājusies bērinieku pacienāšanas paraža. Aizgājēja piederīgie ņem līdz uz kapiem cienastu un pacienā bēriniekus, kas no kapsētas uz bērnu māju nedodas.¹⁴⁶

Tapat līdz mūsu dienām saglabājusies tradīcija pēc apglabāšanas rīkot plašas bērnu viesības pavadītājiem. Tās parasti notiek aizgājēja mājās, un tajās ierodas tikai lūgtie bērinieki. Pēc sena paraduma bērnu viesi bez ziediem vai vainagiem ņem līdz arī vīnu un torti, bet tuvākie radi dažkārt arī citus produktus.¹⁴⁷

Bēriniekiem atbraucot no kapsētas mājā, tos vispirms cienā ar vīnu un torti. Maltītes sākumā viesiem dod aukstus uzkožamos; pēc tam seko siltie ēdieni. Pirmās vīna glāzes bērnu mielastā tukšo, vēlot aizgājējam vieglas smiltis. Latviešu bēres pieņemts mielasta laikā dziedāt skumjas tautas dziesmas. Krievu ģimenēs, tiklab pareizticīgo, kā vecticībnieku, saglabājas sena tradīcija pacienāt bērnu mielasta dalībniekus ar miežu vai kviešu biezputru, kas atgādina tradicionālo ēdienu «кутья».¹⁴⁸ Tā kā veci ļaudis pirms nāves nereti izteikuši vēlēšanos, lai viņu bēres palicēji nebēdātos, tad vecu cilvēku bēres dažkārt valda visai jautra noskaņa.¹⁴⁹

Laukos bēres parasti ilgst 1—2 dienas, pie kam nereti tanīs pārmērīgi daudz tiek lietoti alkoholiski dzērieni. Tāpēc sabiedriskajām organizācijām vajadzētu veltīt lielāku vērību arī bērnu svinību norisei mājas apstākļos.

Jauno padomju tradīciju garā organizētās bēres jau plaši atzītas un pakāpeniski izstumj no dzīves reliģisko bērnu rituālu. Par to liecina etnogrāfu ekspedīcijās savāktie materiāli.¹⁵⁰ Arī statistiskie dati rāda, ka Latvijā bēres visumā notiek kā jauna padomju tradīcija (lauku rajonos):¹⁵¹

Gads	Apbedīts pēc jaunajām tradīcijām
1961.	62,4%
1962.	67%
1963.	67,4%
1964.	66,72%
1965.	68,89%
1966.	69,84%
1969.	72,3%

Protams, atsevišķos rajonos šis procents ir ievērojami augstāks. Tā, piemēram, 1965. gadā pēc jaunajām tradīcijām apbedīti:

Ogres rajonā	93,2%	mirušo
Gulbenes rajonā	90%	„
Dobeles rajonā	87,4%	„
1969. gadā:		
Gulbenes rajonā	93,9%	„
Dobeles rajonā	93,6%	„
Tukuma rajonā	86,5%	„

Līdzīgs stāvoklis ar ļoti nelielām svārstībām novērojams lielākajā daļā Latvijas rajonu. Citādi ir Latgalē. Tur mirušos, sevišķi katolīcīgo un vecticībnieku ģimenēs, apglabā saskaņā ar baznīcas rituālu. Tomēr arī šeit vērojams neliels pro-

gress. Ja 1961. un 1962. gadā Latgalē bēres bez reliģiskā rituāla notika tikai 10% gadījumu, tad 1965.—1969. gadā jau vidēji līdz 25—30%.¹⁵²

Latgalē sabiedriskajiem darbiniekiem jāveic vēl ilgs un sarežģīts iedzīvotāju audzināšanas darbs, lai jaunās padomju tradīcijas arī apbedīšanas rituālā ieņemtu tām pienācīgo vietu.

Diemžēl, jauno bērū ceremoniju organizācijā vēl daudz nevēribas un trūkumu. Par jauno bērū tradīciju ieviešanu atbildīgās vietējās padomju un partijas organizācijas nereti sastopas ar materiāla un organizatoriska rakstura grūtībām. Laukos ir maz cilvēku, kas spēj vadīt bērū ceremoniju, un pavisam maz tādu, kas šiem pienākumiem būtu speciāli sagatavoti. Visbiežāk apbedīšanas ceremoniju vada skolotāji vai ciema padomes darbinieki. Taču tie aizņemti kārtējā darbā, un tiem grūti iekārtoties, lai varētu piedalīties bērū ceremonijās. Turklāt jāpiezīmē, ka ne jau visiem izvadītājiem ir runātāja dāvanas, tāpēc bērū ceremonija ne vienmēr ir pietiekami izjūsta un emocionāli iedarbīga.

Ilgu laiku rajonu un ciemu kultūras darbiniekiem, kas vadīja apbedīšanas ceremonijas, nebija speciāli izstrādāta izvadīšanas un apglabāšanas runu materiāla, nebija dziesmu tekstu un deklamāciju apbedīšanas ceremonijām. Tikai 1966. gadā Latvijas PSR Kultūras ministrijas metodiskais kabinets izdeva materiālu krājumu «Ir taču ziedi, kas pat ziemu nevīst, kad visus dārzus aizputinās sniegs». Krājums ātri izplatījās republikā, taču viena šāda krājuma visu republikas ciema padomju un sabiedrisko ceremoniju vadītāju vajadzībām ir par maz. Republikas lauku rajonu lielākajā daļā joprojām nav pilnīgi atrisināts jautājums par bērū ceremoniju muzikālo pavadījumu. Arī orķestru ir pārāk maz. Tie galvenokārt atrodas rajonu kultūras namu ricībā. Orķestri ir arī lielākajiem kolhoziem un padomju saimniecībām, taču tiem nav pa spēkam apmierināt lielo pieprasījumu pēc muzikālā pavadījuma. Tāpēc daļa iedzīvotāju spiesta uzaicināt orķestrus par maksu, lai gan šo orķestru sniegums bieži vien nav vajadzīgajā līmenī.¹⁵³ Šie, kā varētu likties, samērā sīkie jautājumi traucē jauno apbedīšanas ceremoniju norisi un liedz tām pilnībā stāties baznīcas bērū paražu vietā.

Daudzās svinībās, kas organizētas jauno tradīciju garā, bet jo sevišķi bēres, novērojama zināma reliģisko un jauno padomju tradīciju līdzās pastāvēšana. Vecās tradīcijas joprojām vēl turas sadzīvē, lai gan tās spiestas pakāpeniski atdot savu vietu jaunajām. Jaunās tradīcijas savukārt vēl pilnībā nespēj izskaust vecās, lai ieņemtu to vietu. Kulā kalpotāji cenšas piemēroties jaunajai situācijai un bieži atrod kompromisa iespēju, tuvinot baznīcas rituālu jauno tradīciju ceremoniālam (saīsina lūgšanu daļu, par aizgājēja dzīvi runā iespējami īsi utt.).

Skaidrs, ka vēl neilgais jauno padomju tradīciju pastāvēšanas laiks ir pārāk īss, lai tās stabili nostiprinātos sadzīvē. Tomēr pārliecināti var teikt,

ka jaunās bērū ceremonijas ieņemušas savu vietu Padomju Latvijas lauku darbaļaužu dzīves veidā, aizstājot un izstumjot reliģisko rituālu.

MIRUŠO ATCERES DIENA

Latviešiem, tāpat kā daudzām citām tautām, senatnē pastāvēja senču kults, mirušo piemiņas svinības. Kristīgā baznīca nespēja šo paražu izskaust un beidzot bija spiesta tai pielāgoties, atzīstot mirušo atceres dienas par reliģiskām svinībām. Latvijā mirušo atceres dienas — kapu svētkus un mirušo piemiņas dienas jeb sveču vakarus — pēc baznīcas rituāla plaši atzīmēja buržuāziskās diktatūras periodā un daļēji vēl pirmajos pēckara gados. Tās notika kapsētās garīdznieku vadībā. Tās gaidot, kapus un kapsētas uzposa; uz svētkiem pulcējās gan vietējie iedzīvotāji, gan arī atbraucēji no citiem rajoniem un pilsētām. Tādējādi kapu svētki kļuva par radu, tuvinieku un paziņu gads-kārtēju tikšanās reizi. Pēc oficiālās daļas (sprediķa) sapulcējušies uzkavējās pie savu piederīgo krāšņi uzpostajiem kapiem, sveču vakaros aizdedza sveces.¹⁵⁴ Lūgšanas un mācītāja sprediķis radīja pesimistisku noskaņojumu, jo centās pārliecināt cilvēkus par bezspēcību dieva priekšā, nostiprināt atziņu par zemes dzīves nicību, nostiprināt lēnprātību un padevību liktenim. Tā kā cita rituāla nebija, bet mirušo piemiņas tradīcija Latvijā ir dziļi iesakņojusies, tad reliģiozajās mirušo piemiņas dienās pēc sena paraduma, dažādu apsvērumu mudināti, piedalījās arī daudzi neticīgie.

Mirušo piemiņas diena ir laba latviešu tautas tradīcija, kas vēsturiskās attīstības gaitā tika pakļauta baznīcas interesēm un piepildīta ar reliģisku saturu.

Ņemot vērā šo paražu vispārējo izplatību un popularitāti plašos iedzīvotāju slāņos, sabiedriskās organizācijas nolēma tām piešķirt laicīgu raksturu un mūsdienīgu saturu, atbrīvojot tās no reliģiskās mistikas.

Pirmo mirušo atceres dienu — kapu svētkus — jauno padomju tradīciju garā 1959. gadā organizēja Palsmanes aktīvistī Valkas rajonā.¹⁵⁵ Kopš 1960. gada tos regulāri sāka atzīmēt lielākajā daļā republikas.¹⁵⁶ Nedaudz vēlāk laicīgās mirušo atceres dienas izplatījās Latgalē. Viens no šā pasākuma iniciatoriem bija Ludzas rajona Īsnaudas ciema padomes kolhozs «Boļševiks», kur svinības notika jau 1960. gadā.¹⁵⁷ Šajā pašā gadā jauno mirušo atceres dienu noturēja Balvu rajona Šķilbēnu ciema padomē.¹⁵⁸ Tomēr lielākajā daļā Latgales mūsdienīgās mirušo atceres dienas ieviesušās tikai kopš 1962. un 1963. gada.¹⁵⁹ Novēlošanās, domājams, saistīta ar Latgales iedzīvotāju pamatmasas sīkstāku turēšanos pie senajām, to skaitā arī pie reliģiskajām tradīcijām, kā arī ar atsevišķiem organizatoriska rakstura trūkumiem.

Pirmajās bez baznīcas rituāla rīkotajās mirušo atceres dienās piedalījās nedaudz cilvēku. Tie bija galvenokārt aktīvistī, kam pašiem šīs svinības va-

jadzēja organizēt. Jauno ceremoniju noskatīties ieradās arī ticīgie, kas palika pasīvu vērotāju lomā. Tomēr dalībnieku skaits jaunajās mirušo atceres dienās ik gadus pieauga. Iedzīvotāji šīs svinības atzina, pozitīvi novērtēja svinību skaisto, emocionālo un reizē arī dzīvi apliecinātāju raksturu. Pat ticīgie ļaudis sāka tās atzīt un vairs neuzskatīja laicīgās atceres dienas par mirušo vai reliģijas zaimošanu, kā to bija uzskatījuši agrāk.¹⁶⁰

Tagad atceres dienu organizēšanā un norisē izstrādājusies jau noteikta, visā Latvijā vienveidīga secība. Kapu svētkus visbiežāk atzīmē vasaras mēnešos. Vietējie rajona laikraksti izziņo svinību vietu un laiku.¹⁶¹ Bez tam speciāli paziņojumi tiek izlikti arī ciemu padomēs.

Saskaņā ar tradīciju dažas dienas pirms atceres dienas izziņo kapu kopšanas dienu. Vietējās skolas skolēni uzpoš brāļu kapus. Tā, piemēram, regulāri tīrību un kārtību brāļu kapos uztur Cēsu rajona Zaubes, Kursiņu un Rēzeknes rajona Stolerovas skolu audzēkņi.¹⁶²

Svinībām tiek gatavots īpašs repertuārs. Pēdējos gados kapsētā izdala iespiestas programmas, kurās ievietoti arī dziesmu un deklamāciju teksti, minēti pēdējā gada laikā attiecīgajā kapsētā apglabāto vārdi un dzimšanas gadi.¹⁶³

Dažviet atceres dienu ievada svinīgs sēru gājieni, kas no ciema padomes vai kultūras nama dodas uz kapiem. Gājiena priekšgalā iet pūtēju orķestris, aiz tā organizāciju pārstāvji ar vainagiem. Svinību galvenā daļa — sēru mītiņš notiek kapsētā. Mītiņā runā skolotāji, Padomju Armijas, saimniecisko, padomju un partijas organizāciju pārstāvji. Runas mijas ar deklamācijām, kora dziesmām un sēru melodijām orķestra izpildījumā. Atsevišķi tiek pieminēti visi pēdējā gadā mirušie. Saskaņā ar programmu katrai aizgājēju paauzdei tiek veltīta sava piemērota dziesma vai deklamācija.¹⁶⁴

Liela loma sēru mītiņā ir ceremonijas vadītājam. Parasti tas ir cilvēks, kam ir liela autoritāte vietējo iedzīvotāju vidū un labas runas dāvanas. Visbiežāk vadītāja pienākumus uzņemas ciema padomes priekšsēdētājs, vietējās skolas direktors vai skolotājs.

Sēru mītiņa runās tiek izcelts aizgājušo paauzžu ieguldījums mūsdienu sabiedrības labklājības un kultūras radīšanā. Runas nav pesimistiskas. Tajās izskan dzīvi apliecinātājs spēks, pagātnes kultūras progresīvā mantojuma, darba un sasniegumu slavinājums. Tāpēc kapsētās, kur apglabāti 1905. — 1907. gada un 1917. un 1919. gada cīņu dalībnieki, runātāji šos cīnītājus speciāli piemin. Tāpat runās tiek pieminēti kapos apglabātie Lielā Tēvijas kara varoņi un pirmie padomju varas aktīvie cēlāji.

Mirušo piemiņai veltītās svinīgās atceres ceremonijas audzina jaunatnē patriotisma jūtas un lepnumu par savu dzimteni, kurā dzīvojuši un cīnījušies tik cildeni ļaudis. Mītiņa beigās organizāciju vārdā tiek nolikti vainagi uz revolucionāru un Lielā Tēvijas kara cīnītāju kapiem. Sajā laikā

orķestris spēlē sēru mūziku vai arī koris izpilda kādu piemērotu dziesmu.

Dažās vietās jaunajās tradīcijās saglabājas arī senā paraža uz kapiem aizdegt sveces.¹⁶⁵ Citās vietās svinību rīkotāji no šīs paražas atteikušies, uzskatot, ka tā pārāk atgādina reliģisko ceremoniju.¹⁶⁶ Rēzeknē, Ludzā, Madonā un daudzās citās vietās sēru mītiņu sāk ar vainagu nolikšanu brāļu kapos.¹⁶⁷

Sevišķi iespaidīgi svinīgā sēru ceremonija notiek kapsētās, kur apbedīti 1905. gada revolūcijas upuri, Lielajā Tēvijas karā kritušie karavīri, kā arī kontrevolucionāru uzbrukumos bojā gājušie pirmie padomju varas aktivisti un pirmo kolhozu organizētāji. Piemēram, Ainažos un Salacgrīvā mirušo atceres svinībās katru gadu notiek sēru mītiņš un vainagu nolikšana 1905. gada revolūcijas dalībnieku nošaušanas vietā.¹⁶⁸ Valmieras komjaunieši baltgvardu nošauto 11 varoņu komjauniešu nāvēssoda dienā, 21. decembrī, organizē lāpu gājieni pa to pašu ceļu, pa kuru 1919. gadā varoņus veda uz soda vietu.¹⁶⁹ Daugavpils rajonā, Naujenē, kļuvis par tradīciju mirušo atceres dienas svinīgajā mītiņā pieminēt Ļeņina kolhoza pirmo priekšsēdētāju Mitrofanovu un nolikt vainagu uz viņa kapa, jo šis cilvēks daudz paveicis kolhoza organizēšanas un nostiprināšanas darbā.¹⁷⁰ Višķos svinības notiek gan katoļu, gan arī ebreju kapsētā, lai gan Višķos ebreju tautības iedzīvotāju ir maz. Toties Višķu ebreju kapsētā atrodas liels fašistisko noziedznieku upuru brāļu kaps.¹⁷¹

Iepriekšējo paauzžu godināšana notiek ne vien īpašās mirušo atceres dienās, bet arī dažādās citās svinībās: Uzvaras dienā, Padomju Latvijas nodibināšanas gadadienā, 7. novembrī, 1. Maijā, atzīmējot rajona vai pilsētas atbrīvošanas gadadienu no vācu okupācijas jūga, u. tml. Tā, piemēram, Cēsīs, Raunā, Palsmanē, Apē, Smiltēnē, Liepājā, Tukumā, Kuldīgā, Ventspilī, Krāslavā, kā arī citās pilsētās un ciemos to atbrīvošanas gadadienās izveidojusies tradīcija apmeklēt Lielajā Tēvijas karā kritušo karavīru kapus. Sevišķi svinīgi mītiņi visos republikas brāļu kapos notika Lielā Tēvijas kara uzvaras divdesmitajā gadadienā.¹⁷² Jekabpils rajona atbrīvošanas atceres dienā lielas sēru svinības ik gadus notiek Vietalvas brāļu kapos, kur pulcējas atbrīvošanas cīņu dalībnieki no visas Latvijas.¹⁷³ Daudzu pilsētu un rajonu iedzīvotāji, it īpaši skolēni, sarakstās ar vietējos brāļu kapos apglabāto cīnītāju tuviniekiem, kas dažreiz ierodas no tālienes, lai piedalītos svinīgajās kritušo atceres ceremonijās, it īpaši Lielā Tēvijas kara uzvaras vai vietējo apvidu atbrīvošanas gadadienās. Tā, piemēram, uz Nīkrāci Kuldīgas rajonā atbrauca šeit apglabātā Padomju Savienības Varoņa Kuprijanova māte,¹⁷⁴ uz Saldus rajona Kursiņiem un Blīdeni no Ukrainas atbrauca vesela grupa vietējos brāļu kapos apglabāto cīnītāju tuvinieku.¹⁷⁵ Līdzīgi apciemojumi bijuši Alūksnes raj. Pededzē u. c.¹⁷⁶

Joprojām attīstās arī vispārēja tautas tradīcija pieminēt koncentrācijas nometnēs bojā gājušos

padomju laudis. Piemiņas brīžos parasti runā šo nometņu bijušie gūstekņi un kara veterāni. Ļoti iespaidīgi šī atcere notiek bijušās nāves nometnes vietās Salaspilī, Ķelderleja (Valmierā), fašistu nodedzinātajā Rēzeknes rajona Audriņu sādžā, brāļu kapos Mežciemā (pie Daugavpils), kur apglabāti vairāki desmiti tūkstoši cietumos un koncentrācijas nometnēs nomocīto padomju cilvēku.

Kļūvis par tradīciju godināt latviešu tautas kritušos cīnītājus arī viņu revolūcionāro un kaujas varoņdarbu vietās.

Kritušo varoņu godināšanai ir ļoti liela nozīme jaunatnes patriotiskajā audzināšanā. Daudzas republikas skolas mācību gada sākumu atzīmē ar svinīgu mītiņu un vainagu nolikšanu brāļu kapos.¹⁷⁷ Nolūkā padziļināt bērnu atbildības un dzimtenes mīlestības jūtas, daudzās skolās uzņemšana pionieros vai komjaunatnē notiek pie V. I. Ļeņina pieminekļa vai kritušo varoņu kapiem. Jaunie pionieri un komjaunieši dod zvērestu būt savu vecāko biedru cienīgi.

Jaunās mirušo atceres ceremonijas republikā dzīli iesakņojušās. Arvien vairāk iedzīvotāji atsakās no baznīcas kapu svētkiem. Par to liecina ikgadējais dalībnieku skaita pieaugums sēru mītiņos. Piemēram, Raunā mirušo piemiņai veltītajās laicīgajās svinībās parasti pulcējas ap 700 cilvēku. Tur vienmēr notiek lāpu gājieni uz brāļu kapiem.¹⁷⁸ 600—800 dalībnieku regulāri piedalās mirušo atceres svinībās Usmā, Nīkracē (Kuldīgas rajonā), Koknesē, Daugavpils rajona Pavlovas un Ļipinišku ciemā,¹⁷⁹ kā arī vairākās citās Latvijas vietās. Daudzos republikas rajonos kapu svētki pēc baznīcas rituāla nenotiek tāpēc, ka draudzes locekļi uz tiem neierodas.¹⁸⁰

Par jaunās mirušo atceres dienas popularitātes pieaugumu liecina arī dati par republiku visumā: ja 1961. gadā Latvijā notika 629 mirušo atceres dienas ar apmēram 40 000 dalībnieku, tad 1965. gadā jau 1293 svinības ar apmēram 213 000 dalībnieku. 1969. gadā mirušo atceres dienas bija sarīkotas 1424 vietās un tanīs piedalījās 314 000 cilvēku.¹⁸¹

Tomēr jāpiezīmē, ka padomju sadzīves tradīciju attīstības pašreizējā posmā jaunās mirušo atceres dienas vēl pilnībā nav stājušās savu laiku pārdzīvojušo baznīcas kapu svētku vietā, kaut gan pēdējo nozīme ik gadus mazinās. Mūsdienīgā mirušo atceres ceremonija jau iekarojusi lauku iedzīvotāju simpātijas, taču dažī, galvenokārt vecākās paaudzes pārstāvji, labprāt piedalās kā vienās, tā otrās ceremonijās. Vecās kapu svētku paražas vēl arvien saglabājas Latgalē, kur katoļu garīdznieki dedzīgi aicina laudis ievērot baznīcas tradīcijas. Dažas draudzes baznīkungi pat atklāti cīnās pret jaunajiem pasākumiem. Tā, piemēram, Vārkavas baznīckungs, uzzinājis, ka ciema padome 1962. gadā gatavojas organizēt pirmās laicīgās mirušo piemiņas svinības, paziņoja, ka viņš nekristīs, nelaulās un neapstāvēs nevienu cilvēku, kurš pats vai kura radņnieki būs piedalījušies bez reliģiskā rituāla or-

ganizētajās mirušo piemiņas svinībās.¹⁸² Parasti gan baznīcas kalpotāji ar padomju sadzīves tradīcijām cīnās maskētāk, galvenokārt cenšoties ticīgos pārliecināt individuālās pārrunas.

Reliģisko tradīciju iznikšanu kavē gan tas, ka lauku iedzīvotāju vidū vēl ir zināms skaits ticīgo, gan arī dažādi organizatoriska rakstura trūkumi jauno tradīciju veidošanas darbā. Sai sakarā jārunā par nepietiekami nodrošinātu materiālo bāzi, orķestru, speciāli ceremoniju vadīšanai apmācītu personu trūkumu u. c.¹⁸³ Nereti vienā un tai pašā dienā svinības notiek visās ciema padomes kapsētās. Tāpēc ceremonijas vadītāji, kuriem nereti nākas vienā dienā vadīt ceremoniju vairākas reizes, ir spiesti steigties,¹⁸⁴ bet atceres dalībniekiem nākas ilgi gaidīt ceremonijas vadītāja un orķestra ierašanos.¹⁸⁵

Mirušo atceres dienas organizēšanas pirmajos gados iedzīvotājiem slikti izziņoja svinību laiku. Tāpēc tajās nereti piedalījās tikai neliels aktīvs: ciema padomes darbinieki, kolhoza un padomju saimniecības vadība, skolu kolektīvi.¹⁸⁶ Kā neveiksmīgas mirušo piemiņas dienas piemēru var minēt 1965. gadā Krāslavā notikušās svinības.¹⁸⁷ Svinīgais sēru mītiņš bija paredzēts sestdienā plkst. 15.00, bet daudziem pilsētas iestāžu kolektīviem pat nebija par to paziņots. Tāpēc kapos sanāca maz cilvēku. Turpretī baznīckungs, kas kapu svētkus bija rūpīgi gatavojis, pēc dažām dienām noorganizēja svinības ar lielu apmeklētāju skaitu. Šajā nozīmīgajā sabiedriskajā pasākumā nav pieļaujamas nekādas organizatoriska rakstura kļūmes, kas traucē svinību emocionālo iedarbību. Mirušo atceres dienas ir viena no masveidīgākajām jaunajām sadzīves tradīcijām. Tajās piedalās arī samērā daudz ticīgo, kas sevišķi rūpīgi iegaumē visas neveiksmes šīs ceremonijas norisē un nereti par tām priecājas.

Viena no būtiskajām padomju mirušo piemiņas dienu organizēšanas kļūmēm bija tā, ka sākumā atceres svinības notika gandrīz tikai luterāņu kapsētās. Katoļu, pareizticīgo un vecticībnieku kapsētas ilgi palika ārpus jauno tradīciju ietekmes sfēras. Šajā jomā lūzums notika tikai 60. gadu otrajā pusē.¹⁸⁸

Mūsdienīgas mirušo piemiņas dienas tagad tiek atzīmētas visā Latvijas PSR. Tās kļuvušas par vienu no populārākajām jaunajām padomju sadzīves tradīcijām. Latgalē līdz ar šīs jaunās tradīcijas ieviešanos stipri cēlusies kapu kultūra.

Noslēgumā jāatzīmē, ka mirušo piemiņas jaunā ceremonija samērā stabili iegājusi lauku iedzīvotāju sadzīvē. Tā ir ļoti svinīga, iespaidīga, saprotama. Vienlaikus mirušo piemiņas ceremonijai ir liela audzinoša nozīme, jo tā ietver sabiedrisku pienākumu novērtēt aizgājušo paaudžu veikumu un vienlaikus radīt ciešu paaudžu pēctecību.

Sociālisma celtniecība Padomju Latvijā ievadīja kvalitatīvi jaunu posmu gan republikas ekonomikā

un kultūrā, gan darbaļaužu dzīves veidā un pasaules uzskatā. To atspoguļo arī jauno padomju sadzīves tradīciju straujā tapšana un iesakņošanās, kas gāja kopsolī ar sabiedrības materiālās ražošanas un garīgās dzīves būtiskajiem pārveidojumiem.

Padomju sabiedrības attīstība, pilsētu un lauku darbaļaužu kultūras līmeņa celšanās zināmā attīstības pakāpē nonāca pretrunā ar savu laiku pārdzīvojušām sadzīves normām. Tad arī notika zināms kvalitatīvs lūzums, kura sākums Padomju Latvijā datējams ar 50. gadu vidu. Lauku darbaļaužu garīgā attīstība bija sasniegusi tādu pakāpi, ka viņus vairs neapmierināja ne vecie baznīcas rituāli, ne arī kancelejišķā pelēcība, kas toreiz dominēja civilaktu reģistrācijas iestādēs. Bija nobriedusi neatliekama vajadzība radīt jaunas sadzīves svinības. Zīmīgi, ka jauno padomju sadzīves tradīciju izveidošanas iniciatori un entuziasti nāca no plašajām tautas masām.

Padomju sadzīves tradīciju straujā un dziļā iesakņošanās republikas laukos bija liels trieciens reliģiskajām tradīcijām. Padomju sadzīves tradīcijas kļuva par komunistiskās audzināšanas svarīgu sastāvdaļu, jo tās sāka izskaust no darbaļaužu dzīves rituālus, kas saistīti ar ideālistisko pasaules uzskatu. Taču jauno sadzīves tradīciju tapšanas process ir visai sarežģīts un ilgstošs. Pašlaik to vēl nevar uzskatīt par pabeigtu. Līdzšinējais attīstības posms uzskatāms tikai par pārejas periodu no vecajiem reliģiskajiem rituāliem uz jaunajām sadzīves tradīcijām. Tāpēc šim periodam, tāpat kā jebkuram pārejas posmam, ir raksturīga vecā un jaunā elementu vienlaicīga eksistence. Tomēr šī līdzās pastāvēšana nav mierīga: jaunais lauž savu ceļu sīvā cīņā ar veco, savu laiku pārdzīvojušo, šajā gadījumā cīņā ar reliģiskajām paliekām laužu apziņā.

Padomju sadzīves tradīcijas mūsdienās veidojas divos virzienos: pirmkārt, pilnveidojot tradīciju norises formu, otrkārt, padziļinot tradīciju saturu. Padomju sadzīves tradīciju vietu un nozīmi Latvijas lauku darbaļaužu dzīvē īsumā varētu raksturot šādi:

1) Padomju sadzīves tradīcijas izveidojušās sabiedrības masu darbības rezultātā. Tās liecina par vienu no svarīgākajiem jaunā cilvēka augšanas procesiem — par sabiedriskuma un kolektīvisma tendenču nostiprināšanos lauku iedzīvotāju apziņā.

2) Padomju sadzīves tradīcijām ir ievērojama loma savu laiku pārdzīvojušo reliģisko paražu izskaušanā Padomju Latvijas laukos. Jaunās padomju sadzīves paražas kā viens no iedarbīgākajiem līdzekļiem cīņā pret reliģiskajiem aizspriedumiem sekmē darbaļaužu komunistisko audzināšanu.

3) Padomju sadzīves tradīcijas ir ne vien reliģijas pretspēks, bet arī mūsu dzīves krāšņuma atspoguļotājas. Tās apliecina sabiedrības uzmanību un rūpes par cilvēka personiskās dzīves notiku-

miem, piešķir šiem notikumiem sabiedrisku skaņējumu.

4) Viena no padomju sadzīves tradīciju satura pamatiezīmēm ir sociālistiskais internacionālisms, kas cieši savijies ar padomju patriotisma jūtām. Jaunie svētki un to ceremonijas audzina darbaļaudis draudzības, kolektīvisma un humānisma jūtas.

5) Jauno tradīciju dziļā iesakņošanās darbaļaužu sadzīvē un lauku iedzīvotāju atbalsts liecina par cilvēku estētiskās gaumes un prasību augšanu. Pēdējās savukārt nesaraucjami saistītas ar darbaļaužu masu vispārējā izglītības un kultūras līmeņa celšanos.

6) Padomju sadzīves tradīcijām ir izcila loma komunistiskās morāles normu nostiprināšanā ģimenē. Tās vieno un saliedē dažādu paaudžu ģimenes locekļus, jo vecā paaudze jaunatnes ietekmē arvien vairāk sāka atzīt jaunās sadzīves paražas.

Jāatzīmē, ka padomju tradīciju tālāko attīstību un izplatību lielā mērā sekmē organizatoriskais darbs. Organizācijām, kas popularizē jaunās padomju sadzīves tradīcijas un sekmē to iesakņošanu, rūpīgāk nekā līdz šim jāgatavo svinību ceremonijas, jo tikai tad tam bus vēl lielāka emocionālā iedarbība. Jaunā ceremoniālā psiholoģiskā nozīme ir tieši tā, ka tā norise simboliski atspoguļo jūtas, kas saviļņo cilvēkus. Kaut gan mūsdienas svinības nereti noris ļoti krāšņi un emocionāli, taču visumā tās vēl ir diezgan vienvēidīgas.

Līdz šim sadzīves svinību organizatori kolhozos un padomju saimniecībās galveno vērību veltīja svinību oficiālajai — sabiedriskajai daļai, gandrīz pilnīgā novārtā atstājot svinību vēlāko norisi mājās. Tāpēc nākotnē lauku aktīvam un visiem jauno sadzīves tradīciju sekmētājiem šajā virzienā jāstrādā sevišķi nopietni un jādoma, kā labāk un kulturālāk organizēt svinības mājas apstākļos.

Viens no sāpīgākajiem jautājumiem jauno sadzīves tradīciju organizēšanā un īstenošanā ir ceremoniju vadīšanai īpaši sagatavotu kadru trūkums, jo svētku emocionalitāte un krāšņums lielā mērā bus atkarīga no svinību vadītāju prasmes. Jauno sadzīves tradīciju ieviešanos negatīvi ietekmē arī tas, ka ciemu padomes šiem pasākumiem saņem maz līdzekļu. Līdz pat pēdējam laikam jauno tradīciju organizēšanas pamatā galvenokārt ir vietējo darbinieku entuziasms. Tomēr tik svarīgu ideoloģiskās audzināšanas pasākumu nevar balstīt vienīgi uz atsevišķu cilvēku entuziasmu. Te pirmām kārtām vajadzīgi speciāli sagatavoti cilvēki un stabila materiālā bāze.

Vienīgi tad, kad jauno sadzīves tradīciju veidošanas darbs bus pietiekami rūpīgs, kad bus atsiņātas, pilnveidotas un papildinātas ar jaunu saturu mūsu dzīvei izmantojamās progresīvākās tautas senās tradīcijas, tiks veicināta harmoniski attīstītu padomju cilvēku veidošanās, izskaudīsim no mūsdienas dzīves savu laiku pārdzīvojušās ierāžas un tradīcijas.

СОВЕТСКИЕ БЫТОВЫЕ ТРАДИЦИИ В ЖИЗНИ СЕЛЬСКИХ ТРУЖЕНИКОВ ЛАТВИЙСКОЙ ССР

Резюме

Социалистические преобразования на селе привели к коренным изменениям не только в области экономики и культуры, но и в мировоззрении и быту трудящихся. На селе традиционный уклад жизни играет значительно большую роль, чем в городе. Однако старая религиозная обрядность на определенном этапе вступает в противоречие с развитием нового общества, и тогда происходит известный перелом.

Становление и распространение советских бытовых традиций в Латвии прошло длительный путь. Началось оно с восстановлением в республике Советской власти. Однако в первый послевоенный период бытовая обрядность сохранялась еще в основном в старых, преимущественно религиозных формах. С ростом культуры населения и подъемом его материального благосостояния на селе, особенно после коллективизации, были созданы необходимые условия для возникновения и дальнейшего развития нового быта и бытовых традиций.

В формировании и развитии советских бытовых традиций ориентировочно можно наметить четыре периода:

1) период существования старых религиозных или безрелигиозных форм проведения различных семейных торжеств (примерно до середины 50-х годов);

2) начальный период зарождения в различных местах Латвии советских бытовых традиций (1955—1957 гг.);

3) массовое распространение бытовых традиций и первые попытки их обобщения (1958—1960 гг.);

4) систематическое, повсеместное распространение советских бытовых традиций с известной стабилизацией обрядового церемониала (период с 1960 г. по настоящее время).

Во всех районах республики традицией стало проведение праздников детства, совершеннолетия, торжественного вручения первого паспорта, проводов призывников на службу в ряды Советской Армии, торжественной регистрации брака. Торжественно отмечаются и дни памяти умерших. Медленнее, чем другие обряды семейных торжеств, складывались новые традиции похорон, но и в них наметилась тенденция вытеснения церковного обряда погребения гражданской церемонией.

Активную роль в проведении торжеств играют партийные и общественные организации.

В становлении советских бытовых традиций наблюдаются две тенденции: совершенствование их формы и углубление содержания. Поэтому соблюдается известная преемственность в использовании лучших народных традиций прошлого, обычаев и обрядов, которые не противоречат коммунистическому мировоззрению.

Процесс формирования новых бытовых традиций весьма сложен и длителен, и в настоящее время его нельзя считать завершенным. Данный период можно рассматривать как переходный от старого к новому в области бытовой обрядности, период, когда новое прокладывает себе дорогу в упорной борьбе с религиозными пережитками. Для этого периода, как и для любого переходного периода, характерно известное сосуществование нового и старого.

Повсеместное распространение советских бытовых традиций, участие в их проведении широкой общественности свидетельствуют о том, что в республике произошел поворот к новым, безрелигиозным формам бытовых праздников. Советским бытовым традициям принадлежит решающая роль в становлении новой бытовой обрядности. Во-первых, они создали необходимые предпосылки для вытеснения отживающих религиозных обрядов из сферы быта и являются эффективным средством в борьбе с религиозными предрассудками. Во-вторых, советские бытовые традиции выражают заботу и внимание общества к событиям личной жизни человека и придают этим событиям общественное звучание. В-третьих, новые праздники и обряды воспитывают в людях чувство дружбы, коллективизма и гуманности и служат средством коммунистического, интернационального воспитания. Новая бытовая обрядность играет большую роль в деле усиления норм коммунистической морали в семье. Она служит важным объединяющим и сближающим разные поколения фактором.

Широкое распространение и укоренение новой безрелигиозной обрядности свидетельствуют о росте эстетической культуры населения, развитие которой неотделимо от общего культурного прогресса и роста образованности сельских тружеников.

PARINDES

¹ В. Синицын. Быт эпохи строительства коммунизма. М. 1960, 98. lpp.

² Par šo jautājumu sīkāk skat. L. Dumpis. Sociālistisko darba attieksmju veidošanās Latvijā 1940.—1941. gadā. — Arheoloģija un etnogrāfija, VI, Rīgā 1964.

³ Г. Геродник. Дорогами новых традиций. М. 1964, 4. lpp.

⁴ E 29, 1317.

⁵ E 14, 930, 940.

⁶ «Avangards», 1965. g. 10. jūlijā.

- ⁷ «Darba Karogs», 1964. g. 25. februāri; «Dzirkstele», 1965. g. 3. aprīlī.
- ⁸ Materiāli glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un etnogrāfijas sektora arhīvā (tekstā — E).
- ⁹ A. Serdants. Sadzīvei jaunās tradīcijas. Rīgā 1958.; J. Andersons un M. Sāre. Padomju sadzīves tradīcijas. Rīgā 1960.
- ¹⁰ Л. Н. Терентьева. Формирование новых обычаев и обрядов в быту колхозников Латвии. — СЭ, 1961, 2, 24.—40. lpp.; Н. А. Крывелев. Преодоление религиозно-бытовых пережитков у народов СССР. — СЭ, 1961, 4, 30.—44. lpp.
- ¹¹ Э. И. Матханова. Бытовые традиции в современных условиях. Улан-Уде 1965; Э. И. Лисавцев. Новые советские традиции. М. 1966.
- ¹² В. И. Брудный. Образы вчера и сегодня. М. 1968.
- ¹³ Pirmie grodi. Rīgā 1964., 89. lpp.; Г. Геродник. Дорогами новых традиций. М. 1964. 36. lpp.
- ¹⁴ Latvijas PSR rajonu izpildkomiteju kultūras nodaļu materiāli.
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ R. Fišers, B. Juškevičs. Padomju sadzīves tradīciju attīstība Latvijā. — Arheoloģija un etnogrāfija, VI, Rīga 1964., 220. lpp.
- ¹⁷ E 22, 1069; 29, 1215; 31, 2718.
- ¹⁸ Tādi pilngadības svētki regulāri notiek Malnavas, Beberenes, Maltas sovhoztehnikumā u. c. E 28, 3522; 29, 1215.
- ¹⁹ Kopejus pilngadības svētkus 1965. gada 27. jūnijā noorganizēja Rēzeknes raj. padomju saimniecības «Rāzna» un «Makoņkalns», un tie notika Makoņkalnā (E 29, 5413). Trīs Rēzeknes rajona Krūķu ciema kolhozi — «Gaišais ceļš», «Jaunā gvarde» un «Jaunā dzīve» kolhoza «Jaunā dzīve» klubā sarīkoja pilngadības svinības 22 jauniešiem un jauniešiem (E 29, 5418). Tāpat pilngadības svētki norisinājās Valkas un Kuldīgas rajonos (E 14, 926).
- ²⁰ E 22, 1081—1082.
- ²¹ E 31, 2718.
- ²² «Padomju Druva», 1965. g. 3. aprīlī.
- ²³ E 31, 2717—2718; 2741 (Kraslavas rajons).
- ²⁴ E 14, 918—926; 18, 4121; 22, 1069, 1079.
- ²⁵ Г. Геродник. Дорогами новых традиций. 38. lpp.
- ²⁶ E 29, 5413; 31, 2712, 2736—2740.
- ²⁷ Cēsu rajona jaunieši, atzīmējot pilngadību, 1965. gadā apmekleja Igaunijas pilsetu Viljandi, sarīkoja ekskursiju pa pilsetas vēsturiskajām vietām un tās apkaimi («Padomju Druva», 1965. g. 3. jūnijā).
- ²⁸ Uz pilngadības svētkiem Rojā atbrauca jubilaru radnieki un draugi no Rīgas, Ainažiem, Salacgrīvas u. c. vietām. Tāpat tas notiek arī jebkuros citos pilngadības svētkos (E 31, 2737). Rīgas iedzīvotāju piedalīšanās jebkura rajona radnieku ģimenes svētkos kļuvusi par parastu paradību.
- ²⁹ E 28, 3524; 29, 1215, 3522.
- ³⁰ Turpat.
- ³¹ E 14, 919 (Kabile); 881 (Roja); 18, 4123 (Salacgrīva); 29, 5421—5433 (Malta).
- ³² E 21, 1037; 29, 1234.
- ³³ E 21, 1037.
- ³⁴ E 22, 1069, 1144; 29, 5421, 1234.
- ³⁵ E 27, 2802, 2803—2814.
- ³⁶ E 27, 2789—2794.
- ³⁷ E 21, 1037.
- ³⁸ E 13, 141.
- ³⁹ E 22, 1144; 29, 5413, 1250.
- ⁴⁰ E 29, 5421—5433.
- ⁴¹ E 29, 1270.
- ⁴² E 29, 1215; 1229.
- ⁴³ E 18, 4123.
- ⁴⁴ Г. Геродник. Дорогами новых традиций. 42. lpp.
- ⁴⁵ E 170. nr.
- ⁴⁶ Tā, Kraslavas rajonā pirmās pases izsniegšana notiek Pirmā Maija un Konstitūcijas dienas priekšvakarā (E 31, 2717), Tukuma, Ludzas, Bauskas rajonā — Oktobra revolūcijas gadadienas priekšvakarā (E 28, 3595).
- ⁴⁷ 1964. g. trīs Daugavpils rajona kolhozi — «Lāčplēsis», «Zemgale» un «Nākotne» noorganizēja kopīgu pasu iznīgšanu («Avangards», 1964. g. 21. janvārī).
- ⁴⁸ «Padomju Druva», 1964. g. 16. aprīlī; «Darba Karogs», 1964. g. 12. decembrī; E 27, 2771; 31, 2717.
- ⁴⁹ «Darba Karogs», 1964. g. 1. janvārī; «Padomju Druva», 1965. g. 13. novembrī; «Знамя труда», 29 июня 1965 г.
- ⁵⁰ Н. Я. Коньев. Дается гражданство советское. Петрозаводск 1966, 4.—5. lpp.; В. Васенков. Новые праздники и обряды. Тула 1966, 7.—8. lpp.; Э. Лисавцев. Новые советские традиции. М. 1966, 98. lpp.
- ⁵¹ Turpat.
- ⁵² E 146. nr.
- ⁵³ E 29, 5418; 31, 2736.
- ⁵⁴ «Dzirkstele», 1965. g. 18. maijā; «Padomju Druva», 1965. g. 13. novembrī; «Darba Karogs», 1965. g. 2. novembrī.
- ⁵⁵ E 29, 1210, 1310.
- ⁵⁶ «Знамя труда», 2 марта 1966 г.
- ⁵⁷ «Комунисма Rīts», 1966. g. 3. martā.
- ⁵⁸ «Dzirkstele», 1965. g. 18. maijā.
- ⁵⁹ «Padomju Druva», 1964. g. 4. janvārī.
- ⁶⁰ E 12, 1310, 1315; 29, 1242.
- ⁶¹ R. Fišers, B. Juškevičs. Padomju sadzīves tradīciju attīstība Latvijā. — Arheoloģija un etnogrāfija, VI, Rīgā 1964., 220. lpp.
- ⁶² E 18, 1348—1349; 29, 1242. Par tādām kāzām ziņas ir arī minētajā G. Геродника darbā («Дорогами новых традиций».)
- ⁶³ Tā, piemēram, bija Janopolē, Rēzeknes rajona kolhozā «Рассвет» (E 29, 5434); Bauskas raj. Vecsaulē (E 29, 1310); Ludzas rajonā Nukšos (E 28, 7506) u. c.
- ⁶⁴ Piemēram, tautas tērpā laulājās vietējā mākslinieciskās pašdarbības pulciņa aktiviste Salacgrīvā (E 17, 7354).
- ⁶⁵ Piemēram, Skrundā, Eglainē (E 14, 929).
- ⁶⁶ Šī tradīcija republikā plaši sastopama (piemēram, Valkas rajonā, Siguldā, Ogrē, Koknesē, Kuldīgā, Alūksnē, Rojā u. c.); E 14, 788, 914, 929, 930; «Darba Karogs», 1965. g. 4. martā).
- ⁶⁷ Krāslavā, Kombuļos (E 31, 4403), Stoļerovā (E 29, 5752).
- ⁶⁸ E 14, 930, 948; 21, 2180, 2182.
- ⁶⁹ «Padomju Zeme», 1966. g. 18. aprīlī.
- ⁷⁰ E 14, 929, 930; 21, 2180; 29, 1310; «Darba Karogs», 1964. g. 27. oktobri.
- ⁷¹ Latvijas PSR Kultūras ministrijas materiāli. Dati par 1961. un 1962. gadu svinīgi noslēgto laulību skaitu neatspoguļo precīzi, jo šajos gados to uzskaitē nebija pienācīgi noorganizēta.
- ⁷² E 146., 170. nr.
- ⁷³ Turpat.
- ⁷⁴ E 22, 1145; 31, 4403.
- ⁷⁵ Šī paraža sastopama visā Latgalē. E 22, 3533—3538; 28, 7538; 29, 5483.
- ⁷⁶ E 12, 1305; 14, 930, 949; 21, 1152, 2180, 2182.
- ⁷⁷ E 12, 1304, 1305; 14, 948; 17, 7353; 21, 1143—1144.
- ⁷⁸ E 12, 1303, 1305, 1315, 1316; 18, 4103; 22, 3539.
- ⁷⁹ Tāda paraža konstatēta Umurgā, Strenčos, Valkā, Koknesē, Tukumā, Klintainē (E 21, 1152, 2180; 31, 2971).
- ⁸⁰ E 14, 949; 21, 2180; 29, 5483.
- ⁸¹ E 29, 5483. Šī paraža atzīmēta Zosnā, Stoļerovā, Kautatā, Preiļos u. c. (E 22, 3538; 28, 7538; 29, 5764).
- ⁸² Šī paraža plaši izplatīta visā Latvijā (E 21, 2172, 2173, 2180, 858).
- ⁸³ E 21, 2170, 2171.
- ⁸⁴ E 21, 858; 31, 2971.
- ⁸⁵ Latvijas PSR rajonu izpildkomiteju kultūras nodaļu materiāli.
- ⁸⁶ «Padomju Druva», 1965. g. 21. janvārī, 15. maijā; «Darba Karogs», 1964. g. 6. martā; «Комунисма Rīts», 1966. g. 31. martā.
- ⁸⁷ «Padomju Druva», 1965. g. 21. janvārī.
- ⁸⁸ «Darba Karogs», 1965. g. 4. martā.
- ⁸⁹ E 14, 952.
- ⁹⁰ «Dzirkstele», 1964. g. 23. jūnijā.
- ⁹¹ E 31, 2970.
- ⁹² E 14, 952; 22, 1141; 29, 1310.
- ⁹³ E 14, 945, 951, 952.

- 94 Latvijas PSR rajonu izpildkomiteju kultūras nodaļu materiāli.
- 95 E 142., 170. nr.
- 96 Turpat.
- 97 Turpat.
- 98 Turpat.
- 99 Turpat.
- 100 Turpat.
- 101 E 14, 882 (Tukuma raj.); 21, 1128 (Ogres raj.); 22, 1088 (Daugavpils raj.).
- 102 E 22, 1088, Daugavpils raj.; 1138, Preiļu raj.; 1143, padomju saimniecība «Aglona»; 27, 2771, Balvu raj.; 31, 2737—2739, padomju saimniecība «Sauleskalns» Krāslavas raj.
- 103 Tā, pirmajos bērnības svētkos zvejnieku kolhozā «Brīvais vilnis» 1959. g. piedalījās 9 bērni, galvenokārt kolhoza vadības un vietējās skolas skolotāju bērni (E 17, 7358).
- 104 Г. Геродник. Дорогами новых традиций. 22. лрр.; E 21, 993; 996—1000, Koknese; 29, 5411, Rēzeknes raj. Ozolaine.
- 105 Sovhozā «Aglona» 1961. g. no 30 bērniem puse bija vecāki par 5 gadiem (E 22, 1143). Līdzīgi dati no Bauskas raj. (E 29, 1317), Ogres raj. (E 21, 1128), Tukuma raj. (E 14, 956).
- 106 Tādi gadījumi bijuši Strenčos (Valkas raj.), Islices c. p. (Bauskas raj.) un Krāslavas rajonā (E 31, 4407).
- 107 E 14, 919; 28, 3521; 29, 1206.
- 108 E 14, 955 (Pūre, Tukuma raj.); 21, 1128 (Klintaine, Stučkas raj.).
- 109 E 22, 1988.
- 110 E 14, 748, 783; 22, 1088, 1143; 29, 1270.
- 111 Turpat.
- 112 Bērnības svētku apliecības forma:
Pirmā	<i>Jauņa pilsoņa apliecība</i>
lappuse:	izdota
	dzim. gadā
	Vecāki: māte
	tēvs
	Kūmas: 1.
	2.
- Otrā
lappuse:	<i>Māci mani, māmuliņa,</i>
	<i>Visādam darbiņam —</i>
	<i>Iemāci'jsi darbiņam,</i>
	<i>Māci gudru padomiņu.</i>
- 113 E 29, 1310.
- 114 Vispārīnājumi izdarīti, pamatojoties uz Bauskas, Tukuma, Talsu, Ogres un Valkas rajonos ekspedīcijas iegūtajiem materiāliem.
- 115 E 14, 774.
- 116 E 27, 3579—3380; 28, 1615.
- 117 E 12, 1332; 14, 748, 22, 3555.
- 118 Turpat, arī E 14, 783, 881.
- 119 E 12, 1332; 14, 783, 789.
- 120 «Dzirkstele», 1965. g. 18. jūnijā; «Padomju Druva», 1965. g. 18. martā; E 31, 2737, 2960.
- 121 E 21, 993; 31, 2737.
- 122 E 14, 932.
- 123 E 9, 18.
- 124 E 29, 1270 (Rēzeknes raj.); 31, 2960 (Asūne, Krāslavas raj.).
- 125 Turpat.
- 126 «Знамя труда», 21 января 1966 г.; E 31, 2737.
- 127 «Pūriņa naudai» paredzētās summas lielums parasti svārstās no 20 līdz 50 rubļiem (E 12, 1332; 14, 784, 882).
- 128 E 22, 1088; 1143.
- 129 E 22, 1088.
- 130 Tā bērnības svētki notika Saldus rajona Gaiķu ciema padomē («Padomju Zeme», 1966. g. 4. martā).
- 131 E 17, 7353, 7357, Vitrupe, Salacgrīva; 29, 5460, Puša.
- 132 E 14, 784, Roja; 17, 7357, Salacgrīva; 29, 5468, Krūķi.
- 133 Tāds seminārs notika Cēsu rajonā 1965. gadā. Semināra dalībniekus ar savu pieredzi iepazīstināja Rīgas pilsētas apbedīšanas biroja vadītājs. Viņš stāstīja par to, kā apbedīšanas ceremonijas notiek republikas galvaspilsētā («Padomju Zeme», 1965. g. 25. septembrī). Līdzīgs seminārs notika Tukumā 1966. gadā. Tajā piedalījās arī Talsu un Jelgavas rajonu pārstāvji («Komunisma Rīts», 1966. g. 3. aprīlī); Jēkabpili («Padomju Zeme», 1966. g. 2. aprīlī; E 14, 944) un citās vietās.
- 134 E 29, 1242, 1269.
- 135 Skat., piemēram, «Padomju Zeme», 1966. g. 2. aprīlī.
- 136 E 13, 3208; 14, 323; 478, 882, 968; 21, 1160, 2190, 2191; 29, 3136, 3157, 5410 (Koknese, Pūre, Ozolaine, Dubuļi, Kuiviži, Bērzgale, Vitrupe, Klintaine, Salacgrīva, Lapmežciems).
- 137 E 29, 5460 (Puša); E 22, 3551 (Krūķi).
- 138 E 14, 944 (Tukums); 21, 846 (Klintaine).
- 139 Te vērojamas senās paražas — «pedējā mielasta» atskaņas. «Pēdējā mielastā» palicēji ne tikai ēda aizgājeja klātbutnē, bet nolika arī mirušajam viņa tiesu.
- 140 E 21, 2193 (Koknese, Klintaine).
- 141 E 14, 944; 21, 846 (Klintaine); 21, 1258; 29, 3157 (Bērzgale).
- 142 Г. Геродник. Дорогами новых традиций. 71. лрр.
- 143 E 13, 3208; 14, 323, 478, 944, 968; 21, 2190, 2191; 29, 1242, 1269, 3136.
- 144 E 25, 965—966.
- 145 E 13, 3208; 14, 478, 968, 969; 17, 7353; 29, 1242, 1269, 1357.
- 146 E 21, 845, 969, 970, 1160, 2193, 1269.
- 147 E 14, 323; 21, 845, 965, 969, 970, 1160, 2190, 2191, 2193 (Koknese, Klintaine, Vitrupe, Salacgrīva).
- 148 E 29, 5468 (Rēzeknes raj.); 31, 2972 (Krāslavas raj.).
- 149 E 14, 969 (Klintaine); 21, 845 (Koknese); jautriība bērēs, domājams, saistīta ar senajām pagāniskajām tradīcijām, ar ticējumiem, ka, dveselei pārceļoties uz viņpasauli, piederīgajiem ar savām asarām tā nav jātraucē.
- 150 E 14, 882, 968, 969.
- 151 Latvijas PSR rajonu izpildkomiteju kultūras nodaļu materiāli.
- 152 E 29, 5410.
- 153 E 29, 3157, 5410; 31, 4368.
- 154 Sajās ceremonijās atbalsojas senie pagāniskie ticējumi par uguns maģisko spēku.
- 155 Г. Геродник. Дорогами новых традиций. 5. лрр.
- 156 E 17, 7358; 18, 4120; 21, 971.
- 157 E 28, 1617.
- 158 E 27, 5485.
- 159 E 22, 3563 (Likсна); 3568 (Aglona); 3569 (Višķi); 3670 (Vārkava); 27, 5485 (Liepna).
- 160 E 29, 5764.
- 161 Tā, piemēram, rīkojas Saldus rajonā («Padomju Zeme», 1966. g. 30. februārī).
- 162 «Padomju Druva», 1965. g. 25. novembrī; 1966. gada 12.—14. maijā; E 29, 5763.
- 163 E 14, 965 (Tukums); 21, 971 (Koknese); 978 (Klintaine).
- 164 E 29, 1316.
- 165 E 29, 1242 (Krūķi); 1264 (Rušoni); 1272—1273 (Islice); 1316 (Vecsaule).
- 166 E 14, 943, 967 (Pūre).
- 167 «Знамя труда», 18 августа 1967 г.
- 168 E 29, 5411.
- 169 Pirmie grodi. 12.—13. лрр.
- 170 «Avangards», 1966. g. 4. jūnijā.
- 171 Turpat.
- 172 «Padomju Druva», 1964. g. 26. septembrī; E 29, 5758, 5759, 5762; «Darba Karogs», 1964. g. 1. janvārī, 26. septembrī.
- 173 Pirmie grodi. 35. лрр.
- 174 «Padomju Zeme», 1966. g. 12., 14. maijā.
- 175 «Avangards», 1966. g. 4. jūnijā.
- 176 «Dzirkstele», 1965. g. 18. septembrī.
- 177 Šī tradīcija plaši izplatīta Tukuma, Valmieras un Gulbenes rajonos (E 14, 954); «Padomju Druva», 1965. g. 28. septembrī; «Dzirkstele», 1964. g. 12. septembrī.
- 178 «Padomju Druva», 1964. g. 6. oktobrī.
- 179 E 14, 919, 927; 21, 971; «Avangards», 1966. g. 2. jūnijā. Līdzīgas ziņas sniedz G. Gerodņiks savā darbā «Дорогами новых традиций», 86., 89. лрр.
- 180 Piemēram, Tukuma un Bauskas rajonā (E 14, 944, 967; 29, 1270).
- 181 Latvijas PSR rajonu izpildkomiteju kultūras nodaļu materiāli.

¹⁸² E 22, 3670, 3685, 3686. Līdzīgs gadījums bija Rēzeknes rajonā Stolerovā (E 29, 5764).

¹⁸³ E 28, 7514; 29, 5410, 5413, 5417, 5764.

¹⁸⁴ E 14, 965; 22, 3568; 28, 7514.

¹⁸⁵ E 22, 3568, 3671. Ludzas rajonā Pušmucovā svinības

sāka ar 2 stundu nokavēšanos, jo nokavējās Ludzas orķestris (E 28, 7514).

¹⁸⁶ E 22, 3568, 3671 (Aglona).

¹⁸⁷ E 31, 4442—4446.

¹⁸⁸ E 28, 7516 (Zilupe); 29, 5410 (Ozolaine); 5417 (Malta).

SATURS

H. Strods. Ievadam	Lpp. 3
I. Tradīcijas pirmatnējās kopienas un agrā feodālisma laikmetā	
I. Loze. Seno ticējumu un tradīciju atspoguļojums akmens laikmeta mākslā Austrumbaltijā	9
И. Лозе. Отражение древнейших верований и традиций в искусстве каменного века Восточной Прибалтики	28
I. Loze un J. Graudonis. Apbedīšanas tradīcijas Latvijā pirmatnējās kopie- nas laikā	31
И. Лозе, Я. Граудонис. Погребальные традиции в эпоху первобытного общества на территории Латвии	55
V. Urtāns. Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5.—9. gs.	61
В. Уртанс. Этнические различия в погребальных обрядах и инвентаре на тер- ритории Латвии в V—IV вв.	83
II. Tradīcijas feodālisma un kapitālisma laikmetā	
H. Strods. Latviešu zemnieku 17. gs. dzīves veida un tradīciju apskats	89
Х. Стродс. Обзор быта и традиций латышских крестьян в XVII в.	106
L. Dumpe. Lopkopības tradīcijas latviešu zemnieku gadskārtu svinībās 18.—19. gs. XVIII—XIX vv.	113
Л. Думпе. Животноводческие традиции латышских календарных празднеств XVIII—XIX вв.	124
III. Tradīcijas sociālisma un komunisma celtniecības laikmetā	
E. Zagars. Revolucionāro tradīciju izmantošana komunistiskās audzināšanas darbā Padomju Latvijā 1940. un 1941. gadā	135
Э. Жагар. Использование революционных традиций в коммунистическом вос- питании трудящихся Советской Латвии в 1940—1941 гг.	184
A. Zavarina. Padomju sadzīves tradīciju attīstība Latvijas pilsētās	195
А. Заварина. Развитие советских бытовых традиций в городах Латвии	207
E. Cīvkule, L. Jefremova. Padomju sadzīves tradīcijas Latvijas PSR lauku darbaļaužu dzīvē	211
Э. Чивкуль, Л. Ефремова. Советские бытовые традиции в жизни сель- ских тружеников в Латвийской ССР	236

ARĒOLOĢIJA UN ETNOĢRĀFIJA, IX

Redaktore A. Feldhūne. Māksl. redaktors V. Zirdziņš. Tehn. redaktore M. Kairiša. Korektore A. Āva.
Nodota salikšanai 1969. g. 28. novembrī. Parakstīta iespiešanai 1970. g. 6. oktobrī. Tipogr. pap. Nr. 1,
formāts 60×90/8. 30 fiz. iespiedl.; 30 uzsk. iespiedl.; 33,81 izdevn. l. Metiens 1800 eks. JT 05182.
Maksā 2 rbl. 41 kap. Izdevniecība «Zinātne» Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Iespiesta Latvijas PSR Ministru
Padomes Preses komitejas 2. tipogrāfijā Rīgā, Dzirnauvu ielā 57. Pasūt. Nr. 3382.

Pamanītās kļūdas

Lpp.	Sleja	Rinda	Iespiests	Jabūt
11.	kreisā	11. no apakšas	(4. att. : 2, 6, 8)	(2. att. : 2, 6, 8)
32.	kreisā	22. „	Sopu	Sopes
150.	kreisā	11./12. „	25. gadadienas	23. gadadienas
158.	kreisā	11. „	uz Reiņa	uz Raiņa

Arheoloģija un etnogrāfija, IX.

